

Kullervo Rainio

POLKUJA JA RISTEYKSIÄ

KIRJAILIJA-PSYKOLOGI-POLIITIKKO-FILOSOFIN
OMAELÄMÄKERTA

Kullervo Rainio

POLKUJA JA RISTEYKSIÄ

**KIRJAILIJA-PSYKOLOGI-POLIITIKKO-FILOSOFIN
OMAELÄMÄKERTA**

© 2019 Libera-säätiö
Liberan julkaisusarja
Heinäkuu 2020

Ajatuspaja Libera
Sepänkatu 9, 00150 Helsinki
www.libera.fi

Julkaisija: Libera-säätiö

Taitto ja ulkoasu:
Lea-Maija Laitinen
www.leamaija.works

Kannen kuvat:
Vastavalo / Janne Liuski
Shutterstock / Michal Bellan
iStockphoto / BlackJack3D

Paino: Star Offset

ISBN 978-952-280-073-2, nidottu
ISBN 978-952-280-074-9, pdf

Sisällys

Lukijalle selitykseksi.....	8
Kiitokset	9

Osa 1.

I	Mikä minusta tulee isona.....	11
II	Tykkimies	30
III	Leppoisaa maailmansotaa Kannaksella	45
IV	Kun maailma repesi.....	61
V	Upseerikoulussa ja -kokelaana.....	78

Osa 2.

VI	Tulisiko toimittaja?	98
VII	Kulttuurinnälkä ja nälkä.....	111
VIII	Kehään niin kuin kiltti kissa	129
IX	Epäpätevä	136
X	Opiskelijana ja ”olfaktorikkona”	151
XI	Ystäviä. Hypnoosia. Kulttuuria.....	168

Osa 3.

xii	Täyttä työtä. Tohtoriksi	186
xiii	USA	200
xiv	Tieteen irtolaisena	215
xv	Professorina Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa.....	237
xvi	Nuoret kiipijät ja vanhat narrit.....	248
xvii	Kiitos kysymästä – ihan hyvin	258
xviii	Taistoja ja taistolaisia.....	274

Osa 4.

xix	Eduskunnassa	298
xx	Jääräpäät ja poikkeuslaki	307
xxi	Vaaran vuosikymmen	331
xxii	Oppositiossa. Tukea idästä	337
xxiii	Pirkkalan moniste	351
xxiv	Rämpijä poliittisessa suossa.....	361

Osa 5.

xxv	Viimeiset yliopistovuodet	376
xxvi	Promootio	387
xxvii	Ensimmäiset eläkevuodet.....	397
xxviii	Edelleen elossa.....	412
xxix	Hyvässä seurassa – Luonnonfilosofian Seurassa.....	423
xxx	Eihän se lautta kiivaasti kulje.....	433
xxxi	Tulkittu maailma – ja tulkitsematon.....	436

Osaan 5 liittyvää kirjallisuutta	454
--	-----

Henkilöhakemisto.....	455
-----------------------	-----

Lukijalle selitykseksi

En oo suuruvehhullu,
vaekka aehetta olis.

– SAVOLAINEN SANONTA

Miksi tähän puuhaan ryhdyn? – Olenhan 93-vuotias ja jo kirjoittamissakin on omat vaikeutensa. Se on hidasta ja vielä hidastuu alituisista virheistä. Asiaan paneutumisen hetket ovat lyhyitä. Suunnitelmat unohtuvat.

Eino Kaila sanoi luennollaan: ”On pelastettava ilmiöt”. Onko liikaa, jos katson, että elämäni juoksu voisi olla yksi sellainen ”pelastettava ilmiö”? Mutta mitä siitä olisi pelastettava – kaikki rojuko?

Sen jälkeen, kun olin kirjoittanut lapsuudestani ja nuoruudestani kolme ”muistikuvakirjaa” – aina 26:nteen ikävuoteeni saakka – monetkin sanoivat mieluusti odottavansa niille jatkoa. Se merkitsee, että olisi ollut kirjoitettava yksityiselämästä, sattumuksista yliopistolla ja – ennen kaikkea – poliitikoista ja politiikasta. Olen vastannut, että vain suurmiesten, taiteilijoiden ja kirjailijoiden yksityiselämällä voi olla yleistä merkitystä – siksi se jääköön sivuun tästä kirjoitelmasta.

On kuitenkin asioita, joiden kokoon kehääminen kirjoitukseksi on puolustettavissa niiden mahdollisen yleispätevyyden vuoksi, ts. se osa elämästäni, joka liittyy tieteelliseen ja filosofiseen etsintään – etten sanoisi: harhailuun – voi tarjota jossakin määrin kiinnostavaa tarinaa erään minän valinnoista, kulttuurista hänen ympäristössään ja hänen saamistaan vaikutteista ja valitsemistaan poluista. Modernin, hektisen maailman viidakoissa tietään etsivän saattaa olla terveellistä huomata, millaisessa – ehkei viidakossa, niin kuitenkin tiheässä pensaikossa – ihmisen ennenkin on joutunut tietään tähyilemään ja elämän tarkoitusta etsimään.

Koetan kertoa asiat aikajärjestyksessä, mutta joskus on asiasyhtey-

den vuoksi hypättävä yli rajan. Tämä voi luoda sen harhakuvan, että ihminen on päätöstä tehdessään jo tarkkaan selvillä siitä, mitä tuleman pitää. Kaukana siitä. Päinvastoin: itse tekemikseni luulemani oman elämäni valinnat ovat olleet kuin arpajaisvoittoja – Lakhesiksen mielenailahteluja.

Olen syntynyt vuonna 1924, kun itsenäinen Suomi oli 6-vuotias. Mitä korkeaan ikääni tulee, kysyn: Eikö vanhuuden matkassa tuleva muistin heikkeneminen ole muistelijalle suorastaan etu. Vanhan on pakko keskittyä oleellisiin asioihin, kun ei muuta muista.

Kiitokset

Kiitän poikiani Vesaa ja Anttia ja muita läheisiäni, kuten Liisaa ja Sirkkaa sekä pojanpoikaani Tuomoa, jotka ovat kommentoineet, tukeneet ja rohkaisseet minua kirjoituspuuhassani.

Työni julkisuuteen saattamisesta olen syvästi kiitollinen kahdelle henkilölle: filosofian tohtori Riku Keski-Rauskalle, joka on aikaansa uhrauten, riuskasti toimien etsinyt tekstilleni julkaisutien, ja kansanedustaja Elina Lepomäelle, joka on avannut mahdollisuuden saada työni julkisuuteen ajatuspaja Liberan julkaisujen joukossa. Se on minulle suuriarvoinen asia. – Kiitollinen olen myös Liberan toiminnanjohtaja Lasse Pipiselle, joka on huolehtinut teokseni lopulliseen julkaisumuo-
toon saattamisesta.

Helsingissä 18.5.2020
tekijä

OSA

1.

LUVUT I-V

Mikä minusta tulee isona...

1.

Kaikki äidit ja isät ovat kiinnostuneita lastensa tulevaisuudesta ja pyrkivät näkemään näiden harrastuksissa ja innostuksen kohteissa enteitä siitä, mitä heistä tulee ”suurena”. Minun lapsuudessani vakiovastauksia olivat ”poliisi” ja ”veturinkuljettaja”, mutta eivät ”laivan kapteeni” ja ”posteljooni” jääneet haaveissa paljon jälkeen. Monet olivatkin näkevinään sitten lasten leikeissä selvää suuntautumista annetun vastauksen mukaan.

Olen kuvannut omaa lapsuuttani ja nuoruuttani sellaisenaan yksityiskohtaisesti muistikuva-kirjoissani ”Liikana syntynyt” ja ”Tytöt, tykit ja runot”, mutta tässä on ehkä syytä tuoda vielä pääpiirteissään esiin niitä seikkoja, joissa joku saattaisi nähdä tulevaisuuden enteitä – nyt, kun tuo tulevaisuus on menneisyyttä... kaukana, miltei sadan vuoden päässä.

Uittelin 3-vuotiaana purossa kepin päässä narussa kuljetettavia laivoja, mutta minusta ei tullut laivan kapteenia – ehkä siksi, että putosin puuroon ja olisin hukkunut, ellei äitini olisi ennättänyt pelastamaan minut.

Tosin minut juhlahetkinä puettiin merimiespukuun ja otsassani koimeili ”Suomi”-laivan nimi, mutta sisimmässäni vallitsi veden pelko ja hukkumisen kauhu.

Viisivuotiaana liikuttelin väsymättömästi tulitikkulaatikoista ja lankarullista rakentamiani ”junia” puhkuen uutteran veturin äänellä, mutta sittenkään minusta ei tullut kaikkien ihailemaa veturinkuljettajaa.

Kouluvuosinani ahersin kesät Sumiaisten pitäjässä Syvälahden kylässä Lassilan talossa, jonka omisti tätini mies Kalle Sormunen. Kuitenkaan minusta ei tullut maatyöläistä, sen enempiä kuin agrologia tai agronomiakaan. Tosin opin siinä määrin hyvän viikatteella niittämisen taidon, että 50 vuotta myöhemmin uskalsin haastaa Johannes Virolaisen

niittokilpailuun, mutta varovaisena poliitikkona hän lupauksestaan huolimatta jätti minut kutsumatta kilpailuun Vironperälle.

2.

Jos jostakin, olin innoissani kirjoittamisesta. Jo kolmen ja neljän vuotiaana – kun piirtelin tikku-ukoista sarjakuvia, olin tutustunut kummallisiin kuvioihin: Kun vaarin luona katselin Helsingin Sanomista sarjakuvaa nerokkaasta kissasta, näin ensimmäisessä ruudussa aina samat oudot ja kummalliset kuviot. Sanottiin, että se oli sarjakuvan nimi, ”Felix-kissa”. Siispä minunkin sarjakuvallani piti olla nimi. Keittiössä, hellanurkassa oli pesupulveria, jonka kyljessä oli tuollainen kummallinen kuvio, kuin tikun pätkestä koottu. Vaikka ei ollut näkyvissä siihen liittyvää sarjakuvaa, se oli selvästi nimi. Ongelmani oli ratkaistu: Varasin aina tikku-ukko-kuvasarjalleni alkuruudun, johon jäljensin huolellisesti tuon kuvion – ja niin jokainen sarjakuvani sai nimen: ATA.

Isoveljeni ATAA hiukan naureskeli, mutta Viljo-serkkuni vieraillessaan kysyi hämmästyneenä: ”Ossooko Poeka jo kirjoittaa?”

Enhän minä osannut. Mutta ratkomaan niitä ihmeellisiä arvoituksia, joita tuollaisiin nimi-kuvioihin oli kätkeyty, opin pianikin. – Isä oli ollut vuoden Lapissa, Karungin pitäjän Kukkolan kylässä, kansakoulun opettajana valistamassa ”erkinjuntteja” – joita siellä ainakin valtaosa koululaisista oli. Koko perhe vietti sitten kesän tällä koululla Tornionlaaksossa. Minä täytin silloin 4 vuotta. – Junamatka kotiin Jyväskylään kesti aamusta myöhäiseen iltaan. Nenä litteänä vaunun ikkunassa seurasin uskollisesti maiseman liukumista ohitse – ja aina asemarakennusten kohdalla riemastuin, kun juna pysähtyi ja minulle luettiin oven päälle noilla pätäkuvioilla kirjoitettu aseman ”nimi”. Kävi niin, että Haapamäeltä lähdettäessä osasin itsekin jo arvata, mitä niissä ”luki” – sen verran paljon oli asemia ollut jo Kukkolan – Tornion – Oulun – Seinäjoen ja Haapamäen välillä ja juna oli aina tunnistettavasti pysähtynyt niillä. Niinpä olin jo aavistanut nimien arvaamisen juonen: toisistaan erillään olevat merkit sanottiin aina tietyllä tavalla, niin että peräkkäin niistä aukeni tuo piilotettu nimi.

Haapamäki – Tiusala – Keuruu – Kaleton (mitähän sekin oli tarkoittavinaan, no tarkoittipa mitä tahansa, niin siinä ”luki”!) – Asunta (koska siellä asuttiin) – Huttula (tämän nimen kohdalla oli pakko nauraa – etsin asemarakennuksesta ja sen pihalta puuronkeittäjää, mutta sitä ei näkynyt) – Petäjävesi (se oli vaikea, kun siinä oli noita sadepisaroihin katolla) – Koskenlahti (sekin oli hiukan vaikea, kun se oli niin pitkä) – Kintausta (se olisi voinut yhtä hyvin olla Rukkanen, mutta eipäs ollut,

jos sen luki oikein) – Kuohu (se oli helppo, kun siinä oli niitä kuohuja koskessa ihan lähellä, hyvä nimi) – Vesanka – Jyväskylä.

Kotona riensin varmentamaan kykyäni tässä verrattomassa uudessa arvausleikissä. Löysin koko maapalloa kuvaavan karttakirjan, jossa aikaisemmin olin nähnyt värikuvia vuoristoista ja laaksoista, meristä ja mantereista ja pitkiä viivoja, joiden kerrottiin olevan rautateitä. Olin nähnyt pienen pienten junien tupruttavan savujaan niitä viivoja pitkin. – Nyt vasta huomasin noissa kuvissa monen monia nimiä – mutta kovin outoja, niin että minun oli lattialla maatessani, karttakirja edessäni tarkistettava arvaukseni kysymällä vähän väliä siinä puuronkeitokiireiden keskellä puuhaavalta äidiltäni: ”Mitä tuossa lukee? Onko se Peking?” ja ”entäs tuossa, lukeeko siinä Himalajä?” Äitini kumartui aina katsomaan ja vastasi kärsivällisesti.

Tikkukirjaimien piirtelystä pääsin nopeasti siirtymään ”oikeisiin”, aikuisten käyttämiin huvittaviin koukerokirjaimiin. Tyydyin aluksi vain niihin, joita sanottiin ”pieniksi kirjaimiksi”, vaikka minulla oli häilyvää tietoa siitä, että kirjoitusta aloitettaessa ja joskus muulloinkin piti käyttää ”suuria”. Niinpä sitten kesällä seitsenvuotiaana Sumiaisten Syvälahden Lassissa sain Lyydi-tädiltä, joka oli opettaja, sinikantisen vihkon ja täytin sen tarinakokoelmalla ”läinsatuja” – jättäen tietysti isolle kirjaimelle tyhjän paikan sitä odottamaan.

Tätini huolehti siitä, että sain kirjoittaa hänen kamarissaan talon ”posliinipuolella”, kuten sanottiin, ja ettei kukaan häirinnyt silloin, ”kun Pojalla oli inspiratsuuni”.

Kun minulle sitten tehtiin tavanomainen kysymys, mikä minusta tulee suurena, vastasin epäroimättä: ”Kirjailija.”

3.

Kirjailijaksi aikovan on joskus hyvä myös tutustua siihen, mitä muut ovat kirjoittaneet. Minä olin suorastaan innokas lukija. Kotona meillä oli Ruusu-Risti-lehtiä – joihin en kajonnut, koska niissä kummittelivat astraaliruumiit ja Karma – pari satukirjaa ja kaksi ”oikeaa kirjaa”: ”Maapallo I” ja ”Hans Hardtin matka Kuuhun”, jonka Kaija-sisareni oli voittanut Keskisuomalaisen ristisanatehtävän ratkaisun palkintona. Ne oli pian luettu. Kun sitten äiti pahoitteli sitä, ettei meillä ollut rahaa enempiin kirjoihin, ilmoitin rauhoittavasti: ”Minä kirjoitan niitä itse!”

Ja minähän kirjoitin – varsinkin sitten, kun joulupukki muisti tuoda joka vuosi toivomani ”vahakantisen vihon”. ”läinsatujen” ja Rolfin isän muistelusten jälkeen alkoi syntyä, paitsi lukuisia ”keskenäreisiä teoksia”, myös ”Kulosaaren mökki” sekä koululaiskuvaus ”Housunkiilloittajat”.

Sittenkin kirjoja oli hankittava muualta. Mutta miten?

Aluksi isoveljeni toi minulle kirjoja kaupunginkirjastosta. Niiden valikoinnissa hän käytti eräänlaista epävirallista, mutta tehokasta kirjallisuusarvostelu-systeemiä: Tarvitsi vain vilkaista takakannen sisäpuolta. Jos sinne oli kirjoitettu ”hoopo kirja, akkaväkikin mukana”, se oli kirjana kelpoton, muuten hyväksyttävissä.

Ollessani 7-vuotias ja alakoulun ensimmäisellä luokalla uskaltauduin tiedustelemaan lainaksi kirjoja Puistokadun kansakoulun kirjastosta, oppilaille tarkoitettusta, mutta sain tylyn vastauksen, ettei alaluokkalaisella ollut lainausoikeutta. Uskalsin vielä kysyä hennolla äänellä: ”Miksi ei?” Siihen ei mahtavalta Putti-Mammalta enää vastausta tullut.

Tapauksesta oli kuitenkin äitini kertonut opettajalleni Lempi Kuulalle, joka tarjoutui lainaamaan omasta kirjastostaan luettavaa minulle. Pääsin hänen kotiinsa pienen, sievän kirjahyllyn eteen ja hän asettui kyykkyyn vierelleni selaamaan yhdessä kirjoja... ja hänen hiuksensa olivat lähellä kasvojani... ja hän tuoksui hyvälle... enkä minä osannut päättää kirjavalintaani... kun hänen hiuksensa melkein hivelivät poskeani... ja hän tuoksui niin hyvälle... kunnes Lempi Kuula nousi pystyyn ja alkoi minun kotimatkan, onnellisena ”Haaksirikkoiset” kainalossani.

Kun minulle sitten aukenivat kaupunginkirjaston ovet, kaikki oli hyvin.

4.

Käytyäni Puistokadun kansakoulun ensimmäisen, kolmannen ja neljännen luokan – ja ollessani siis 10-vuotias – minun oli osallistuttava tiukkoihin kokeisiin lukuisissa aineissa päästäkseni Jyväskylän lyseoon. Kokeet olivat niin tiukat, että muistan niistä vain sen elämäni ensimmäisen banaanin, jonka parhaan toverini, Rolf Arnkilin, äiti hyvän hyvyttään tarjosi minullekin väliajalla.

Illalla lyseon rehtori, filosofian tohtori, Jussi Laurosela luki sitten juhlallisesti kouluun päässeitten nimet paremmuusjärjestyksessä. Pitkän listan loppupäähän tultaessa minunkin nimeni sitten mainittiin hyväksytyjen joukossa.

Alkoi 8 vuotta kestävä puurtaminen. Ja heti alusta pitäen piti oppia myös ruotsin kieltä – josta toistaiseksi olin umpisuomalaisessa Jyväskylässä kuullut vain yhden vuorokeskustelun, kun Rolfin äiti huuti ikkunasta pihamaalle: ”Rolfen!” – Rolf: ”Va?”. – Rolfin äiti: ”Kom hit!”

Kielten opiskelua lyseossa inhosin. En alun alkaenkaan voinut käsittää, miksi sanat sinänsä eivät kelvanneet, vaan piti aina arvata, tuliko sanan eteen ”en” vai ”ett” ja sitten saksassa peräti ”der”, ”die” tai ”das”.

Muistan, miten lyseossa ensimmäisen ruotsintunnin jälkeen kysyin minua viisi vuotta vanhemmalta veljeltäni – joka tiesi kaiken – miksi ”lat-tia” on ruotsiksi ”ett golv”, mutta ovi ”en dörr” – miksei päinvastoin. Niin kauan kiusasin kysymyksellä veljeäni, että hän viimein ärähti: ”Niin se vain on!” – Tämän järjettömyyden syy ei minulle koskaan selvinnyt, ei koulussa eikä sen jälkeenkään. Kokeissa jokaisesta väärinarvauksesta tuli suurin mahdollinen eli ”9 pisteen virhe”. Käänsin tekstejä suomen kieleen jokseenkin virheettä, mutta kun kokeeseen kuului aina myös käännös suomesta vieraaseen kieleen, arvosana putosi peräti hylkäykseen asti. On selvää, että tällainen kielen tyhmyys ja opettajien mielivalta arvostelussa herättivät vähitellen minussa syvän inhon vieraita kieliä kohtaan. – Viisailta ja tietäviltä koetin kysyä, miksi vieraitakin kieliä piti opetella, vaikka Jyväskylän Kaupunginkirjastossa oli valtava määrä kirjoja – kaikki suomenkielisiä – enkä elämässäni niistä puoliakaan pystyisi lukemaan.

5.

Kun olin 10–12 vuoden ikäinen, sain vaikutteeni – enemmän kuin koulusta – parhaalta toveriltani Rolf Arnkililta. Olin tosin jo aiemmin veljeni kanssa päässyt jalkapattikkaretkille, mutta Rolfin kanssa retkeily reppu selässä luontoon oli varsinkin keväisin jokaisen viikonlopun innostuksen aihe. Kymmenvuotiaina olimme myös harrastaneet lintujen tähystämistä ja piirtäneet huolellisesti niiden kuvia värikynillä muistivihkoihimme. Molemmat olimme myös ”Lasan”, luonnontieteen lehtorin, suosikkioppilaita. Silti minusta ei tullut tutkijaa kasvi- eikä eläinopin alalle. Kasveja minut opetti vihaamaan korkea-arvoinen kouluhallitus, joka vaati kesälomalla vauhkona ja vapaana temmeltävän koulupojan keräämään 50 kasvia joka vuosi, tappamaan kauneimmatkin kukat hirveässä puristimessa suuren kivilohkareen alla ja kiinnittämään kasvivainajan paperiliuskalle. Ei edes komealta kalskahtava latinankielinen nimilappu enää saattanut uhria henkiin. – Ei, minusta ei tullut luonnontieteilijää.

6.

Fysiikan ja kemian opetuksessa lyseossa vallitsi uusi suuntaus: pyrittiin opettamaan perusasiat laboratorio-kokeita tehden. Ne päättyivät tavalisesti toteamukseen: ”Jos olisi onnistunut, olisimme nähneet...” Näin pääsin jo varhain kunnioittamaan teoriaa tiedonlähteenä enemmän kuin kömpelöitä yrityksiä ”näyttää toteen”. Tämä on niitä harvoja seikkoja, joilla voi katsoa olleen vaikutusta elämänurallani: tiede on hyvä,

mutta filosofia on parempi.

Kyllähän kemian kokeet ovat koulupojalle verraton uteliaisuuden kohde, jos niitä voi tehdä itse ”vapaana tutkijana” – niin kuin minä sitten yhdessä Paksulan Eeron ja Erkki Longan kanssa. Meillä oli tukenamme ”Nuorten kokeilijain ja keksijäin kirja” ja Eeron huone hellauuneineen laboratoriona. Teoreettisena lähtökohtanamme oli tehdä nimenomaan ”uusia tieteellisiä löytöjä”. Kokeellisen asetelman ohjenuorana oli mainitussa kirjassa usein esiintyvä varoitus, kuten: ”Laimennettua rikkihappoa saadaan, kun kaadetaan varovasti väkevää rikkihappoa veteen, ei koskaan päinvastoin!” – Miksi ei? Siihen ei kirja antanut minkäänlaista vastausta. Siinä oli siis avoin tieteellinen probleema meidän tutkittavaksemme. Teimme kokeen hellauunissa. – Jos olisimme tehneet tulosselosteen, se olisi täydentänyt epäorganista kemiaa arvokkaalla tiedolla, että veden kaataminen väkevään rikkihappoon voi hajottaa hyvinkin lujaksi rakennetun uunin.

Emme uskaltaneet jatkaa tuhoavaa tieteellistä kokeiluamme eikä minusta siis tulisi ainakaan kemistiä.

7.

Enteeksi lapsuudessani on kai katsottava myös tähtitieteen harrastukseni – ja myöhempi rappeutumiseni siinä harrautumalla astrologiaan. – Koulutehtäväni saattoivat jäädä toissijaisiksi, kun vaelstin Linnunradan ihmeitten keskellä ankara tie oppaanani James Jeansin kirjoissa ”Maailmankaikkeus” ja ”Maailman-kaikkeuden arvoitus”. Sitten koulupojan sieluuni iski jonkinlainen kosminen kauhu. Luotin tieteeseen ehdottomasti enkä siksi osannut kysyä, millä perusteella Eddington esitti varmaakin varmemmin koko kosmoksen, kaiken olemassaolon lopputulokseksi avaruuden lämpökuoleman. Näin jokaisen järven jäätyneenä, jokaisen puun, karhun, jäniksen, jokaisen ihmisen jäähmettyneenä – eikä vain jäähmettyneenä tai tuhkakasana vaan hajonneena harmaiksi, täydellisesti liikkumattomiksi hitusiksi. Kuuluin niihin, jotka hytisivät vilusta pikkupakkasessakin. Entä sitten kun kylmyys olisi täydellinen, miinus 273 C-astetta eli 0 Kelviniä? Ei ”lämpö-” vaan ”kylmäkuolema”! Kannattiko ollenkaan tutkia tähtiä, kun ne kuitenkin hajoavat absoluuttiseksi ”töhnäksi”.

Syvästä masennuksestani ja tähtien petollisuudesta huolimatta en kuitenkaan voinut olla tutkimatta niitä. Talvisodan aikaan minulla, 15-vuotiaalla, oli siihen hyvä tilaisuus, kun koulut olivat sulkeneet ovensa. – Tarvitsin kaukoputken, minä, absoluuttisesti rahaton. Minulla oli kuitenkin tarvittava valo-opillinen tietämykseni käytettävissäni:

Ohuesta pahvista saatoin käden käänteessä kiertää sopivan putken ja sijoittaa sen toiseen päähän suurennuslasin ja toiseen sen pienen suurentavan vekottimen, jolla sisareni oli uutterasti tutkinut kasvien heteitä. – Kun sitten pakkasta uhmaten riensin ulos katsomaan laitteelani Kuuta, riemuitsin sen suurentuneesta koosta ja loistavan punaisesta väristä, mutta ennen pitkää hermostuin: En nähnytkaan vuoria ja kraatereita, joiden yksityiskohtia olin himoinnut katsella. Kuu oli suuri, mutta tasaisen punainen, niin kuin joku olisi sen huolimattomasti pyöräyttänyt taivaalle siveltimellään! – Missä vika? Kävin läpi kirjallisuutta – ja löytyihän selitys: linssien olisi pitänyt olla jotakin merkillistä ”astigmaattista lasia”, joka ei muodosta spektriä eli hajota värejä. Rahaa, se olisi vaatinut rahaa. Tulkoon lämpökuolema ilman minun tutkimuksiani! Minusta ei tulisi tähtitieteilijää.

8.

Samanaikaisesti ankarasti empiiristen tutkimuspyrkimysteni kanssa sain jostakin – kaiketi kirjastosta – käsiini astrologian alkeiskirjan, jonka kiehtova symbolimaailma Eläinradan merkkeineen hurmasi minut heti. Sen mukaan olin syntynyt Leijonan merkissä ja luin ylpeänä kuvauksen siitä: ”Johtava”, ”kiinteä” ja kaikki leijonan jalot ominaisuudet! Ennen pitkää – kyselemällä ystävien ja tuttavien syntymäaikoja – pääsin nyt perille jokaisen ”oikeista”, piiloon jääneistä ominaisuuksista. Ominaisuudet olivat yleensä positiivisia, niin että tutkimukset kohteet järkiään katsoivat ne ”paikkansa pitäviksi”. On selvää, että koululaisyhteisössä tiedemieskuvani kirkastui ja suosioni nousi huomattavasti.

En kuitenkaan päässyt astrologiassa pintaa syvemmälle, koska varsin naisten horoskooppien laskemiseen olisi pitänyt olla efemeridejä, jotka kertovat jokaisen kiertotähden paikan tähtitaivaalla jokaisena ajan hetkenä. Mistäpä rahat sellaiseen? – Turvauduin tavalliseen keinooni: On tehtävä itse.

Almanakasta sain lähtökohdan, kiertotähtien sijainnin nykyhetkellä, mutta olisi laskettava vuosia taaksepäin. Tunsin Keplerin lait: kiertotähti kulkee ellipsinmuotoista rataa nopeuden vaihdellessa niin, että säde tähdestä ellipsin toiseen polttopisteeseen ylittää kussakin aikayksikössä yhtä suuren osan ellipsin pinta-alaa. Ellipsin? Miksi ne eivät voineet kulkea paljon yksinkertaisempaa ympyrärataa? Se ei ollut Keplerin keksintöä sinänsä, mutta ikävä juttu. Tämä jäi minua askarruttamaan. Kerran kesällä Jyväskylän Harjun rinteellä kulkiessani polkua Tuomiojärven uimarannalle päin keksin kylläkin ellipsin pinta-alan säännön: kun koiranputken katkaisee, läpileikkaus on ympyrä. Mutta jos sen

katkaiseekin vinosti? Silloin läpileikkaus on selvästi ellipsi. Kun ympyrän pinta-ala on pii kertaa säteen neliö, niin ellipsin pinta-ala on vastavasti pii kertaa lyhimmän ja pisimmän säteen määräämän suorakaiteen pinta-ala. Niin sen pitää olla! Olin haltioitunut tästä löydöstäni, mutta se ei vielä riittäisi – olisi osattava laskea vielä niitä pinta-aloja, joiden yli ellipsin säde kulkee aikayksikössä. Sitä en pystynyt periaatteessakaan ratkaisemaan ennen uimarannalle tuloani. Noloa sanoa, mutta siihen se ajatuskehittely päättyi, hiekkarannalle, uimiseen. Jätin jäähyväiset Keplerin laeille ja saman tien koko astrologialle.

9.

Mutta tulisiko minusta kenties matemaatikko?

Kouluaikainen suhteeni matematiikkaan oli vahvasti ambivalentti: Oli suorastaan intohimonani ratkaista harjoitustehtäviä erityisistä tehtäväkirjoista.

Mutta opettajat olivat ongelma. Keskikoulussa koko luokka inhosi lehtori Inkalaa, ”Gibbonia”, laskennon ja myöhemmin matematiikan opettajaa. Hänen tunneillaan vallitsi ankara kuri: ei saanut kuulua pie-nintäkään kolausta eikä rapinan rapinaa – muuten Inkala ”muljautti” – kuten sanottiin – silmiään pahaenteisesti, saattoipa ottaa muistikirjansa esiin ja merkitä siihen arvosanan alennuksen. Kun hän käänsi selkensä luokalle kirjoittaessaan liitutaululle, minulla oli tapana salamannopeasti matkia hänen ”muljautuksiaan” ja muita eleitään. (Kannattaa mainita, että osoitin tässä huomattavia näyttelijän lahjoja ja innostusta alalle. Mutta – hämmästyttävää kyllä – minusta ei kuitenkaan tullut ammattinäyttelijää, jollei professoria katsota sellaiseksi.)

Kerran sitten ”Gibboni” käännähtikin ennen aikojaan luokkaan päin ja näki ilmielävän kuvansa minun irvistyksessäni. Jouduin hänen ankaraan ja suorastaan vihamieliseen puhutteluunsa. Sen seurauksena oli, että hän keskikoulutodistukseeni pudotti kaikki arvosanani 6:ksi. Se oli räikeää mielivaltaa, mutta onnekseni pääsin pois Gibbonin ulottuvilta siirtyessäni lukioon ja opettajan vaihtuessa.

10.

Lukioon siirtyminen syksyllä 1939 merkitsi suurta muutosta monessa suhteessa. Meitä koulupoikia tututkin opettajat nyt teitittelivät. Me hankimme kaikki lieerillisen hatun, ”borsan”, jonka nostamissuorituksen hienoa kaarta ”neidit” eli tyttölukiolaiset saivat iltaisin ihailla Kauppakadulla.

Liittyttiin toverikuntaan. Puhuttiin römeällä äänellä. Saateltiin kotiin

tyttöjä toverikunnan iltamista, ”konventeista”, joissa oli tanssilupakin tunniksi. Tanssi saattoi puolella tunneilla venyäkin, jos valvojana oli naisopettaja ja hänellä tarpeeksi taitavat tanssikavaljeerit. Niitä kyllä riitti, vaikkakin monet vasta opettelivat jenkan perusaskelia, valssia ja foxtrotia.

Tajunnan taustalle nousi hämärä uhkakuva, kun samana päivänä, jona koulu avasi ovensa, alkoi Hitlerin hyökkäys Puolaan. Koulussa se ei näkynyt hituistakaan, mutta jotkut siitä juttelivat Mustan Karhun baarissa. Oli yleisesti luotettu Kansainliittoon. Se estää sodat. Mitä nyt ajatella? Asettaisiko Kansainliitto Hitlerin aisoihin?

Eivät sentään kaikki olleet odottaneet tumputsuorina, että Kansainliitto noin vain hoitaa asiat ja ehkäisee sodan, tai ettei sotaa voi tulla, kun meillä on luja rauhansopimus ryssien kanssa. Ei, oli suojeluskuntajärjestö, jonka johto oli selvillä asioista. Oli myös AKS, Akateeminen Karjala-Seura. Näiden piirissä ahdistava tilanne herätti toimintaan. Suuri osa Suomen nuorista ryhtyi kesällä 1939 vapaaehtoisina linnoittamaan Karjalan kannasta, rakentamaan sitten kuuluisaksi tullutta ”Mannerheimlinjaa”: ampumahautaa, konekivääripesäkkeitä, korsuja, ”espanjalaisia ratsuja”, kiviesteitä tankkien kulun estämiseksi... – Keijo-veljeni oli linnoitustöissä, samoin Viljo-serkkuni ja niin myös minun viikatteenkäytön opettajani Sumiaisista, renki Uno Rautiainen, oikea voimamies kivien väännössä. He eivät olleet mitään ”sotaisia urhoja” vaan yrittivät viime hetkessä rakentaa niin lujan puolustuksen, ettei hyökkäys olisi kannattava – sanalla sanoen: he olivat rauhan rakentajia. ”Jos haluat rauhaa, varustaudu sotaan”. Se, minkä Cajanderin hallitus oli laiminlyönyt, sen korjasivat suurelta osin nämä Kannaksen linnoittajat.

Minulle tärkeintä maailmassa oli, että pääsin lukioon siirtyessäni eroon Gibbonista.

Algebraa, geometriaa ja fysiikkaa opetti nyt lehtori Peltonen (kuuluisa ”Tihru”). Hänen erikoisominaisuutenaan oli, ettei – muista opettajista poiketen – sietänyt ulkolukua, päähän pönttäämistä. Jos hän huomasi jonkun yrittävän sillä selvittää matematiikassakin, hän ärähti: ”Hauki on kala, hauki on kala... Sanokaa JÄRKI!” Hän ei myöskään sietänyt liidulla taululle piirtämistä, vaan vaati kuvaamaan sanoin probleemojen ratkaisut. Itse hän kuitenkin alentui havainnollistamaan avaruusgeometriaa käyttämällä luokan päiväkirjaa tasojen ja paksua täytekyneänsä suorien kuvaamiseen. Tuoliltaan hän ei noussut koskaan.

Mutta sitä useammin oppilaat nousivat tuoleiltaan – ja jäivät miltei säännöllisesti seisomaan, yksi toisensa jälkeen. Tihru ei nimittäin sietä-

nyt viittaamista, vaan vaati vastausta edeten kyselyssä ankaran suoravii-
vaisesti riviltä riville. Ellei oikeata vastausta kuulunut, vastaaja jäi seiso-
maan. Tämän tästä sattui, että lopulta koko luokka oli pystyssä, jolloin
Tihru tästä ihmiskunnan tyhmyyttä todistavasta näystä riemastuneena
julisti: "Olette kuin mätäneviä ruumiita; ei muuta kuin arkuun ja kansi
päälle". Niin suuria herroja ja valtiaita 1930-luvun Suomessa lehtorit
olivat, ettei kenenkään mieleenkään olisi tullut nostaa oikeusjuttua
tällaisesta mitä ilmeisimmin oppilaitten "ihmisarvoa" loukkaavasta
puheesta. Ei, se kuitattiin kansan remakalla naurulla.

On tässä yhteydessä kuitenkin syytä mainita, että myöhemmin sota,
talvisota, sai Tihrussakin aikaan jokseenkin täydellisen muutoksen –
hänestä tuli mitä ystävällisin ihminen. Kun jatkosodan aikana muu-
an pahasti haavoittunut luokkatoverimme, Toivonen nimeltään, tuli
toipumislomallaan kouluun, Tihru kävi jokaisen oppituntinsa jälkeen
puhuttelemassa häntä ystävällisesti ja halusi kuulla, mikä oli haavoit-
tuneen vointi.

Miellyin vähitellen Tihrun tapaan opettaa. Oli verratonta löytää ongel-
mien ratkaisuihin JÄRKI, niin kuin hän vaati. Oli myös mieltä hivelevää
huomata, että tällä järjen etsimisellä saattoi aika ajoin pelastaa häpeästä
koko luokan. Yhä useammin sattui, että minun tullessani vastausvuo-
roon, tuo "järki" löytyi ja luokka pääsi istumaan, ilman että sille olisi
julistettu: "Tyhmyys marssii!" – Näin siis opetustavan vaihtuessa minua
alkoi matematiikka yhä enemmän viehättää – sanottiinpa Tihrusta ih-
misenä mitä tahansa.

11.

"Kirjailija" minusta tuli sangen varhaisessa vaiheessa. Mainitsinko jo,
että 9-vuotiaana kirjoitin Rolfin isän kertoman mukaan hänen koke-
muksistaan Antrean ja Raudun taisteluissa, monta sivua? Olisin kir-
joittanut enemmänkin, mutta pihamaalle oli kuokittu juuri valmiiksi
seiväshyppypaikka, "lainattu" käyttöön pyykkiseiväs ja päästy alkamaan
kilpailu. Siitä ei voinut jäädä sivuun.

11-vuotiaana tuottamani "Kulosaaren mökki", yli sata sivua huolel-
lisesti vahakantiseen vihkoon kirjoitettua aitoa seikkailutekstiä, oli se
ensimmäinen teokseni, jolla minun oli määrä tehdä läpimurtoni suo-
malaiseen kirjallisuuteen.

Lyseolaisena koulumatkani kulki Vapaudenkatua ohi Gummeruksen
kirjapainon. Näin ikkunoista, miten robottimaiset koneet siellä siirteli-

vät suuria arkkeja pinoihin ja korviani hivelä näitten koneitten jatkuva, voimallinen ja rytmikäs ryske. Laskin mielessäni: kun minun laati-
maani kirjaa, jossa olisi peräti 112 sivua, siellä kerran ryskytettäisiin,
vipukone pinoisi läpi päivän ja yön yhteen arkkipinoon päällekkäin
1 000 arkkia ja tekisi tällaisia huikean korkeita pinoja 7. Jos nuo 7 000
arkkia pantaisiin pitkään jonoon, koko Vapaudenkatu ei riittäisi vaan
se ulottuisi Tourujoen sillan yli läpi Tourulan ja Nakertajankin, lähelle
Vaajakoskea! Ja pyörryttävästi tajusin, että jokainen kirjain niillä arkeil-
la olisi minun kirjoittamani...

Olin 11-vuotias ja jo kulkenut satoja kertoja kirjailijahaaveitani ra-
kentaen painotalon houkutuksen ohi, kun minun oli lopulta ymmär-
rettävästi suoranainen pakko kiivetä ylös Gummeruksen narahtelevia
portaita tarjoamaan kustannettavaksi tuo seikkailukirjani ”Kulosaaren
mökki”. Mitä sitten tapahtui, sen tragedian olen yksityiskohtaisesti ku-
vannut mainitussa muistikuvakirjassani ”Liikana syntynyt”, kuten pal-
jon muutakin tässä tekstissä esiin tullutta ja tulevaa. – En voi kuitenkaan
tässäkään olla muistamatta sitä katkeruutta, jota tunsin, kun kirjallinen
johtaja, maisteri Aaltonen käytti yhtenä hylkäämisperusteena väitettä,
ettei Suomessa muka ole luolia. Olin siitä paikasta tarjoutunut opas-
tamaan hänet Laajavuoren ”Pirunluolalle” ja Rolfin kanssa Keljonlah-
den rannan kalliorinteeltä löytämällemme ”Jylhälle luolalle”. Istuin
kuitenkin mykistyneenä ja käpertyneenä siihen keinutuoliin, johon
maisteri oli minut, asiakkaan, Sampsa-hotellin huoneessa kohteliaasti
sijoittanut. Sitä paitsi mittailtuani maisterin olemusta, tuolin laitojen yli
levinnyttä, totesin mielessäni, ettei hän olisi ollut retkeilykelpoinenkaan
luolien etsintään.

12.

Mutta kirjoittamatta en voinut olla – ja ellen saisi kirjoituksiani julki-
suuteen, niin kuin näytti Gummeruksella käynnin jälkeen, minä tietysti
”kustantaisin itse”, toisin sanoen hankkisin käyttööni julkaisuvälineen,
joka sitten noudattaisi määräyksiäni. En tarkoittanut kirjapainon perus-
tamista – sellaisenhan olin jo pikkupoikana rakennellut ”Nuorten ko-
keilijain kirjan” ohjeitten mukaan pyöreistä purilaan pätkistä ja laudan
palasista – surkeasti epäonnistuen. Pysin perustamaan oman lehden.
Ensimmäisen kerran sellaisen päätoimittaja olin ollut, kun Eero Paksu-
lan kanssa julkaisimme eräänlaista koululaisen skandaalilehteä ”Type-
rä”, jonka Eero paukutteli isänsä kirjoituskoneella sellaisella voimalla,
että sai tekstistä ”kalkkeeripaperien” avulla yhdellä kertaa 4 lisäkopio-
ta. ”Typepä” julisti olevansa IVY:n äänenkannattaja, IVY oli ”Inkalan

Vastustamis-Yhdistys”, lehtori Inkalan, ”Gibbonin”. Kuten toisaalla, muistikuvakirjassani, olen kertonut, olin sen takia vähällä joutua koulusta erotetuksi.

Lukioluokilla ollessani, suuresti viisastuneena, olin hyväksynyt opettajinkin ihmisiksi – oikeastaan jopa ystäväystynytkin eräiden kanssa. Äidinkielen opettajani Sampo Haahtela oli se haahti, jonka avulla pääsin purjehtimaan toiveitteni ulapoille. Kun minut oli valittu toverikunnan puheenjohtajaksi, keksin tällä tukevalla jalustalla lähteä ajamaan mieleni pohjalla kytevää, salakavalaa suunnitelmaa. Esitin Haahtelalle ajatuksen, että Jyväskylään perustettaisiin kaikkien kolmen oppikoulun, Lyseon, Tyttölukion ja Yhteiskoulun yhteinen Jyväskylän Toverikuntien Liitto. Sillä olisi oma hallitus, siinä 12 ”ministeriä” ja opettaja ”pääministerinä”, jos Haahtela itse siihen suostuisi. Sen esitin ikään kuin ohimennen, itsestään selvänä asiana – samoin kuin sen, että liitto voisi julkaista omaa, painettua lehteä, jos vain sopiva päätoimittaja löytyisi. Siinä asiassa varoin tekemästä ehdotuksia eli ehdotusta.

Selvästikin olin laskenut oikein: Haahtela halusi olla nykyaikainen ja edelläkulkija. ”Pääministeriksi” nimitystä hän ei kuitenkaan ottanut vastaan vaan aitona demokraattina halusi jättää sen valinnan hallituksen tehtäväksi – hän tulisi kyllä mukaan mielellään kuraattoriksi. Siis ”presidentiksi”, ajattelin.

Toverikunnat valitsivat kukin 4 jäsentä liiton hallitukseen, jonka kokouksessa Haahtela johti puhetta ja valittiin kullekin ”ministeritehtävät” ja liiton puheenjohtajaksi lyseosta Heikki Hongisto, myöhemmin Suomen Sokerin tekninen johtaja. Minä sain haaveeni päätökseen, kun Haahtela suuressa viisaudessaan nimitti minut liitolle perustettavan lehden päätoimittajaksi – ottaessaan itse vastaavan päätoimittajan tehtävän. Minun ”salkkuni” ei ollut kevyt, mutta innostava.

Haahtelalla oli suhteita Gummerukseen, olihan hän oikea kirjailija, voittanut sota-aikaisen nuortenromaani-kilpailunkin teoksellaan ”Pelervon suuri tehtävä”. Taisipa hän olla mukana tuon kustannusliikkeen johtokunnassakin. Hän sai siis hoidetuksi lehdelle hyvin edullisen painatussopimuksen.

Painettu lehti! Kilometreittäin kirjaimia – minun kirjoittamiani, toki vähän muidenkin, jos kykyjä löytyi. ”Kullervon suuri tehtävä”!

Voiko olla maailmassa ihanampaa tuoksua kuin tuoreen oikovedoksen lehahduttama painomusteen haju!

Nimi lehdelle löytyi helposti. Olin lyseon ullakolla tonkinut toverikunnan vanhoja papereita ja löytänyt sieltä käsin kirjoitetun ”Oras”-lehden, johon muuan lyseolainen Otto-Ville Kuusinen ja enoni Väinö

Ikonen olivat laatineet lemменrunoja ja Otto-Ville jyhkeän isänmaallisen runon venäläistä sortoa vastaan – elettiinhan tuolloin juuri sortokautta. Se päättyi komeaan julistukseen: ”Luo Keisarin uskallamme!”

Oraan mottona oli ollut: ”Orahasta touko kasvaa”. Uudelle lehdelle otettiin nimeksi ”Kipinä” ja lisäsin mallin mukaisen moton: ”Kipinästä tuli syttyy!” – Kun sitten ensimmäinen numero ilmestyi ja Haahtela näki lehden nimen ja moton sekä innostukseni ja laatimani pääkirjoituksen ”Koululaisten itsehallinnosta”, hän sanoi hiukan muikistellen suutaan: ”Kunhan ei syttyisi tulipalo”. Mitä hän tarkoitti, selvisi vasta, kun ruotsinkielen lehtori Valborg Rekola nuhteli minua – kirjoitettuani jälleen kokeen hylättävän eli 4:n arvoisesti: ”Sinäkin kirjoittelet koululaisten itsehallinnosta, mutta et pysty itseäsi hallitsemaan!”

Itsehallinnosta keskusteltiin toverikunnassa, mutta suureksi hämmästykseni syntyi piankin vahva oppositio hyvän luokkatoverini ja ystäväni Paavo Riekkolan johdolla. Niinpä asia puhuttiin kumoon. Myöhemmin sain kuulla, mitä kullisien takana oli populistisesti nuijittu toverikuntalaisten päähän. Oli kuvattu sitä vaaraa, mikä kaverien vakoilusta koituisi tupakan salapolttajille, nämä kun kävivät sauhuttelemassa välituntien aikana koulun pihalla sijaitsevassa ”puuseessä”. Paavo oli yksi hartaimmista salapolttajista.

Se, mitä olin kirjoittanut, otettiin siis vakavasti vastaan. Hyvä! Mutta olinko siis aivan tietämättäni, paha aavistamatta saattanut ”Kipinän” poliittisesti arveluttavalle, radikaalille linjalle?

Minua harmitti myös se, että hienovaraisesti nuorta rakkautta kuvaileva pienoisenovellini ”Ensimmäiset tytönsilmät” jäi kokonaan vaille huomiota – vaikka koko lehden perustamisen varsinaisena, hyvin salattuna tarkoituksena oli ollut juuri sen julkaiseminen...

Parin numeron julkaisemisen jälkeen Sampo Haahtela hienokseltaan muistutti siitä, että lehdessä tavallisesti kirjoittavat jotkut muutkin kuin päätoimittaja. Tietysti. Tämä kauneusvirhe korjaantuikin heti, kun kirjoittajien joukkoon ilmaantui tyttölukioista sujuvakynäinen Kirsti Keskinen, nimimerkki Ki-Ke, josta – sivumennen sanoen – myöhemmin tuli oikein toimittamisen ammattilainen, eräiden naistenlehtien päätoimittaja ja rouva Lyytikäisenä vihdoin koko APU-konsernin omistaja.

13.

”Kipinä” oli alkanut ilmestyä ollessani Lyseon toverikunnan puheenjohtaja, VII luokan oppilas. Oli oikeastaan outoa, että sen toimittamiseen riitti aikaa, vaikka koulunkäynti oli jokseenkin sekasortoista.

Samana päivänä, syyskuun ensimmäisenä vuonna 1939, kun olin aloittanut lukionkäyntini eli lyseon VI luokan, oli tapahtunut maailmanhistorian suuri käänne: Elokuun lopulla – aivan äkkiä ja yllättäen – Hitler ja Stalin olivat tehneet ns. Ribbentrop -sopimuksen, jossa Eurooppa oli jaettu heidän keskinsä kahtia, ja nyt Saksa oli hyökännyt Puolaan ja eteni hyökkäysvaunujen vauhdilla niittäen konekiväärisuihkuilla maahan Puolan ikiaikaiset ylpeät ratsujoukot. Englannin kunnia vaati, että sen oli pidettävä avunantosopimuksensa Puolalle ja niinpä se julisti Saksalle sodan. Kahden viikon kuluttua Neuvostoliitto Stalinin käskystä puolestaan hyökkäsi Puolan selkään ja miehitti sen laajan itäosan aina Veikseliin asti. Jotkut älyniekat ihmettelivät, miksi Englanti katsoi tätä läpi sormien eikä julistanut sotaa Neuvostoliitolle.

Maailmansota oli alkanut. Tosin se länsivaltojen, Englannin ja Ranskan taholta jäi moneksi kuukaudeksi melkein pä muodon vuoksi tehdyiksi pommituksiksi Saksan alueelle, solidaarisuuden osoitukseksi Puolalle.

Molotov-Ribbentrop -sopimuksen mukaisesti Stalin ryhtyi ottamaan ”omaa” osaansa hyökkäämällä Suomeen marraskuun viimeisenä päivänä 1939. Muutama päivä myöhemmin Stalin nimitti Suomelle uuden ”Terijoen hallituksen” ja sen johtoon suomalaisen kommunistin, Jyväskylän lyseon kasvatin, Otto-Ville Kuusisen. Kun sitten Kansainliitto vaati sodan lopettamista, Stalinin oli somaa vastata, ettei Neuvostoliitto ollut sodassa, vaan vapauttamassa Suomen kansaa ”fasistihallituksen sorrosta”... Mitä teki Kansainliitto, johon valtaosa Suomen kansasta oli luottanut ja uskonut vahvaksi rauhan ylläpitäjäksi maailmassa: Se erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään! Kunniakas päätös, mutta miten se auttoi henkensä hädässä kamppailevaa Suomea?

Käytiin talvisota, vimmattua taistelua, Suomi yksin jätettynä Neuvostoliiton valtavaa ylivoimaa vastaan. Suomen kansa kesti. Puhuttiin ”talvisodan ihmeestä”.

14.

Talvisota ensin ja sitten jatkosota leikkasivat ison osan koulunkäyntiini tarkoitettua aikaa. Jyväskylän lyseo sulki ovensa joulukuun 1. päivänä vuonna 1939. Kun Jyväskylääkin oli heti talvisodan alkaessa pommitettu ja osuma väestönsuojaan oli surmannut ihmisiä, äiti halusi välttämättä, että siirrymme asumaan Vesankaan, jossa hänellä oli edelleen opettajanasuntonsa vapaana. Mikä parasta: Koululla oli kirjasto, vähäinen tosin, mutta sain vapaasti valita kirjoja luettavakseni. Oli nautinnollista painaa nenänsä ”Välskärin kertomusten” sivujen väliin ja lukea,

lukea... – Kuten olen kertonut, sain nyt yrittää toteuttaa toivettani omasta kaukoputkestakin.

Kun Jyväskylän pommitukset loppuivat, äiti halusi takaisin kaupunkiasuntoomme. Kevättalvella 1940 loppui myös laiskotteluni. Tarvittiin postinkantajia sotaan kutsuttujen tilalle ja pääsin posteljooniksi, vaikkakin ilman ihailemaani virkalakkia.

Työtä kesti pitkälle kesään ja olisi jatkunut pitempäänkin, sillä kun tein lähtöä kouluun, joka alkoi elokuun ensimmäisenä päivänä, postinhoitaja, ekspeditööri, kutsui minut puheilleen kertoen aluksi, miten hän oli saanut edullisen kuvan minusta luotettavana työntekijänä. Sitten hän teki minulle houkuttelevan tarjouksen jatkaa alalla, jolla minä voisin lopulta päästä vaikka – öhöm – postin ekspeditööriksi. Hänen ilmeensä paljasti, ettei hän sentään uskonut minun aivan niin korkealle pystyvän kohoamaan.

Kun sitten kerroin äidille ekspeditöörin tekemästä tarjouksesta ja suosittelemalla lupauksesta tulevan urankehitykseni vaiheissa, äiti miltei kiljaisi järkyttyneenä: ”Ja sinäkö jättäisit koko koulunkäynnin sikseen?” Nolostuin ja vakuutin, etten sitä haluaisi – en tietenkään. Olinhan jo miltei 16-vuotias, joten ymmärsin, että unelma upeasta virkalakistakin oli sulaa lapsellisuutta. Siihen asia jäi. Minusta ei tullut ekspeditööriä. – Kun sitten myöhemmin opiskeluni ohessa työskentelin Helsingissä ammatinvalinnanohjauksessa, mietin joskus, miten minun olisi käynyt, jos oikein ammattitaitoisia ammatinvalinnanohjaajia olisi ollut tuohon aikaan ja joku niistä olisi päässyt puhumaan minut upoksiin – innoissaan siitä, että minulle oli aukeamassa tie juuri lahjojani vastaavalle alalle...

15.

Kouluun palattiin elokuun 1. päivänä jatkamaan talvisodan keskeyttämää lukuvuotta. Syksy 1940 ja talvi 1941 olivat uudella tavalla aktiivista aikaa. Toverikuntien toimesta oli Sampo Haahtelan aloitteesta perustettu Jyväskylään Suojeluskunnan koululaiskomppania, johon heti liittyivät miltei kaikki kaupungin lukioitten pojat, luvultaan yli sata, komppanian verran. Siinä joukossa olin yksi nuorimmista, 16-vuotias, mutta monet olivat taistelleet vapaaehtoisina talvisodan pakkaspäivinä rintamalla. Tiukan koulunkäynnin ohessa käytiin säännöllisesti sunnuntaisin ampumaharjoituksissa sotilaskiväärejä, suomalaisia ”pystykorvia” käyttäen. Se oli etupäässä kenttäammuntaa, jossa sai nauttia jokaisesta osumasta, jolla esiin noussut pahvikuva, ”ryssä”, kaadettiin. Harjoituksia johti – kukas muu kuin Sampo Haahtela, joka kapteeninpuvussaan

seurasi ammunnan kulkua hyväryhtisenä kuin Sandels Koljonvirran taistelussa... saattoipa mielessään laususkella Runebergin säkeitä: "Äl' yli päästä p-rhanaa, sa poika urhoinen..."

Jonkinlaisina kunniamerkkeinä pidettiin jokaisena maanantaiaamuna suuria sinertäviä mustelmia oikeanpuoleisessa poskessa, ne kun olivat syntyneet kiväärinperän rekyyli-iskuista sunnuntain harjoituksissa.

Ei ole häpeä sanoa, että Suomessa pelättiin. Pelättiin välitöntä maan miehitystä ryssien taholta ankaran rauhan jälkeen. Max Jakobsson oli kirjoittanut teoksen "Diplomaattien talvisota", jossa hän sanatarkasti siteerasi Pravdaa. Kuten jo edellä kerrottiin – suunnitelmalla oli, Kuusisen sanaan luottaen, edetä pikamarssia Helsinkiin "vapauttamaan" maa "Rytin ja Tannerin fasistihallituksesta" – "kansan" riemuitessa teitten varsilla ja kukittaessa sotilaat – ja vihdoinkin "kohottaa punalippu eduskunnan ja presidentinlinnan lippusalkoihin".

Meistä kaukana ja meitä lähellä tapahtui paljon. Kun meillä palailtiin rauhan aikaan, maailmansota jatkui ja vain laajeni ennen näkemättömällä nopeudella, niin että toukokuussa 1940 Saksalla oli jo hallussaan koko Atlantin rannikko Rujasta Pyreneille.

Elokuussa 1940 Baltian maat, Viro, Latvia ja Liettua olivat vähä vähältä joutuneet Neuvostoliiton miehittämiksi ja niiden parlamentit päättäneet yksimielisesti – venäläisten sotilaitten seurattessa aseineen asian käsittelyä kaikkia ovia vartioiden – anoa pääsyä Neuvostoliiton "jäseniksi" eli liittymistä siihen. Se merkitsi näiden valtioiden itsenäisyyden loppua ja orjuutusta kuudeksi vuosikymmeneksi.

Aivan aiheellisesti Suomessa pelättiin. Onneksi ei tuolloin vielä tiedetty, että Stalin ja Hitler olivat mainitussa Ribbentrop -sopimuksessa jakaessaan itäisen Euroopan vetäneet salaisessa lisäpöytäkirjassa rajaviivan niin, että Suomi "kuului" Neuvostoliitolle. Se olisi heti tulkittu niin, että Suomi on jätetty oman onnensa nojaan, haukkapalaksi "ryssille". Pelko olisi saattanut silloin tuottaa syvän masennuksen. Nyt pelko sen sijaan lisäsi puolustustahtoa. Se selitti Koululaiskomppanianinkin synnyn – eikä suinkaan Sampo Haahtelan salainen toive saada käyttäjä kapteenin uniformua siviilissä ollessaankin – kuten jotkut irvileuat arvelivat.

Tämä kuva kansan tunnoista saa varmistusta, kun muistan, miten äitini – joka oli ollut tinkimätön rauhan ihminen Ruusu-Ristin jäsenenä – katsoi hetken tiukasti kivääriä, jonka olin tuonut kotiin keittiön nurkassa säilytettäväksi ja sanoi: "Tuota minä en olisi vuosi sitten hyväksynyt, mutta kyllä nyt hyväksyn."

Jatkosota syttyi kesäkuussa 1941. Liikekannallepano oli suoritettu hyvissä ajoin. Koulut sulki ovensa normaaliin tapaan kesäkuun alussa. Muistan miten aloittaessani taas postinkantajan työn jouduin jakamaan keskellä perheitten kotirauhaa kutsuja sotaharjoituksiin eli käytännössä liikekannallepano-määräyksiä, muistan vaimojen itkunparkaisut ja pelokkaat lapsensilmät, miesten kiroukset. Kadulla ajettiin kuorma-autojen lavoilla joukkoja rautatieasemalle – monet katseet olivat vakavia ja miehet hiljaisia, mutta yhtä paljon oli myös niitä, jotka pää täynnä viinaa hihkuivat Karjalan takaisin ottamista ja lauloivat suu leveänä: ”Silimien välillä, silimien välillä ryssää juu”.

Monet lukiolaiset menivät heti jatkosodan syttyessä kesäkuun lopulla vapaaehtoisina armeijaan, jos vain ikää oli tarpeeksi – tai rahkeissa varaa valehdella iäkseen pari puuttuvaa vuotta lisää.

Minua ei äiti suostunut päästämään mukaan, vaikka ikä olisi riittänytkin, täytinhän elokuussa jo 17 vuotta. En totta puhuen todella halunnutkaan lähteä – olin arkalasta kotoisin, tiesin sen. Asiaa auttoi se, että pääsin Tykkitehtaalte vartijaksi ja sain kulkea sotilaspuvussa pistooli vyöllä ja kannattimena suuresti upseerien ”rähinäremmiä” muistuttava olan yli kulkeva lisävyö. Muistan, miltä tuntui, kun joku todellinen lomaileva sotilas erehtyi iltahämärässä tekemään minulle kunniaa...

Sain tykkitehtaan vartijana vaihdetuksi itselleni mahdollisimman paljon yövuoroja, jolloin tuli tilaisuus lukea läpi melkein koko suomalainen runous, ainakin se osa, jonka kirjasto tarjoili – ei vain Koskennientä ja Leinoa vaan myös mielen pyörälle panevat ”Tulenkantajat”, ”Hurmioituneet kasvot” ja Waltarin ja Laurin (Paavolaisen) ”Valtatiet”, Katri Valan ja P. Mustapään runot ja lukemattomat muut. Vartiopäälliköltä sain kiitokset siitä, että hän tapasi minut aina yöllä valveilla ja virkeänä...

Vartiotuvan ikkunasta näkyi kirkkaina öinä laajana tähtitaivas, joka velvoitti kirjoittamaan omia runoja – ja lukemaan Koskennientä – ja kirjoittamaan kuin Koskenniemi, elegioita. Kun runojen tuli syleillä koko kosmosta, ne pyrkivät auttamattomasti päättymään ”lämpökuoleman” tunnelmiin.

Tulisiko minusta siis runoilija? Tämän kohtalon varalta olin jo varhain, lukiessani Waltarin hyödyllisen teoksen ”Aiotko kirjailijaksi” ottanut järkeni pohjimmaiseksi pilariksi hänen maksiiminsa: ”Runoilija voi elää Suomenmaassa, mutta helpompi hänen sittenkin on kuolla.” Olin vartijana 6 kuukautta, vuoden 1941 loppuun, kunnes koulut taas avasivat ovensa.

17.

Perhettämme jatkosota kosketti hyvin kipeästi. Elokuun lopulla näin kotiin tullessani rovasti Paunun istuvan mustassa puvussaan olohuoneessa ja äidin itkevän hillittömästi. Rovasti oli kertonut, että isoveljeni Keijo oli kaatunut. Hän oli johtamassa joukkuettaan korpikoukkaukselta maantielle lähellä Veskelystä Itä-Karjalassa, Suojärven takana. Sisareni Kaija itki myös. Kurkkuani kiristi. En voinut puhua. Menin puuvajaan hakkaamaan halkoja. Siinä tajusin, ettei veljeni olisi enää koskaan, ei koskaan jakamassa kanssani tätä työtä. Silloin itkin rajusti. Kukaan ei nähnyt. Kukaan ei ollut kuulemassa.

18.

Jatkosota pitkittyi pitkittymistään ja koulu pääsi alkamaan vasta tammi-kuussa 1941. Eino Piironen ja minä olimme luokan nuorimmat. Kaikki muut – 15 – olivat joko kutsun saaneina tai vapaaehtoisina taistelemassa. Veljeni Keijo oli kaatunut jo edellisenä vuonna, joten en voinut ajatella toverieitteni tapaan vapaaehtoisena sotaan menemistä.

Mitä matematiikkaan tulee, minulle koitti kissan päivät keväällä 1942, jolloin olin Tihrun ainoa oppilas pitkän matematiikan kurssilla. – Edellisenä syksynä olin saanut yövartijana paljon aikaa harrastuksilleni. Tein huvikseni matematiikan harjoitustehtäviä ja lainasin kirjastosta Poul la Cour'in viehättävän kirjan "Historiallinen matematiikka", joka esitteli jännittävästi matemaattisten ajatusten syntyhetkiä.

Olin siis nyt abiturientti, mutta oli vain pari kolme kuukautta aikaa valmistua ylioppilaskirjoituksiin. Olisi luullut, että nyt ei aikaa ollut hiukkaakaan käytettävänä harrastuksiin. Olisi ollut luettava ja luettava päivät pitkät. Ei vain ajan puute ollut siihen esteenä vaan se kummalliseltsa tuntuva seikka, joka kansan suussa saa sattuvan – ja hyvin toden ilmaisen: "On niin nälkä, että näköä haittaa".

Monen monissa perheissä oli todella nälkä. Meillä syötiin – jos saatiin – paleltuneita lanttuja vetisen kastikkeen kanssa, jossa oli niukasti jauhoja – viikosta viikkoon. Ja todellakin: monena päivänä en nähnyt lukea siksi, että kirjaimet vain hyppelivät silmissäni.

Mutta "Kipinää" oli toimitettava ja nyt se oli entistä tärkeämpää. Enin osa lukiolaisista oli taistelemassa. Nyt "Kipinää" lähetettiin moniin Kanaksen, Aunuksen ja Vienan korsuihin, joissa Jyväskylän lukiolaispojat sitä lukivat vähäisten tuikkujen valossa, hienoisen kaipuun tunnelmissa kouluaikaa muistellen.

Jouduin outoon tehtävään: kirjoittamaan "Kipinään" muistokirjoituksia kaatuneista koulutovereistani, ensimmäisenä omasta luokkato-

veristani Veli-Pekka Valkolasta. – Ainoa koulua käyvä luokkatoverini Eino Piironen ja minä suomensimme yhdessä erään Catulluksen oodin kaatuneen veljeni muistoksi. Eino, joka luki latinaa, kertoi runon sisäl-
lön ja minä annoin sille runoasun.

19.

Tulin ylioppilaaksi. Juuri näin täytyy sanoa, sillä en voi kertoa ”pääs-
seeni täpärästi läpi” tai suorittaneeni niin ja niin monta laudaturia. En
tehnyt mitään. Vain tulin.

Asia oli niin, että viime hetkellä, kun jännitys kirjoituksiin valmis-
tumisen vuoksi oli äärimmillään, Helsingistä lähti sana, että kaikki
meidät oli ylioppilaiksi julistettava. Sepä vasta julistus! ”Riemu kattoon,
veikot...” Varmaan korsuissa jatkettiin: ”... ja sarkka pohjaan hei!”

Nyt – tultuani ylioppilaaksi – pääsin kuin pääsinkin sanomalehti
Keskisuomalaiseen toimittajaksi, ”oikeaan lehteen”. Ymmärsinhän minä
toki, että se johtui huutavasta toimittajapulasta, kun sota oli temman-
nut mukaansa kaikki lehden miestoimittajat – Lassi Utsjokea, Joh. Edv.
Leppäkoskea ja vanhaa Raatikaista lukuun ottamatta. No, osasinhän
minä sentään konekirjoitusta – rätisyttään ja paukuttaen näppäimiä
kahdella sormella. Tämän taidon olin alun perin hankkinut romaaneja
kirjoittaessani niillä koneilla, jotka olin kaupasta hankkinut ”kokeil-
tavakseni” – sainpa pitää iänikuista Smith-Premieriä – sellaista, jossa
ei ole vaihtonäppäintä vaan isot ja pienet kirjaimet eri riveillä, kuten
tiedetään – kaksikin viikkoa, ennen kuin ärtynyt myyjä sen haki pois,
vaikka uusi romaanini oli jo päässyt hyvään alkuun. Tehtaanvartijan
palkasta sain lopulta säästetyksi rahat kaupantekoon, pienen, mutta
tukevan Continentalin ostoon. – Sitä paitsi osasin pikakirjoitusta ja
hämmästyin toimituksen kirjoittamalla muistiooni sanasta sanaan
Kasvatusopillisen Korkeakoulun rehtorin, professori Ahlmanin luku-
kaudenavaus-puheen syksyllä 1942.

Joka aamu 8 kk:n ajan sain nauttia viehättävästä painomusteen ha-
justa astuessani Keskisuomalaisen porraskäytävään. Vasta maaliskuun
kymmenentenä päivänä seuraavana vuonna jouduin sen jättämään ja
sanomaan jäähyväiset Jyväskylälle ja sen siviilielämälle, kun oli tullut
aika minunkin pukeutua armeijan varusteisiin ja matkata Riihimäelle
Tykistökoulutus-keskukseen.

Minusta oli siis tuleva tykkimies isona – 18-vuotiaana.

Tykkimies

1.

Edellisessä luvussa olen jo lyhyesti maininnut maailmantapahtumista, joiden vaikutus oli ulottunut pieneen Jyväskyläänkin ja jotka kaukaakin pystyivät kääntämään nurin perheitten ennen niin rauhallisen ja luottavaisen elämänmenon. Mitä tuona aikana kaiken taustalla – rajoillamme, Euroopassa, lännessä ja idässä, maailmanpiirissä – oikein oli tapahtumassa?

Koko maailmaa tutisuttavan maanjäristyksen lailla oli kaikki muuttunut siitä vakaasta tilasta, johon oli uskottu, kun brittien pääministeri Chamberlain oli sateenvarjoineen palannut Münchenistä Tshekkoslovakiaa koskeneista neuvotteluista Hitlerin kanssa ja ilmoittanut maailmalle ”koittaneen ikuisen rauhan”.

Tämä ”ikuisuus” alkoi tuntua lyhyeltä, kun Hitler – liitettyään Tshekkoslovakian sudeettialueet Saksaan ja sitten koko Tshekin – ajoi kukkaikujassa yli rajan Itävaltaan ja liitti sen valtakuntaansa. ”Ikuisuus” oli jo varmasti ohi, kun Hitler hyökkäsi Puolaan, miehitti vuonna 1940 parissa päivässä Tanskan, kukisti Norjan, hyökkäsi sitten läpi Hollannin ja Belgian ja kukisti Ranskan parissa viikossa ja sai näin valtaansa koko Atlannin rannikon. – Vasta sitten oli alkanut varsinainen suur-sota kesäkuussa 1941, kun Hitler ryhtyi toteuttamaan päätavoitettaan bolsheviikkien kukistamista ja hyökkäsi Neuvostoliittoon julistaen – keneltäkään kysymättä – myös Suomen urheiden sotilaiden seisovan Saksan rinnalla rintamassa, joka ulottui Jäämerestä Mustaan mereen. Nopeaa vauhtia Saksan joukot olivat edenneet läpi Puolan ja Baltian maiden, vallanneet Ukrainan ja nostaneet hakaristilipun Kaukaasiassa Elbrus-vuoren huipulle. Ne piirittivät Leningradin (Pietarin) ja olivat lähestymässä Moskovaa.

Välimeren alueella Saksan joukot olivat ottaneet haltuunsa Jugoslavian ja Kreikan ja ”turvanneet” Mussolinin asettumalla Italiaan, jossa paavi – ollessaan vailla maallista armeijaa – koetti kaiketikin saada aikaan taivaallisten joukkojen liikekannallepanon siunatessaan Vatikaanin aukiolla Hitlerin panssariosaston. No, onhan sen vastapainoksi

todettava, että Canterburyn arkkipiispa oli Hitlerin hyökätessä Neuvostoliittoon kesällä 1941 kehottanut kaikkia kristittyjä maailmassa rukoukseen Neuvostoliiton, ateistisen kommunistivaltion, voiton puolesta.

(Ota hänestä selvää! Ketä Stalinin oli kiittäminen neuvostoliittolaisten menestyksestä, se puolestaan selviää myöhemmistä Teheranin kokouksessa käydyistä keskusteluista Rooseveltin, Churchillin ja Stalinin välillä: Roosevelt uskoi vakaasti Jumalan auttaneen liittoutuneita voittoon Saksasta, Stalin taas oli ilmoittanut olevansa vakuuttunut siitä, että Piru oli hänen taustavoimansa. Jonkinasteista hajaannusta oli siis liittoutuneittenkin piirissä.)

Suomen aluetta oli Neuvostoliitto pommittanut jo useita kertoja, kun vihdoinkin joukkomme olivat kesäkuun lopulla 1941 ylittäneet rajan, edenneet Laatokalle, motittaneet Kannaksella Viipurin ja vallanneet sen elokuussa edeten sitten vanhalle rajalle. Vasta kaksi vuotta aikaisemmin, talvisodan alkaessa, Englannin pääministeri Churchill oli verrannut Suomen urhoollisia sotilaita Thermopyleen taistelijoihin muinaisessa Kreikassa. Nyt Englanti julisti itsenäisyyspäivänä 1941 tälle ”urhealle” Suomelle sodan yhdessä brittiläisen imperiumin kymmenien valtioitten kanssa. – Liekö Nauru-saarten ja Suomen välillä vieläkään tehty rauhaa?

Niihin aikoihin, maaliskuussa 1943, kun noudatin kutsua armeijaan, ”tavallinen kansa” uskoi vahvasti Hitlerin lopulliseen voittoon – ja Suomen saavan ainakin menettämänsä alueet takaisin – ehkäpä Suur-Suomikin toteutuisi, kun Viena ja Aunus liitettäisiin maahamme. Mikä esti uskomasta, kun propaganda pani uskomaan ja omat pojat olivat lujissa asemissa Syvärillä, Äänisjärven rannalla, Stalinin kanavalla ja Vienan korpien haltijoina. – Siihen nähden jäi taka-alalle mainittu Englannin sodanjulistus Suomelle, samoin kuin se itse asiassa ratkaiseva käänne, että Yhdysvallat yhtyi sotaan liittoutuneitten puolella – sen jälkeen, kun japanilaiset olivat 7. joulukuuta 1941 tehneet täysin yllättävän ilmaiskun Pearl Harborissa upottaen suuren osan sen laivastoa. – Suomelle Yhdysvallat ei kuitenkaan julistanut sotaa, ei nyt eikä myöhemminkään.

Mutta minä en ollut tällä kertaa ”tavallista kansaa”. Olin sanomalehden toimittaja. Ja vaikka lehdet eivät julkisuuteen paljoa kertoisikaan, toimittajille tihkuu jollakin merkillisellä tavalla tietoja, joista pääsee heijastumaan jopa itse karvas todellisuus. Keskisuomalaisen toimituksessaakin pudistettiin päätä, aina kun tuli uutisia ”Johtajan päämajasta” – Johtajan, Hitlerin.

Totuus oli se, että Hitlerin kuuluisa kenraali Rommel oli kärsinyt

tappion lähellä Egyptin rajaa El-Alameinissa ja että itärintama Neuvostoliitossa oli alkanut horjua pahasti. Venäläinen pakkanen talvella ja lieju kesällä estivät etenemistä ja nopeaan sotaan kesätamineissa lähteneet sotilaat kärsivät pakkasesta. Stalingradissa, Volgan rannalla, oli 300 000 saksalaissotilasta taistellut saarroksissa useita kuukausia vuoden 1942 lopulla, kunnes viimein marsalkka Pauluksen oli antauduttava. Tuolloin viimeiset 90 000 saksalaissotilasta joutuivat vangeiksi. Se merkitsi Saksalle uutta suuntaa – taaksepäin. – Mutta Saksan lehdet olivat edelleen täynnä kuolinilmoituksia, joiden tekstissä vainajan todettiin kuolleen ”uskossa Hitleriin”.

Turha kysyä, mitä järkeä kaikessa tässä oli. Ei sitä ollut vähääkään. Se oli sitä ihmiskunnan rajatonta typeryyttä, joka aika ajoin vie kauhistuttavaan tilanteeseen, jollaisia kukaan ei ole halunnut eikä halua. Mutta kukapa typeryytensä tunnustaisi edes jälkeenpäin.

2.

Armeijaan lähtöni päivänä mieliala kotona oli apea. Ei itketty, mutta Keijon kohtalo tuli väkisin mieleen. Hänestä piti tulla metsänhoitaja. Ei tullut. Tulisiko minustakin vain hautaristi hänen ristinsä viereen... Tätä ei sanottu ääneen, mutta koetin vakuuttaa, että tykistössä henki ei ole niin suuressa vaarassa kuin jalkaväessä. Ja minä olin menossa juuri tykkimieheksi.

Vaikka valokuvat tulivat kalliiksi, Kaija sisareni uhrasi filmiä yhteen kuvaan, jossa seison suojeluskuntapuvussani, kolhiintunut matkalauku kädessäni, kotiportilla, matkalla sotaan.

Äiti ei saanut paljon sanotuksi. Ei ollut helppo muotoilla ”äidin ohjeita pojalleen” – mutta löysi hän sentään – mistä lienee lehtien palstoilta lukenut – yhden, mielestäni varsin järkevän ja kannatettavan neuvon: ”Muista nyt sitten käyttää maastoa hyväksesi!” – Kyllä minä muistin – niin hyvin korpraalien karjuessa ”maahan!”-komentojaan kuin sitten Portinhoikan kranaattikeskityksissä ilman käskyäkin, erittäin mieluusti.

3.

Ensimmäinen päivä ihka uudessa elämänmuodossa antoi enteen siitä, mitä oli tulossa.

Olin päässyt radiojaokseen Tykistökoulutuskeskus 3:n Korpraalikoulussa Riihimäellä. Jännittävää. Hyvä. Oli jo mukavia kavereita. Hyvä. Olin nukkunut hyvin, vaikka vuode olikin vain puoli metriä leveä, kuin Suomen Joutsenen keulapuomi.

Oli kirkas kevättalven aamu. Järjestyttiin neliriviin kasarmien edus-

talle. ”Ojennus, katseteen-pin!” Sitten alikersantti N – sotaväen kansankielellä ”santsari” – tiedusteli, oliko joukossa ylioppilaita ja pyysi heitä astumaan erilleen neljä askelta joukon eteen. Meitä oli. Oli luokkatoverini Kalervo Salonen eli ”Kusti” ja puolen tusinaa muita – varsin paljon siis radiojaoksen kolmenkymmenen alokkaan joukossa. Varmaankin oli tulossa mielenkiitoinen erityistehtävä.

Se tuli, hyvinkin erityinen ja vaativa. Meidät komennettiin hakemaan varastosta lapiot ja tyhjentämään huolellisesti kasarmin ulkokäymälä, jonka edellinen koulutuserä oli täyttänyt miltei istuimien tasalle. Joku – mahtoi olla ihan laudatur-ylioppilas – nimitti sitä ”Augiaan talliksi”.

Vimmatuissa läiskeissä ”Augiaan talli” tyhjeni – alikersantin käytyä tämän tästä räyhäävällä äänellä innostamassa työhön ja käyttämään rohkeasti suurempia lapion annoksia.

Suomi on korostetusti demokraattinen maa.

4.

Tykistökoulutuskeskus 3 oli sijoitettu Riihimäelle vanhoihin venäläisiin punatiilisiin kasarmeihin kauppalan laitaan ja Korpraalikoulu portista tullen ensimmäiseen taloon. Sijaiten mäen päällä männikössä se oli jopa juhlava, mutta läheltä katsoen auttamattomasti kulunut rakennusvanhus, oviaukot ikään kuin hampaattomat, alokkaitten rynnistelystä pyöreiksi kuluneet.

Kukin meistä alokkaista oli jo kutsunnoissa tehtyjen merkintöjen mukaan sijoitettu yhteen Korpraalikoulun kolmesta jaoksesta: tykkijaos, puhelinjaos ja radiojaos.

Joutavanpäiväiseltä tuntui näin sota-aikaan ainainen ohjesäännön mukainen tahdissa marssiminen, ainainen juoksu ja rynnistely. Onneksi radiojaoksen jokaiseen päivään kuului myös monta tuntia kunnollista ”työtä” – sellaista toimintaa, jossa poikkeuksellisesti tuntui olevan järkeä. Se työ oli kenttäradion käsittelyn opettelua ja – ennen kaikkea ”titausta”, morsemerkkien opettelua ja viestitystä niitä käyttäen erityisellä viestitys-avaimella ja viestien vastaanottamista tärkeän näköisenä kuulokkeet korvissa. ”Titaa titaa tititi ti taatiti taa...” kuului alituisesti harjoitteluhuoneesta, milloin hitaasti, milloin nopeasti – riippuen alokkaan taidosta.

Ennen pitkää ”titarien” sopi olla ylpeitä erikoisuudestaan. Radistin työ ei ollut tyhmäntuntuista metsässä kaapelikela selässä juoksemista – niin kuin puhelinjaoksessa – eikä myöskään isojen miesten hyppelyä ikivanhojen tykkien kimpussa – niin kuin tykkijaoksessa – ”tykkien luo, tykkien taa...”. Tosin Riihimäen tyttöjen suosiota iltalomilla nauttivat

enemmän nämä huiskeat tykkijaoksen pojat kuin radiojaoksen useinkin fyysiseltä olemukseltaan heiveröiset ”titarit”.

”Titaaminen”, sähkötysavaimen painelu rennoin rantein ja merkkien rauhallinen vastaanotto selkein, pyörein kirjaimin, ei täyttänyt tietenkään alokkaan koko opetusohjelmaa.

Nimenomaista ”maanpuolustustahtoa” ei tälle joukolle tarvinnut opettaa, mutta oli tuon tahdon koettelemista käytännössä: Järjestymistä nuolen nopeudella tuvasta neliriviin ulos, jolloin jo venäläisten aikana pyöristyneet oven pielet ja kamanat saivat uuden silauksen ja aina lisääntyneessä pyöreyydessään olisivat kelvanneet jo virtahevon pesäaukoiksi. ”Maihinnousukengät” – joskus talvisodan aikaan Englannista saatu ”sotilasapu” – kopahitivat yhtä aikaa asentoon, levisivät lepoon, taas asentoon ja komennolla ”käännössoikeaanPIN!” kääntyivät kuin yhteisen saranan vaikutuksesta taikoen nelirivistä nelijonon. Metsässä mentiin maahan-ylös, maahan-ylös, nyt ei yhtä aikaa vaan kukin erikseen – vihollista hämäten – ja ampuu roiskittiin sille tikkuja ”vihollisen” silmille kiväärien puoluodeilla.

Päivän kohokohtana marssittiin tiukasti tahdissa kasarmilta ruokalaan jo ovella kieltä lipoen.

Minulle, joka edellisenä vuonna olin ”kärsinyt nälkää niin, että näköä haittasi”, kasarmin ruokala oli nyt suorastaan nautiskelun temppeli: jopa hernekeittoa ja pannukakkua kaikkina torstaina! Oli ihan turhaa opettaa kautta aikojen käytetyt perinteiset sanat, jotka oli lausuttava, jos joku korkea kenraali sattuisi tarkastuskierroksellaan tekemään kysymyksen ruoasta: ”Ruoka oli hyvää ja sitä oli riittävästi, herra kenraali!” Olisin sanonut ne aivan vapaasta tahdostani, sillä syödessäni ajattelin aina, mitä mahtoi kotona Jyväskylässä olla pöytään pantavaksi.

Paitsi tykeillä, sangen teoreettisesti, koulutettiin meitä tietysti myös ampumaan omalla aseella, kiväärillä ja yhden räsähtävän sarjan myös konepistoolilla.

”Tykkijumppaa” saivat jonkin verran hypiskellä myös radiojaoksen pojat ja oppivat siinä hät’hätää, että kullakin kenttätykillä tekee työtään 6 tykkimiestä: suuntaaja, apusuuntaaja, lataaja ja apulataaja ja kaksi lavetin nostajaa sekä näiden kuuden lisäksi kranaatinkantajia. Itse ”jumppa” oli yksitoikkoista, mutta kaiketi liikuntana sopivaa. Komennolla ”tykkien TAA!” asetuttiin riviin määräetäisyydelle tykistä, komennolla ”vaihto!” äärimmäinen oikealta syöksyi äärimmäiseksi vasemmalle. Komennolla ”tykkien LUO!” sännättiin kahden puolen tykkia, kukin omalle paikalleen ja – auta armias, jos paikassa silloin erehtyi...

Itse tykin esittelyn luentosalissa vääpeli kertoi noudattavansa sotilas-opetusopin pitkää perinnettä käyttä, mikäli mahdollista, lähtökoh-
tana oppilaitten omia kokemuksia asiasta. Ja niinpä hän kysyi : ”Tietääkö
joku, mitä sanoo koira” – ”Hau”, vastattiin. ”Aivan oikein. Entä, mitä on
naisilla hameen alla, alushousujen reunassa?” – ”Pitsi”. – ”Aivan oikein.
Hau ja pitsi. Siis haupitsi. Meillä on nyt tarkasteltavana haupitsi-”

Sitten tulivat kukin vuorollaan: putki, kehto, kehdon mäntä, männän
jousi, lukko, lavetti, pyörät, suojakilpi, sivusuuntauslaite ja korkeus-
suuntauslaite.

En tehnyt sitä kohtalokasta virhettä, että olisin kysynyt vääpeliltä tar-
kempaa tietoa tykin lukosta, vaikka asia oli askarruttanut mieltäni heti
harjoituksissa tykkiin tutustuessani. Kuka oli ollut se nero, joka oli kek-
sinyt pikalukon ja milloin se oli tapahtunut? Olin nähnyt koulupoikana
sotahistorian kirjassa kuvan, jossa veivattiin kammella suurta ruuvia
tykinputken päähän estämään räjähdystä putkesta taaksepäin tykkiä
laukaistaessa. Tässä uudessa, pikalukoksi sanotussa, oli ruuvinkierteet
katkaistu kahdeksi lohkoksi, joiden väliin jäi sileä pinta. Samanlaiset oli
itse putkessakin. Lukko työntyi nyt helposti koko pituudeltaan putkeen
ja kun sitä kierrettiin neljänneskierros, ruuviharjat menivät toistensa
lomiin ja putki oli tiiviisti lukossa. – En uskaltanut kysyä. Sen verran
olin jo oppinut armeijan tavoille ja tiesin, että kysyminen on katsottava
häiriön tuottamiseksi ja sotilaille sopimattomaksi siviilimäisyydeksi.

”Pikalukon” olen seitsemänkymmentä vuotta myöhemmin nähnyt
hammastahnaputken suuta sulkemassa. Miten paljon asetekniikka
voikaan olla edellä tekniikan siviilisovelluksista?

Hitunen ballistiikkaakin meille opetettiin – ainakin esiteltiin ken-
raali Nenosen nerokas keksintö käyttää ammuksen kiertopoikkeamaa
mukana lentoradan sivusuuntausta laskettaessa.

Oli myös yleissivistävää koulutusta. Harvinaisen suurta kiinnostusta
osoitettiin lääkintävääpelin luentoon hygieniasta, eritoten sukupuoli-
asioissa. Esitys oli varsin selkokielineen ja vääpeli päätti sen vakavaan
vetoomukseen ohjeitten noudattamisesta, ”ettei sitten tarvitse oireitten
ilmaannuttua syöttää juttua siitä, että muka oli kussut vastatuuleen”.

Tämä hygieniavalistus oli minulle hyvinkin tuttua. Lasan, Jyväskylän
lyseon luonnonhistorian lehtorin ankaran tieteellisen kannan mukaan
ihminen on yksi laji muiden joukossa. Hän koetti kuitenkin tarkkaan
huolehtia tämän lajin säilymisestä. Siksi kai hänellä oli tapana opastaa
meitä lyseon poikia selkokielisellä ohjeellaan: ”Ja, pojat, muistakaa sit-
ten yhdyntän jälkeen, että pesette alapääne. 10 minuuttia. Haalealla
vedellä ja saippualla”.

Lasan klassisesta lausumasta oli kehkeytynyt lyseolaisille eräänlainen hyvästijättö-tervehdys. Rintamalla, jos samassa korsussa asusteli kaksi lyseolaista ja toinen lähti onnellisena lomalle, toinen hyvästeli hänet: ”Ja muista sitten: 10 minuuttia, haalealla vedellä ja saippualla!”

5.

Vähän alokasajan päättymisen jälkeen läpäisin sähkötyskokeen ja olin siitä pitäen II luokan sotilasradiosähköttäjä. Mihin tämä uusi ura veisi, siitä minulla ei ollut aavistustakaan. Mutta ainakin tämä koulutus oli opettanut hypittämään rannetta rennosti sähkötysavaimella ja parantanut tuntuvasti käsialaani, kun olin pyörittänyt kuulokkeista tulevia merkkejä kirjaimiksi.

Alokasajan mentyä ja sotilasvalan juhlallisen vannomisen jälkeen alkoivat peräti iltalomat, varovasti kerran viikossa, mutta nopeimmat ”titarit” palkittiin ylimääräisillä iltalomilla. Minunkin osakseni niitä tuli, vaikka ruotukaverini olivat sitä mieltä, että ne olivat turhia – en osannut käyttää niitä ”oikein”.

Muuan toverini, joka itse asui Riihimäellä, tiesi osoittaa minulle talon, jonka romanttisessa yläkamarissa asui oikea runoilija, nimeltään Anja Vammelvuo. Hänen esikoiskokoelmansa ”Auringon tytär” oli juuri ilmestymässä. Hidastin aina askeleitani tämän talon ohi mennessäni ja tähystin yläkamarin ikkunaa, mutta runoilijakaunottaresta en onnistunut näkemään vilaustakaan. En ollut siitä täysin masentunut, koska muistin Thomas Mannin ylevät sanat ”Tonio Krögeristä”: Onni ei ole sitä, että tulee rakastetuksi, vaan sitä, että itse rakastaa...

Niinpä iltalomilla tavakseni jäi uppoutua Riihimäen kauppalan kirjaston kokoelmiin ja valita luettavaa, sillä alokasajan jälkeen siihenkin oli kasarmilla aikaa.

Elämä kasarmilla oli ollut alokasaikaan verrattuna rauhallista ja melkein pä mukavaa. Vaikka oli sota, ei ollut hengenvaaraa, sillä se oli jähmettynyt asemasodaksi, eikä edes ollut pommituksiakaan.

6.

Kesän tullessa alkoi aurinko mukavasti paahtaa sarkatakin läpi. Kun viikonloput olivat piankin häiriintymätöntä vapaa-aikaa, vietimme ennen pitkää me kolme, luokkatoverini ”Kusti”, Valentin Steinbock ja minä, paljonkin aikaa kallionkielekkeellä kasarmin lähellä – keskustellen taukoamatta. Valentin oli juutalaisen lääkärin poika, ulkonäöltään niin juutalainen, ettei siinä voinut erehtyä. Hänen isänsä oli paennut Saksasta Suomeen natsien vainoja 1930-luvulla. Kotiinsa Valentin piti

ahkerasi yhteyttä kirjoittaen kirjeitä päivittäin.

Valentin oli käynyt Suomessa ruotsinkielisen oppikoulun, mutta saksalaiseen kirjallisuuteen hän oli syvästi kiintynyt ja saksalaiseen romantiikan ajan runouteen suorastaan upponnut. ”Kustille” ja minulle Valentinin selostukset runoudesta olivat kuin parasta yliopistokurssia. – Väkisinkin Valentin toi ja lahjoitti minulle vanhoja, fraktuuralla painettuja Saksan klassikkojen ohuita runovihkoja vaatien eräiden parhaiden Joseph von Eichendorffin ja Wilhelm Müllerin runojen pikaista suomentamista.

Valentinin mieliksi suomensin Müllerin ”Lehmuspuun” ja jotakin muutakin. Valentin oli kyllä tyytyväinen, mutta näytti minulle aina lisää runoja, jotka olisi ”välttämättä” pitänyt saada suomenkielelle. Hän oli vakuuttunut siitä, että minusta tulisi runoilija, ei tosin von Eichendorffin veroinen, mutta suomalaiseksi klassikoksi kelpaava kyllä.

7.

Armeijassa vallitsee yleinen luonnonlaki: mitä korkeampi hierarkiasa on alokkaista sotilaita kouluttavan asema, sitä asiallisempi ja ymmärtäväisempi on hänen käskynantonsa ja muu käyttäytymisensä. Ns. ”apukouluttajat” ovat tässä hierarkiassa alimpana, mutta Suomen armeijassa ei heihinkään sovi yleisesti se radiojaoksen syvällisimpien ajattelijoiden tuottama ”apukouluttajien” määritelmä, jonka mukaan tähän ihmislajiin, ”santsareihin”, kuuluvat ne äänivaransa äärirajoille asti käyttävät, mylvivät olennot – korpraalit ja alikersantit – joiden mielestä kurinalaisuuden oppimiseen paras ja ainoa keino on henkinen ja fyysinen kidutus.

Huumori auttoi yleensä ohittamaan santsareittenkin toilaukset, niin paljon kuin ne painoivatkin matalaksi alokkaitten itselleen kuvittelemaa ihmisarvoa.

Vakava poikkeus oli Valentin Steinbockia koskeva tapaus. Valentinin erikoinen persoonallisuus ja ulkonäkö olivat kiinnittäneet huomiota jo varusteita jaettaessa ja – varmaankin huumorimielessä – hänelle oli tyrkätty varusvarastosta vapaussodan aikainen vaaleanharmaa asetakki, jonka napit olivat merkillisiä puolipalloja, kerta kaikkiaan vaikeita saada pysymään kiinni ryntäiltäessä harjoituksissa.

Tähän takkiin – ja erityisesti sen rintanappiin – kiinnitti huomionsa alikersantti M., johon radiojaoksen kehittämä määritelmä ”apukouluttajasta” tuntui sopivan yleensäkin hyvin, mutta sai nyt vahvoja todisteita.

Kovan harjoituksen jälkeen onnettoman Valentinin rintanappi oli

miltei säännöllisesti auki. Nelirivissä seistessä se ei koskaan jäänyt alikersantti M:n vaanivalta katseelta huomaamatta ja selvästi riemuiten hän heitti räyhäävällä äänellä kysymyksen:

”Oppilas Steinbock, imetättekö?”

Valentin vastasi moitteettoman sotilaallisesti, eräänlaista suomenkielen Berlinin murretta käyttäen – kurkkuärrää soristaen: ”En imetä, härrra alikärrrsantti!”

Alikärsantti: ”Miksi Teillä on sitten nappi auki. Jaosvanhin, tuokaa sakset!” Jaosvanhin Perälampi toimitti asian, kuuliaisesti, mutta sisimmässään kiroillen tietäessään, mikä kaveria odotti.

Alikersantti leikkasi saksilla – jälleen kerran – rintanapin irti. Se tiesi Valentinille ylimääräistä työtä. Saattoipa olla, että se vei häneltä niin paljon aikaa, että hänen täytyi jälleen lykätä jokapäiväistä kirjettään kotiin yön rauhallisiin tunteihin. Se vei aikaa siksikin, että Valentinin kirjeet olivat moniarkkisia – ja arkit täytettyjä saksalaisen säästäväisesti aivan laidasta laitaan. Tässä touhussa monet olivat nähneet hänet useinkin kahden ja neljän jälkeen yöllä kuivaushuoneessa, kasarmin ainoassa rauhallisessa paikassa, jossa 72 jalkarätin yhteinen, monivivahteinen tuoksu huokui väkevää tarinaansa harjoituspäivän melskeisestä menosta. Irti leikattu nappi tiesi lisää valvomista. Moni ihmetteli Valentinin hengen voimia.

Lopulta oivallettiin, että alikersantin käytös oli suoranaista vihamielisyyttä Valentinia kohtaan hänen rotunsa vuoksi. Tämä toi Valentinille kaikkien tovereitten myötätunnon.

Mitä tehdä? Asiaa ei voitu enää naureskellen kuitata. – Viimein joku jaoksen nero keksi pelastavan keinon: Valentinille ojennettiin rautalangan pätkä, jolla hänen oli ommeltava nappi kiinni. – Keino tepsii. Kun alikersantti taas pyysi sakset, ei nappi irronnut, vaikka alikersantti teki kaikkensa, ähki ja puhki.

Siitä hetkestä alkaen alikersantti ei enää pyytänyt saksia – meni rivin ohi vilkaisuettakaan Valentiniin. Saattoi kuitenkin selvästi nähdä, miten viha kiehui hänen sisimmässään.

Kun meidät sitten Korpraalikoulun jälkeen oli ripoteltu eri seuduille, sain melkein viikoittain Valentinilta paksuja kenttäpostikirjeitä, jotka nekin sisälsivät isoja arkkeja – millilleen ”laidasta laitaan” kirjoitettuihin: saksalaisen romantiikan aikaisia runoja, ”välttämättä” suomeksi käännettäviä. Kirjeenvaihtomme hiipumiseen asti hän jaksoi kummastella alkusointuja, joita suomalaiset runot ovat täynnä, varsinkin Kalevala, mutta joita hänen mukaansa Saksassa ei käytetty. – Kulttuuri säilyy

sodassakin, kunhan on todellisia kulttuuri-ihmisiä sitä säilyttämässä.

Neljäkymmentä vuotta myöhemmin osuin matkallani Jerusalemiin ja sain siellä tutustua ”Juutalaisten kärsimysten museoon” ja lukea sen jyhkeään kiviseinään hakattuna kaikkien valtioitten nimet perässään luku, joka kertoi, montako juutalaista kuoleman leireillä, kaasukamioissa tai muuten oli kussakin maassa tuhottu. Mitä näin? ”Finland O.” Olin ylpeä.

8.

Korpraalikoulun upseereista meille tuli erityisen tutuksi luutnantti Heikkilä, keski-ikäinen, jokseenkin originelli persoona, jonka veitsenterävä kritiikki oli enemmän hänen sanataiteensa purkautumista kuin kurinpitoa. Hän ammensi ilmeisesti kaukaa sotilasperinteen parhaita paloja tai keksi itse huikeita metaforia. Kerrottiin, että hän luki yökaudet lampun valossa historiaa keskellä kasarmielämän yksitoikkoisuutta.

Luutnantti Heikkilän lausahduksista sommittelin marssilaulun, jota sitten kesän helteessä, Riihimäen maisemien pölyisillä teillä laulettiinkin – ehkä paremmin sanoen hoilotettiin. Sanat antavat aavistuksen Heikkilän luovasta mielikuvituksesta:

HERRA LUUTNANTTI
(hepokatin sävelellä)

Herra luutnantti sanoi, että saatanan liero,
jala jallan jalajala vei,
teillä lakkihan on ihan nihilistin kiero,
jala jallan jalajala vei

Herra luutnantin saapastarkastukseen
jala jallan jalajala vei,
tuli kapusiinimunkkeja sandaalineen,
jala jallan jalajala vei

Pojat perunoita kasvatti kengissä
jala jallan jalajala vei,
jotta helsinkiläiset pysyis hengissä
jala jallan jalajala vei

Ja maahan kun mentiin kuin rojahdus,
jala jallan jalajala vei,

se oli Meksikon vallankumous,
jala jallan jalajala vei

Oli kaverit ne kuin merileijonia
jala jallan jalajala vei,
tuolla Havis Amandan altaalla
jala jallan jalajala vei.

Vertaus merileijoniin oli ilmeisen osuva: Kuri vaati maahan-komennon kuullessa salamannopeaa rähmälleen syöksymistä siinä paikassa, missä kukin sattui silloin olemaan. Ja usein se oli sateen jäljiltä liejuinen lätäkkö, jolloin maahanmenijä mieluusti kohotti ryntäitään ja päättään, kunnes oli täsmälleen merileijona-asennossa

Jalkinetarkastukset olivat luutnantti Heikkilän erikoisharrastus, joka tuotti monelle ”kapusiinimunkille sandaalit jalassa” ylimääräistä palvelua ja iltalomien menetyksiä. – Olin keksinyt tähän kurjuuteen oman lääkkeeni: Kun jokaiselle oli annettu käyttöön kaksi paria kenkiä, ns. ”maihinnousukenkiä”, keksin käyttää vain toista paria ja pidin toisen parin visusti kaapissa puhtaana ottaen sen käyttöön vain saapastarkastuksissa. Kerran kävi niin, että Heikkilä näki minut neliriviin järjestyneen jaoksen eturivissä, tuijotti hetken auringonkirkkaita kenkiäni ja – kutsui minut joukon eteen ylistäen kaikilla tavoin ja ennen kaikkea kenkien hyvään hoitoon kykenevänä esimerkillisenä sotilaana. Se oli herra luutnantin mittapuu sotilasansioista eikä minulla ollut mitään sitä vastaan.

Sotaväessä ei nauraa saa, mutta luutnantti Heikkilää kuullessa oli pakko usein ikään kuin hyrskähdellä sisäisesti. – Toista oli sitten Upseerikoulun ”santsarien” eli apukouluttajien karkeanlainen ”huumori”: ”seisotte siinä kuin ähkyyn kuollut sammakko” ja ”huojutte asennossa kuin humalainen makaroni”. – Sotilaskulttuurissakin on omat tasonsa.

9.

Suuri haaveeni oli, että – jos osakseni osuisi joskus viikonloppuloma – pääsisin näkemään Helsingin. (Yhden kerran olin siellä käynytkin, mutta se aika oli mennyt kokouksissa, Erkki Salosen nuoruudenkiihkossaan keksimää valtakunnallista Toverikuntien Liittoa perustamassa. – Hän sattui vierelleni katsomaan karttaa, jossa Suomi oli leikeltä Liiton alueiksi. Hämmästykseni näin, että yksi niistä oli Keski-Suomen Toverikuntaliitto, mutta jo perustettua ja ahkerasti toimivaa Jyväskylän Toverikuntien Liittoa ei näkynyt missään. Kun tästä huomautin, Erkki

Salonen komensi: "Lopettakaa se!" Sen enempää vilkaisematta minuun hän saapasteli pois. Korkea virkavalta oli puhunut. Minua jäi askarruttamaan kysymys, oliko kenties suunnitteilla Toverikuntien Neuvostoliitto.)

Mahdollista matkaa varten oli raavittava kokoon varoja. Keksin hankkia ne kirjoittamalla ensimmäisen kirjallisen teokseni, oikeastaan vihkosen "Kronikka vanhasta jaoksesta". Se painettiin minulle lahjaksi Keski-suomalaisen kirjapainossa 100 kappaleen painoksena, jonka myin heti loppuun. Hinta oli 1 markka kappaleelta.

Mutta miten päästä viikonloppulomalle, peräti kaksipäiväiselle?

Avuksi tuli ilmeisesti itse Kohtalotar, muinaisen Kreikan Lakthesis, nykyiseltä nimeltään Sattuma.

Tuli juhannus ja syötiin lettuja. Lisäksi koko Korpraalikoulu, opilaat, apukouluttajat ja upseerit, söivät silmillään Kirsti Hurmeen, kuvankauniin teatteri- ja elokuvanäyttelijän, joka oli tullut "viihdytyskiertueelle" Riihimäelle. Männikkörinteellä, valoisassa juhannusyössä hänen lantionsa keinahtelun lumoamina hänet ympäröi hetkessä tykistöupseerien tyylikäs parvi ja kannukset kilpailivat kilahtelussaan, kun hänen ympärillään pyöri tämä edustava joukko, jossa jokainen oli valmis tarjoamaan käsivartensa hurmaavan näyttelijän tueksi kivikkosella rinteellä.

Minua kohtasi harvinainen onni. Radiojaoksen valitsemana olin mukana tietokilpailussa ja – voitin sen. Palkintona oli uneksimani viikonloppuloma – ja Kirsti Hurmeen minulle suoma silmäys.

10.

Kuluneet muutamat kuukaudet olivat olleet eräänlaista pikakoulutusta – niin kuin on luonnollista sodan jatkuessa. Siksi odotimme – kesän edetessä kohti syksyä – minä hetkenä hyvänsä siirtoa rintamalle oikeisiin tehtäviin.

Maailmansota oli tosin meistä kaukana. Silloin tällöin luettiin sanomalehtiä ja ne kertoivat vaisusti, innottomasti tapahtumista, jotka vaikuttivat etäisiltä ja merkityksettömiltä. Saksalaiset olivat menettäneet Pohjois-Afrikan, liittoutuneet olivat vallanneet Sisilian ja nyt syyskuun alussa Mussolini oli syösty vallasta ja Italia tehnyt välirauhan.

Meitä lähelläkin tosin tapahtui. Jo syyskuussa 1941 olivat saksalaiset piirittäneet Leningradin ja piiritys jatkui edelleen. Sellaisesta toimittajat eivät paljon saa kertoa, eivät halua kertoa eivätkä osakaan. Tietoa ei ole, vain salaisuuksia. – Sen jo nykyään tiedämme, että noiden 900 päivän aikana kaupungissa kuoli nälkään yli 600 000 siviili-ihmistä ja kaatui

yli 1 300 000 neuvostosotilasta ja 500 000 saksalaista. Sitä ei nähnyt tykkimieskään, vaikka kuinka tarkasti tähysti haarakaukoputkellaan tulenjohtopaikalla Kannaksella Leningradin Pietarinkirkon tornia. Ei nähnyt, ei tiennyt.

Suomen rintamilta riitti nipin näpin uutisia, toisinaan vain päivittäinen Päämajan tiedotus, jossa kerrottiin vahvistetun viholliskomppanian tehneen tiedusteluhyökkäyksen jossakin ja toisen jossakin muualla. Karjalan kannaksella oli Suomen armeija pysähtynyt vanhalle rajalle hukuttamatta pientä voimaansa Leningradin valtaamisyritykseen. – Kannaksella, Syvärillä, Äänisjärven rannoilla, Stalinin kanavalla ja Itä-Karjalan korpimetsissä aina Kuusamon tasalle oli viivytty samoilla paikoilla jo kaksi vuotta, paranneltu korsuja, seisottu vartiossa ja huudeltu nasevasti vastaan, kun ”Iitin Tiltu” kutsui kovaaäänisellä Suomen poikia syömään kyllikseen ”Njeuvostoljiiton” runsaista leipävaroista. Korsuissa makailtiin, kirjoitettiin kenttäpostia kotiin tai tunteita kuumentavia sanoja heiloille, tai vuoleskeltiin kauhoja ja puulusikoita tai merkillisiä kuvanveistotaiteellisia luomuksia, tavallisesti karhuista. Joissakin – tosin harvoissa – paikoissa herrat olivat keksineet häiritä rauhantilaa vaatimalla päivittäin pari tuntia jonkinlaisen varapuolustuslinjan tekoa, ohjesäännön mukaisten, tarkkaan määrämittaisten ampumahautojen kaivamista lapiotouhuna ja sitten niiden seinien tukemista vitsakimpuilla, millilleen.

Siinä ”kansan tietotoimistossa”, jossa uutisten värikkäänä materiaalina ovat kaikenkarvaiset huhut ja jonka haaraosasto toimi epäilemättä myös Korpraalikoulussa, kerrottiin korsuelämästä kaikki parhain päin. Sai keitellä omat kahvinkorvikkeet, sai joskus ”leikattua konjakkia”. Ei tarvinnut tehdä asentoa upseerinkaan edessä eikä kunniaa luutnantin vastaan tullessa. Ei aamuvoimistelua, ei ainaista ojennuksen ottamista nelirivissä, ei minkäänmoista ”suljettua”. Joskus harvoin ammuttaisiin tykeillä, mutta ei olisi koskaan mitään ”tykkijumpan” älyttömyyttä. Sannalla sanoen: rintamalla odotti jermun puoliparatiisillinen vapaa elämä ja jälleen saavutettava ihmisarvo.

Joka päivä odotimme lähtöä.

11.

Oli tulossa parempaa kuin osasimme odottaakaan. Suomen laajanäköinen ylin sodanjohto oli oivaltanut, että tässä tilanteessa pahin vihollinen oli nälkä. Kesän viljasato odotti korjaajaansa ja miehet vuoleskelivät kauhoja korsuissaan. Päästettiin ennätysmäärä lomalle. Sen lisäksi meidät, koko Korpraalikoulu – ehkäpä koko ikäluokka – lähetettiin – ei

Kannakselle eikä Aunukseen vaan kuukaudeksi sadonkorjuutöihin eri puolille Suomea. Tajusimme, että saisimme vielä suurempia vapauksia kuin huhujen kertomassa jermujen rennossa loikoilussa rintamakor-suissa.

Minut ja Lyytikäinen Kuopiosta sijoitettiin Nakkilaan, Kokemäenjoen varrelle, Ranta-Kareksen taloon, jota isännöi 15-vuotias Ilkka-poika, maatyöt kyllä hyvin tunteva, mutta ei vielä voimiltaan miehen veroinen. Miesväki oli kaikki sodassa. (Sattuma on minun kohdallani usein ollut leikkisä. Melkein naapurina oli Suomisen Nahkatehdas. En vähän vähääkään aavistanut, että sen omistajalla, Suomisella, oli 4-vuotias poika, Ilkka hänkin, jonka tulisin hyvin tuntemaan 30 vuotta myöhemmin.)

Mikäs oli ollessa! Tehtiin pitkiä päiviä. Korjattiin kauraa. Ilkka ajoi yhden hevosen vetämällä niittokoneella kauran nurin, minä viimeistelin viikatteella saranpääät ja yhdessä nostimme hangoilla kauran seipäille. Kummasti olivat armeijan harjoitukset ja sulkeiset antaneet voimia.

Syötiin hyvin. Leipäsiivut paksuja ja pehmeitä, oikein rieskaa! Voita sai sivellä sen päälle mielin määrin. Oli kaikkea. Oli ystävällinen emäntä, joka mielikseen katsoi herkkujensa häviävän pöydästä.

Iltaisin, kun Lyytikäinen Kuopiosta luki jotakin Nat Pinkertonia, minä kirjoittelin, etupäässä kirjeitä. Olisin nyt saattanut panna alulle jotakin muutakin mielessä liikkuvaa – tarkemmin sanoen rakkausromaanin tai ainakin -novellin, sillä Thomas Mannin Tonio Kröger ja Goethen Nuori Werther – puhumattakaan Mika Waltarin Fine van Brooklynista – olivat jättäneet lähtemättömät jälkensä: jotakin sellaista! Mutta tunsin kipeästi, että minulta puuttui tyystin kaikki tarvittava omakohtainen kokemusaines. Olinhan sentään vasta 19-vuotias, ehkä juuri ja juuri miehestä käyvä. Vuosi sitten, tullessani ensi kertaa Keski-suomalaisen toimittajaksi, ”Puuma” oli kylläkin minut esitellessään käskyttänyt toimituksen naisia: ”Muistakaa sitten, arvoisat naiset, ettette vie hänen poikuuttaan!” Minä, ujo poikalyseon kasvatti, punastuin korviin asti.

Ei. Tulevalle kirjailijalle tuiki tarpeellista kokemusta minulla ei ollut.

12.

Nakkilassa, Ranta-Kareksen naapurin saunakamarissa minut nyt kuitenkin tavoitti tarpeellinen, ihka uusi ja merkittävä elämys: ensisuu-delmani!

Seikka oli sellainen, että kaksi sievää tyttöä, jotka olimme maantiellä kohdanneet, Lyytikäinen Kuopiosta ja minä, kutsuivat meidät nauttimaan sota-ajan kiellettyä hedelmää, tanssimaan kanssaan illalla

naapurin saunakamarissa.

Saunakamari oli juuri niin suuri, että kaksi paria mahtui siellä pyörimään valssiakin tanssimatta toisiaan kumoon – kun vain pysyi ”daamin” kanssa lähietäisyydellä. Neideillä oli tavanomaisten sota-ajan puukenkien asemasta sievät tanssikengät ja he pysyivät meitäkin – varpaattensa litistymisen pelossa – riisumaan pois saappaamme. Katsoimme hätkähtäen toisiamme, Lyytikäinen Kuopiosta ja minä. Tiesimme, ettemme olleet vaihtaneet jalkarättejäimme moneen päivään. Täsmälleen yhtä aikaa torjuimme ehdotuksen, mutta lupasimme olla tallomatta arvoisia neitejä varpaille. Tämä toi tanssiin ylenmääräistä varovaisuutta, joka johti siihen, että oli likikosketuksessa seurattava tanssitettavan liikkeitä. Kuinka ollakaan, huomasin tanssiparini kasvojen olevan aivan lähellä omiani... ja minähän, minähän... suutelin häntä, suutelin – kohtaamatta mitään vastarintaa.

Mutta. Heti hetkessä huomasin: Sievän tytön huulethan maistuivat aivan – happamalta maidolta. Ja siinä samassa hän tuoksuikin navetalalle... ja lehmille... ja happamalle maidolle.

Eihän minulla maitoa vastaan mitään ollut, päinvastoin, tärkeä aine, varsinkin näin sota-aikana, säännöstelty, kortilla ostettava. Mutta...

Olin suunnitellut huomattavaa novelliani ”Ensisuudelma” ja siitä oli jo valmiina kohokohta: ”Niin hän poimi tämän kauniin neidon hehkuvilta huulilta tulisen, taivaallisen suudelman...”

Nyt, kaikki toisin. Mikä on tämä todellisuus, kun siinä kauniitten huulten tulen hehku voi äkkiä muuttua maidon happamuudeksi.

Me, Lyytikäinen Kuopiosta ja minä, poistuimme tansseista joskus puoliyön maissa – niin sanoakseni ”saappaat jalassa” – sekä tosiasiallisesti että – minun kohdallani – myös kuvaannollisesti: ”sieluni saappaat” tukevasti maassa.

Leppoisaa maailmansotaa Kannaksella

Talvisodasta ja jatkosodasta on kirjoitettu runsaasti taistelukuvauksia – jopa syvän vaikenemisen vuosikymmeninäkin. Rintamasotilaitten henkilökohtaisista kokemuksista on paljon kertomuksia esimerkiksi ”Kansa taisteli – miehet kertovat” -lehden lukuisissa vuosikertoissa.

Olen kertonut omista sotakokemuksistani varsin seikkaperäisesti kirjassani ”Tytöt, tykit ja runot”, joten tässä on asiallista ottaa esiin vain niitä tapahtumia ja sattumia, jotka ovat vaikuttaneet siihen, että ylimalkaan olen elossa tai siihen, mikä minusta oli tulossa ”isona”. 19-vuotiaasta tuskin voi pitää vielä ”isona”, vaikka armeija on valmis pitämään tämän ikäisiä nostomiehinä.

1.

Puolen vuoden kuluttua siitä, kun olimme nousseet ensi kerran rinnettä ylös Korpraalikoulun kasarmille, meidät marssitettiin Riihimäen asemalle ja pakattiin ankean harmaisiin tavaravaunuihin, joita kutsuttiin osuvasti ”karjavaunuiksi”.

Matkattiin Viipuriin ja marssittiin siellä jonkinlaiseen sotilasmaasan eli täydennysmiesten lajittelu- ja jakokeskukseen. Paljon en sitten muista kuljetuksesta kahden sodan runteleman Karjalan kannaksen halki Raivolaan ja sieltä vanhan rajan yli Mainilaan ja edelleen Valkeasaareen, jotka olivat jo Inkerinmaata. Meitä oli pari- kolmekymmentä siivilöitynyt täydennysmiehiksi 18 Divisioonan Kenttätykistörykmentti 19:n II patteristoon ja tässä joukossa oli kolme koulutoveriani, Timo Mäkinen, Olavi Vänttinen ja luokkatoverini ”Kusti” eli Kalervo Salonen.

Meidät sijoitettiin suuriin sotilastelttoihin aukealle kentälle Mainilasta Valkeasaareen johtavan, nupulakivillä päällystetyn, kuuluisan ”Kivitien” varteen.

Saimme heti huomata, ettei hiljainen asemasotakaan ollut rintamalla pelkkää ”lonkan vetoa” ja laiskottelua – kuten ruusunpunaiset huhut Riihimäen hikisten höykytysten jälkeen olivat toivorikkaasti uskotelleet. Ei. Nuori vänrikki oli pantu pompottelemaan meitä aamuvoimistelussa ja marssitti sitten muutaman kilometrin päähän 6. patterin ”siiliase-
man” kaivamis- ja rakentamistöihin. Kuudennen patterin tuliasema, neljä haupitsia, oli pienen kukkulan päällä ja nyt oli kysymys ampuma- ja yhdyshautojen rakentamisesta koko tuliaseman ympärille, niin että siinä voisi torjua vihollisen hyökkäykset, tulivatpa ne mistä suunnasta tahansa – ikään kuin siili nostaisi kaikki piikkinsä puolustukseksi.

Työ oli kovaa. Oli kaivettava lapiolla jäätyneeseen saveen millilleen määrätyn syvyistä ampumahautaa iskemällä lapiolla kaikin voimin ja irrottamalla savea kimpale kerrallaan. Vähän helpompaa oli niillä, jotka rakensivat seinätukia seipäistä ja risukimpuista.

Kovimpaan työhön ilmaantui aina tavallisten tykkimiesten joukkoon reserviluutnantti, jonka varsinainen vakanssi oli sotilaspastorin tehtävä. Näin asemasodan aikana hänellä oli varsinaista ammattityötä – Luojan kiitos – varsin vähän. Tietysti korsujen asukkien vähäisistä iloista monet olisi voinut luokitella synneiksi, jopa niin, että synnintunnosta saarnaaminen olisi hyvinkin tuonut täystyöllisyyden, mutta tämä pastori luutnantti halusi mieluummin puhua lapiollaan kuin suullaan.

Se huhu, että rintamalla upseerit ja aliupseerit olivat tavallisia ihmisiä, inhimillisiä olentoja, näytti pitävän paikkansa.

2.

Viimein telttamajoitus lopetettiin ja jokainen pääsi omaan joukko-osastoonsa, johonkin sen korsuista. Minun kotini tästä lähtien oli 6. patterin tuliaseman komentokorsu. Se oli tavallinen miehistökorsu, jossa majaili isolla laverilla puolenkymmentä tykkimiestä sekä kersantti Tuominen ja korpraali Orhanen. Yhtään riitapukaria ei ollut joukossa. Erikoista korsussa oli vain se, että sen perältä oli erotettu pieni huone, ”teräväpää”, jossa majailivat tuliaseman upseerit, patteriupseeri luutnantti Seppo Kahila ja jaosupseeri, vänrikki Nieminen. Patterin päällikkö, kapteeni Malinen vieraili tuliasemassa silloin tällöin.

Sain paikkani laverilla seinän viereltä, mikä oli onnekasta, koska näin oli vain yksi vierustoveri nukkumassa eikä nukkujan potkuja tullut niin tiheään kuin teltassa, kun keskellä, kaminan lämmössä oli ollut aina jalkoja tiheässä, aivan pinoksi asti. Reppu tai asetakki päänaluisena ja mantteli peittona siinä kovalla lautalaverilla oli nyt määrä nukkua sodan loppuun asti – ei kukaan tiennyt sanoa, montako vuotta.

Muutamat tämän patterin tykkimiehet olivat tällä laverilla nukku-
neet jo Valkeasaaren valtauksesta ja korsun rakentamisesta lähtien yli
kaksi vuotta. Patteristo oli koottu kesäkuussa 1941 Hämeestä, etupäässä
Tampereelta, Jyväskylästä ja Jämsästä. Se oli tukenut hyökkäyksiä ensin
Antreassa ja Vuoksen ylityksessä, sitten kesällä keski-Kannaksen raskais-
sa taisteluissa edeten Terijoelle.

Nyt kahta vuotta myöhemmin patteristossa muistettiin ylpeinä sitä,
että se oli saanut tästä KTR 19 toisesta patteristosta ampua muutamia
laukauksia Mainilan kylään. ”Mainilan laukaukset” kansa muisti hyvin:
neuvostoliittolaiset olivat marraskuussa 1939 ampuneet omaan Maini-
lan kyläänsä, lähelle Suomen rajaa tykeillä tuottaen muutaman sotilaan
kuoleman ja sitten väittäneet laukausten tulleen Suomen puolelta rajaa.
Tämä osoitettiin tuolloin heti Suomen taholta mahdottomaksi tykistön
sijainnin vuoksi, mutta neuvostoliittolaiset pysyivät väitteessään ja pi-
tivät tätä lavastustaan tekosyynä talvisodan aloittamiseen.

Nyt syksyllä 1941 ne sitten ammuttiin ja kranaattien kylkeen oli lii-
dulla kirjoitettu osoite: ”Mainilaan!” – Tästä on valokuva, jossa tykki-
miesten virnistys on – kuten saattaa arvata – hyvin leveä¹.

Hyökkäys Kannaksella oli sitten syksyllä pysähtynyt entisen rajan
tuntumaan sitä seuraten, mutta taktisesti oikaistuna. Niinpä II patteristo
oli jäänyt sijoilleen Rajajoen maisemiin, Valkeasaaresta Leningradiin
johtavan jo mainitun ”Kivitien” varteen.

Kuudetta patteria oli suosinut onni. Sen tykkiasemat oli kaivettu
hiekkaiseen kumpuun, samoin korsut. Ei tarvinnut kärsiä kosteudesta,
niin kuin suon reunaan jääneen 5. patterin, jonka korsuista keväisin
jouduttiin ammentaman vettä ämpäritolkulla.

Kuudennen patterin komentokorsu oli sijoitettu asumisen kannalta
taitavasti kumpareen rinteeseen, niin että suuresta ikkunasta voi näh-
dä maiseman, suon ja sen läpi poimuilevan kärrytien aina kaukana
häämöttävälle Aleksandrovkan kirkolle asti. Se muistutti suorastaan
kesämökkiä – paitsi, että kattona oli lukuisia kerroksia hirsiä, kiviä
ja hiekkaa. Turvallisuudesta ei oltu piitattu, sillä matalalla lentävästä
”maataistelukoneesta” vihollinen olisi voinut ampua vaivatta kranaatin
ikkunasta sisään korsuun. Mutta: ”Tuurillaanhan ne rautaiset laivatkin
seilaa!” Sen sai vieras vastaukseksi, jos korsua rupeisi arvostelemaan.

Maisemaikkunan edessä oli pöytä ja sillä patteritaso eli kartta

¹ Kuva on teoksessa Savola, Olli (toim.): Rajalta rajalle – ja takaisin. II/KTR19 jatkoso-
dassa 1941–1944. Teos sisältää runsaasti sotahistoriallista tietoa siitä patteristosta,
jossa olin tykkimiehenä.

maaleista, joihin patterin tykit pystyivät ampumaan. Ikkunan ääressä viipyili usein kersantti Tuominen katsellen yli suon ja laulaen kauniilla baritoniäänellään: ”Sinä kullan murunen, kullan puhtahimman...” Kerrottiin, että hän syvästi ikävöi rakasta vaimoaan Tampereella ja siksi viihtyi paremmin omissa mietteissään kuin korttipelin ääressä.

Tuominen oli yksi patteristossa perustetun kuoron, ”Tuliviuhkan” laulajista. ”Tuliviuhka” teki konserttimatkoja Keski-Suomeen ja sen jäseniksi pyrkijöistä ei näin ollen ollut puutetta. Itse ”Puuma”, Keski-suomalaisen toimittaja, kirjoitti ylistäviä arvosteluja sen esiintymisistä.

Kersantti Tuominen oli laskija-aliupseeri vailla vertaa, kokenut ja luotettava. Erikoisena suosionosoituksena hän salli minun joskus kokeeksi ottaa puhelimesta säätiedot ja laskea maalit. Oli mieltä hivelevää saada vastata puhelimeen ”Martti 5”, kuten luutnantti Kahilakin ja vielä hivelevämpää kuulla Tuomiselta, että olin laskenut oikein.

3.

Elämä korsussa on jotakuinkin tyhjentävästi kuvattu, jos mainitaan siitä vartiovuorot, tupakka, ruoka ja korttipeli sekä täydennyksenä alituinen ”lonkan veto” eli ”löhöäminen” – päivästä päivään, viikosta viikkoon, vuodesta toiseen.

Vartiovuorot yöllä olivat hyvällä säällä pitkäväteisiä, pakkasessa tuskastuttavaa hypiskelyä tai jäykistymistä patsaaksi korsun oven pieleen. Sen varsinainen tarkoitus olla valppaana ja tähystellä ympäristöä – josko ryssän partio olisi liikkeellä – oli jo ajat sitten unohtunut. Mikä niitä tänne neljän kilometri päähän etulinjasta olisi lennättänyt. Pelkkää korkeitten herrojen keksintöä kaikki.

Jos sattui kirkas yö, vartiomies saattoi katsoa tähtien tuiketta ja samalla jokin ajatuskin välähtää päähän hetkeksi – ja heti pois, tähdenlennon tapaan.

Kenttäkeittiötä vetävän hevosen pärskyminen sen tehdessä tuloaan kivi-tiellä herätti äkkiä ”lonkanvetäjät” ja muut rientämään pakkeineen ulos. Ruokaa! Melkein joka toinen kerta se oli täydellisesti mautonta ”hirsipuuroa”, kuuleman mukaan jostain ihmeellisestä maailman äärestä tulleesta hirssistä tehtyä. Pakinkanteen lorautti keittiömies laimeaa puolukkamehua. Mutta oli joskus muutakin, perunakeiton taitavasti kehiteltyjä muunnelmia – jopa ohutta hernekeittoa ja mehun asemasta tilkkanen maitoa.

Kerran viikossa keittiömies jakoi kuormastaan joka miehelle paketin ”Koskenlaskija”-juustoa ja tupakka-annoksen – joko laatikon ”Klubia”

tai himoittua ”Työmiestä”. En polttanut tupakkaa, mutta otin vastaan tarjouksen, sillä jo varhain tajusin, mikä aarre tupakka oli. Ei ollut mitään vaikeuksia vaihtaa tupakka-aski neljänneskiloon juustoa. Se herätti minussa todellisen kauppamiehen – ehkä ainoan kerran elämässäni.

Korttipeliin en koskaan ryhtynyt, vaikka jokainen korsu oli melkoinen pelikasino – huoltoportaan eli ”Töpinän” asumukset todellisia yötä-päivää avoinna olevia Monte Carloja. ”Viittä tikkiä”, ”pokeria” ja ”venttiä”.

Kun myöhemmin talvella majailin kaksi viikkoa ”Töpinän” asumuksessa yrittäen öisin saada unta, havahduin aina torkahduksestani jonkun ”ventin vetäjän” tai pokerin pelaajan karmaisevaan kiroukseen. Huomasin, että käytössä oli erikoinen korttipelikieli. Suomen kielihän on sikäli ainutlaatuisen ”puhdas”, että sanoilla ei ole sukua, ei eroteta aina ja kaikkialle miespuolisia, maskuliineja, ja naispuolisia, feminiinejä. Mutta pelikieli! Se ei tyydy kahteen sukupuoleen kieliopissaan vaan on täynnä käytännön anatomiaa ja hyödyllistä seksuaalivalistusta, todellista selkokieltä karmean alatyylisine ilmaisuineen, modernin kielentutkijan oikea aarreaitta.

Elämä korsussa olisi ollut puuduttavan yksitoikkoista, ellei olisi ollut lottakanttiinia ja sieltä lainattavia kirjoja.

Pelastukseksi tulivat myös kanttiinissa shakkipelit patteristoupseerin, kapteenin Ahjopalon, kanssa. Hän tottui soittamaan Martti 5:een pyytäen tykkimies Rainion puhelimeen ja antaen käskyn tulla pelaamaan kanttiinini. Taisinpa kalauttaa saappaitten korot yhteen vastatessani soitilaallisesti: ”Tulen heti, herra kapteeni!” Olin riemastunut siitä, että taas pääsisin vartiovuorosta, koska mitä ilmeisimmin peli-ilta kestäisi pitkään, varsinkin jos Ahjopalo voittaisi ensimmäisen pelin. Korsuveljille, jotka tästä tietysti kiukustuivat, selitin, että kutsu oli kapteenin käsky ja että käskyn noudattamatta jättämisestä rintamaolosuhteissa voi seurata pikatuomiona teloitus ja niin edelleen...

Alituisesta lukemisharrastuksestani kai johtui ajoittainen hajamielisyyteni, niin että naapurikorsussa asustava koulutoverini Timo Mäkinen antoi minulle liikanimen ”Professori Hattara” erään sarjakuvan mukaan ja nimitys omaksuttiin nopeasti.

Korsuelämän rauhantunnelma oli oikeastaan hämmästyttävä. Jossakin nakuttivat joskus konekiväärit ja silloin tällöin kirkkaalla ilmalla naapurin lentokone saattoi lentää korkealla arvattavasti valokuvaamassa asemiamme, mutta sellainen ei rauhaa häirinyt.

Tykit olivat vaiti. Vain pari kertaa muistan huudetun ”Tulikomentoja!” ja miesten syöksyneen salamana tykeille. Jaosupseeri huusi

sivusuunnan ja matkan ja ”täyspanoskranaatteja herkkinä viisi ryhmää ampukaa!” Lataajat työnsivät ammuksen putkeen. Suuntaajat tekivät tehtävänsä, pyörittivät nopeasti kampea asettaen putken sivusuuntaan ja sitten toista kampea nostaen sen matkalukemaan. Karjaistiin: ”Toinen tykki valmis!”, ”Kolmas tykki valmis!”... Jaosupseerin huutaessa ”huomio... tulta!” nykäistiin tykin laukaisunarusta ja yhtä aikaa haupitsit pamauttivat kranaattinsa matkaan.

Se, mitä osattiin, osattiin hyvin.

Yleensä ei tiedetty, mitä ammuttiin ja miksi. Eipä se paljon kiinnostanut. Ammuttiin kauas ja johonkin osuttiin. Kerran kuulin, että oli torjuttu vihollispartion pienimittainen hyökkäys.

Pääasia oli, että rintamalla vallitsi häiriintymätön rauha, joka salli koti- eli vuorolomien listan säännöllisen noudattamisen. Tietoa sota-tilanteesta ei saatu eikä ehkä haluttukaan saada. Lehdet eivät yleensä sanoneet perääntymistä perääntymiseksi – korkeintaan ne toivat esiin niiden paikkakuntien nimiä, missä kulloinkin taisteluja riehui: Kursk, Harkov...

Kuitenkin maailmassa tapahtui paljon – kuin suunnaton maailman-aura olisi kääntänyt kaikkea nurin.

Saksalaiset olivat oletaneet voivansa valloittaa ja miehittää Neuvostoliiton muutaman kesäkuukauden kestäväällä hyökkäyksellä – niin kuin he olivat ottaneet salamannopeasti haltuunsa koko Atlantin rannikon Norjan Ruijasta Pyreneille asti. – Leningradin piiritystä olikin kestänyt kaksi vuotta, Moskovan porteille oli päästy nopeasti, mutta sitten tankit olivat juuttuneet liejuun ja sadattuhannet sotilaat aroilla paleltuneet pakkaseen. Saksalaiset olivat kylläkin työntäneet vahvan kiilan läpi Ukrainan Kaukaasian vuorille ja edenneet Volgalle.

Kesällä 1942 saksalaiset olivat jo ottaneet haltuunsa Stalingradin, mutta Pauluksen koko Armeijaryhmä B, lähes miljoona Saksan ja ns. akselivaltojen sotilasta, oli joutunut siellä saarretuiksi ja lopulta puolen vuoden päästä, tammikuun viimeisenä päivänä 1943, antautumaan. – Taistelussa saksalaiset olivat menettäneet kaatuneina, vangittuina tai haavoittuneina 400 000 sotilasta ja Saksan liittolaiset, Romania 200 000, Italia 130 000 ja Unkari 120 000, siis akselivallat yhteensä 850 000 sotilasta. Neuvostoliiton armeijasta kaatui 486 000 sotilasta ja sen kokonaistappiot olivat 1 100 000.

Tämä kaikki on tilastoa, luvut kylmiä kuin avannosta nostettu vesi.

Mutta kuvittele itsesi postinkantajaksi, joka kuljettaa surunviestejä koteihin. Jokaisessa niistä lapset itkevät ja toistelevat nyhkytyksestä

katkeilevin sanoin: ”Eikö isä tule koskaan kotiin?”

Kohtaat joka viikko kuusikymmentä tällaista perhettä, vuoden aikana kolmetuhatta. Jatkat koko ikäsi ja pääset ehkä kahteensataan tuhanteen, mutta se on vasta kymmenesosa Stalingradin murheen murtamista perheistä. Tuhat vuotta saat tehdä surutyötäsi.

Stalingradin taistelun tulos merkitsi käännettä sodassa, vaikka radio ja lehdet eivät sellaista kansalle kuuluttaneet. Heti Pauluksen antautumisen jälkeen eversti Aladár Paasonen oli Mikkeliissä esittänyt korkeille upseereille ja johtaville poliitikoille katsauksen, jossa hän piti Saksan häviötä varmana. Näistä keskusteluista ja mielipiteistä tihkui kuitenkin jotakin kautta ”luottamuksellista tietoa” alaportaisiin, jopa tavallisten sotilaitten keskuuteen. Tavatessani kahden kesken Esko Jalkasen tai Juhani Peltosen, jotka olivat olleet veljeni luokkatovereita, molemmat nyt luutnantteja, minäkin pääsin tuosta ”luottamuksesta” osalliseksi. Vuoden 1943 kuluessa, hiljalleen, oli Hitlerin häviö alkanut näyttää väistämättömältä. Näin kerrottiin.

Lehtiä näki korsuelämässä harvoin. Myös niiden niukoista tiedoista, joista kävi ilmi uusia taistelupaikkoja, kuitenkin selvisi – kun ne asetti paikoilleen Neuvostoliiton kartalle – että itärintama notkahteli: milloin siellä, milloin täällä ja neuvostoliittolaiset olivat tunkeutuneet yhä länemmäksi jo kohta vuoden ajan.

Yhtä mittaa virtasi Yhdysvalloista bolshevikeille runsaasti aseita, panssareita, ammuksia ja muonaa Muurmanskin radan ja Arkangelin kautta. Saksalaiset Lapissa olivat yrittäneet radan katkaisua, mutta epäonnistuneet. Suomen armeija ei edennyt niiltä sijoiltaan, joille oli asettunut otettuaan menetetyn Karjalan takaisin ja jonkinlaisena bonuksena Aunuksen ja puolet Itä-Karjalaa.

Kannaksella olivat asemat samalla tavalla jähmettyneet. Tosin tulenjohtajat Valkeasaaren lohkolla saattoivat haarakaukoputkella nähdä Amiraliteetin tornin ja joitakin kirkkojen kupoleja Leningradissa, mutta mitään mieltä ei olisi ollut hyökätä sinne. Sen näytti jokainen ymmärtävän. Jo syyskuussa 1941 Saksan armeija oli piirittänyt kaupungin, mutta puolitoista vuotta myöhemmin epätoivoiset asukkaat saivat apua, kun neuvostoliittolaiset onnistuivat avaamaan Laatokalle kulkureitin. Selvää oli, että Suomen rintama sai jäädä rauhaan, koska vihollisen tavoite oli murtaa piiritys hyökkäämällä Leningradin eteläpuolella. Jossakin ylen kaukana sota sai paukkua, ryskiä ja rytistä, kunhan Kannaksella jatkuisi ihana rauha, jaettaisiin lotinaa pakkeihin, vedettäisiin venttiä, saataisiin löhötä laverilla ja veistellä puukarhuja ja somia kauhoja.

Tämä ”Herran rauha” toi joulunkin, korsujen joulun. Kuten kuvista on nähty, siihen kuului hirsinurkkaan ahdettu, kiiltopapereilla somistettu joulukuusi oksillaan muutama kynttilä, röykkiö joulupaketteja tunte-mattomilta ja tutuilta ja rennosti miehiä loikoilemassa ympärillä läm-pimissä, röyheivissä villapaidoissaan.

Jouluna jouduin outoon tehtävään, pitämään komentokorsussa jou-lusaarnan sinne ahtautuneille miehille. En tiedä, mistä tämä käsky oli alun perin lähtöisin, mutta päätelin, että sotilaspastorilla oli jouluaat-ona ylen määrin työtä, joten oli tarvittu sijaista. Käsky on käsky – olipa miten kummallinen tahansa. Olihan minun suostuttava.

On vaikea muistaa, mitä puhuin. Vaikka katsoin tuohon aikaan ole-vani – ”kulttuurinuorison” muodin mukaan – jonkinlainen ateisti, mi-nulle ei tuottanut vaikeuksia kääntää takkia. Tuomitsin jyrkin sanoin bolshevikkien ateismin, joka oli vienyt siihen, että syvää hartautta herät-täneet, kauniit Venäjän kirkot olivat nyt heidän toimestaan lantaa hai-sevia hevostalleja. Luultavasti Kristus-lapsi ei ollut minun puheessani lihaksi tullut Jumala vaan rakkauden tuoja ja ihmiskunnan suurin opet-taja. Sanalla sanoen, joulusaarnani taisi olla armeijassa ensimmäinen ja ainoa teosofis-ruusu-ristiläinen esitys aiheesta. – Oli saarna mikä oli, käsky tuli täytetyksi.

4.

Talvi oli tuonut hyvät hanget ja hiihtokelit, joten suksilla sujutellen saat-toi laajentaa olemisen piiriä. Pääsi äkkiä Valkeahoviin. Itse rakennus oli kookas hirsinen teatteritalo suunnilleen 10 km:n päässä etulinjasta ja siinä oli istuinsijoja monta sataa – lähes pataljoonalle. Valkeahovissa näytettiin elokuvauutuuksia, jopa värikuvana ”Kultainen kaupunki”, pääosassa Kristiina Söderbaum, jonka sulous sulatti jermujen sydämiä. Oli myös juhlia ja ”viihdytyskiertueitten” näytelmäesityksiä. Erityisesti syvälle mieleni pohjalle painui konsertti, jossa soitettiin Händelin Lar-go. Se kaikui sitten ylevänä ja rauhoittavana mielessäni koko matkan sivakoidessani ”kotiin”, kuutamosta latua tulipatteriin päin, vain rys-sän jonkin tiedustelukoneen hyrrätessä paluulennollaan tähtikirkkaalla taivaalla ja etäisten konekiväärisarjojen silloin tällöin nakuttaessa etu-linjassa. Tunsin Händelin sävelten syleilevän maailmaa ja toivottavan rauhaa, iäistä rauhaa – joskus...

Latuja pitkin pääsi Mainilan kautta ja Rajajoen ylittäen myös rinta-maoppikouluun, jonka olemassaolosta tulin tammikuussa tietämään ja samalla kuulin, että koulun rehtorina toimi – kukas muu kuin opetta-jani Jyväskylän lyseosta, Sampo Haahtela, nyt kapteeni, mutta rintama-

toimissakin uusien ideoiden isä.

Hiihtelin innokkaasti tarvittavat kilometrit, 10 km kouluun ja sama takaisin. Tarjolla oli ylioppilaillekin muun muassa saksankielen opinto- ja pro exercitio –suorituksia varten. Sitä opetusta seurasin. Lukiolaisille olisi ollut runsaasti opetusta ylioppilaskirjoituksiin valmistumiseksi. Ne kai oli määrä pitää keväällä täällä rintamalla niin kuin muissakin kouluissa. Olen nähnyt kuvan, jossa esitellään ylioppilaskirjoituksiin valmistuva joukko ja siinä koulutoverini Timo Mäkinen tykkimiehen vaatimattomassa asussa ja Eino S. Repo luutnantin univormussaan istumassa pulpeteissaan, jälkimmäinen eturivissä. Kuvassa on selvä sana: mitä opintoihin tulee, Suomi on demokraattinen maa.

Kun on päässyt opiskelun makuun, se vie mennessään.

Korviini oli tullut – luultavasti rintamaoppikoulussa – huhu, jonka mukaan sai kolmen päivän loman kirjoittautuakseen Helsingin yliopistoon, jossa nyt tammikuussa alkoi uusi lukukausi.

Loma-anomus liikkeelle ja – kas vain, huhu piti paikkansa.

Rytkyteltyäni auton lavalla tiheässä lomalaisjoukossa kuoppaista tietä ensin Vammelsuuhun pääsin nousemaan iloiseen lomalle menijöiden sakkiiin junaan, joka kaikessa rauhassa tuprutteli ensin Viipuriin, sitten Helsinkiin. Onnistuin kiipeämään tavaraverkkoon matkustajavau-
nun katonrajaan katselemaan kirjavaa maailmaa ylhäältä päin ja pian nukahdin. Tykkimies kuudennesta patterista, lomalitterat taskussaan, yliopistoon...

Miten lienen löytänyt oikean tien yliopistolle ja sitten ilmoittautumispaiikkaan, mutta ennen pitkää olin maksanut jonkin tarpeellisen maksun ja huomasin seisovani jonossa rehtorin kanslian edessä. Oli ilmoittauduttava itselleen yliopiston Rehtorille! Ja rehtorina oli nyt Rolf Nevanlinna, jota Tihru oli ihailevasti kiitellyt suurena suomalaisena tulevana matematiikan nerona.

Jokaisen, jonka nimen rehtori sanoi, oli vastatessaan ilmoitettava, missä tiedekunnassa aikoi opintojaan suorittaa.

Katsoin ympärilläni: Suuri joukkoa naisia jumppereissaan, joukossa ehkä kaksi miestä, armeijan sarkapuvussa kuten minäkin. Yhtä mittaa kuului arastelevia vastauksia: "Historiallis-kielitieteelliseen osastoon, historiallis- ...his... his... his..."

Tilanne oli vaikea. Olinhan jo pitkään pohtinut, noudatanko Tihrun toiveita ja yritän matemaatikoksi vaiko seuraan suuresti ihaillemani Sampo Haahtelaa, suomenkielen opettajaani, ja opiskelen suomenkieltä ja kirjallisuutta – ja, ehkä, tulen siinä sivussa kirjailijaksi, kuten hän.

Miten valita? Mikä polku?

Nevanlinna, viisas, nero Nevanlinna, sanoi jo nimeni. Nyt, nyt on tehtävä ratkaisu. Katsoin ympärilleni: jumpperien aallokko ja yhtämittainen ”his... his... his...” Ei, en tähän joukkoon... Minusta ei tulisi histfilaria, ei!

Ja niin minä äkkiä ilmoitinkin tykkimiehen jyrähtävällä äänellä: ”Matemaattis-luonnontieteelliseen osastoon!” Ennätin nähdä Nevanlinnan hyväksyvän katseen: edes yksi järkevä ihminen...

Arpa oli heitetty! Minusta tulisi matemaatikko – tai ainakin fyysikko. Tihru olisi tyytyväinen, kun tämän kertoisin. ”Rainiolla ei pitäisi olla vaikeuksia, ei pitäisi...”

Kuulin, että saisin lähettää korsusta matematiikan laitokselle valitsemistani kursseista harjoitustehtävien suorituksia, jotka sieltä tulisivat takaisin kenttäpostissa punakynä-merkintöineen. Minun oli ostettava vain taso- ja pallotrigonometrian oppikirja, ohut vihkonen. Helppoa!

Niin sitten tulin lähemmin tuntemaan sinit ja kosinit ja tangentit ja pääsin tietämään sen maailmaani muotoilevan totuuden, että pallokolmion kulmien summa on suurempi kuin oikokulma.

Harrastuksia sai olla korsuopiskelijallakin. Kansanvalistusseuran Kirjeopiston kautta tutustuin Unkarin kielen alkeisiin.

Lainaamieni kirjojen joukossa oli myös Eino Kailan ”Syvähenkinen elämä”, jota korsuissa luettiin paljon ja joka teki lukijoihinsa syvän vaikutuksen.

Talvella 1944 minussa alkoi herätä taas runoilija. Runo-yritykseni olivat hajanaisia ja hapuilevia. Pari runoani julkaistiin – ”Tulisit tänä hetkenä, Herra” Kannaksella ilmestyneessä kristillisessä lehdessä ja teemaltaan aivan toinen ”Tapparassa” ja omistettuna Kannaksen tykistölle:

”Yli aukeitten
syli tykkien
tuliseinän tappavan nostaa.
Täst’ ei tuhotie
läpi Suomen vie,
vihan heille Kuolema kostaa,
ikikuolema kostaa...”
jne.

5.

Tuli uusi vuosi, 1944. Se tiedettiin vihollispuolen vuoden suurimmaksi juhlaaksi, jona heillä kaikki politrukkeja ja marsalkkoja myöten olisivat tukkihupalassa – mikäli nyky-Leningradissa ja rintamalla vain olisi riittävästi vodkaa.

Ilman bumaagojakin oli selvää, että vallitsi yhden illan ja yön väli-rauha, viinarauha.

Suomen armeijassa jaettiin kulaus kullekin ”leikattua konjakkia”. Silmät tirrissä katseltiin pullon etikettiä, jossa näin luki, ja ihmeteltiin, miten konjakkia voi ”leikata”.

Oma ”leikatun” kulaukseni vaihtui pikahuutokaupassa kokonaiseen pakettiin ”Koskenlaskijaa” eikä pääni päässyt näin ollen sekoamaan. Niinpä olin sitten luultavasti patterin ainoa selvä mies ja saatoin autella korsutovereita laverille lepäämään. Asetin kullekin päänaluseksi hänen asetakkinsa ja vedin toisen saappaan jalasta ja pistin sen pään viereen, niin että se olisi siististi käytettävissä, jos äkillistä pahoinvointia ilmenisi yöllä...

Komentokorsun ”terävässä päässä”, johon oli kerääntynyt keskenään tuttuja muidenkin pattereiden upseereja, syntyi illan tullen jymäkkä-ääninen keskustelu kysymyksestä, onko Kuuhun ammuttaessa otettava huomioon tykin ja maalin välinen maastokorkeuden ero. Ehdottomasti, se oli voittava kanta, mutta oli myös joukko niitä, joiden mielestä tämä ei tullut kuuloonkaan, koska oli kyse suorasuuntaus-ammunnasta: Kuu suuntaajan haarakaukoputkeen. Korotus putkelle. Ja antaa mennä! – Entä matka? Mikä on sitä vastaava korotus, kun ammutaan Kuuhun? Minut pantiin vast’ikään asianomaisen koulutuksen saaneena mittamaan matka etäisyysmittarilla. Pystytin mittarin, suuntasin Kuuhun, katselin hetken sen kauneutta, sain sitten ”asteikon kaatumaan”, kuten sanottiin, ja tuloksen: yli 50 km! Riensin komentokorsun ovelle ja jo siitä, huurupilven läpi huusin kaikuvasti: ”Herra kapteeni, maali Kuu, kantomatkan ulkopuolella!”.

Tykistöoperaatio Kuu päättyi siihen, jo ennen kuin tykkimiehiä oli tarvinnut hälyttää tykeille.

6.

Jos oli syksy ja joulukuu Kannaksella leppeän rauhan aikaa – ja vielä alkutalvenkin hanget peittäneet sievästi kranaattien räjähdyskuoppia ja henkineet pehmein lumikaarin rauhaa ihmisten kesken – niin sitä valtavampi oli se jylinä ja räjähdysten pauhu, joka sai tulipatterin miehet kesken korttipeliään ryntäämään kapeista korsunovista ulos etsimään

jytinän syytä.

Aukealle, viereiselle rintamalohkolle, joka oli kenraali Martolan johdossa, putosi kranaatteja tiuhassa tahdissa toinen toisensa viereen – laajalle, ainakin hehtaarin suuruiselle niitty-alueelle. Vihollinen ei tulittanut tuhotakseen vaan selvästi niin, että saattoi havaita osumat, kokeilla keskityksen tarkkuutta ja tehoa.

Pian koko niittyrinne oli oranssisten räjähdysliekkien tulimerta ja räjähdysten pauhu korvia huumaavaa jyminää. Omituisella tavalla ammuksista jäi – kuten valtavista ilotulitusraketeista – pitkä, selvästi havaittava tulikaari. – Mitä ihmettä? Rakettejahan ne olivatkin! Minäkäänlaisia lähtölaukauksia ei erottanut, ammuksiset lähtivät jostakin vihollisen puolelta suhahdellen alustaltaan, vierekkäin, nopeassa tahdissa ja jättivät jälkeensä raketille tyypillisen tuli- ja kipinäviivan.

”Stalinin urut”, sanoi minulle Jalkasen Esko, luutnantti, jonka kanssa olimme sattuneet hyvälle näköalapaikalle. Vapisin pelosta, mutta Esko rauhoitti minut kokonaan selittäessään tyynesti, mistä oli kysymys: ”Ryssä kokeilee uutta rakettiasettaan näköjään vain Martolan lohkolle hehtaarin suuruiseen maaliin. Heittimet ovat riveissä auton lavalla. Nii-tä sanotaan Stalinin uruiksi. Hemmetin tehokas ase...”

Tulitus loppui yhtä äkkiä kuin oli alkanutkin. Ei tullut meidän ase-miimme. Se, mitä Martolan pojille tapahtui, ei kuulunut meille. – Ajat-telin, että tuo ”urkujen soitto” olisi milloin tahansa meidän osanamme – ja tunsin taas pelkoa.

Levottomaksi teki sekin, mitä Esko Jalkanen sitten minulle kahden kesken, ehdottoman luottamuksellisesti – kertoi: ”Päämajassa korkeat upseerit miltei kaikki uskovat, että Hitler piankin häviää sodan. Itärinta-ma horjuu joka paikassa ja venäläiset valtaavat alueita päivä päivältä...”

7.

Joissakin korkeissa esikuntapiireissä, joissa sormeillaan pienten tykki-miestenkin elämisen kulkua, oli vilahtanut ajatus tutustuttaa myös yksi pienistä, korpraalikoulun käynyt tykkimies Rainio useihin tehtäviin, ai-nakin radioviestintään käytännössä. Niinpä tammikuussa sain siirron – jouduin tai pääsin, miten sen ottaa – tulenjohtue ”Liekkiin” jalkaväen etulinjan tasalle 18. Divisioonan lohkolle, Kivitien pohjoispuolella.

Komentokorsun mukavuudesta nauttineena olin ylen hämmästynyt tulenjohtueen oloista. Korsu oli jonkinlainen monttu, seinissä hirsiiä ja jokunen kerros katonakin, mutta täyspimeä. Hiukan valoa, mutta jat-kuvasti myös kitkerää käryä tuottivat vähäiset karbidilamput. Niukin naukin niiden valossa pystyi sentään lukemaan.

Ja minä luin ja luin. Jopa tähystysvuorossakin ollen opin ottamaan lukutuokioita. Ei ollut järkeä tuijottaa pimeää maastoa, jota ei näkynyt. Piti tähystää silloin, kun vihollisten tai oman jalkaväen valopistoolien ammukset välähtivät taivaalla valaisten sekunniksi tai pariaksi koko tie-noon. Sinä hetkenä oli nostettava silmät haarakaukoputkeen ja oltava tarkkana huomaamaan, jos jotakin outoa oli tekeillä. Muun ajan saattoi hyvin käyttää lukemiseen karbidituikun valossa pienessä tähystyskop-perossa.

Jos sattui vartiovuoro seesteisenä päivänä, saattoi haarakaukoputkel-la hyvinkin nähdä Leningradin silhuetin, Amiraliteetin tornin ja kirk-kojen hämärästi kultaisia kupoleja. Sen verran lähellä oltiin.

Lähellä oltiin. Mutta mitään ei tiedetty. Ei tulevaisuudesta – eikä oi-kein nykyisyydestäkään.

Tulenjohtueen miehistö vaihdettiin kahden viikon välein. Seuraavat kaksi viikkoa sain viettää ”Töpinässä” – ”levossa”, kuten sanottiin – mikä armeijan paradoksaalisessa kielenkäytössä merkitsi nimenomaan täysiä työpäiviä.

8.

”Töpinän” juhlahetkiä oli ”perunateatteri”. Oli suuri saavillinen kuori-mattomia perunoita ja ympärillä puolen tusinaa puukkomiestä, kukin pyörittämässä sormissaan mukulaa, kunnes kuori oli siistinä ketjuna irronnut – viemättä liikaa perunaa mukanaan. Tähän yksinkertaiseen puuhaan tultiin oudon innokkaasti mukaan. Se johtui tilanteen teatteri-luonteesta: Kuorimasaavin äärellä kuuli armeijan parhaat jutut tuorei-na, rohkeina, räävittöminä. Jutut liittyivät saumattomasti aina yhteen teemaan, johon tultiin tarkkojen laskelmien mukaan keskimäärin kah-dessa minuutissa. Kuuntelin korvat höröllä, sillä kuuluin niihin patte-riston nuorimpiin, jotka saattoivat sanoa, etteivät olleet ”kokeneet nais-ta”. Kertojat sen sijaan olivat. Yksityiskohtaiset kertomukset siitä, mitä aarteita helmojen alla oli tarjolla ja millä keinoilla elämän ihanimmat nautinnot saavutetaan, säväytti poskeni tämän tästä tummanpunaisiksi.

Joinakin päivinä sahailin Vanttisen Olavin kanssa justeerilla nurin suuria mäntyjä ja kuusia. Vahvistettiin niillä korsujen kattoja vai oliko tekeillä uudistaloja Kivennavalle palaileville karjalaisille, joista suuri osa oli jo tullutkin kotiinsa, sitä emme tienneet. Emme tienneet mitään. Nautimme hyvin purevasta justeerista, jota vetelimme kahteen mieheen, ja kaatuvien puiden ryskeestä.

Minulle kuului sitten varsinaisena työnä hevostallin puhdistus ja lan-nan veto lauhkealla tammalla Mainilan pelloille lantapattereiksi, jotta

tulevanakin kesänä maanparannustyöt ja viljely onnistuisivat. Muistan, miten aurinko helotti maaliskuiselta taivaalta ja minä torkahtelin ajopukilla auringon lämmittäessä mukavasti selkääni ja tuoreen lantakuorman mukavasti sen jatkoa, armeijan tukevia sarkahousuja. Hiljaisuus ja rauha vallitsi kaikkialla. Valkoinen hanki kimmelteli. Tavanmukaisesti jokin ryssän lentokone surrasi kuin rukki korkealla ilmojen teillä. Ei laukaustakaan hiljaisessa maisemassa. Rauha ja mielisuosio... Nukkumapaikkani oli vasta valmistunut uudistalo, vielä veiston jäljiltä vaaleuttaan hohtava, pihkalle tuoksuva. Ylälaverilla olisi ollut makoisaa levätä, mutta öisin sen teki mahdottomaksi kaksi asiaa: räikeässä valossa pöydän ääressä kiroilevat pokerinpelaajat ja toiseksi katosta laverille tippuvat luteitten komppaniat. Ne hyökkäsivät niin tiheässä, ilmeisesti suljetussa järjestyksessä, että saatoin teloittaa niitä tulitikkulaatikolla joukkueen kerrallaan. Mutta, niin kuin ryssän armeijassa, niillä oli aina uusia, tuoreita ja verenhimoisia joukkoja tuoda taisteluun.

9.

Kevättalvella sain mielenkiintoisen komennon patteriston ja jalkaväen yhdysupseerin radistiksi ”Sikuri 5:een” eli pieneen korsuun Pastorinjoen notkelmassa. Siihen mahtui juuri ja juuri kolme henkeä, itse ”Sikuri 5”, luutnantti ”Juki” Peltonen (”Tihrun” poika Jyväskylästä), hänen lähettinsä ja minä, radisti, sekä itse radioasema ja sen kookas patterilaatikko. Tilaa antoi miellyttävästi se, että lähetti viipyili alituisesti viinanhaku-matkoillaan.

”Juki” oli legendaarinen tulenjohtaja hyökkäysvaiheen ajoilta, rohkea miltei uhkarohkeuteen asti. Nyt hän sai hoidella laiskimuksen tehtävää, soittaa puhelimella pari kertaa etulinjassa olevaan jalkaväkipataljoonaan ja tiedustella tilannetta ja kysellä havaintoja, joita ei yleensä ollut. Suurin työ hänellä oli pitää itsensä kurissa – lähetin tultua onnistuneelta matkaltaan: Kieli ei saanut liikaa sammaltaa puhelinkeskustelussa.

Sanalla sanoen elämä oli ”Jukille”, toiminnan miehelle, äärimmäisen tylsää. Minulle sen sijaan itsenäisessä radioyhteyden hoidossa kolme kertaa päivässä oli uutuuden viehätystä, mutta pian sekin tuntui yksitoikkoiselta: ”heikki yrjö kysymys heikki yrjö kysymys täällä sikuri 5 kuuntelen”, ”täällä martti heikki yrjö viitonen heikki yrjö viitonen kuuntelen”, ”heikki yrjö viitonen, heikki yrjö viitonen siirryn kuunteluun”. Ja siinä koko juttu. Jos jotakin asiaa olisi ollutkin, sen olisi Juki hoitanut puhelimella. Kuten sanottu – yleensä ei ollut.

Sattui kuitenkin muutamana kevättalven yönä, että Juki sai jalkaväeltä puhelun, jossa kerrottiin keskiyöllä kuuluneen vihollisen puolelta

melkoista räminää ja selvästi tankkien ja kuorma-autojen ajoääniä ja ilmeisesti tykkien siirtymistä uusiin aseisiin. Selostettuaan asian tarkasti tykistörykmentin esikuntaan Juki läimäytti puhelimen kiinni ja tuli punaisena ja harmistuneena kertomaan: ”Ei ne taaskaan mitään välitä. Nauravat. Ettei muka mitään hyökkäystä voi tulla. Eivät kerro eteenpäin. Ei muka saa häiritä Marskia Mikkelissä. Vanha mies on muutenkin hermostunut... Voi saakeli, mitä tästä tulee...”

Juki katseli sivusta ihmeissään, kun minä tein pallotrigonometrian laskuja tai luin saksankirjaa, ja kertoi sitten lukeneensa kolmen vuoden aikana vain ”Vihtorin ja Klaaran” sarjakuvan Uudesta Suomesta. Hän kävi sitten miettiväiseksi ja tuumiskeli: ”Jospa minäkin... vai saa kolmen vuorokauden loman? ...Ehkäpä jonnekin minäkin...”

Tapasin Jukin myöhemmin ja hän kertoi hitusen arastellen kirjoit-tautuneensa ”Kauppasurkeaan”, oli tuonut mukanaan pienen alkeisvih-kosen ja sanoi sopivassa tilaisuudessa rupeavansa tutustumaan siihen... sopivassa tilaisuudessa...

10.

Maaliskuun lopulla sain yllättäen komennuksen Upseerikoulun val-mennuskurssille Kivennavan Pitkäjärvelle. (Kuuluisa RUK, Reserviup-seerikoulu, oli sodan aikana nimetty UK:ksi, jotta tässäkin asiassa saa-taisiin hälvennetyksi vakinaisten ja reservin sotilaiden ero.)

Kurssille oli kenttätykistörykmentistä komennon saanut noin 50–60 miestä, osaksi aivan nuoria, kuten minä, osaksi kokeneita aliupseereja tai tykkimiehiä, taisteluissa kunnostautuneita todellisia sotilaita.

Meidät oli sijoitettu kahteen parakkiin kaksikerroksisille laverisän-gyille. Palattiin monessa suhteessa kasarmioloihin. Taidettiinpa perä-ti huutaa ”huomio”, kun upseeri ilmaantui ovesta kämpppään. Marssit-tiin taas suljetussa järjestyksessä, nelirivissä, noudattaen tiukkoja ko-mentoja.

Ensimmäinen aamu on jäänyt lähtemättömästi mieleeni. Unenpöp-peröiselle, neliriviin järjestäytyneelle joukolle jaettiin kirveitä. Joka nel-jännelle kirves käteen! Mikä teurastajajoukko tai peräti teloituskomp-pania meistä tulisi? Mutta eihän sitä sopinut kysyä. Ei mitään selityksiä! – Juosten mentiin alamäki Pitkäjärven rantaan, jossa vasta selvisi kir-veitten tarkoitus: oli hakattava avannot kasvojen pesemiseksi hyisessä vedessä! Sitä jatkui joka aamu, koska sotilasajattelu, joka tuottaa mitä nerokkaimpia koneita, ei tällä kertaa ulottunut niin pitkälle, että olisi hankittu avantoihin kannet ja saatu ne pysymään avoinna. Vasta viikon, parin kuluttua jäidenlähtö riisui joukon aseista – kirveistä.

Olen kertonut kirjassani ”Tytöt, tykit ja runot” siitä suuresta hälystä, joka syntyi, kun menin varomattomasti julkisesti väittämään ballistiikan kokeessa luutnantti Tyyskän esittämää ratkaisua virheelliseksi. Vaikka Raimo Keskisen, tamperelaisen ylioppilaan, lahjakkaan matemaatikon kanssa tulimme aivan samaan ratkaisuun, mikään keskustelu ei enää auttanut, vaan minun oli iltahartauden jälkeen koko joukon edessä ilmoitettava olleeni väärässä. Näin tein, julistin niin jyrähtävällä tykkimiesäänellä kuin tässä nöyryytetyssä asemassa kurkustani lähti: ”Ilmoitan, että olen ollut luutnantti Tyyskän määräyksestä väärässä!” – Silloin mentiin!

”Ilmasuojaan! Maahan! Ylös! Maahan! Ylös!”...

Metsä rysähteli, kun koko kurssi syöksyi yli sammalten ja puunvesojen Menoa jatkui pitkälle pimeään yöhön.

Ylen määrin hikisinä tultiin parakkeihin. Oloni oli surkea ja yritin tarjota tupakoita korvaukseksi simputuksesta. Tunsin olevani syyllinen. Kukaan ei kuitenkaan ottanut tarjoustani vastaan. Varsinkin Raimo Keskinen ja ”Bobi” olivat puolellani ja pitivät simputusta virheenä. ”Bobi” oli tykistöeverstin poika, jonka myöhemmin tulin vielä paremmin tuntemaan..

Kurssi kesti nelisen viikkoa ja sen päättyessä pidettiin jäähyväisjuhla. Minulta oli pyydetty siihen jonkinlainen ”musikaali”, josta muistan vain ensimmäisen laulun alkusanat: ”Eikä se ollut siunattua / se Pitkäjärven vesi juu / jossa tää juippi ensi kerran / oppilasparstansa pesi pesi juu...”

Juhlassa oli tarjoilua, varsinkin juotavaa, ja luutnantti Tyyskä tuli niiden virittämässä maailmalle ystävällisessä mielentilassa juttusilleni kertoen, että hän oli myöhemmin huomannut olleensa väärässä ”shiinä bal-ballishtishessa pro-pro-probleemassa”. Minä puolestani löysin juhallisen vakuutuksen sanamuodon ja kerroin huomanneeni, että olin ollut väärässä – ei probleeman ratkaisussa vaan ”suomalaisen upseerin julkisessa kritikoimisessa ja siten arvovallan vahingoittamisessa”. Totta on, että olin siitä pahoillani, koska olin huomannut, että Tyyskä oli itse asiassa upseerien parhaita – ja myös kuuluisa rohkeudestaan ja kyvykkyydestään sodassa.

Tyyskä liikuttui silmin nähdessä, hieno mies kun oli, ja me puristimme lujasti ja pitkään kättä.

Siitä olimme yksimielisiä, että totuutta oli noudatettava kaikissa olosuhteissa – ”ka-kaikissha o-o-o-oloshuhteissha”.

Kun maailma repesi

1.

Kun palasin valmennuskurssilta toukokuussa tuttuun kuudenteen patteriin, minulla ei ollutkaan mitään asiaa Valkeasaareen, sillä juuri toukokuun puolivälissä meidän 18. divisioonamme, jonka komentaja oli kenraalimajuri Paalu, oli vaihdettu kenraalimajuri Jussi Sihvon komentamaan 10. divisioonaan. Se tuli jostakin Uhtuan tienoilta Valkeasaareen miehittäen meidän divisioonamme vanhat asemat. Kuka mahtoikaan nyt nukkua laverilla minun paikallani?

Patteristomme, ”Metherin peesto”, niin kuin koko Kenttätykistörykmentti 19, oli sijoitettu reserviin, jonkinlaiselle varalinjalle. Sitä sanottiin Vammelsuu-Taipale-linjaksi ja se tulisi käyttöön, jos vuosikaudet paikallaan Suomen vanhalla rajalla asemissaan seissyt rintama pettäisi. Kukaan ei kuitenkaan sellaiseen mahdollisuuteen näyttänyt uskovan, sillä – mitä me teimme: korjasimme Kivennavan ja Vuottaan välistä tietä! Ei yksikään huomannut kysyä, kuka sitä parannettua tietä käyttäisi. Näissä turhilta tuntuissa töissä, joissa opin hyvin lapioon nojaamisen taidon, meni pari viikkoa ja – minä sain lopultakin 2 viikon kotiloman!

Sitten maailma repesi.

Samana päivänä, jona minun oli määrä lähteä paluumatkalle, tuli tieto, että kaikki lomat oli peruutettu. Vaikka niin vähän ja varovasti radiossa ja lehdissä kerrottiin asioista, kävi ilmi, että Valkeasaareen oli alkanut suurimittainen Neuvostoliiton hyökkäys kesäkuun 9. päivänä.

Koetin rauhoitella äitiä ja Kaijaa sillä, ettei tykkimiehellä tulipatterissa ole suurta vaaraa – jalkaväki se on, joka on pahimmassa helteessä.

Kannakselle tullessani Elisenvaaran kautta junan pysäyttivät lukuisat ilmahälytykset, mutta kuorma-autojen lastina onnistuin lopulta, kaiketi kesäkuun 12. päivän iltana pääsemään perille Vuottaalle.

Luutnantti Heikki Seppänen oli juuri lähdössä tulenjohtopaikka

”Liekkiin”, kun hän huomasi minun riisuvan reppua selästäni. Siitä paikasta hän komensi minut mukaansa. Luulin, että mentäisiin vain käymään ”Liekissä”, joten jätin reppuni ja otin vain pakin vyöhöni ja kiväärin olalle. Kesäpusero riitti asusteeksi lämpimässä kesäyössä.

Näin, miten oikealla, muutaman kilometrin päässä roihusi Kivennavan kirkonkylä heittäen kipinöitä taivaan laelle. Kuului taukoamaton jyske ja pitkien konekiväärisarjojen ääntä ja kranaattien repiviä räjähdyksiä.

Me kuljimme polkua metsän suojassa, Seppänen valppaana, minä matkasta torkuksissa.

Oli myöhäinen kesäkuun 12. päivän ilta. Tultiin tulenjohtopaikalle. Se oli metsän laidassa, niityn reunassa, vaalea, keskeneräinen, oveton betonibunkkeri, jossa majaili jo muutamia tykkimiehiä. Kävi ilmi, että radioasema ja tarpeelliset patterilaatikat olivat paikallaan ja käyttökunnossa, mutta puuttui radisti! Oli selvää, että minun täytyi jäädä Seppäsen joukon radistiksi siitä paikasta – määräämättömäksi ajaksi.

2.

Heikki Seppänen näytti kartasta olinpaikkamme: Tulenjohtopaikka, tämä puolipallon muotoinen betonikupu, oli etulinjassa parikymmentä metriä jalkaväen ampumahautojen takana. Jalkaväen linja kaartui oikealle, länteen, ja siellä puolentoista kilometrin päässä oli tärkeä tienristeys, Siiranmäen kylä. Kylän kautta kulki etulinja ja tästä puolustuslohkosta oli vastuussa everstiluutnantti Adolf Ehrnroothin komentama Jalkaväkirykmentti 7. – Vasta myöhemmin sain jostakin lukea, että tätä rykmenttiä vastaan oli hyökkäämässä kaksi neuvostoliittolaisdivisioonaa ja – kun niiden voimat ehtyivät – kolmaskin tuli niiden avuksi. Vihollisella oli siis 9-kertainen ylivoima. Sitähän ei joukoissa tiedetty, mutta tultiin kyllä kokemaan.

Heikki Seppänen oli polkua kuljettaessa tullut kertoneeksi jotakin yleisestä tilanteesta länsi-Kannaksella – ja olinhan minäkin jotakin radiosta kuullut ja sanomalehdestä lukenut:

Kesäkuun 9. päivän raivokas tulitus ja pommitus Valkeasaarella ei ollutkaan vielä varsinainen hyökkäys vaan esivalmistelu, vaikka siinä ryttäkässä oli jo mukana 200 lentokonetta ja tuhat tykkiä. Vain Mottorin ja Sormenkärjen tukikohdat vihollinen oli onnistunut valtaamaan. Tarkoitus oli ollut tällä valtavalla tulivalmistelulla pehmentää puolustajat kerta kaikkiaan paniikin valtaan. Olihan koko Valkeasaaren lohko pian sankan, läpinäkymättömän hiekkapölyn peitossa, kiväärin ja konekiväärin hiekan mykistämiä ja ilmassa leijui kitkerä, henkeä salpaava kranaattien

ja pommien räjähdysten kaasu.

Seuraava päivä, kesäkuun kymmenes, oli ollut varsinainen hyökkäyshetki. Aikaisin aamulla tuli kaksi tuntia kestänyt kranaatti- ja pommisade, joka nostatti 30 metriä korkean tiiviin hiekkapöly- ja savupilven. Tämän tulivalmistelun jälkeen oli seurannut jalkaväen hyökkäys, joka johti koko divisioonan silmittömään pakoon läpi Mainilan ja yli Rajajoen aina Pitkäjärvelle ja Kivennavan kirkonkylään asti. Koko divisioonan tykistö, 68 tykkiä oli jäänyt viholliselle – vain joitakin tykinlukkoja heitettiin suohon. – Miksi tykkejä ei saatu mukaan? Niitä vetävät hevoset olivat vihollisen hyökätessä olleet kannakselaisten pelloilla maanviljelyskäytössä! Kun oli niin rauhallista...

Näin kerrotaan. Ja lisäksi, että eräissä esikunnissa eräät upseerit – urhoolliset, taistelun rytinästä piittaamatta – pelasivat tennistä, nauttien kauniista kesäpäivästä. Kerrottiin myös, että tarvittavia ammuksia ei saatu Rajajoen varastosta, koska niiden noutajilla ei ollut tarpeellisia papereita...

Kuultuani tämän – ehkä osittain huhupuheen – mietiskelin betonikuvun turvallisessa suojassa, miten asiani mahtaisivat olla, jollei toukuussa divisioonaa Valkeasaassa olisi vaihdettu...

Ja onko ikuista elämää?

3.

Tuossa kohtalokkaassa kesäkuussa ei tavallinen tykkimies tietänyt sitä, mitä historian kirjoittajat ovat tuon hetken maailman tapahtumista myöhemmin saaneet selville: Kannaksen taistelut pani koko valtavassa voimassaan käyntiin muuttunut maailmantilanne: Oli tulossa brittien ja USA:n laajamittainen maihinnousu Normandiaan ja sitä seuraava ratkaiseva hyökkäys suoraan Saksan sydämeen. Tätä tukemaan Stalin oli ilmoittanut neuvostoliittolaisten hyökkäävän koko voimallaan itärintamalla. Leningrad oli vapautunut saksalaisten piirityksestä ja nyt oli ensin turvattava tämä luoteinen suunta valtaamalla Suomi.

Miksi niin mahtavalla voimalla? – Pelkästään Valkeasaaren lohkolla oli hyökkäämässä 48 pataljoonaa neuvostoliittolaisia jalkaväkisotilaita, vastassaan suomalaisia 3 pataljoonaa. Tykistön osalta ylivoima oli samanlainen: vihollisella yli 1000 tykkiä, meillä 68. Stalinille onnistumisen Kannaksella täytyi siis olla täysin varma asia eikä sen jälkeenkään taisteluihin Suomessa ja maamme miehitykseen saanut käyttää liiaksi aikaa.

Läpimurto Valkeasaassa vei vain 2 vuorokautta. Siinä vihollinen

eteni 10 kilometriä. Se merkitsi saarrostuksen uhkaa koko Kannaksen rintamalle, joten oli annettava käsky perääntymisestä Vammelsuu-Taipale-linjalle eli VT-linjalle.

Tämä kaikki on tiedettä, historiaa, sotahistoriaa. Mutta kuvittelepa itsesi montussa kyyristeleväksi ihmiseksi, korvat lukkoon lyövien terävien kranaatinräjähdysten paukkeeseen ja pommien jyskeeseen. Näet ampumahautojen ja yhdyshautojen sortuvan, tukipuiden lentävän tikkuina ilmaan, korsun luhistuvan ja vuosia yhdessä eläneen asetoverin äkkiä retkottavan vierelläsi suu auki, verta vuotavana, jäykkien silmien tuijottaessa tyhjyyteen. Hiekkapöly tunkee kurkkuusi tukehduttavana. Mielesi valtaa vain yksi ajatus: pois, pois tästä helvetistä! Pois! Kotiin! Juokset, juokset. Juokset niin kauan kuin kranaatinsirpaleet eivät revi jalkojasi riekaleiksi... Kotiin. Missä on koti?

4.

Oli kesäkuun 13. päivän aamu. Matkasta väsyneenä olin nukkunut yön bunkkerin lattialla hyvin, vaikka uusi tehtävä jännittikin. – Tässä nyt oltiin – uutuuttaan hohtavassa betonilinnakkeessa, joka lujuuudessaan herätti uskoa, että tähän myös jäätäisiin. Maailmasta tiedettiin ja nähtiin sen verran kuin tulenjohtaja pystyi haarakaukoputkella siitä näkemään – autiota peltoa ja niittyä, metsänreuna – ja metsän syli, suoja, jossa jo ehkä vihollinen oli hiiviskelemässä.

Eipäs vihollinen hiiviskellyt. Äkkiä luutnantti Seppänen näki tähtäessään Vehmaisten suunnasta rinneniihtyä meitä kohti nelijonossa marssivan joukon sotilaita – nelijonossa! Nelijonossa, miten se oli mahdollista? Perääntyvät omat miehethän tulivat yksin tai pareittain kyyristellen huolellisesti näkösuojassa. Seppänen soitti nopeasti puheelimella jalkaväelle ja otti selvää, oliko meidän väkeämme vielä tulossa. Asia varmistui. Ryssiä olivat! Haarakaukoputkella näkyivät jo piippalakit. Ainakin kaksi komppaniaa marssi niityllä kuin paraatissa Kremlissä. Hetkessä Seppänen mittasi matkan maaliin ja antoi suunnan ja soitti tulikomennon patteristoon. Ammuttaisiin koko patteristolla ”tulipeite 5 ylös” venäläisten etummaisesta ruodusta alkaen. Se kaataisi vähintään sata vihollista, kun patteriston kaikki kolme patteria ampuisivat jokainen neljällä tykillään! Sehän merkitsisi kuudenkymmenen kranaatin räjähdystä parin peltosaran alueella.

Odotettiin kranaattien ulvaisevan ylitsemme. – Minusta, hiljaisessa mielessäni, oli hienoa nähdä ensi kerran elämässä todella ammuttavan tulipeite. Sitä paitsi Seppänen oli antanut minunkin katsoa haarakaukoputkella ja olin ensi kerran nähnyt oikeita ryssän sotilaita. Tosin oli

vähän kammottavaa ajatella, että kymmenet heistä kohta heittäisivät henkensä.

Eivät heittäneet. Tekivät ensiluokkaisen kaarron vasempaan ja miehittivät kaikessa rauhassa metsän reunan. Seppästä suututti. Hän, rauhallinen mies, taisi jopa kirotta. Patteristosta oli ilmoitettu, että tulipeite elävään maaliin olisi ollut kranaattien tuhlausta. Ne tarvittaisiin Siiranmäen kylän puolustukseen...

Ja totta on, että niitä kyllä tarvittiin!

Jo pari tuntia myöhemmin, puolen päivän aikaan alkoi lännen puolella valtaisa ryske ja jylinä, joka tunkeutui betoniseen pesäkkeeseemme ja tuntui kiertävän seiniä kuin pallosalama – tukkien korvat ja kohta räjäyttäen koko pään.

Välillä vihollisen tykkituli läheni, välillä hiukan väisti. Lähellä se räjähteli kuin olisi kallio haljennut, kauempana jytisi kuin suunnaton maanvyöry. Betonipesäke tuntui toisinaan nousevan ilmaan, toisinaan uppoavan alas kuin laiva merellä hyökyaaltojen väliin.

Aika oli särkynyt sirpaleiksi. En tajunnut minuuttien kulkua, en tuntienkaan. Oliko päivä vai yö? Viimeisen päivän liekehtivä kirkkaus vaiko kohta pimeään vaipuva yö, lopullinen yö, helvetin yö...

Minä pelkäsin. Pelkäsin, niin että vapisin. Painauduin nurkkaan, kiinni kylmään betoniin. Rauhoittiko sen viileys. En tiedä.

Miten ihmeessä luutnantti Seppänen saattoi rauhallisena tähystää haarakaukoputkella, liikkua joukossa ja todeta värähtämättömällä äänellä, että vihollisen tykistökeskitys suuntautuu selvästi meistä puolen-toista kilometrin päähän, Siiranmäen kylään ja tienristeykseen. Siellä on tukalat olot. Vain harvat kranaatit oli osoitettu tälle sivustalohkolle.

Puhelinmiehet kertoivat, ettei puhelin enää toiminut – pitäisikö lähteä tapseja korjaamaan? He olivat helpottuneita, kun Seppänen sanoi, etteivät ne kestäisi kuitenkaan tällaisessa tykkitulella. Järkimies, Seppänen. Vaikka onkin luutnantti.

Olin jo aamulla varmistanut radioyhteyden patteristoomme. Nyt Seppänen käski minun olla kuuntelulla jatkuvasti, vaikka meiltä ei tulikomentoa tulisikaan.

Istuin kuulokkeet korvilla ja seurasin radioviestejä. Kummallista. Vaikka vihollisen tykistökeskitys jatkui ja jatkui, nyt olin kuin irrallani itsestäni, pelostani. Edelleen pelkäsin, pelkäsin aivan mielettömästi, mutta se ei lamaannuttanut, kai siksi, että nyt sain tehdä juuri sitä, mitä osasin, juuri niin kuin harjoituksissa oli tehty, päivästä päivään, viikosta viikkoon.

Tajusin, mitä on olla koulutettu sotilas, kone, hyvin toimiva osa ko-

neesta – tunne-elämä, kaikki tuskallinen pelko irrotettuna ja pantuna syrjään kuin reppu. Se ”tunne-reppu” pelkäsi, en minä.

Kaikki pelkäävät taistelussa, pelottomia sankareita ei ole. Mutta perusteellisen koulutuksen saanut sotilas – omasta mielestään järjettömän paljon harjoitellut – voi pistää pelkonsa syrjään, ihmisen itsessään, tuntevan ihmisen, syrjään ja toimia kuin kone, robotti – tappava, mutta myös ilman pelkoa tulla tapetuksi.

Tykistökeskitys ennakoi aina hyökkäystä. Sen saattoi päätellä ja se tuli. Ryssä kävi rynnäkköön heti, kun sen tykkituli vaiken. Oma tykistö alkoi ampua sulkumaaleja. Räjähdyksiin Siiranmäessä liittyi nyt omien tykkien lähtölaukausten vaimeampi jytinä kilometrien päästä, Vuottaalta ja Kauksamosta.

Tuli parin tunnin tauko. Oliko vihollisen hyökkäys siis torjuttu? Sitä en tiennyt. Kello viiden jälkeen alkoi neuvostoliittolaisten uusi, entistä voimakkaampi tykistötuli. Kuului myös selvästi, että tykkitulen joukkoon mahtui myös Stalinin urkujen yhtämittainen kranaattiraketien lentosuhina ja räjähdyspauhu.

Kranaattikeskitystä tuli nyt kolmannen eli Martolan divisioonan koko lohkolla ja reunimmaisista kranaatteja räjähteli bunkkerimmeikin ympärillä, vaikkakaan jalkaväkihyökkäystä ei tullut. Bunkkeri vaappui ja vapisi.

Liikun radiollani eri taajuuksilla ja kuulin joskus aivan heikkoa, epätoivoista yritystä ottaa yhteyttä patteristoihin. ”Sulkumaali ampiainen ampukaa tuli mahdollisimman pian ... sulkumaali ampiainen... sulkumaali...”

Etulinjassa oli hätä. Ryssä tunki päälle, mutta vastausta sulkumaalipyynnöön ei kuulunut. Päätelin, että Siiranmäen kylän kohdalla tulenjohtueen radioantenni ei kovassa keskityksessä pysynyt ilmassa ja kenties vain pätäkä antennia oli toiminnassa. Oli miten oli, kerroin kuulevani tulipyynnöt ja välittäväni ne taakse oman patteriston kautta. Ihmeekseni minun antennini pysyi ylhäällä puussa, johon olin sen heittänyt. Muutamat lähelle tulleet kranaatit eivät sitä pudottaneet.

Näin jatkui kahden tunnin ajan, kunnes vihollisen hyökkäys tuli ilmeisesti torjutuksi – ainakin osittain. Enhän minä sitä voinut tietää. Arvelin vain.

Olin kuuntelulla. Kävin läpi aaltopituuksia – koettaen tarkasti havaita niiden heikosti kuuluvien lähettimien viestejä.

Illalla kahdeksan tienoilla alkoi molemminpuolinen tykistötuli, korvia lukkoon lyövä räjähdysten pauhu. Ilmeisesti nyt ammuttiin myös vastatykistötulta eli suunnattiin kranaattikeskityksiä myös vihollisen

tulipattereihin. Tunnin kuluttua tykistötuli laantui. Ilmeisesti vihollisen hyökkäys oli nytkin torjuttu. Näin ainakin uskoin ja toivoin.

Kuuntelin vielä pitkään etsien mahdollisia välitettäviä viestejä, mutta puolen yön tienoissa oli jo hiljaista ja ilmeisesti tämä ensimmäinen taistelupäivä oli päättynyt. Saatoin nukkua muutaman tunnin.

5.

Toinen taistelupäivä, kesäkuun neljästoista, alkoi kahdeksalta aamulla neuvostoliittolaisten tykistövalmistelulla, joka oli vielä kiivaampi ja murskaavampi kuin edellisenä päivänä. Nyt oli ilmassa myös satoja maataistelukoneita. Ne lensivät matalalla, niin matalalla, että maasta katsoen lentäjän kasvojen ilmeenkin saattoi nähdä. Yhden heistä näin, kun pistäydyin bunkkerista metsässä. Lentäjät uskaltautuivat meidän linjojemme ampumahautojen päälle ja konekiväärit papattivat sarjojaan niihin. Välillä koneista ammuttiin pienoistykillä. Niiltä oli vaikea suojautua ja ne herättivät pelkoa ja suuttumusta. Kuka konekiväärin tähtäimeen joutui, saattoi vain litistää avuttomana itsensä maata vasten ja kiroilla vihankiukkuksaan.

Aamulla yhdeksän aikaan vihollinen hyökkäsi. Tulikomennot ilmaisivat nyt uusia maaleja tulleen mukaan. Kivääriammunnan pauke – sikäli kuin sitä saattoi erottaa kranaattien räjähdyksistä – oli siirtynyt lännestä luoteeseen. Oliko siis vihollinen saanut rintamaan läpimurron Siiranmäen kylän kohdalla? Ilmeisesti oli.

Tykkituli ja muut taistelun äänet jatkuivat koko iltapäivän. Illan tullen ne siirtyivät miltei meidän taaksemme. Olimmeko tosiaan joutumassa saarroksiin, ryssien mottiin? Sitä ei auttanut miettiä. Sehän oli herrojen asia. Minä vain kuuntelin ja kuuntelin. Kuulokset kuumensivat jo korviani ja selkäni väsyi, mutta tämä työ oli tehtävä. Paljon vaikeampaa oli toki muilla, niillä, jotka ryömivät mullassa ja sammalikossa koettaen varjella henkiriepuaan kranaatinsirpaleilta ja luodeilta.

Sen verran olin kuullut, että jalkaväkirykmentti 7:ää, joka tällä loholla taisteli kahta vihollisen divisioonaa vastaan, johti everstiluutnantti Adolf Ehrnrooth, josta sanottiin, että hän oli erikoisen taitava ja pelkäämätön upseeri, joka ”johti joukkoja edestä” – se oli parasta, mitä komentajasta voi sanoa.

Illalla 9 aikaan oma tykistö alkoi ampua kiivaasti. Oli siis tulossa meidän vastahyökkäyksemme. En päässyt irti radion kuuntelusta nytkään.

Puolenyön aikaan oma tykistövalmistelu alkoi uudelleen. Uusia vastaiskuja. Unesta ei ollut yöllä toivoakaan. Kuuntelin ja viestitin. Kuuntelin koko yön.

Kun kolmas taistelupäivä, kesäkuun viidestoista., valkeni, oli taas vihollisen vuoro ampua kaikilla tykeillä ja raketeilla entistä voimakkaampi valmistelu. ”Stalinin urut” soivat jälleen. Oli selvää, että vihollinen yritti väen väkisin laajentaa läpimurtoaan.

Mutta nyt tuli jotakin uutta! Pojat kertoivat nähneensä useita omia lentokoneita, jotka pommittivat Siiranmäkeä, ryssien asemia. Vihdoin-kin! Tulisiko pommeista pelastus? – Hämmästyttävän rohkeita lentäjiä – kun otti huomioon, mikä satojen koneiden ylivoima neuvostoliittolaisilla oli!

Emme voineet tietää, mitä tapahtui. Emme me, tavalliset tykkimiehet, ylipäänsä tienneet mitään, mitä maailmassa todella tapahtui. Kaikki oli arvailujen varassa – tai toiveajattelun, niin kuin ehkä tämäkin lentopommitus.

Keskipäivä oli jokseenkin rauhallinen, mutta kahden tienoilla iltapäivällä vihollinen alkoi ampua valtavalla tykistöllään ja rakettiaseillaan enemmän ja tiheämmin kuin koskaan tätä ennen. Kuulin radiollani, miten sulkutulta pyydettiin yhtenään. – Jälleen heikkoja signaaleja, joita minun piti lähettää edelleen patteristoille. Olin työssä, jatkuvassa työssä. Pelkoni oli muuttanut luonnettaan. Jotenkin kranaattien ulvontaan ja räjähdysiin voi tottua, kun sitä kestää vuorokausia. Enemmän pelkäsin nyt saarroksiin joutumista. Taisteluäänet liikehtivät suunnasta toiseen. Ne kuuluivat usein ja pahimmillaan pohjoisesta, aivan siellä kulkevan linjamme takaa. Jos vihollinen etenee siellä vähänkin itään ja rupeaa vyöryttämään rintamaamme, olemme pahasti saarroksissa. Ilmestyykö kohta bunkkerimme ovettomaan tuloaukkoon piippalakkinen ryssä, joka konepistoolisarjalla teurastaa meidät siihen paikkaan, jokaisen? Vai joudummeko vangeiksi ja Siperiaan ja kuolemme siellä vankileirillä nälkään? – Kaikki tämä ei ollut mielikuvitusta vaan mahdollisuus, vieläpä kaikkein todennäköisin, ellei ihmettä tapahdu.

Kello viiden aikaan tapahtui jotakin ratkaisevaa, sillä taisteluäänet alkoivatkin siirtyä etelämmäksi. Oliko vihollinen vetäytymässä takaisin?

Tämän kolmannen taistelupäivän tullessa iltaan tykit vaikenivat ja yö ja seuraava päiväkin olivat ”rauhallisia”. Molemmiin puolin jatkettiin tykeillä vain ”häirintäammuntaa”, kuten tykistön ammattikielellä sanotaan.

Oli kesäkuun kuudennentoista päivän todella rauhallinen ilta, niin että saatoin bunkkerin ulkopuolella metsän laidassa kokeilla yhteyttä jalkaväkeen uudella hienolla laitteella, jonka tulenjohtueemme oli saanut: kevyellä, vain pari-kolme kiloa painavalla langattomalla käsipuhelimella, jossa oli vain lyhyt piiska-antenni. Olin riemuissani, kun ilta-

myöhällä kokeilu onnistui ja sain vastauksen jalkaväen viestimieheltä.

Juuri kun kerroin tätä innoissani Heikki Seppäselle, hän ilmoitti, että kaikki oli pakattava ja että oli tullut käsky jättää asemat ilta-yhteentoista mennessä, hiiren hiljaa ja huomaamatta. ”Kuuterselkä on murtunut”, hän selitti asian kolmella sanalla.

Kuuterselkä oli Vammelsuu-Taipale-linjalla juuri se kohta, josta kulki suora hyökkäyssuunta Valkeasaaresta Viipuriin. Luonnollisesti siihen neuvostoliittolaiset olivat kohdistaneet suurimman paineen ja saaneet lopulta läpimurron. Nyt uhkasi rintamalinjaa saarroksen vaara ja oli siis vetäydyttävä kauttaaltaan – Vuoksen pohjoisrantaa ja Taipaletta lukuun ottamatta.

Myöhemmin on minulle selvinnyt, että se, mikä pelasti meidät saarroksiin joutumasta, oli kapteeni Raassinan johtaman, JR 7:ään kuuluvan III pataljoonan rohkea hyökkäys Siiranmäen kylän läpimurtokohdasta tunkeutuneitten vahvojen vihollisjoukkojen sivustaan. Se sai aikaan paniikin vihollisen joukoissa. Vihollisen oli pakko perääntyä ja sen hyökkäys pysähtyi. Samalla me bunkkerissamme – kiitos Raassinan miesten – pelastuimme saarrokselta.

6.

Kun olimme hiipineet bunkkerista metsään ja polkua pitkin Vuottaalle, tulipatteriiimme, näin, että tykit olivat jo liikkeellä ja viimeisiä reppuja pakattiin hevoskuormiin. Osa oli jo mennyt, ehkäpä minunkin reppuni niiden mukana, sillä sitä en löytänyt mistään. Mitäpä siitä. Minulla oli tarpeeksi muutakin kannettavaa, sillä en luovuttanut radiotani kuormiin rikottavaksi. Se painoi 15 kiloa ja lisäksi minulla oli kivääri – tosin vähän ruosteinen – ja pakki ja siinä armeijan kuuluisa ”lusikka-haarukka-yhdistelmä”.

Vuottaalla, lähtiessämme kuulin, että omasta tulipatterista oli tuttuja poikia haavoittunut 16 ja yksi kaatunut vihollisen vastatykistötulella. Varsinkin ammustenkantajat olivat saaneet haavoja kranaatinsirpaleista. Suuntanamme oli Äyräpää keski-Kannaksella ja sen jälkeen ilmeisesti Viipuri. Kuljettiin jalan hiekkateitä, milloin mäkisiä, milloin viljelysmaaisemien tasanteita. Tuijotettiin tylsästi tiehen tai edellä menevän saappaisiin.

Perääntyminen ei ole marssia vaan jonkinlaista askeltamista, jota jouduttaa tunne siitä, että kotiinpäin ollaan menossa. Ei ole ruotuja. Pienissä ryhmissä vaelletaan, kolonnat venyvät, ryhmät etääntyvät toisistaan, eräät jaksavat paremmin kuin toiset.

Keinottelin itseni tämän tästä jonkun hevosmiehen kyytiin sillä pe-

rusteella, että selässäni oli arvokas armeijan sotakalu, kenttäradio, paino runsaasti toistakymmentä kiloa, herkkä peli, jota ei voinut jättää kuorma-
maan, koska radioputket särkyisivät siinä paikassa. Minun oli päästävä istumaan kärryihin radiolaatikko sylissäni, suojattuna tärinältä. Usein tämä hevosmiehen taivuttelu onnistui, mutta toisinaan oli vaellettava jalkaisin kymmenenkin kilometriä yhteen menoon laatikon hihnojen hiertäessä olkapäitä.

Vihollisen hävittäjät ja maataistelukoneet kävivät konekivääreineen kimppuamme yhtenä. Oli juostava tämän tästä metsän suojaan. Se oli perusteellisesti opittu jo alokasaikojen simputusjuoksuisia. Nyt siihen ei tarvittu komentoja. Simputtajavenäläisellä oli nyt konekiväärit vauhdin antajina.

Kerran ei tuota ystävällistä metsää ollutkaan. Olimme pakkautuneina tiukaksi harmaaksi massaksi kuorma-auton lavalle, kun ryssän hävittäjä lensi yli matalalla maantien suunnassa ampuen yhtämittäisesti konekiväärillä, kääntyi ja teki saman uudelleen, kääntyi ja yritti kolmannen kerran tavoittaa meitä. Alkukantainen vaisto painoi meidät yhteen turvautumaan toisiimme, liikkumattomaksi, kuin suureksi eläimeksi, joka pelossaan ei hievahda paikaltaan. – Se pelasti meidät. Konekiväärisuihkut kulkivat ohitsemme.

Kuljimme Olli Vanttisen kanssa kahden. Olli oli hiljainen, mutta räpäytti silloin tällöin ilmoille kuin hyvänkin aforismin: ”Risto Ryti ja Ramblers-orkesteri esittävät jenkan Lirissä ollaan”.

Kerran ohitsemme ajoi kuorma-auto lavallaan täysi kuorma hätäisesti ja huolimattomasti pressulla peitettynä. Sen alta pääsi retkottamaan miehen pää – ei oikeastaan pää vaan puoli päätä – kallo oli poissa ja aivot roikkuivat jo putoamaisillaan.

Näin, että Olli oli kalman kalpea. Minuakin kylmäsi, vaikka oli kesäpäivä.

Kuka? Mistä? – Ei kukaan. Enää.

Me vaelsimme hiekkaista tietä, puhumatta, Olli ja minä. Kerran sattui tiellemme soraan uponnut sanomalehti, joka julisti suurin kirjaimin etusivullaan ”poikiemme peräänantamatonta, uljasta puolustusta Kanaksella”. Olli nauroi räkättäen kummasti, astui lehden päälle ja sotki sen tiehen. – ”Risto Ryti ja Ramblers-orkesteri esittävät jenkan Lirissä ollaan”.

Tie ratisi yksitoikkoisesti saappaan alla. Me vaelsimme. Panimme merkille, että taistelujen kumina kuului aina luoteisesta suunnasta, jossa tiesimme Viipuriin vievän päätien kulkevan. Oli siis pidettävä kiirettä – jos siihen voimia oli – kiirettä, jottei meitä saarrettaisi Vuoksen

rantaan. Mutta aina, kun luulimme päässeemme irti vihollisesta vasemmalla puolellamme ja olevamme kohta turvassa, taistelun melskeiset äänet ja tykkitulen jytinä oli siirtynyt myöskin ja kuului taas luoteesta. Olimme ohittaneet Äyräpään ja ilmeisesti siis hakeutumassa Viipuria puolustamaan.

Eräässä vaiheessa Olli kertoi monien menneen jo ”käpykaartiin” ja mietiskeli, olisiko meidänkin pitänyt uida yli Vuoksen ja häipyä sen tien. En sanonut mitään. Punastuin vain, mutta en puhunut. Enhän voinut Ollille kertoa, miten huono uimari olin... Ei tullut meistä käpykaartilaisia.

7.

Tultiin Viipurin reunamille, Tammisuon asemalle. Minua pidettiin ilmeisesti edelleen tulenjohtueeseen kuuluvana, tällä kertaa kuitenkin luutnantti Esko Jalkasen alaisena radistina.

Autiolla niityllä oli pätkiä ampumahautaa, matalaa ja keskeneräistä, korsuista ei tietoaakaan. Ainoa jonkinlainen paikka tulenjohtueelle oli konekivääripesäkkeeksi tarkoitettu ulkonema ampumahaudassa. Esko Jalkanen kiroili itseksensä. Mihin haarakaukoputken sijoittaisi? Minun ongelmani oli radion antennin pystyttäminen. Mille oksalle sen voisi heittää, kun koko tienoolla ei ollut edes yhtä variksen istuttavaa puuta? – Jalkaväkeä ei näkynyt missään. Etelästä tulevaa tietä pitkin laahusti yksikseen miehiä varpaat paljaina ja verisinä, asetakki roikkuen rieakeisena, silmät tuijottaen etäisyyteen, tuskin nähden mitään.

Epäröiminen ei ollut hyväksi. Äkkiä levisi jostakin sellainen ”varma” huhu, että linjan miehittääkin aivan toinen joukko, tulee heti ”vaihto”.

Miehistä yksi toisensa jälkeen painalsi jo niityllä kohti metsän laitaa. Vaihto, vaihto! Jalkanen ennätti vain huutaa, ettei vaihto näin tapahdu, ei ennen kuin toiset tulevat tilalle. Kaikki menivät jo ja minä epäröin kahden vaihtoehdon välillä, lähteäkö muiden mukaan vai jäädäkö poteroon Jalkasen kanssa. Hän huusi jo ankaran pysähtymiskäskyn, mutta kukapa häntä olisi kuunnellut. Minäkin olin jo hyvän matkaa menossa. – Sehän oli kai kapinaa, mutta ei Jalkanen sentään voinut laukaista pistooliaan omia kohti, omia, joiden kanssa oli vuosikausia kuluttanut korsujen ankeudessa.

Metsätietä kulkiessani kuulin lähestyvän maataistelukoneen ilkeän äänen ja hyppäsin tien syrjään juuri, kun se matalalla lensi yli, ja näin tien pinnassa konekiväärin luotien pöllähdysketjun, joukossa suhisten pyöriä valoammuksia. – Pelkäsin. Koskaan en ollut ollut näin vailla kaikkea suojaa. Luulen, että rukoilin.

Jotenkin Jalkanen sai sittenkin joukon pysymään koossa. Yöksi majoituttiin saviselle pellolle lähellä Saarelan kartanoa. Lapiolla hakattiin saveen jonkinlaiset yhden miehen poterot. Minä tein omani liian pieneksi. Makasin sitten jalat kippurassa ja olkapää nojaten kylmään, märkään saveen. Sain potea pitkät ajat olkapään kolotusta.

Kuulin myöhemmin, että puoli tuntia meidän lähtöimme jälkeen vihollisen tankkeja oli vyörynyt Tammisuon aukealle ja että oma jalkaväki oli kuin olikin miehittänyt linjan ja tuhonnut toistakymmentä tankkia uusilla, saksalaisilta saaduilla yhden miehen rakettiaseilla. Pienempää lajia niistä sanottiin ”panssarinyrkiksi” ja isompaa ”panssarikauhuksi”. Niiden teho oli ennen kuulumattoman suuri ja tarkkuus hyvä. Uutta toivoa oli herännyt.

8.

Sotahistoriaamme tunteville Portinhoikka ei ole vain Viipurin koillispuolisen neljän tien risteyksen nimi vaan yksi ”pohjoismaiden historian suurimman taistelun, Talin-Ihantalan” kuuluisimmista paikoista. Sen valtasivat milloin neuvostoliittolaiset, milloin suomalaiset. Se oli jonkinlainen ”kunnian kenttä” sekä hyökkääjälle että puolustajalle.

Minä tunnen aina suurta häpeää tämän nimen kuullessani – ja se herättää yhä tuskaa muistoissani vielä seitsemän vuosikymmenen jälkeenkin.

Oli kesäkuun 19. päivä, kun patterimme ajoi tykkinsä Portinhoikassa tuliasemaan, jonka jokin toinen patteri oli rakentanut puolivalmiiksi. Mikäs sen mukavampaa. Miksi tuo patteri oli sitten siirtynyt muualle, sitä ei kukaan kysynyt.

Tykit, kaikki neljä, olivat paikoillaan, teltat pystytetty. Vain tulenjohtoyhteydet puuttuivat. Oli liian hidasta puhelinmiesten juosta painavat kaapelikelat selässään läpi metsien. Radioyhteys oli nytkin välttämätön.

Valjakkoasema oli sadan metrin päässä niityn pohjoisessa laidassa. Olin hakemassa radiotani, jonka lopulta olin jättänyt kuormaan, särkimisen uhallakin.

Radiolaatikko selässäni olin tulossa tulipatteriin, metsässä puolimatkassa, kun se tapahtui!

Kuului kranaattiammusten ulvontaa, kun ne tulivat ja iskivät täsmälleen meidän tuliasemaamme. Niiltä sijoiltani syöksyin matalaksi maahan petäjän juurien väliin sammalikkoon. Tuskin uskalsin katsoa ympärilleni, mutta kuulin, miten maataistelukoneet jyräsivät ylitse pudottaen pomminsa ja ampuen konekivääreillä. Alkoi kuulua hätäisiä huutoja. Kranaatteja räjähteli yhä ja yhä. Pommeja tuli ja jysähteli

tiheänä tulimyrskynä. Painoin kasvoni yhä syvemmälle sammaliin. Pelkäsin ja vapisin. Sitten aivan kuin lamaannuin. Tuntui, ettei millään ole mitään väliä. Jos osuu, kuolen. Mitä siitä, kuolen kumminkin. Ei tästä kukaan selviä. Minulla oli vain yksi ajatuksentynkä: pitää pääni maassa ja toivoa sirpaleitten lentävän ylitse ja ohi.

Kaikkien räjähdysten yli ja läpi kuului hevosten kiljuntaa niiden huutaessa haavoissaan tuskaansa. Valjakkopaikalle oli osunut kranaattiryöppy. Nyt tuntui siltä, että kaikki hevoset olivat haavoittuneet, jotkut kuolleet ja mykistyneet kiljunnastaan. Eläimen tuska on pahempaa kuin ihmisen. Se on villiä ja rajua, vailla rajoja, täydellisen lohdutonta. Se herättää syvää sääliä, mutta siitä ei ole mitään apua. Jäljellä on vain tarttuva kauhun tunne.

Makasin metsässä, petäjän juurten suojassa arvaamattoman ajan. Kranaattien ja pommien räjähdykset olivat loppuneet, mutta minä en pystynyt päättämään mitään – tuskin ajattelemaankaan, että jotakin olisi päätettävä.

Siitä minut löysi Esko Jalkanen, joka oli tullut tarkastamaan, oliko joku vielä jäänyt tulipatterin paikalle. Hän sai jotenkin minut jaloilleni. Tuskin täysin ymmärsin, mitä hän puhui, kun hän koetti kertoa tuon ryssien vastatykistötulen tapahtumista. Komentoteltaan oli tullut kranaatti, joka oli osunut sen keskisalkoon ja siinä räjähtänyt. Patterinpäällikkö Heikki Malinen oli ollut kumartuneena kartan yli ja kuoli hetkessä. Niin meni kokenut kapteeni. Kersantti Tuominen, laskija-aliupseeri, oli kapteenin vieressä ja sai osuman ja kuoli hänkin heti. Nieveskelin tätä kuullessani. Tuominen, laulaja, joka rakasti vaimoaan, unelmoi hänestä ja lauloi korsun ikkunasta ulos katsellen: ”Sinä kullan murunen, kultan puhtahimman...” Hän oli nyt poissa, kaatunut. Myös Orhanen, lähetti, kaikkien ystävä, iloinen Orhanen Pohjanmaalta, oli kaatunut. Sama kranaatti... Ei ollut enää Orhasta, joka aina jakoi saamastaan voipaketista kimpaleita muillekin. – Luutnantti Kahila oli myös istunut teltassa kartan ääressä ja haavoittunut vaikeasti. Hän oli menettänyt oikean kätensä.

Kaikki tämä oli tapahtunut maatessani pelosta hervottomana metsässä, radiolaatikko selässäni. Sitä radiota olin viemässä juuri samaiseen komentoteltaan. Se oli enää 50 metrin päässä. Jos olisin ollut minuutinkin nopeampi, olisin vuorenvarmasti ollut kranaatista kuolleitten joukossa. Tämä palasi jatkuvasti mieleeni, hämäriin ajatuksiini.

Tulipatterin tykit olivat romua tai ainakin suuren korjauksen tarpeessa. Kaikki hengissä selvinneet, mukanaan haavoittuneet, olivat poistuneet Juustilan suuntaan. Sattumalta Jalkanen oli löytänyt minut. Ryssät

eivät voineet olla enää kaukana.

Olin hiukan toipuessani shokista ilmeisesti vielä niin sekaisin, että Jalkanen määräsi lähettinä mukaansa tulleen Olavi Vanttisen saattamaan minut Juustilaan muiden joukkoon.

Vaelsimme äänettöminä Juustilaan vievää tietä – minä kumarassa ja häveten, kun vähitellen tajusin tilanteen ja pelkuruuteni. Pelkuruudeksi ja häpeäksi minä sen tunsin – läpi elämäni. – Lääkäri olisi ehkä viileän asiallisessa lausunnossaan puhunut kranaattishokista.

Viipuri näkyi Juustilan tielle. Olavi viittasi linnaan päin. Tornissa liehui ryssien punalippu. Mutta saksalaiset Stukat tekivät korkealta syöksyjään suoraan alas ja pudottivat tarkasti raskaat pomminsa kaupunkiin. – Voiko pommituksen näkeminen tuntua hyvältä? – Voi.

9.

Patterimme pojat majailivat teltoissa Juustilankankaalla ja yhteen niistä Olavi minut johdatteli. Rohahdin heti nukkumaan.

Seuraavana päivänä sain kuunnella poikien kaikenlaatuisia ”tilannekatsauksia”, joissa huhuja oli vaikea erottaa todellisuudesta – kerrottiinhan vain jotakin. Portinhoikka ei ollut ainoa surullinen onnettomuus, joka oli meitä kohdannut. Luutnantti Juhani Peltonen, ”Juki”, jonka olin oppinut hyvin tuntemaan jo Jyväskylässä ja sitten ”Sikuri 5”:n rattoisissa korsuoloissa, oli jossakin Saarelan kartanon maastossa käsenyt viimeisenkin tulenjohtueensa pojan, Urpo Aaltosen, jättämään tulenjohtopaidan ja jäänyt siihen yksin pistooli kädessä odottamaan ryssiä. Sinne hän katosi. Näin kertoi Urpo.

Nyt saisimme olla viikon levossa odottamassa uusia tykkejä. Koko Paalun divisioona, kahdeksastoista, siirrettäisiin kohta lepoon, koska korkeat komentajat pitivät sitä liiaksi ”kuluneena” – ja tämä ei tarkoittanut saappaitten pohjia eikä jalkarättien reikiä vaan satoja kaatuneita ja tuhatta haavoittunutta, mutta sotilaskieli osaa olla aina kauniimpaa kuin arkipuhe. – Tosiasiassa 18.D, ”kuluneenakin”, torjui vielä 24. päivänä vihollisen hyökkäyksen Talista pohjoiseen – seikka, jota on pidetty ratkaisevan tärkeänä ajan voittamiseksi, koska Syväriltä siirretyt joukot ennättivät ryhmittyä vasta seuraavana päivänä. Meidän divisioonamme lohkoista vastuun otti Heiskasen divisioona, 11.D, kuuluisa Petroskoin valloittaja, jota valtausta Hellaakoski niin suuresti ylisti sodanaikaisessa runokokoelmassaan: ”Jo Äänislinnaksi muuttui / tuo Saatanan pesäkin, Petroskoi...”

Kun neljä vuorokautta kestänyt Ihantalan varsinainen suurtaistelu sitten alkoi, oli patteristomme taas ehjänä ja valmiina Kilpeenjoen maastossa.

Oma kuudes patterimme oli tällä kertaa taitavasti sijoitettu Kilpeenjoen varteen, sen vasemman rannan jyrkän rinteen päälle. Kun sitten vihollinen antoi vastatykistökeskityksiään, kranaatit jäivät lyhyiksi tykkien eteen, jolloin tykin kilvet suojasivat sirpaleilta, tai kaartoivat koko rinteen ylitse jokeen. Ne eivät olleet niin herkkiä, että olisivat räjähtäneet veden pinnassa vaan upposivat joen pohjaan asti ryöpsäyttän lauetaakseen monta metriä korkean vesi- ja savivellipatsaan ilmoille. Nauratti.

Kerran sattui, että muita nauratti, mutta ei minua. Olin ripustanut kannettoman pakkini, joka oli uskollisesti kulkenut mukana Siiranmäessä ja koko Kannaksen läpi, mukavasti lepän oksantynkään. Kun hartaasti odotettu muonakuorma sitten tuli ja keittoa ruvettiin jakamaan, näin tyrmistykseksi, että pakkini oli puolillaan savivelliä. Vihollinen, pirulainen, oli osunut jokeen pakkini viereen ja antanut kelpo ryöpsähdyksen astiaani. Aseveljet, pojat rupesivat vielä vinoilemaankin: ”Aprillia, syö velliä, juo Taulumäen kuravettä päälle...”

Pieni sauna oli tuotu ja sijoitettu jonkinlaiseksi komentokorsuksi joen rinteeseen. Se tarjosi hyvän suojan, varsinkin, kun ilmassa ei lennellyt kranaatinsirpaleita vaan vesivelliä.

Minut oli Tuomisen kaaduttua määrätty patterin laskija-aliupseerin vakanssille, joten oleskelin pääasiassa tuossa ”saunakorsussamme” ja tunsin oloni turvalliseksi.

Kesäkuun 27. päivänä alkoi Neuvostoliiton – ratkaisevaksi tarkoitettu – suurhyökkäys ja silloin tuota turvaa tarvittiin.

Tykeillä ammuttiin yhtä mittaa neljä vuorokautta. Yhtä mittaa, niin voi sanoa, sillä lyhyet tauot eivät johtuneet taistelun hiljenemisestä vaan yksinkertaisesti siitä, että tykinputket kuumenivat nopeasta jatkuvasta amunnasta ja niiden piti välillä antaa jäähtyä. Muussa tapauksessa ammus olisi voinut hidastua matkallaan putkessa ja kranaatin laukaussmekanismi aiheutta putkiräjähdyksen.

Minä tiesin vain sen, että tulikomentoja tuli yhtenä ja ne eivät olleet pelkästään sulkumaaleja vaan hyökkäys lainehti edestakaisin ja uusia maaleja oli laskettava jatkuvasti. Se antoi minulle paljon työtä – ja oli oltava nopea ja samalla huolellinen.

Ammuttiin. Kesäkuun neljä viimeistä vuorokautta ammuttiin tykeillä yhteen menoon. Tuntui, kuin mitään muuta ei maailmaan mahtuisikaan – vain tykinlaukauksia ja sen seassa jo uusia komentoja. Ne oli huudettava tykeille jylisevällä äänellä laukausten jatkuvan paukkeen

keskelle. Omien kanuunoitten ääni oli kuin nallipyssyn posahdusta verrattuna ”pitkäputkisten”, järeän patterin kimahtaviin, korvat lukitseviin lähtölaukauksiin – parisataa metriä takanamme Kilpeenjoen toisella puolella. Muiden patteristojen kauempaa tuleva ääni oli kuin vimmatun ukonilman jyrinää. Salamanliekkien asemasta leimusivat kranaattien räjähdysliekit ryssien asemissa. Missä he ikinä yrittivätkin ryhmittyä hyökkäykseen, tykkien tuli tuhosi heidät, mutta pian ilmestyi uusi joukko heittämään henkensä seuraavassa hyökkäysyrityksessä. Tätähän me tulipatterissa emme nähneet emmekä tienneetkään muuten kuin jalkaväkimiesten kertomuksista. Ei ollut hyvä tietää, parempi käydä ”hygienistä” sotaa, laskea sivusuuntia ja korotuksia, ampuu ampumasta päästyä – ja tuottaa vihollisille joskus sitten sotahistoriassa näkyviä ”tappioita”. En halunnut ajatella, mitä nuo luvut tarkoittivat – minulle riitti yhden haljenneen pääkallon ja aivojen puolikkaan näkeminen ruumiskuormassa Kannaksen maantiellä.

Tunsin taaskin olevani kuin kone, vähäinen liikkuva osa suuressa sotakoneessa. Se oli teurastuskone, mutta sellainen taistelukone oli myös meitä vastassa – ja se teurasti myös – oli teurastanut veljeni Veskelyksen tiellä, teurasti Portinhoikassa ja teurastaa nyt Ihantalassa aikeena teurastaa koko kansa.

Siispä ammuttiin. Ammuttiin yhtenä, suunnattiin putki, ladattiin, laukaistiin, uusi kranaatti putkeen... tulikomentoja... kranaatteja herkinä... koko patteri...

Sotapäiväkirjojen mukaan eniten ammuttiin tykeillä heinäkuun 3. päivänä, jolloin 15 Suomen patteristoa eli 180 tykkiä ampui yhtä aikaa. Vuorokauden aikana ammuttiin 12 000 kranaattia eli jokaisella tykillä 70 laukausta. Kesäkuun 30. päivänä tykkejä oli mukana vielä enemmän, 250. – On laskettu, että Talin-Ihantalassa taistelussa ammuttiin meidän puoleltamme 113 000 laukausta.

Sotahistorioitsijat tietävät kertoa, että Neuvostoliiton 21. Armeija menetti tässä taistelussa 51 200 miestä kaatuneina, haavoittuneina tai kadonneina ja avuksi tullut 30. Kaartin Armeijakunta 9 014 eli yhteensä 60 000. Me menetimme 8 400 miestä.

Heinäkuun neljäntenä päivänä vihollinen ponnistautui vielä viimeiseen suurhyökkäykseen, mutta torjuttiin.

Kolmen tienoissa yöllä 5.7.1944 sain puhelimestä käskyn lähteä Niinisaloon ilmoittautumaan siellä alkavalle upseerikoulu-kurssille. Herätin jaosupseerin, vänrikin, joka nukkui sikiunessa, ja kerroin lähdöstäni. Hän murisi jotakin unenpöpperössä, minkä päättelin hyväksynnäksi.

Saman tien ryntäsin polulle kesänvalkeaan yöhön. Kun kuulin kranaatin ujelluksen vaikka kaukanakin, menin viivana maahan ajatellen unen horteessa loogisesti: "Jos kranaatti minut tappaa siksi, etten nyt osaa olla kyllin nopea, kadun sitä lopun ikäni."

Lienen käynyt esikunnassa hankkimassa litteran ja keplottelin itseni Luumäen asemalle, nousin länteen menevään junaan, kiipesin vaunun matkatavara-verkkoon katon rajassa ja nukahdin siinä silmänräpäyksessä. Se olisi ollut moneen viikkoon ensimmäinen kunnon yöuni, ellei minun olisi pitänyt kömpiä Kouvolassa ulos vaihtaakseni matkani pohjoiseen lähtevään junaan.

Kouvolan asemasillalla, vielä unisena, kuulin väkijoukosta alokasajalta tutun tykkimiehen riemukkaan huudon: "Rainion akanpoika perkele, sinunhan piti olla kuollut!"

Liikutuin syvästi kaverini ilonilmauksesta ja mutisin kai tavalliseen tapaan: "Mikäs pahan tappaisi."

Vähitellen heräilin miettimään. Tämä tässä, tämä Rainion akanpoika on tosiaan elossa. Ihka elossa, mukana elämässä, elämänsä polulla – pohtimassa mihin se nyt mahtaa vielä viedä, vaikka piti jo olla kuollut, kuten huhu kertoi, kuopattu Kannaksen hiekkaan, pikaisesti, taistelun mylläkässä.

Upseeri- koulussa ja -kokelaana

1.

Matkani Kouvolasta Niinisaloon kulki sopivasti Jyväskylän kautta ja – miten ollakaan – junan ilmoitettiin viipyvän 4 tuntia Jyväskylässä. Pääsin siis käymään kotona! Tutut, Kaijan kutomat ryijyt seinillä. Istuisin kiikkutuolissa. Juttelin. Kertoisin. – Kunhan eivät pyörtyisi täydellisestä yllätyksestä, äiti ja Kaija, kun kilautan ovikelloa ja ovi avautuu.

Tunsin itseni kuitenkin lopen uupuneeksi. Kävelyni oli laahustamista. Kun olin perillä, ilo oli suuri ja sain torjua ”naisväen pyrkimystä halailemaan” – kuten poikana olin tottunut torjumaan. Kaija huomasi kuitenkin heti kuumottavat poskeni, vaati lepäämään sohvalla ja antoi kuumemittarin kainaloon. – 40 astetta!

Silmäni painuivat väkisin umpeen. Pyysin herättämään määräaika-na, jotta ehtisin takaisin junaan. Sitten nukuin.

Kun Kaija minut herätti, äiti vaati minua jäämään kotiin korkean kuumeen takia. Selitin, että se merkitsisi rintamakarkuruutta ja van-kilaa – ainakin sitä, että minut lähetettäisiin takaisin Kannaksen tuli-helvettiin.

Ilman erityisiä jäähyväisseremonioita läksin matkaan. Juna oli täpö-täynnä. Oli seistävä vaunun eteisessä – välillä sentään istahtaen jonkun matkalaukulle. Päätäni särki ja poskiani kuumotti. Nukutti armotto-masti. Mutta nukkumaan ei päässyt, sillä ylhäällä matkatavaraverkossa ei ollut tilaa.

Kun tultiin Niinisalon asemalle, huomasin, etten ollut yksin. Laitu-rille laskeutui komppanian verran sotilaita kulunein saappain ja jok-seenkin rähjäytyneet kenttäpuserot yllään – monet kovat kokeneine reppuineen.

Alko vimmattu mekastus, pahempi kuin alokasaikana Riihimäellä.

Vänrikki karjui tulijoita nelijonoon, pauhasi: ”Nopeammin, nopeammin! Nelijonoon, kuin olisitte jo! Mitä te kuppaatte, mars mars!”

Kasarmeille oli melkoinen matka, mutta koko matkaa ei sentään juostu. Kun tämä suoraan rintamalta tullut joukko kuin yhteisestä päätöksestä siirtyi kävelyyn, vieläpä täysin ilman tahtia, vänrikki ymmärsi, ettei tälle joukolle voinut mitään.

Vastaamme tuli joukkueen verran sotilaita täsmällisesti marssien ja laulaen upeasti kuin oopperan kuoro. Jo lauhtunut vänrikkimme selitti, että kysymyksessä oli virolainen upseerikoulukurssi, joka huomenna jättäisi Niinisalon ja hajaantuisi virolaisiin joukko-osastoihin Kannaksen rintamalle. Melkeinpä liikuttuneena vänrikki kehotti ottamaan heidän marssistaan ja laulustaan esimerkkiä.

Mietin, mikä mahtoi olla näiden virolaisten kohtalo? Suomessa, Kannaksella ja itärajalla, taistelut jatkuivat ja virolaiset vapaaehtoiset olivat mukana. Itse Virossa sota oli kiivasta, mutta Neuvostoliitto ei ollut päässyt Narvaa lännemmäksi. Saksalaisten koko itärintama horjuu – sen jo kaikki tietävät. Entä sen jälkeen, kun he ovat jättäneet Viron?

Virolaiskurssin marssiessa minulla ei ollut aavistustakaan, että siinä muiden joukossa marssi mukana myös kirjailija Arved Viirlaid, jonka kanssa ystäväystyyn kolme vuosikymmentä myöhemmin.

2.

Upseerikoulu – aikaisemmin nimeltään Reserviupseerikoulu eli RUK – ei oloiltaan eikä tavoiltaan paljon poikennut alokasajan elämästä – paitsi siinä, että nyt kaikki otteet oppilaasta olivat harjoituksissa tiukemmat ja että ns. ”vapaa-aikaa” ei ollut lainkaan. Jopa koko sulkeisjärjestys, marssit ja käännökset ja asennonteko, katsottiin täysin unohtuneiksi. Kun komennettiin ”asento”, se ei alkuunkaan tyydyttänyt kouluttajaa. Vänrikit kilpailivat kritiikin terävyydessä: ”Oppilas, olette velto kuin halvauksen saanut kastemato!” – ”Seisotte kuin kaksi tikkua, vähän räkää välissä.”

Kasarmin käytävien piti olla aina peilinkirkkaiksi pyyhittyjä. Vain upseerit kulkivat tuota loisteliasta pintaa, röyhkeästi käytävän keskellä. Se ei oppilaan osalta tullut kuuloonkaan. Ikivanhan perinteen mukainen kirjoittamaton laki sanoi, että piti kulkea aina seinäviertä pitkin, kapeaa kaistaa, seinää hipoen, ns. ”kaviouraa” käyttäen. Jos siltä luiskahti pois, kuului jonkun jynssäysvuorossa olevan huuto, joka muistutti biisonin mylvintää: ”Kavioura!” – Kulku kaviouralla oli pakostakin hidasta ja varovaista, niin että luutnantti Liivalahti kuvaili sitä lievän ivallisesti virnistäen: ”Hiivitte täällä kuin tiineet hiiret.”

Kaikki tämä vimmattu vauhti ja mekastus tuntui monestakin rintamalta juuri tulleen oudolta, kuin joltakin surrealistiselta maailmalta. Siinä saattoi hyvinkin ”jermun” mieleen tulla ajatus lähettää hyvin pukeutunut, kireätkäinen luutnantti itse Noskuan suolle, vihollisen selustaan, ”hiipimään kuin tiine hiiri”.

Tiedettiin, että luutnantti Liivalahti oli siviilissä myymäläapulainen Kotkasta. Lieneekö hänessä ollut jokin annos ”herravihaa”, kun hän erehtyi kerran kysymään peräti ivallisesti: ”Oppilas Aminoff. Oletteko kenties *kreivi* Aminoff?” – Hän sai leveällä iisalmelaisella savonkielellä vastauksen: ”En oo, herra luutnantti, *tavallinen parooni* vaan.” Tämän jälkeen kaikkialla patterissa tunnettiin tämä mukava ja ystävällinen oppilastoveri lempinimellä ”tavallinen parooni”.

Normaalin työpäivän verran oli oppitunteja ja harjoituksia – oppitunnit suorastaan paratiisillista lepoa ja opettajat – kuten esimerkiksi kapteeni Rintanen – upseerijämäkkyytensä ohessa suorastaan ystävällisiä ihmisiä. Sellainen oli myös patterin päällikkö Gunnar Öhman Jyväskylästä, siellä lyseon käynyt. Kun ensimmäisenä viikkona en mistään löytänyt aikaa kirjoittaa kotiin, hän sai äitini kirjeen, jossa kysyttiin syytä tähän – olinko kenties joutunut sairaalaan. Kapteeni Öhman kutsui minut puheilleen, keskusteli ystävällisesti kanssani ja määräsi minut heti kirjoittamaan kotiin ja varaamaan siihen kaksi tuntia vapaana kaikesta ylimääräisestä palveluksesta sekä ilmoittamaan jokaiselle, joka minua häiritsisi, että tämä on patterin päällikön käsky.

Ensimmäiset viikot olivat täynnä niin sanottua ”simputusta”. Lounasaterian jälkeen marssittiin nelijonossa ”Pohjoismaiden suurimman” edustalle – nimi tuli siitä perimätiedosta, että tämä ”puusee” oli todella suurin Pohjois-Euroopassa, koska siinä kerrottiin olevan yli tuhat istumareikää. Vain osa oli kuitenkin käytössä – ties mistä syystä – ja se oli monelle kohtalokasta. Laitoksen edessä komennettiin ”seis” ja ”poistukaa”, jolloin syntyi tavaton ryntäys rei’ille ja niiden eteen viiden tai kuuden oppilaan jono. Vain kolme nopeinta jonosta ennätti yleensä toimittaa asiansa, kun jo kuului: ”Neliriviin järjesty!”

Olin yhden kerran neljäntenä, mutta se ei riittänyt. Kun tämä tilanne kesti monta vuorokautta, suolistoni lakkasi toimimasta eikä minun auttanut muu kuin mennä lääkärin pakeille. Kun lääkäri kuuli kuvaukseni tilanteesta, hän tuli tummanpunaiseksi ja soitti saman tien koulun ylimmälle johdolle. Minä pääsin viiden päivän päästä sairaalasta ja tultuani kasarmiin kuulin kaikkien ihmettelevän sitä, miksi yht’äkkiä käynti ”Pohjoismaiden suurimmassa” oli ilmoitettu täysin vapaaksi.

Kontrasti upseerioppilaan arkielämän – melskeen ja vouhotuksen – ja sairaalapäivien viehättävän rauhan ja levollisuuden välillä oli suuri. Niinpä herkistyin jopa kirjoittamaan pari runoa, ”Minä” ja ”Stefanus”, jotka lähetin Suomen Kuvalehteen. Ihmeekseni ne julkaistiin, vaikka minulla ei ollut minkäänlaista nimeä runoilijana. Tosin olin korsussa-kin runoja rakennellut. Olinpa niitä neljä lähettänyt Olavi Paavolaiselle, joka oli jo toimittanut sotilaitten runojen antologian ja tekeillä keväällä oli ollut toinen. Sen hankkeen tuhosi kuitenkin Neuvostoliiton suurhyökkäys. – Vuosikymmeniä myöhemmin eräs Paavolaisen sukulainen, historian dosentti, näytti minulle löytämänsä kirjekuoren, joka sisälsi tuon runosikermän ja johon Olavi Paavolainen oli kirjoittanut: ”Näitä täytyy saada lisää”.

Simputus oli tietysti monissa suhteissa perinteistä. – Keskellä yötä saatettiin järjestää vänrikkien käskystä kasarmin käytävälle neliriviin, kääriytyneinä lakanoihin, tyynynliinat päässä. Meitä puhuteltiin nunniksi ja kehuttiin, miten kaunis näky tämä nunnaluostari oli kuutamoyössä. – Juostiin monta tuntia yöllä kasarmilta ”Viiden tien risteykseen” läkähdykseen asti noudattaen jatkuvia ”maahan – ylös” -komentoja. – Tuli määräyksiä ”Upseeritupa 2:een” – reservinvänrikkien, apukoulutajien eli simputtajien tupaan. Eräät saivat käskyn asettua käkikelloksi – yhden seisoessa jäykkänä ”seinäkellon kaappina”, toisen istuessa hänen hartioillaan näyttäen käsillään viisareitten kulkua – kukkuen aina oikean käden, ”pitkän viisarin” näyttäessä ylös ojennettuna kahtatoista. – Olipa joku huono-onninen joutunut keräämään komppanian verran kuolleita kärpäsiä, järjestämään ne neliriviin, komentamaan ”katse oikeaan päin” ja tekemään ilmoituksen. Kun onnettomat kärpäset kuitenkin katsoivat kuka mihinkin suuntaan, vänrikki oli vaatinut oppilasta kokoamaan kokonaan uuden komppanian.

Itse asiassa simputukseen ei olisi ollut aikaa ollenkaan, sillä kellään ei ollut tietoa siitä, missä ajassa pikakoulutus oli tehtävä, sillä rintamalla taisteltiin yhä ja siellä upseerivajaus oli suuri. Pelkästään Kannaksen taisteluissa satoja upseereja oli kaatunut tai makasi haavoittuneina sairaalavuoteilla.

Meitä oli kurssilla melkein ennätysmäärä – yli tuhat oppilasta – ja jokaisella oli odottamassa tehtävä rintamalla.

3.

Kurssin alussa huhuttiin, että se kestäisi vain kuukauden. Siksi opetus oli hyvin tiivistä, mutta nyt samalla monipuolista. Mainitsemani

kapteeni Rintanen oli loistava, selkeästi ajatteleva ja puhuva, vieläpä humoristinen ballistiikan opettaja. Kun minulla oli siihen erityistä mielenkiintoa, paneuduin hänen opetukseensa todella ja pääsin kokeista läpi virheittä.

Toisin oli ratsastuksen laita. Harjoituksissa minulle osui tamma Marjaana, ”jolla hevosella oli perinteitä”, kuten vänrikki Nurmi vahin-
goniloisesti totesi. Ne perinteet selvisivätkin pian. Tunsin, miten val-
jastaessani Marjaanaa tämä hapuili jo hampaillaan asetakkini lievetä
kahmaistakseen siitä kelpo repaleen. Huhujen perusteella olin jo varau-
tunut sen temppuihin ja tarjosin sille kourallisen tähän tarkoitukseen
säästämiäni sokeripaloja. Siten sokeria säästämällä säästin asetakkini.

Ratsastusharjoitusta komensi jostakin löydetty tsaarinaikainen ratsu-
väen aliupseeri, joka puhutteli kaikkia oppilaita ”numeroiksi”. Vaikeuk-
sia tuotti vain se, ettei meillä mitään numeroita ollut. ”Numero, selkä
suoraksi!” – ”Numero, alkää matkustako...”

Minun ratsastussuoritustani tämä tsaarin ratsumies seurasi hiukan
ihmeissään. Marjaana tunsu – sanottakoon – kuin neljä kaviotaan sen
pienistä esteistä rakennetun radan, jonka oli juossut satoja kertoja. En-
nen kuin ehdin tehdä mitään, se jo mennä viuhtoi radalla loikkaillen
omia aikojaan esteitten yli. Heti alkumatkasta jalustimet irtosivat saap-
paistani, minä tartuin kaksin käsin Marjaanan harjaan ja olin, numero,
putoamaisillani joka hetki. Mutta mitään numero-huutoa ei kuulunut,
ei voinut kuulua, sillä tsaarin uskollinen ratsastuksen harjoittaja katseli
suu auki Marjaanan ja minun suoritustani onnelliseen loppuun asti.

Ohjelmassa oli runsaasti tykkien vetoa kolmella hevosparilla, asemiin
ajoa, suuntaamista ja kuviteltua ammuntaa. Omasta mielestäni kunnos-
tauduin nyt ratsastuksessakin, sillä kerran sain ohjata tykin vetoa niin
sanottuna kärkiparin ratsastajana, jonka tuli ohjata kahta etummaista
hevosta ja siten tykin kulkua maastossa. Sain vetohevoset ja tykin kulke-
maan metsässä puiden välitse törmäämättä yhteenkään niistä.

Kerran patterilla oli todellinen, jännittävä kovapanosammunta.

Tykit olivat 1800-luvulta jääneitä museoesineitä, niin sanottuja
”jäykkälavettisia”. Putkilla ei ollut lainkaan ”kehtoa” eikä sen jousitus-
ta, joiden avulla uudemmissa tykkimalleissa rekyylivoimat heittävät
laukaistaessa putkea taaksepäin ja putki palautuu pehmeästi takaisin
asentoonsa ilman, että pyörät ja lavetti liikahtavatkaan. Näillä jäykkä-
lavettisilla ammuttaessa koko tykki pyörineen kaikkineen pomppasi
korkealle ilmaan kuin huikeita hyppyjä tekevä balettitanssija. Eikä tykin
hyppy tähän pysähtynyt vaan se jäi keinumaa edestakaisin pyörillään
niille kaivetuissa kuopissa. Vasta kun tämä tanssi päättyi, tykki voitiin

suunnata uudelleen ja se oli melkoinen urakka.

Sain vuorollani suorittaa niin sanotun haarukoinnin. Maali oli sen verran lähellä, että tykin viereltä saattoi sen kiikarilla nähdä, samoin kuin kranaattien osumat pöllähdyksinä. Tarkkana piti olla ja selvillä siitä, menikö laukaus maalin taakse vai eteen ja paljonko se poikkasi sivusuunnassa. Harjoituksen johtaja seurasi omalla kiikarillaan vierestä. – Ensimmäinen laukaus pöllähti selvästi maalin takana. Komensin ”laske 200”. Se tarkoitti ampumista 200 metriä lähemmäksi. Seuraava laukaus meni mielestäni maalin eteen, mutta harjoituksen johtaja oli toista mieltä. Arvovalta puhui! Pysyin kannassani. Luutnantti komensi ampumaan uuden laukauksen samoilla lukemilla. Se meni selvästi maalin eteen. Olin pelastunut joutumasta ”virhehaarukkaan”, jolloin suoritukseni olisi armottomasti hylätty. – Vielä ”nosta 100” ja laukaus maalin taakse. Sitten ”laske 50” ja osuma tuli aivan maalin tuntumaan.

Tunsin melkoista ylpeyttä, sillä harjoituksen johtajalta sain jopa kiitosta. – Viehätysin haarukoinnista, mutta en ollenkaan aavistanut, että tämä tykistön käyttämä lapsellisen yksinkertainen menetelmä tulisi vuosikymmeniä myöhemmin olemaan tieteellisessä tutkimustyössäni keskeinen asia.

4.

Upseerikoulukurssimme, numero 59:n, oli huhujen mukaan määrä kestää vain kuukauden. Se asetti kiireitä, paitsi opetukselle, myös oppilaskunnan toiminnalle. Oli heti valittava toimihenkilöt – ennen kaikkea kurssijulkaisun toimitus, sillä oli selvää, että sellainen piti nytkin saada aikaan – ja siihen sisältyvä jokaista oppilasta karakterisoiva kronikka-teksti.

Mitään vaalia oppilaskunnan hallituksen kokoamiseksi ei järjestetty. Ilmeisesti jokin joukko pyysi jonkun suostumusta ja esitti hänet hallituksen jäseneksi.

Siinä määrin katsoin jo toki olevani sanomalehtimies, että ilmoitin Upseerikoulun kronikkaan ammatikseni: Toimittaja.

Kun varmaan olin koko tuhatpäisessä upseerioppilasjoukossa harvinaisuus, kenties ainoa toimittajaksi ammatinsa ilmoittanut – sain yllätyksekseni kutsun kurssijulkaisun toimituksen jäseneksi, en tosin päätoimittajaksi vaan toimitussihteeriksi. Päätoimittajaksi oli tavaltaan itseoikeutettu kirjailija ”Valentinin”, Ensio Rislakin, poika Eero Rislakki, ”Riku”. – Tarvittavaa aineistoa oppilaskronikkaan kirjoitti ja keräsi tuvista Jouko Ruotsalo, jonka suupielet olivat juuri sopivan vinot tähän vinoilutehtävään. Kiire hänelläkin oli, mutta ihmeesti hän sai

apulaisineen aikaan luonnehdinnan jokaisesta oppilaasta. Minun kohdallani oli maininta: ”Todellinen antimilitaristi”.

Vinoilu on omiaan luomaan hyviä suhteita vinoilijoiden välillä. Heti syntynyt hyvä toveruus Joukon ja minun välillä on tästä todisteena. Vinoilijat ovat aina veljet keskenään.

Kun sitten oppilaskunnan huoneessa selailin vanhoja kurssijulkaisuja, huomasin, että edellisen kurssijulkaisun päätoimittaja oli ollut muuan Max Jakobson. Löysin siitä myös erään upseerioppilas Ahti Karjalaisen ylenpalttisen innostuneen kirjoituksen Suur-Suomen luomisesta.

Oppilaskunnan puheenjohtaja oli rauhallinen, leppoisa Johannes Koikkalainen Turusta – tässä nuoressa joukossa jo ikämies. Mikään pomo hän ei olemukseltaan ollut. Kun hän istuskeli pöytänsä takana, en mitenkään olisi voinut aavistaa, että 35 vuoden kuluttua tämä kaveri hoitaisi sisäministerin virkaa Mauno Koiviston II halliuksessa. – Pääsihteerin paikalla oli Urho Turtiainen; koskaan en päässyt perille siitä, mitä hänen kuului puuhata. – Kurssijulkaisun tekijöihin kuuluivat vielä Jouko Voutilainen eli ”Jode” ja kuvien piirtäjä, Soininen nimeltään. – Jostakin kaukaa ihmeellisestä perinteestä juontui sellainenkin kuin kunnia-asiaain hoitajan vakanssi, jota piti hallussaan Zetterman. Hän oli kai ansioitunut siihen tunnuslauseellaan: ”Jos mies, oltuaan puoli tuntia samassa huoneessa naisen kanssa kahden, ei ole ehdottanut sukupuoliyhdyntää, hän loukkaa naista syvästi.”

Kuuluminen oppilaskunnan johtoryhmään tarjosi sen korvaamattoman edun, että silloin kun ”santsarivänrikit” kokosivat illalla patterin läkähdyttävään kidutusjuoksuun (”ylimääräiseen palvelukseen”) kasarmilta kuuluisaan Viiden tien risteykseen, sai rynnätä oppilaskunnan hallituksen huoneeseen pakoon. Se oli ”santsareilta” suojattua pyhää maata, jonne heillä ei ollut pääsyä.

Illat kuluivat rattoisasti oppilaskunnan omassa huoneessa. Keskustelu ei aina ollut syvällistä, mutta värikästä se oli – ja opettavaista, varsinkin jos Zetterman pääsi yksityiskohtaisesti esittämään käsityksiään miehen kunnian kaikkinaisista vaatimuksista.

5.

Kerrottiin, että tilanne rintamalla oli rauhoittumaan päin. Ilomantsin suunnalla käytiin korpitaistelua, jossa neuvostoliittolaiset saarrettiin, mutta Kannaksella tiedustelijat olivat huomanneet vihollisen suuria joukkokuljetuksia pois Viipurista. Selitettiin, että Stalin haluaa vahvistaa Berliiniin pyrkiviä joukkojaan.

Huhuttiin rauhanneuvotteluista.

Reserviupseerikurssi 59:n päätyminen lykkääntyi lykkääntymistään. Heinäkuu meni menojaan, sitten elokuu. Tuli aikaa kurssijulkaisun täydentämiseen. Harjoituksissa kerrattiin tuttuja asioita. Lottakanttiinissa juotiin iltaisin sokeritonta puolukkamehua ja jossiteltiin maailmanpolitiikan parissa – oltiin valtioviisaita kannunvalajia itse kukin.

Syyskuun 4. päivänä tapahtui! Nopeasti levisi radiosta tullut tieto, että aselepo on solmittu Neuvostoliiton ja Suomen välille! Sotatoimet olivat lakanneet aamulla klo 7.

Aselepo! Ampuminen ja tappaminen päättynyt. Rauha maassa.

Ajatukset kiirehtivät selvittämään, mikä olisi nyt sodan tulos Suomelle. Monta vuotta oli puhuttu urheasta taistelustamme ja torjuntavoitosta. Monet pitivät itsestään selvänä, että uusi raja asettuisi siihen, missä joukkomme olivat aselepoa tehtäessä – tosi olikin, ettei niistä asemista moneen päivään mihinkään lähdettykään. Lottakahvilassa istuttiin piirtämässä Suomen uusia rajoja. Menetettyjä alueita oli lähdetty ottamaan takaisin. Se ei nyt täysin onnistuisi Kannaksella, vaikka siellä oli aikanaan viisaasti pysähdytty vanhalle rajalle eikä rynnistetty Leningradin kimppuun. Nyt kai olisi pakko vetää raja Vuokseen, mutta Viipuri kuului meille. Syväriltä ja Itä-Karjalasta oli joukkoja siirretty Ihantalaan ja loput perääntyneet vanhan itärajan tienoille. – Oli niitäkin, jotka eivät uskoneet ryssän sopimukseen vaan olettivat Neuvostoliiton hyökkäävän pienen aselevon ajan jälkeen uudestaan ja miehittävän Suomen. Tuulesta temmattu väite aselevon rikkomisesta Suomen taholta ja asia olisi sillä selvä!

Yli viikon ajan tulevaisuus oli hämärän peitossa. Mihin uskoa?

Yksi asia oli ilmeinen: kurssi jatkui! Harjoitukset jatkuivat, mutta jotenkin haluttomasti, koneellisesti. Tarvittaisiinko näitä taitoja koskaan?

Syyskuun 19. päivänä tuli vihdoinkin tieto Moskovan välirauhan solmimisen ehdoista, jotka eduskunta jo oli hyväksynyt salaisessa istunnossaan. Huhujen mukaan päätös oli yksimielinen. Huhut tiesivät myös, että Molotov ja Vladimir Dekanozov olivat uhanneet Suomea miehityksellä, ellei ehtoja sellaisenaan hyväksyttäisi.

Mitkä ehdot? – Kun ne vihdoinkin julkaistiin, koko kansa oli tyrmistynyt! Monet nostivat lipun puolitankoon surun merkiksi.

Oli palautettava Stalinin talvisodan jälkeen sanelemat rajat ja lisäksi luovutettava Petsamon alue. Oli maksettava Neuvostoliitolle 300 miljoonaa kultadollaria sotakorvauksena! Meidänkö oli maksettava, vaikka rikollinen oli Stalin! Hänhän oli häikäilemättä hyökännyt talvisodassa Suomen kimppuun – aloittanut nyökkäyssodan, jonka Kansainliitto oli jyrkästi tuominut?

Oli lakkautettava muka "fasistisina" lukuisia järjestöjä, joukossa suojeluskunnat ja Lotta-Svärd, joilla oli ollut niin tärkeä asema isänmaan puolustamisessa!

Ainakin meille Upseerikoulussa olivat myös rauhanehtoihin kuuluvat sotilaalliset sopimukset aivan käsittämättömiä. Miten ihmeessä ne voitaisiin täyttää? Neuvostoliitto vaati, että olisi 2½ kk:n kuluessa saatettava armeija rauhanajan vahvuuteen ja samanaikaisesti riisuttava saksalaiset joukot aseista! Nyt hyvin monet näkivät juuri sen Stalinin juonen, jolla Neuvostoliitto saisi tilaisuuden väittää Suomen rikkoneen rauhansopimusta ja aiheen miehittää koko maa. Elämä olisi tästä edes kuin nuorallakävelyä.

Kun nyt kommunistiset järjestöt, joiden toiminta sodan aikana oli ollut kiellettyä, pääsivät jälleen astumaan esiin, ne vaativat heti "ystävällisiä suhteita" Neuvostoliittoon, sen ylistämistä fasismista vapauttajana ja kielen käytön muuttamista, kaiken "ryssittelyn" lopettamista. Muutamat irvileuat olivat nyt aina valmiit muistuttamaan, että "puskaryssiä" piti tästä lähtien muistaa nimittää "pensasneuvostoliittolaisiksi".

6.

Välirauhan tultua huhut tiesivät kertoa, että kurssi loppuisi aivan heti. Mutta ei, se jatkui ja jatkui. Ymmärsiväthän älyniekat sen, että me kuuluimme siihen "rauhanaikaiseen vahvuuteen", jonka vihollinen – ei vihollinen vaan nyt Neuvostoliitto, ystävä – salli, joten maastossa oli rämmitävä syksyn sateissa ja tykkejä vedettävä saviliejuissa edelleenkin. "Todellinen antimilitaristi" siinä kyllä kiroili hiljaisessa mielessään.

Lupaavalta tuntui kuitenkin se, että tuli niin sanottu "loppusota", koko koulun yhteinen sotaharjoitus, oikea "sota julma" paukkupanoksineen, kaikkineen. Nyt testattaisiin joka miehen taistelu- ja johtamiskyky.

Sain vakanssiksi puhelinryhmän johtajan tehtävän. Syksyisen pimeässä illassa pystytettiin telta ja asetettiin kaikenlaiset "kampeet" paikoilleen. Puhelinmiehet vetivät hikoillen puhelinjohdot, "tapsit", metsään ja tekivät tästä minulle ilmoituksensa.

Kokeilin soittoa. Nostin luurin korvalleni ja veivasin puhelimen kampea. Se pyöri kevyesti, vaivattomasti. Normaalisti kampi pani vastaan ja veivaaminen vaati jopa hiukan voimaa. – Kokeilin uudestaan. Sama juttu. Kammen kääntäminen oli edelleen keveää. Jossakin oli vika. Kohta tarkistaisin asian. Joutuisinkohan purkamaan koko värkin? Ehkei sentään. Kokeilin taas. Puhelinmiehet, "alaiseni", seurasivat toimettomina yrityksiäni.

Teltaan ilmestyi harjoituksen tarkkailija, vänrikki. Hän seurasi het-

ken puuhiani, kunnes kysyi: ”Oppilas, mitä te teette?” – ”Puhelimessa on jokin vika, herra vänrikki. Yritän löytää sitä.” – Äkkiarvaamatta vänrikki karjaisi: ”Miksi helvetissä ette lähetä puhelinryhmää tutkimaan tapsia?” – Olin tulenpalavan punainen ja änkytin antaessani puhelinryhmälle käskyn.

Mikä hölmö olin ollut! Muistinhan minä Siiranmäestä, miten tapseilla on tapana tärkeässä tilanteessa olla aina poikki. Olikohan minulla nyt ollut alitajunnassani luutnantti Seppäsen toteamus, ettei tapseja taistelun aikana kannata mennä korjaamaan, koska tykkituli ne pätkee kumminkin. – Mutta sotilas ei saa selittää. Ei kannata – ei ainakaan tälle vänrikille.

Surkea toimintani puhelinryhmän johtajana tuotti minulle sitten arvosanan 6 johtamistaidossa. – Oli tiedossani, että Upseerikoulun todistukselle annettiin suuri paino työelämässä. Sitä kysyttäisiin ja minä en olisi kelvollinen yhteenkään johtamistehtävään yhteiskunnassa. Moka puhelinkampi!

7.

Pidettiin ”loppusodan” kritiikkikokous, jossa eräille jaettiin kiitoksia ja eräitä moitittiin ankarasti, nimeltä mainiten. Ankarimman arvostelun patteriin kuuluvista sain minä ja ”Riku” Rislakki. – ”Siellähän te nytkin istutte rinnakkain”, totesi luutnantti hiukan halveksivaan sävyyn. – Meistä oli todellakin tullut hyvät toverukset oppilaskunnassa. Kai meissä oli annos sitä ”todellista antimilitarismia” kummassakin ja muutakin yhteistä – ”Riku” oli opiskellut Vapaassa Taidekoulussa ja oli loistava piirtäjä – minussa oli jonkinlainen runoilija itämässä – siis jotakin soilaalle täysin sopimatonta.

Niin kävi, että ”Riku” joutui lähtemään kurssilta ”maitojunalla” vähän ennen sen loppua. ”Maitojunalla lähteminen” eli ”litteroilla matkustaminen” oli kansan käyttämä pehmeä ilmaisu sille, että joku erotettiin kesken kurssin.

Minut pelasti ”maitojunasta” ilmeisesti kapteeni Rintasen suosio ja puolto, sillä toisin kuin ”Rikulla” minulla oli ampumaopin kokeissa arvosanana aina täysi 10.

”Riku” Rislakin tilalle kurssijulkaisun päätoimittajaksi tuli nyt Jouko eli ”Jode” Voutilainen. – Oli arvaamatonta, milloin kurssi päättyisi, mutta pian se tapahtuisi ja kurssijulkaisu oli saatava lopultakin valmiiksi. Sen painattamisen kustantamiseksi pantiin jo ilmoitusten hankkijat liikkeelle.

Lopulta tuli tieto, että kurssi päättyisi marraskuun 15. päivänä. Siihen

mennessä julkaisu ehdittiin painaa.

Opeteltiin jo upseerikumarruksia: Piti asettaa kädet nyrkissä lantion kohdalle, niin kuin sen läpi olisi kulkenut seiväs, josta pidettiin kiinni, ja sitten nytkäyttää ylävartaloa hivenen eteenpäin, mutta niin, ettei mikään muu vartalon osa taipunut, ja napauttaa kuuluvasti kantapäät yhteen. – Oltiin varmoja, että meidät korotettaisiin heti vänrikeiksi, kuten aikaisemmiltakin kursseilta. Monet olivat ostaneet jo kauniisti koristellun upseerivyön olan yli kulkevine ”rähinäremmeineen”.

Toisin kävi. Tuo inhottava liittoutuneitten valvontakomissio, joka oli miehittänyt Helsingissä koko Torni-hotellin, vaati ankarasti, että uusia upseereja Suomen asevoimiin ei sallita kouluttaa. Meistä tulisi vain upseerikokelaita. Kun huhu tästä oli kuultu, nopeimmat kauppamiehet tarjosivat hankkimansa upseerivyöt ostettavaksi halvalla hinnalla. Minä, jota huhu ei ollut vielä saavuttanut, sorruin tähän – ja onneton upseerivyö roikkui sitten kaapissani vuosikausia.

Kun kurssijulkaisu ilmestyi, kerrotaan, että koulun johtaja, jääkäri-eversti Viljo Kauppila oli sen kirjoitukset nähtyään pahoittanut mielen-
sä syvästi. Me oppilaat saimme nyt vasta tietää, että hän oli kieltänyt ankarasti kaiken simputuksen – hyvin tietäen, miten uupuneita suoraan rintamalta ankarista taisteluista tulleet koulutettavat olivat.

Perinteet ovat sitkeäjuurisia.

Perinteisiin kuuluu kuitenkin ilojakin. Tuli perinteisen lopettajajuhlan aika. Tein ”viimeisen palveluksen” Upseerikoulun kurssille 59 kirjoittamalla sen ohjelmaan pienen sketsin, jossa komea unkarilainen ja kitulias puolalainen keskustelevat puhelimessa. Minä olin se komea unkarilainen, komea siksi – ja vain siksi – että olimme saaneet peruu-
kit ja vaatteet lainaksi peräti Kansallisteatterista. Keskustelu sujui tähän tapaan:

”Ongo davaddavissa greivi Protskuvakuranovoboretski?”

”Kuka hälväti älävä säläd räägätäb kieltäsä? Mnä kävälämä männäk. Tápärät hätkät.”

Kaikessa päättömyydessään tämä minimalistinen näyttämötaideteos sai raikuvat aplodit. Menestys taiteessa on arvaamatonta.

Sain lopulta tiedon myös perinteisestä kirjoituskilpailusta, johon olin osallistunut. Olin ihmetelty, miksi sen tulosta ei ilmoitettu, vaikka kurssi oli jo päättymässä. Nyt sain kuulla luottamuksellisesti eräältä esikunnan upseerilta, joka kuului kilpailun palkintoautakuntaan, miksi näin oli tapahtunut. Minun kirjoitukseni ”Näin vain perääntymisen” oli katsottu yksimielisesti sanataiteellisesti parhaaksi, mutta koska ”se ei sisällöltään ollut mitenkään sopiva tulevan upseerin kirjoittamaksi”, oli

luovuttu tuloksen julistamisesta ja palkintojen jakamisesta.

Hämmästyin, sillä tiesin kirjoittaneeni parhaani mukaan asioista, niin kuin ne ovat, realistisesti, en sen kummempaa. Ja totta on se, että sodasta näin vain perääntymisen – totista totta.

Kirjoitus ei ole säilynyt, mutta muistelen, etten siinä ollut suoranaisesti sodan vastainen, en ainakaan meidän oman puolustusotamme. Olin kirjoittanut apeista mielialoista ja siitä syvästä toivottomuudesta, jonka sodan ja tappamisen mielettömyys herättää. Ehkä – varmasti – sellaisen todellisuuden kuvaaminen on kunnon upseerille sopimatonta, onhan hänen osattava pitää yllä rohkeaa optimismia toivottomaltakin näyttävissä tilanteissa – ja järjettömien käskyjen toteuttamisessa.

8.

Kun tämä viimeinen Upseerikoulun kurssi Niinisalossa päättyi, lähdimme kokelaiksi korotettuina kukin tahoillemme, jotkut jopa taisteluosastoihin, niihin, joiden piti Pohjois-Suomessa ”riisua saksalaiset aseista”, kuten välirauhansopimus vaati. Sepä ei käynytäkään kohteliaasti pyytämällä. Joskin saksalaiset vetääntyivät pohjoisemmaksi, se kävi liian hitaasti. Tilanne näytti jo hyvin vaaralliselta. Se voitaisiin tulkita niin, että Suomi ei aikoisikaan täyttää rauhansopimuksen vaatimusta, jolloin Stalin katsoisi oikeudekseen yrittää maamme miehitystä. Signaalina tästä neuvostojoukot olivat jo tunkeutuneet yli rajan ja miehittäneet Suomussalmen, jonka asukkaat joutuivat evakoiksi kesken perunanostokauden. Niinikään Ivalon seuduilla neuvostoliittolaiset olivat hyökänneet yli rajan ja itse ajaneet saksalaiset tästä osasta Lappia Norjan Kaarasjoelle.

Oli pakko käydä järjettömältä ja vastenmieliseltä tuntuvaan taisteluun saksalaisia vastaan, jotka vielä äsken olivat meitä suuresti auttaneet. Puhkesi Lapin sota.

Kuulin, että maihinnousussa Tornioon kaatui hyvän luokkatoverini, ”Juki” Peltosen pikkuveli Matti. Olimme niin usein pelanneet shakkia, jopa perustaneet yhdessä innoissamme Jyväskylän lyseon shakkikerhon. Matin laudalta oli nyt shakkikuningas kaatunut eikä mikään voima koskaan nostaisi sitä uuteen peliin.

Jouduin Kouvolan varuskuntaan jonkinlaisen autokomppanian kirjoihin, vaikka en autoista tiennyt tuon taivaallista. Ilmeisesti osasto jollakin tavalla kuului tykistöön.

Päätehtäväkseni käsitin tarkistaa iltahuudon jälkeen, ettei kukaan ollut ottanut ylimääräistä iltalomaa. Kunnon levon tarvitsivat ennen kaikkea ne, joiden vuoro oli nousta ennen aamua viiden aikaan kun-

nostamaan kuorma-autoa ajokuntoon. Se ei ollut helppo tehtävä. Jokaisessa autossa oli vanhanaikaista kamarin uunia muistuttava hirmuisen suuri ”häkäpönttö”, johon – aina nokisen – automiehen piti saada tuli syttymään ja kaataa pari säkillistä pilkkeitä palamaan. Koko toimituksen ajan piti sohia pilkepönttöä pitkänpitkällä hiilivartaalla. Homma muistutti tervanpolttoa. Ilmavirtaa pönttöön piti säädellä niin, etteivät pilkkeet palaneet täydellä liekillä vaan kituvasti. Siitä syntyi häkää, jota sitten moottori käytti. Siinä touhussa pöntön kohentelijakin sai melkoisesti häkää keuhkoihinsa.

Joskus johdin mittausryhmää metsässä. Käsittääkseni se oli pikemminkin osa liikuntaohjelmaa kuin tykistökoulutusta tänä aikana, jolloin vain kotiin pääseminen oli kaikilla mielessä.

Oli jotakin mieltä kohottavaakin. Jotta olisi touhussa vielä jäljellä hiukan sotilaallistakin, oli keksitty pitää sunnuntaisin kunniantekoharjoituksia. Kokelaan oli seistävä kentällä oikea käsi lakin lipan reunassa miesjonon lipuessa ohi. Joka miehen oli kohotettava kohdallani sormensa ohimolle – kunniantekoon – kuin paraatissa ikään. Hymyillä ei saanut, vaikka aihetta olisi ollut.

Kokelaat saivat kukin vuorollaan määräyksen toimia varuskunnan ”päivystävänä upseerina”. Siihen kuului partioida kahden sotamiehen kanssa iltayössä Kouvolan kauppalassa katurauhaa valvomassa. – Kerran sattui tulemaan johtamaani patrullia vastaan keskiyöllä kaikella äänivoimallaan laulava miesjoukko. Ilmoitin heille karusti, että laulu öiseen aikaan kadulla oli kielletty. Mies, joka näytti johtavan joukkoa, kertoi minulle heidän olevan inkeriläisiä. Asemalla puuskutti jo juna, joka kohta veisi heidät Leningradiin ja sitten Siperiaan, vankileireille, ties mihin. He lauloivat nyt viimeistä kertaa nauttien vapaudesta. Laulajien joukon kasvoista näkyi murhe ja hätä. He tiesivät, mikä heitä odotti. – Minäkin tiesin. Äkillisestä päähänpistosta sanoin heille: ”Jos niin on, niin laulakaa, laulakaa niin paljon kuin haluatte, nyt, kun vielä voitte.” Mitä muutakaan saatoin tehdä?

Kauas kuului inkeriläisten laulu, kunnes vaimeni yöhön. Pian sen jälkeen vihelsi veturi rautatieasemalla kimeästi, ilkeällä äänellä. Siellä äskeinen laulajajoukko matkasi pimeyteen.

9.

Kokelastuvan asukeiksi ilmaantuivat kurssitoverini Björn-Olof Alholm eli ”Bobi”, Torsti Rousi, koulutoverini, sekä Jouko Voutilainen, ”Jode” ja Paavo Hyvönen, ”Pate”.

On helppo arvata, että tuvassamme käytiin iltaisin vilkasta keskus-

lua. – ”Bobi” – niin everstin poika ja ruotsinkielinen kuin olikin – kertoili verrattomia vitsejä, mutta oli myös mukana, kun maailman asioihin sukellettiin syvemmälle. Ja sitä puhettahan riitti. ”Jode” oli terävästi ajatteleva, vaikkakin joskus mielestäni liian tosikko.

Kun ”Bobi” ja ”Jode” olivat löytäneet jonkin vakavasti otettavan kannan asiaan, tulin minä mukaan ja jo jonkinlaiseen päätökseen päässyt väittely liehahti uuteen täyteen liekkiin. Minuun oli nimittäin juurtunut tapa esittää järjellisestä ratkaisusta poikkeava, mahdollisimman mielikuvituksellinen toinen käsitys – silloinkin, kun sisimmässäni olin toisten kanssa aivan samaa mieltä. Se oli omiaan kiihdyttämään aina merkittävästi keskustelun todelliseksi väittelyksi, jolla ei ole loppua.

”Pate” oli luonteeltaan jotenkin meistä poikkeava, tarkkaileva ja itseensä vetäytyvä, melkein arka, varovainen ainakin. Kerran hän sentään kahden kesken ollessamme kertoi itsestään. Hän oli Oulusta. Hänen äitinsä oli pyykkäri, mutta kyllä hänet kansakouluaikana hyväksyttiin ”herrojen” poikienkin seuraan. Kerran hän oli ollut syksyisellä kentällä pelaamassa jalkapalloa, kun eräitten pelaajien äidit tulivat hakemaan poikiansa pois jonkin tärkeän asian vuoksi. Pate olisi jäänyt kentälle yksin. Niinpä hän seurasi muuta vilkasta poikajoukkoa ja – miten olakaan – joutui heidän mukanaan Oulun lyseon pääsykokeisiin. Hän vastaili kysymyksiin ja teki tehtävät niin kuin muutkin. – Kului useita päiviä ja hän ihmetteli, miksi ketään ei ilmaantunut kentälle. Viikon päästä tuli kotiin kysely, jossa tiedusteltiin, miksi Paavo Hyvönen ei tule kouluun, vaikka on hyväksytty sen ensimmäiselle luokalle. Siitä oli alkanut hänen opintiansa ylioppilastutkintoon asti. Tässä nyt oltiin.

Tulevaisuudesta ei Paavolla ollut tietoa, mutta kuultuaan ”Jodelta” ja ”Bobilta”, että Helsingin yliopistoon oli perustettu uusi tiedekunta, valtiotieteellinen, ja että he aikoivat sinne opiskelemaan, hän oli vähitellen mielessään ajatellut tehdä samoin. Hänellä ei ollut rahaa pennin killinkikäkään, mutta ei hän sitä pohtinut – kyllä kai aina jotenkin selviää. Olin sama mieltä.

Meillä oli paljon yhteistä..

Vuosia myöhemmin ”Pate” tuli vastaani Helsingissä Kluuvikadulla. Hän oli opinnoistaan kerrassaan innostunut ja piti selvänä, että minunkin pitäisi ruveta kommunistiksi. Heidän parissaan hän oli tavannut vaimonsakin, etevän kommunistin, Anna-Liisan. Toivotin onnea. Sitten kerroin Paavolle, mitä äitini oli minulle ensi kertaa Helsinkiin lähtiessäni suuressa viisaudessaan sanonut: ”Muista sitten: älä mene politiikkaan!”

Keskustelut kokeilustuvassa hyppelivät pienistä suuriin ja suurista

pieniin aiheisiin – kotimaan onnettomasta asemasta Eurooppaan ja Neuvostoliittoon, toiveajatuksiin kokonaisesta ystävyysten perustuvasta maailmanjärjestyksestä, elämän tarkoitukseen ja kosmoksen kohtaloon. Innostuin estoitta tekemään muistion koko maailman käsittävästä yhteiskunnasta. Sitä me sitten kutsuimme ”Suureksi Asiaksi” ja siihen usein palasimme. Päästyään muita aikaisemmin siviiliin ”Jode” kertoi kirjeissään tekevänsä järjestäytymistyötä ”Suuren Asian” alkuunsaattamiseksi. Pian häneltä tuli kumminkin Jobin postia: jyrkät vasemmistolaiset olivat valtaamassa liikkeen ja se oli näin ollen parasta lopettaa. Keitä nuo kaappaajat olivat, sitä hän ei tarkemmin kertonut.

Kokelastovereillani tuntui olevan jo varmat tulevaisuuden suunnitelmansa: ”Jode”, ”Bobi” ja ”Pate” menisivät ehdottomasti valtiotieteelliseen tiedekuntaan – ehkäpä diplomaatinura mielessään – ja Torsti pyrki opiskelemaan lääkäriksi. Minulla ei ollut harmainta aavistustakaan tulevista opinnoista eikä urasta. Kokemukseni olivat tähän mennessä huonoja: minut oli ”julistettu ylioppilaaksi” – oli siis kyseenalaista, olin ko kunnan ylioppilas ollenkaan – olin käynyt korpraalikoulun, mutta korpraalia minusta ei tullut, ja nyt olin päässyt upseerikoulusta, mutta upseeria minusta ei tullut. Tulisiko mitään muutakaan – ”isona”?

10.

Sodan ankeita oloja, puutetta, sensuuria ja ankaraa järjestystä seuraa aina tavallista vapaampi ja villimpi meno, jos kulttuurihistorioitsijoihin on uskomista. Se nähtiin ensimmäisenkin maailmansodan jälkeen: tulivat jazz, alkoholi, dadaismi, naisten tupakanpolto ja lyhyet hameet. – Meillä Suomessa oli talvisodan ja jatkosodan aikana tanssi kielletty. Ei sopinut tanssia silloin, kun sankarihautojen multiin vielä peitettiin kaatuneita.

Nyt oli vihdoin rauha maassa, vaikkakin epävakaa, ja viimeiset sankarivainajat maan povessa, kuten sanotaan. Oli aika toteuttaa kansan harras tahto ja lopettaa tanssikielto.

Muutoksen huomasi heti. Kouvolassa oli varuskunta ja varuskunnassa nuoria sotilaita, oivallisia tanssittajia. Itse asiassa harva osasi todella tanssia, mutta ei se haitannut. Tanssisaleissa oli aina niin suuri tungos, että ainoa tanssitaito, mikä vaadittiin, oli olla tyrkkimättä ja astumatta daamin varpaille. Näin ollen me kokelaatkin heittäydyimme tansseihin, vieläpä menestyen daamien suosiesta kilpailtaessa.

Pian huomasi ujokin – kuten minä – millaisen nautinnon tungos tuottikaan. Oli pakko litistyä tanssidaamia niin lähelle kuin mahdollista, ettei tuuppisi viereisiä pareja. Tiukasti syliin painautuneena tuns

naisen vartalon suloisen läheisyyden, rintojen kumpareet, lantion kei-
nahdukset ja sen lämpimät, ujostelemattomat painallukset.

Yleiset tanssit olivat lauantaisin, mutta muulloin piti keksiä hupioh-
jelmaa itse. – Tapaninpäivänä sattui Torsti Rousi olemaan päivystävänä
upseerina ja hän ulotti – tai oletti – valtansa varuskunnan hevosiinkin
tilaten meidän tapaninajeluamme varten kaksi vanhanaikaista, kaunis-
ta rekeä, kaksi vetohevosta ja niille kuskit. Ajettiin hyvää vauhtia kaup-
palan lumisia katuja ja jokainen meistä sieppasi lennosta polvelleen
rekeen sattumalta kadun laidasta tavatun sorean ja nätin neitosen, joka
sitten kokelaan käsivarsilla kujerteli kuin kyyhkynen.

Kolme vuosikymmentä myöhemmin, kun olin puhujamatkalla Kou-
volassa, tuli luokseni eräs tutunnäköinen nainen kyselemään, mihin
”Bobi” oli joutunut, kun ei ollut vastannut hänen viimeiseen kirjeeseen-
sä. Kerroin, että ”Bobi” oli tietämäni mukaan suurlähettiläänä Mosko-
vassa.

11.

Ainainen rahapula ahdisti. Kun joutoaikaa iltaisin oli runsaasti, keksin
panna Kouvolan Sanomiin ilmoituksen matematiikan yksityistunneis-
ta, joita nimim. ”upseerikokelas” antaisi. Tähän syöttiin tarttui muuan
lukiolainen tyttö, Kirsti Kemppe nimeltään, ja sovittiin tunteista. Olin
hiukan ällistynyt, kun kävi ilmi, että neiti Kemppe oli Kouvolan varus-
kunnan komentajan, eversti Kempin tytär. Mennessäni opetustuntia an-
tamaan minua odottikin katetun teepöydän ääressä itse eversti Kemppe
tyttärensä seurassa. Ällistyin, mutta huomasin jo ovella paukauttaa
saappaani kantapäät yhteen ja tehdä sujuvimman upseerikumarruk-
sen, minkä osasin, sekä tapailla jonkinlaista ilmoitusta: ”Herra Eversti...
Herra Eversti...” Eversti hymyili hiukan ja keskeytti minut ilmoittaen,
ettei nyt tarvinnut olla sotilaallinen eikä ”herroitella”. Sitten hän tarjosi
minulle paikan teepöydässä ja ryhtyi ystävällisesti kyselemään kokelaan
kokemuksia. Sitä hän ihmetteli, kuinka upseerikokelaalla oli armeijan
oloissa aikaa sivutoimeen, yksityisopettajaksi. Kun kerroin sodanjäl-
keisestä koulutuksen laadusta, nimittämättä sitä kuitenkaan oikealla
nimellä ”laiskotteluksi”, hän ei enää ihmetellyt.

Ystävällisempää upseeria kuin eversti Kemppe en ole tavannut.

Neiti Kemppe oli melkoinen kaunotar, ollakseen koulutyttö, joskin
lukiolainen. Hän oli hyvin tumma ja tuuheatukkainen ja hänen kat-
seessaan viipyili eräänlainen viekoitteleva sävy, jonka tapaa ooppera-
laulajattarilla. Se sai minut toisinaan punastelemaan ja änkyttämään,
jopa melkein kadottamaan opetuksen punaisen langan. Suorittaessaan

hiukan vastahakoisesti minun antamani tehtävät, hän osoitti hallitsevansa tarvittavat tiedot aivan hyvin. Oliko siis yksityistuntien tarkoituksena neiti Kempin mielessä jotakin muutakin. Istuessamme näillä tunneilla kahden, mieleeni luiskahti joskus myös Upseerikoulun oppilaskunnan kunniakysymysten hoitajan, Zettermanin, esittämät gentlemanin kunnian vaatimukset naisen seurassa, mutta torjuin mielessäni päättäväisesti kaiken hänen oppinsa.

Muutama vuosi myöhemmin tapasin neiti Kempin, Kirstin, Helsingissä. Hänestä oli kehkeytynyt kypsä kaunotar ja voin tunnustaa ihastuneeni häneen. Minun varmuuteni naisseurassa oli kohentunut siitä, että olin juuri saanut hankituksi oikean, tyylikkään ”borsalino-hatun” eli ”borsan”. Sattuipa sitten niin, että me iloisessa ylioppilasjoukossa astuimme hissiin ja kuulin neiti Kempin lausuvan terävästi: ”Herrasmies ottaa aina hatun päästään, kun astuu naisten kanssa hissiin.” Tempaisin nopeasti ”borsan” päästäni paljastaen samalla kuhilasta muistuttavan tukkani. Peilistä näin, että naamani oli hiusmartoa myöten punainen kuin taottava kuuma rauta. Minulle oli selvää, etten tapaisi neiti Kempin, kaunotarta, enää.

12.

Minun esimieheni Kouvolassa oli muuan majuri, joka oli reservejä kotiutettaessa ilmeisesti joutunut ottamaan komppanian päällikön vakanssin.

Eräänä aamuna sain majurilta määräyksen poimia ryhmän sotamiehiä tykkivajojen luo, johon hän tuli itse antamaan käskyn ja valvomaan työtä. Hän määräsi kiireesti vetämään tykit puolen kilometrin päähän metsään. Se tehtiin, mutta sitä kummasteltiin – vielä enemmän sitä, että käytetty luminen tie piti vielä luutia niin, ettei tykinpyörrien jälkiä näkynyt missään. Tajusin, ettei nyt ollut sopivaa kysyä mitään – niin kuin ei yleensääkään.

Osasin yhdistää tämän tapahtuman kuulemaani huhuun, että valvontakomissiosta varuskuntaan oli tulossa joukko tarkastajia – noita paksuja raa’an näköisiä miehiä, joilla oli univormuissaan korkeat hartiatäytytteet, niin että niskaa ei heillä ollut ollenkaan ja pää näytti isketyn ilman sitä hartioitten väliseen kuoppaan.

Mitä he hakivat? En nähnyt heistä vilaustakaan.

Seuraavana päivänä majuri vaikutti helpottuneelta ja komensi vetämään tykit takaisin vajoihin. Ilmeisesti vaara oli ohi. Päättelin, että valvontakomission tarkastukset olivat rajoittuneet Upseerikerhoon – ja venähtäneet siellä jostakin syystä ylipitkiksi.

Tämä sodanjälkeinen aika oli täynnä salaperäisiä ja omituisia asioita. Eräänä päivänä majuri antoi minulle yksinäni suoritettavan tehtävän: Minun tuli katsoa jokaisen asevarastossa olevan kiväärin numero ja etsiä se varastokortistosta.

Tein työni pariinkin kertaan, huolellisesti. Aina sama tulos! Melkein sata kivääriä oli merkitty kortistoon, mutta niitä ei ollut asevaraston kiväärien joukossa! Oliko kiväärit varastettu? En ymmärtänyt. Epätoivoisena kerroin lopulta tuloksen majurille odottaen, että asiasta syntyisi joltinenkin kuulustelujen sarja ja meteli. – Kummallista kyllä, majuri oli aivan rauhallinen, käski minun vain hävittää ne kortit, joita vastavia kiväärejä ei löytynyt varastosta.

Mitä tämä oli? Olihan jokaisesta kadonneesta jalkarätistäkin nousut meteli! – Kysyä ei voinut. Osasin jo sen asian. Aikanaan arvoitus minulle selvisi. Olin mitä ilmeisimmin ollut mukana tärkeässä asiassa, joka sitten julki tullessaan sai valvontakomission kuohuksiinsa. Olin ilmeisesti tietämättäni ollut osallisena asekätkennässä!

13.

Lapissa sotivia lukuun ottamatta oli reserviläisten vanhimmat ikäluokat jo kotiutettu – valvontakomission seurattuna tiukasti, että se tapahtuisi kyllin nopeasti. Tupatoverini olivat jo jättäneet hyvästinsä. Minä olin yllättäen saanut tietää kuuluvani asevelvollisuuttaan suorittaviin – olin kuulunut siihen uuden tulokunnan mukaan koko sotimisen ajan, sillä lakia oli muutettu niin, että palvelu asevelvollisena kestitkin 2 täyttä vuotta.

Huhut tiesivät kertoa, että pian siviiliin siirtyville myönnettäisiin herkästi lomia ”työasioitten järjestämiseksi”. Oliko minulla ”työasioita”? Niin pitkälle en ollut ajatellut, mutta nyt piti panna mielikuviutus liikkeelle.

Majurin suupielet hiukan värähtivät, kun hän kirjoitti hyväksymisensä loma-anomukseeni ”runojen järjestämiseksi kokoelmaksi ja sen toimittamiseksi kustantajalle”!

Kun palasin lomamatkaltani, samainen majuri kysyi ohimennen, jo avoimemmin hymyillen: ”No, tuliko niitä runoja?” Kopautin saappaan kannat yhteen ja vastasin sotilaan ja upseerikokelaan täsmällisyydellä: ”Herra majuri, kyllä niitä tuli. Kokoelma on nyt Gummeruksella.”

Se oli totta. Tästä lähtien en ollut mikään tavallinen runoilija vaan erikoisen sertifikaatin saanut: Saatoin kertoa olevani ”puolustusvoimien hyväksymä runoilija”. Runoilija PVH.

Viimeinkin siviiliin! – Kotimatalla junassa oli väljempää kuin sodan

aikana. Vaunun eteisessä ei kenenkään tarvinnut seistä. Monet matkustajista istuivat levottoman näköisinä pälyillen matkalaukkujaan. Siitä saattoi tarkalleen arvioida, paljonko kullakin oli mukanaan ”mustan pörssin” voita.

Panin merkille, että sotapoliiseja ei enää liikkunut vaunujen läpi mahdollisia karkureita etsien.

Siviiliin! Koko matkan ajan se sana siveli kieltä: ssii-vii-liin...

Jyväskylään palattuani menin siviiliin pääsyn riemussa Keski-suomalaisen toimitukseen tervehtimään Puumaa eli Lassi Utsjokea, Joh. Edv. Leppäkoskea ja sodasta palanneita toimittajia.

Puumalla oli heti juttu tarjolla: Syksyllä, raskaan rauhan solmimisen jälkeen sattui muuan kotiin hämärällä kadulla matkaava sotamies – varsin heiluvassa tilassa – kohtaamaan luutnantin. Miehen silmät tappitivat eikä kunnianteosta ollut tietoaakaan. Luutnantti pysäytti miehen ja tiukkasi: ”Mikäs jäi tekemättä!” Sotamieheltä meni pitkä tovi, mutta lopulta hänen sameat silmänsä kirkastuivat, hän haki jonkinlaista asennontapaista ja ilmoitti: ”Suur-Suomi, herra luutnantti.”

OSA

2.

LUVUT VI-XI

Tulisiko toimittaja?

1.

Siviilivaatteisiin pukeutuminen on sodasta palaavalle merkittävä kokemus, aineksina nostalginen hartaus, nuoruuden katoamisen haikeus, riemukas vapauden tunne, hienoinen oman identiteetin uudelleen löytäminen ja monen monet tunneviritykset, joita ei voi sanoiksi pukea.

Hankalaa minun oli myöskin pukea vaatteita ylleni – Keijolta aikanaan minulle siirtyneitä, vähintään kerran ”endrattuja”, nurin käännettyjä takkeja, housuja ja päällystakki. Kuluneet kyynärpäät heijastelivat auringonvaloa kuin peilit, mutta välikö sillä, kunhan vyötärössä riitti tilaa. Sitä kyllä riitti, sillä olinpa melkoinen laihankuikelo ilmestys, etten sanoisi sorja. Ongelmana olivat housunlahkeet, jotka ulottuivat vain puolissäreen. Murhetta tuotti tässä suhteessa musta puku, johon liittyi historiaa 10 vuoden ajalta: Veljeni oli saanut sen uutena ripille päästessään ja käyttänyt ylioppilaaksitulon juhlallisuuksissa, minä samoin – aina huolellisesti varjellen tätä aarretta.

Uutta pukua ei sopinut ajatella. Olin kyllä saanut tarpeellisen vaatekortin, niin kuin kaikki säännöstelyn vaatimat, melkoisen lukuisat elintarvikkeitten ostokortitkin, mutta mistäpä otin rahat tuollaisiin hankintoihin. Ei meillä oltu kasvatettu kessua ikkunan alla. Lehti-ilmoitusten mukaan sillä olisi saanut mitä vain – tämän tästä joku ilmoitti vaihtavansa 10 kiloa kessua, ”kuivaa ja hyvänmakuista”, morsiamen hääasuun.

Alusvaatteet eivät aiheuttaneet varsinaisia pulmia, olinhan saanut armeijan perintönä sellaiset alushousut. ”Sillamuoti” oli otettu käyttöön siksi, että Suomessa riitti selluloosaa, mutta ei villaa. Muodin tunnusmerkki oli, että mikä tahansa koko venyi käytössä mihin tahansa kokoon, kuitenkin vain pienestä suureen, ei päinvastoin. Niinpä minunkin alushousuni lötköttivät nilkoissa laajoina poimuina, nostelipa niitä kuinka usein tahansa. Ne muistuttivat käveleviä haitareita.

Onneksi pukupulmat eivät tulleet kenenkään mieleenkään, kun

tavattiin säännöllisesti iltaisin Kauppakadulla, aivan kuin vanhaan, hyvään aikaan – me, lyseon lukiolaiset, nykyiset ja monet entiset, sodasta palanneet, tyttökoulun tytöt ja yhteiskoulun pojat. Kuljettiin kuitenkin ennenkin, ”markan puolta” Keskisuomalaisen kulmauksesta aina Aren risteykseen saakka. (Kauppakadun toinen ”rotuaari” oli vanhasta muistista edelleenkin ”10 pennin puoli”, koska se sivusi Työväentaloa ja -teatteria.)

Keskisuomalaisen kulmalla pysähdyttiin nurkan taakse hetkeksi kertomaan vastaan tulleista tytöistä ylistäviä, arvioivia tai rehvakkaita kuvauksia ja usein alatyylisiä vitsejä. Nämä kävelyt olivat jokailtainen hupini. Iltaisin kokoontuva joukko oli siitä erikoinen, että se oli selvästi mielissään siitä, että rauhanteko nyt oli karkottanut saksalaiset sotilaat myöskin Jyväskylän kaduilta. Koko sodan ajan heitä oli ollut Luonetjärven lentokentällä. He kävivät iltalomilla Jyväskylässä ja moni nuori mies huomasi katkerana, miten hänen ikirakas heilansa oli yhtäkkiä ryhtynyt ”opiskelemaan saksaa” eikä häneltä riittänyt enää aikaa mihinkään muuhun.

Ilonaihe olivat kuitenkin Karjalasta evakkoina tulleet tytöt. Yleisesti todettiin, että he olivat oikeastaan kaikki paljon kauniimpia, vilkkaampia ja viehättävämpiä kuin nämä saksalaisia suosineet kalpeat ja totiset, leveänenäiset hämäläiset, Jyväskylän kantaväestö.

Tässä sodanjälkeisessä ajassa uutta olivat ”sotilasabiturientit”, lukiolaiset, joiden opinnot olivat jääneet niukasti kesken, kun he olivat joko vapaaehtoisina tai asevelvollisina joutuneet sotaan. Nyt he valmistuivat pikavauhtia ylioppilaskirjoituksiin.

Pikavauhtia he järjestivät myös opintojen lopettajaisjuhlansa. Jonakin iltana Kauppakadulla he kertoivat viikon päästä pidettävän ”konventin” ohjelman olevan muuten valmis, näytelmä vain puuttui. Voisinko auttaa? – Lupasin koettaa. Kun en mistään löytänyt sopivaa valmista näytelmää, tein sen parissa päivässä itse. Aihe ainakin oli ajan-kohtainen: ”Seitsemän veljeksien korsussa”. Kun esirippu aukeaa, veljekset istuvat kiväärejä rasvaamassa tai loikoilevat korsun laverilla. Juhani aloittaa replikoinnin: ”Päätäni kivistää ja nipisteleepä vatsaparkaani armottomasti, kun aattelen, miten huikeassa hummauksessa ja korttien läiskeessä hukkaan kulutimme Herran kauniin päivän!” Timo jatkaa: ”Vaan huonostipa lätkyvät nämä nykyajan kortit. Toista se olisi, jos tuoreita vasikannahkoja pöytään paukuttelisi.” Viertolan vouti ilmaantuu uudessa osassaan vääpelinä kuria ja järjestystä pitämään. Tulee hälytys ja veljekset ryntäävät ampumahautaan. Pauke näyttämöllä lyö ainakin etummaisina istuvien korvat lukkoon, kun pojat laukovat kilpaa pauk-

kupatruunoitaan. Aapo kertoo väliajalla uudelleen sommitellun ”soivan kiven tarinan” ja lopussa perääntymisen kuvauksen, paluun ”töpinän muonarattaiden monen kultaisen pyörän pyöriessä”.

On selvää, että näytelmä – jo pelkkä paukkupatruunoitten rätinä – sai yleisön vahvan tunnetilan valtaan.

2.

Oli minulla sentään ”asioitakin” hoidettavana. Uskaltauduin nousemaan Gummeruksen tutut, pitkät ja narisevat portaat – enkä enää ollut ”pieni kirjailija, hellanlettat”. Tapasin itse toimitusjohtaja Mauno Salojärven ja Kyösti Sorjosen, joilta sain vahvistuksen sille, että runokirjani aiotaan julkaista – tosin vasta syksyllä, joulumyyntiin – muuten se ei olisi kannattavaa. Kuulin vielä, että Viljo Kajava oli lukenut käsikirjoituksen ja piti sitä julkaisukelpoisena. Viljo Kajava, jonka runoja olin niin suunnattomasti ihailnut!

Kustannussopimus tehtäisiin syksyllä. Silloin määrättäisiin myös tekijäpalkkio. – Viis siitä. Tällä puheella minä olin siis runoilija! – Tulisiko minusta ihan kokonaan – ”isona” – runoilija, sellainen kuin Viljo Kajava, sitä en uskaltanut ajatella. Tänä ensimmäisenä rauhan keväänä minusta oli tulossa aivan huomaamattani Jyväskylän ”kulttuurihenkilö”. Ehkä se oli seurausta siitä, että entinen suomenkielen opettajani Sampo Haahtela oli nyt kiinnostunut kirjoittamisharrastuksestani. En epäile, etteikö hän olisi vaikuttanut runokirjani hyväksymiseenkin.

Kerran kevään lähestyessä tapasin Sampo Haahtelan toisen kulttuuri-vaikuttajan, Kyösti Sorjosen, seurassa. Mahtoi ryhmässä olla pari muutaakin. Kuinka ollakaan, joku keksi ottaa puheeksi Jyväskylässä piileskelevien monen lajin taiteilijoiden vetämisen esiin. Sampo, järjestyksen ihminen, oivalsi heti, että sitä varten oli perustettava seura. Nimikin oli helppo löytää: Jyväskylän Taiteilijaseura. – Jokainen muisti joitakin tunteita – ei aivan neroja, mutta hyvin jäseniksi kelpaavia.

Näin saatiin kokoon seuran perustajoukko: Kirjailijat Sampo Haahtela, joka oli palkittu nuorisoromaani-kilpailussa isänmaallisella teoksellaan ”Pellervon suuri tehtävä”, Heikki Jylhä, jonka runokokoelmaa ”Askelten kirja” ihailin, ja Väinö Kolkkala, vanhan polven romantikko, joka oikeastaan oli kirjoittanut vain yhden kirjan, ”Tuomiojärven kavaljeeri”. Olin vielä minäkin, joka siinä tilanteessa en epäillyt tulevaisuuttani runoilijana ollenkaan – kas, olihan esikoiskokoelmani jo hyväksytty. Kun Terttu Pajunen-Kivikäs kutsuttiin, samalla hyväksyttiin lausunta erääksi taiteen lajiksi. – Taidemaalareitakin oli useita: Urho Lehtinen, jo melkein klassikko Keski-Suomessa, Vappu Heiska, itsensä vanhan

Joonas Heiskan tytär, sekä Helmer Selin, ehkä tässä vaiheessa enemmän ahkera seinien ja aitojen maalari, siis oikea maalari, kuin taiteilija, vaikka tuhlasi öljymaalaa kuviinkin. – Täydellisyyttä tavoitteleva Sampo Haahtela kaipasi mukaan myös säveltaiteen edustajia.

Kyseessä oli siis eräänlainen ”pankulttuuri-liike”, jolla olisi eri taide-
muotojen vuorovaikutuksen tuoma jalostava vaikutus, samanlainen kuin se mikä saavutetaan ymppäämällä omenapuita.

Varsinaisesti Jyväskylän Taiteilijaseura perustettiin syyskuun lopulla, jolloin olin jo Helsingissä. – Haahtelan idea oli kiertopalkinto, kaunis ”Mestarin nuuskarasia” – Robert Kiljanderin, jyväskyläläisen lehtorin, kirjoittaman näytelmän muistoksi. Siihen liittyi pieni rahapalkinto. Ensimmäisen kerran sen kohtalosta päätettäessä se annettiin – tiukan äänestyksen jälkeen – minulle! Olin jo Helsingissä ja – kun minulla on taipumus hukata kaikenlaisia rasioita – pyysin säilyttämään sen äidin ja Kaijan varmassa huomassa vuoden ajan, kunnes se luovutettaisiin seuraavalle. Rahapalkinnon otin mieluusti vastaan.

Niin kuin 1920-luvun paneurooppa-liike oli epäkypsässä maailmassa vähitellen kuivunut kokoon ja loppunut sotaan, samoin tämä meidän – sanoisiko minimalistinen – pankulttuuri-yrityksemme hajosi, kun kuvataiteilijat saivat aikaan vuosikymmen myöhemmin – ei nyt sentään sotaa, mutta palatsivallankumouksen kuitenkin – ja tekivät seurasta vain kuvataiteilijoiden ammattietuja valvovan järjestönsä. Joitakin vuosia myöhemmin kirjailijat perustivat hyvin aktiivisen Keski-Suomen Kirjailijat r.y:n. (Vuosisadan lopulla minut kutsuttiin sen kunniajäseneksi – en oikein tiedä, minkä vuoksi.)

3.

Jyväskylästä sopii käyttää lempinimeä ”Käpykylä”. Se on hiljaiselo, jossa ”makeasti oravainen nukkuu sammalvuoteellansa...” Ajatella voi silti suuria – niin kuin edellä kuvattu ”pankulttuuri-liikkeen” soihdunkantaj, Jyväskylän Taiteilijaseuran perustamissuunnitelmat, osoittavat.

Aivan tietämättömiä ei ”Käpykylässä” kuitenkaan oltu. Nythän lehdet kertoivat vapaasti, suurin otsikoin maailman tapahtumista, kun kaikinainen sotasensuuri oli lopetettu – jollei oteta huomioon sitä, mitä valvontakomissio harjoitti. Rauhan tultua olivat lehdistöstä huomaimatta hävinneet tutut ”Johtajan päämajasta” Berliinistä annetut uutiset ja tilalle tullut Reuter.

Lapin sotaa oli kestänyt moniaita kuukausia – niiden muutamien viikkojen asemasta, joina saksalaisten riisumisen aseista olisi pitänyt tapahtua rauhansopimuksen tiukimman tulkinnan mukaan. Se oli to-

dellista sotaa ja perusteellista koko Lapin hävitystä: Yksikään pirtti ei jäänyt saksalaisilta polttamatta, jok'ikisen kodin nurkasta kohosivat liekit polttaen karstaksi asumuksen, perheen turvapaikan tunturien erämaassa. Saksalaiset ovat järjestelmällisiä kaikessa, mihin ryhtyvät, oli se sitten maailman valloitus tai sen tuhoaminen – molemmat ehkä sama asia.

Talvikuukausina ilmestyi sanomalehtiin vakuuttavia todisteita siitä, että Lapissa sodittiin kaikin voimin. Suomalaisten sankarivainajien kuolinilmoitusten joukkoon ilmaantui – suomen kielellä – myös niiden saksalaisten, joilta ilmeisesti oli jäänyt hyvä ystäviä Suomeen. Ne tunnisti rautarististä ja tekstistä: ”Kaatui uskossa Hitleriin.”

Vasta huhtikuussa saatettiin kohottaa Enontekiöllä, kolmen valtakunnan rajamerkillä Suomen lippu merkiksi viimeisenkin saksalaisen siirtymisestä Norjan rajan taakse.

Itse asiassa koko maailma tuntui olevan luhistumaisillaan. Oli jo keivät tulossa, mutta maailmansota vain jatkui. Hitleriä vastaan oli tehty attentaatti, mutta pommi vioitti vain hänen kättään. Normandiassa maihin nousseet britit ja amerikkalaiset, ranskalaiset vastarintamiehet apunaan, etenivät tuskallisen hitaasti lännestä kohti Saksaa ja Berliiniä. Idästä raivasivat tietään Neuvostoliiton loputtomat joukot viikko viikolta, päivä päivältä yhä lähemmäksi Berliiniä. Saksassa värvättiin jo pikkupoikia kivääri kädessä sotaan ”uskossa Hitleriin”, vaikka Hitlerin kuvista – kun hän taputteli rohkaisuksi näitä poikasia poskelle – näki jo selvästi, että hän oli laihtunut, loppuun väsynyt, puolikuollut.

Saksaa vaadittiin antautumaan. Sulaa järjettömyyttään Hitler ei suosunut tähän. Kun neuvostojoukot olivat jo Berliinissä, Hitler vasta teki ratkaisunsa, käski rakentaa betonibunkkeriinsa polttorovion, otti myrkykapselin ja paloi omasta tahdostaan rovion tuhkaksi. Saksa antautui.

Antautuminen tuli liian myöhään. Neuvostoliittolaiset miehittivät jo Berliinin, kun länsivallat olivat sinne vasta tulossa. Luin Keskisuomalaisesta vapunpäivän tienoilla uutisia hirmutöistä Berliinissä. Outoa kieltä puhuvat, pyöreäkasvoiset itämaiset sotilaat raiskasivat tuhansittain käsiinsä joutuneita saksalaisia naisia – monia vangittujen vanhempiensa silmien edessä. Tuhannet valitsivat mieluummin itsemurhan.

Kun aselepo tuli toukokuun viidentenä päivänä, jotkut yrittivät juhlia sitä – muiden muassa suomalaiset kommunistit katutansseissa Helsingin asema-aukiolla. Yleisesti kuitenkin nähtiin – erikoisesti Baltian ja Puolan ja nyt Berliinin tapahtumista – mikä raaka orjuuttaja Neuvostoliitto oli. Nyt oli kysymys siitä, miten pitkälle se voi mahtinsa ulottaa tuhotakseen eurooppalaisen yhteiskuntajärjestyksen ja kulttuurin. Lä-

himenneisyys oli niin järjetön, ettei tulevaisuuttakaan voinut johdonmukaisesti ajatella, vain hämärästi aavistella.

Kyllä asioista puhuttiin – Kauppakadulla iltaisin, kahviloissa, koulujen opettajahuoneissa, kodeissa... Jotakin tiedettiin – ja jokaisella oli pohjimmaisena se tunne, ettei kuitenkaan tietänyt mitään – todellisuudesta, suuresta maailmasta. Oltiin levottomia ja kauhistuneitakin, mutta vähitellen rauhoituttiin. Ajateltiin lapsellisesti, että niin kauan kuin Mannerheim on presidenttinä, meillä Suomessa omat asiat olivat sentään hyvin. Mitäpä muusta oli väliäkään.

4.

Jotenkin minun tuntoani alkoi vaivata se, että ”elin kokonaan äidin ja Kaijan kustannuksella” – kuten tilanteen mielessäni tulkitsin. Jostakin minun oli hankittava rahaa, osallistuttava perheen menoihin, kuten aina koululomillani aikoinaan. – Tekijäpalkkio runokirjastani ei vielä ollut saatavissa. – Keskisuomalaiseen olivat kaikki toimittajat palanneet sodasta eikä siellä siis tarvittu lisäväkeä. Jotakin oli keksittävä.

Sota-ajan tiiviiksi lyhentyneet koulukurssit tuottivat vaikeuksia monille oppilaille, mikä tarjosi minulle oivallisen mahdollisuuden antaa yksityistunteja. Aloin uskoa ihmiseen, sillä tämän tästä havaitsin, miten – vastoin Tihrun julistamia ”tyhmyyden marsseja” – jokaisessa oppilaspäässä, oli sitä peittävä tukka vaalea ja suora tai kauniisti tummakihairainen, asusti sittenkin Järki, kun vain opettaja maltoi sen esiintuloa rauhallisesti odotella.

Kun sota loppui minun osaltani maaliskuussa vuonna 1945 kahden vuoden ”sotimisen” jälkeen ja olin työtön, keksin ryhtyä jälleen yksityisopettajaksi – erityisesti maatalojen tyttärille, joilta saatoin pyytää palkkana luonnontuotteita, tunnilta puoli kiloa voita tai kapan perunoita. Kotona minua ruvettiin jopa pitämään arvossa, sillä mainittuna vuonna elintarpeina perimäni palkkiot olivat arvoltaan mittaamattomat. Kauppamiestä minusta ei kuitenkaan tullut enkä tästä osoittamastani taloudellisesta lahjakkuudesta huolimatta hetkeäkään ajatellut pyrkimistä Kauppakorkeakouluun eli kansan kielellä ”Kauppasurkeaan”.

5.

Liikuin niin paljon Kauppakadulla tuttujen lyseolaisten joukossa, että huomaamattani sulauduin heihin, jälleen koululaiseksi, joskin oppitunneilta vapaaksi. En pitänyt sopimattomana käydä toverikuntien konventeissa, varsinkin kun niissä nykyisin tanssittiin. Nyt kun ei ollut tungosta, totesin kylläkin tanssिताitoni surkeaksi, mutta ei se haitannut.

Pääasia oli tuntea nuoren naisen, melkein tyttösen, notkean vartalon keinunta käsivarrellani – ”karskin veteraanin” käsivarrella – ja aistia hentoinen hajuveden tuoksu.

Tyttökoulun konventissa sain tanssia kauneimman tytön kanssa, minkä ikinä saatoin kuvitella. Sanon ”tytön”, vaikka ”neidiksi” häntä tietysti sivistyneeseen tapaan puhuttelin – ja tietysti teitittelin, sillä olihan hän jo tyttölukion toisella luokalla. Hänen hymynsä oli merkittävästi ikään kuin kahdenkeskinen. Oli kuin hänen silmänsä olisivat sanoneet aina hänen hymyillessään: ”Me vain... me kaksi...” – Hänen vartalonsa oli kärpänotkea ja vartalo sävelten mukana hillitysti keinuva, jopa yksinkertaisen foxtrotinkin askelissa. – Vaikka oli vielä varhaiskevät, hänen pukunsa oli ihastuttavan ohut, niin että tunsin hänen selässään tanssin tuoman kuumotuksen. Kiihkeästi toivoin pääseväni ”saatolle”, saattamaan keväisessä yössä hänet kotiovelle ja ehkä sieppaamaan suudelmannikin noilta hymyileviltä, pehmeiltä huulilta, mutta hän, Tellervo – ”neiti”, oikeastaan ”neiti Tellervo Raitala” – livehti minulta jonkun komeavartaloisen kiharatukan kanssa – voi murhetta.

Tunsinhan minä Tellervo Raitalan jo aikaisemmin, joskaan en ollut häntä tavannut. Hän asui Korpilahdella, jonka seurakunnan lukkari hänen isänsä oli. Tellervo oli ollut Tyttökoulun toverikunnan puheenjohtaja ja silloin hänestä oli ollut kuva Kipinässä – polkkatukkaisen pikkutytön kuva, vain valloittava hymy paljastamassa tulevan kaunottaren. Samaisessa Kipinässä oli muutakin: kerrottiin, että hän oli säveltänyt taitavasti Jyväskylän Toverikuntaliiton marssin, johon olin kirjoittanut sanat – vaikkakin käyttöön oli otettu Jussi Blomstedtin (Jalaksen) sävelittämä versio. – Mutta varsinaisesti olin rakastunut häneen erikoisella tavalla kokelaana Kouvolassa. Kokelastuvassa oli nimittäin ollut Torsti Rousin ja minun sänkyni välissä kaappi, jonka päällä Torsti piti – Tellervon kuvaa! Oikeaksi kaunottareksi kypsyneen neiti Raitalan valokuvaa! Siihen hymyntäyteiseen kuvaan minä rakastuin. Näin ainakin selitin asian Torstille, joka nauroi makeasti, mutta suostui pyyntööni kääntää kuvaa vähän minuunkin päin.

Olen kirjassani ”As-duuri-valssi ja runoilijan sielunelämä” kertonut yksityiskohtaisesti melkein kokonaisen rakkausromaanin verran tapaamisesta Tellervon kanssa, kävelyistä Jyväskylän Harjun poluilla, kirjeenvaihdosta – kirjeistä, jotka ”tuoksuvat auringolle ja hymylle” ja joissa ”jokainen sana nauraa vihertävänkimmeltävin silmin” – ja vihdoinkin koomisesta kosinnasta, jossa kävi ilmi, ettei minulla ollut minkäänlaista toivon hiventä vastarakkaudesta ja että olin siis tuomittu Goethen ”Nuoren

Wertherin” kärsimyksiin. – Näin ollen katson aiheelliseksi kertoa tässä vain muutamia piirteitä tämän kiihkeän ihastukseni yhteydestä – juhlallisesti sanoen – elämäni polunvalintoihin.

Kesällä minua pitivät vallassaan nuo ”vihertävänkimmeltävät silmät” ja ihmeekseni harva se päivä syntyi runo – ainakin jotakin, jonka uskalsin runoksi tulkita. Varsinkin keskiyöllä, kun painokoneet jo jyskyttivät huomista Keskisuomalaista ja olin kotimatalla, minun oli pakko istahtaa Cygnaeuksen puiston penkille ja – Tellervon hymy elävänä mielessäni – siirtää kynänpätkällä paperille tunnelmat ja kuvat, jotka ajatuksiini pulpahtivat.

Eräänä päivänä kesäkuun alussa Kirsti Keskinen, Tellervon luokkatoveri, kutsui meidät kotiinsa ihailemaan kevätkeksen kukkaloistoa. Keskisen iso maatalo oli Jyväsjärven takana ja Kirstin oli kuljettava sinne veneellä. Soudin nyt venettä tasaisin aironvedoin ylpeänä siitä, että veljeni oli tämän taidon opettanut minulle lukuisilla yhteisillä retkillämme Pohjois-Päijänteellä. Olin ihastunut, rakastunut, hurmaantunut, miten vain. Minun oli illalla pakko kirjoittaa runo:

VENEESSÄ

Loistavin silmin

Sinä katsot hymyillen sireeninkukkien välistä
kannattaen niitä ruskeissa käsissäsi,
jotka ovat ymmärtävät ja hellät.

Sinun kasvoillasi on kaikkien kesäpäivien
ja nousevien aurinkojen
pehmeä lämpö.

Meidän välillämme ei ole mitään,
ei ketään.

Ilman sanoja me kerromme kevyen tarinan
tytöstä ja pojasta,
jotka olivat vain tyttö ja poika...
Ja silmissäsi leikkivät hymyilevät sävelet.

Lämmin voima virtaa minussa
kaikkialle, airojen kärkiin asti.
Lämmin voima kietoo Sinut,
sireeninkukat --- ja auringot silmissäsi
ylpeään syleilyyn.

Kaikenlaisen fyysisen lähentymisen Tellervo torjui, ovelasti, mutta hienovaraisesti – livahti käsistäni kuin lumikko oven taakse tai – otollisessa tilaisuudessa asemasillalla, tervetuloa toivottaessani – asetti väliimme matkalaukun, johon kompastuin.

Vasta seuraavana kesänä, melkein vuosi ”koomisen kosinnan” jälkeen, venerannassa, juhannuskokon leimuavalta valopiiriltä suojassa, Tellervo yllättäen tarjosi pehmeät huulensa suudelmaan, niin täyteläiseen, että sen vaillinainenkin kuvaaminen mainitussa muistikuvakirjassani vaatii kolme sivua.

Tässä samaisessa kirjassani, joka siis pyrkii olemaan kuvaus ”runoilijan sielunelämästä”, on lopuksi sitaattina Eino Kailan ylevä, klassinen lausuma: ”Eros, tuo sielullisten voimien mahtava kirvoittaja”.

Yhtä paljon kuin rakkaus sielunvoimia kirvoittaa, vastarakkauden puute kirvelee.

Kaikki Eroksen kirvoittamat sielunelämäni runotuotteet eivät kuitenkaan olleet pelkkiä lemmen liekin leimahduksia tai rakkauden rovion roihahduksia, vaan liikkuivat yhtä hyvin Linnunradan tähtisumussa kuin runoilijan minän sokkeloiden hämäryydessä.

Monien muistojen Cygnaeus-puisto ei ollut ainoa paikka, jossa kaivoin lyhyen kynänjäännöksen, ”Lasa-pätkän”, esiin. Runon tulo saattoi yllättää minut missä tahansa, uutista naputtaessani toimituksessa tai velliä lusikoidessa kotona. Esikoiskokoelmani nimiruno ”Nurkkapöydässä” putkahti mieleeni juhannusaattona meluisassa Luonetjärven ravintolassa odottaessani illan tuloa ja tanssiryntäyksen alkamista suuressa lentohallissa.

Kesän lopussa pöytälaatikossani oli kymmeniä tuoreita runoja, jotka hetken mielihohteesta järjestelin sieväksi uudeksi kokoelmaksi ja vein Gummerukselle hämmästyttäen kirjallisen johtajan perusteellisesti – eihän ensimmäistäkään vielä ollut painettu. Voisiko samalta kirjailijalta tulla kaksi esikoiskokoelmaa samaan joulumyyntiin? – Viljo Kajava tuli tämän eriskummaisen ongelman ratkaisijaksi. Hän ehdotti, että karsisin ensimmäisestä runokirjastani ”Kevyet siivet” pois koko joukon runoja ja korvaisin ne parhailta uusilla. Innostuin tähän, muutin kokoelman nimenkin ja karsin runoja armotta – eihän se minua surettanut, sillä näin sain enemmän tilaa Tellervolle, joka oli jo ”vallannut sydämestäni” sitä niin runsaasti.

6.

Toukokuun lopussa minut otettiin mieluusti jälleen vastaan tutussa Keski-suomalaisessa, nyt kesätoimittajana. Sain tutustua lehden vaki-

naiseen toimittajakuntaan, "Puuman" ja Joh. Edv. Leppäkosken lisäksi Heikki Jylhään, jonka runoja ihailin ja siteerasin ahkerasti, ja Reima Nousiaiseen, ainaiseen vinoiluun taipuvaiseen älypäähän.

Oli mieltä ylentävä tunne nuuhkia Keski-suomalaisen taloon astuesssa tuttua painomusteen tuoksua jo ulko-ovella ja tuntea olevansa yksi niistä, jotka ovat ensimmäisinä tietoisia maailman tapahtumista, naputella kirjoituskoneella vinhaa vauhtia uutinen, ottaa latomosta vastaan kosteat oikolukuliuskat, huiskaista "deleatur-" ja muut korjusmerkit niiden laitaan ja taas vinhaa vauhtia sujauttaa liuskat toimitussihteerin pöydälle.

Sain haastatella Veikko Vennamo, nuorta poliitikkoa, joka hotellihuoneensa sängyllä istuen, ilman takkia, housunkannattimiaan venytellen, saneli minulle tietoja siirtoväen asutussasioista. Hän hämmästyti suuresti, kun "poika" pikakirjoitti joka sanan muistiin – ja ilmeisesti siinä vaiheessa mietti sanojaan entistä tarkemmin. Vennamolta tuli erinomaisen selvää ja valmista tekstiä. Minun tarvitsi vain pikakirjoittaa.

Joskus menin luovassa innossani liian pitkälle. Kirjoitin pontikankeittäjistä niin ystävällisesti – ja poliisin toimia vähätellen – että moinen herätti toimitussihteereissä epäilyksen pyrkimyksestä lehden poliittisen linjan totaaliseen muuttamiseen – anarkian äänenkannattajaksi.

Varsinaisesti moitteita sain kuitenkin vain Kolhon nuorisoseuran iltamien tarkasta kuvaamisesta. Työlistan mukaan se oli välttämätöntä, koska niistä oli ollut ilmoitus lehdessä – ja muutenkin: levikkialuetta oli pyrittävä laajentamaan Kolhoon. Oli olemassa jopa uhka tilaajamäärän vähenemisestä nyt, kun sota oli loppunut eikä lehteä tilattu korsuihin, joissa se oli tullut yleiseen suosioon sen haperon paperin vuoksi – se kun oli sopinut erinomaisesti kessun käärimiseen sätkäksi.

Kun illalla soitin Kolhoon, sain havaita, että puhelinkeskus oli armostomasti suljettu. Mitä tehdä? – Minulla oli iltamien ohjelma edessäni työlistalla. Ei auttanut muu kuin ryhtyä laatimaan sen perusteella kehuva arviointia iltamien kulusta. – Seuraavana aamuna sain kutsun Puuman puhutteluun. Hän luki juuri ilmestyneestä lehdestä kuvaustani – poskipäät ja niska punottaen yhä enemmän. Kun hän tuli kohtaan, jossa joku Alma Kuivalainen² esitti runon "antaumuksella", hän kääntyi minuun päin ja jyrähti: "Jos Alma Kuivalainen jotakin teki antaumuksella, hän teki sen saunakamarin sängyssä! Tiesitkö sinä, onneton tunari, ollenkaan, että iltamat oli rankkasateen vuoksi peruutettu! Peruutettu, käsitätkö?" Jos oli Puuma punainen, niin minä olin kalpea,

² Nimi keksitty.

hyvin kalpea. Erotettaisiinko minut? Olinhan pilannut Keski-suomalaisen maineen yhtenä rakkaan Suomen luotettavimpana lehtenä.

Oliko laadittava oikaisu? – Ei. Se olisi herättänyt naurua koko levikialueella. Oli vain oltava hiljaa... hiljaa kuin... kuin kusi sukassa, sanoi Puuma – jo tuntuvasi lauhtuneena.

Se, mitä lehdessä on, unohtuu viimeistään kahdessa päivässä, totesi minulle aina ystävällinen toinen toimitussihteeri Joh. Edv. Leppäkoski.

7.

Elettiin toisen maailmansodan viime hetkiä. Jo vapun tienoilla sota Euroopassa oli päättynyt, mutta se jatkui sitkeästi Aasiassa. – Japani oli valloittanut vuosien kuluessa laajoja alueita. Tiedettiin, että sen sotilaat olivat mitään pelkäämättömiä ja raakoja hyökkääjiä. Japanin kamikazelentäjät tunnettiin siitä, että he syöksynsä tehdessään ohjasivat konettaan maaliin asti ja uhrasivat siten oman henkensä.

Yhdysvallat oli käynyt kaukana idässä vaikeaa sotaa Japania vastaan. Kysymys oli siitä, kykenisikö se lainkaan kukistamaan Japanin äärimmäisen sitkeitä sotavoimia.

Oli elokuun 6. päivä. Suomen Tietotoimiston toimittajan piti tavan mukaan sanella uutiset puhelimella minun toistaessani ne sitten tuon ajan sanelulaitteeseen, ”parlografiin”, eräänlaiseen ”lieriögramofoniin”. – Jotenkin aavistelin äänensävyistä, että mies yritti pilailla kanssani. Hän ilmoitti tulleen ”jotakin teknistä tietoa jostakin uudesta tehokkaasta pommista, mutta eiväthän tällaiset asiat varmaankaan Keski-suomalaisista kiinnosta...” Mokomaa koiranleikkiä! Miltei karjaisin: ”Totta hiivatisa otamme sen!” Muistin ”Tihrun” puheet eräällä viimeisistä fysiikan tunneista: Kertoessaan atomeista ja naputellessaan täytäkynällään päiväkirjan kantta ikään kuin tähtäillen niitä pienen pieniä hiukkasia, joita noin nimitettiin – kutakin atomia erikseen – ja kevyesti, ikään kuin niitä hellien hän uskoi meille salaisuuden: ”Siellä, siellä piilee suunnattomia energioita!”

Siis nyt oli se hetki, jota ”Tihru” oli ennustanut. Oli pudotettu atomipommi! Atomipommi! Se kävi ilmi juuri siitä uutisesta, jonka tuo juuttaan kelmi oli yrittänyt minulta pimittää.

Näppäilin pikavauhtia uutisen ja vein toimitussihteerille ilmoittaen samalla mielipiteenäni, että otsake olisi vedettävä kaikkien 8 palstan ylitse etusivulle. Sain kuulla, että toimituksen yleisohjeen mukaan sellainen tulisi kyseeseen vain tehtäessä uutista maailmanlopusta. Lupasi otsakkeen etusivulle seitsemälle palstalle. Tämä ei vielä riittänyt. Riensin Kaupunginkirjastoon etsimään lisätietoa ja tarkistamaan käsi-

tyksiäni ”sähköerkaleista”, sittemmin elektroneista. Pikavauhtia kirjoitin erillisen artikkelin otsikoiden sen: ”Missä piilee atomipommin suunnaton teho – uusi ihminen on luova aurinkoja käsistään!”. Hiroshiman japanilaisia en siinä hurmoksessa tullut ajatelleeksi – ei myöskään Reuterin uutistoimisto, joka kirjoitti atomipommin pudottamisen tulosten olleen ”erinomaisia”.

”Erinomaisia”, virnisteli Reima Nousiainen.

Tuho Hiroshimassa oli ollut sanalla sanoen – täydellinen. Koko kaupunki murskana yhdestä pommista ja asukkaat kuolleet tai sairastuneet.

Sanomalehden toimitus on oma maailmansa. Tässä maailmassa todettiin, että pahinta kaikesta olisi ollut se, että joku tyhmempi olisi mennyt sen STT:n hunsvotin lankaan ja Keski-suomalainen jäänyt ilman uutista atomipommista! Minun nopeasti laatimaani ”tutkielmaa” toimitussihteeri hiukan kummasteli, varsinkin otsake-ehdotustani. ”Vai aurinkoja käsistään? Kylläpä meidän poika osaa!” Mutta mukisematta hän tekstin hyväksyi viimeistä ”sähköerkaletta” myöten. Kolme päivää myöhemmin amerikkalaiset pudottivat toisen ydinpomminsa, nyt Nagasakiin. Hiroshimassa oli kuollut välittömästi 75 000 ihmistä ja Nagasakissa 73 900. Japani antautui.

8.

Mistä sain aikaa tavata Tellervoa tai kirjoittaa hänelle tiheästi, kolme kertaa viikossa, laatia runoja ja työskennellä jotakuinkin ahkerasti toimituksessa – ja vielä sopivasti työvuoroja vaihtamalla opiskella siinä sivussa Jyväskylän kesäyliopistossa?

Suoritin psykologian alkeiskurssin, johon liittyvistä demonstraatioista huolehti minun ikäiseni melkein maisteri Pirkko Saarinen, minulle hyvin tuttu, olinhan antanut hänelle 3 vuotta aikaisemmin muutamia yksityisopetustunteja matematiikassa ja ainekirjoituksessa, kunnes huomasin, että se oli tarpeetonta, koska hän osasi asiat yleensä paremmin kuin minä. Nyt hän oli kypsä opettamaan yliopistokurssia, kun taas minä olin vasta kaiken alussa – menetettyäni mielettömän sodan vuoksi elämästäni 3 vuotta. – Täytyi nyt pitää kiirettä!

Mutta olin harhailija: Olin katsonut tarpeelliseksi osallistua latinan alkeiskurssiin, vaikka olin kirjoittautunut ”Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan matemaattis-luonnontieteelliseen osastoon” – niin kuin asia piti täsmällisesti ilmaista. Siellä ei latinan koetta tarvittu. Ehkä tähän vaikutti se, että Sampo Haahtelasta, kirjailijasta, oli tullut minulle kuin veli ikään. Valintaani olin kuitenkin tyytyväinen, sillä Päivö Oksalan, Helsingin yliopiston lehtorin, opetusta oli

nautinto kuunnella. Hän oli koko olemukseltaan roomalainen ja puhui kuin roomalainen: suomenkieli salli hänen venyttää latinan kauniit pitkät vokaalit moninkertaisiksi. "Forum romanum" tuli hänen suustaan kuin kaksi isonrummun jymähdystä. Tuntui siltä, että hän rakasti jokaista latinan sanaa, näki siinä arvokkaan aarteen ja tarjosi sen suurena lahjana jokaiselle kuulijalle. Kun hän luki runon heksametri-säkeen vahvasti spondeeraten, se oli kuin Tyrrhenan meren kuuden mahtavan mainingin ylväs sortuminen Latiumin rantaan. – Sitä paitsi Päivö Oksala oli Jyväskylän lyseon oma poika. Se tuli olemaan seikka, josta minulle olisi suurta etua – mutta sitä en vielä aavistanut.

9.

Kesä meni ja kesätoimittajan työni oli päättymässä. "Puuma", Keski-suomalaisen varsinainen voimahahmo, suosi minua vahvasti ja esitti vakavana jäämistä vakinaiseksi toimittajaksi. Näin lehtimiehen ura olisi auennut minulle helposti – ja sen mukaiset tulot, ei mitenkään halveksuttavat. Sen sijaan yliopisto-opinnot Helsingissä merkitsivät suurta tuntematonta kohtaloa, vähintäänkin velanottoa – esimerkkinä enoni Väinö Ikonen, latinan lehtori, joka oli kertomansa mukaan saanut maksaa lainan lyhennyksiä kymmeniä vuosia. Mistä minä saisin takaaajan? Ja pankki vaati vielä vakuutuksen ottamista siltä varalta, että heittäisin henkeni kesken velanmaksun. Sodassa kaatuneella veljelläni oli ollut henkivakuutus, 20 000 mk, ja äitini ja sisareni kertoivat päättäneensä, että he antaisivat sen kokonaan käyttööni, jos menisin yliopistoon opiskelemaan. Tämä järkytti minua: Joka kerta syödessänikin muistaisin kaatuneen veljeni ja minun olisi vaikea niellä...

Tulevaisuuteni oli kotona jatkuva puheenaihe. Äiti näytti pitävän opiskeluani ehdottoman tärkeänä ja Kaija-sisarenikin ilmeisesti toivoi mielessään voivansa puhua tuttavilleen "maisteri"-veljestään.

Tulevaisuuteni elämänpolun valinta ratkesi kuitenkin äkkiä ja yllättävästi: Kun koetin ottaa varovasti esiin vaihtoehtona sanomalehden toimittajan vakinaisen ammatin, joka minulle olisi tarjolla, tämä suunnitelma tuli torjutuksi äitini taholta suorastaan tyrmäävällä tavalla, jonka jälkeen siihen ei ollut palaamista. Äitini, yleensä niin hiljainen, nyt suorastaan huusi kauhusta: "Sinäkö menisit sanomalehden toimittajaksi! Nehän ovat kaikki JUOPPOJA, juoppoja kaikki, järkiään kaikki!"

Minusta ei tullut sanomalehden toimittajaa – eikä näin ollen varsinaista juoppokaan.

Kulttuurinnälkä ja nälkä

”Ei ole mulla markkoja taskussa,
mutta siitä viis’ mä välitän”

– GEORG MALMSTEN

1.

Niin minä kiipesin junaan syyskuussa 1945 Jyväskylän asemalla hiukan ruhjoutunutta ruskeaa matkalaukkua roikottaen ja keinahtelin III luokan puupenkillä kolisevassa, kiskolta toiselle rytkyttävässä junassa Haapamäelle – siirtyäkseni siellä Helsinkiin menevään junaan. Jo kolmas matkani Helsinkiin!

Synkänoloisia, mustanvihreitä kuusimetsiä lipui ohitse. Mielessäni pyöri yhtä mittaa kuin paikalleen juuttunut gramofoni: ”Ei ole mulla markkoja taskussa, mutta siitä viis’ mä välitän...” Juna milloin puuskutti ylämäessä, milloin huristi alamäkeä kuin lapsi kolkallaan ja kiskojen välit kalkattivat duettoja kanssani: ”Ei ole mulla – klak – markkoja – klak – taskus – klak – sa – klak...klak...klak...”

Henkistä matkaevästä minulla oli nytkin mukana. Äitini tunsu hyvin harkitsemattomat toilauseni – olihan hän katkaissut alkuunsa ajatuseni hakeutua ensin postinkantajaksi ja sitten expeditööriksi ja vahvasti varjellut minut sortumasta sanomalehden toimittajan kurjuuteen. Nyt hän lähtiessä vetosi minuun jälleen vakavasti: ”Älä mene politiikkaan!” Vakuutin, ettei minulla ollut vähääkään sellaista aikomusta.

Asuntopula nyt sodan jälkeenkin oli vielä sellainen, että ylioppilaan oli vaikea löytää vapaata huonetta. Asuntolautakunta Helsingissä oli tehnyt sen – kerrankin viisaan – päätöksen, että kussakin huoneistossa piti olla yhtä monta asujaa kuin siinä oli huoneita. Niinpä asunnonomistajat suostuivat vuokraamaan pienimmätkin huoneet vain niin, että niihin kuhunkin tuli kaksi asujaa – mieluummin vielä enemmän. Näin heille jäi useampia huoneita vapaaksi omaan käyttöön. Luokkatoverini Kalervo Salonen oli näin saanut vuokratuksi pienen huoneen siten, että

minä tulin hänen asuintoverikseen.

Kalervo eli ”Kusti” oli Helsingin asemalla minua vastassa ja saatteli oudossa kaupungissa asemalta asuntoon Arkadiankadulle. Astuimme suureen, harmaaseen graniittitaloon, joka oli siitä erikoinen, että sen kulma oli pyöristetty ja että sisään mentiin ulkoportaita kahden suutaan ammottelevan, hurjan kivisen karhun välistä.

Yhtä kummallinen kuin talo oli se huonekin, johon minun oli tarkoitus majoittua. Sen tarkka geometrinen kuvaus olisi sopinut ylioppilaskirjoitusten tehtäväksi. Määrittelin sen suoran lieriön osaksi, jonka lieriön poikkileikkaus muodostui suorakulmaisesta kolmiosta ja tämän kolmion hypotenuusa ympyräjänteenä piirretystä ympyrän segmentistä, kuitenkin niin, että kuvitellun ympyrän keskipiste ei ollut huoneen suorakulmainen nurkka vaan noin metrin päässä mainitun suorakulman talon sisään suuntautuvalla jatkeella. – Sänkyni, suuri ja mahtava, puolen tonnin painoinen, kaikkine kultavärillä silattuine pylväänpäähäpompuloinen ja kotkanpäähahmoineen oli arvailujeni mukaan peräisin pietarilaisesta suuriruhtinaan makuuhuoneesta. Miten tuo valtava rumilus oli saatu huoneeseen ujutetuksi, sitä Kustikaan ei osannut selittää. Hänellä itsellään oli tavallinen palvelijahuoneen sänky. – Nukuin kuitenkin hyvin, huolimatta painajaisunesta, jossa olin ylioppilaskirjoituksissa, joissa en koskaan ollut, ja ratkaisin hikisenä geometrian tehtäviä, joille ei ollut ratkaisua, ja etsin huoneen nurkasta piin likiarvoa 30:llä desimaalilla.

Kusti itse oli lyhyt, hiljainen miekkonen, niin hiljainen, että jätti puheestaan puolet vokaaleista pois. ”Rakktta tuli papripussissa”, sanoi, kun näki minun saaneen Tellervon kirjeen.

Lukukauden lopussa Kusti joutui keskeyttämään opintonsa – ilmeisesti armottomassa rahapulassa – ja minunkin oli etsittävä uusi asunto. Hän katosi näköpiiristäni, kunnes kuulin, että hän oli hakeutunut toimittajaksi ”Työn voimaan” – entiseltä nimeltään ”Sorretun Voima”. –Vaivattomasti Kusti kuitenkin pian siirtyi kokoomukselaiseen Sisä-Suomeen. Hän oli mennyt Jyväskylään päästyään naimisiin ja perhe oli löytänyt – vaikka asuntopula oli vielä ankara – sopivan vinttikamarin, joka riitti ensimmäiseksi asunnoksi.

Kolme vuosikymmentä myöhemmin tapasin Kustin hissuttelemassa kauniissa asunnossa, jonka seinät olivat täynnä keskisuomalaisten taiteilijoiden parhaita tauluja. Jo koulussa hän oli itsekin ollut lahjakas piirtäjä ja oli nyt osannut aavistaa, kenestä maalinsivelijästä tulee huomattu tekijä.

Kusti, yhtä vaatimaton kuin ennenkin, lausuili, keinutuolissa

kiikutellen, mietteitään hiljaisella äänellä – suostumatta koskaan siihen ylellisyyteen, että olisi ottanut sanojen kaikki vokaalit käyttöön. – Tuoloin Kustin koko olemus heijasteli hiljaista tyytyväisyyttä – ”kell’ onni on, se onnen kätkeköön...”

Nyt Kusti oli minulle, ensimmäisen vuoden opiskelijalle, ”fuksille”, oivallinen opas perehdyttäessään minut sekä yliopiston asioihin että osakunnan yhteiselo.

2.

Innostunutta odotusta täynnä, tuntien vahvana eräänlaisen pyhyiden osallisuuden asetuin ensi kerran kuulemaan yliopisto-luentoa – tiettyssä salissa, tiettyyn aikaan, geometrian luennoijana professori Felix Iversen.

Sali oli puolillaan ylioppilaita, toiset hanakoina eturivissä, toiset vetäytyneinä – hyvään suomalaiseen tapaan – salin takanurkkiin. Vallitsi hiljaisuus. Aika kului.

Vihdoin ilmestyi professori, hymytön, tavallinen, jossain määrin liidun tahrима. Hän otti rutiinimaisesti viivoittimen vasempaan käteensä, liidun oikeaan ja aloitti: ”Piirrämme viivan pisteestä A pisteeseen B.” Tarkkaan tähdäten, hitaasti ja huolellisesti hän muovaili vinoristin muotoiset ”pisteet” A ja B, tähtäsi uudelleen, asetti tarkkaan, kiirettä pitämättä viivoittimen yhdistämään A:ta ja B:tä, piirsi kieli keskellä suuta hartaasti, hitaasti, liituvivian pisteitten kautta, jäi pää kallellaan katsomaan suoritustaan ja jatkoi luentoaan... – Sen tunnin kestin loppuun asti, mutta mielessäni vello i myrsky: Tällaista tämä oli – lapsellisempaa kuin lyseon alaluokilla! Mieleeni tuli ”Tihru”, viisas ”Tihru”, joka ei sallinut geometrian esityksissä mitään taululle piirtämisiä. ”Sanokaa Järki!”

Ei! Tällaista minä en halua. Ryhdyin miettimään, millä ihmeen operaatiolla voisin vaihtaa tiedekuntaa ruvetakseni opiskelemaan suomenkieltä ja kotimaista kirjallisuutta. Minusta tulisi siis Sampo Haahtela! Viettäisin kirjallisuuden parissa miellyttäviä tyytyväisyyden hetkiä, kun panisin luokan esittämään Seitsemää veljestä: ”Missä on järkes, poika? – Tässä visapäisessä halossa!”

Päivän mietittyäni läksin tiedustelemaan, mitä anomuksia olisi tehtävä, mitä bumaagoja hankittava, mitä papereita esitettävä?

Olin aivan hämmästynyt: minun tarvitsi vain näyttää opintokirjani naiselle pöydän takana yliopiston toimistossa – hän veti viivan osaston nimen yli ja kirjoitti sen alle uuden osaston nimen. Koko operaatio vei juuri sen ajan, mikä menee kirjoitettaessa: ”Filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteellinen osasto” – mikä tolkuton nimi kyllä ottaa

aikansa sitä riipustettaessa.

Tämä suurenmoinen kaiken byrokratian pois pyyhkäisevä tapah-tuma täytti maailmani vapauden, akateemisen vapauden, kullanhoh-teella. Ei iänikuisia neuvoja, ei ohjaajia, ei tärkeilevien viranomaisten haastatteluja – yhdellä kynänvedolla olin vapaa hyppäämään polulta toiselle, joka veisi aivan eri suuntaan tulevaisuuden arvaamattomassa ryteikössä.

Osastonvaihdolla sellaisenaan opiskeluni suunta ja sen määräämä kohtaloni ei vielä ratkennut. Tullakseni äidinkielen opettajaksi minun olisi ensimmäiseksi keskityttävä kielioppiin, mutta onnettomuudeksi – tai onneksi, kukaties – Kaarlo Niemisen kieliopin luennot olivat samaan aikaan kuin Kailan. Ei tullut mieleenikään jättää Kaila kuulematta. Jää-köön siis kielioppi – tuonnemmaksiksi, ajattelin...

3.

Kusti tiesi senkin tärkeän seikan, että Eino Kailan luen nolle oli mentä-vä hyvissä ajoin, jos mieli jotakin nähdä ja kuulla, sillä hyvin nopeas-ti luentosali täyttyi jokaista paikkaa myöten kuin Kansallisteatterin ensi-illassa. Teatterissa oli toki jokaisella oma tuolinsa, mutta luentosa-lissa istuttiin pitkällä mustilla penkeillä tiiviisti, kylki kyljessä – aivan kuin kirkon penkeissä – joten se oli luennon alkaessa sananmukaisesti ”tupaten täynnä”.

Tunnelma oli kihelmöivän jännittynyt.

Vihdoin ovi avautui – tai ikään kuin reväistiin auki ja sisään astui Kaila, juuri henkevästi laiha mies. Pää oli hyökkäävästi hiukan etuku-marassa ja ilme tiukka, jopa kiukkuiselta vaikuttava – kiukkuisena siitä tärkeitten ajatusten pakollisesta keskeytyksestä, jota luennoimisvelvol-lisuus aina tiesi.

Kaila ei vilkaissutkaan yleisöön, käveli pitkän pöydän taitse suoraan ikkunan eteen, nosti katseensa siitä näkyvien kattojen yli, ikään kuin löi rintaansa ja huudahti sointuvalla, harjaantuneella äänellään: ”Vastaa minulle, maailma, mikä sinä olet!”

Luentosalissa leijui ikään kuin pyhä hiljaisuus.

Minä olin myyty. Tapahtumassa oli jotakin, joka sai minut muista-maan hetken Jyväskylän kirjastossa, kun luin Mika Waltarin kirjan ”Sie-lu ja liekki” ensimmäisen sivun. Se kertoo koulupojasta, joka katselee luokan ikkunasta ulos ja näkee Agricolan kirkon piirteet. Kuin salamana olin kokenut: minähän olen siinä, minä olen tuo poika – ei hän vaan juuri kuin hän – minä olen minä, juuri minä! Ja minussa oli herännyt salaman välähdyksen mittaisena hetkenä itsetietoisuus: minä olen minä

ja kaikki muu on muuta. – Nyt Kaila herätti yhdellä lauseella esiin todellisuuden, ympärillä nähdyn ja koetun itsestään selvän arkisen maailman harhaisuuden taakse harhattoman todellisuuden. Sellainen ON, mutta tuskalla ja työllä on saatava se selittämään itsensä, mitä se on.

Kaila kääntyi, vilkaisi aivan pienen hetken ajan syrjäsilmillä kuuli-joita kysyen ehkä mielessään kuin näyttelijä hyvän repliikkinsä jälkeen, miltä yleisöstä mahtoi tuntua, menikö perille...

Koko tunnin ajan Kaila sitten jatkoi kulkuaan pöydän takana, kertaakaan vilkaisematta hurmioitunutta kuulijakuntaansa, pysähtyi kääntyessään, keinui tuokion vuoroin varpaillensa nousten, vuoroin kantapäilleen laskeutuen ja tökki etusormellaan alaspäin ikään kuin osoittaen piiloa, jossa maailmanselitys oli, kun se vain huolellisella filosofialla kaivettaisiin esiin.

Kailan filosofian historian luennot eivät olleet mitään tiukkaan napitettua kronikkaa. Mikään ahdas järjestelmällisyys ei sopinut hänelle. Hän hahmotti asiat paljon syvällisemmin ihmisen ajatteluun kerta toisensa jälkeen palaavina käsitteinä. Hän otti yhden ajatuksen kerrallaan ja seurasi sen kulkua – lähtien ”filosofian isästä”, Thaleksesta, joka sanoi kaiken olevan vettä – mikä katsantokanta on omiaan masentamaan filosofian historian innokasta vasta-alkajaa. Tässä Kaila oli samaa mieltä kuin Bertrand Russell kirjassaan ”Älyllisen hölynäköilyn pääpiirteet”.

Ei tullut kysymykseenkään, että Kaila olisi käyttänyt luentosalin suurta taulua. Ei, liituun hän ei ruvennut töhrimään itseään, ei hän ollut mikään nuhruinen saksalainen oppinut, joka sen jälkeen, kun häneltä on onnistunut taaskin eräs ”begriffliche Klarmachung” ja taulu täyttynyt liidusta laidasta laitaan, poistuu tyytyväisenä sormet ja hihansuut liitupölyn töhriminä. – Sellainen ei olisi sopinut Kailan tyyliin. Hän näytti nappaavan ajatuksen korkealta ilmasta, tarkastelevan sitä hetken kämmenellään ja päästävän taas lentoon, vapauteen. – Vain kerran hän tällä ensimmäisellä luennollaan tarttui liituun ja kirjoitti kreikaksi sanat:

το οντοσ ον.

Kaila etsi tukea monistiselle, kaiken yhdistävälle maailmankatso- mukselle. Olin lukenut hänen suomenkieliset kirjansa. Ensimmäinen niistä oli ”Sielunelämän rakenne”, jossa Kaila on lähtökohdaltaan miltei fysikalisti, mutta toi esiin hahmopsykologian ja invarianssit, jotka hän jo tuolloin, 1920-luvun alussa näki – ennakoivasti – keskeisen tärkeiksi.

”Persoonallisuuden” olin lukenut ja minulle oli auennut ihmisen biologinen sidonnaisuus, hänen perustarpeensa, mutta lisänä korkeamat, henkiset tarpeet. ”Syvähenkisessä elämässä” sitten korostuu myös korkeakulttuuri: pyhän, kauniin ja hyvän elämykset, joita Kaila kutsuu

”syvähenkiseksi”. Ei ihme, että kirjaa luettiin innostuneesti sodan aikana korsuissakin. – Kerran Kaila luennollaan yhtenä sivuhuomautuksenaan sanoi aivan vakavana yleisöönsä katsoen: ”Ellei minun työstäni muuta jäisi kuin syvähenkisyyden käsite, katson, että se ei ole eletty hukkaan”.

Viimeisin lukemani Kailan kirja oli sodan aikana ilmestynyt ”Inhimillinen tieto”, suurenmoisesti tiedon lähtökohtaa, invariansseja, valaiseva teos, jonka loppuosaa en ymmärtänyt. Kaila yrittää siinä selvittää aineellista maailmaa kuvaavan ”f-kielen” suhdetta elämyksiä kuvaavaan ”φ -kieleen”, mutta ei näytä onnistuvan.

Ajattelussaan Kaila näytti aina olevan siirtymässä jo omaksumastaan kannasta uuteen, tässä vaiheessa, 1940-luvulla monismista parallelismiin, pois loogisesta empirismistä. Eräällä luennolla hän kuvasi tilannetta: ”Olen tehnyt 10 vuotta työtä päästäkseni loogiseen empirismiin sille. Pitääkö minun nyt käyttää toiset 10 vuotta päästäkseni siitä ulos!”

Tähän aikaan Kaila oli omaksumassa suurelta auktoriteetilta, Bertrand Russellilta, parallelismin mukaisen todellisuuskuvan: fyysinen ja elämyksellinen ovat kaksi näkökulmaa todellisuuden tapahtumiin. Tietty aivotapahtuma koetaan samanaikaisesti elämyksenä ja elämyksen ilmaantuminen kertoo, että aivoissa esiintyy tällöin määrätty aivotapahtuma. Saman – kestäättömän – kannan omaksui sitten Georg Henrik von Wright. – Elämänsä loppuvuosina Kaila koetti jälleen siirtyä monismiin esittämänsä terminaalikausaliteetti-käsitteen avulla.

Kailalla oli valtava tietomäärä eri aloilta ja hyvä muisti – hän tunsi jopa kvanttimekaniikan perusasiat, mikä on humanistille harvinaista. Niinpä hän saattoi helposti liikkua tieteenalalta toiseen, yhdistellä asioita ja siten laajentaa todellisuuskuvaa.

Suurta kuulijamäärää ei ilmeisestikään aiheuttanut Kailan luentojen varsinainen, ”syväfilosofinen” sisältö vaan ne lukuisat välihuomautukset, joilla hän murjaisi ”älyllisen hölynpölyn” tuottajia, niitä kun näytti olevan Helsingin yliopiston konsistorissakin istuvien professorien joukossa runsaasti. ”Niitä on yliopiston konsistorissakin monia, jotka uskovat kahvinporosta ennustamiseen – eivätkä ne kaikki ole teologeja”, saattoi Kaila laukaista. Sitä sitten toisteltiin Fazerin kahvilassa tai Englantilaisessa teehuoneessa päivän kulttuurisena antina – ja joku oli tietävinään, että sellainen ei-teologi kahvinporoon uskova oli professori Lauri Kettunen, ansioitunut suomen ja sukukielten tutkija.

Joskus ”päivän anti” hartaille kuulijoille saattoi tulla vasta, kun Kaila oli jo poistumassa, käsi oven kahvalla. Hän kääntyi ja – hänelle harvinaisella tavalla – soi katseensa kohdistua yleisöön ja kiteytti tuoreen maksiiminsa: ”Kuolema, mitä se on? Näköharha!” Kun tämä viisaus

sitten levisi kulon tavoin Helsingissä, tungos Kailan luennoilla jälleen lisääntyi,

Kuulijakunta ei ollut mitenkään homogeenista. Ovensuupenkkeihin kerääntyi iso parvi helsinkiläisiä kaunottaria, joukossa uljaita, kypsyneitä naisia. Kerran Kaila sisään tullessaan – tavoistaan poiketen – loi silmäyksen kuulijoihinsa, eritoten tähän kaunottarien sakeaan joukkoon, tuijotti hetken heitä ja kysyi sitten: ”Mitä te täällä teette? Oletteko rakastuneet minuun?”

Oikean vastauksen tiesi jokainen – olihan Kaila olemukseltaan aristokraattinen, hieno herra – lumoava näyttelijä, kuin luotu esittämään Shakespearen ylväimpiä roolihahmoja.

4.

Kun nyt olin vihkiytynyt filosofialle, etsin muutakin kuunneltavaa kuin Kailan hurmukseen vaivuttavat luennot. Huomasin, että sama ajattelun pelikenttä, johon olin niin innostunut matematiikassa, oli löydettävissä modernissa logiikassa, ”muodollisessa logiikassa”. Sitä luennoi hyvin selkeästi ja mukaan vetävästi dosentti Uno Saarnio; hänen toinen luentosarjansa ”hyvin järjestetystä ylinumeroituvasta äärettömyydestä” meni kyllä äärettömästi ajatuskykyni yli.

Kaila oli tokaissut jossakin esityksessään: ”Älykkyys – mitä se on? Senhän näkee heti ihmisen silmistä!” Katsoin peilistä omia siniharmaita hämäläis-silmiäni, joissa ei totisesti mitään viisauden välkettä näkynyt – ja seurauksena oli, etten koskaan mennyt suorittamaan Kailalle mitään ns. tenttiä, ”näyttämään silmiäni”, kuuntelin vain tarkasti kaiken, mitä hän sanoi ja pikakirjoitin muistiin parhaat maksimit.

Psykologia oli 1940-luvulla Helsingin yliopistossa lujalla napanuoralalla kiinni filosofiassa. Oli kuitenkin jo merkkejä tuon napanuoran katkeamisesta. Filosofian korkeimmat arvosanat saattoi suorittaa erityisellä psykologian opintosuunnalla. Kun vaistosin, että pelkällä Kailan kuulemisella ei heltäisi tässä yhteiskunnassa minkäänlaista virkaa, suunnittelin sujahtaa tästä ovenraosta tutkintoa kohti, opiskella tiedettä, jota ei ollut olemassa.

Psykologiaa opetti dosentti Kai von Fieandt, erittäin hidas ja harvapuheinen luennoija, mutta hän puhui asiat ”kuin rautalangasta vääntäen”. Pääsin tutustumaan tarkasti kokeelliseen havaintopsykologiaan, erityisesti hahmopsykologiaan, jolle Kailakin rakensi ajattelunsa. Mutta von Fieandt teki siitä aivan yksityiskohtia myöten konkreettista. Esitys ei ollut mitenkään korkealentoista – jota se olisi voinut olla, jos esittäjä olisi levittänyt eteen esimerkiksi hahmopsykologian valtavat

vaikutukset moderneissa taidesuunnissa, kubismissa, ekspressionismissa, surrealismissa jne. Tätä ei von Fieandt onneksi yrittänyt vaan tyytyi ”rautalankaansa” jättäen maailmoja syleilevän löytämisen ilon kuulijoille itselleen – vai eikö hän itse huomannut, miten syvällisistä asioista hän puhui. Esitys oli kuitenkin niin vakuuttavaa ja havainnollistavaa, ettei sen jälkeen enää voinut nähdä esineellistä todellisuutta muuten kuin kokonaisvaltaisesti, hahmottuneena ja hahmona jäsentyneenä.

”Kulttuurinnälkääni” eivät tyydyttäneet pelkästään filosofia ja psykologia. Kun vallitsi opiskelun vapaus, halusin käyttää tämän ihmeen tuomat mahdollisuudet täydesti hyväkseni.

Kuuntelin yleisen kirjallisuuden professorin, Rafael Koskimiehen luentoja Goethestä – yhdessä Kustin ja viidenkymmenen villapuseron kutojan kanssa. Olihan yhä sodan jälkeinen puutteen aika ja villajumperit kysyttyjä.

Koskimiehen ääni oli kuin hiljaisen sateen miellyttävä ropina ladon katolle ja neulojen kutimet vilahtelivat samaa rauhallista tahtia silmukasta silmukkaan. Koskimies luki paperista ja lankaa riitti kerässä. Kaikki olivat tyytyväisiä.

J.V. Lehtonen oli eläväinen renessanssimies. Hän analysoi Molièren näytelmiä ja lausui taitavan näyttelijän tavoin merkitsevimpiä kohtia: ”Oi, ottakaa tämä niistinliina / ja verhotkaa tuo paistava povi. / Näky moinen on loukkaus silmän ja sielun piina / ja miettimään saa sellaista, mikä ei sovi.”

K.S. Laurila (”Kalle Sanfried”) havahdutti kirjallisuuden opiskelijat uutisella, että hän luennoisi ”moderneista näytelmäkirjailijoista”. Mikä häneen oli mennyt? Ainahan hän oli esitellyt Ibseniä! – Jo ensimmäisen luennon alussa kuitenkin selvisi, ettei ole syytä huoleen – ei maailmassa mikään muutu. K.S. Laurila aloitti: ”Jos haluamme todella syvästi tulla tuntemaan modernia näytelmäkirjallisuutta, meidän on viisasta valita jokin hyvä esimerkki. Me valitsemme Ibsenin!” Laurila puhui vapaasti ja lennokkaasti – tottakai, koska hän oli toistanut saman jo lukemattomina vuosina. Hänen äänensä kaikui soinnukkaana, alati voimistuvana crescendona ja paisui tasan tunnin kuluttua vahvaksi jymähdykseksi, kun hän etusormi korkealla ja kuin valloittajana linnan tornista julisti: ”Mutta eihän Ibsen ollut kieltäjä!”

Egon Friedellin ”Uuden ajan kulttuurihistoria” oli ollut radikaalisuudessaan älyllisesti kiehtovaa ja verrattoman hauskaa luettavaa, joten menin suurin odotuksin kuulemaan dosentti Eino Suolahden luentoja sarjaa Ranskan kulttuurista 1600-luvulla. – Kuuntelin niistä muutamia, kunnes lopetin. Maailmankuvani oli täydentynyt sillä tiedolla, että siinä

tavallisessa jyvaskyläläisessä puutalossa, jossa olin kasvanut ensimmäiset 7 ikävuottani, oli ”mansardikatto” ranskalaisen arkkitehti Mansardin kulttuuriperintönä.

Kyllä minä ”oikeastikin” opiskelin. Olin lujasti päättänyt suorittaa kevätlukukauden päättyessä latinan pro exercitio -kokeen, sillä ilman sitä ei voisi tulla edes filosofian kandidaatiksi.

Jos oli latinan opiskelu tuskallista ja aikaa vievää, tuskia lievitti kuitenkin tuntuvasti oiva ”lääkäri”, latinankielen lehtori Päivö Oksala, johon olin jo tutustunut kesäyliopistossa.

5.

Omaan Keskisuomalaiseen osakuntaan Kusti oli tutustuttanut minut heti ensi päivistä lähtien. Nousimme Härmäläisten talon leveitä portaita toiseen kerokseen ja nahkakalusteilla sisustettuun jonkinlaiseen kerhohuoneeseen, jossa muutamat istuskelijat muodostivat vilkkaasti juttelevia ryhmiä ja näyttivät viihtyvän hyvin. Sain kuulla, että kuraattori oli Jyväskylässä syntynyt ja koulunsa käynyt Päiviö Hetemäki, reservin kapteeni, joka oli jatkosodassa komentanut Jalkaväkirykmentti 50:n I pataljoonaa Talin – Ihantalan taisteluissa. Hänet yhteiskunta tempaisi jo vuoden päästä niin tärkeisiin tehtäviin, ettei hänellä enää ollut osakunnalle aikaa – useita kertoja ministeriksi ja vihdoinkin Suomen Pankin johtokuntaan. Mutta hänen tilalleen tuli diplomi-insinööri, matematiikan maisteri Pekka Hintikka, varreltaan huomattavan lyhyt, mutta älynlahjoiltaan yli muiden. Hän oli veljeni luokkatoveri, oli kymmenet kerrat istunut meillä kotona keinutuolissa naureskellen jo koulupoikana ihmisten yleiselle hölmöydelle, eritoten poliitikkojen. Olin kuunnellut häntä aina korvat höröllä. – Keijo oli ollut vakiovieras Hintikan perheen huvilalla Leppäveden takana ja tervetullut aina; hänen tarvitsi viheltää kilometrien päähän kuuluva ujellus neljä sormea suussa ja heti oli Pekka tullut vastarannalta veneellä noutamaan.

Pekka oli nero. Mainittakoon, että hän keksi järjestää Argentiinasta Suomeen laivalastillisen kahvia – joka edelleen ”oli kortilla”. Lasti myytiin korkeaan hintaan Domus Academican hyväksi, mikä yksin riitti puoleksi sen rahoituksesta. Koko operaatio oli sinänsä yksinkertainen: Pekalla oli lahjakas sisar, joka toimi kauppaneuvos Heinosen sihteerinä Argentiinassa. Kahvisato oli sattumalta niin runsas, että sitä joutui jopa kaatopaikoille. Tällaisesta ylijäämä-kahvista riitti helposti laivalastillinen Suomeen. Höylysti kauppaneuvos maksoi kuljetuksenkin tajutessaan Pekan selostuksesta asian tärkeyden. – Yhtä asiaa Pekka ei osannut: ”nostaa kissan häntää aidalle”. Ei tullut kysymykseenkään,

että hän olisi jonkin pennosen siirtänyt syrjään itselleen. Se oli selviö. Mutta ei hän ottanut vastaan kunniaakaan vaan häivytti itsensä kuvasta heti, kun asia oli hoidettu, ja antoi toisten paistatella päivää kunnian ihanasti lämmittävässä valossa.

Monet osakunnan pöytien ääreen jutustelemaan kokoontuneista olivat koulutovereitani tai muita jyväskyläläisiä, mutta oli tuntemattomiamkin. Ennätin jo ihastua kauniisti hymyilevään nuoreen naiseen, muuten ihan tavalliseen, mutta erikoisen ystävälliseen. Kotimatalla sain Kustilta kuulla, että hän oli kreivitär Vitzthum-von Eckstedt Mäntstä. Demokratiassa elettiin!

Oman paikkani osakunnassa löysin varsinaisesti sen kirjallisuushostasta, jonka johtajaksi – mikäli sellaista tarvittiin tässä varsin vapaassa ryhmässä – osoittautui Eino S. Repo, reservin kapteeni, joka opiskeli kirjallisuutta jo toista vuotta.

Aluksi kokoonnuttiin osakunnan huoneessa määrällöin, mutta se ei ollut kovin kotoista. ”Nurmisen Kyllikki”, sisareni Kaijan luokkatoveri, siis osakuntalaisena jo vähän vanhempaa polvea, tarjosi käyttöön kotinsa, jossa tällaisessa kerhossa välttämätön radikaalisuus saattoi versoa häiriintymättä. Kyllikki oli naimisissa ja nyt nimeltään Holmlund (suomensi myöhemmin nimensä Härkäpääksi). Hän aloitteli kääntäjänuraansa ja oli hyvin perillä uusimmasta ulkomaisestakin kirjallisuudesta.

”Omassa kodissaan” Kyllikin luona kirjakerho melkeinpä irtautui osakunnasta omaksi kulttuuriryhmäkseen. Meillä oli mukana osakunnan ulkojäseniä, jopa pelkästään omia tuttaviamme: Oli Matti Kassila, Haapamäeltä, nuori veturinkuljettajan poika, joka näytteli kuitenkin jo sivuosia harjoittelijana Helsingin Kaupunginteatterissa ja samalla tähtäsi elokuva-alalle ja oli jo päässyt ohjaaja Valentin Vaalan apulaiseksi Suomi-Filmissä.

Oli myös Saarijärven Lanneveden nuorisoseuran kasvatti Tarmo Manni, jota tämä pieni kyläseura avusti, jotta hän pääsi Helsinkiin Teatterikouluun. Varmasti Tarmo oli tuon koulun lahjakkain oppilas, sillä meidän kerhossamme hän esitti vallan huikeita parodioita, ei osannut muuta kieltä kuin suomea, mutta puhui verrattoman sujuvasti milloin venäjää, milloin italiaa, milloin ranskaa, vieläpä paria sellaista kieltä, joita ei tietävästi ollut olemassakaan. Yleisradion kommunisti-pääjohtaja Hella Wuolijoen Tarmo sai erehdyttävän aidolla kimittävällä äänellä kertomaan kokemuksiaan vierailustaan Moskovan Bolshoi-teatterissa. Tuntui siltä, että Tarmo pystyi suorastaan hypnotisoimaan itsensä miksi vain halusi.

Joskus kerhossa vierailivat loistava koomikko, oikea hupimestari Hannes Häyrinen vaimonsa Liisa Nevalaisen kanssa. Vaikka kerrottiin, että Hannes oli luonteeltaan itsepäinen ja piikikäs, täällä sopivassa seurassa hän oli aina hyvällä tuulella – ja selvästi syvästi rakastunut vaimoonsa.

Näyttelijät veivät ison osan ajasta hupiohjelmillaan, mutta kyllä kirjallisuuttakin käsiteltiin. Siitä piti huolen ennen kaikkea Eino S. Repo. Hän puhui erikoisella ”lällättävällä” äänellä, joka sopi mitä parhaiten siihen vähättelyyn, jolla hän kohtasi kaiken kotimaisen kirjallisuuden: ”Äivän lassy tekele!” – ”Lätteää löpinää”. – Kyllähän sota-ajan runous isänmaallisessa osallistumis-innossaan tuotti sellaista, mitä sopi irvaila. (Poikkeus oli Yrjö Jylhän ”Kiirastuli”, jolle myös Eino S. antoi täyden arvon.) – Aaro Hellaakoski, nero, kirjoitti ”Jääpeili”-kokoelmassaan:

”Jo Äänislinnaksi muuttui
tuo Saatanan pesäkin, Petroskoi.”

Koskennientä ei irvailut vain Eino S. vaan kaikki muutkin. Talvisodan aikana oli ilmestynyt hänen kokoelmansa ”Latuja lumessa”, jonka draumaattiseksi tarkoitettu nimiruno alkaa:

”Viis latua itään johti,
yks kotiinpäin.”

Kerrottiin, miten joku jermu oli korsussa tämän kuullessaan todennut yksikantaan: ”Kappas vain. Olivat pojat lopultakin oppineet hiihtämään samaa latua!”

Tärkeintä oli, ettei minun runoilleni Eino S. paljontaan vinoillut, päinvastoin jopa kiitteli joitakin runoja. Olihan tosin kirjallisissa piireissä yleisestikin pantu merkille, että suuri auktoriteetti, professori Rafael Koskimies, oli jopa käyttänyt huutomerkkejä arvostellessaan kokoelmaani – mikä katsottiin tuiki harvinaiseksi Koskimiehen kritiikeissä. – Eino S. ei missään tapauksessa kumartanut auktoriteetteja, niin että saatoin hänen suopeutensa ottaa aivan todesta. Niinpä meistä tuli veljelliset ystävät.

Eino S. kutsui kerran muutamia kerhoon kuuluvia kotiinsa, johon odotettiin vieraaksi Lasse Pöystiä – lapsinäyttelijänä kuuluisuutta saanutta Lassea, joka jo oli varttumassa mieheksi, tullut juuri ylioppilaaksi. Muuta en tuosta tilaisuudesta muista kuin sen, että Lasse Pöysti siitä hetkestä alkaen, jolloin ryntäsi ovesta hiukan myöhästyneenä, puhui

jatkuvasti, loputtomasti – kuin jonkinlainen puheen puimakone. Ei suunvuoroa toisille, vain Lasse Pöystin puhetta, puhetta! Puhetta ilta-hämärän laskeutuessa, puhetta iltayöllä, puhetta ovella ulos mentäessä, puhetta portaissa...

Se kirja, joka yhdisti kerholaisia, oli uusi painos Milnen ”Nalle Puh” -kirjasta. (Tosin kaikki moittivat uutta nimeä ”Satukarhu Puh” ja Eino S. totesi nimen muutoksen ”äivän älyttömäksi”.) Raili Pihkala, Lauri ”Tahko” Pihkalan tytär, luki kirjaa ääneen – pehmeällä, korvaa hivelevällä äänellään – ja sai tästä pysyvän ”Puh Pihkalan” nimen osakunnassa.

Tavaksi tuli, että minä saattelin yömyöhällä Railia, ”Puhia” kotiin Etu-Töölöön ja tavaksi tuli pian myös, että suutelimme ylhäällä porraskäytävässä – ja olin kummastunut, kun ”Puh” ei minua mitenkään torjunut. Ensi kerran elämässäni tunsin, että tässä on nainen, joka on suorastaan rakastunut minuun – minuun!

Kun sitten Raili alkoi selvästi pitää minua kuin sulhasenaan, mieleeni alkoivat tulla mielikuvat tiskiräteistä, potan kuljetuksista ja vauvan vaipoista nuoralla kuivumassa ynnä muuta. Enhän ollut yhtään mitään, yhden kokoelman aikaansaanut runoilija – veisi vuosia, ennen kuin olisin jotakin. – Rupesin välttelemään Railin tapaamista ja saattomatkoja. Railin oli pakko se huomata ja vähitellen kummankin tunteet asettuivat sille tasolle, jota sanotaan ”hyväksi ystävyudeksi”.

6.

Kirjeenvaihto Tellervon kanssa oli jatkunut, mutta osoittanut kuihtumisen merkkejä sen jälkeen, kun Jyväskylässä käydessäni olin häntä uudemman kerran kosinut – ja tullut jälleen torjutuksi hyvän ystävyuden toivotuksin – mikä kovasti kirveli mieltäni.

Vaikka kirjeenvaihto katkesikin, kohentelin rakkauteni hiipuvaa sinistä liekkiä kuuntelemalla kaikki Sibeliuksen sinfoniat Konservatorion salissa. Musiikki toisi minut lähemmäksi Tellervoa. Tosin minä – jolta puuttui kokonaan sävelkorva, niin väitettiin – nukahdin kesken kuudennen sinfonian esityksen, mutta herätessäni luin ohjelmalehtisestä, että tämä sävellys ”liikkuu unen ja valveen rajamailla”. Siis olin kuin olinkin vastaanottanut oikein – mikäli ohjelmalehtistä on uskominen – tämän vaativan sinfonian.

Ollakseni varustautunut ”kuin lukkari sotaan” opiskelin lisäksi Inkeri Kareen tanssikoulussa valssin, foxtrotin, jenkan ja tangon.

Kun vihdoin syksyllä lähetin Tellervolle tekijäkappaleen runokirjastani ”Nurkkapöydässä”, hänen kirjeensä saivat läheisemmän sävyn ja panivat minut näkemään pienissä vihjeissä kätketyn kiintymyksen

merkkejä, jotka mielikuvituksessani kasvoivat suoranaiseksi vastarak-
kauden ilmaisuiksi: ”Tellervosi” – tuo ”si”-loppu eräässä kirjeessä – eikä
se ollut suoranainen lupaus jostakin enemmästä? ”Taidan soittaa ilta-
massa Brahmsin As-duuri-valssin. Sitten sinäkin olet siellä...” – Tämä
tällainen johti siihen, että – ihan vakavasti – kosin jo kolmannen kerran,
nyt kirjeessä. Jäin toivorikkain mielin odottamaan vastausta.

Tellervon vastaus hämmensi minut täysin. Asiallisesti ja realistisesti
hän esitti vain vastakysymyksen: ”Entä sitten?”

Äkkiä näin mielessäni kurjan asuntorähjän, jossa ei mahtunut kulke-
maan ilman, että kaikkialla narulle kuivumaan asetetut vauvanvaipat
läiskähtelivät naamalle...

Olin pennitön kulkuri, en omistanut mitään, olisin vuosikausia vielä
vailla virkaa tai työtä... Ei ollut mitään ”sitten”.

7.

Tellervo oli kahdella sanalla saanut minut tuntemaan karvaan todelli-
suuden. Mutta tulin sen nyt tuntemaan muutenkin: eräänä sunnuntai-
na huomasin, että olin ollut kaksi päivää syömättä eikä minulla ollut
nytkään rahaa mennä halvimpaankaan kuppilaan. Nälkä kurni suolis-
sani ja tulin taas huomaamaan – kuten jatkosodan talvena – miten voi
olla ”niin nälkä, että näköä haittaa”. Vaelsin pimeässä illassa, heikkojen
katulamppujen valossa. Mieleeni palautui elävänä Knut Hamsunin kir-
ja ”Nälkä” kaikkine realistisine yksityiskohtineen.

Huomasin elokuvateatterin oven pielessä mainoksen Chaplinin fil-
mistä. Olin varma, että Chaplinin verraton komiikka toisi helpotusta
tilaani. – Kuinka ollakaan, löysin sittenkin takintaskun repeämän kaut-
ta ovelaan piilopaikkaan hakeutuneen pikkusetelin, joka riittäisi kaura-
puuroon tai – juuri ja juuri, filmin katsomiseen. Kävin nopean sisäisen
kamppailun, jossa kaurapuuro hävisi ja Chaplin voitti.

En ollut etukäteen selvillä filmin sisällöstä. Niinpä jouduin nyt yl-
lättäen näkemään, miten Chaplin tyydyttää oman nälkäänsä syömällä
kenkäänsä – pureksii sitkeän pohjanahan, pyörittelee haarukalla ken-
gännauhat herkulliseksi spagetiksi ja lopuksi vielä nuoleskelee nautin-
nollisesti kengänpohjan naulat kuin ne olisivat jäännöstä rasvaa tirise-
västä kananpaistista. Vesi tuli kielelleni ja vatsani äänteli kuuluvasti,
mielenosoituksellisesti.

Maanantaiaamuna tartuin viimeiseen oljenkorteen: minulla oli tuore
runo, jonka ehkä saisin tuottamaan pikku summan rahaa, jos viisaasti
menettelisin. – Kävelin kauas Taka-Töölöön, jossa oli ”Taiteen maailma”
-lehden toimitus eli aina ystävällinen, olemukseltaan pehmeää pullaa

muistuttava, lempeäsilmäinen Walma Kivitie. Hänelle nyt tarjosin runotuotteeni koettaen nähdä vastauksen hänen kauniista, tummista, hive-
nen ikään kuin unelmoivista silmistään. – Kyllä. Hän nyökkäsi, hyväk-
syi – ja kirjoitti siinä paikassa maksumääräyksen, jolla saisin palkkion
erään firman toimistosta Rautatientorin varrella.

Uusi pitkä kävely, nyt keskustaan.

Kassanhoitajanainen tarkasteli maksumääräystä ja ilmoitti: ”Näitä
me käsittelemme vain keskiviikkoisin.” – Jalkani pettivät ja suorastaan
romahdin kassaluukkua vasten ilmoittaen käheällä äänellä: ”Jos minä
elän niin kauan!” – Poikkeuksellinen ihmisyyys otti kassaneidin valtaan-
sa ja hän ilmoitti pelästyneenä: ”No, jos minä nyt teen poikkeuksen.”
– Kehitin rakkaudentäyden ilmeen katsoessani nyt kassaneitiä ja mel-
keinpä suutelin seteleitä. Pikaisen arvion mukaan nyt eläisin kokonai-
sen viikon.

Näköjään Kohtalotar kehrää ihmiselämän langan milloin ohueksi ja
heikoksi, milloin taas äkkiä ja aavistamatta vahvaksi ja kestäväksi. – Vii-
kon kuluttua sain tietää huomattavasta rahapalkinnosta, jonka minulle,
aloittelevalle runoilijalle oli suonut Gummerus Oy. Se ei ainoastaan vie-
nyt nälkääni vaan toi annoksen itsevarmuutta.

Jokohan minusta sittenkin tulisi oikea kirjailija?

8.

Vuoden vaihteessa oli kämppätoverini Kusti lopettanut opintonsa ja
jäänyt Jyväskylään. Minun oli siis hankittava jostakin uusi opiskelija-
”boksi”.

Sattumalta kohtasin Jyväskylän pojan, Pentti Puukon, joka – niin
kuin veljensäkin – opiskeli eläinlääketiedettä ja oli tämän kanssa asu-
nut pienen pienessä palvelijanhuoneessa von Troililla Töölönkadun ja
Hesperiankadun kulmassa. Nyt tämä veli oli matkustanut Tukholmaan
suorittamaan osan opinnoistaan siellä. Ainakin kevätlukukauden ajaki-
si Pentti tarvitsi asuntotoverin sen tunnetun asuntopoliittisen periaat-
teen mukaan, että ”kaksi asukasta komerossa vapauttaa salin omaan
käyttöön”. Erikoisesti tässä von Troilin perheen tapauksessa sääntö oli
oikeaan osuva, sillä perheen ylioppilaiksi ennättäneitten nuorten käsi-
tys opiskelun vapaudesta tarkoitti vapautta olla opiskelematta ja juhlia,
melskata, huudella, kikattaa joka ilta perheen salissa ystävien kanssa
niin kauan kuin tupakansavulta jotakin näki.

Palvelijanhuone oli paitsi geometrialtaan huomattavasti yksinker-
taisempi myös huomattavasti pienempi kuin Kustin kanssa jakamani
huone Arkadiankadulla. Tähän mahtui juuri ja juuri kaksi vuodetta

ja väliin pöytä. Kusti auttoi kirjojeni siirtämisessä ja minä rakensin ainoaan vapaaseen nurkkaan parista pakkilaatikosta hyllyn.

Pentti katseli heti kirjojani uteliaasti eikä nähnyt niissä merkkiäkään tieteen harrastuksesta: ei mitään lehmän nerokkaasta suolistosta, ei emakkojen porsimisesta, ei utaretulehduksesta, ei edes niin tuiki tarpeellisesta hevosen oikeaoppisesta kengittämisestä. Pentin opiskelu ei ollut mitään pettävässä suossa rämpimistä vaan lujalla kalliolla kulua. Hänen kelpasi lukea selvää tekstiä päivät pitkät, illat, iltayötkin, kun pisti pumpulit korviin.

Eräänä iltana huoneeseen tullessani huomasin, että oli tapahtunut syntiinlankeemus. Pentti oli sortunut lukemaan hyllystäni nappamaansa Dickensin kirjaa ”Pickwick-kerhon jälkeenjääneet paperit” ja hytkyi naurusta. Hän näytti minulle kohtaa, jossa Dickens kertoo lehdimajasta, ”jollaisia ihmiset tapaavat rakentaa hämähäkkien mukavuudeksi”. Pentti toisteli: ”Hämähäkkien mukavuudeksi”! Hänen hekottavalla naurullaan ei ollut loppua.

Luulisi, että minäkin nyt – siinä vastapäätäni moraalisesti nuhteen opiskelijan prototyyppi – olisin saanut jotakin opinnoissani aikaan. Kissan viikset! Entistä enemmän hukkasin aikaa teatteriin, oopperaan, elokuvaan, osakuntatansseihinkin – löytäen aina kestäviksi perusteiksi ”elävän ihmisen vähimmäiskulttuurin tuomat vaatimukset” tai näennäisperusteina Pentin opiskelurauhan säilyttäminen tai hapen saannin turvaamisen ylen pienessä huoneessamme.

Ainoa oire jonkinlaisen opiskelumoraalin jäänteistä oli säännöllinen osallistuminen latinan kurssiin, jossa menestykseni oli kylläkin heikollainen ja pro exercitiosta suoriutuminen keväällä kaikkea muuta kuin varma asia.

9.

Olivatko opintosuoritukset oikeastaan ollenkaan tarpeen? Miksi alistua yliopistobyrokratian oikuille, kun minulla näytti olevan jonkinlaisena runoilijana tie avoinna kulttuurin näkyvälle paikalle – eli itsetehostuksen vaatimusten tyydyttämiseen. – ”Jonkinlaisena runoilijana...” Turhan vaatimatonta minulta, joka sentään olin saanut Gummeruksen palkinnon ja vieläpä Jyväskylän Taiteilijaseuralta hopeisen ”Mestarin nuuskarasiinkin” – kuten olen kertonut.

Lisää kunniaa oli tuossa: Talvella järjestettiin Jyväskylän Valtiontalossa oikea runomatinea, mikä oli harvinaista niihin aikoihin. Salissa oli vieläpä runsaasti yleisöä.

Viljo Kajava luki runojaan seisten omituisesti vasen kylki eteen työn-

nettynä, kuin kalpamiekkailijan asennossa, mikä ei ollenkaan sopinut hänen runojensa herkkään luonnontunnelmaan ja lämpöön. Aale Tynni sen sijaan esiintyi loistavana lausujana, jonka solakat kädet rakensivat kaunein, rytmikkäin elein ”kaarisiltaa”. Hän oli tumma kaunotar, jonka kasvot heijastelivat niitä unelmia, joihin hän kietoi kuulijansa. Moni aavisti mielessään, että hänestä tulisi meille merkitsevä runoilija. Kuinka ollakaan, jo kahden vuoden perästä hän voitti runollaan ”Hellaan laakeri” kultamitalin Lontoon olympialaisissa. – ”Oi Hellaan laakeri ylhäinen, / sinä ikävöity puu...” – Hän oli siis esteettisyyden mittarilla mitaten tuloksellaan maailman parhaan keihäänheittäjän veroinen. Pekka Tiilikainen muisti vielä pari säettä runosta aloittaessaan selostuksensa Rooman olympialaisista vuonna 1960 – tosin pitäen tarpeellisena hiukan parantaa sitä omassa versiossaan: ”Hellaan laakeri ylhäinen, / tuo uneksittu puu / on saanut uuden lehvän laskoksiinsa...”

Näiden maineikkaiden runoilijoiden mukaan minä olin päässyt matineaan, vaikkapa vain jonkinlaiseksi kevennykseksi, mutta kuitenkin...

Koetin esiintyä lausujana minäkin lukiessani Rafael Koskimiehen kiittämän runoni ”Nurkkapöydässä”: ”Olen saanut nurkkapöydän / Elämän ravintolasta / ja virnuilemasta / tuon tuostakin itseni löydän...”

Jyväshovissa tarjoiltiin illallinen. Pääsin oikeaan ”kirjailijain pöytään”, jopa seuraavan päivän Keskisuomalaiseenkin. Tosin joku toimittajavantiö oli liittänyt selostukseensa kuvan minusta pistämässä muhkeaa paistinpalaa poskeen ja varustanut kuvan selityksellä: ”Runoilijan nälkä”.

Minua vastapäätä istui vanha, luiseva äijä, joka hämmästykseni osoittautui kirjailijaksi hänkin, kun hän astui salin keskelle lukemaan otteita teoksestaan ”Tisza tulvii, Ilona, Ilona!” Olin kuin ällikällä lyöty: Voiko tämä ukko tosiaan olla se Toivo Hovi, joka tuon kirjan oli julkaissut salanimellä – kirjan, jonka olin haukkunut Keskisuomalaisessa pataluhaksi, julistanut ehdottoman kehnoksi ja ala-arvoiseksi tekeleeksi? Niin oli. Sain kuulla, että kutsupöydän vieras, tämä Toivo Hovi, oli professori Lauri Kettunen, kuuluisa tiedemies, suomen ja sukukielten tutkija. Jännitin pitkään sitä, paljastuuko hänelle minun henkilöllisyyteni tuon ruhjovan arvostelun tekijänä, syntykö todellinen kaksintaistelu Jyväshovin juhlasalin kattokruunujen alla. Vähitellen kävi ilmeiseksi, ettei professorismies lue mitättömien toimittajien arvosteluja maakuntalehdistä. Sitä paitsi vahvat juomat saivat hänet poreilemaan muitakin hyviä muistoja matkoiltaan – miten vepsäläiset olivat olleet vieraanvairaisia tarjotessaan yösijan ja sen lämmikkeeksi vielä sokean tyttärensä ja miten hän, silloin ylen nuori mies, oli, ah, tämän suloisen lämmikkeen

torjunut pelkkää tyhmää ujouttaan.

Tanssin Aale Tynnin kanssa. Puhuimme rakkaudesta. Kun hän katsoi olkapääni yli kauas etäisyyksiin etsien kaarisiltaa rakkauteen ja kertoi herkän sointuvalla äänellään rakkauden sisimmästä olemuksesta, hänen hiuksensa hipaisivat joskus poskeani ja siitä minä parhaiten tajusin hänen sanojensa syvähenkisen sisällön. Sitten hän käännähti katsomaan minua silmiin omilla suurilla, välkehtivillä silmillään ja tiivistä kaiken sanomansa arvoitukselliseen lauseeseen: ”Rakkaus on parasta silloin, kun se tekee oikein kipeää.” Samassa soitto loppui ja oli käytävä takaisin puhetta ryöppyävään ”kirjailijain pöytään”, jossa minä hiljaisena – raitis kun olin – jäin ikuiseen mietiskelyyn, mitä Aale Tynnin arvoitus mahtoi sisältää.

10.

Kevätlukukauden lopun lähestyessä jouduin keskittymään latinan opintoihin. Ei ollut ollenkaan varmaa, pystyisinkö läpäisemään pro exercitio -kokeen. Tunsin varsin niukasti latinan sanastoa ja kielioppi oikkuineen teki tenää.

Tuolloin, keväällä 1946, professori Reuter oli ottanut kokeeseen suomeksi käännettävän tekstin Ciceron ”De Senectute”-teoksesta. Hän oli näköjään pitänyt silmällä vain tekstin arvokkuutta eikä vähääkään sitä, mitä latinan kurssilaisilta sopi kielen osaamisessa vaatia.

Minulle koeteksti oli juuri yhtä vaikea kuin ennenkin, ymmärsin jotakin nytkin, mutta minun oli pakko kehittää oma tutkielmani ”Vanhuudesta” – onneksi sentään tiesin, mitä ”de senectute” tarkoittaa. Punnersin työtäni – välillä vilkaisten, olisiko Ciceron tekstissä sittenkin ollut jokin ymmärrettävä kohta, ikään kuin vihjeeksi, mitä voisi asiasta sanoa. Ei ollut. Oli annettava mielikuvituksen lentää – ja samalla huolehdittava tyylin arkaaisesta klassisuudesta.

Olin osittain tietoinen siitä, että kansaa lappoi ohitseni viemään papereitaan kokeen valvojalle, mutta en aavistanut syytä. Pidin sitä merkkinä siitä, että useat olivat jo tehtävänsä tehneet ja valmiita poistumaan. Koe näytti olevan peräti helppoa heille.

Minä uurastin ja hikoilin viime minuutille asti, jolloin tuskaisena ilmeisestä epäonnistumisesta jätin paperini.

Koko kokeesta tuli suuri skandaali – kuten Marja-Liisa Vartio on todennut eräässä kirjassaan kuvatessaan tuota järkyttävää koetilannetta, jossa hänkin oli läsnä. Enemmistö vastaajista oli jättänyt tyhjän paperin! Kokeen suorittaneiksi oli pakko hyväksyä lähes kaikki, jotka olivat saaneet jotakin tuherretuksi paperilleen. Minä olin kirjoittanut koko-

naisen eseeen! Tottakai olin hyväksyttyjen joukossa.

Kun kiitokseksi annoin Päivö Oksalalle runokokoelmani tekijänkapaleen, pidin tarpeellisena kirjoittaa nimeni alle daktyyli-säkeen: "(Vain polo a-minus mies)".

11.

Latinasta selviytyminen toi riemukkaan vapaudentunteen. Oli kevät. Kiertelin puistoissa ja rannoilla istahtaen silloin tällöin kirjoittamaan runon. Usein se oli vain lyhyt, nopeasti pikakirjoituksella laadittu tunnelmavälähdys tai päähänpätkähdys.

Olin talven aikana lähestynyt edelleen Tellervoa kirjeillä, mutta saanut vastauksen viikkojen perästä. Hänen kirjeensä alkoivat anteeksipyyntöillä ja valituksella, ettei aikaa ole ollut kirjoittamiseen, "kun... kun... ja kun".

Mutta nyt keväässä ja vapaudessa ajattelin yhtenään Tellervoa ja runoluonnokseni alkoivat näyttää yhä enemmän rakkausrunoilta. Niissä oli yhdistyneinä menneen haikeutta ja kuitenkin jonkinlaista tulevaisuuden toivoa:

"Kun sinua katson
sokaistun näkemästä puhkeavan kevään kirkkautta.

Viivy siis,
että uusi kevät välähtäisi sydämeeni,
kun sinä kerran tullessasi taas
hymyillen katsot silmiini puistotiellä, lehmusten alla."

Kehrän niin kuin kiltti kissa

1.

Minun täytyi päästä Tellervoa lähelle. Kesäiseen loma-aikaan hän ei voinut perustellusti tehdä matkoja Jyväskylään ”puistotielle, lehmusten alle”. Minun oli siis päästävä Korpilahdelle.

Laadittiin juoni. Panin lehteen ilmoituksen, jossa tarjouduin kesäaikaan maaseudulla antamaan matematiikan yksityisopetusta. Varsinainen juoni oli se, että myös Tellervon paras ystävä, Eva-Liisa Niittyinen eli ”Eccu”, kertoi kotonaan tarvitsevansa matematiikan kohennusta. Jos nyt minut majoitettaisiin Niittyselle, joka oli iso maalaistalo, vapaana olevaan ullakkokamariin ja tarjottaisiin ateriat, oppitunneille mukaan voisi tulla myös Tellervo. Tarvitsi vain vastata minun ilmoitukseeni. Tätä ratkaisua oli helppo perustella ja siihen suostuttiin. Kun Tellervon kotona tunnettiin minut samaksi, joka niin innokkaasti lähetteli hänelle kirjeitä, täytyi hänen, Tellervon, voidakseen tulla mukaan vanna, ettei hän rakastanut minua – enkä minä häntä.

Kun ei raikas sieluni sietänyt häikäpönttöjä käyttävissä linja-autoissa matkustamista, nousin Suomi-laivaan, joka teki matkaa hitaasti, mutta nautittavasti yli Päijänteen tuttujen, sinisten selkien Korpilahden rantaan. Kohtaus laituriin kiinnittyessä oli kuin suomalaisesta filmistä, missä valkolakkinen nuorukainen hyppää rivakasti laiturille ja kohtaa ihanan, luonnonraikkaan neidon, ”Hilja maitotytön” vertaisen. Tällä kertaa neitoja oli kaksi, joskaan ei haaveellisuudessa maitotytön veroisia, mutta luonnonraikkaasti nauravaisia kuitenkin. – Valkoinen ylioppilaslakki minulla todella oli, sillä oli yleinen tapa pitää sitä kesäisin vapusta syyskuun loppuun, kunnes osakunnissa vietettiin riehakkaat ”lakinlaskiaiset”. Kulunutta matkalaukkuja kanniskellen, kummallakin sivullani kaunis nuori nainen, toinen ihan rakastettuni – siltä ainakin tuntui – kuljimme soratietä kirkonkylän läpi Niittyseen. Matkalla meidän pienen joen yli, jonka varresta minulle esiteltiin pitäjän ylpeys, Rafael Haarlan talo – ”oikean kirjailijan”, paino ”oikean”-sanalla...

2.

Majoituin luvattuun ullakkokamariin, jonka ikkunasta näkyvän rehevän koivun lehtien välistä pilkotti kaukana Päijänteen lahti.

Mikäs oli ollessa! Iltapäivisin sain aikaa istua pihalla ympärään istutettujen koivujen varjossa pienen pienessä ”puistossa” naputtelemassa kirjoituskoneellani käännöstä Heinrich Seidelin ”Leberecht Hünchenistä”. Joku maantiellä talon ohi kulkeva yksinkertainen sielu saattoi siten nähdä Niittyselläkin ”oikean kirjailijan”.

Elämän varsinainen tarkoitus oli kuitenkin joka aamu kuulla tutut kolahdukset portaissa ja käydä hartaalta tuntuvaan opetustehtävään.

”Kauniin naisen” ideaaliseen identiteettiin kuului tuolloin – ja arvatavasti kuuluu kautta aikojen – ehdottomasti olla ”huono matematiikassa”. Tellervo koetti kaikin tavoin omalta kohdaltaan osoittaa tätä eräänlaisilla ”romanttiseen matematiikkaan” kuuluvilla kysymyksillä: ”Minkä vuoksi b saa seistä neliöjuuren katon alla sateella, mutta a joutuu värjöttelemään ulkopuolella. Minun käy sitä sääliksi.” Vaikka Tellervon vihertävänkimmeltävät silmät vilkkuivat hienoisen ilkkurisesti, minun asiallisuuteni palautti neitoset tiukasti aiheeseen: ”Kyllä a pääsisi helposti neliöjuuren alle suojaan sateelta, jos se vaivautuisi samalla korottamaan itsensä toiseen potenssiin – mutta se on liian velto siihen, juuri niin kuin jotkut kauniit naiset haluavat vain loikoa laiskansohvallaan...” Ja katsoin merkitsevästi Tellervoon. Minulla oli toki vastuuni hänen saattamisestaan matemaattisen ajattelun alkuun.

Kun olen kirjassani ”As-duuri-valssi ja runoilijan sielunelämä” seikkaperäisesti kuvannut kesää Korpilahdella ja sen vuoroin vaihtelevia ylimmän onnen, kärsimysten ja sekapäisyyden tunteita, voidaan ehkä hyväksyä se, että nyt lakaisen ”unohduksen luudalla” sivuun tuon suuren rakkauteni kipeät jäljet ja tyydyn vain muutaman tapahtuman mainintaan.

Kuuntelin usein Tellervon ja Eccun nelikätistä pianonsoittoa. Kerran sitten kun ystävällisesti kiitin heitä erittäin onnistuneesta soitosta, he olivat läkähtyä nauruun, mutta saivat naurultaan kerrotuksi, että olivat soittaneet kaikki piano-kohdat fortina ja fortet pianissimoina, hi-hi-hii... Jaksoin tämän kestää, tiesinhän minä jo entuudestaan, että olen täysi pölvästi musiikin alalla.

Runoni ”Kiikun vinttikammarissa” kertoo oleellisimman Tellervo-keksästä:

Kiikun vinttikammarissa,
minä, riiminpunoja.
Kehrään niinkuin kiltti kissa.
Rakkaalle teen runoja.

Hiiviskelen tenniskengin
ruusupensaan vaiheilla.
Tuoksut herkin nenin hengin.
Juhlin runoaiheilla.

Pienet tytöt pianolla
pehmittävät sydäntäin.
Taikinaa se pian olla
saattaa, rakkaat ystäväin.

("Für Elise" ja "Kevätlinnuille etelässä".)
Kiikun vinttikammarissa.
Kehrään niin kuin kiltti kissa.

(Ikkunani alla vain on maantie...)

3.

Oli minulla sentään tilaisuuksia kahdenkeskiseenkin tapaamiseen Tellervon kanssa. Me kävelimme yhdessä! Minä saatoin hänet aina oppituntien jälkeen kanttorin talon portille, Tellervon kotiportille. Me kävelimme moniaita kilometrejä hakiessamme iltamaitoa Kaakon talosta Jyväskylän maantien varrelta. Kannoin maitohinkkiä vasemmalla kädelläni ja oikea oli valmis sieppaamaan otteen Tellervon vyötäröltä, tarjoutui ainakin tueksi, "käsikoukuksi" – jolloin hänen rintansa olisi saattanut joskus painautua minun olkavarttani vasten. Ei. – Suukko, pieni suukko metsän laidassa. Ei sitäkään.

Jos totuus on liian ankara, runo pelastaa. Minä kirjoitin:

Niinkuin ruskea, solakka kätesi
joskus hiljaa, lämpimänä hipaisee
minun ruskeaa kättäni,
niin hipaisevat sinun hymysi minun hymyjäni
niinkuin kevyet, silkisulat siivet.

Niinkuin sinun pehmeä, suloisentarmokas olkapääsi
kevyesti tuupaten koskettaa
minun laiskaa olkapäättäni,
niin meidän ajatuksemme nauraen tuuppivat toisiaan
loikaten auringonkirkkaita teitään.

Myöhemmin, kirjeessään Tellervo tapansa mukaan vielä pilaili kustannuksellani kertoessaan – kovasti pahoillaan... – siitä, miten hän ”oli unohtanut pyytää minua katsomaan aittaansa, joka oli kaunis pehmeine sänkyineen ja ihanine taljapeittoineen...”

Kirjoitin edellä, ettei ”edes pientä suukkoa metsän laidassa”. Se ei aivan tarkkaan pidä paikkaansa. Juhannus oli poikkeus.

Olimme soudelleet lahdella hämärtyvässä yössä kokon loimussa ja hiljalleen hiipuvassa lämmössä – ääneti, lukuisten veneiden joukossa. – Kun oli jo liian viileää, soudin rantaan ja tavan mukaan nykäisin veneen telalle jäaden pitelemään sitä lujasti paikallaan, kun Tellervo tuli ja hyppäsi rantaan.

Mutta Tellervo valmisti minulle yllätyksen. Veneestä tultuaan hän nojautui minuun, kietoi kädet kaulaani ja tarjosi huulensa suudeltaviksi! – Me suutelimme. Hänellä oli aivan taivaallisen pehmeät ja lämpimät huulet – arkisesti sanoen.

Mainitussa muistikuvakirjassani on Tellervon suudelmasta kolmen ja puolen sivun mittainen kuvaus, joten tarkka kertominen ei tässä lyhyteen pyrkivässä asiatekstissäni ole mahdollista.

Haikkeasti on todettava, että tuo suudelma jäi ainoaksi. Pidin luonnollisena sitä, että olisimme kokeneet saman ihanuuden uudelleen ja olin valmis siihen jokaisessa tienmutkassa. Mutta ei – Tellervo käänsi aina kasvonsa sivuun. No, onhan sievän korvannipukankin suuteleminen jotakin, mutta nyt se ei minulle, romantiikan nälkäiselle riittänyt.

Tellervo oli arvaamaton. Ei hän selittänyt mitään.

4.

Heti juhannuksen jälkeen minun oli matkustettava Jyväskylään ja sieltä edelleen Karstulaan, sillä olin saanut lehti-ilmoitukseeni toisenkin vastauksen ja sopinut puhelimesta kunnanlääkäri Jokelan rouvan kanssa, että tulen heinäkuun ajaksi heidän poikansa Kimmon kotiopettajaksi.

Kun hyvästelin linja-auton kitkeränkatkuisen häkäpöntön vieressä Ecu ja Tellervon, oli ilmassa hiukan – sanoisinko – katkuista haikeutta. Ajan hyviin tapoihin ei kuulunut minkäänmoinen halailu tai lähen-

tyminen. Käteltiin. Oli kuin olisi pidellyt hentoja varpusen varpaita leveässä kädessään.

Tellervolla oli vihertävänkimmeltävät silmät ja hetken olin näkevinäni niissä ohimenevän häivähdyksen – ”me, me kaksi, vain me kaksi...” Selvää itsepetosta. Mennyt, mikä mennyt.

Päivän päästä istuin jälleen huojuvassa ja heiluvassa ja soratien kuoppiin jyskähtelevässä linja-autossa – häkäpöntön kitkerässä hajussa – mutta nyt menossa Karstulaan ja mietiskellen, mitä olisi tulossa. Hetken olin puhunut rouva Jokelan kanssa ja hän vaikutti suorastan ilostuvan tulostani. Jos oli auton kulku poukkoileva, niin olivat ajatuksenikin. Koetin saada mieltäni kirkastumaan ja filosofisesti rauhoittumaan, mutta en löytänyt muuta pelastusta kuin Thomas Mannin nuoren Tonio Krögerin suuhun asettaman totuuden:

”Das Glück ist nicht geliebt zu werden, sondern selbst lieben und einige betrügerische Annäherungen mit der Geliebten zu erhaschen” (Onni ei ole sitä, että tulee rakastetuksi, vaan että itse rakastaa ja pääsee sieppaamaan joitakin petollisia lähestymisen hetkiä rakastetun kanssa.)

5.

Mutta perillä sitten, kun minä – kooltani vähäinen ja sota-ajan jonkinlaiseksi kuikeroksi laihduttama – ja kulunut matkalaukkuni esittäydymme rouvalle, hänen jo valmisteltu hymynsä lopahti ja syvän pettymyksen varjo peitti hänen – ei aivan nuoret – kasvonsa.

”Ai, Te olettekin noin nuori. Ja minä kun luulin Teitä paljon vanhemmaksi. Äänenne oli niin karski ja miehekäs...” – Olihan se – vaikkakin tavallisen tykkimiehen ääni.

Rouvan pettymys syveni, kun minä illallisella kieltäydyin viinilasillista ja muista jaloista juomista ilmoittautuen absolutistiksi.

Myöhemmin, sitten kun taloon ilmaantui kunnanlääkärin lomasijainen, nuori lääkäri – ja siis asioita ymmärtävä – minulle selvisi, mikä oli taloon pestauksen perusajatus. Se selveni vielä, kun nuoren lääkärin tultua näin rouvan kaunistuvan ja onnellistuvan päivä päivältä ja yö yöltä.

Kunnanlääkäri itse oli joka suuntaan kookas, aikoinaan ilmeinen voimamies, mutta nyt jo ylenmääräisestä työstä väsähtänyt. Kerrottiin, että hän oli erinomaisen taitava kirurgi. Kerran hän oli tanssilavan luona, tappelun ja ampumisen jälkiä paikatessaan poistanut sydämen viereen osuneen luodin puukolla, kun ei muita välineitä ollut – ja ammuttu oli toipunut. En juuri tavannut kunnanlääkäreitä, sillä sairaalassa oli paljon leikkauksia – niin sanottiin – ja huomasin niitä riittävän myöhäiseen yöhön asti. Kotiin tullessaan hän löysi aina yöpöydältään huolehtivan

vaimon siihen asettaman vichyvesipullon ja kaksi vahvaa unilääkepilleriä. Rouvaa itseään hän ei tavannut.

Minut oli kutsuttu erityisesti ainekirjoituksen opettajaksi. Pian kävi myös ilmi, ettei Kimmo, lahjakas lukiolainen, mitään lisäopetusta tarvinnut. Sen totesin jo ennen kuin sain tietää, että rouva, Talvikki nimeltään, oli itsensä Ilmari ”Iki-Kiannon” tytär ja poika Kimmo siis jo geeniperimältään runoilija.

Opetustehtävistä jäi minulle runsaasti aikaa. Suostuin ottamaan toisenkin ohjattavan: Kimmon hyvän ystävän, Jorma Mäenpään, kansakoulun johtajaopettajan pojan, joka opiskeli Karstulan yhteiskoulussa, kun taas Kimmo kävi koulua Saarijärvellä. Keksin kirjoitusten, ”esseitten”, aiheita ja kiinnitin huomiota lähinnä tyyliseikkoihin – kielivirheitä esiintyi harvoin. Tekstit oli nopeasti läpikäyty.

6.

Oli aikaa kävellä metsäpoluilla ja kirkonkylällä ja kiipeillä Pääjärven kauniiden rantojen kallioilla. Oli huoleton olo. Viihdyin yksin. Päiväkirjan lehdille alkoi livahdella runoja, sellaisia kuin ”Heinäkuu”:

Lekotellen liki vettä
säärtä oion, loion.
Kukkakiulut tuoksuu mettä.
Taivas sula voi on.

Raksuttelee ruohikossa
jossain, johon ei nää.
Pienen sirkan niittokone
siellä tekee heinää.

Ylen kesyjen tuokiokuvien sekaan alkoi kävelyillä kirkonkylään tulla vastaan ihmisten maailma ja huomasin ajatusteni liikkuvan yhä useammin satiirin ja ironian tyyllilajeissa. Ne eivät ”pälkähtäneet päähän” – kuten sanotaan – vaan pikemminkin kuplivat pintaan alitajunnan pohjattomasta suosta – sanon: ”alitajunnan”, vaikka Kailan mukaan ”tiedostamaton” on parempi termi.

Kuinka ollakaan, jonkin pihamaan laidalla pulpahti esiin tuttu hahmo, josta olin kirjoittanut kokonaisen sikermän ”Nurkkapöydässä”-kokoelmaani (”Puheita Pirun parissa”). Silosäe alkoi luistaa mielessäni niin nopeasti, että oli käytettävä pikakirjoitusta sen muistiin saamiseksi:

PIRU JA KANIINIT

Ma *Hänet* äsken iltahämärässä
kaniinikopin luota tapasin.

"On *Itse* täällä! Lomaa varmaan...", tuumin,
mut kunnioittavasti vaieten
jäin siihen seisomaan, hivenen taakse...

Kaniinit kopissansa heinää jäyti.
Veputti leuat. Viikset väristen
yks korva kohollaan ja ahnein silmin
ne kaikki kilvan kortta pisti partaan...

Rykäisten hiljaisuuden rikki rohkenin
ma tuttavallisesti naurahtaa
ja niinkuin itsekseni, puoliääneen
- kaniinikohtaloihin viitaten -
omasta puolestani huomauttaa,
mitenkä tyhmää oli sillä tapaa
lihottaa itseään ja nähdä vaivaa,
kun syksyn tullen kaikki päättyy pataan
- tai tuvan katto-orteen korkeintaan...

Hän Itse vaiti oli hetken. - Sitten
räjähti vatsanpehmittävään nauruun.
- Ja mua taputtaen olkapäälle
sai vihdoim sanotuksi naurun sekaan:
"Kun, poika, t-hietäisit..." (Siis hiukan päissään.
Näin, kuinka mustat silmät kuopissaan
kuin hiiret hyppi.) -

"Hähhäh! Moni pupu
nääs, isompikin täällä, isomp-hikin
- veputtain uutterasti leukaa - lihoo...
... Ma s-hanon: Isompikin... Pataa varten...
Ja nahka orteen... Hähhäh!" - Sitten lähti
maantietä Piru verkkaan kylään päin.

(Ja rikkaan Rantalaisen riihen luona
- sen kuulin - remahti taas itsekseen...)

Epäpätevä

1.

Kunnanlääkäri Jokela oli vuosi sitten perustetun Karstulan yhteiskoulun johtokunnan puheenjohtaja ja huolissaan tulevasta lukuvuodesta, koska opettajien saaminen oli vaikeaa.

Koko koulu oli eräänlainen onni onnettomuudessa.

Se onnettomuus oli aseleposopimus, jonka yksi pykälä vaati Suomea lakkauttamaan kaikki ”hitleriläiset, fasisminluontoiset” järjestöt. Ja nyt niitä riitti! Kansaa hämmästytti, miten hirmuisesti Suomessa oli ollut tuota ”fasismia”. Syyskuussa 1944 heti rauhan tultua lakkautettiin 420 yhdistystä. Lokakuussa lakkautettiin Rintamamiesliitto ja sen 298 yhdistystä. Levisi tieto, että valvontakomissio vaati tiukasti myös suojeluskuntien ja Lotta-Svärd-järjestön lakkauttamista. Koetettiin selittää, ettei niillä ollut mitään tekemistä ”hitleriläisyyden” kanssa, mutta valvontakomissio oli eri mieltä – ”fasisteja” olivat. Minäkin olin siis ollut aivan tietämättäni ”hitleriläinen ja fasisti” ja kaikki ne toistasataa lyseolaista ja yhteiskoululaista poikaa, jotka kuuluimme aikanaan Koululaiskomppaniaan!

Ribbentrop-sopimus, joka teki Stalinista ja Hitleristä liittolaisia, oli voimassa silloin, kun suomalaiset tuhansittain liittyivät suojeluskuntiin varustautuakseen torjumaan Stalinin hyökkäyksen, Stalinin, Hitlerin liittolaisen! Stalin hyökkäsi, talvisota syttyi eikä Hitler nostonut sormeaan auttaakseen Suomea – liitto Stalinin kanssa oli vahva. Kun me Jyväskylän koulupojat satapäisenä joukkona menimme välirauhan aikana mukaan tuohon suojeluskunnan koululaiskomppaniaan, Stalinin ja Hitlerin välinen liittolaissopimus oli edelleen voimassa. Mitä ihmeen ”hitleriläisyyttä” se oli!

Oli siis opittava tietämään, että oli olemassa ajattelun nurin kääntävä erityinen valvontakomissio-logiikka: ”vae victis”!

Marraskuun kuudentena päivänä annettiin virallinen päätös suojeluskuntien lakkauttamisesta seuraavan päivän kuluessa. Oli yksi ilta ja yö aikaa pelastaa ainakin niiden omaisuus. Monet päätöskoukukset myöhästyi, mutta onneksi sihteerit heittäytyvät joskus niin huonomuistisiksi, että merkitsevät pöytäkirjoihin päivämääräksi

aikaisemman ajankohdan ... ja helpostihan sellainen jäi huomaamatta pöytäkirjan tarkastajiltakin.

Karstulassa oltiin onneksi valppaita. Perustettiin nopeasti yhteiskoulu ja suuri ja komea Suojeluskuntatalo, pitäjän ylpeys, lahjoitettiin sen käyttöön – ettei valtio sitä nappaisi ja luovuttaisi kommunistien kokouspaikaksi. Koulun käytössä oli nyt kaksikerroksinen tiilitalo, suuri juhlasali ja lukuisia luokkahuoneita, opettajainhuoneena entinen asevarasto, joka vieläkin tuoksui kiväärien säilytysöljylle. Sopihan se: aseita kuin aseita – nyt hengen aseita tietämättömyyden torjumiseksi ja älyn öljyämiseksi!

Koulussa oli neljä luokkaa, kaikilla hyvästi oppilaita. Kaksi pätevää opettajaakin oli jo: äidinkielen ja historian lehtori, rehtori Hellä Vainio ja kielten lehtori Aino Pätiälä. Mutta matematiikan opettajaa ei löytynyt mistään ja syyskausi oli pian alkamassa. Sodalla oli tietysti suuri osansa opettajakadossa.

Huomattuaan, että olin yksityisesti opettanut matematiikkaakin, Jokela kutsui minut vakavaan keskusteluun, jossa ehdotti, että tulisin yhdeksi lukuvuodeksi sen ja fysiikan opettajaksi. Kun olin epäpätevä, en voisi saada vakinaista paikkaa, mutta kuitenkin lehtorin täyden palkan (10 000 mk/kk) – joka nopeasti arvioiden oli kuukaudessa jo sama kuin runokokoelmani tuotto apurahoineen. – Ei, enhän minä toki rahan perässä juokse, mutta mukavalta tuntui sekin ajatus, että kenties saisin säästöön yhden vuoden opintorahat, ellei inflaatio kaikkia talletuksia veisi.

Mietin. Tuumin. Jos Helsinkiin menisin, olisin jälleen sama tyhjätasku kuin ennenkin. Tiedustelin kirjeessä neuvoa Kai Laitiselta, johon olin tutustunut jossakin Kailan luennon jälkeen kokoontuneessa ”älyn ja kulttuurin huippuryhmässä”. Kesällä Kai oli analysoinut ja kritikoinut lähettämäni runotekeleet – vuoroin kehuja, vuoroin pirullisen terävästi osoittaen eräiden kehnouden. Minulla oli syytä luottaa hänen arvostelukykyynsä.

Kirjoitin Kaille: ”Minä olen tässä oikein vakavissani tuuminut ruveta vuoden ajaksi Karstulan yhteiskoulun matemaattisten aineiden lehtoriksi... Perustelen asiaa esimerkiksi sillä, että minun olisi oikeastaan luettava melko lailla tenttikirjoja filosofian ja psykologian alalta ja luennot taas ovat ensi vuonna melko minimaalisia. Ainoa olisi praktikum, mutta siitähän voi selvittää vaikka ensi kesänä. Näes, Kailakaan ei luennoi ja Fieandtia ei purukaan viitsi kuunnella...”

”Tibi gratias ago ex epistula”, kirjoitti Kai ja perusteellisessa kirjeessään pani vaakaan – realistit kun oli – huomattavat, suorastaan

kadehdittavat edut, mutta uskalsi vahvasti epäillä suunnitelmaani jatkaa Karstulan rauhallisissa oloissa tehokasta opiskelua kaikki illat ja sunnuntait. ”Hautautuminen maaseudulle”, hän kirjoitti, ”Laiskuus, ettei viitsikään lukea suunnittelemaansa urakkaa...”

Kiintymyksestä matematiikkaan ja opettamiseen suostuin lopulta ehdotukseen ja sain kuulla, että tehtäviini kuuluisi myös fysiikan ja piirustuksen opetus – ei sentään voimistelua eikä laulua. Ilmoitin Jökelälle, että laulu olisikin ollut sula mahdollisuus, koska äänialani on lähinnä varisbasso.

2.

Palattuani elokuussa Jyväskylään minun oli kotona vaikea selittää ratkaisuani. Miksi minä opiskelin yliopistossa filosofiaa ja psykologiaa ja estetiikkaa ja ties mitä, mistä ei koskaan irtoaisi leipä... ja kuitenkin olin kelpvollinen matematiikan lehtoriksi jo nyt?

En minä tiennyt. En osannut vastata. Onhan niitä elämässä polkuja ja kaikenlaisia risteyksiä. Mikä niistä ottaa selvää.

Kotona minulla oli aikaa vielä ennen Karstulaan menoa järjestellä runojani ja huomasin niitä kertyneen kevään ja kesän kuluessa siinä määrin, että niistä sai syntymään kokoelman karsimalla runsaalla kädellä sikermiin sopimattomia pois. Saman tien luovutin aikaansaannokseni Gummerukselle. Siellä nimi ”Lapsellinen yksinpuhelu” herätti kylläkin vähän ihmetystä.

Muutaman viikon kuluttua sain tiedon kokoelmani ilmestymisestä syksyn lopulla. Kai Laitinen, tuo kulttuurin kuulosuunnin, tiesi kertoa, että jotkut olivat pitäneet kokoelmaani liian radikaalina, toiset – ilmeisesti Sampo Haahtela ja Erik Ahlman, jotka vaikuttivat asioihin Gummeruksella – katsoivat puolestaan jonkin asteisen radikaalisuuteni – esimerkiksi tilikirjan aukeaman esittämisen runona – vain eduksi. Kai piti juuri sitä nerokkaana keksintönä – niin kuin hän aina ylisti kaikkea, mikä poikkesi tavallisuudesta. Nähtyään kokoelmani käsikirjoituksena hän oli kirjoittanut:

”Meillä ajatellaan kovin vähän ja kovin sovinnaisesti! Ei uskaltauduta mihinkään, kuljetaan päivä päivältä tässä kirotusssa harmaudessa eikä edes nähdä arvoituksia, joita vilisee ympärillämme. Ja juuri tässä mielessä (jota Sinä nähtävästi tarkoitat), *levottomuuden* herättäjänä, Sinun kokoelmasi olisi hyvin tervetullut juttu.”

Kun sitten sanomalehtien kriitikot pääsivät asialle, Unto Kupiainen etunenässä haukkui tuotteeni perusteellisesti. Epäilemättä hän oli

oikeassa. – Olavi Paavolaisen teos ”Synkkä yksinpuhelu” ilmestyi samaan aikaan ja joku irvaileva kulttuuritoimittaja arveli, että minä olin varastanut kirjalleni Paavolaisen teoksen oikean nimen.

3.

Ennen lukukauden alkamista Karstulan yhteiskoulussa oli pidettävä pääsykokeet, Hellä Vainio äidinkielen ja kieliopin osalta, minä matematiikassa. Yhdessä tarkasteltiin tuloksia. Panin merkille, että eräs poika oli matematiikassa tehnyt kaiken oikein, mutta kielioppikoe oli aivan täynnä punaisia virhemerkintöjä. Pyysin Hellältä pojan paperin katsoakseni virheitä tarkemmin. ”Aurinko paistaa kuumasti”. Sana-luokaksi ”auringon” kohdalle oli merkitty ”ulko-olento”. Siinä oli juuri yksi noista suurista punaisista pukinsorkista. Minä tutkin sitä hetken ja huomasin sitten pojan loogisen päättelyn taidokkuuden: ”Mutta, hyvän aika, Hellä, tottakai aurinko ’ulko-olento’ on vai mitä? Ei mikään sisä-olento ainakaan.” – Hellä puhalteli hetken otsakiharaansa ylöspäin, kuten hänellä oli aina tapana, kun oli kiihdyksissään, ja suostui lopulta ehdotukseeni, että poika otettaisiin kouluun. Helläkin myönsi, ettei epäonnistumisen syy ollut pojassa vaan opettajassa ja – ennen kaikkea E.N. Setälän käyttämissä käsitteiden nerokkaissa suomennoksissa: nimentö, keinonto, sisä-eranto, omanto jne.

Yhteiskoulussa poika osoitti sitten verrattomat lahjansa, loisti eräänlaisena koulun aurinkona – ulko-olentona.

4.

Illalla, ennen huomenissa alkavaa matematiikan opetusta, vilkaisin tuttua geometrian oppikirjaa, jossa Euklides eli ikuista elämäänsä – tuttua minulle ja isälleni ja esi-isilleni ja keskiajan luostarikoululaiselle. Otin esiin ensimmäisen sivun: ”Jos yhtä suuriin lisätään yhtä suuret, saadaan yhtä suuret. Jos pienempään ja suurempaan lisätään pienempi ja suurempi, saadaan pienempi ja suurempi...” En ollut ollenkaan muistanut, miten pöhköä tämä oli. Jos nämä maalaiset, järkevään puheeseen tottuneet tytöt ja pojat kuulevat minun vakavissani esittävän opittaviksi nämä itsestään selvät, pöllömäiset lauseet, hehän nauravat minut pöydän alle. Korvissani ärähti tuon tuostakin ”Tihrun” ääni: ”Sanokaa Järki!”

Jotakin oli keksittävä – ja kiireesti.

Puolen yön aikoihin välähti mieleeni, että aksiomaattisen ajattelun luonne oli saatava esiin ensimmäisenä, ja muistin ”Arkhimedeiden puolikuut” – ne sirpinmuotoiset kuviot, jotka syntyvät, kun suora-

kulmaisen kolmion kateeteille piirretään puoliympyrät ja kolmas vielä hypotenuusalle, niin että se kulkee suoran kulman kärkipisteen kautta. – Aamulla, kolmannen luokan edessä, piirsin ja kysyin, mitä luokka arveli verratessaan sirppien yhteistä pinta-alaa kolmion pinta-alaan. Arvioimistehtävä oli vaikea, sillä sirpit olivat käyräviivaisia ja kolmio suoraviivainen. Kun olin saanut joukon vastauksia, että pinta-alat ikään kuin peltoina mitaten olivat melko lailla yhtä suuret, pamautin lopulta tykkimiehen äänellä: ”Geometria, jota nyt ruvetaan opiskelemaan, näyttää sellaiset keinot, joilla voidaan osoittaa, että näiden sirppien ja kolmion pinta-alat ovat TÄSMÄLLEEN JA EHDOTTOMASTI YHTÄSUURET! Siihen menee kaksi vuotta, mutta se kannattaa, vai mitä?” Sitten esitin, että on lähdeittävä siitä, mikä itsestään selvästi on totta ja pääteltävä mitä siitä seuraa. Esitin aksiomat eikä kukaan nauranut – eikä edes vaikuttanut ikävystyneeltä.

5.

Algebrassa oli edessä sama tilanne. ”Sanokaa Järki!” Olihan se alussa ollut mukavaa leikkiä a:lla, joka oli ”mikä tahansa luku” ja b:llä joka niinikään oli mikä tahansa, ja poistaa sulkumerkkejä ja pyyhkiä yli erimerkkiset a:t ja supistaa a:lla ja supistaa b:llä, sievistää ja taas sievistää ja saada esiin, että koko pitkä pötkö olikin lopulta 1 – taikka 0 eli ”ei mitään”. Tällaista peliä riitti.

Mutta missä oli ”Järki”? Kyllähän pelejä pelataan, shakkiakin oli pelattu vuosituhansia, mutta ei kai sentään koulu ollut mikään peliluola. Ja ajan mittaan liian yksinkertainen peli ei enää viehätä. Niin uhkasi käydä koko algebralle, ellei pelastusta tule.

Pelastus tuli. Käytiin potenssi-käsitteen kimppuun. Selitin sen määritelmää esimerkeillä. Kirjoitin taululle: $a^3 = a \times a \times a$ ja $a^2 = a \times a$ ja $a^1 = a$ ja tietysti myös $a^0 = ?$ Sitten kysyin luokalta, mitä a^0 on, siis tulo, jossa ei ole yhtään a:ta. Aivan kuorossa vastattiin tähän: ”Ei mitään. Se on tyhjä. Se on nolla!” Totesin, että kansa on siis sitä mieltä, että se on 0. Näin ollen myös, jos eduskunnan pitäisi ilmaista tässä asiassa kantansa, suuri enemmistö äänestäisi, että se on 0.

Sillä kertaa en puhunut potenssista 0 sen enempää.

Mutta kun tultiin potenssien jakolaskuun, tein pienen taikatempun. Esimerkkien kautta oli tultu sellaiseen oppikirjankin vahvistamaan sääntöön, että yleisesti lausuttuna $a^m/a^n = a^{m-n}$, olivatpa a, m ja n mitä lukuja tahansa. Jos siis tarkasteltavaksi otetaan jakolasku, jossa sekä jaettavan että jakajan eksponentti on m eli: a^m/a^m , niin näkyy, että jaettavassa ja jakajassa on yhtä monta a:ta ja ne supistuvat pareittain pois,

joten tulos on $1/1$ eli 1. Mutta a^m/a^m on myös a^{m-m} eli a^0 , koska $m-m=0$.

Luokassa kävi kohahdus, kun kaikki huomasivat, että a^0 siis onkin – ei 0 vaan 1.

Nyt oli minun tilaisuuteni kertoa, missä on algebran Järki. – Algebra ETSII JA KEKSII. Se löytää UUTTA. Se ei pysähdy vastauksen puutteessa. – Etsittiin vastausta kysymykseen, mikä on tulo, jossa ei ole yhtään tekijää eli, mitä on ”ei-mitään”. Keksittiin ruveta tutkimaan potenssien jakolaskua – ja löydettiin vastaus kysymykseen, johon vastaaminen tuntui mahdottomalta! Ja johon ilman algebraa eduskuntakin vastaisi varmasti väärin. ”Kysykää vaikka Möttöselältä³”, ehdotin – ja luokan mieliala oli varsin hilpeä.

Uutta hilpeyttä tuli, kun potenssien jakolaskusta havaittiin, että maailmassa on myös ääretön määrä negatiivisia potensseja, joita ensin luulisi silkaksi järjestömyydeksi – mitä ovat sellaiset tulot, joissa on vähemmän kuin 0 tekijää! Nyt ne paljastuivat yksinkertaisesti tavallisten potenssien käänteisluvuiksi. Kehotin kysymään äitimuurilta, haluaako hän ehkä 2 potenssiin minus 1 kuppia kahvia.

Fysiikka oli helpommin opetettavissa, joskin ”vivun” esittäminen ”koneena” aiheutti melkoista virnistelyä näiden niittokoneenajajien ja traktorinkuljettajien kasvoilla.

6.

Asuntokysymys ratkesi onnellisesti. Olin pari viikkoa asunut koulun lähellä vetoisessa vinttikamarissa, kun satuin kutsumaan sinne opettajat juomaan kahvinkorviketta. Vilusta väristen he katselivat kelvotonta uunia ja olivat varmoja siitä, että ennen pitkää kuolisin häämyrkytykseen. Seurauksena oli, että heti huomisesta alkaen Matti Kangas, voimistelun opettaja, kutsui minut asumaan Höyläniemen suureen taloon – ullakkokamariin, luonnollisesti. (Vinttikamarit näyttivät olevan kohtaloni. Teosofisesti analysoiden olin jo varma siitä, että olin edellisessä elämässäni ollut räystäspääskynen.)

Ystävällinen Matti Kangas oli entinen suojeluskuntaupseeri, nyt pankinjohtaja, ja hänen vaimonsa Inna viehättävä nainen parhaassa iässään, noin 50-vuotias, syntynyt ja kasvanut Höyläniemessä. Innan äiti, omaa sukuaan Gyllenbögel, oleskeli talon suuressa tuvassa ja laususkeli kansanomaisia vitsejä, usein kaksimielisiä, niitä, joihin kunnioitettava vanhuus antaa vapauden ja oikeuden. Kun satuin viheltelemään tuvan

³ Karstulalainen kansanedustaja, myöhemmin Palovesi.

läpi kulkiessani, vanhus totesi hymyillen: ”Ovatpa hollolalaiset matkalla markkinoille, kun niin tamman takamuksiin tuulee.”

Minulla oli oma rauhani ullakkokamarissa ja söin perheen ruokapöydässä eikä tullut kuuloonkaan, että olisin tästä täydellisestä huolenpidosta mitään maksanut. Innalla ja Matilla ei ollut lapsia, sen surullisen seikan piankin kuulin. Se oli kohtalon suuri vääryys, sillä nämä sydämelliset, ystävälliset ihmiset, jos ketkä, olisivat sopineet äidiksi ja isäksi. On ymmärrettävää, että minä sain aivan ansaitsematonta hellittelyä osakseni ja pian perheessä alettiin nimittää minua ”ottopojaksi”.

Ullakkokamarin rauhassa olisi nyt ollut tilaisuus opiskella, mutta lykkäsin aloittamista viikko viikolta ja kuukausi kuukaudelta, sillä rattoiset illat Innan ja Matin seurassa vetivät minua vastustamattomasti mukaansa.

Rauhanteon jälkeisestä koko kansan murheen täyttämästä tilanteesta ei puhuttu. Sen sijaan Matti kertoili paikan historiasta, etenkin Suomen sodan ajoista. – Höyläniemen talon maat sivusivat sitä jokea, jonka yli kulkee vanhaa siltaa pitkin Karstulasta Möttöseen vievä tie, ja tällä sillalla käytiin kuuluisaa Karstulan taistelua. Lähellä siltaa, suuren siirtolohkareen takana itse Otto von Fieandt johti taistelua ”pikisauma-saappaissansa” – piippuaan poltellen:

”Vaikka kesken kahakkaa
piippuun sulloi tupakkaa...”

Matilla oli pöydällään erikokoisia pyöreitä kuulia ja luoteja – suurin, tykinammus, pyöreä, kymmenkiloinen rautamöhkäle, pienimmät jatkuvasti omasta pellosta kynnetäessä löytyviä, ruostuneita musketinkuulia.

Karstulassa tiedettiin perimätietona kertoa myös paikallisesta ”Räikön räähkästä”, Karstulan omasta asukkaasta, joka opasti Vlastovin joukot järven ympäri korpea pitkin suomalaisten joukkojen selkään. Otto von Fieandtista Runeberg kertoo:

”Kuusitoista tuntia
ukko jaksoi kamppailla.
Vihdoin käski joukot karkuun,
loput jätti pirun haltuun.”
”Möttöseen kun ratsasti,
satulaansa tuijotti.”

Iltahämärässä ihan selvästi Matti oli vänrikki Stool ja minä häntä hartaasti kuunteleva nuori Runeberg.

Möttöseen pääsin käymään – ei ratsastaen, mutta hevosella kylläkin. Kananedustaja Eino Möttönen, jonka poika kävi Karstulan yhteiskoulua, kutsui eräänä kirkkaana talvipäivänä opettajakunnan vierailulle Möttösen suureen taloon, jota hän isännöi. Matka tehtiin hevosilla, kahdella kauniilla kirkkoreellä pojan ja rengin pitäessä ohjaksia. Muistan vain sen, miten talossa syötiin, syötiin, syötiin – ja palattiin takaisin täydet vatsat juuri ja juuri mahdutettuina samoihin rekiin.

Säännöllisin väliajoin Möttönen ”loi katsauksen” poliittisiin tapahtumiin, eritoten maalaisliiton aikaansaannoksiin. Entisen suojeluskuntatalon, nykyisen yhteiskoulun juhlasali oli sopiva puheenpitopaikka. Kuulin kerrottavan, että hänen puheensa keskittyivät lähinnä sikatalouden tilaan, mutta en ole varma, oliko hän sama henkilö, jonka eduskunnassa kerrottiin aina aloittaneen budjettipuheensa sanoin: ”Tämä budjetti on huono. Sikatalouden kannalta katsoen ne, jotka sen ovat tehneet, vetävät päällensä historian tuomion...”

Noihin aikoihin Möttönen muutti nimensä Palovedeksi. En tullut kysyneeksi, oliko se valvontakomission vaatimus – nimittäin, että kaikki nimet, jotka ”fasisti Runeberg” oli maininnut runoissaan, oli neuvostovastaisina muutettava toisiksi.

7.

En ollut aivan kulttuuritapahtumista irrallaan, umpisokkelossa. Kai Laitinen muisti pitkissä kirjeissään arvioida kirjallisuuden ja muun hengenelämän tilaa Helsingissä aina huhuja myöten – olettaen minua kiinnostavan sellaisen seikkojenkin kuin Kerho 33:n keskustelujen älyllinen ala-arvoisuus ja Anja Vammelveuon ja Jarno Pennasen tuore avioliitto.

Matti Kassila kirjoitti myös – ja hänellä oli painavaa asiaa: Valentin Vaala, jonka apulaisena Suomi Filmissä Matti työskenteli, oli valittanut filmikäsikirjoitusten puutetta. Siltä istumalta lähetin Matille valmiin käsikirjoituksen ”Pirullinen komedia”, jolla olin voittanut pari vuotta aiemmin II palkinnon Suomen Filmiteollisuuden järjestämässä käsikirjoituskilpailussa. Se oli Danten ”Divina commedian” moderni muunnelma, mutta jo taivas- ja helvettilavasteiltaan niin kallis, ettei kukaan filmimies sitä voinut kuvitellakaan tuotettavan. Niin nytkin. Matti pyysi vastauskirjeessään jotakin realistisempaa, omaan tavalliseen ympäristööni liittyvää. – Nakuttelin tuossa tuokiossa mielestäni kaikin puolin hilpeän ”Epäpätevä”-komedian – kuvauksen koulu-töppöilyistäni –

kuitenkin valittaen, etten saanut filmiin mitenkään sijoitetuksi rakkauskohtauksia, koska koulun opettajakunta – jonka piiriin niitä olisi voinut sijoittaa – ei antanut inspiraatiota, ei, vaikka miten olisi käyttänyt mielikuvitusta.

Matti Kassila vastasi ja lupaili tekevänsä yhdessä Ritva Arvelon kanssa ”Epäpätevästä” filmin. Pääosaan pyydetäisiin Aarne Tarkas. – Rakkauskohteitten puutteesta minun ei tarvitsisi kantaa murhetta. Matti meni takuuseen siitä, että ”niitä nyt hyvä ohjaaja pystyy keittämään kokoon filmissä kuin filmissä”.

Ritva Arvelon tunsin. Olin hänet jo Helsingissä kerran tavannut – sängyssä! Matilla oli hänelle jotakin asiaa ja seurasin hänen mukanaan. Ritva Arvelo poti influenssaa ja otti siksi meidät ystävällisesti vastaan sängyssä somasti tyynyihin nojaten – mitä viehättävimmässä yöpaidassa. Paluumatkalla Matti – varmuuden vuoksi ja syystä kyllä – varoitti minua vakavasti rakastumasta Ritva Arveloon, koska hänelle kelpasivat vain pitkät miehet.

”Epäpätevästä” ennätettiin todella filmata yksi kohtaus, jossa reipas, urheiluva, kaunis Ritva Arvelo hiihtää Jyväskylän Harjun laella takanaan sinisellä taivaalla puhtaanvalkoiset poutapilvet. – Mutta siihen tämä yritys lopahti, sillä suuret nielevät pienempänsä tässä maailmassa: Toivo Särkkä osti Matin Suomen Filmiteollisuuteen luvaten, että hän saa ruveta tekemään ”pitkiä filmejä”. Niinpä parin vuoden perästä oli ensi-illassaan Matin ensimmäinen ohjaus, filmi ”Isäntä soittaa hanuria”.

8.

Kyllä Tellervokin kirjoitti minulle Karstulaan, mutta vähitellen yhä harvemmin ja yhä pienempiä lappusia. Ymmärsinhän minä, että hänellä oli yksinäistä hiljaisella Korpilahdella ja että häntä masensi opiskelun epäonnistuminen, kun ”Tintti I Teufel”, tyttölukion lehtori, oli ilmoittanut hänelle, että hänen osallistumisensa ylioppilaskokeisiin siirtyisi vuodelle eteenpäin.

Tellervo jaksoi kiittää runokirjastani – olihan siinä kokonainen sikermä ”Sinä” hänelle, yksinomaan hänelle, mutta – niin ”tulisia” kuin ne pyrkivät olemaankin – tarkka silmä saattoi huomata niissä jo hiil-lokseksi hiipumista.

Joululoman aikaan Tellervo nimenomaan pyysi, etten tulisi häntä tapaamaan.

Sitten tammikuussa sielunelämässäni jysähti, jos nyt niin voi sanoa – tavallinen tapa on puhua tunteitten kuohunnasta. Oli miten oli – kirjeessään Tellervo ensin kuvaili alakuloaan ja yksinäisyyttään ja sitten

silmiini osui siinä kummallinen kohta:

”Tunnen itseni niin auttamattoman yksinäiseksi. Oooh! (Esirippu!) Ja kun Hän ei soittanut yhtenä päivänä, luulin, että koko maailma seisahtuisi.”

Kuka oli tuo arvoituksellinen ”Hän” – isolla kirjaimella?

Vähitellen ”Hän” alkoi liekehtiä silmissäni. Olin mustasukkainen, sietämättömän, raivoisan mustasukkainen.

Syöksyin ulos pakkaseen, hädin tuskin ennättäen ottaa lämpimän talvitakin ylleni. Juoksin maantielle, pimeään talviyöhön, juoksin, juoksin. Sen verran rauhoituin, että juoksu muuttui hölkäksi ja sitten vähitellen kävelyksi. Mielessäni oli musta päätös kävellä niin kauas kuin jaksan ja sitten vaikka kaatua hengettömänä nietokseen.

Kävelin niin pitkälle kuin jaksoin – ja sitten takaisin...

Maailmani oli muuttunut. Tellervolla oli toinen, oikea rakkaus. Minun kuvitelmani olivat olleet pelkkää itsepetosta. Narri! Naura, Pajazzo... Olin pitkät ajat kirjoittamatta Tellervolle. Mutta en voinut sentään olla onnittelematta häntä hänen syntymäpäivänään, jona hän tuli täysi-ikäisten joukkoon. Lähetin ”opettavaisen”, s.o. sarkastisen, Raamatun tyyliä mukailevan epistola-parodian ”Korealaiskirje”. Kiitoskirjeessään Tellervo kertoi, miten hänen isänsä, kanttori, oli ihastunut parodiaan. Panin merkille, että Tellervo jätti sanomatta oman kantansa.

Alkukesästä Jyväskylässä kohtasimme kadulla sattumalta ja vaihdoimme muutaman ystävälliseksi tarkoitetun sanan. Kotona kirjoitin runon:

LÄHEMMIN TUTUT

Kevätilloin, tungoksessa väen
ennen kadulla kun kohdattiin,
salaa muilta - sydän sykähtäen -
silmä osui silmiin hymyyviin...
Nyt nosto hatun,
jos vastaan satun...

9.

Kolmas ja neljäs luokka halusivat perustaa toverikunnan. Kukaan ei tullut kysyneeksi, voiko ”epäpätevästä” opettajasta tulla sen kuraattori, ja niin minusta tuli.

Toverikunnan ensimmäinen tehtävä tajuttiin hyvin: ”konventit”. Ne olivat eräänlaisia ohjelmallisia iltamia, joissa ne, jotka uskalsivat esiintyä, esiintyivät, ja esittivät mitä osasivat – tai luulivat osaavansa –

pianonsoittoa, lausuntaa, Ollin pakina tai huuliharpunsoittoa. Ohjelma ei saanut venyä liian pitkäksi, sillä pääasia oli tanssi. Haitarinsoittajista ei ollut puutetta – sen enempää kuin tanssinhaluisista tytöistäkään – piti sanomani: koulun ”nuorista neideistä”. Heidän ainoa pelkonsa oli tallautua jonkun pojan – en sano: miehen – jyrkävän nahkasaappaan alle.

Näin selvästi velvollisuuteni osallistua tanssiin, olinhan joukossa ainoa Inkeri Kareen tanssikoulun käynyt mies – olin sanoa: poika. – Näillä käsitteillä ei ole tarkkaa rajaa. Sen tulin huomaaman, kun eräänä iltana – keskellä kauniin wienervalssin laineita – joku isäntämies, jolla oli jotakin asiaa koululle, naputti minua olalle tiedustellen: ”Kuulehan, poika, mistähän täältä löytäisi jonkun opettajan?”

Tanssitin mielestäni tasa-arvoisesti daameja, kerran jokaista. Sattui kuitenkin, että eräs, Kaija-Liisa Koskinen nimeltään ja ulkonäöltään varsin viehättävä, souteli kanssani ”Tonavan aalloilla” viehättävämmiin kuin muut, niin että tulin hakeneeksi hänet kaksi kertaa tanssiin – ollenkaan aavistamatta, mitä siitä seuraisi.

Karstulassa asui Möttösen ohessa toinenkin huomattava poliitikko, Artturi Koskinen, kunnanvaltuuston jäsen, Kaija-Liisan isä. Hän oli sosialidemokraatti – harvinaisuus Karstulassa, pitäjässä, jonka maalaisliitto ja kokoomus olivat jakaneet keskenään. Totta kai kaksi valssia tunnetun sosialidemokraatin tyttären kanssa saattaa tanssijan kyseenalaiseen poliittiseen valoon.

Tullessani maanantaiaamuna tuntia aloittamaan neljännessä luokassa, huomasin pöytäni kulmalla sanomalehdestä leikatun kuvan, tutulta vaikuttavan.

Ei, en voinut erehtyä: se oli Stalinin kuva!

Mitä tehdä? Luokka odotti hiirenhiljaa.

Tuijotin hetken viiksiniekkaa Stalinia, ovelan pirullisesti hymyilevää – kuten aina. Sitten äkkäsin!

”Järjestäjä, otaapas sieltä uunin vierestä halkolaatikosta kaksi tikkua ja tule tänne”, komensin. Järjestäjä teki niin, tuli tikkujen kanssa ihmeisään: mitä nyt tapahtuisi.

”Nyt ota tämä tästä”, viittasin Stalinin kuvaan, ”ja vie se niiden tikkujen välissä roskapönttöön.”

En kysellyt asiasta mitään. Huomasin hyväksyvistä ilmeistä, että minut oli kelpuutettu kunnon karstusten joukkoon.

Karstulassa oli tietävästi vain yksi kommunisti, muuan seppä eikä hänkään kovin kiivas. Niinpä valvontakomissio ei saanut kuulla asiasta eikä siis sieltä tullut vaatimusta erottaa minut virasta.

Vaan mitenkäpä minut olisi voitukaan erottaa virasta, kun minulla, ”epäpätevällä”, ei mitään virkaa ollutkaan.

Tanssin vielä kolmannenkin valssin Kaija-Liisan kanssa. Se tapahtui 30 vuotta myöhemmin itsenäisyyskutsujen vilinässä presidentin linnassa, jolloin Suomessa ei enää valvontakomissiota ollut (mutta oli vielä Kekkonen). – Väentungoksessakin tunsimme toisemme. Kaija-Liisa oli nyt vilkas, hyväntuulinen ja varmakäyttöksinen Pieksämäen kaupunginjohtajan Pertti Hietalan rouva. Kaija-Liisa oli sosionomi ja kertoi olevansa kolmen lapsen äiti.

10.

Kevättalvella 1946 järjestivät ylioppilaat kautta maan suuren rahan-keräyksen oman asuintalojen ryhmän, Domus Academican, rakentamiseksi Helsinkiin. Opiskelija-asunnoista oli suuri puute jo nyt, kun ylioppilaitten määrä Suomessa oli voimakkaassa kasvussa ja asunot säännöstely purkautumassa. Asuttiin alivuokralaisina, jos mistä löytyi jokin palvelijahuone – varsinkin tupakoivat jäivät nyt usein armotta ovien ulkopuolelle.

Myös Ylioppilaskunnan kirjasto oli paisunut ja tarvitsi kipeästi lisätilaa, jota olisi tarjolla juuri Domus Academicasta, jos se saataisiin rakennetuksi. – Rahaa siihen tarvittiin huikea määrä. Sekään laivalastillinen kahvia, jonka Pekka Hintikka oli onnistunut saamaan lahjoituksena Argentiinasta – kuten olen kertonut – ei tuottanut kuin osan tarvittavasta rahamäärästä.

Osakunnat panivat kerääjiä liikkeelle, samoin oppikoulut kautta maan. Avunpyyntö tavoitti myös Karstulan yhteiskoulun toverikunnan.

Huomattiin, mitä vaikeuksia tässä korpiseudessa olisi ollut ovelta ovelle keräysliuskojen kera kuljettaessa – toisin kuin kaupungeissa. Olisi hiihdettävä kilometrien matkoja ehkä sohjoisessa kelissä ja kahlailtava jopa umpihangessa.

Ehdotin, että asia ratkaistaisiin järjestämällä koululla suuri juhla, jonka pääsymaksut käytettäisiin kokonaisuudessaan Domuksen hyväksi – jos vain halua juhlan valmisteluun riittäisi.

Ja sitähän riitti. Karstulassa oli suoranainen tapahtumien nälkä. Möttösen iänikuiset ”poliittiset katsaukset” – sikatalouden vakavat kysymykset ensisijaisina – eivät riittäneet paljon hupia tuomaan. – Kun olimme, osuuskaupan hoitaja ja minä, perustaneet Karstulan shakkerhon, sinne tulivat miltei kaikki yhteiskoulun yläluokkien oppilaat ja liuta muuta väkeä. Osallistuin juhlan suunnitteluun ja valmisteluihin. Muistelin poikavuosina partiolaisten juhlissa näkemiäni kaikenlaatu-

sia sketsejä – ei kovin nerokkaita, mutta sitä hupaisempia. Nyt ne eivät oikein riittäneet koko ohjelmaksi – ja kun muu ei auttanut, minun piti kaikessa kiireessä valmistaa lisää.

Ortodoksisen seurakunnan kanttorilla – joka opetti laulua yhteiskoulussa – oli nuoruudessa Valamon luostarissa koulittu aivan suurenmoisesti jyrähtelevä basso. Hän halusi laulaa bravuurikappaleensa ”In dem tiefen Keller”, mutta kun ei suomalaisia sanoja siihen hätään löytynyt mistään, minun täytyi tehdä suomennos. ”On ylläin holvi kellarin / ja allain tynnyrituoli. / Ma naamaan kaadan pikarin / ja mistään en minä huoli. / Saan uuden tuopin kuohuvan / kädestä nöyrän kyypin. / Näin ryyppin, ryyppin, ryyppin ...” Ja kanttorin basso sukelsi kuin ämpäri syvään, syvään vinttikaivoon...

11.

Suurin puute oli näytelmästä. Ei haluttu jo liian tuttua Ollin näytelmää ”Sohvatyyny”. Ajatus kokonaisen oopperan esittämisestä sai rohkeudessaan riemukkaan hyväksymisen. Mutta sekin oli itse tehtävä, ja kiireesti. Minulla oli jo kauan ollut ajatus ”täydellisestä oopperasta”. Kaikissa tunnetuissa, vakavasti otettavissa oopperoissa kuollaan, mutta kuollaanko täydellisesti? Ihanne olisi, jos päästäisiin maksimiin: kaikki kuolisivat!

Jouduin siis kirjoittamaan ensimmäisen oopperani, ensimmäisen ja – täydellisen! – Juonen olin löytänyt asettaessani kuusi tyhjää tilitikkulaatikkoa ympyrään siten, että kun yhden niistä sai kaatumaan, se kaatoi seuraavan, tämä taas seuraavan jne. – kaikki vuoron perään. – Näin syntyi ooppera ”Kaunis Leonora”. Siinä don Ramiro ei saa kauhin Leonoran puolelta vastarakkautta ja siksi epätoivossaan surmaa itsensä lavalle. Paikalle syöksyy donna Clara, joka näkee Ramiron kuolleena ja epätoivossaan heittää henkensä. Tätä jatkuu, kunnes viimein Leonora kohtaa rakastettunsa don Alfonzon vainajana, jolloin hänkin syöksyy tikarin terään.

Säveltämistä en toki tohtinut yrittää, vaan musiikiksi oli otettava vanhoja, tunnettuja lauluja. Jorma Mäenpää sai kerrassaan hienon tenoriosan laulaessaan Sibeliuksen Finlandia-hymnin säveleellä:

”Oi, armas oomenani, päärynä,
sa maassa maakaat noin nyt käärynä.
Ol’ suusi kaunis niin kuin puunajuuri
ja tukkas ooli niin kuin hamppua.
Kuin Kuu sun naamasi ol’ aina suuri
ja silmäs loisti kuin kaks lamppua.”

Oopperaa varten oli perustettu Karstulan Kampaorkesteri KaKaO. Jokaisella soittajalla oli huulillaan ohuella paperilla päällystetty kampa, joka paperin värähdellessä antaa hyräilylle hienon orkestraalisen sävyn.

Orkesteria johti kapellimestarina pitkänhuiskea karjalaispoika Armas Lumpoff – voisi sanoa: laaja-alaisesti, sillä hänen kätensä olivat luisevat ja pitkänpitkät ja piirsivät ilmaan mitä kauneimpia sateenkaaria – vanhan frakin takaliepeitten heilahdellessa rytmikkäästi.

Ooppera loppui kampaorkesterin forteen kuoron laulaessa vaikuttavat loppusäkeet ”Mimmin keltaiset uimahousut”-laulun sävelellä: ”Nyt on kuollut myös Leonora / ja nyt on ooppera loppu...”

Yhteiskoulun juhlasali oli ääriään myöten täynnä yleisöä ja suosionosoitukset valtavat. Lumpoff sai kumarrella syvään useat kerrat – frakinhelmojen hypähtäessä aina korkealle. Ja mistä hän muistikin kääntyä ja nostaa myös koko orkesterin seisaalleen kumartamaan yleisölle ja juhlistamaan kulttuurin suurta voittoa Karstulan pitäjässä anno Domini 1947.

Lehdissä mainittiin Karstulan yhteiskoulu kouluista parhaana Domus Academica -keräyksen varojenhankkijana. Olisivat voineet lisätä, että tulos oli saatu yhdellä juhlalla – kulttuurilla kulttuurille.

12.

Tuli kevät ja lukukausi päättyi ja laulettiin ”Jo joutui armas aika...”

Olin tyytyväinen, kun olin hyvällä omallatunnolla saanut jakaa kitastelematta varsin hyviä arvosanoja matematiikasta ja fysiikasta. Oma opiskeluni sensijaan ei sellaista ansainnut: 100 sivua Heinz Wernerin teoksesta ”Einführung in die Entwicklungspsychologie”. Siinä kaikki.

Kokonainen vuosi hukkaan, sanoisi joku. Harhapolku. Epäpätevää.

Kotiin vietävänä minulla oli muutakin kuin usein mainittu, miltei puhki kulunut matkalaukku: oli iso ja komea radio olohuoneen nurkkaan sijoitettavaksi – sellainen, jossa koko suuri maailma hehkui vihreää valoaan kymmeninä lähetysasemien niminä, niin että muutamassa sekunnissa saattoi yhtä kosketinta kiertäen hypätä ympäri Euroopan. Se oli minulla ollut Karstulan eristyisyydessä joskus iltaisin ”ikkuna Eurooppaan”.

Hiukan oli haikeaa hyvästellä opettajatoverit ja sitten, ennen posti-autoon nousemista, ”ottovanhemmat”. Inna aivan halasi minua, ”otto-poikaa”, joka tästä kovasti hämmennyin, ujo kun olin.

Linja-autossa sitten – Saarijärven ikimetsien ja viljelysten lipuessa ohi – minut yllätti uusi haikeuden hetki: Surkuttelin sitä, ettei algebrassa

oltu ennätetty juurilaskuihin eikä irrationaalilukuihin. Ajattelin niitä rattoisia hetkiä, jolloin luokka olisi innokkaana keskustellut sellaisesta kuutionmuotoisesta ladosta, johon mahtui minus 64 m^3 heiniä ja jonka lattian pituus ja leveys olisi siis minus 4 m. Lattian pinta-ala olisi -4×-4 eli 16 neliömetriä – ihan todellisia ja kestäviä lattia-neliömetrejä, lankkuja! Mutta yrititpä kasata sille lattialle heiniä, niitä ei mahtunut yhtään, sillä ladon tilavuushan oli pienempi kuin 0! – Jos olisi päästy kunnolla puhumaan edes päättymättömistä desimaaliluvuista! Olisin esittänyt Zenonin paradoksin Akhilleuksesta ja kilpikonnasta ja olisi yhdessä huomattu, että kaikki tässä maailmassa on likiarvoista.

Totta tosiaan, olisipa rakennettu yhdessä kokonaan uusi maailma!

Opiskelijana ja "olfaktorikkona"

1.

Höyläniemellä ei oltu juuri puhuttu politiikasta – olihan "rauha maassa ja ihmisillä hyvä tahto". Vai oliko?

Kun tulin Jyväskylään, kuulin tahtomattani ihmisten puheista, kotona, Keski-suomalaisen toimituksessa käydessäni – jopa keskusteluryhmissä Kirkkopuiston lehmuskujalla – että hyvin monet pelkäsivät. Oli pelätty jo aselevon tultua, mutta yhä edelleen, lähes kolme vuotta myöhemmin. Pelkoa ei useinkaan tuotu julki, ei puhuttu uhkaavista asioista. Ne torjuttiin, mutta silti ne vaikuttivat taustalla.

Ei pelko ollut aiheeton. Oli tapahtunut paljon sellaista, jonka Neuvostoliitto olisi voinut tulkita aseleposopimuksen vastaiseksi: Sota Lapissa saksalaisten pois ajamiseksi maasta, minkä olisi pitänyt tapahtua muutamassa viikossa, oli kestänyt yli puoli vuotta. Oli paljastunut laajahko aseitten kätchentä – jossa minäkin tietämättäni olin ollut mukana, tosin pikkutekijänä. Neuvostoliiton ja omien kommunistien taholta oli Eduskunta pakotettu säätämään Suomen perustuslakien ja koko yhteiskuntajärjestyksen vastainen laki sotasyllisyydestä, jonka pohjalta sitten sodan ajan raskaan vastuun kantaneita johtomiehiämme oli tuomittu helmikuussa 1946. Risto Ryt, jota oli ihailtu maan taitavasta johtamisesta ja pidetty sen pelastajana, sai 10 vuoden kuritushuonetuomion – Ryt, kansallissankari jos kuka! Mutta Neuvostoliitto – ja sen mukana kiivaat kotimaiset kommunistit – pitivät näitäkin tuomioita aivan liian pieninä. Pelättiin sitäkin, että Stalin saisi tästäkin aiheen Suomen miehittämiseen. – Suomen koko talous oli asetettu valtavan paineen alle, kestämissä viimeiselle rajalle, vaatimalla meiltä viidessä vuodessa 300 miljoona dollaria "sotakorvauksina" – Suomen kansalta, jota vastaan Neuvostoliitto itse oli ilman vähintäkään syytä hyökännyt häikäilemättömästi vuonna 1939 ja aloittanut talvisodan.

Pantiin toivo Pariisin rauhansopimukseen, josta oli neuvoteltu jo pitkään. Tottahan toki maailmassa oli vielä kansojen välinen oikeuskin

jonkin arvoinen. Olihan Englantia, Ranskaa ja Yhdysvaltoja pidettävä oikeusvaltioina. Oli lupa odottaa niiltä tiukkaa Suomen puolustamista Neuvostoliiton häikäilemättömiä vaatimuksia vastaan. Toivo osoittautui turhaksi. Suomen ehdotuksista ei välitetty, ei niistä vähistäkään, jotka olivat jäljellä sen jälkeen, kun SKDL:ää edustava pääministeri Mauno Pekkala, Suomen valtuuskunnan johtaja, oli antanut Molotovin tarkastaa Suomen ehdotuksen, jolloin tämän sensuroinnin tuloksena siitä poistettiin kaikki alueluovutuksia koskevat asiat. Kaikki, mitä Neuvostoliitto oli Suomelta kirstänyt Moskovan murskaavaan välirauhan-sopimukseen, jäi voimaan.

Katkeraa oli se, että Suomessa oli uhkana myös omien kotikommunistiemme toiminta. Mallina heille olivat itäiseen Eurooppaan syntyneet ns. kansandemokratiat, ”kansan tasavallat”, joissa ”kansanvaltaa” edusti yksi Kremlistä johdettu puolue. Valtaa ottamaan perustettiin heti sodan jälkeen uusi puolue, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, SKDL. Kun se kasvaisi riittävän suureksi, se siirtäisi ”demokraattisesti” Suomen ”kansandemokratiaan”. Ensi esiintymisessään vuoden 1945 eduskuntavaaleissa se saikin uutena puolueena äärimmäisen harvinaisen kannatuksen, neljänneksen äänistä. Sen johtavia poliitikkoja olivat 1930-luvulla valtiopetoksesta ja vallankumouksen valmistelusta tuomitut kommunistit. Itse asiassa SKDL hämäävän nimensä takana oli kommunistien määräysvallassa. Tämä ”uudistuksellinen” liitto oli ryhtynyt heti äänekkäästi vaatimaan sotasyölyllisten tuomitsemista ja saanut siinä valvontakomission avuliaan tuen.

Nyt oli pakko pelätä myös omien poliitikkojen toimia. Pidettiin selvänä, että pianakin Neuvostoliitto tulisi heidän avukseen ”vapauttajana fasisteista”. – Miksi ei tullut? Monet viisaat kannunvalajat uskoivat Stalinin älyyn: Oli parempi ottaa vastaan suuret sotakorvaukset kuin tappattaa tuhansia sotamiehiä hullujen suomalaisten ryhtyessä vaikka toivottomaan taisteluun maansa puolesta.

Jotakin pinnallista siis tiedettiin, lehdet kertoivat varovasti jotakin, jotakin osattiin päätellä ja tietämättömyys korvattiin usein hurjilla huhuilla. Tähän sumuiseen suureen maailmaan, jossa ei ollut helppoa hahmottaa tulevaisuutta, minäkin sukelsin koettaen kääntää tietämättömyyden parhain päin, elää pientä, niin sanottua ”normaalia” elämää ja rauhoittaa sitä unohtamalla suuri maailma ja supistamalla näköpiiriä vain omiin pieniin sattumuksiin kohdistuvaksi.

2.

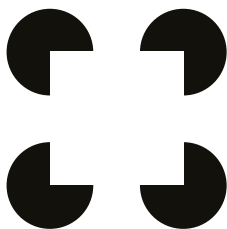
Kesä tuli Jyväskylään ja kansa pakeni mökeilleen. Tuttuja ei juuri tavannut. Kotona oli tarjona syvä rauha, vanha kirjoituspöytäni, tosin maaliensa kadottanut, keinutuoli lukemista ja vienosti äännehtivä ”seslonki” torkkumista varten.

Hankin tietoa todella uutтерasti, nyt kun siihen oli aikaa, kotona ja kesäyliopistossa. Luin, ahmin, vaikkakin hitaasti sulattaen Heinz Wernerin kirjaa ”Einführung in die Entwicklungs-psychologie”. Puoli tuntia, sitten silmäluomeni alkoivat laskeutua kuin joku olisi pudottanut teatterin esirippua alas. Siirryin ”seslongille”, herposin uneen, mutta neljännestunnin päästä olin pirteä kuin hyvän yön levännyt. Tätä jatkui koko päivä, joten ennätin vähän tunnissa, paljon päivässä. Luulenpa, että tällä tavalla Wernerin hieno hahmopsykologinen analyysi ihmisen henkisestä kehityksestä upposi minuun kuin ankkuri. Se, joka vaivautuu tutustumaan hahmopsykologiaan, on todella ankkurissa: hänen maailmansa on oleellisesti muuttunut eikä muutu ikinä takaisin.

Jotta se, mitä esitän myöhemmästä elämästäni, olisi ymmärrettävää, on välttämätöntä kertoa ”pienois-luentona” – ei mitään teoriaa vaan se, miten me koemme maailman, mikä on meidän pohjimmainen suhteemme maailmaan – se, mikä Wernerin kirjassa saattoi minut hurmostilaan. Lukiessani sitä vasta ymmärsin, miksi hahmopsykologia oli ollut Kailalle niin tärkeä, koko maailmankatsomuksen perusta.

Hahmottuminen näyttäytyy meille kokemuksessamme joka hetki, jokaisessa ymmärryksen tuokiassa. Se ei liity vain aistihavaintoihimme vaan myös kuvitteluun ja ajatteluun. Se ei rajoitu vain näköhavaintoon vaan muihinkin, esimerkiksi musiikin kuulemiseen, sen vastaanottamiseen, ymmärtämiseen. Hahmopsykologiassa olin saanut suurpiirteisen, mutta sitäkin tärkeämmän vastauksen kahteen kysymykseen: Mitä ihminen kokee (näkee, kuulee, kuvittelee)? Mitä on olemassa?

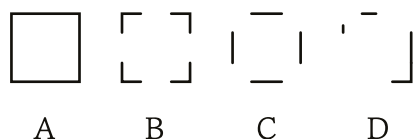
Jos katson kuvaa 1.1, mitä silloin koen? Näenkö siinä selvästi valkoisen neliön? Kyllä. - Onko se olemassa? Millä perusteella voisin väittää, ettei neliön kuvaa muka ole? Jos niin tekisin, minun olisi todettava myös samoin perustein, ettei mustia vajaaympyröitäkään ole.

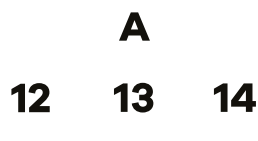
Kuva 1.1

Minä *hahmotan* valkoisen neliön. Oikeastaan hahmotan valkoista taustaa vasten kuvion, *kokonaisuuden*, jossa on ”valkoinen neliö nurkistaan mustien ympyröitten päällä”. Lainausmerkit kuuluvat asiaan, koska tämä on minun

hahmotukseni. Joku toinen voi hyvinkin käyttää toisia sanoja hahmotuksestaan. Joku, maalla kasvanut, voi sanoa näkevänsä kuvan sian sorkanjäljistä liejussa. Mutta tuskin hänkään voi välttyä huomaamasta samalla neliötä. Hänelle sorkkien jäljet ovat ensisijainen ja neliö toissijainen hahmon osa. Minulle hahmokvaliteetti on tuo neliö, mutta sen sijaan nuo mustat ympyrät, joiden ”päällä” se on, toissijaisia hahmon osia, tosin välttämättömiä.

Kuva 1.2

Kuva 1.3

Kuvassa 1.2 näen neljän kuvion sarjan, joissa jokaisessa hahmottuu neliö, myös kuviossa D. Jos olisin nähnyt vain sen, tuskin olisin sitä neliöksi hahmottanut, mutta minulle oli syntynyt A:n havaittuani odotus, malli, nähdä myös B:n, C:n ja D:n hahmottamisessa neliö. Näistä tutuista odotuksista tavallinen maailmamme saa olemassaolonsa. Uutta on vaikea hahmottaa.

Hahmopsykologian peruslauseeksi osoittautui, että *hahmo on kokonaisuus* eikä se ole osiensä summa. Jos osista voidaan puhua, ne saavat *merkityksensä* kokonaisuudesta, sen hahmokvaliteetista, vaikka niillä on omakin hahmokvaliteettinsa. – Siten kokonaisuus määrää, miten osa tulkitaan. Kuvassa 1.3 esiintyy hahmon keskellä – jos kokonaisuus hahmotetaan sarakkeen dominoimalla tavalla – kirjain B. (Tällöin 12 ja 14 ovat vain jonkinlaisia ”lisiä” ja niillä on sellaisina numeroiden hahmokvaliteetti.) Jos kokonaisuus hahmotetaan vaakarivin dominoimalla tavalla, numeroiden jonoksi, keskellä oleva osa on 13 ja saa kokonaisuuden mukaisesti numeron merkityksen. *Kokonaisuus määrää osan hahmokvaliteetin!* Osa saa oman hahmokvaliteettinsa kokonaishahmotuksen mukaisesti. Kuviossamme keskellä oleva osa on ”13”, jos hahmotetaan numeroiksi, ja ”B”, jos hahmotetaan kirjaimiksi. – Jos havaitsija (esim. lapsi) ei tunne (odota, mallinna) kirjaimia eikä numeroita, hän hahmottaa ”suttua” – ja erikseen osat ovat ”suttuja”, kaikki siis samantlaisia.

Näin Werner opasti minut maailmankuvan ytimeen: Kehitys on hahmon jatkuvaa *differentioitumista*, jäsentymistä. Se esiintyy ”aineellisella” tasolla kehitysopin mukaisesti lajien erilaistumisena, elimistöissä

siemenen (tai sikiön) jäsentymisenä erilaisiksi kokonaisuuden osiksi ja samalla osien *erikoistumisena* eri tehtäviin, ja maailmaa kokevan elimistön (kuten ihmisen ja ”korkeimpien lajien”) kokemusmaailman jäsentymisenä erilaisiksi tulkintamalleiksi, joilla on oma erikoistunut tehtävänsä maailman tulkinnassa. Vieläpä havaintoprosessikin käy läpi – jopa sekunnin murto-osassa – samat kehityksen vaiheet ”suttuisesta”, *diffuusista*, kokonaistulkinnasta havainnon osien syntyyn ja tulkintaan. Vastasyntynyt kokee maailman, johon on sukeltanut pimeään tunnelin kautta, aluksi diffuusina – on vain kirkasta, hämärää ja pimeää. Mutta jokin toistuu, jokin tulee tutuksi: äidin nänni ja äidin silmät. Sitten viikkojen perästä äidin lähelle tullessa tuleekin, ei nänni vaan jokin samankaltainen, osaksi kova, ei hyvä, mutta antaa suuhun saman nautinnon imiessä. Ja maailma on nyt äidin syli.

Ja maailma hahmottuu, hahmottuu ja jäsentyy – joka hetki, joka minuutti, joka sekunti. Tieto virtaa tulkintamalleina, tarkkaan jäsentyneinä, luotettavina – tai – niin – ehkäpä – vähemmän luotettavina.

Olinhan minä jo ensimmäisenä opintovuotenani Kailan kuulijoina tavannut niitäkin, jotka uskoivat vahvasti kaiken olevan vain atomien liikettä, leikkiä, niin, ettei mitään henkeä eli sielua ollut olemassa. Joskus olin ymmärtävinäni, että jopa Eino Kailakin pyrki senkaltaiseen maailmanselitykseen. Mutta olin löytänyt jostakin varsin vanhasta kirjasta kuvan, josta kysyttiin. näkyikö siinä valkoinen maljakko vai kaksi ihmisen mustaa profiilia (kuva 1.4).

Kuva 1.4

Ihmeekseni pienin väliajoin kuva vaihtui maljakoista profileihin ja päinvastoin. Saatoinkin itse päätätä, milloin tuo muutos tapahtui. Mutta sehän tuntui varmalta, ettei mustan värin molekyyleissä mitään muutosta tapahtunut eikä valkoisen paperinkaan. Jos ainehiukkaset liikehtivät, ne tanssivat aivan samalla tavalla kummassakin tapauksessa. Vai olinko minä atomien tanssin kapellimestari? – Uusi ura siis tiedossa! Samalla tavalla kuin annan niille tahdin

tanssia ”Valkoista maljakkoa” tai ”Kahta profiilia”, voin harjoittaa kaikki maailman atomit tanssimaan wienervalssia, niin että ihana ”Tonavan

aaltojen” rauha tulee maailmaan.

Maailma oli minulle nyt yksi suuri hahmo, jolla oli maailman hahmokvaliteetti ja siitä jäsentyivät osina tähtisumut, joilla oli ”tähtisumut maailman osina” -hahmokvaliteetit, tähdet tähtisumujen osina, kierto-tähdet, Maa, Kuu – kaikki omine hahmokvaliteetteineen jäsentyneinä maailman osiksi jne. Aina se, mikä jotakin kokonaisuutta luonnehti, se oli hahmokvaliteetti.

Kaikki on hahmottumista, kaikella, mikä erottuu omaksi kokonaisuudekseen, on hahmonsa. Kun kuljen sumussa, koko maailma voi olla ”yhtä suttua”, diffuusua, jäsentymätöntä hahmoa, jossa ei erotu erilaisia osia, ”sutun” osat ”suttua” nekin ja vain sitä. Mutta kun sumu hälvenee, metsä ympärilläni jäsentyy suunnattoman runsaasti yksityiskohtiin, osiin, jotka ovat maailmaa, mutta samalla puita, ruskeita runkoja, kauniita oksia, neulasia, käpyjä.

Mitä siis oli olemassa? Aine oli olemassa sikäli kuin se oli osana hahmoa, mutta itse hahmot olivat ne varsinaisesti olemassaolevat. Oli siis olemassa muutakin kuin ainetta, paljon tärkeämpää, hahmottumisen prosessit – ja niihin ihmisellä on tajunnassaan kosketus.

Maailmani oli tästä lähtien siis yksi suuri hahmo, joka jäsentyi osiin, joilla oli omat hahmo-ominaisuutensa, hahmokvaliteettinsa, nämä taas osiin jne. Kysymys oli vain siitä, miten etenen hahmottamisessa ja mihin asti pääsen – ihan itse tai kaikkien tietävien avulla.

Mitä sitten oli tuo Kailan usein mainitsema ”to ontos on”, ollen oleva, minun ja kaikkien muidenkin hahmotuksesta riippumaton. Jos minä sen tietäisin, se ei enää olisikaan riippumatonta. Siis en siitä voi mitään tietää.

Itse asiassa tämä oli tuttua filosofiasta. Muistin siinä Kirkkopuiston penkillä, miten Kaila oli tiivistänyt Immanuel Kantin ”Terveen järjen kritiikin” perusajatuksen:

Asioista sinänsä (an sich) emme voi mitään tietää.

Pienestä opiskelija-olennosta Kirkkopuiston penkillä tämä totuus tuntui peräti murheelliselta.

Sitten mieleeni juolahti, että Kantin sanonnasta voisi olla hyötyä. Jos tentissä mennään liian pitkälle ja professori esittää kysymyksen, johon en tiedä vastausta, voin aina sanoa, että kysymyksessä on ”asia sinänsä, josta Kantin mukaan ei voi mitään tietää”.

3.

Psykologian opiskeluni ei suinkaan rajoittunut Wernerin kirjaan. Kesäyliopistossa sai muutamassa viikossa suoritetuksi kursseja, jotka

Helsingissä olisivat vaatineet harvassa tahdissa koko lukukauden opinnot. Keskittyminen yhteen asiaan joka päivä lisäsi selvästi kiinnostusta opiskeluun.

Osallistuin professori Arvo Lehtovaaran ohjaamaan ns. praktikum-kurssiin, jossa jokaisen osallistujan piti tehdä jokin pieni sarja psykologisia kokeita ja selostaa tulokset esitelmänä. Osalleni tuli "Ausage"-koe eli huhun etenemisen tutkiminen. Siinä annetaan kuuden koehenkilön ketjussa ensimmäiselle lyhyt tarina, joka hänen tulee "huhuna" kuiskata seuraavalle, tämän taas seuraavalle jne. ketjun loppuun asti, jolloin viimeinen kertoo, missä muodossa hän on tarinan saanut. Hauska seuraleikki! – Tyytymättä pelkkään tulosten selostamiseen innostuin tulkitsemaan tulokset hahmopsykologian valossa ja sain siitä Lehtovaaralta erityiset kiitokset. Lehtovaara oli tunnettu suuresta kohteliaisuudesta, jopa ystävällisyydestään. Sen tiliin minäkin nuo kiitokset pistin – mutta en sentään aivan kokonaan...

Kesäyliopistossa jokaisen oli suorastaan pakko tulla tuntemaan erikoislaatuinen persoona, R. Olavi Viitamäki, "maailman ensimmäinen kasvatustieteen kandidaatti", niin kuin hän itsensä aina muisti esitellä suoritettuaan vast'ikään tuon tutkinnon. – Viitamäen olemuksen tunsin jo hänen kävelystään: Hän eteni määrätietoisesti, selkä tikkusuorana, pää loivassa takakenossa, katse kohotettuna juhlavasti yläviistoon, kuin preussilainen sotilas paraatimarssissa – puuttui vain jalan heitto suorana korkealle eteen, mutta sekin olisi sopinut kuvaan. Silmät olivat raollaan, miltei kiinni, viiruina – ikään kuin suojaen siten hänen hengenelämänsä maailman yleiseltä matalamielisyydeltä.

Milloin Viitamäki istahti Kirkkopuiston lehmuskujan penkille, piankin oli puolisen tusinaa opiskelijaa oppimassa häneltä tieteellistä puhe-
tapaa ja syvällisiä syvyyspsykologisia näkemyksiä.

Mikään latteaa, normaali kielenkäyttö ei tullut kuuloonkaan. Hän ei olisi voinut sanoa Niiliä Niiliksi vaan se olisi ollut hänen suussaan "Niili, joka virtaa Afrikan sydäimestä, tuo mahtavin kaikista maailman virroista..." Ei hän olisi voinut puhua myöskään mistään "haistamisesta" – sellaista raakaa renkituvan kieltä – vaan se olisi ollut "eteeristen öljyjen tuottamaa olfaktorista stimuloitumista".

Naisia ei valikoidussa kuulijajoukossa yleensä ollut, mutta jos oli, Viitamäki ei koskaan puhutellut heitä – ei, mutta puhui kyllä heistä, muulle kuulijakunnalle: "Katsokaa häntä, katsokaa, miten malvan väri kohoo hänen kasvoilleen!" ... "Katsokaa! Hän punastuu! Hormonit virtaavat hänen elimistössään!" – "Katsokaa miten hormonit ottavat hänet valtaansa ja hän punastuu."

Viitamäellä oli intohimona testata kohtaamiensa henkilöitten älykkyys. Minutkin hän kutsui tunnin kestävään testiin ja laski sitten nopeasti sen antamat tulokset. Hän julisti niiden todistavan ”hyvin suurta älyllistä lahjakkuutta”, mutta huomattessaan minun siitä ylpistyvän kii-rehti heti lisäämään: ”Eihän tämä älykkyysosamäärä kohoa kylläkään samalle tasolle kuin minun omani, ei suinkaan, minä kuulun luokkaan ’nerot!’”

”Hyvin suuri älyllinen lahjakkuus” tuotti kuitenkin sen tuloksen, että hän kertoi minulle syyskuussa ottavansa vastaan ”Helsingin kaupungin-psykologin” tehtävän ja kysyi, olisiko minulla kiinnostusta tulla hänen apulaisekseen osallistumaan ”ekstreemisti produktiiviseen psykologin työhön” – tietysti hänen ohjauksessaan, eihän siitä muuten mitään tulisi. Jos olin kiinnostunut, hän kehotti minua soittamaan hänelle Hel-sinkiin tultuani.

Kesän lopussa pääsin suorittamaan professori Lehtovaaralle psyko-logian approbatur-arvosanan kuulustelun. Osoittautui, että hän tuns-i minut jyvaskyläläiseksi runoilijaksi. Keskustelimme hetken hänen kirjoittaessaan hyväksymismerkintää kuulustelusta ja osoittautui, että hän oli jopa lukenut nuo kaksi runokokoelmaani. Lopulta hän sanoi mielestäni hyvin painavasti: ”On hyvin mielenkiintoista seurata, kumpi Teistä vie voiton, tiede vai taide.”

Tunsin paisuvani itsetunnosta niin kuin sadun sammakko. Punas-tuin. – Tiede ja Taide siis kamppailivat minusta! Se oli ruhtinaallista.

4.

Karstulan vaihe oli tuonut jonkinlaista järjestystä elämääni, aikuisuutta. Raha-asiani olivat joksikin aikaa kunnossa. Olin innostunut opiskeluun. Vaikea asunto-ongelma Helsingissä oli sekin ratkaistu. Jo runsas vuosi sitten keväällä olin saanut vuokratuksi erinomaisen huoneenpuolikkaan Merikatu 7:stä, Suomen Pankin pääjohtajan Rainer von Fieandtin kodista. Se oli ajan tavan mukaan pienen pieni palvelijan huone, johon minun oli ollut määrä hankkia asuntotoveri. Kai Laitinen oli valmis tulemaan, koska oli asuntoa vailla.

Kävikin niin, että minun oli jäätävä Karstulaan, jolloin Kain asiaksi tuli hankkia vuoden ajaksi asuntotoveri. Nyt asunto vapautui minulle Kain asuntotoverina.

Huoneen kalusto oli minimaalinen: kaksi sänkyä, keinutuoli ja ta-vallinen tuoli, pieni pöytä. Pöytää en voinut käyttää, sillä sen päällä lo-jui siisteissä pinoissa vuoroaan odottamassa kolmisenkymmentä Kain lainaamaa kirjaa. Keinutuoli oli harvoin käytössäni, sillä Kai istui siinä

päivät pitkät käyden läpi maailmankirjallisuutta. Ei hän ollut itsekäs, kaukana siitä. Hänhän jakoi minullekin auliisti tietojaan. Olin tuskin päässyt ovesta sisään, kun hän jo huikkasi kirjansa takaa: ”Kuulepas tätä!” Ja taas tulin kuulemaan valikoidun otteen jostakin klassikko-helmestä. – Rupesin viihtymään yhä paremmin osakunnassa, varsinkin iltaisin Hämäläisten talolla järjestetyissä tansseissa – koska parhaiten klassikkokirjailijoiden tekstien kuuntelu voi käydä voimille. Niinpä kun sitten puolenyön maissa astuin huoneeseemme, Kain nenä rypistyi kummasti – muistuttaen villakoiran hymyä – ja hän huiski kädellään ikään kuin karkottaen myrkykaasupilveä. Enhän minä viinalle haisut, absolutisti kun olin, vaan mitä hienoimmalle hien ja naisellisten parfyymien tuoksuseokselle, joka oli seurannut minua hellävaraisena muistona daameista tanssisalilta saakka.

Olin kuitenkin taaskin ollut onnekas: Jos oli huone pieni, sitä laajempi ja häikäisevämpi näköala avautui ikkunasta: meri välkkyvine aaltoineen, saaret, salmet ja satama, veneet, Suomenlahti aina Harmajan majakalle asti – saattoipa otollisella säällä kaukana häämöttää Tallinnakin. Johan von Fieandt, pääjohtajan vanhin poika, joka minut ohjasi perille loisteliaan suuren salin ja arvokkaan näköisen ruokasalin välistä käytävää pitkin, huomautti maisemaan viitaten, että minut oli alun perin valittu asujaksi juuri runoilijan ominaisuudessa, jolloin maisema tulisi varmasti hyvään käyttöön. Kiitin jalosta ajatuksesta. Tosiaan: vain päivittäin vilkaisu siniselle merelle ja – hupsista heijaa – taas tuli runo. Niinhän se käy...

5.

Opiskelussani olin hyvin nirso valitessani luentoja. Kuuntelin logiikkaa, Kailaa ja von Fieandtia – vaikka olin kirjeessäni Kaille vuosi sitten julistanut, ”ettei pirukaan häntä jaksa kuunnella”. Nyt jaksoi. Vieläpä innostuin von Fieandtin luennoista.

Muistin Viitamäen kehotuksen ottaa yhteyttä häneen, ”Helsingin kaupunginpsykologisiin”. Löysin puhelinluettelosta numeron, jossa varmaankin tiedettäisiin, mistä tällaisen huomattavan virkailijan löytäisi. – Ei ollut aavistustakaan. Mutta ystävällinen naisääni antoi minulle numeron, jossa asiasta ”varmaankin” tiedetään. – Ei tietoa. Mutta sain uuden numeron, jossa asia ”melko varmasti” tiedetään. – Sellaista ”kaupunginpsykologia” ei tunnettu – mutta arveltiin, että siitä ja siitä numerosta varmaan löytyisi... Tämä oli jo kuin asioimista Kansanhuollon toimistossa, hyppäämistä luukulta luukulle. Olin jo aikeissa lopettaa koko jahdin, kunnes eräässä numerossa joku arveli, että työnvälitystoimiston

nuorisovälitykseen on ilmestynyt sellaista ”uutta kummaa väkeä”, jossa sellainen – mikä se olikaan... psykologi ... saattaisi olla.

Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston nuorisovälitys-toimiston ammatinvalinnanohjauksesta löysin henkilön, joka kertoi, että Viitamiä työskenteli viereisessä huoneessa. Sain hänet puhelimeen ja muistutin lupauksesta ottaa minut apulaiseksi. Hän kuulosti epävarmalta, mutta lupasi järjestää minulle tapaamisen Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston nuorisovälitystoimiston johtajan Wolmar Mattlarin kanssa.

Niin minä sitten istuin tätä olemukseltaan suurta johtajaa vastapäätä hänen työpöytänsä ääressä ja sain kuulla, että ”meidän tulee pitää huolta nuorisostamme” ja että – ”määrärahojen vähyydestä huolimatta” – minut voitaisiin palkata puolipäivätyöhön ns. ”jälkitarkkailijaksi”, jonka tehtävänä olisi hankkia tietoa ammatinvalinnan ohjausta saaneiden menestyksestä ja työssä viihtymisestä, jotta niitä voitaisiin verrata asianosaisten testituloksiin ja heidän saamaansa ohjauspäätökseen. Kaikki tämä tulisi osakseni siksi, että ”meidän tulee pitää huolta nuorisostamme”. Paljon muutakin painavaa asiaa sain kuulla tältä tukevasti tuolissaan istuvalta virkamieheltä, joka tunsikin hartioillaan virkansa velvollisuuksien taakan: ”meidän tulee pitää huolta nuorisostamme”.

Tunsin olevani puoliksi kunnan ihminen, kun minulle oli työtä kuukauden päivänä viikossa kello 9:stä 13:een. Uskottelin itselleni jälleen, että minä siis opiskelisin tehokkaasti ainakin puolipäiviä. Pian huomasin, ettei tämä nyt ollutkaan itsepetosta. Tosin luentojen seuraaminen ja kurssikirjojen lukeminen jäivät vähiin, mutta minulle tarjoutuikin erinomainen tilaisuus oppia psykologin työtä käytännössä, ikään kuin upota siihen sisään. Tulin tuntemaan moninaisten testien käyttöä ja kokeilua, tekemään niiden tilastollista pätevyyden (validiteetin) tutkimusta – itsenäisesti ja saaden ohjausta tilastollisten menetelmien käytöstä psykologiassa eli psykometriikasta parhaalta asiantuntijalta, dosentti Toivo Vahervuolta.

Nuorisovälityksessä oli vanhastaan useita työnvälittäjiä, jotka ottivat vastaan tietoja avoimista työpaikoista ja tarjosivat nuorille työnhakijoille niitä. Uutta oli ammatinvalinnan ohjaus: oli pari maisteria, jotka kävivät koulujen viimeisillä luokilla esittelemässä, millaisia ammatteja on olemassa ja mitä niihin vaaditaan. Niin sanoakseni ammatinvalinnan ytimen muodosti kuitenkin uusi psykologinen osasto, jossa nuorten ammattiaan etsiskelevien persoonallisuutta ja soveltuvuutta työtehtäviin tutkittiin ”tieteellisin”, psykologisin menetelmin.

Tätä toimintaa johti dosentti Kai von Fieandt, joka hoiti myös psyko-

logian professorin virkaa sitten, kun se lopultakin Helsingin yliopistoon perustettiin. Hänestä tuli Helsingin yliopiston ensimmäinen psykologian professori.

Muita psykologeja olivat R. Olavi Viitamäki, Annika Uotila ja Martti Takala, joka toimi myös yliopiston psykologian laitoksella Eino Kailan volontaari-assistenttina (tarkoittaa: assistenttina ilman palkkaa, pelkästä työn ilosta). Annikasta ja Martista tuli pian pari, niin että Annika on tunnettu enemmän Takala-nimellä. – Niin, ja olinhan vielä minäkin jonkinlainen psykologi, vaikka vasta opintojen alussa.

Kaikista mainituista tuli myöhemmin psykologian professoreja, Martti Takalasta lopulta Jyväskylän yliopiston rehtori. Jonkin aikaa työskenteli työnvälittäjänä ikätoverini Erik Allardt, jonka kanssa kävin pitkiä yhteiskuntaa koskevia keskusteluja. Hänen piti aina kävellä edestakaisin innokkaana puhuessaan ja hänen puheensa tuli pitkinä, perusteellisina sanojen ketjuina. Tuossa ketjussa noin joka kolmas sana oli ”ninku” tai – jos hän puhui ruotsia – vastaavasti ”sossom” (såsom), englannissa taas, jos sitä oli käytettävä: ”satsö” (such a). Erikistä tuli pian sosiologian assistentti ja sitten, hyvin nuorena, professori, lopulta Åbo Akademin kansleri. – Noista varhaisista vuosista lähtien sosiologiaa opiskelleen tuntee erehtymättä siitä, että hän ”ninkuttaa”.

Viitamäki piti arvoa alentavana kutsua minua ”jälkitarkkailijaksi” – koirathan jälkiä seuraavat hajuaistinsa ohjaamina. Saman tien hän kehitti minulle hienomman tittelin: olfaktorikko, joka suomennettuna olisi lähinnä hajuaistiaan käyttävä nuuskija. Pian tämä nimitys oli koko toimistossa epävirallisessa käytössä.

Viitamäki oli ehdoton korkeakulttuurin kannattaja. Kun säädettiin laki lapsilisistä, hän sanoi tuohtuneena: ”Minulta, joka olen intellektuaalisen produktiivisuuteni huipulla, otetaan rahat ja annetaan niille, jotka menevät ja sikiävät kuin kaniinit.”

Kyllä minä hiukan koiraksi itseni joskus tunsinkin, kun vaeltelin ”koiranilmassa” räntäsateessa etsimässä ohjattuja, jotka eivät olleet välittäneet tulla luokseni toimistoon kertomaan työkokemuksistaan heille tarjotussa ammatissa. Nämä, joita minun piti tavata heidän kodeissaan, asuivat tavallisesti Sörnäisissä, Vallilassa tai Hermannissa – sitä kauemmaksi ei Helsinki ulottunutkaan. Hämmästyin nähdessäni, miten paljon pääkaupungissa oli suoranaisia slummeja, röttelöasuntoja. Kun erääseen sellaiseen astuin sisään ovesa riippuvan, pakkaselta suojaavan huopaverhon ohi ja tiedustelin etsimääni poikaa, hänen äitinsä viittasi ääneti peukalollaan naapuritaloon. Siellä oli Helsingin keskusvankila.

6.

Kai oli etevä tuttavuussuhteitten rakentelija. Minäkin pääsin pian osalliseksi huoneeseemme ahtautuvasta ”kultturellista”, usein varsin radikaalista seurasta. Pieneen palvelijanhuoneeseen sai ihmeesti mahtumaan väkeä. Mitään ei tarjoiltu, ainoastaan puhetta, väittelyä, ajatuksia.

Joskus Kai kertoi innostuneesti: ”Nyt tulee Tuomas Anhava, oikein hyvä mies, oikein hyvä! – Niin, ja Elina Saraste. Tapasin osakunnassa!”

Minä en tiedä, mistä Kai näitä älyniekkoja löysi, paitsi osakunnasta, ehkä Kerho 33:sta, ehkä kirjallisuuden opiskelijoiden ryhmistä, koulutovereista.

Silloin, kun Lauri Viita oli mukana, hän oli heti joukon keskipiste. Hänen puheensa oli kaiken peittävää julistusta – oli kuin meren raskaat mainingit olisivat yhtä mittaa vyöryneet peittäen kaiken Olevaisen. Maailma oli kuin pikku pallo hänen suurissa ”betonimyllärin” käsisään, kun hän lausui viisauksiaan: ”Eihän tämä maailma voi loppua. Jos vois, se olis loppunu jo!”

Puhuttiin iltamyöhään, pikkutunneille. Hyvä oli puhua, kun pääjohtajan suuret salit vaiensivat Lauri Viidankin voimalliset maanvyörymää muistuttavat lausuntaesitykset. Väliin hän antoi tulla vahvalla, kaikuvalle äänellä rytmikkäin poljennoin uusimpia runojaankin – uppoutuen niihin niin, että oli täysi työ saada hänet lopulta nousemaan ja lähtemään. Vielä hississäkin runonlausunta jatkui ja kajahteli sitten Merikadun seinistä – ja vielä kadunkulman takana, kun me jo, Kai ja minä, teimme lopen uupuneina paluuta kotiin.

Kyllä mekin, Kai ja minä, liikuimme vastavuoroisesti muiden kodeissa tai opiskelu-”bokseissa”. Monet näistä ystävistämme ”eivät vielä” olleet saaneet julkaistuksi esikoisteostaan, mutta aineistoa oli jo liikaakin. Lasse Heikkilä oli yksi näistä, ikätoverimme, mutta jo perheellinen. Lasse oli pestautunut Helsingin Kaupunginkirjastoon apulaiseksi. Kirjastoa johti dosentti Uno Saarnio, logiikan opettaja ja äärettömyyden matematiikan tutkija. Aivan omaksi ilokseen Saarnio oli itse mukana, kun pääkirjastossa Rikhardinkadulla alkoi kokoontua ”Urania-piiri”, filosofian harrastajien epävirallinen joukko, yhtenä keskeisenä henkilönä Lasse Heikkilä. Lasselle tämä radikaali, vapaa ryhmä sopi, sillä hän inhosi kaikkea ”sosiaalista”. Yleensäkin hänen pallomaiset silmänsä pyörivät kiivaasti keskustelun huipentuessa, mutta kun sanottiin ”sosiaalinen”, hänen ivallinen huomautuksensa tuli kuin sähisevän käärmeen suusta: ”Sss... ssossiaalinen!”

Lassen sosiaalisuuden kammo ei kuitenkaan merkinnyt sitä, etteivätkö vieraat olisi olleet tervetulleita – kunhan tulivat ilman ennakkosopi-

muksia, yllättäen ja epäsopivaan aikaan.

Lassen aina kuohuva tunnetila, jopa usein purkautuva suoranainen aggressio, saivat aikaan, että kaikkien keskustelijoidenkin verenpaine kohosi nopeasti ja oltiin usein aivan tappelun partaalla. Kun kerran Jouko Tyyri jankutti väitettään, että ”kaikki on politiikkaa” ja minä sen torjuin pätevillä järkisyillä ja semantiikalla, mutta hän vain jankutti yhtä ja samaa, tunsin, miten nyrkkini kiristyivät ja olivat kohoamaisillaan iskuun, minun, sodassa kypsennetyn, lempeän pasifistin. – Lasse nautti tilanteen ehdottomasta ”epäsosiaalisuudesta”, nautti ja nauraa hekotteli.

Eräänä syysyönä puolenyön jälkeen soi puhelin ja minä kiirehdin vastaamaan, ennen kuin koko talo heräisi. Lasse Heikkilä soitti ja ilmoitti lakonisesti: ”Kai on nyt meillä täällä, niin että älä suotta hätäile. Hei sitten.”

Mitäpä siinä hätäilemistä oli, kerrankos ihminen on yöllä poissa kotaan.

Kai tuli aamupäivällä, oudon näköisenä, vakavana ja kalpeana kuin haudasta noussut ja mutisi rojahtaessaan vuoteelleen lepäämään: ”Siinähan tiedät.” En minä mitään tiennyt. Ja kun hän ei ollut asioistaan ennenkään kertonut, en minä nytkään ruvennut niitä utelemaan.

Vasta myöhemmin sain Lasselta kuulla, että Kai oli ollut jo pari vuotta syvästi rakastunut Aila Meriluotoon ja odottanut kärsivällisesti Ailan kypsymistä vastarakkauteen, jonka mahdollisuuden hän taitavasti tässä vaiheessa kätki Kailta. Kun Ailan esikoisrunokokoelma, loistavasti menestynyt ja ylistetty ”Lasimaalaus” sitten oli ilmestynyt, itse kirjallisuuskritiikin ylin valtiassakin Veikko Antero Koskenniemi oli hehkuvin sanoin nostanut pilviin tuon kokoelman ja asettunut palvomaan nuorta runoilijatarta kuin rakastettua ikään – vanhan Goethen esimerkkiä noudattaen.

Mutta ei siinä kaikki. Veikko Anteron toimet olivat olleet lähinnä kuvattavissa latinan sanalla *oppugnare* (”rynnäköiden ahdistaa”) kuin sanalla *occupare* (”ottaa rynnäköllä”). Nyt oli kuvaan ilmestynyt Lauri Viita, ”betonimylläri”, kyllin vahva jättiläinen torjumaan heiveröisen Veikko Anteron yritykset rynnäköiden ahdistaa Ailaa.

Oliko Kai epätoivoissaan lopulta kosinut Ailaa, sitä en tiedä, mutta voin hyvin kuvitella, että niin oli ja Kai saanut ottaa vastaan tuon tavanomaisen toivomuksen, ”että ollaan kuitenkin ystävät”. Se on kuin löylyn heitto kuumalle kiukaalle. Se sähköttää. Tilanne oli vienyt siihen, että luonteeltaan niin stabiili ja rauhallinen Kai oli menettänyt kokonaan tasapainonsa. Hän oli kierrellyt tuntikaupalla meren rantoja, tuijottanut

Suomenlinnan majakan luokseen kutsuvaa silmää ja kuunnellut mustien aaltojen kohinaa rantahiekalla vakuuttuneena siitä, että kohta löytää kohdan, johon laiturilta hyppää ja ui ... ui niin kauas kuin jaksaa ja sitten uppoaa meren syliin... meren syliin hän uppoaa...

Jotenkin Kai oli kuitenkin joutunut Heikkilöiden ovelle, jalat märkänäkin toivotettu tervetulleeksi, ei kysytty mitään, hoideltu. Ja sitten soitettu minulle.

7.

Keväällä vuonna 1948 Kai sai tietoonsa, että aivan lähellä Merikatua oli vuokrattavaksi tarjona leskiruostinna Malinin luona Laivurinkadulla kaksi suurehkoa huonetta – lopulta omat huoneet Kaille ja minulle. Sitä olin jo pitkään toivonut, koska en halunnut jatkuvasti joka ilta siirrellä syrjään kirjavuoria sänkyni päältä päästäkseni yön lepoon.

Onnistuimme vuokraamaan huoneet, minä manalle menneen rovastin kirjaston ja Kai isomman, käytävän toisella puolella. Ikkunastani oli soma näköala länteen, yli vanhan Eiran tyyppillisten talojen. – Käytävän päässä oli kylpyhuone-WC, jossa kerran viikossa lämmitettiin suihku- ja kylpyvesi koivuhaloilla, joita nyt jo oli tarpeeksi ostettavissa.

Osoittautui, että kolmannessa huoneessa asui Ailan sisar, Sirkka Meriluoto. Aila oli muuttanut lapsuudenkotiinsa Pieksämäelle, jossa hän sai vanhempiensa avun odottaessaan lastaan.

Mainittakoon tässä, että noihin aikoihin tapasin kerran Lauri Viidan Helsingin kadulla ja hän kertoi minulle asioista hyvin avoimesti. Hän sanoi kaipaavansa kotiaan ja perhettään Tampereen Pispalassa ja edelleen rakastavansa vaimoaan. Nyt hänen oli heistä erottava ja muutettava Pieksämäen yhteiskoulun rehtorin asunnon vinttikamariin... asumaan Ailan kanssa... ja sen vauvan... Tässä hänen äänensä pyrki tukahtumaan, mutta hän sai sanotuksi: ”Kyllä elämä muuttuu... vaikeaksi, kun siihen tulee... lapsi...” Lauri käänsi hukan päätään pois päin, mutta näin, että hän itki.

Vaikka Kai oli herkkä luonne – ja sen näki hänestä selvästi – minun oli pakko ihailla hänen kestäkykyään, kun hän nyt joka päivä käveli niillä tutuilla käytävillä, joita Aila oli astellut – ja hän yhdessä Ailan kanssa – ja ”jossa jalkasi pieni astuu” oli kenties Koskenniemi laulanut elegisesti... Entäs Viita...

8.

Jokapäiväisen elämän arkisissa toimissa ihminen ei paljonkaan pane merkille, miten politiikan jouset hänen ympärillään jännittyvät ja mil-

lä veitsenterällä yhteiskunta hänen ympärillään saattaa elää. – Elin ja opiskelin hurskaan tietämättömänä siitä, mitä ympärillä – eritoten politiikassa – tapahtui. Yhtä vähän kuin minulla oli sävelkorvaa minulla oli poliittista tietoisuutta. Minun ei ole tarpeen kuitenkaan syyttää yksinomaan tietämättömyyttäni. Koko kansalle totuus oli kiven takana. Lehdet eivät uskaltaneet kertoa uhkaavista asioista, eivät halunneet ”lietsoa levottomuutta” – vielä vähemmän radio, joka oli vankasti kotikommunistien käsissä, kun Hella Vuolijoki oli asetettu pääjohtajaksi.

Osakunnassa tapasi niitä, joilla oli jonkinlainen kuva Suomen tilanteesta – joko tietoa tai huhupuheitten dramatisoitua sanomaa. Huip-punsa saavutti huhumyllyjen siipien viuhina keväällä 1948, jolloin nimi ”Gabrielsson” oli kaikkien huulilla. Hän oli Helsingin poliisipäällikkö ja hänen johdollaan kerrottiin kommunistien vallankaappauksen tulleen torjutuksi.

Myöhemminä vuosikymmeninä mielipiteet ja muistikuvat tapahtuneesta hämärtyvät, joten on syytä kertoa tässä se, mitä historioitsijat ovat vähitellen saaneet asiasta selville, sillä kommunistit ovat myöhemmin koettaneet esittää, että koko asia oli porvareitten liikkeelle panemaa juorua.

Talvella 1947 tehty Pariisin lopullinen rauhansopimus, jolta odotettiin niin paljon, oli ollut pettymys. Länsivallat olivat meidät hylänneet, kun Neuvostoliiton asettamat ehdot oli hyväksytty sellaisenaan.

Valvontakomissio oli viivytellyt lähtöä Suomesta ja kun se vihdoin tapahtui syyskuussa 1947, siitä saatiin sentään yksi riemunaihe. – Tätä lähtöä seuraavana päivänä Tasavallan Presidentti Paasikivi ilmoitti virallisesti sotatilan lakanneen Suomessa.

Osakunnassa oltiin sitä mieltä, että tämä oli Paasikiven paras vitsi.

Valvontakomissio lähti ja se koettiin helpotuksena. Poliittinen tilanne kuitenkin jännittyi jännittymistään. Todellinen ”vaaran vuosi⁴” oli 1948. Moskovassa käytiin neuvotteluja Suomen ja Neuvostoliiton ”ystävyyss-, yhteistyö- ja avunanto-sopimuksesta”, YYA. Pekkalan hallitukseen oli nimitetty sisäministeriksi kommunisti Yrjö Leino. Salaisena tarkoituksena kommunisteilla oli, että hän siinä asemassa valmistelisi ja johtaisi vallankumouksen Suomessa. Ennen pitkää osoittautui, että hän oli siihen kuitenkin liian heikkotahtoinen. Kerrottiin, että hän sai tästä vuoden vaihteessa 1947–48 ankarat moitteet vaimoltaan Hertta Kuusiselta ja Moskovassa Andrei Zdanovilta. Huhut tiesivät kertoa, että Hertta olisi Kremlissä jopa vaatinut miehensä välitöntä teloitusta, mutta

⁴ Vuosia 1946–48 on historioitsija Lauri Hyvämäki nimittänyt ”vaaran vuosiksi”.

saanut vastauksen, ettei Moskovassa teloiteta minkään maan ministereitä. Zdanov määräsi vain Leinon eroamaan ja kommunistit vaihtamaan sisäministeriä Suomessa.

Tämä Zdanovin vaatimus toteutuikin siten, että eduskunta erotti Leinon ja tilalle tuli Eino Kilpi SKDL:stä, maltillisempi vasemmistolainen, ei aivan Stalinin mieleinen.

Suomen sisäpolitiikan varsinainen riesa oli Hertta Kuusinen, Otto-Ville Kuusisen tytär. Hän oli pitänyt 25.3.48 huomiota herättäneen puheen, jossa julisti, että ”Tshekkoslovakian tie” oli Suomenkin tie.

Julkisuuteen kotikommunistiemme suunnittelema vallankaappaus tuli, kun Suomen sosialidemokraatti julkaisi asiasta paljastuskirjoituksen 25.4. Tämän paljastuksen tekeminen oli ymmärrettävää, sillä olivathan sosialidemokraatit jo useita vuosia käyneet vahvaa ”Jo riittää”-kampanjaansa kommunisteja vastaan.

Samaan aikaan poliisipäällikkö Erik Gabrielsson sai puhelimitse kaappausuunnitelmasta tiedon, kun sisäministeri Yrjö Leino, joka jo tiesi joutuneensa puolueensa epäsuosioon, varoitti asiasta. Vallankaappaus alkaisi siten, että Liikkuva poliisi, joka oli ollut jo pitkään kommunistien käsissä, jakaisi suurehkosta asevarastostaan aseita kaappajille.

Seuraavana päivänä Gabrielsson määräsi Liikkuvan poliisin asevaraston aseet siirrettäviksi ja kätkeväiksi lukittujen ovien taakse. Kätkö oli oikeaoppisille kommunisteille mahdollisimman epämiellyttävässä paikassa: Suurkirkon kappelin kellarissa.

Gabrielssonin reaktionopeuden ja taitavuuden ansiosta Suomi ei joutunut ”Tshekkoslovakian tielle” vaan vallankaappaus jäi lähtökuoppiin. Hertta Kuusinen ei joutunut syytteeseen ilmeisestä vallankumouksen valmistelusta – ei joutunut, sen sijaan hän nousi ministeriksi kesäkuun alussa 1948. – Osakunnassa Herttaa inhottiin, olipa ulkonäöltään miten upea ja älynlahjoiltaan nerokas tahansa.

Voi sanoa, että tähän kommunistien vallankumous-hankkeeseen ja sen epäonnistumiseen huipentuivat ”vaaran vuodet”. Myöhemmin he ovat koettaneet selittää koko asiaa sosialidemokraattien ja porvariston liikkeelle panemaksi tarinaksi.

Se, että kevät oli politiikassa levoton, ei näkynyt vähän vähääkään ammatinvalinnanohjauksen arjessa. Kevät toi paljon ohjattavia, mutta oli myös paljon työpaikkoja tarjolla. Viitamäki oli lukenut Lin Yu Tangin kirjan ”Maallinen onni” ja kertoi ihastuksissaan sen ”meditatiivis-pragmaattisesta”, syvästä kiinalaisviisaudesta: maallinen onni on varmimmin löydettävissä puutarhan hoitamisessa. Tämän Viitamäki uskoi vakaasti.

Kevät toi kirkkaita päiviä. Eräänä aamuna työhönsijoittaja Kättö katseli ikkunasta pilvetöntä taivasta ja sanoi mietteissään: ”Näyttää tulevan kaunis päivä. Onkohan meillä tarpeeksi puutarha-apulaisten avoimia paikkoja kortistossa? On taas semmoinen sää, että Viitamäki taatusti suosittelee jokaiselle testaamalleen pojalle ja tytölle puutarhurin ammattia.”

Ystäviä. Hypnoosia. Kulttuuria

1.

Opintoni etenivät hitaanlaisesti Helsingissä, mutta ei ollut hätää: Olin tehnyt Mattlarin kanssa sopimuksen, että saatoin työskennellä toukokuussa ja syyskuussa täysipäiväisesti ja siten saada kesän, kolme kuukautta, vapaaksi kesäyliopisto-opintoja varten. Näin pääsin aivan hyvällä omallatunnolla tuhlaamaan aikaani kiintoisiin rientoihin Helsingissä.

Muuan erikoisuus oli Urania-piiriksi kutsuttu. Se oli alkanut kerhotoiminnasta Helsingin kaupunginkirjaston tiloissa Rikhardinkadulla, mutta laajentunut sitten Käpylän ja Oulunkylän kirjastoihin. Lopulta kokoonnuttiin aina, kun levisi uutinen, että Touko Voutilainen on kaupungissa! Touko Voutilainen, maisteri ja Sysmän yhteiskoulun rehtori, oli tämän piirin eräs keskeinen henkilö. Mitään jäseniä ei ollut eikä siis johtajiakaan. Oli vain joukko, joka kokoontui jossakin ja mukaan tulivat ne, jotka saivat tiedon kokouspaikasta ja -ajasta. Useimmiten mukana olivat mainitun Touko Voutilaisen veli Martti, Lassi ja Seppo Nummi, Lasse Heikkilä, Martti Takala, Veli Valpola, Erkki Länsiö (nimimerkki ”Linssi”), Eino Krohn, Pentti Ikonen, Simo Sivenius, Kyösti Ålander ja usein minäkin.

Keskusteltiin filosofiasta, kasvatuksesta, koulujärjestelmästä, psykologiasta, kirjallisuudesta, musiikin tilasta ja milloin mistäkin kulttuurin ikikysymyksestä. Se ei ollut pelkkää puhetta vaan johti luoviin tekoihinkin: Seppo Nummi sai alulle musiikkikirjastojen perustamisen Helsingin kirjastojen yhteyteen. Touko Voutilaisella oli utopistiselta vaikuttava projekti: Yhtenäiskoulu Helsinkiin, rakenteeltaan ja ope-
tusperiaatteiltaan aivan uuden tyyppinen oppilaitos. Sen suunnittelu ja toteuttaminen käytännössä vei sitten toistakymmentä vuotta, mutta

Touko oli sitkeä ja itsepäinen.

Olin tutustunut Toukoon jo keväällä 1948, kun hän oli pyytänyt minut testaamaan Sysmän yhteiskoulun oppilaita ja antamaan heille ammatinvalinnan ohjausta. – Yhtenäiskoulun perusajatus oli yksinkertainen: Kouluun tulevalle lapselle oli järjestettävä mahdollisuus käydä turvallisesti läpi kaikki 12 oppivuottaan ilman väliin tulevia pääsytutkintoja ja oppilaskarsintoja. Toiseksi oli opiskeltava kutakin oppiainetta mahdollisimman tiiviinä jaksoina – jos mahdollista joka päivä, kunnes jakso päättyi. Steiner-koulussa itse asiassa toteutettiin näitä periaatteita, mutta Steinerin antroposofiaa Touko piti niin suurena hulluutena, ettei hän voinut Steiner-kouluakaan sietää. – Kun Yhtenäiskoulu sitten aloitti toimintansa, minutkin kutsuttiin sen johtokuntaan.

Filosofisen Yhdistyksen kokouksissa kävin ahkerasti. Ihailin Eino Kailaa, joka oli pitkät ajat sen puheenjohtajana. Kaikki odottivat aina esitelmän jälkeistä keskustelua, jossa Kaila joka kerta ”pyysi antaa itselleen” ensimmäisen puheenvuoron. Sitä kesti usein puolikin tuntia ja muu keskustelu olikin sitten toisarvoista.

Kyllä Kaila osasi olla kohteliaskin – luopumatta kuitenkaan omasta kannastaan. Tiedettiin, että hänen ja Erik Ahlmanin, Jyväskylän yliopiston filosofian professorin, filosofiset lähtökohdat erosivat jyrkästi toisistaan. Kaila oli loogisen empirismin edustaja, monien mielestä liian lähellä materialismia, ja Ahlman eräänlainen idealisti. Siispä odotettiin kiinnostuneesti, mikä taisto mahtaisikaan kokouksessa syntyä Ahlmanin esitelmän jälkeen. Mitä Kaila sanoisi? – Kaila käytti – kuten tavallista – ensimmäisen puheenvuoron sanoen: ”Mitä tahansa ajatteleekaan Ahlmanin filosofiasta, täytyy sanoa, että hän filosofoi tosissaan!” Ei enempää. Sitten Kaila antoi puheenvuoron toisille.

Filosofisen Yhdistyksen kokouksen jälkeen käveli Säätytalolta Suurtorin lävistäjää pitkin miltei aina innostunut joukko yliopiston vieressä toimivaan kahvilaan, jolla oli meidän oloissamme varsin aristokraattinen nimi: ”The English Tea-Room”. Juotiin teetä ja katseltiin tyyliltään intialaiselta vaikuttavaa, filosofista mielenlaatua edistävää sisustusta. Keskusteltiin juuri kuullusta esitelmästä ja puheenvuoroista – lempeästi hyväksyen tai naskalinterävästi ivaillen. Auktoriteetteina esiintyivät tässä seurassa veljekset Ohto ja Tarvo Anopoika Oksala, jotka hyväksyivät minut joukkoon ilmeisesti sillä perusteella, että olin jyvaskyläläinen niin kuin hekin, kotiseuturakkaita kun olivat. Muut teen ja filosofian särpijät olivat usein Uranian piiristä tai sattumalta joukkoon osuneita.

Kuten sanottu – ihailin Kailan otteita yhdistyksen puheenjohtajana. Kerran sattui kuitenkin tapaus, joka pudotti suomut silmistäni.

Poikkeuksellisesti olin kokouksen jälkeen liittynyt seuraan, jonka Sven Krohn oli kutsunut kotiinsa Kruununhakaan. Meitä oli pieni joukko, jossa erottautui muista jo vanhahko, arvokkaan näköinen mies – ehkä pitäisi sanoa ”herra”, sillä osoittautui, että hän oli parast’aikaa puolustusministeri, sosialidemokraatti muuten niin kommunistisessa Pekka-lan hallituksessa, Yrjö Kallinen, vakaumuksellinen rauhanaatteen ajaja ja – niin sanottiin – isänmaallinen mies. Sven Krohnin luona hän kertoi olleensa kolmasti kuolemaantuomittu, mutta aina viime hetkessä pelastunut. – Elämäkokemusta kerrakseen!

Tapani mukaan aloin estottomasti kehua Kailaa hänen puheenjohtajan otteistaan – kuinka hän oli kaikin voimin lyönyt nuijalla pöytään, keskeyttänyt alkuunsa jonkun harrastelijan puheenvuoron, pannut hänelle kerta kaikkiaan ”jauhot suuhun”. Kaila oli suorastaan huutanut: ”Minähän pyysin *asiantuntijoita* käyttämään puheenvuoroja!”

Hämmästyin täysin kuullessani, mitä Kallinen sanoi: ”Aivan. Se oli täydellinen *murha*!”

Sillä hetkellä Kaila putosi korkealta jalustaltaan. Todellakin! Kaila oli nuijallaan, ”tieteen nimessä”, iskenyt maan rakoon pienen ihmisen, joka ”ei ollut asiantuntija” – mutta ihminen kuitenkin hänkin.

Tunsin heti siinä paikassa loittonevani Kailan vaikutuspiiristä. Hänen filosofiansa jäi, mutta ihmisenä nyt paljastuneessa empatian puutteessaan hän ei enää ollutkaan niin suuri ja niin ihailtava.

2.

Syksyllä 1947 Johan von Wright, Pentti Ikonen ja minä satuimme otamaan puheeksi sen, etteivät von Fieandtin luennot yksin riittäneet psykologian opetuksesi eivätkä vastanneet opiskelijoiden toiveita ja kiinnostusta. Pentti, joka pyrki syventymään psykoanalyysiin, tunsu puutteen erikoisen suurena.

Oliko jotakin tehtävissä? Määrärahat olivat kiven alla. Uusi oppiaine ei sellaisia hevillä saanut irti.

Joku meistä keksi ajatuksen rakentaa opetusta vapaaehtoisuuden pohjalle. Ja sitä varten tarvittiin opiskelijoiden oma aineyhdistys. Kuka meistä lienee keksinyt nimenkin: Kompleksi.

Kun Kompleksin syntyvaiheita vuosikymmeniä myöhemmin muisteltiin, käsitykseni oli, että Johan valittiin ensimmäiseksi puheenjohtajaksi, mutta hän oli ehdottomasti sitä mieltä, että se olin minä.

Nuori psykiatrian ja psykologian opiskelija Veikko Tähkä suostui pitämään ensimmäisen luentosarjan (ilman palkkiota). Se esitteli lääketieteellistä psykologiaa ja kosketteli ensisijaisesti perversioita. On selvää,

että yleisö oli runsaslukuinen.

Pari esitelmää suostui pitämään myös Martti Paloheimo, psykiatrian opiskelija hänkin. Hänen esityksensä aiheina olivat suggestio ja hypnoosi ja hän täytti kuulijoiden toiveet yllin kyllin, sillä hän *demonstro*i hypnoosiin vaivuttamista – ja onnistui siinä niin hyvin, että kuka tahansa saattoi näkemänsä perusteella kokeilla samaa, kunhan vältti Paloheimon mainitsemia virheitä.

Tämän yhden demonstraation opetuksen mukaisesti ryhdyin tutki-
maan hypnoosia minäkin, kiinnostuneena erikoisesti niin sanotusta
posthypnoottisesta suggestiosta. Ensimmäiset kokeeni tein osakunnassa,
jossa oli joukko kiinnostuneita katsomassa esitystä. Tokkopa kovinkaan
uskoin onnistuvani, mutta niin vain kävi. Hypnotisoin koulutoverini
Kalevi Takalan siirtymään ajassa taaksepäin 10-vuotiaaksi, 7-vuotiaaksi
ja lopulta viisivuotiaaksi. Pyysin häntä aina kussakin ”iässä” kirjoitta-
maan nimensä. Käsiala muuttui selvästi aina lapsellisemmaksi. ”Viisi-
vuotiaana” hän aluksi ilmoitti, ettei osaa, mutta minä rohkaisin: ”Onhan
äiti opettanut!” Hän ilahtui ja sanoi: ”Kyllä minä nimeni osaan!” Ja hän
kirjoitti *tikkukirjaimilla*, jotka nekin hiukan horjahtelivat: ”KALEVI”.
Kun kysyin hänen 10-vuotiaana saamiaan joululahjoja, hän ilmoitti
saaneensa lentokoneen. Kysyin, montako pyörää siinä on, ja hän vastasi:
”Ei siinä pyöriä ole. Sehän on vesitaso!”

Bertil Johanssonin, osakuntatoverini, hypnotisoiminen tapahtui
asunnossani, jossa oli muutama tavallinen vieras seuraamassa koetta.
Annoin Bertilille posthypnoottisen suggestion, että hänen tuli hypnoo-
sista ”herättyään” ottaa kenenkään huomaamatta pyyhekumi kirjoitus-
pöydältäni taskuunsa ja kertoa puhelimella seuraavana päivänä, että
hänen pitäisi palauttaa se minulle. Näin tapahtui! Kukaan ei huomannut,
miten esine katosi. Seuraavana päivänä Bertil soitti ja pyysi saada
tulla tuomaan pyyhekumin minulle takaisin. Kysyin, mistä hän tiesi,
että se on minun. Hän meni aivan hämmennyksiin, mutta nauroi sitten,
kun selitin asian.

Demonstroin hypnoosia vielä usein osakunnassa, mutta kerran sattui
tapaus, joka muutti huolettoman suhtautumiseni.

Oli järjestetty ekskursio Korkeasaareen, jossa eläinopin professori
Pontus Palmgren kertoi häkkieläinten käyttäytymisestä. Tapasin ret-
kijoukossa Helena Pohjanpään, runoilija Lauri Pohjanpään tyttären.
Olimme muutaman kerran kohdanneet ja kävelleet yhdessä, kun hän
kiinnostui hypnoosi-ilmiöstä ja ehdotti, että hypnotisoisin hänet. Suos-
tuin tekemään sen – ajattele mattomasti – huoneessani kahden kesken.
Helena oli helppo hypnotisoitava, herkkä ja rauhallinen, ehkä hiukan

sulkeutunut ja eräällä tavalla ”uneksiva” – sitä hän tosin oli jo tavallissakin käyttäytymisessään.

Yht’äkkiä, kun Helena oli syvässä hypnoosissa, mieleeni tuli, että voisin tehdä hänelle mitä tahansa. Hän oli täysin minun vallassani! Eikä ollut yhtään näkijää, ei todistajaa, tapahtui mitä tahansa. Tilanne järkytti ja oli oudosti vastenmielinen. En halunnut tällaista. En halunnut tehdä ketään tahdottomaksi ja persoonattomaksi. Kiirehdin herättämään Helenan – ja ilman mitään posthypnoottista suggestiota. Helena heräsi yhtä helposti kuin oli hypnoosiin vaipunutkin.

Päätin, etten ainakaan koskaan tee hypnoosia ilman silminnäkijöitä. Vähitellen kokeilunhaluni hypnoosilla muutenkin väheni. Vasta parikymmentä vuotta myöhemmin demonstroin sitä muutaman kerran luennollani.

3.

Sain kutsun Sörnäisten keskusvankilaan. Näin asian puhelimesta ilmoitti Lassi Nummi ja se tarkoitti tee-iltaa Nummen perheessä, joka asusti kauniissa talossa koivumetsän keskellä lähellä vankilan muuria – lähellä siksi, että Nummen veljesten isä toimi vankilapappina. Kai oli jo aikaisemmin useinkin saanut näitä kutsuja tavattuun Lassin osakunnassa ja järjesti minullekin kutsun.

Veljesten, Ykin, Lassin ja Sepon isä oli ollut monia vuosia lähetystyössä Kiinassa ja Japanissa ja vanhin veljistä, Yki oli Japanissa syntynytkin. Itämaiset muistot näkyivät olohuoneen sisustuksessa, jolle leiman antoivat kiinalaiset pitkät ja kapeat, rullalta avattavat tuššimaalaukset. – Isä Nummi tervehti tulijoita ainainen hymy huulillaan ja vetäytyi sitten omiin oloihinsa. Sopivana hetkenä äiti Nummi tarjosi teen kiinalaisista kupeista. Mitkään väkevät juomat eivät tulleet kysymykseen.

Yki, vanhin veljeksistä, isänsä tapaan jatkuvasti hymyilevä, pian valmistuva insinööri, havitteli tulemistä käyttöesineiden suunnittelijaksi. Hän oli jo kihloissa, mutta vaikutti silti hyvin järkevältä. – Lassi oli juuri päässyt ylioppilaaksi, mutta kustantajalla, Otavalla, oli jo kolme hänen teostaan: runokokoelmat ”Intohimo olemassaoloon” ja ”Vuoripaimen” sekä proosateos ”Maisema”. Nuori Heikki A. Reenpää, jonka isä oli Otavan toimitusjohtaja, oli jokseenkin aina vieraiden joukossa.

Seppo Nummi oli vielä koululainen, mutta sai sävellyksen opetusta Yrjö Kilpiseltä, jota hän jumaloi ja jonka tukan kampausta hän jäljitteli täsmällisesti – ja oli muutenkin aivan Kilpisen näköinen. Seppo puhui Sibeliuksesta aina ”Sibbana”. Kerran radion haastattelussa hän oli lyönyt ällikällä musiikkitoimittajan, joka oli erehtynyt puhumaan ”musii-

kin kolmesta suuresta B:stä". "Ei musiikissa ole mitään kolmea suurta B:tä – on vain yksi, Bach". Seppo oli vallan kimpaantunut.

Mukana oli myös psykiatriksi valmistuva Martti Paloheimo. En tiedä, miksi. Jos hänen läsnäolonsa oli tarkoitettu hulluuden torjuntaan, siinä hän ei täysin epäonnistunut.

Keskustelu keinahteli oikukkaassa kulttuurilaineikossa kuin vene aallon huipulta toiselle. Ihasteltiin Eeva-Kaarina Volasen ensi esiintymistä Kansallisteatterissa. Naurettiin alas narrit ja pelkurit, jotka olivat lopettaneet Sartren näytelmän esitykset siksi, että päähenkilö oli naamioitu ilmeiseksi Staliniksi. Kehuttiin taivaisiin Nuorten näyttelyn uusi mestariteos, tuntemattoman Unto Koistisen "Poika ja puuhevonen". Surkuteltiin oopperan kulisseeja, jotka uhkasivat kaatua kesken näytöksen ilman väkevälihaksisen laulajan käsitukea. Arvioitiin kirjailijoita, ihasteltiin modernismia ja kaikkinaisia kulttuurin pölynpyyhkijöitä. Kai oli aivan tuotunut siitä, ettei meillä riittävästi tunnettu T. S. Eliotin runoutta.

Kaikki olivat lukeneet Egon Friedellin "Uuden ajan kulttuurihistorian" ja sitä siteeraten saatiin usein tarpeellinen satiirinen lähtökohta keskustelulle: "Lähinnä on jokaisen niin sanotun 'totuuden' kohtalona, että sen on kuljettava taival paradoksista kuluneeseen lauselmaan. Vielä eilen se oli järjetön ja huomenna se on oleva triviaali." – "Jokainen syvälle tunkeutuva kokemuseräinen tosiasian selitys ei ole mitään muuta kuin ihmeen toteamista." – Erityisesti riemuiten otettiin vastaan Friedellin toteamus: "Spesialisti on antanut pois sielunsa, voipa sanoa, että paholainen on spesialisti." – Kaikki yhtyivät siihen, että "me emme ollenkaan tiedä, mitä luonto on, emme milloinkaan saa sitä tietää. Kaikki on taidetta, se on: Ihmisen läpi kulkenutta luontoa." – Jokainen saattoi tarpeen vaatiessa turvautua Emersonin lausahdukseen: "Johdonmukaisuus on peikko, joka kummittelee vain ahtaissa aivoissa."

Koetin omasta puolestani järjestää joukkoon "tuoretta pullaa", Luin juuri kirjoittamiani parodioita, joista "Elegia raitiovaunulle; Prometheus pysäkillä" kirjoitettuna Koskenniemen mukaan sai huomattavan suosion – samoin eräät Morgenstern-käännökseni – kuten "Neue Bildungen, der Natur vorgeschlagen" eli "Luojalta unohtuneita luomuksia": Täpläpiru / Mankeloinen / Vesiselviäinen / Luppojutikka / Puuhalude / Sompajalkainen / Tukkonenäkäs / Vilukotilo / Verojäärä / Lomake-nousemasieni / Monivuotinen hiprakainen.

Politiikkaa ei puhuttu.

Tee-illat venyivät pitkään yli puoliyön. Kerran Heikki, Kai ja minä olimme lähteneet kävellen Sörnäisistä kotimatkalle, koska raitiovaunut eivät niin myöhään kulkeneet. Keskiyön jälkeen täysin autiolla Alek-

santerinkadulla hahmottui silmiimme ihminen, nuori mies, istumassa Tillanderin portailla. Parhaani mukaan lausuin osanottoni hänelle: ”Yksin oot sinä, ihminen, kaiken keskellä yksin...” Ja mies vastasi sujuvasti: ”Yksin syntynyt oot, yksin sa lähtevä oot...” Heikki A. Reenpää kiinnostui asiasta ja kävi niin, että hän kutsui istuskelijan Otavaan luokseen seuraavana päivänä. Siitä alkoi vähitellen Juhani Tuuran runoilijanura.

4.

Sain minäkin seurueen koolle huoneeseeni eli sotarovasti Malin-vainajan kirjastoon – tosin ilman teetarjoilua, mutta sitä täyteläisemmin tiedetarjoilua. Olin niin innostunut kehityspsykologiasta, että minun oli pakko päästä sitä esittelemään – ja kun yliopisto ei tarjonnut siihen tilaisuutta, päätin, että yliopisto olen minä. Kutsuin parhaat ystäväni, joiden arvelin olevan esityksestäni kiinnostuneita, erikoislaatuiseen ”seminaariin”. Mukaan tulivat Lassi Nummi, Matti Kassila, Lauri Viita, Unto Koistinen ja Kai Laitinen. Muotoilin hahmo- ja kehityspsykologian ja fenomenalistisen filosofian pohjalle kokonaisen modernin maailmankatsomuksen. Luulin, ainakin uskottelin itselleni, että se suoranaisesti vaikutti ainakin Lassi Nummen ja Matti Kassilan maailmankuvaan. Kai Laitiselle asia oli vanhastaan tuttua. Lauri Viita kertoi kokemuksiaan omasta ”primitiivisyydestään” – esimerkiksi sen, miten hänestä tuntui pahalta jatkaa runoa toiselle paperille, koska hän tekisi sille silloin väkivaltaa – vaan hänen täytyi aloittaa alusta ja tihein rivein, niin että koko runo mahtui yhdelle liuskalle. Silloin olo oli hyvä.

Lassi Nummi oivalsi asiat heti. Näin sen hänen oikeanpuoleisesta silmästään, jossa oli sellainen hermovika, että se vilkkui sitä tiheämpään, mitä intensiivisemmin hän ajatteli. Nyt hän ajatteli – syvästi ja tiiviisti – silmä vilkkui nopeassa tahdissa.

Unto Koistinen kuunteli ja katseli huoneen iänikuisia tapetteja, joiden harmautta eivät parantaneet edes himmeästi kyllänsäiset verkkokuviot. Kolmantena iltana hän tuijotti hyvin ahdistuneena huoneen seiniä ja ilmoitti, ettei mitenkään voinut istua enää ”tässä katiskassa”. Hän ei palannut, mutta toiset kestivät pari iltaa pitemmälle tieteen ”katiskassa”.

5.

Tuli aika harkita oppiaineitten valintaa kandidaatin tutkintoa varten. Oli jo selvää, että psykologiasta tulisi pääaineeni ja siinä olisi myös tehtävä pro gradu-tutkielma.

Huomasin, että kielitaitoni oli kovin puutteellinen. Englannin kiel-

tä en osannut ollenkaan ja ranskantaitoni oli kovin vähäistä. Ruotsia sentään ymmärsin ja saksankieleni oli kyllä parantunut kääntäessäni Heinrich Seidelin "Leberecht Hüncheniä". – Kerrottakoon ohimennen, että tuo käännös sananmukaisesti kuoli syntyessään. Heti sodan jälkeen oli tehty Gummeruksella suullinen sopimus asiasta, mutta työni oli kestänyt kolmisen vuotta. Toimitusjohtaja Salojärvi oli hämmästynyt, kun vein suomennoksen, eikä muistanut sopimusta ollenkaan. Kerroin, milloin se oli tehty. "Ai, se oli silloin sodan jälkeen! No, silloinhan meni kaupaksi mikä tahansa!" Siinä Mauno Salojärvi oli kuitenkin reilu, että otti työni vastaan ja heitettyään sen johonkin kaappiin antoi palkkion mukaisen maksumääräyksen. Inflaatio oli tosin sen arvon syönyt murto-osaan. Olin närkästynyt, en käännöksen kohtalosta vaan siitä loogisesta johtopäätöksestä, että minunkin loppuun myyty esikois-runokoelmani oli siis "mitä tahansa".

Selailin kurssivaatimus-vihkoa etsien oppiaineita, joissa suomen kielellä voisi päästä mahdollisimman pitkälle – ja silloinkin vähällä lukemisella. Psykologiasta selviäisin saksan ja ruotsin kielillä – tosin mukaan oli putkahtanut tanskankielinen Jörgensenin oppikirja, jossa monet o-kirjaimet oli oudolla tavalla poispyyhitty, ylivivattu. – Entä sivuaineet? Historia? Hirmuisesti ulkoa muistettavaa asiaa! Kotimainen kirjallisuus? Aivan liian laaja. Kasvatus- ja opetusoppi? Se kävisi kontoon, varsinkin, kun professorina oli tietämäni mukaan avokätisesti avosanoja jakava, ystävällinen J. A. Hollo.

"Estetiikka ja nykyiskansain kirjallisuus" oli jo nimeltään hupaisa ja huomasin, että opiskelija sai itse valita viisi "nykyiskansalaista" kirjailijaa ja lukea ne muka alkukielellä. Onneksi e.m. J. A. Hollo ja muut olivat suomentaneet kiitettävän määrän klassikoitten teoksia. Siis alkukielestä viis! Kyllä Koskimies katsoisi minua sormien läpi ja hyväksyisi minut, runoilijan.

Mutta ennen kaikkia näiden aineiden ns. "lopputenttejä" piti tehdä pro gradu -opinnäyte eli pieni, mutta useinkin paljon aikaa vievä tutkimustyö.

Lankesi luonnostaan, että tekisin tutkimuksen siitä aineistosta, joka oli kertynyt toimiessani leipätyössäni ammatinvalinnan jälkitarkkailijana, "olfaktorikkona". Testitulosten vertaaminen hankkimiini tietoihin ammatissa menestymisestä olivat tilastollinen ongelma, pelkkää psykometriikkaa, johon olin saanut runsaasti neuvoja alan parhaalta tuntijalta, dosentti Toivo Vahervuolta. Hän otti minut aina hyväntuulisena vastaan työhuoneessaan, jossa hän oli juuri laskemassa päässälaskuina korrelaatioita kuljettamalla vauhdikkaasti etu- ja keskisormiaan kah-

dessa sarakkeessa ja kertomalla lukuja pareittain keskenään ja summaamalla – edelleen päässälaskuna – tulot. Naureskellen hän kertoi tekevänsä aina tätä huvikseen lepuuttaakseen aivojaan tärkeämpien tehtävien välissä. – Minulle Vahervuo suositteli ”pivotaalisen kondensaation” menetelmää oman aineistoni analyysissa. Sen avulla laskettiin painokertoimet testivariaabeleille, jotta niiden painotettu summa saatiin maksimaalisesti korreloimaan kriteerin eli ammatissa onnistumisesta saadun arvostelun välillä. Tavallisesti tuon arvostelun suoritti lähin esimies työpaikalla.

Työn edistyessä minun oli näytettävä sitä Kai von Fieandtille, jolla ei selvästikään ollut aikaa mihinkään uuteen ”pivotaaliseen” perehtymiseen, mutta ei se haitannut. Pätevän kritiikin sain aina Vahervuolta, jonka tietoja ja taitavuutta suuresti ihailin.

Lopputuloksena saatoin todeta jotakuinkin merkitsevän yhteyden testien antamien estimaattien ja ammatissa onnistumisen välillä. Tosin sain työstäni vain cum laude approbatur -arvosanan, mutta huomasin, että työpaikallani se tulkittiin kaikkien ohjaajien työn onnistumiseksi ja siitä osattiin olla iloisia. Parissa ”kansantajuisessa” esitelmässäni keksin sitten esittää tikku-ukkopiiirroksen, jossa ammatissaan menestyneet ohjatut oli kuvattu ilmaan hyppivinä, riemusta tanssivina ukkoina ja epäonnistuneet surkeina, kumaraishenkinä olentoina, päät painuksissa. Ylärivissä olivat ohjauksen mukaisesti ammattinsa valinneet ja alarivissä siitä poikenneet. Kun ylärivissä melkein kaikki hyppivät iloisesti, mutta alarivissä enemmistöllä päät olivat surkeasti painuksissa, tulos oli niin selvä, että itse Wolmar Mattlar kiitti työtäni ja totesi, miten se osoittaa selvästi, kuinka ”olemme osanneet pitää huolta näistä nuorista”.

6.

On harhaa kuvitella, että yliopistot olisivat uusien ajatusten edelläkävijöitä. Päinvastoin: usein ne nimenomaisesti vastustavat niitä ankarasti – tai ainakin vaikenavat.

Tyypiesimerkki on suomalaisten yliopistojen suhtautuminen Sigmund Freudin vuosisadan vaihteessa kehittämään psykoanalyyysiin.

Olin jo koulupoikana tutustunut Kuloveden psykoanalyyysiä kuvailevaan kirjaan, joka oli ilmestynyt 1920-luvulla, ja tietysti innostunut siihen – siivittihän se mielikuvitusta tavattomasti.

Helsingin yliopistossa Eino Kaila torjui ärhäkästi psykoanalyyysin ilman muuta pseudotieteenä. Erik Ahlman suhtautui psykoanalyyysiin ymmärtävämmiin, mutta ei Jyväskylässäkään tietävästi mihinkään toimiin ryhtytty sen esiin nostamiseksi. Näin ollen psykoanalyyysi irtautui

siitä kiinnostuneitten psykologian ja filosofian opiskelijain asiaksi.

Työtoverinani ammatinvalinnan ohjauksessa oli Tapio Nousiainen, jonka kanssa kävin pitkiä keskusteluja psykoanalyysin teoriasta ja sen käytännössä toteuttamisesta, analyysin läpikäymisestä, joka kestäisi monta vuotta, mutta antaisi mahdollisuuden sen jälkeen toimia psykoanalyysia harjoittavana terapeutina.

Kun sitten suurta huomiota herättänyt ja sanomaltaan salaperäinen filmi ”Kolmas mies” tuli elokuvateattereihin, innostuin kirjoittaman sen sisältämästä symboliikasta ”psykoanalyttisen” tulkinnan, jonka Suomalainen Suomi julkaisi. (Viemärit symboloivat alitajuntaa kokonaisuudessaan, kissa naiseutta jne.) Luultavasti se oli enemmän minun villiä mielikuvitustani kuin mitään psykoanalyysia, mutta Nousiainen sitä kiitteli.

Mielestäni Tapio Nousiaisella oli valoisa ja harvinaisen kypsä elämäntähtämys. Tammikuussa 1950 kirjoitin runon, josta tämä saattaa näkyä:

NOUSIAISELLA ON TAPANA SANOA

”Se on tuossa vierellämme, elämä,
kätemme ulottuvilla”,

Nousiaisella on tapana sanoa aamuisin virastopöytäamme ääressä.

”Oi suloisenkatkera maku, että se on tuossa vierellämme
eikä meissä, ei meissä.”

Ja sitten me vedämme papereita salkustamme.

- - -

Se on tuossa vierellämme, ikkunamme takana
ja me joskus tunnustelemme sen suloisenkatkeraa makua.

Me otamme sitä hitusen, niinkuin teelehteä hyppysimme
ja hämmennämme, siroasti kilisevin lusikoin.

- - -

Joskus me odotamme.

Niinkuin kaukaista puhelinsoittoa me odotamme.

”Nouse, Nousiainen. Riennä, Rainio.” -

Joskus me tässä hiljaa odotamme soittoa.

Vielä samana vuonna Tapio möi metsäpalstansa ja matkusti Tukhol-

maan kolmeksi vuodeksi psykoanalysoitavaksi – lähempänä ei kukaan harjoittanut tätä terapiaa. Palattuaan Tapio alkoi harjoittaa psykoanalyysi-terapiaa Suomessa ja oli tällä alalla tiettävästi ensimmäinen tässä maassa. Vuotta myöhemmin ystäväni Pentti Ikonen hankkiutui Tukholmaan hankin ja palasi psykoanalyysija käyttäväksi terapeutiksi. Kolmas menijä oli Kompleksissa tutukseni tullut Veikko Tähkä vuonna 1953. Kaikki he olivat sitten myöhemmin Suomen Psykoterapeuttisen Yhdistyksen kantavia voimia.

Onneksi minulla ei ollut varoja samaan pitkään prosessiin – eikä oikeastaan haluakaan.

7.

Niin, se elämä, se varsinainen elämä, josta Nousiaisella oli tapana sanoa: ”Se on tuossa vierellämme, elämä, kätemme ulottuvilla” – se oli näinä opiskeluvuosinani hataraa haparointia.

Karstulan kauden jälkeen Tellervo oli kadonnut elämästäni. Tajusin, ettei se ollut mitenkään merkityksetön asia. Olin tullut varovaiseksi. Tapasinhan minä osakunnassa viehättävän ystävällisiä nuoria naisia. Tansseista saatoinkin useinkin jonkun kotiovelle ja joskus tavoittelin hyvästelyksi suudelmaa, mutta pienikin torjunta muistutti minua heti siitä, etten luonnollisestikaan voinut olla kenenkään ihastuksen kohde – olin liian tavallinen, puoleensa vetämätön. Senhän Tellervo oli minulle selvästi osoittanut.

Tosin joskus sattui toisinkin. Joku sievä nainen suostui daamikseni osakunnan juhlatanssiaisiin, mutta myöhäisillan hetkinä osoittautui, että hän oli syönyt illallisekseen pihvin kanssa tukevan annoksen raakaa sipulia. Suutele siinä sitten! – Eräänä vapunaattona löysin Hämmäläisten talolta kaunisvartaloisen ja nätin ylioppilastytön, mutta kevytyössä Töölön kallioilla huomasin, että hän oli tupakoinut runsaasti ja silloin suuteleminen on kuin vanhojen piipunperskojen imeskelyä.

Jos joku tunsikin mielenkiintoa olla seurassani, se johtui yksinkertaisesti siitä, että hän oli utelias tietäessään minut runoilijaksi. (Kerran ollessani tanssimassa Kirjatyöntekijäin talolla, muuan miellyttävä daami tiedusteli ammattiani ja minä vastasin ”toimivani kirja-alalla”, mutta se ei – kumma kyllä – herättänyt mitään mielenkiintoa.)

Ritva Ahonen oli opiskellut lausuntaa jo niin pitkälle, että hänelle ei pelkkä runojen tuntemus riittänyt, vaan hän halusi tutustua runoilijaankin. En muista, missä hänet ensi kerran tapasin, mutta muistan kyllä sen, miten hän halusi kuulla kritiikkini lausujan taidostaan. Löysimme sopivan paikan – siis lausunnalle sopivan – Suurkirkon sivukap-

pelin takaa. Siinä upeitten, valkoisten, kauttaaltaan klassiseen tyyliin kohoavien rakennusten keskellä Ritva Ahonen, hoikkana vaaleassa kevätpuvussaan, käsillään traagisesti elehtien oli kuin kreikkalainen papitar – ellei ihan jumalatar Pallas Athene. Hän lausui, minä kuuntelin ja kiittelin häntä vilpittömästi hänen huippusuorituksestaan – ja ei sitten muuta.

Jossakin seurassa olin huomannut, että Lea Pennanen ja minä, molemmat, olimme perehtyneet käsialantutkimukseen – hän hyvinkin perusteellisesti, olihan hänen isänsä, kirkkoherra Leo Pennanen, kirjoittanut grafologian oppikirjankin – sen saman, josta minä olin opiskellut.

Saatoin Lean hänen asuntonsa ulko-ovelle ja koska keskustelumme oli jäänyt aivan kesken – käsitellessämme itserakkauden merkkejä käsialassa – sovimme uudesta tapaamisesta – ja taas uudesta. Neljännellä tapaamisella hän halusi tutkia minun käsialani ja sitä varten oli mentävä sisälle hänen huoneeseensa – olisi rehellisesti sanottava: pääsin sinne. Minä nimittäin olin jo selvästi ”rakastumaisillani” Leaan – mitä tuo suomen kielen erikoislaatuinen ilmaisu sitten merkitseekin.

Lealla oli häikäisevä, aivan poutapilvenvalkoinen tukka ja silmät läpinäkyvän vaaleansiniset, kirkkaat kuin lapsella. Hän oli erikoisella tavalla viehättävä.

Voin vakuuttaa, että käsialan tutkiminen tuo vielä paremmin kuin valokuva-albumin selaaminen ”rakastumaisillaan” olevat lähemmäksi toisiaan, hiustuntumalle, kuten sanoisin. Grafologia vaatii pikkupiirteitten tarkastelua, joten Lean poutapilvihiusten hivelevä kosketus tuntui piankin poskellani, mutta mistä olisin saanut voiman vaikkapa vain nostaa käteni hänen hartioittensa ympärille. Pelkäsin, että se tylysti ravistettaisiin pois. Entä suudelma? – Mahdollisuudella on hetkensä ja kun se on ohi, mahdollinen ei enää ole mahdollista.

Kai oli kihlautunut Irma Kekäläisen kanssa. Istuin joskus heidän kanssaan rupattelemassa Irman huoneessa korituolissa – joka sivumennen sanoen vaikutti kroonisesti sairaalta, koska se aina siihen istuttaessa pyysi äänekkäästi ”streptomysiiniä”. – Onnistunut kihlaus oli saanut Kain vakuuttuneeksi siitä, että hän voi nyt ulottaa kritiikkinsä kirjallisuutta laajemmalle elämänalueelle, ihmissuhteisiin. Kuultuaan minun tapailevan Lea Pennasta, hän huomautti oitis:

”Hän on aivan liian älykäs sinulle.”

Kai Laitisen repliikki vaatii jatkokseen välittömästi maininnan tapahtumasta, joka sattui tosin kaksi vuotta myöhemmin. Kun tässä kirjoittelussani vältän – vastoin uteliaan lukijan odotuksia – levittelemästä

tietoja yksityiselämästä kuin pyykkiä narulle, sen enempiä muiden kuin omastanikaan, katson hyväksi noudattaa marsalkka Mannerheimin esimerkillistä tyyliä. Kaksiosaisessa omaelämäkerrassaan hän osoittaa ihailtavaa lakonisuutta kertomalla kaiken yksityiselämästään yhdellä lauseella. Samaa formaattia käyttäen siis ilmoitan:

Yksityiselämästäni mainittakoon, että solmin avioliiton Ritva Kyllikki Hanhinevan kanssa.

8.

Olin mielestäni edistynyt opinnoissa kohtalaisesti käyttäessäni hyväkseni kesäisiä kuukausia ja erityisesti Jyväskylän kesäyliopiston tarjoamia kursseja. Mutta nyt kesän 1949 tullessa tunsin, että oli tiivistettävä tahtia ja ryhdyttävä valmistautumaan lopputentteihin niissä kolmessa oppiaineessa, jotka olin niin päättäväisesti lopulta valinnut. Kun olin sisällyttämässä tutkintooni sekä psykologian että kasvatusta ja opetusopin, jotka pikkutarkasti katsottiin "toisilleen läheisiksi aineiksi", minun olisi suoritettava kaksi laudaturia ja yksi cum laude -avosana. Minua hirvitti erikoisesti kasvatustutkimuksessa luettava sivumäärä, vaikka se olikin etupäässä suomen kieltä. Ei se edes sisällöltään paljon kiinnostanut. Kun olin yrittänyt tutustua siihen ja valinnut luettavakseni kirjan "Kouluhygieniä", Kai Laitinen oli – kipristäen nenäänsä – antanut sille kuvaavan nimen: "Koulu-hyh-hyh".

Kesän tullessa yritin helpottaa tilannetta ja pyysin äitini lukemaan ja sitten kuvailemaan minulle Pestalozzin laajan, kaksiosaisen "Lienhard ja Gertrud"-teoksen – jotakin, "miten Gertrud kasvattaa lapsiaan". Äitini oli avulias, mutta sata sivua luettuaan pani kirjan sivuun sanoen: "En minä mitenkään jaksa tällaisista lukea. Se on niin lapsellista."

Tässä ei auttanut muu kuin ryhtyä metsästämään "prujua", jonkun vanhemman opiskelijan tekemää muutaman sivun pituisia tiivistelmiä, jollaisia sai yleensä suhteellisen halvalla.

Kesäyliopistossa pääsin siihen pisteeseen, että syyskuun täyspäiväisen "olfaktorikon" työn jälkeen saatoin valmistua psykologian laudatur-kokeeseen tammikuussa 1950. Tutkijana oli Kai von Fieandt, joka hoiti psykologian professorin virkaa ja odotti pian tapahtuvaa nimitystä siihen, esimieheni ammatinvalinnanohjauksessa, oikeastaan työtoveri. Me sinutelimme toisiamme. Olin ajan mittaan huomannut ja tulin myöhemminkin huomaamaan, että hän oli minun parastani ajatteleva ystävä ja tukija. Tentti, varsinkin ns. "suullinen kuulustelu" oli silti tiukka. Minun piti noudattaa pitkän opiskelijaurani aikana oppimaani ja tehokkaaksi huomaamaani taktiikkaa: oli koetettava kaikin tavoin

ohjata keskustelu ”tentaattorin” omiin tutkimuksiin ja mielialheisiin. Se onnistui, sillä olin jo omastakin kiinnostuksestani keskittynyt havaintopsykologiaan, Kain spesialiteettiin.

Olin valinnut loppudenttiin Eino Roihan kirjoittaman teoksen musiikin psykologiasta, vaikka minulla ei ollut sävelkorvaa, en laulanut enkä osannut soittaa mitään instrumenttia – paitsi kappaa – enkä tuntenut sävellajeja. Teoreettista musiikkioppia tunsin sen verran kuin muistin Martti Korpilahden ankarasta opetuksesta lyseon ensimmäisellä luokalla: ”Musiikillisen kirjoituksen merkit ja keinot sekä musiikin perusteet, ainekset, ominaisuudet ja lait esitetään musiikkiopissa” ja ”Sävel on ääni, jolla on sointi ja sillä soinnilla tarkoin määrätty korkeus”.

Roihan kirjan olin valinnut yksinomaan sen vuoksi, että se oli ainoa suomenkielinen kirja laudatur-kurssissa. – Kai yritti selviytyä omista tentaattorin vaikeuksistaan esittämällä kysymyksiä kirjan alaviitteistä, jotka käsittelivät yleensä kuuloaistimuksia aivoissa. Vastasin närkästyneenä – ja hiukan röyhkeästi – ettei mielestäni aivofysiologia kuulu musiikin psykologian piiriin. Kai von Fieandt oli ilmeisen helpottunut, kun pääsimme näin yhteisestä pinteestä.

9.

Tammikuun menestyksestä innostuneena ja rohkaistuneena menin jo helmikuussa kasvatustieteen laudatur-kuulusteluun, johon olin valmistunut – taktiikkani mukaisesti – lukemalla huolellisesti professori J. A. Hollon omat teokset, jotka – totta puhuen – olivatkin ainoat lukemisen arvoiset. Hollon teoreettinen ajattelu oli älykkäästi havainnoivaa ja loogista. Se oli pelkistettävissä yksinkertaiseen, mutta ihmeen syvälliseen kasvatuksen määritelmään: ”Kasvatus on kasvamaan saattamista”. Kauniilla tavalla se kitkee kaiken sen rikkaruohon, jota kasvatustieteen nimissä on suositeltu, mutta joka paljastuu opiksi siitä, miten aikuisten on käytettävä lapsiin valtaansa. Kirjallisessa kokeessa kiepautin jokaisessa vastauksessa asian niin, että se nähtiin Hollon esityksen kirkkaassa valossa.

Perimätieto kertoi kyllä, ettei Hollo yleensä lukenut koepaperista muuta kuin ensimmäisen sivun. Jos siihen sijoitti jonkin virheen, esimerkiksi väärän vuosiluvun, Hollo sai tehdä punakynällä merkintänsä, joka näin riitti osoittamaan, että hän oli tutustunut koepaperiin. – Kaikki ymmärsivät tämän, sillä Hollolla oli paljon parempaa tekemistä kuin sen läpikäyminen, mitä opiskelijat olivat papereihinsa töhrineet. Hän oli tehnyt valtavan työn kääntäessään klassikkokirjallisuutta suomen kielelle loistavalla tyyllillään. Sehän teki hänestä kulttuurimme peruspilarin.

Sain kokeesta arvolauseen: ”erinomaiset tiedot”. Joku pahansuopa voisi väittää, että se tuli yksinomaan siitä, että Hollo oli eräällä lailla velkaa minulle. Hän oli kerran pyytänyt minut kääntämään erääseen saksankieliseen teokseen sisältyvän Wilhelm Buschin runon, ”Seelensammung durch den Zahnschmerz”. Olin tyytyväinen, kun työni kelpasi tuolle kääntäjänrolle ja hän vielä kiitteli sitä onnistuneena suorituksena.

Siltä varalta, että joku pitäisi liian työläänä etsiä – hammassärkyisen lohduttamiseen – Buschin runon suomennosta Hollon laajasta tuotannosta, kopioitakoon se muistini mukaan tähän:

Kai subjektiivisesti aivan
pahaksi katsoo hammasvaivan,
mutt’ siitä on myös hyvä tulos:
Elämän voima, joka ulos
vain hukkaan vuoti, vakavampaan,
sisäiseen minään, koloon hampaan
nyt energisesti keskittyi.
Kun tuskin tuntuu piston syy
ja tutut näverrykset, torat
ja temmonnat ja lemmon porat,
jo arkihuolet unohtuivat,
on poissa kurssitiedot kuivat,
voin hintaa enää muistaa tuskin
ja ruostuu vanha rakkauskin.

Vaeltaa polo sielu poissa
pimeän hampaan onkaloissa
ja pimennossa kypsyy päätös:
Pois! Irti hammas! Tuli häätös!

10.

Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden kuulusteluun en sentään uskaltanut mennä vielä maaliskuussa, sillä luettavaa oli todella paljon. Olisi ollut vieläkin – loputtomasti, minusta tuntui – kun ilmoittauduin huhtikuun kuulusteluun. Se tapahtui kirjallisena kokeena – vapunaatona! Kysymykset oli laatinut Rafael Koskimies ja yksi niistä oli: ”Faustin valpurinyöt”. (Voin nähdä mielessäni hienoisen hymynhäiveen suupielessä hänen saatuaan tämän idean.) Faustin olin lukenut moneen kertaan vuosien mittaan, joten vastaaminen oli helppoa. Sen sijaan tuskailin vastatessani kysymyksen, jossa pyydettiin kuvailemaan Heinrich

Heinen "Atta Trollin" päähenkilöä. Koetin varovaisesti luetella joitakin yleisiä luonteenpiirteitä – ystävällinen, ujonlainen, hyväntahtoinen, mutta joskus kiivastuva... - Kai Laitinen oli utelias tietämään erityisen tarkasti, mitä kaikkea vastaukseni oli sisältänyt, kunnes lopulta kysäisi, oliko minulla ollut tietoa siitä, että tuo päähenkilö on – karhu! – Ei, ei ollut aavistustakaan.

Mahtoi Koskimiehellä olla kerrankin rattoisa valpurinyö minun tenttivastauksiani lukiessa.

Sain kokeesta "hyvät tiedot". Miksi hyvät? "Tyydyttävistäkin" olisin ollut ylen iloinen. Ehkäpä ystävällinen "Rafu" oli jonakin lisäarvona ottanut mukaan runokokoelmani "ansiot" – olivathan ne kieltämättä "nykyiskansain kirjallisuutta" nekin – eivät "menneitten kansojen" (kiitos torjuntavoiton Ihantalassa).

11.

Toukokuussa 1950 oli filosofian kandidaattitutkintoni valmis – kokolailla yllättäen minut itsenikin.

Pukeuduin vanhaan rippikoulupukuuni, joka oli musta ja yhä kelvollinen – paitsi liian lyhytten lahkeittensa osalta – ja menin niin sanottuun publiikkiin hakemaan kandidaatin todistukseni. Publiikki pidettiin arkisessa huoneessa, jossa oli pitkä pöytä ja paljon tuoleja, historiallis-kielitieteellisen osaston kokoontumispaikassa. Muutama muukin oli tullut tähän "juhlahetkeen" ja joukossa seisoskeli myös pari omaista, joilla oli kukkavihkot mukanaan. Seremonia oli lyhyt: Ovesta astui kiireinen mies, dekaani Kustaa Vilkuna, joka sanoi pari sanaa onnistuneesta opintaipaleesta siirtyen sitten lukemaan tutkinnon suorittaneiden nimet ja ojentamaan heille kullekin paperinsa, kun he tuoleihin törmäyksiä vältellen olivat pujottautuneet pöydän taakse häneltä sitä noutamaan.

Juhla huipentui käyntiin kellarikerroksen huoneessa, jossa vahtimestari vahvisti tieteellisen kelpoisuuteni liittämällä paperiini isolla koneella yliopiston paperisen sinetin ja taittamalla todistukseni kokoon sääntöjen mukaisesti. Sain siinä samalla maisterin arvon, "ilman juhlaalista vihkimistä", koska en missään tapauksessa aikunut osallistua promootioon – rippikoulupukuni kun ei siihen kelvannut. Promootioon olisi pitänyt olla frakki, tuo itävaltalaiden rakuunoitten perinteinen puku, jonka takinhännäkset olivat niin syvään halkaistut, että ne saattoi mukavasti heittää kahta puolen hevosen kyljille.

Kävelin kiireettömästi Senaatintorille, jonka ympärillä valkoiset, klassiset rakennukset, yliopisto, Suurkirkko ja hallituksen palatsi

lausuivat tervetulleeksi antiikista periytyvän kulttuurin yhden uuden, *virallistetun* soihdunkantajan...

Hengitin kevätilmaa keuhkoni täyteen. Olin vapaa!

Olin opiskeluvuosien mittaan tuottanut runon silloin toisen tällöin. En noilta päähänpälkähdyksiltä mihinkään päässyt. Nyt niitä oli kertynyt satakunta. Valikoin niistä muutamia kymmeniä, jotka juuri ja juuri saatoin hyväksyä – ja runokokoelmahan niistä järjestyi.

Olin maisteri, täysin oppinut. ”Piruuksissani” pistin uuden runokirjani nimeksi ”Tietämättä mistään”.

OSA

3.

LUVUT XII–XVIII

Täyttä työtä. Tohtoriksi

1.

Maisteri Erkki Mielonen, joka työskenteli Teollisuuden Työnjohto-opiston psykologina ja opettajana, oli ollut kuulemassa sitä esitelmääni, jossa havainnollistin eroja ammatinvalinnan ohjausta noudattaneitten ja noudattamattomien välillä. Hän kiitti esitystapaani, ennen kaikkea sen selvyyttä ja tiedusteli saman tien, olisinko halukas tulemaan tutkijaksi ja opettajaksi tuohon vasta perustettuun opistoon. Se oli vielä pieni. Henkilökuntaan kuului rehtori ja 3 opettajaa ja se toimi vuokratiloissa jossakin Kruunuhaan talossa.

Opiston perustamisajatus oli syntynyt heti sodan jälkeen Suomen Työnantajien Keskusliiton piirissä, jossa oltiin huolestuneita kommunistien lietsomista työmaalevottomuuksista ja haluttiin lähentää johdon ja työntekijöiden suhteita, keskinäistä ymmärtämystä ja luoda yrityksiin ”me-henkeä”. Mallia kehoitettiin ottamaan Ruotsista. Johtotehtävä uskottiin majuri Antero Rautavaaralle, joka oli luopunut virastaan puolustusvoimissa.

Vuorineuvos Vesalla oli vielä toinenkin idea, joka yhdistettiin opistoajatukseen: Alemman johdon, osastoinsinöörien ja ennen kaikkea työnjohtajien valinta oli yrityksissä varsin sattumanvaraista ja siksi oli ryhdyttävä kehittämään psykologista tutkimusmenetelmää valinnan perustaksi. Kehitystyö tapahtuisi tässä uudessa opistossa.

Kutsu ilahdutti minua. Olin itse asiassa perin kyllästynyt jälkitarkkailutyöhöni. Pro gradu -työni jälkeen siinä ei ollut enää paljonkaan tarjolla uutta tieteellistä tutkimusta, kun sen sijaan johtajaominaisuuksien psykologisessa selvittämisessä olisi sitä runsain määrin.

Myönnyin Mielosen ehdotukseen ja minulle järjestyi jotakuinkin hyväpalkkainen työ psykologina – tosin en palkkaa pitänyt tärkeänä, työn sisältö oli kaikki kaikessa. Sanoin siis hyvästit ammatinvalinnanohjaukselle. Aluksi työskentelin asunnossani tutkien kirjallisuutta löytääkseni teoreettisen lähtökohdan työlleni. Samalla suunnittelin tarpeellisia

kokeita. Vuoden 1951 alussa minulle järjestyi pieni työhuone opiston tiloissa. Puoli vuotta myöhemmin valmistui opiston oma talo Lauttasaareen ja siinä hyvät työtilat. Neuvomaan ja työtäni seuraamaan oli heti asetettu asiantunteva työryhmä (jollaisia myöhemmin on nimitetty ”tukiryhmiksi”, aikana, jolloin yhteiskunta on kehittynyt niin pitkälle, että kaikki on tuen tarpeessa).

Johtava hahmo ryhmässä oli Teknillisen Korkeakoulun työpsykologian professori Ohto Oksala, oppiarvoltaan filosofian maisteri! Korkeakoulujen säännöissä ei tuohon aikaan vaadittu professorilta oppiarvoa vaan huomio kiinnitettiin tosiasialliseen eikä muodolliseen pätevyYTEEN. Ohto Oksala oli saanut hahmopsykologisesta teoreettisesta pro gradu -työstään korkeimman arvosanan eli laudaturin ja lisäksi Kailan taholta suurta kiitosta, joten hänet katsottiin maisterinakin jo päteväksi professorin virkaan. Tunsin Ohto Oksalan hyvin Jyväskylästä, jossa hän ja hänen veljensä Päivö tarjoilivat kotonaan usein kahvia kesäyliopistoväelle. Myös hänen Helsingin-kodissaan olin vierailut ja osallistunut pitkiin filosofisiin iltakeskusteluihin.

Paras apu ryhmässä oli maisteri Erkki Purasesta, joka oli jo vuosia työskennellyt testejä kehittäen ja käyttäen Valtion Rautateitten Psykoteknisessä Laboratoriossa. Hänen kanssaan kehitin ”Ferdinand”-sarjakuvasta älykkyystestin, jossa koehenkilön piti keksiä kullekin sarjalle nimi (josta näki, ymmärsikö hän vitsin vai ei). Olettamuksena meillä oli, että vasta huumorintaju paljastaa käytännössä ihmisen todellisen älykyyden. Saamani tulokset sitten näyttivät näin olevan.

En enää tarvinnut Toivo Vahervuon alkeisohjausta psykometriikassa – joksi psykologisten testitulosten tilastomatematiikasta käsittelyä oli alettu kutsua – mutta työni myöhemmissä vaiheissa Vahervuo oli suureksi avuksi.

Erkki Mielonen oli mukana ”virkansa puolesta”, opiston vanhempana psykologina ja hän ehkä sai ryhmästä enemmän kuin sille antoi. Hän oli hyvin älykäs ja huumorintajuinen ja järjesteli hyvin käytännöllisiä asioita.

Erkki oli ollut aktiiviupseeri, kapteeni, ja valmistunut sitten kahdessa vuodessa maisteriksi tehtyään pro gradu -työnsä – omien puheittensa mukaan – kolmessa viikossa pääasiassa leikkelemällä sota-ajan uutisia ja katsauksia lehdistä.

2.

Päästyämme sijoittumaan uuteen taloon Lauttasaaren Pohjoisrantaan tulini tuntemaan myös muut työtoverini.

Jokaisen laitoksen sujuvan toiminnan kannalta tärkein henkilö on sihteeri. Opistossa hän oli maisteri Kyllikki Kasanen. Oikeastaan se, että hänet pestattiin, oli minun ansiotani. Rautavaara antoi minulle sihteerin työtä hakeneitten omakätiset hakupaperit tutkittaviksi grafologisesti valintaa varten. Itse sisimmässäni pidin sellaista valintaperustaa arveluttavana, mutta tein käsketyn työn. Kyllikki Kasanen käsiala osoitti kaikin tavoin hyviä sihteerin ominaisuuksia: huomattavan korkea älykyys, luotettavuus, huolellisuus – ei kuitenkaan pikkutarkkuutta – ja vastuullisuus sekä aivan ilmeinen ahkeruus. Hänessä ilmeni sittemmin myös – alkuarkuuden jälkeen – mainio huumorintaju, joka tässä opistossa oli välttämätön.

Kyllikki osoittautui myös rohkeaksi. Hän oli usein aivan epätoivoisinaan, kun hänen olisi pitänyt saada Rautavaaran allekirjoitus kiireellisiin kirjeisiin, mutta tämä oli taas missä lie kokouksessa, teillä tietymättömillä. Kyllikki tiesi, että osaan aivan täsmälleen väärentää Rautavaaran nimen – ja niin meistä tuli rikostovereita. Totesimme, että ”hätä ei lue lakia”, ja minä suostuin: asetin ystävän auttamisen lain kirjaimen edelle.

Toisenkin valinnan Rautavaara pani minut tekemään grafologisten piirteitten perusteella, kassanhoitajan – jonka nimeä en muista. Tehtävä oli varsin vastuullinen ja minä valitsin parhaan, luotettavimman, älykään ja ahkeran. Myöhemmin osoittautui, että hän oli syntyperältään romani. Se tuli esille, kun hän kertoi iloisena lomallaan tekemistään kauppareissuista. Hän oli äkännyt kerätä turkisliikkeistä pois heitettäviä ketunhantiä ja tehdä niistä pölyhuiskia, joita sitten möi huoltoasemilla autoilijoille – viehkeässä romanasussa arvattavasti. – Hän hoiti aivan moitteettomasti ja huolellisesti tehtävänsä. Parempaa kassanhoitajaa saa hakea.

Mainittu majuri Antero Rautavaara, TTO:n rehtori, oli vaikuttava hahmo, hieman salaperäinen siinä erikoislaatuudessaan, juhlahuolunsa, mikä hänestä huokui, kävelipä hän – ryhdikkäästi, suorana – tai istui – vankkumattomana, miettien suuria. Missä hän liikkui, ilmassa väräjäi tunne, että ollaan Mannerheimin päämajassa: ”Marskia ei saa häiritä”, ”marski saattaa hermostua”.

Antero Rautavaaran olemuksen ja sen roolin, mitä hän näytteli, saattoi ymmärtää, jos muisti sanonnan: ”Noblesse oblige”. Hän ei ollut kuka tahansa. Hänen isänsä Albin Ewald Rautavaaran nimi oli ollut Suomen itsenäisyysjulistuksessa, viran puolesta, varmentamassa, ja hän oli toiminut Tasavallan Presidentin kanslian kansliapäällikkönä ja oikeusministerinä Cajanderin hallituksessa juuri sotavuosien edellä. Antero-poika puolestaan oli todella ollut jatkosodan aikana Päämajassa,

tiedoitustehtävissä toimistopäällikkönä. Tottakai nyt ”aateluus velvoitti”.

Opistossa Rautavaara oli asiallinen ja useinkin roolistaan vapautunut, tuttavallinen ja ystävällinen, ei sentään toverillinen. Joskus hän saattoi murahtaa – niin kuin karhu pennuilleen. Kaksi kertaa vuodessa hän ärähti – ja sitä hän suositteli vuosikiintiönä myös jokaiselle johtajalle sekä luennoissaan että kirjoittamassaan ”Työnjohto-opissa”.

Kalle Lehtonen eli ”Kille” oli opiston taloudenhoitaja ja opetti samalla yritystalouden alkeita – rauhallinen ja asiallinen ekonomi. Suorastaan vastakohta oli Kalervo Oksanen eli ”Kale”, joka olisi kelvannut vaikka Kansallisteatteriin näyttelijäksi. Ei hän mitään roolia esittänyt, sitä en tarkoita. Hän oli avoin ja aina hyväntuulinen, kaikkien suosikki. Naisten keskuudessa Kalen kiharatukkaisuus näytti vielä lisäävän suosiota – sanoivat häntä ”muotovalioksi”.

Oikeastaan Kalen oli pitänyt ruveta metsänhoitajaksi. Tutkinto oli jo valmis. Mutta hän oli sodan aikana Karhumäessä rakastunut lotta Laura Snellmaniin (sittemmin Virkkunen), mennyt hänen kanssaan naimisiin ja saanut toimen appensa johtamassa Kolho Oy:ssä. Mutta kävi niin, että jossakin pienen piirin iltajuhlissa, jossa Rautavaara oli ollut vieraana, Kale oli hauskanpidon loppuvaiheessa esittänyt Einari Vuorelan ”Hölmö” -runon niin realistisen vaikuttavasti, että hänet siinä paikassa palkattiin työnjohto-opistolle työnjohto-opin opettajaksi.

Kale oli suurenmoinen esittäjä ja improvisoija. Tuntui, että hänellä olisi ollut juttu joka lähtöön, tarina, vitsi, ainakin jokin uskaupunkilainen lausahdus, kuten ”kyll’ maar torvisoitto katselle ain’ miälelläns”.

Jonkin aikaa opettajiin kuului myös diplomi-insinööri Jouko Koljonen – teekkarihengen aito kasvatti, mikä merkitsee sitä, että meidän oli vaikea tulla toimeen keskenämme. Hän oli kookas ja luonteeltaan itsevarma ja hallitseva, jopa mahtaileva. Alituisesti hän naljaili jotakin humanisteista – eikä se lopulta ollut mitään huumoria vaan minun kiusaamistani. Onnekseni hän piankin siirtyi ulkomaille jotakin ulkomaankaupassa puuhailemaan.

Opistossa työskenteli myös jonkin aikaa näyttelijä Arvo Lehesmaan poika Mies Lehesmaa, josta oli mahdoton tietää, mitä hän työkseen teki, sekä eräs herra, jonka nimeä on mahdoton muistaa, mutta jota sanottiin ”Hetemäen serkuksi”. Kun ei kukaan tiennyt, mitä hän teki tai mitä hänellä saattaisi teettää, nimitys paljastaa, että työnantajien keskusliiton piirissä opistoa pidettiin tarpeen vaatiessa jonkinlaisena suojatyöpaikkana – kuuluihan Päiviö Hetemäki, tämän ”Hetemäen serkun” serkku, sen johtajistoon.

Opisto oli hyväksytty myös psykologian opiskelijoiden harjoittelupaik-

kaksi, erikoisesti siksi, että meillä pääsi hyvin perehtymään psykologisten testien tekemiseen.

Harjoittelijana tuli taloon muuan omalaatuinen persoona, joka kulki testausmatkoilla mukanani avustamassa minua. Sanottakoon häntä tässä ”Reimaksi⁵”. Kerran olimme Tukholmassa jossakin kokouksessa tai kongressissa majoittuneina hotellissa naapureiksi. Myöhään illalla mentyäni jo nukkumaan kuulin huutoja ja itkun kirkunaa käytävältä. Reiman huoneesta syöksyi ulos nuori valkopukuinen nainen tukka palaen ja steariini valuen hiuksissa, neljä sammunutta kynttilää sauhuten pään päällä, puku hiukan revenneenä... Lucia-neito! – Kävi ilmi, että Reima oli tulkinnut tilanteen niin, että tämä nuori neito oli tullut tarjoamaan ihan muuta kuin valoa maailmalle.

Reima teki sittemmin ansiokkaan uran useassakin yrityksessä henkilökunnan päällikkönä. Tiedossani ei ole, järjestettiinkö niissä Lucia-juhlia.

Yhtenä harjoittelijoista oli muuan Antti Eskola, joka teki tehtävänsä niin hyvin, että ehdotin hänelle jäämistä opistoon vakinaiseen työhön – minulla kun oli juuri silloin tavaton työtaakka joutuessani yksin hoitamaan työnjohtajiksi pyrkivien testaamisen koko maassa. Olin hyvin hämmästynyt, kun Antti Eskola sanoi siihen: ”En minä rupea työnantajien palvelukseen!” Hän osoitti selvää vastenmielisyyttä sanaa ”työnantaja” kohtaan. Miksi? – En ymmärtänyt, vasta vuosikymmenen perästä tulin ymmärtämään.

3.

Ennen kuin varsinaisessa tulevien työnjohtajien valinnassa saatettiin käyttää psykologisia testejä, minun oli tehtävä runsaasti esityötä, tutkia monien erilaisten testien yhteyttä esimiesasemassa menestymiseen testaamalla niitä työnjohtajina jo työskenteleviä, joista oli saatavissa esimiesten arvioinnit heidän työssä onnistumisestaan. Tällaisia koehenkilöitä oli tarjolla aivan ensimmäiseksi Suomen Gummitehtaalla ja sitten Kone Oy:ssä, jossa toimitusjohtaja ja yhtiön omistaja Heikki Herlin oli hyvin suopea asialle. Hän tuli itsekkin koehenkilöksi työnjohtajien joukkoon älykkyyttään mittauttamaan ja – sivumennen sanoen – saikin testeissä maksimaalisen tuloksen, huikeasti yli muiden.

”Neuvonantajaryhmäni” avustaessa laadin testipatterin kokeiltavaksi. Siihen kuului kolme tavanomaista älykkyytestiä – kielellisen ymmärtämisen, kielellisen sujuvuuden ja numeerisen päättelyn testit

⁵ Nimi on keksitty.

– sekä yhdessä Erkki Puhakan kanssa laatimamme edellä jo mainittu ”Ferdinand”-testi, vitsien ymmärtämistä mittaava, eräänlaisen sosiaalisissa tilanteissa esiin tulevan käytännöllisen älykkyyden mittari – niin oletimme. Mukana oli myöskin työnjohdollisten probleematilanteitten testi (tilannetesti), jossa kysyttiin, minkä menettelyvaihtoehdon koehenkilö valitsisi kussakin pulmatilanteessa. Koska testit oli tehtävä ns. joukkotesteinä eikä ollut aikaa eikä mahdollisuutta tutkia koehenkilöitä yksitellen, en voinut käyttää ns. projektiivisia luonnetestejä, kuten Rorschachin ”väriläiskä-testiä”. Käsialan analyysi oli mahdollinen.

Tavallisesti grafologiassa tarkasteltiin käsialan erityispiirteitä ja rakennettiin sitten jonkinlainen sanallinen kokonaiskuvailu yksilön luonteesta. Minun tehtäväni vaatii mittareitten muodostamista ja rupesin käyttämään dikotomisista variaabeleita. Sellaisessa on vain kaksi luokkaa, esim.: Luokka 0) t-kirjaimessa esiintyy vahva ja oikealle ylös suuntautuva poikkiviiva, 1) sitä ei esiinny. Vahervuo oli minulle opettanut ns. biseriaalisten korrelaatioitten laskemisen tällaisia variabeleita käytettäessä. – Samaa mittarien muodostamistapaa käytin myöhemmin myös Rorschach-testin tulosten matematisoinnissa tilastollista käsitteilyä varten.

Älykkyystesteiltä odotimme paljon. Olihan niiden reliabiliteetti korkea eli ne olivat luotettavia, ts. käytettäessä samaa testiä uudelleen tai toista samankaltaista testiä saatiin ainakin likimain sama tulos. Mutta toisin oli näiden testien pätevyyden (validiteetin) laita vertailtaessa tuloksia kriteeriin eli koehenkilöitten saamiin arvosteluihin heidän onnistumisestaan työnjohdossa. Korrelaatio oli jokseenkin vähäinen, ts. älykkäät eivät onnistuneet paremmin kuin alhaisen älykkyyspistemäärän saaneet.

Tulos oli katastrofaalinen: testit eivät olleet kyllin valideja uusien työnjohtajien valinnassa.

Olin aivan epätoivoinen. Ensimmäinen ajatukseni oli, että en psykologin toimessa kelpaa mihinkään. Tuntui, että minun on erottava työstäni heti. Soitin täysin masentuneena Erkki Mieloselle tämän kertoakseni, mutta Erkki oli itse rauhallinen ja rauhoitti myös minut. Tilanne oli hänelle, entiselle aktiiviupseerille, yksi hävitty taistelu ja nyt oli ryhmityttävä uuteen iskuun.

Ymmärsinhän minä pian, että muitakin syitä saattoi olla, paljonkin. Ehkä kriteerinä käytetyt arvostelut olivat subjektiivisia, jopa sattumanvaraisia. Ehkä johtajaominaisuudet todella olivat jotakin muuta kuin älykkyyttä. Jotkut käsialapiirteet, joiden mittareita olin kehittänyt, viittasivatkin hiukan siihen suuntaan.

Ryhdyin tutkimaan kirjallisuutta. Löysin mielikuvituksen tuotteita, pitkiä luetteloita niistä piirteistä, joita johtajilta vaadittaisiin. Monet niistä löivät toisiaan korvalle. Ei juuri koskaan esitetty, miten mainittua kykyä tai luonteenpiirrettä voitaisiin mitata. Lisäksi oli niitä ns. ”situationisteja”, jotka katsoivat, että tilanne määrää johtamiskäyttäytymisen eikä mitään peroonallisia johtajaominaisuuksia ole olemassakaan.

Ainoa mitattava piirre näytti olevan *johtajan pituus*! Tarkat USA:ssa tehdyt mittaukset osoittivat, että johtajat olivat keskimäärin tuuman verran pitempiä kuin muut. Mittari ei valitettavasti ollut psykologinen, mutta sen käyttö todella yksinkertaista. Siis vain ilmoitus kaikille työnjohtajia pestaaville: Hakijat pituusmittariin! Joukosta pisin on paras ehdokas! – Minusta tuntui, että yhtä hyvin voisi käyttää ”Lauri Viita-prinsiippiä”, joka käy ilmi hänen ”Johtaja”-runossaan:

”Sen joukon johtajaksi nimittäisin,
ken pitkäkaulaisin on, pienipäisin,
mut takapuoleltansa täyteläisin.
Kas, kun jää painopiste matalalle,
voi nousta kukonnuppi korkealle
ja loistaa tunkiolta maailmalle.”

4.

Kehittelin vähitellen uusia mittareita ja uusia testejäkin, mm. johtajatomon ryhmäntehtävätestin, jossa kuuden hengen joukossa kukin saa tehtäväksi ensin suunnitella karttalehdelle rautatien kulku kuvatussa maastossa ja sitten kokoontua ison kartan ääreen laatimaan ryhmän yhteistä ehdotusta, ilman että ketään määrätään johtamaan tätä työtä. Testaajan oli helppo nähdä koehenkilöitten sijoittumisesta ja osallistumisesta keskusteluun, kuka johti ryhmää ja missä määrin muut olisivat sopineet johtamaan tämän poissa ollessa.

Laadin myös ”häiriötestin”, jossa koehenkilön oli suoritettava älykkyystesti erikoisella tavalla. Vastauspaperi oli sijoitettu alustalle, jossa sitä ympäröivät kaikkialla hemaivevat Marilyn Monroen kuvat ja magnetofonista kuului jatkuvaa kuiskausta: ”Olette typerä, aivan tyhmä...” Tulosta testistä vertasin sitten normaalisuoritukseen ja useimmiten häiriittynä tehdyn testin tulos oli huonompi. Erotuksesta saatiin ”häiriytyvyyden ” mitta. Suuri häiriytyvyys osoittautuikin – kuten olin olettanut – merkitsevän heikompia johtajaominaisuuksia. Yllätyin, kun kokeen jälkeen hyvin monet kertoivat, etteivät olleet nähneet mitään kuvia – toki jokainen kuitenkin muisti kuiskaukset: ”Olette aivan typerä...”

Sain erinomaisen tilaisuuden kerätä testituloksia, kun Puutalo Oy antoi mahdollisuuden testata kaikkien sen jäsenyhteisöjen työjohtajat ja ylityöjohtajat. Se tiesi matkaa yli 20:een tehtaaseen. Järjestelyn hoiti minua 20 vuotta vanhempi diplomi-insinööri, Puutalo Oy:n kustannuslaskennan päällikkö Pentti Vuorenjuuri, jonka tulin tuntemaan hyvin. Yhteisöjen johtohenkilöillä oli tiedossa jokaisen osaston työteho ja kustannustaso, niin että nyt arviot työjohtajien onnistumisesta työssään olivat luotettavia ja varmalla pohjalla. – Aikaa oli matkoilla sen verran runsaasti käytettävissä, että nyt saatoinkin tehdä yksilötestejäkin.

Kunnollista, testattavaa johtajuuden teoriaa ei ollut juuri lainkaan. Testien mukaan ottaminen oli siten melkoista hakuammuntaa. – Satuini muistamaan Eino Kailan ”persoonallisuuden vahvuuden” idean, jonka mukaisesti ”vahva persoona” ilmeni empiirisesti näkökentän laaja-alaisuutena – jota voitiin mitata perimetrillä – ja näköhahmotuksen intensiteettinä – jota voitiin mitata takistoskoopilla. Takistoskooppi on laite, jolla on mahdollista väläyttää näkyviin jokin kuvio pitemmäksi tai lyhyemmäksi ajaksi (sekunnin murto-osaksi). Mitä lyhyemmässä ajassa koehenkilö jäsentelee hahmon, sitä intensiivisempi on hänen näköhahmotuksensa ja siis ”vahvempi” hänen persoonansa. Osoittautui, että nämä kokeet kertoivat melkoisessa määrin johtajajärjestyksistä.

Oma intuitioni sanoi, että hyvän johtajan tuli pystyä torjumaan suggestiota. Keksinkin suggestibiliteetin mittauslaitteen, jossa lanka kiinnitetään suljettuun silmiin seisovan koehenkilön takin kaulukseen hakaneulalla niskan kohdalle ja viedään pystykepin pyörän kautta riippumaan pienen painon vetämänä. Langassa on osoitin, joka näyttää pystykeppiin kiinnitetyllä asteikolla, kuinka paljon koehenkilö kallistuu taaksepäin tai nojautuu eteenpäin. Magnetofonista kuuluu suggestio: ”Kaadutte taaksepäin. Ette voi mitään. Kallistutte taaksepäin...” Monet koehenkilöt kallistuvat useita senttimetrejä taaksepäin, jotkut jopa horjahtavat. On myös niitä, jotka kallistuvat monia senttimetrejä eteenpäin ja osoittavat siten olevansa hekin alttiita suggestiolle. Ei-suggestiiveja ovat ne, jotka liikahtavat vain vähän. – Osoittautui, että suggestioalttius on varsin vahvasti kielteinen ominaisuus johtaja-asemassa olevalle.

Puutaloyhteisöä oli kaikkialla Suomessa. Kun illat olivat meille vapaat ja Pentti Vuorenjuuri tuttu kaikissa tehtaissa, siitä seurasi, että miltei säännöllisesti toimitusjohtaja ja jotkut muut johtoon kuuluvat tarjosivat ravintola-illallisen, jota jatkettiin yömyöhään asti. Tulini siten hyvin tuntemaan suomalaiset seurattavat ja vieraanvaraisuuden.

Kuopiossa kerrottiin Imppa Ryynäs -juttuja ja junailijasta, joka kysyttäessä täydessä junassa, olisiko junan peräpäässä tilaa, ilmoitti: ”Kyllä siellä tilloa on, vaan ei oo vaunuja”. – Lappeenrannassa sain kuulla, että lisää juotavaa sai tilaamalla ”en enkel jallu utan Jallu Enckell”. (Jarl Enckell oli toimitusjohtaja, ilmeisesti ei kovin suosittu seurassa.) – Syvimmän jäljen jätti sieluuni kuitenkin Porvoon Seurahuoneella jostakin seuraamme osunut lääkäri, joka kuvasi väkevästi kirurgisia kokemuksiaan: ”Tammefaan, mä avasin sen kallon ja – tammefaan – se oli aivan kalkkia, aivan kalkkia, tammefaan...”

Mitä vielä johtajaominaisuuksien tutkimukseeni tulee, huvittelin kerran tutkimalla, miten eräät vieraanvaraisuuden piirteet korreloivat firmojen kannattavuuden kanssa, josta olin saanut Pentiltä suhteellisia tietoja – en absoluuttisia, ne olivat salaisuus. Kävi ilmi, että ne firmat, joissa toimitusjohtaja oli vienyt meidät saunomaan, menestyivät verrattomasti paremmin kuin ne, joissa sauna ei tarjottu. (Korrelaatio oli 0.80!). Menestyvän johtajan tärkein ominaisuus on siis taipumus viedä vieraansa saunaan. – Mitä näköaloja tämä avaakaan! Ovatko historian-tutkijat tietoisia tästä? Selvittääkö tämä kokonaan Kekkosen menestymisen salaisuuden?

5.

Osallistuin alusta alkaen myös opetustyöhön. Teollisuuden Työnjohto-Opistossa, jonka nimi myöhemmin muutettiin Johtamistaidon opistoksi, oli sellainen työnjako, että Rautavaara opetti työnjohto-oppia apunaan siinä Kalervo Oksanen. Kalle Lehtonen perehdytti yritystalouteen. Erkki Mielonen opetti työnpsykologiaa ja työn opetusoppia. Hänelle kuului myös omien töiden rationalisoinnin opetus, jossa Erkki aina johdannoksi kertoi uskottavasti siitä, miten täti Amalia pystyy käyttämään yhden kokonaisen päivän yhden joulukortin lähettämiseen.

Kuten olen kertonut, minun opetustehtävänäni oli yleinen psykologia ja sosiaalipsykologia – eräänlainen psykologian käytännöllinen peruskurssi.

Kaikessa opetuksessa harrastettiin paljon ryhmätöitä: luento-opetus keskeytettiin tämän tästä, opetettava joukko jakautui 6–8 hengen ryhmiin keskustelemaan esiin tulleesta probleemasta, kokoontui jälleen ja esitti ratkaisunsa. Tällä tavalla – paitsi, että herätettiin uneliaat – opisto sai runsaasti tietoa ”todellisesta” työelämästä. – Kun olin luennossa tuonut esiin käsitteen ”ambivalenssi-tilanne”, eräästä ryhmästä annettiin esimerkki: ”Meillä päin kerran yks Iivari, joka oli viisissäkymmenissä, nai yhden Selman, joka oli yli 80. Syöttäessään joka aamu puuroa

Selmalle Iivari varmasti ajatteli: Syöttäisinkö häntä hyvin, että eläisi pitkään, vaiko huonosti, niin pääsisin pikemmin leskimieheksi. Maisteri, olisiko tämä se ambivalenssi- tilanne?”

Kursseja oli paljon. Pisimmät kestivät yhden kuukauden, jotkut pari viikkoa – nuorille insinööreille tarkoitettut. Ylemmälle johdolle oli viikon mittaisia kursseja ja toimitusjohtajille ns. ”Aulanko-päivät”, jotka pidettiin Aulanko-hotellissa ja kestivät pari kolme päivää.

Jouduin siis minäkin toistamaan samaa kurssia pitempänä ja lyhempana monta kymmentä kertaa vuodessa. Ryhmätyöt toivat tosin uusia esimerkkitapauksia ja se merkitsi virkistävää vaihtelua, mutta muuten saman levyn toistaminen alkoi kyllästyttää. Joku meistä ehdottikin opiston mainokseen suurin kirjaimin tekstiä: ”Esiintyvät Antero Rautavaara ja hänen opetetut apinansa!”

Opisto eli hyvin tekniikan kehityksessä mukana. Kun ensimmäiset teräslankaiset magnetofonit ilmaantuivat markkinoille, hankittiin heti sellainen. Otettiin talteen sellaista, mitä voisi kuunnella luennoilla ja siten keventää työtä – kunnes kaikki sortui siihen, että teräslanka katkesi ja koko kerä avautui ja kietoutui tuhansiksi solmuiksi tärvellen kaiken tehdyn työn.

Magneettinauhaa käyttävät tallennuslaitteet osoittautuivat sitten luotettaviksi ja hyödyllisiksi. Keksin ottaa talteen peruskurssini, kun olin esittänyt sen melkein sata kertaa. Kuunnelleessani nauhalta luentoja ja kirjoittaessani niitä kirjoituskone-tekstiksi, hämmästyin huomatukseni, miten hataraa ja täynnä virheitä puhuttu teksti oli. Moneen kertaan korjaamalla ja stilisoimalla sain siitä kuitenkin syntymään oppikirjan ”Käytännön psykologiaa I”, jonka WSOY julkaisi vuonna 1954.

6.

Kun olin työskennellyt pari vuotta Teollisuuden Työnjohto-Opistossa, tapasin minulle aina niin ystävällisen Kai von Fieandt, joka heti otti puheeksi väitöskirjani ja melkein siinä samassa sovimme aiheenkin: johtajaominaisuudet. Hän oli niitä pohtinut menneinä vuosina toimissaan eräänlaisena ”sotapsykologina”.

Tämä tapaaminen varmisti päätökseni. – Olin jo ennen maisterintutkimintoani suunnitellut tutkimusta kuvataiteen välittymisestä, eräänlaista teosten samankaltaisuus-elämyksen mittaamista (likhetsanalys) ja tehnytkin merkitseviä löytöjä, mutta käsitin, ettei aikani mitenkään riittä päätyöni ohessa lähdekirjallisuuden tutkimiseen eikä kaikkien välttämättömien kokeiden tekemiseen. Ainainen, tuttu ongelma tuohon aikaan jokaisen suomalaisen väitöskirjan tekijän maailmassa.

Kain ehdotus oli hyvin käytännöllinen. Minulle kertyi joka viikko uutta testitulosmateriaalia ja oli rutiinityötä analysoida ne.

Sain puhutuksi Rautavaaran myöntämään ”virkavapautta” 2 kuukautta kesälomani lisäksi vuonna 1954, sillä ”ehdolla, että väitöskirja tulee sitten valmiiksi”. Kai se oli jonkinlaiseksi vitsiksi tarkoitettu, mutta minä otin sen vakavasti: (”Saatte nähdä, pirulaiset, että minä sen teen.”)

Olin valmistellut jonkinlaisen teoreettisen esityksen kirjan ensimmäiseksi osaksi Lewinin ajattelun pohjalta – ja huomannut samalla hänen nerokkaassa, uudessa ”topologisessa psykologiassaan” metodisia heikkouksia. En ollut tulokseen tyytyväinen, mutta jonkinlainen teoreettinen lähtökohta piti olla.

On syytä tässä mainita, että Lewinin metodinen pääteos ”The Conceptual representation and the measurement of psychological forces” oli ilmestyttyään 1938 jäänyt ”sodan jalkoihin”. Se oli aukottomasti systemaattinen topologiselle matematiikalle nojaava teos ja siitä näki selvästi, missä Lewin ajatteli puutteellisesti. Korjasin hänen systeeminsä 1960-luvulla deterministisestä indeterministiseksi ja esitystavan topologisesta graafiteoreettiseksi.

Loppujen lopuksi rakensin hypoteesini ”arkijärjen” mukaisesti analysoimalla johtamistilannetta. Johtajan on siinä osoitettava ensiksikin ”tahdonvoimaansa”, johon kuului sekä aktiivisuutta ja aloitteisuutta että kykyä pysyä valitsemassaan päämäärässä. Kolmanneksi, hän ei saanut olla altis suggestiolle. Neljänneksi hänen oli kyettävä jäsentämään tilanne ja se vaati käytännöllistä älykkyyttä. Huomasin ottaneeni jo – intuitiivisesti – nämä ominaisuudet huomioon testipatterin muodostamisessa työnjohtajien valintaa varten.

Varsinainen tehtäväni oli siis kaikkien niiden laskujen suorittaminen, joita tulosten tilastollinen analyysi vaati. Vahervuo oli avannut aivan uusia näkymiä 1940-luvun lopulla esitelmöidessään Kailan seminaarissa faktorianalyysistä, josta muodostui heti ajan ”tieteellinen muotivirtaus”. Siinä yksinkertaisesti laskettiin, mitkä (”näkymättömät”) perustekijät, faktorit, tuottivat muuttujien väliset korrelaatiot. Jokainen muuttuja sai laskennan tuloksena ”painokertoimen” kussakin faktorissa, mikä osoitti tuon faktorin vaikutuksen määrää muuttujaan.

Nämä testituloksiin taustalla vaikuttavat perustekijät, faktorit voitiin minun tutkimuksessani siis katsoa johtajaominaisuuksiksi, jos myös kriteerillä, johtamisessa onnistumisella, oli faktorissa korkea painokerroin.

Laskeminen ei ollut kuitenkaan vähäinen asia. Oli rakennettava

jokaisen muuttujaparin korrelaatiotaulu, esimerkiksi oli tutkittava, kuinka moni testissä A ylimpään luokkaan +3 kuuluvista oli sijoittunut kuhunkin B-testin luokista +3, +2, +1, 0, -1, -2, -3 ja kuinka moni testissä A luokkaan +2 kuuluvista kuhunkin B-testin luokista +3, +2, +1, 0 jne. Korrelaatiotaulussa oli tässä tapauksessa 7x7 eli 49 ruutua, joihin luvut tuli löytää.

Tiede oli huimassa kehityksessään päässyt niin pitkälle, että oli ruvettu valmistamaan ns. ”neulakortteja”. Jokaisen koehenkilön tuloksille varattiin oma korttinsa, jonka reunat olivat täynnä reikiä. Ao. henkilön testitulokset merkittiin napsauttamalla erityisellä leikkurilla reiän reuna pois tiettyjen reikien kohdilta. Kun sitten sukkapuikko pistettiin läpi koko korttipinkan, siitä putosivat alas ne kortit, joissa reiän reunan leikkaus oli tehty, ja loput jäivät kiinni puikkoon. Tätä nerokasta sukkapuikkokäsittelyä käyttäen oli mahdollista saada selville aina yhdellä puikonpujutuksella yhteen korrelaatoruutuun tuleva tapausten lukumäärä (ruutu-frekvenssi). Jos siis kahdessa muuttujassa oli kummasakin 7 luokkaa, niiden välisen korrelaatiotaulun laatimiseen tarvitsin 42 puikonpistoa. Jos otin laskettavakseni kaikkien 20 muuttujan väliset korrelaatiot, minun oli siis tehtävä noin 15 000 puikonpistoa ja korttipinon laskua, todella ahkeroitava – pidettävä yllä parhaimpien jumpperinkutojien vauhtia.

(Olisi ollut helpompi vaihtoehto käyttää jonkin firman ns. hollerit-koneita, mutta siihen minulla ei ollut varoja.)

Kesä oli onneksi lämmin. Istuin uimahoususillani Niemelän, appeni kesämökin, pihanurmikolla pikku tuolissa reikäkorttieni kanssa päivät päästään – ei nyt sentään aivan auringonnoususta iltaan, mutta tunteita kuitenkin. Pistelin sukkapuikolla kortteja kuin paraskin kapelimestari. Laskin korrelaatioita, laskin ja laskin, iltaan asti laskin – ja aurinko laski.

7.

Loppukesällä jäi vielä aikaa itse väitöskirjan suomalaisen version kirjoittamiseen, niin että syyskuussa opiston käytävällä Rautavaaran kysyessä, tuliko se väitöskirja valmiiksi, pääsin vastaamaan avoimen ylpeästi: ”Kyllä, valmista tuli!”

Eihän se aivan totta ollut. Teksti oli käännettävä englanniksi ja tehtävä hiukan lisää tuloslaskentaa. Hyvä ystäväni Yrjö Ahmavaara oli nimittäin juuri samana vuonna väitellyt tohtoriksi kirjallaan ”Transformation Analysis of Factorial Data”, joissa hän osoitti, miten eri faktorianalyysien tuloksia sai liitettyksi yhteen silloin, kun niissä oli muutamiakin

yhteisiä muuttujia. Otin sen heti käyttöön ja minulla oli menetelmästä suurta hyötyä, sillä olin lisännyt vuosien mittaan uusia testejä vanhojen joukkoon ja nyt sain liitettyksi tulokset yhdeksi faktorikuvaukseksi Yrjön keksinnön avulla.

Sivumennen sanoen tämä Yrjö Ahmavaara, opiskelutoverini ja hyvä ystäväni, oli melkoisen ihmeellinen mies. Hän oli tullut maisteriksi matematiikka pääaineenaan – samana vuonna kuin minä, vaikka oli minua viisi vuotta nuorempi. Nyt hän väitteli jo tohtoriksi psykologiassa puhtaasti matemaattisella väitöskirjalla! Muutamaa vuotta myöhemmin hänestä tuli Turkuun fysiikan professori, mistä virasta hän siirtyi Tanskaan Niels Bohr -instituuttiin opiskelemaan kvanttifysiikkaa. Kun poikkesin häntä tapaamassa Kööpenhaminassa, hän kertoi Turusta lähtönsä syyksi sen, että fysiikan opetus oli siellä monta kymmentä vuotta ajastaan jäljessä – eikä hän halunnut tuhlata aikaansa joutavaan. – Myöhemmin (1971) hän julkaisi suurta huomiota herättäneen teoksensa kybernetiikasta ja sen soveltamisesta yhteiskunnan tutkimukseen. Kun hän käsitteli siinä hiukan marxismia, kommunistiset radikaaliylioppilaat omivat hänet itselleen ja Yrjö sai tehdä paljon työtä torjuakseen tämän harhapäätelmän ja ideologisen leiman, joka häneen yritettiin lyödä. – Vasta eläkkeellä ollessamme tapasimme hänen kodissaan Oulunkylässä ja rakensimme yömyöhään jatkuneissa keskusteluissamme ”täydellistä” modernia maailmankuvaa Penrosen kvanttifysiikan perustalle. (Vain täydellinen kelpasi Yrjölle.)

Talven mittaan Paul Sjöblom käänsi väitöskirjani englanniksi. Keväällä se tarkastettiin tiedekunnassa ja sai painoluvan. Kesällä 1955 oli sitten väitöstilaisuus, joka sujui hyvin. Kustoksena oli isällinen ystäväni Kai von Fieandt ja vastaväittäjänä opinto- ja ikätoverini Martti Takala, jonka tunsin jo Uranian piiristä ja olin lukemattomia kertoja tavannut keskusteluhetkinä. Hän oli menestynyt hyvin, päässyt jo opiskelijana Kailan ”voluntaari-assistentiksi” ja suorittanut kolme vuotta minua aikaisemmin maisterin tutkinnon – huolimatta tapahtumasta, joka olisi tarvellyt heikkohermoisemman koko elämänuran: Kun Martin piti sopia professorin kanssa laudatur-arvosanaan luettavista kirjoista, Kaila määräsi hänelle pitkän listan teoksia, jotka kieltämättä olivat lukemisen arvoisia, mutta kaikki ne olivat – englanninkielisiä! Martti koetti tyrmistyneenä saada Kailan vaihtamaan ne saksankielisiin ja kertoi, ettei hän osannut englantia vähän vähääkään. Kaila keskeytti hänet ja melkein tiuskaisi: ”No, jo on aika oppia!” Martilta meni uuden kielen oppimiseen kokonainen vuosi, mutta myöhemmin hän muisti aina mainita, ettei hän koskaan ollut saanut keneltäkään niin viisasta neuvoa.

On selvää, että väitöstilaisuus sujui rauhallisesti ja asiallisesti, mutta kesti kylläkin noin neljä tuntia. Helppoa ei ollut väittelijällä, ei vastaväittäjällä eikä kustoksellakaan: Istua puristava frakki päällä kesähelteessä kääntelemässä kirjan sivuja edes takaisin!

Pikku asioihin ei puututtu. Isommassa asiassa, johtajaominaisuuksien teorian heikkouksissa viivytettiin kauan. Onneksi saatoin osoittaa, ettei voitu niistä syyttää minua vaan Lewiniä.

Vastaväittäjä hyväksyi omat ”arkijärjen” tuottamat hypoteesini, kuten sen, että johtajalta vaaditaan persoonallisuuden vakautta sellaisena, kuin sen testeillä määrittelin, kykyä pysyä suggeroitumatta, aloitteisuutena näyttäytyvää aktiivisuutta ja keskinkertaista, mutta ei paljon sitä ylittävää, älykkyyttä. (Mielessäni hiljaa ajattelin, että tämä taisi psykologian historiassa olla yksi harvoista tapauksista, jolloin terve järki hyväksytään väitöskirjan teoreettiseksi perustaksi.)

Transformaatioanalyysistä sain kiitokset. Herrasmies kun olen, siirsin puolet kunniasta sen keksijälle, Yrjö Ahmavaaralle.

Minusta tuli tohtori.

Tohtori olin todellakin! Sen tulini seuraavana kesänä huomaamaan, kun tapasin isäntämiehen odottelemassa minua Niemelän portailla. Kun kyselin hänen asiaansa, hän kertoi lehmänsä sairastuneen ja kun kylällä liikkui tieto, että Niemelässä asuu tohtori, niin hän oli ... niin, hän oli nyt sitä tohtoria tietämässä, hakemassa, ... ”jos siltä saes selekoo, että... josko sillä on se poekimahalavaus eli ei... sillä lehmäkantturalla...”

USA

1.

Sama kesä, 1955, jona väittelin tohtoriksi, oli muutenkin merkittävä: Elokuun ensimmäisenä päivänä syntyi esikoispoikani, joka sai kasteessa nimen Vesa Akseli.

Lapsen ilmaantuminen maailmaan sekoittaa usein vanhempien suunnitelmia. Olimme hyvissä ajoin, vaimoni ja minä, hakeneet ASLA-Fulbright-opintomatkaa USA:han syksystä 1955 syksyyn 1956. Nyt lähtö oli lykättävä joulukuuhun, jolloin minä matkustaisin ensin, hoitaisin asuntoasian ja muu perhe tulisi jäljestä. Aavistin jo etukäteen, ettei siitä mitään tulisi. Huomasin, että jopa lastenhoitaja olisi välttämätön. Niinpä matkustaisin yksin joulukuun alussa.

Äitini oli sairastunut syöpään ja häntä hoidettiin Keski-Suomen Keskussairaalassa. Kun Vesa hiukan kasvoi, syksyn tullen saatoimme ottaa hänet mukaamme isoäitinsä nähtäväksi. Oli ilo huomata, miten vauva kirkasti hänen elämäänsä, josta voima alkoi olla vähissä lähdön läheisyydessä. Hädin tuskin hän jaksoi tehdä tuon aina huolestuneen kysymyksensä, milloin minä ”menen virkaan”.

Halusin tehdä matkan Amerikkaan laivalla ja kokea Atlantin ylittämisen elämyksen. Niinpä nousin Göteborgissa ”Kungsholmiin”, laivaan, jolla oli pitkä historiansa: Kun 1920-luvulla suomalaisia työläisiä USA:ssa ja Kanadassa houkuteltiin ”työläisten paratiisiin”, vasta perustettuun Neuvostoliittoon, matka tällä komealla laivalla oli yksi houkutustekijä. Monetkaan eivät aavistaneet, että perillä sitten heiltä otettaisiin kaikki omaisuus ”yhteiskäyttöön”, minkä jälkeen heitä odotti kurjalassa kurjan elämä, useinkin kuolema ankaralla työleirillä – jonkin pikku rikkeen tai ”väärän mielipiteen” vuoksi.

Matka avaralla Atlantilla tuotti minulle todella elämyksiä, jotka eivät hevin unohdu: merenselän yksinäisyys, aaltojen ryöpyt ja hurjat vaahdotiset harjat, kaukainen jäävuori tai valaitten valtaiset vesiryöpyt kuin koristeelliset suihkukaivot sinisellä aavalla.

Pääsin harrastamaan laivan kannella mielipuuhaani, ”myötämäki-kävelyä”. Sen mahdollisti tämän suuren valtamerialuksen 180 metriä

pitkän rungon alituinen, hidas keinunta. Kun keula alkoi kohota, kävelin kevein askelin perään päin, "alamäkeä". Kun keula sitten kuin valtaisa kirves alkoi pudota huippuasennostaan halkaistakseen kohti syöksyvän kohisevan aallon ja perä vuorostaan nousta, käännyin kohti keulaa ja laskettelin jälleen "alamäkeä". Joskus aallonväli oli niin pitkä ja keula upposi niin syvälle, että potkurit kohosivat vedestä ilmaan ja vapisuttivat ilmassa pyörimisellään koko alusta kuin yrittäen hajottaa sen kappaleiksi.

Jo alkumatkasta sain seuraa näillä kansikävelyillä, kun tutustuin kaudenpiirteiseen, italialaissyntyiseen rouva Cesidia Hansoniin. Reippailimme aikamme, mutta muutaman päivän päästä tuuli yltyi myrskyksi, jota kesti koko loppumatkan ja meidän oli siirryttävä keskustelemaan sisätiloissa.

Cesidia kertoi, että hänen miehensä oli USA:ssa hyvin tunnettu pianisti Raymond Hanson, ja lupasi höylisti järjestää minullekin lipun hänen tulevaan konserttiinsa New Yorkissa.

Huhu kertoi, että laivalla matkusti nerokkaan ruotsalaisen laulaja-kuuluisuuden Jussi Björlingin alle 20-vuotias poika. Cesidia löysi hänet tuota pikaa ja niin meitä oli pian kolmen ryhmä keskustelemassa musiikista. Se oli minulle mahdollisimman kaukainen puheenaihe, mutta kun Sibeliuksesta tuli puhe ja löin pöytään ainoan valttini toteamalla, miten "hänen kuudes sinfoniansa liikkuu unen ja valveen rajamailla", minua ruvettiin pitämään sellaisena asiantuntijana, ettei kukaan tohtinut enää tuoda vähäisiä Sibeliustietojaan esille.

Iltaisin laivalla tanssittiin, oli sää mikä tahansa. Rouva Hanson oli taitava tanssija ja näissä oloissa yhteiset kansikävelymme tuottivat selvästi hedelmää, siinä mielessä – kiiruhdan täsmentämään – että meidät palattiin, koska pysyimme pystyssä siinäkin vaiheessa, kun jokin erikoisen vankka aalto oli paiskannut muut parit vasten seinää.

Oli joukossa eräs, joka ei myrskystä piitannut: ruotsalainen kreivitär, joka kertoi matkustavansa laivalla kahdennenkymmenennenensimmäisen kerran yli Atlantin. Häntä seurasi matkalla oma hovineiti, ja nyt tämä pari kaipasi bridge-seuraa. Jokin "ylipurseri" taikka "varakapteeni" oli tähän valmis, mutta tarvittiin vielä neljäs. Olin pelannut joskus muutamana iltana, mutta pelin hienouksista minulla ei ollut käsitystä. Ei kuitenkaan auttanut kieltäytyä. Minut vedettiin pöytään purserin pariin pelaamaan kreivitärtä ja hänen hovineitiään vastaan. Mielestäni "double" oli mukavasti suusta muljahtava sana ja siksi käytin sitä usein. Kreivitär oli siitä järkiään hyvin hämmästynyt ja hovineiti puhkeamaisillaan kyyneliin. Minä vain "dublasin". Voitimme lopulta pelin

ja purseri kiitteli minua: "Thank you for your doublings". Vähitellen kai kreivitär rauhoittui eikä erottanutkaan kyynelehtivää hovineitiään, niin kuin välillä oli näyttänyt väistämättömältä.

Kungsholm oli jo monta vuorokautta aikataulustaan jäljessä, kun "uusi manner" tuli taivaanrannassa näkyviimme myrskyn läpi. Oli ollut aikaa kehitellä monenlaista viihdettä. Jussi Björlingin poika suostui lopulta laulamaan, ehkä ei ihan isänsä veroisesti. Bridge-ryhmä muutti kokoonpanoan ja kreivitär sai taas aiheen hymyilläkin.

New Yorkin satamassa paljastui myrskyn voima: Jokin aalto oli lyönyt sirpaleiksi komentosillan ikkunat. Laivasta kannettiin metalliarkussa muuan myrskyn kourissa kuollut vanhus.

2.

Olin matkalla Yale-yliopistoon, New Haveniin. Kun Cesidia Hanson kuuli, että joutuisin ilmeisesti viettämään joulun yksin, hänen italialainen äidillinen luonnonlaatunsa (olihan hän omaa sukuaan DiPillo) ei sitä sallinut, vaan hän kutsui muutta mutkitta minut joulun viettoon perheensä pariin naapurikaupunkiin Hartfordiin.

Jossakin vaiheessa jouluaaton hämärttyessä iltaa kohti Raymond Hanson kutsui minut kuuntelemaan soittoaan, kun hän harjoitteli Mozartin pianokonserttoa. Ehkä ensimmäisen kerran elämässäni aloin epäillä aina toistettua väitettä, ettei minulla ole minkäänlaista "nuottikorvaa". Tajusinhan selvästi sen vivahteikkouden ja värikkyyden, joka Hansonin soitossa toi esiin hänen kehitetyt lahjansa.

Perin amerikkalaiseen tapaan jouluaamuna takka oli täyttynyt ja peittynyt pakettien vuoresta. Minullekin oli yksi pehmeä käärö, josta ilmaantuivat valkoiset talvisukat, kokonsa puolesta kai alun perin Raymondille tai muulle jättiläiselle tarkoitettut. Joululounas oli ruhtinaallinen. Tyytyväisinä istuttiin lepotuoleihin, joita olohuoneessa oli runsaasti, katselemaan televisiota. Sen ruudun liikkuvine kuvineen näin nyt ensi kerran ja jaksoin pelkästä uteliaisuudesta seurata hurjasti ratsastavia cowboyden joukkoja ja kuunnella kuudesti laukeavien pistoolien pauketta kapakoista ja kujilta. Kun sitten pienen ajan perästä vilkaisin ympärilleni, huomasin koko Hansonin perheen nukkuvan levollisessa unessa kiivaimmassakin pistoolinpaukkeessa joulupäivän ihana rauha kasvoillaan.

Myöhemmin tapasin vielä Hansonit, kun pääsin kutsuvieraaksi Raymond Hansonin konserttiin New Yorkissa – en sano pianokonserttiin, sillä illan huippukohta ei ollut mikään tavanomainen pianosävellysten mestariteos vaan konsertti rummuille, pianolle ja xylofonille. Muistan

sen ikuisesti, sillä sävelmä liukui tosiaan kumisevasta patarummusta pienten rumpujen kautta pianon koskettimistoa pitkin yläsäveliin ja jatkoi matkaansa xylofonin kilahdusten tietä korkealle, korkealle, kuulumattomiin – päätyen transkendentiaaliseen tuonpuoleiseen, äärettömään, ja lasketellakseen sieltä kohta takaisin – ensin xylofonin ja sitten pianon ja rumpujen tuttuun maailmaan.

3.

Psykologit eivät työskennelleetkään noissa temppelimaaisissa holvikaarisissa ja suippotornisissa taloissa, joita kuvissa näytetään Yalen yliopistona vaan sivukadulla tavaramakasiinin näköisessä harmaassa rakennuksessa lähellä Medicine Librarya. Huone, johon minut ohjattiin, oli yhtä harmaa, askeettinen ja autio: Kaksi kulunutta pöytää omissa nurkissaan ja kaksi tylyä puutuolia.

Ennen pitkää huomasin, ettei toista pöytää käyttänyt kukaan. Olin yksin. ”Kullervo, tuo kurja Yalen vanki”.

Missään ei ole täysin kielletty vierailuja vankien luona. Minua, ”Yalen vankia” kävi tapaamassa kaksi kertaa viikossa maailman ystävällisin sielu, Robert Abelson, nuori lahjakkuus. Hän jopa luki huolellisesti, mitä olin kirjoittanut rakennellessani minäkin jotakin ylen abstraktia yleistä käyttäytymisen teoriaa, mutta en osannut tarkkaan määritellä peruskäsitteitäni ja siihen keskustelu tästä aiheesta aina pysähtyi. Mutta hänellä oli laajat tiedot matematiikan käytöstä orastavassa uudessa psykologiasa – ei ainoastaan tilastollisesta käsittelystä vaan myös prosessien teorioiden rakentamisesta ja dynaamisten mallien laatimisesta.

Tapasinhan minä sentään hyvinkin eläväisiä ihmisiä ruokahuoneessa lounasaikaan, kun kävin syömässä jokapäiväisen leipäni, kolmioleivän herkullisine salaatti- ja leiketäytteineen. Tulin tuntemaan muun muassa Milton Rosenbergin, Robert Abelsonin hengenheimolaisen. Virkeässä joukossa puhe kävi vilkkaana ja opin nopeasti käyttökelpoista Amerikan kieltä. Kuukauden päästä rupesin näkemään uneni englanninkielisinä ja se oli varma merkki siitä, että todella osasin puhua sujuvasti tavallista englantia.

Työhuoneeni vastapäätä, käytävän toisella puolella, työskenteli jo vanhahko, aikoinaan Norjasta tullut professori Bakke kaksi sihteeriä apunaan. Vanhempi heistä oli minulle hyväntahtoinen kuin äiti. Bakke puolestaan hyväntahtoisuudessaan yritti puhua minulle norjaa ja oli ihmeissään, kun en sitä heti ymmärtänyt. Hän kutsui minut kerran vieraakseen kotiinsa, jonka näkeminen perin juurin hämmästytti minut: Keskellä Connecticutia täydellinen hirsinen tunturihotellin olohuone

jykevine puukalusteineen, ei yhtään kirjaa, mutta seinät täynnä toinen toistaan komeampia hirven ja poron päitä, jokaisella uljaat sarvet valmiina pistämään silmään...

Kun kävi ilmi, etten mahtunut mukaan millekään psykologian kursseille, Bakke kutsui minut kuulijaksi luennoilleen, jotka käsittelivät ammattiyhdistysten historiaa. Se oli huoletonta ja hauskaa kuultavaa, varsinkin silloin, kun hän kuuntelutti vanhoja äänilevyjä – jalallaan rytmiä korostaen: "Union train is com-ming, com-mng, com-ming. Get on board!" ja tutulla "Kalle Kustaan muorin" sävelellä: "Solidarity forever, solidarity forever, solidarity forever for the Union makes us strong!" Olihan se jonkinlaista sosiaalipsykologiaa sekin.

Mutta mitä tekemistä tällä kaikella oli tutkimustyöni kanssa?

Kävi ilmeiseksi, että minun sijoittamiseni Yalen yliopistoon oli selvä virhe. USA:n yliopistot ovat hyvin eri tavoilla erikoistuneet eri tieteenaloihin ja niissä esiintyviin suuntauksiin. Olin pyrkinyt Michigan University:iin Ann Arboriin ja siellä lewiniläiseen psykologiaan omistautuneeseen, jo kuuluisaan Group Dynamics Centeriin ja – paha kyllä – toissijaisesti maininnut Yalen. Tämä oli tapahtunut pelkästään Paavo Kolin, amerikankävijän, innokkaan suosituksen vuoksi. Jostakin syystä jokin ihmeellinen Fulbright-lautakunta oli sitten valinnut Yalen, koska Michiganiin ei muka "mahtunut".

Sain kuitenkin tehdä kiertomatkan keskilänteen ja silloin viipyä viikon mainitussa Ann Arborissa. Helmikuussa matka toteutuikin – juuri niihin aikoihin, jolloin rupesin näkemään unet englanniksi ja olin siis mielestäni kielellisesti kypsä.

4.

Olin tottunut matkustamaan halvalla, yhtenä syynä se, että sillä tavalla pääsi tutustumaan "varsinaiseen kansaan". Samassa mielessä – siirryttyäni ensin junalla New Yorkiin – matkasin Greyhound-bussilla länteen, Pittsburghin kautta Columbus Ohioon ja sieltä Urbana Illinoisiin, Chicagoon, Fordin tehtaille Michiganissa ja varsinaiseen matkan päähän, Ann Arboriin. Yövyin YMCA-hotelleissa, joissa söi ja nukkui halvalla (mutta "kansa" oli pikemminkin USA:n alamaailmaa kuin "tavallista"). Ann Arborissa oltiin vieraanvaraisia ja tarjottiin sija yliopiston tiloissa.

Matkustamisesta, matkalla olostakin ei ole paljoakaan kerrottavaa. Olen aina rakastanut vuoristoa ja myös nyt Allegheny-vuorten ylitys oli miellyttävä elämys. Ohiossa alkoivat alavat maat, ilmeisesti jo preerian kaltaiset, nyt talvella etäisyyksiin asti yksitoikkoista ruskean sängen peittämää autiutta. – Olin ostanut ensimmäisillä säästödollalla

reillani pienen elokuvakameran, jolla kuvasin 8 mm:n kaitafilmiä silloin tällöin matkan näkymiä. Jos oli paljon auringonvaloa ja maisema värikäs, sillä sai onnistuneitakin otoksia, kunhan muisti aina veivata käsipelillä vieterin kireälle. Silloin saattoi kuvata yhteen jaksoon puoli minuuttiakin. Mutta valoa oli harvoin ja maisema ei ollut värikäs. Vain kerran sain vähän eloa kuvaan koulutytöjen mekastavan joukon noustessa bussiin.

Vain kahdessa tapaamisessa katson päässeeni hyödylliseen tieteelliseen keskusteluun, jotka merkitsivätkin sitten stipendiatkani arvokkainta antia. Ensimmäinen niistä oli tutustuminen Raymond Cattelliin.

Pienessä, mutta yliopistostaan kuuluisassa Urbana-Illinoisin kaupungissa sain tavata professori Raymond Cattellin, jonka teosta "Personality: A Systematic, Theoretical, and Factual Study" oli tuoreeltaan käsitelty Eino Kailan seminaarissa. Muistan, minkä valtavan ihmetyksen Cattellin teos tuotti. – Kailakin oli kummissaan muutoksesta, mikä psykologiassa oli tapahtumassa. Samasta asiasta, persoonallisuudesta, ei voi syntyä enää toisistaan poikkeavampia esityksiä kuin Kailan ja Cattellin. Kaila oli tavoitellut mahdollisimman yhtenäistä teoreettista, selittävää kuvausta persoonallisuuden dynamiikasta, ihmisen tarpeista ja niiden hierarkisesta rakenteesta. Cattell näytti jättävän selittämisen sikseen ja pyrkivän yksinomaan empiiristen testien tuottamaan kuvaukseen, deskriptiiviseen esitykseen ihmisen kyvyistä ja muista ominaisuuksista. Apunaan hän käytti tuon aikakauden uutuutta, faktorianalyysia.

Sattumoisin olin Toivo Vahervuon, Yrjö Ahmavaaran ja muiden testipsykologiasta innostuneiden joukossa – ja erityisesti väitöskirjaa tehdessäni – tullut tuntemaan melko perusteellisesti juuri sitä psykologian suuntausta, jota Cattell sen huomattavimpana tutkijana edusti. En ollut yksinomaan saavana puolena, sillä minulla oli niin sanoakseni "heitettävänä peliin" Ahmavaaran aivan tuore keksintö, transformaatioanalyysi, ja sovellus, jonka olin väitöskirjassani esittänyt.

Cattellin työhuoneen seinät olivat katosta lattiaan asti täynnä ranskalaista kirjallisuutta, tarkemmin sanoen ranskalaista runoutta. Ei olisi tarvinnut olla psykologi tulkitakseen tämän syvältä tiedostamattomasta tulevaksi protestiksi amerikkalaista rihkamakulttuuria vastaan, samaa juurta kuin Yalen nuorten tutkijoiden yleisesti harrastamat pienet eurooppalaiset autot, kuten "kuplafolkkarit" ja Fiatit – protestina koko tien valtaaville ylen leveille ja pitkille amerikkalaisille "loistoautoille". Olisi luullut, että Cattell on ranskalainen patriootti, mutta britti hän oli, kaikessa yksilöllinen britti, käytökseltään ja koko olemukseltaan –

aina kravattia ja huolellisesti hoidettuja kenkiä myöten. Hän oli tullut pieneen Urbanaan yksinomaan siksi, että sen yliopistossa oli rakennettu maailman ensimmäinen suurtietokone, radioputkista koottu, suuren huoneen täyttävä Illiac. Cattell kertoi todenneensa, että vain sen avulla oli toteutettavissa se valtava määrä testitulosten analyysia, joka jo oli hänen suunnitelmissaan.

Aika ei riittänyt Illiacin katsomiseen – ja mitäpä katsomista siinä olisi ollutkaan, pelkkää radioputkien välähtelyä. Sen sijaan meillä oli yllin kyllin keskusteltavaa faktorianalyysista. Kerroin hänelle pääpiirtein Ahmavaaran transformaatioanalyysista ja näytin sen tuottamia tuloksia väitöskirjastani. Hän vaikutti aivan yllättyneeltä. ("Pienessä Suomessa tehdään tällaista. Voiko olla totta?")

Uskalsin esittää kysymyksiä Cattellille. Eikö ollut vakava rajoitus se, että kaikki korrelaatiot käsiteltiin hänen analyysissaan lineaarisina, ja näytin saamani tuloksen, jonka mukaan älykkyyden epälineaarinen vaikutus johtajaominaisuuksiin tuotti korkean korrelaationsuhteen mitan, mutta lineaarinen korrelaatio oli melkein 0! Tähän Cattellilla ei ollut valmista vastausta ja hän kävi miettelääksi.

Lyhyeksi tarkoitettu tapaaminen pitkittyi pitkittymistään ja vei lopulta koko iltapäivän. Kiitin Cattellia tästä hänen "ajanuhrauksestaan".

Jo bussimatalla Urbanasta Chicagoon mielessäni pyöri kysymys, mikä oli se polku, jota tutkijana olin nyt – ilmeisesti menestyksellisesti – kulkemassa. Vertailin Kailan ja Cattellin käsityksiä persoonallisuudesta. Kaila pyrki filosofisiin tavoitteisiin, löytämään teorian ihmisestä liittääkseen sen monistiseen todellisuuskuvaan kokevana ja päämääriin pyrkivänä olentona. Cattellin ihmiskuva oli summa ominaisuuksista, kyvyistä, luonteenpiirteistä, mielipiteistä jne. Minuun oli juurtunut se kailalainen perusajatus, että olevainen ei ole summa vaan kokonaishahmo, joka jäsentyy osiin.

Minulle valkeni, että Cattellin polku – ja sen mukana kaikki se, mitä itse olin tutkijana aikaansaanut – ei ollut minun polkuni. Vahvimpana minussa eli sittenkin filosofi. Etsin tarkoitusta kaikessa. Ehkä se oli lapsellista.

5.

Chicagon kadut näyttivät nokisilta ja luotaan työntäviltä. Kaupunki vaikutti rauhalliselta, vaikkakin vilkkaalta, mutta mielessäni pyörivät kaikki ne kauhut, joita gangsterifilmit olivat aikoinaan ammentaneet.

Savun ja pölyn sisältä vilkkui punainen valoteksti: "Jesus saves", välähti ja sammui, välähti ja sammui...

Sen vähäisen ajan, jonka olin varannut Chicagolle, vietin taidemu-
seossa.

Matkasuunnitelman mukaisesti poikkesin Michiganissa Fordin
suurelle autotehtaalle paikkakunnalla, jonka nimeä en muista – enkä
välitä tietääkään. Tarkoitukseni oli tutustua psykologisiin testimene-
telmiin, joita siellä varmaan käytettiin työnjohtajien valinnassa johta-
jaominaisuuksien mittaamiseen. Tapasin nuoren miehen, joka esitteli
minulle joukon tavallisimpia älykkyystestejä. Kun kysäisin, miten ne
korreloituvat työnjohtajana menestymiseen, totesin, ettei nuorella mie-
hellä ollut minkäänlaista aavistusta muuttujien tilastollisen käsittelyn
alkeistakaan. Aikaa säästyí ja pääsin nopeasti jatkamaan matkaani Ann
Arboriin.

Jo von Fieandtín luennoilla ja sitten väitöskirjatyöni aikana olin tu-
tustunut Kurt Lewinin psykologiseen käsitejärjestelmään ja käyttäyty-
misen dynamiikkaan.

Ann Arboriin, Michigan University:iin, oli Kurt Lewinin aloitteesta
perustettu Group Dynamics Center, johon nyt matkani suuntautui.

Minut otettiin varsin ystävällisesti vastaan ja pahoiteltiin aidosti
asiaa, kun kuultiin, että olisin halunnut sijoittua stipendimat kallani
juuri Ann Arboriin, mutta se ei ollut onnistunut.

Lewin oli kuollut äkilliseen ja arvaamattomaan sydänkohtaukseen
vuonna 1947, mutta hänen ”henkensä eli” Group Dynamic Centerissä.
Se voi kuulostaa klisheeltä, mutta totta on, että vahva, innostunut tut-
kijaryhmä jatkoi hänen työtään välittömästi siitä, mihin Lewin itse jäi.

Minulla oli nyt mahdollisuus keskustella ilman kiirettä useiden tut-
kijoiden kanssa: Dorwin Cartwright, Franc Harary, Alvin Zander, Albert
Pepitone, Robert Zajonc ja Stanley Seashore – ainakin nämä ja heidän
meneillään olevat tutkimuksensa tulín tuntemaan.

Pääsin kaksi kertaa osallistumaan Cartwrightin johtamaan seminaa-
riin, jossa Franc Harary esitteli graafiteoriaa.

Seminaarissa Hararyn esittämät asiat olivat graafiteorian alkeita. Siitä
olisi vielä pitkä matka Lewinin esitysten ja oivallusten ”kääntämisek-
si” graafiteorian kielelle. Aavistin, että tämä oli suunnitteilla. Ihastuin
ajatuksesta ja päätin seurata tarkasti, milloin ja missä muodossa se to-
teutuisi.

Jäi kuitenkin sellainen vaikutelma, että Group Dynamics Centerissä
elettiin juuri nyt eräänlaisessa tyhjiössä, kun Lewin ei ollut ideoillaan
antamassa vauhtia tutkimukselle. Ihmettelin mielessäni, miksei Ann
Arborissa käytetty hyväksi uutta keksintöä, tietokonetta, ”supercompu-
teria”, kuten Urbanassa Illiicia.

Lewinin käyttämiä kokeita toistettiin ja muotoiltiin uudelleen. Minusta oli kuitenkin hiukan surullista nähdä, miten muuan opiskelija oli pantu tuntikausia erottelemaan valtavasta kasasta kahden lajin herneitä toisistaan. Tutkittiin kokeellisesti kyllästymisilmiötä. Murehdin opiskelijan kohtaloa – kuin muinaiskreikkalaisen orjan elämää kahlittuna kuparikaivoksessa – mutta sain kuulla, että opiskelija saa varsin hyvän palkkion kokeeseen osallistumisestaan. Jäin mietiskelemään psykologin sielussani, mitä se sellainen kyllästyminen on, josta saa palkan.

Robert Zajonc oli ikätoverini ja juuri valmistunut tohtoriksi Michigan Universityssä. Meillä oli hyvin samankaltainen näkemys persoonallisuuden ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta. Hän oli selvästi hyvin lahjakas ja ajattelussaan tarkka. Hänen henkinen tasapainoisuutensa oli suoranainen ihme, oli todettava, kun kuuli, mitä hän oli nuoruudessaan kokenut Puolassa: Vuonna 1939 hän oli vanhempiensa kanssa paennut saksalaisia syntymä-kaupungistaan Lodzista Varsovaan, jossa lentopommi oli tuhonnut heidän asuntonsa, molemmat vanhemmat kuolleet ja Robert haavoittunut vaikeasti. Hän oli täysin orpona joutunut natsien työleirille, paennut ja otettu kiinni, paennut toisen kerran ja onnistunut pääsemään Ranskaan, jossa liittyi vastarintaliikkeeseen. Hän oli kyennyt säilyttämään henkensä ja päässyt viimein siirtymään USA:han ja opiskelijaksi Michiganin yliopistoon. Kuulin hänen kohtalonsa kovat varhaisvaiheet muilta, itse hän ei ollut halukas niistä kertoamaan.

6.

Mielenkiintoinen kokemus Ann Arborissa oli yht'äkkinen lumisade – ei ehkä niinkään itse sade kuin asukkaitten touhu, minkä se aiheutti.

Lunta tuli suomalaisittain ajatellen runsaasti, jokseenkin puoli metriä, mutta höyhenkeveänä kerroksena peittäen autot ja sulkien kadut. Ihmiset ryntäsivät lunta luomaan kädessään pienikokoiset lapiot, joissa oli painavat rautaterät ja keppivarsi, ei mitään kädensijaa. Tällä ”lusi-kalla” he tökkivät lunta pienin annoksin, toivoton antautuminen kasvoillaan. Missään ei näkynyt minkäänlaista aura-auton tapaistakaan. Oli kuljettava taiteillen katukäytävälle lumessa kahlaamisista syntyneitä polanta-polkuja pitkin niin kuin talvisin Kainuun metsämailla

Muistin suomalaisen ”lumikulttuurin” kaikki hienoudet, metrin levyiset ”kolat” nerokkaine jalaksineen ja kädensija-tankoineen, joilla vempeleillä heikkokin heivautti puoli kuutiota kerrallaan lunta sivuun – ja jättimäiset aura-autot, jotka vauhdikkaasti selvittivät ajotien.

No, tulihan itse luonto michiganilaisten avuksi. Se tavaton lumimää-

rä, joka yöllä peitti hetkessä kaupungin, sulii päivällä myös hetkessä, aivan silmin nähdessä.

Group Dynamic Centeristä minulle jäi kaiken kaikkiaan hyvin miellyttävä ja positiivinen kuva innostuneesta tiedeyhteisöstä. Työtä tehtiin, mutta missä piileskelivät uudet oivallukset? Zajoncilla oli ideoita, sen olin kyllä huomannut, mutta hän vaikutti yksineläjältä, suorastaan eristyneeltä eikä johtavalta luonteelta. Lewin oli poissa – sille ei voinut mitään.

Vietettyäni viikon Michigan Universityssa minun oli lähdettävä paaluomatkalle – jälleen Greyhoundilla. Siitä oli tullut minulle eräänlainen kulkurin koti: nukuin, torkuin ja valvoin vuorotellen. Pitkin loikin Greyhound vei minua seuraten Suurten järvien etelärantaa vievää tietä.

Niagarán putouksilla pidin matkatauon ihaillakseni kerran minäkin veden vapaata vyöryä alas 100 metrin korkuiselta kynnnykseltään. Kanadan puolelta syöksyvä, kaareva Hevosenenkäputous oli jopa kaunis.

Talviaika kun oli, ei putouksilla ollut paljoa kävijöitä, joten saatoin vapaasti hyppiä rantakiveltä toiselle ja valita kuvakulmia filmatessani veden juoksua. Veivasin innokkaasti kamerani kampea ja annoin vierin surrata. Minä veivasin ja taas surautin pätkän filmiä, veivasin ja surautin. Päätöntä puuhaa – mutta kerrankos matkailu sitä teettää.

Päivän viivyin Niagaralla, taisinpa nukkua muuten tyhjässä hotellissakin. Sitten jatkoin Greyhoundilla tavattoman kauniisiin metsiin ja kirkkaille metsäjärville New Yorkin osavaltiossa, josta ne jatkuvat aina kaunistuen Vermontin puolelle.

Aamulla heräsin torkuiltani keskellä sellaista metsämaisemaa, jota aurinko valaisi kirkkaasti. Siinä unohdin hetkeksi Chicagon noen ja New Yorkin liikenteen metelin. Tällaiseen Amerikkaan, tähän kauneuteen, ”pilgrim-isät” olivat kerran tulleet ja perustaneet Uuden Englannin!

7.

Kun palasin kiertomatkalta New Haveniin, alkoi olla kevättä. Magnoliat kukkivat.

Keksin käyttäjä aikanani ”Käytännön psykologiaa” -kirjani toisen osan tekemiseen ja huolellisesti valiten olin ostanut matkakirjoituskoneen. Tunsin tekeväni jotakin hyödyllistä, mutta olihan se ilmeistä stipendimatkan väärinkäyttöä ja mieluummin olisin kirjoitustyön tehnyt Suomessa, jos siellä olisi ollut yhtä lailla aikaa.

Ilon aihetta sain vierailuista Lasse Seppovaaran perheessä. Lassella oli Fulbright-apuraha. Hän oli diplomi-insinööri liikenteen tutkimuk-

sen alalla, työssä tie- ja vesirakennushallituksessa ja opiskeli nyt Yalessa liikennelaskentaa – kriittisesti ja kiroillen ankarasti. Sitä hän teki aina. Mukana matkalla oli hänen tasainen ja hymyilevä vaimonsa sekä ihasuttava 3-vuotias poika. He olivat perustaneet New Havenin ”downtowniin” todellisen kodin.

Poikkesin Seppovaaroilla parina kolmena iltana viikossa ja ”Kurvelo-setänä” nautin rakentavista keskusteluista pikkupojan kanssa. Hänellä oli aina tarjolla uusia näkökulmia maailmaan ja tieteeltä unohtuneisiin asioihin – kuten: ”Missä Aurinko nukkuu?” ja heti perään ”Mutta Kuun ei ainakaan tarte nukkua, eihän?” – Ahaa! Ovelaa. Pieni mies etsi perusteita sille, että saisi valvoa pitempään.

Seppovaaroilla vierailivat usein iltaisin myös Lukkariset: Vilho eli ”Ville” Lukkarinen ja hänen vaimonsa, kauniskasvoinen ja ihannevar-taloinen nainen, joka pukeutui aina tiukasti kehonmyötäisesti, niin että voi kuvitella puvun saumojen soivan jatkuvasti ihania korkeaohtaavisia säveliä. Käytin hänestä lempinimeä ”Pinkeä”.

Ville oli Suomen ilmavoimien korkea-arvoinen upseeri, jolla oli tekeillä valtiotieteen tohtorin väitöskirja: ”Suomen ilmavoima”. Ole-mukseltaan hän oli varma ja ryhdikäs – aina selkä suorana. Hän kertoi todenneensa, ettei Ilmavoimiin kannattanut jäädä upseeriksi, koska everstiä ylemmäksi – eli kenraaliksi – ei käytännössä enää pääse. Eversti hänestä sitten tulikin ja Satakunnan lennoston komentaja (1969). Erot-tuaan ilmavoimista hän kirjoitti Lotta-Svärd -järjestön historian ja sai vuonna 2008 professorin arvonimen.)

Vihdoin oli tullut koti-Suomeen lähtemisen hetki.

Lasse oli ostanut 100 dollarilla ajokelpoisen käytetyn auton. Nyt per-he Seppovaara tarjoutui kyytimään minut New Havenista New Yorkiin.

Lasse selviytyi erinomaisen taitavasti New Yorkin liikenteen torvisoit-tokonsertista, johon hän osallistui paitsi yhtenä torvensoittajista myös pitkien kiroilusoolojen esittäjänä.

Majoituimme hotelliin ja nyt minä sain tarjota vastapalveluksen. Ym-märsin, että heidän teki mielensä tutustua New Yorkin ilta-elämään, ja tein heille ehdotuksen: Minä olisin sen illan 3-vuotiaan ystäväni seura-na hotellissa – seurana, ei minään ”babysitterinä”, sillä kysymyksessä ei ollut ”baby” vaan reipas ja viisas pikkumies.

Opintomatvani Amerikan maahan sai myös filosofistakin sisältöä pienen ystäväni pommittaessa minua aina yhtä yllättävillä kysymyksil-lään – en sano väsymättömästi, sillä kyllä hän lopulta uuvahti, kysyi vie-lä varmuuden vuoksi, missä äiti on, mutta antoi silmäluomiensa painua kiinni, niin että minä saatoin – pientä ylpeyttä psykologin minässäni

tuntien – luovuttaa hänet hänen äitinsä syliin.

Lennosta New Yorkista Pariisiin en voi muuta sanoa kuin että se oli yksitoikkoisinta mitä olla voi. Torkahtelin enemmän kuin Greyhoundissa.

Pariisissa oli kiire ennättää taksilla lentokentältä toiselle kehätietä pitkin. Kuljettaja ajoi hurjasti vaihtaen kaistalta toiselle, niin että heilahdeltiin avuttomana seinästä seinään. Hiukan ennen ovien sulkeutumista ennätin mukaan Helsingin koneeseen.

Tuomisina Suomeen minulla oli kirjoituskone, kaitafilmikamera (käsin veivattava, uusinta mallia) ja melkein valmis teksti ”Käytännön psykologian” II osaan.

Paluu oli ollut vauhdikas. Oli puhkottu monien aikavyöhykkeitten rajoja, lennetty vasten aurinkoa. Mikä nyt oli aika ja paikka?

Ajan saatoin likimain päätellä Helsingissä vapunaaton riehakkaasta menosta kaduilla, värikkäistä palloista, valkolakeista ja heiluvista huisukuista. Paikan tajukin heräsi siinä samassa. Se, että olin tullut Suomeen, oli varma asia: Sen saattoi päätellä kaduilla huojuvien humalaisten määrästä. Rakkaan kansan elon mainingit kävivät korkeina, joten oli otettava tuki mistä sai ja rantauduttava seinävierille.

8.

Vaimoni oli saanut siirretyksi oman stipendimatkansa vuodella ja lähti tyytyväisenä matkaan Massachusettsiin syksyllä 1956.

Onneksi olimme saaneet todella taitavan ja luonteeltaan iloisen ja äidillisen lapsenhoitajan, Marjatan, huolehtimaan Vesa-pojasta. Hän oli luvannut sen tehdä koko vuoden ajan ja piti hyvin lupauksensa. Ai-noastaan silloin, kun hänen äitinsä kuoli, hän oli poissa kaksi päivää. Silloin minun oli vietävä Vesa päivähoitoon samassa talossa olevaan Lapsihotelliin. Sieltä hän hoitajan sylissä sai katsoa perääni ikkunasta, kun minä vilkutin hänelle työhön lähtiessäni. En unohda hänen itkusta vääntyneitä kasvojaan ja surkeaa huutoaan, mutta hoitaja kertoi minulle Vesan rauhoittuneen heti, kun olin poissa näköpiiristä.

Jo keväällä Vesa käveli Marjatan taluttamana Kruunuhaan kaduilla ja leikki hiekkalaatikolla Säätytalon puistossa. Filmasin innokkaasti näitä arvokkaita tapahtumia.

Kahdeksi päiväksi Vesa jäi sitten kokonaan Marjatan hoiviin, kun tuli Jyväskylältä tieto, että äitini oli kuollut – syöpä oli tehnyt työnsä. Kaija kertoi, että se oli tapahtunut aivan rauhallisesti. – Käydessäni katsomassa äitiäni hänen kuolinvuoteellaan sairaalassa sain kuulla, että isäni oli samanaikaisesti toisella osastolla. Näin kohtasin hänet monien vuosien

jälkeen. Kuullessaan äidin kuolemasta Kaijalta ja minulta, hän sai sanotuksi: ”Vai jo pääsi Heli täältä pois, pääsi pois...” Hän käytti aina Helgasta jostakin syystä Heli-nimeä. – Isäni kuoli varsin pian myöhemmin.

Vaimoni Ritva lähetti USA:sta kirjeen, jossa hän kertoi surunsa äitini kuoleman johdosta.

Joulun ollessa jo aivan lähellä sain suureksi yllätyksekseni tietää, että Ritva halusikin välttämättä Amerikasta kotiinsa Varkauteen joulunpyhiksi ja sai isänsä lähettämään lentoliput. Matkustin siis Vesan kanssa Varkauteen juhlaa viettämään. On ymmärrettävää, että minulla oli halu tavata vaimoani, vaikka olin tottunut hänen pitkiin poissaoloihinsa ulkomailla. Vesa vierasti äitiään ja kyseli ”Jattaa” (Marjattaa).

Työni opistossa oli tullut kovin rutiininomaiseksi. Aina samat luennot, aina samat testausmatkat.

Eihän minulla mitään valittamista ollut. Kirjani ”Käytännön psykologiaa II. Joukon käyttäytyminen” ilmestyi heti syksyllä 1956 ja molempia osia myytiin hyvin. Siitä piti omalta osaltaan huolen Kyllikki Kasanen, sihteeri, joka hiljaisesti hoiti asiat niin, että kukaan ei kurssin päättyessä vahingossakaan matkustanut kotiinsa ilman kirjaani.

Vaikka USA:n matkani ei ollut kovinkaan antoisa, huomasin nyt, että englannin kielen taitoni oli 5 kk:ssa hämmästyttävästi kohentunut. Viimeistään silloin se kävi ilmi, kun ystäväni Stanley Seashore tuli Suomeen vierailulle ja minut pantiin tulkiksi, kun hän esitelmöi Suomen Työnantajain Keskusliiton keskeisille johtohenkilöille. Tulkkaukseni ei ollut aivan simultaanitulkintaa, mutta lause lauseelta päästiin eteenpäin. Tosin Stanley jäi joskus ihmeissään kuuntelemaan, miten lyhyeen ilmaisuun suomen kielellä pystyttiin monimutkaisissa englanninkielen käänteissäkkin. – Vain kerran sattui lapsus, kun käänsin ”truck”-sanana ”trukiksi” ja yleisö huuti kuorona: ”Kuorma-auto!”

Tulkkaukseni siis kiinnosti yleisöä niin, ettei kukaan nukkunut esitelmän aikana. Toisin kävi – niin kerrotaan – eräässä vastaavassa tilaisuudessa, jossa tulkkia ei käytetty. Keskusliiton silloinen toimitusjohtaja eversti Karikoski oli esitelmän edetessä torkkunut tuolissaan ja oli jo ilmeisesti unessa, kun hän hätkähtäen heräsi ja kuuli puhujan sanat: ”...general agreement”. Siihen Karikoski lausautti: ”Nimestä päättäen kreikkalainen...” ja torkahti uneen uudelleen.

9.

Keväällä vaimoni kotiutui Amerikan matkaltaan ja syyskuun 28. päivänä 1957 syntyi poika, joka sai nimen Antti Kullervo.

Opistotyön ohessa harrastin sentään itsenäistä tutkimustakin. Jo

ennen väitöskirjani tekoa olin julkaissut pari pientä testitutkimusta, joissa käytin faktorianalyysia. Cattellin tapaamisesta olin saanut uutta virikettä ja eräänlaisena keskustelun jatkona julkaisin tutkimukset: "The Effect of the Selection Situation on Responses to Questionnaire" ja "On the Significance of Factors in Studies with a Small Number of Variables" Acta Psychologicassa. Jälkimmäisessä tein ovelan tempun: Otin aineistostani muutamia muuttujia, joiden tiesin sijoittuvan kauniisti kahteen faktoriin ja lisäsin aineistoon arpomalla täysin satunnaisia muuttujia, joiden keskinäiset korrelaatiot olivat siis varsin alhaisia, satunnaisesti 0:sta poikkeavia. Laskin rutiininomaisesti faktoreita niin paljon kuin niitä tuli esiin. Ja tulihan niitä, jatkuvasti, faktori faktorin perään. Tiesin, että vain kaksi faktoria oli todellisia, mutta nyt paljastui, että miltei jokainen tavanomainen sääntö laskennan pysäyttämistä vei harhaan, tuotti liian monta faktoria. Oikeastaan kaikkien maailmassa tehtyjen psykologisten faktorianalyysien pätevyys olisi pitänyt tarkistaa tältä pohjalta. Puhuin tästä Yrjö Ahmavaaran kanssa. Hän myönsi, että näin on, mutta lisäsi samaan hengenvetoon filosofisesti hämäränlaisen ajatuksen, että "kyllä sattumaltakin voi syntyä todellisia korrelaatioita". Yrjö sanoi tämän arvoituksellisesti mutisten.

Ennen lähtöäni Amerikkaan oli sovittu, että "palvelisin" opistoa takaisin tultuani vielä kaksi vuotta. (Minä kai sain jonkinlaista palkkaa opistosta stipendimatkan aikana. En muista. Verottaja sen muistaisi.)

Keväällä 1958 tulivat täyteen nuo sovitut kaksi vuotta – niin kuin renkipojalle Tuomaan päivänä.

Olin hiljaisessa mielessä jo päättänyt varmasti lähteväni tiukasta ruutiinistyöstäni vapaammille laitumille – luovaan työhön, kuten juhlavasti sanotaan.

Asiaan vaikutti se, että olin tavannut Kai von Fieandtin sattumoisin Esplanadilla ja lyhyen keskustelun jälkeen hän oli kehottanut minua hyvin rohkeasevasti hakemaan psykologian dosentuuria, olihan minulla väitöskirjan lisäksi kokonainen nippu tutkimuksia hakemukseni perusteeksi. Kai von Fieandilla oli jopa ehdotus dosentintoimen sisällöksi: sosiaalipsykologia. Samalla hän mainitsi, että sellaista oppiainetta suunniteltiin jo ja yritettiin ajaa läpi eduskunnan budjettiin.

Tein kehotuksen mukaisesti ja minut nimitettiin vuonna 1957 Helsingin yliopiston dosentiksi, erikoisalana sosiaalipsykologia.

Seuraavana vuonna hain psykologian dosentuuria Kauppakorkeakoulussa ja sain sen vaivattomasti – ainoana vaivana luennoiminen ilman palkkaa. Olin kummastellut, mitä tarkoittaa se, että joku on

virallisesti ”yksityisdosentti”. Nyt sen tiesin.

Vapun tienoissa vuonna 1958, kun kahden vuoden sopimuskaute-
ni työnjohto-opistossa oli kulumassa umpeen, kerroin Rautavaaralle
päätökseni pyytää eroa opistosta. Hän ei aluksi voinut ymmärtää asiaa
ollenkaan. Kerroin, että olin ollut hyvin tyytyväinen työhöni opistossa,
mieltynyt koko henkilökuntaan ja viihtynyt kaikin puolin hyvin. Minus-
ta vain tuntui siltä, että oli kokeiltava jotakin muuta. Olinhan jo dosentti
ja mielestäni siis viihtyisin – myös – tieteellisessä tutkimustyössä...

Rautavaara vaikenä, mutta tuli seuraavana päivänä kertomaan so-
pineensa Keskusliitossa siitä, että palkkani korotettaisiin. Se tulisi ole-
maan sama kuin professorin alkupalkka yliopistossa.

Minut siis ostettaisiin! Rautavaaran hyvää tarkoittava ehdotus ei pa-
rantanut asiaa.

”Tie tasainen, asfalttinen, on varmin vaeltaa...” Tavallisen järjen mu-
kaan minulla olisi edessäni varma tie ja runsas toimeentulo, jos jään
opistoon. Mukavat työtoverit, tuttu työ, kaikin puolin turvallista! Mutta
vastaisiko maailma minulle, mikä se on?

Olin risteyksessä. Olin valitsemassa polun. Se veisi johonkin, mihin
ei ollut tienviittaa.

Pysyin päätöksessäni.

Tieteen irtolaisena

1.

Lähdettyäni Teollisuuden Työnjohto-opistosta vuoden 1958 kesän tullen minulla oli edessäni paitsi tuntematon tulevaisuus myös ennen kokemattoman suuri vapaus, riemukas vapaudentunne. Kesä ei nyt ollutkaan toisesta päästään kiinni lomanjälkeisessä paluussa tarkasti kuuden viikon kuluttua harmaaseen rutiinityöhön. Oli se tunne kuin olisin seissyt kirkkaassa auringonvalossa satamasta irtoavan laivan keulassa sen töräyttäessä lähtömerkkinsä, vapauden symbolin, ja suunnatessa rannattomalle merenselälle.

Jyväskylän kesäyliopistossa luennoiminen ei ollut minulle koskaan mikään rasite vaan virkistävä kokemus. Nyt se oli suorastaan vapauden juhlaa, jota mikään ei kahlitse. – Sananmukaisesti tämä kävi toteen, kun eräänä päivänä se luentosali, jossa minun piti peruskurssini pitää, osoittautuikin varatuksi ja koko joukkoni joutui taivasalle. Onneksi oli aurinkoinen päivä ja yliopiston alueella kasvoi kaunis, kuiva männikkö. Ohjasin joukon sinne istumaan kuka kivelle, kuka kannolle, kuka nurmikolle, mihin vain. Kiipesin itse lähelle pysäköidyn Volkswagenin askelmalle ja sijoitin paperini mukavasti sen katolle. Ulkona luennoidessa oli puhuttava jokseenkin kovaa, pidettävä suorastaan ”mökää”, mutta kävihän se, kun minulla oli vieläkin tallella armeijasta tulikomentojen huutamiseen tarvittava karjuntaääni. Myöhemmin kerrottiin luentoni kuuluneen Lounaispuistoon asti.

Vapaus! Näin sen valossa kaiken, ihmisten tapaamiset, uintiretket Tuomiojärvellä, kävelyt Harjulla, vaellukset Roninmäen vuoripoluille ja pyrähdykset autolla järvien rannoille.

Vapaus nosti hyökynä esiin koko tunne-elämäni.

En ollut kirjoittanut runon runoa vuoden 1950 jälkeen – ”tultuani valmiiksi” eli maisteriksi. Nyt niitä alkoi pulpahdella tämän tästä. Useinkin minun oli pysäytettävä autoni tien poskeen kauniin maiseman tullessa esiin ja istahdettava rantakivelle tai heittäydyttävä niitylle

pureskellen ruohonkortta hampaillani ja kädet mukavasti niskan takana. Ei aikaakaan – ja taas oli jollekin lappuselle kirjoitettava runon luonnos.

Sen verran olin ollut runouden syrjässä kiinni, että olin tutustunut Paavo Haavikon ensimmäisiin kokoelmiin ”Tiet etäisyyksiin” ja ”Synnyinmaa”. En voi kieltää, etteikö nyt uudelleen syntyneessä runoharastuksessani olisi ollut paljonkin vaikutteita Paavo Haavikolta. Hänen runojensa tyyli toi minun vapaudentunteelleni juuri sitä, mitä se tarvitsi: elämysten aidon ilmaisen ilman liiallisia sääntöjen siteitä. Olihan jo 1920-luvulta alkaen ns. vapaamittainen runous koettanut päästä irti säerytmin, riimien ja alkusointujen siteistä – sanoisinko: korsetista – mutta Haavikko vapautti sen myös monista kirjallisen kielenkäytön lausumattomista säännöistä ja rutiineista – kuten ehdottoman loogiset lauserakennelmat, yhtenäinen teema ja ”oikeakielisyys”. Nyt runon tuli olla paljon lähempänä elämyksiä, niiden välittömiä ilmauksia – ilman edes havaittavaa yhteyttä toisiinsa. Haavikon runoista tuli se tunto, että runoa ei pidättelee mikään.

En päässyt lähellekään nuoren Haavikon välittömyyttä. Jotakin minäkin kuitenkin löysin – tulkinnan omalla kielellä kesän elämyksilleni, kuten ehkä runostani ”Vedenkirjoitusta” yhtenä sellaisena välähdyksenä näkyy:

Päivät tuuli kirjoittaa
satateräisellä kynällään
järvenliuskat sinikreikkaa täyteen.

Ymmärtämättömät.
Ymmärtämättömät.

Kaislain viittaukset, kuoronjohtajat ja kuoro,
nöyräpäitten kuoro.

Rantahiekka lukee tekstin,
ällänilakoivat säkeet,
silosäkeet, hiekansileät.

Tässä makaan,
aistiton, kuuro, kuulematon.

Öisin
kuu latoo palstan,
sirottelee kaarevasta kädestään
sadat omegat ja alfat
tiibettiläiset sigmat
yölaineen kiinalaiseen silkkiin.

Syksyllä kokosin kesän aikana kertyneistä runoista kokoelman ”Nämä kuvat” ja vein ne WSOY:n kirjalliselle johtajalle, Martti Haaviolle eli runoilija P. Mustapäälle. Kävimme samalla ennätyksellisen lyhyen keskustelun:

Minä: ”Toin tämän. Olisikohan siitä iloa kenellekään.”

Haavio: ”Kysykää kuukauden perästä.”

Kuukauden perästä tulin ja keskustelu oli vielä lyhyempi. Haavio sanoi heti: ”Kyllä me painamme sen. Tuohon nimenne.” Enempää ei puhuttu. Kirjoitin kustannussopimukseen nimeni. Sain myös kassalta käteisenä asianmukaisen osan mahdollisen myynnin tuotosta.

Tapasin Erik Allardtin – hyvän ystäväni ja yhden niistä, jotka istuivat useankin rahanlähteen reunalla (en tiedä, lauloivatko: ”Sua lähde kau-
nis katselen...”). Hänelle kevensin sydäntäni kertoen, että omatuntoni soimaa minua kovin siitä, että olen Suomen Kulttuurirahaston varoilla eläen käyttänyt kesäkuukaudet – en ankaraan tieteeseen vaan runokir-
jan kirjoittamiseen. Erikillä on kova ääni ja mielenrauhaani pönkitti tukevasti hänen suoranainen huutonsa: ”Herrajestas! Sehän on kulttuu-
ria, jos mikä!”

Nalle Puh on sanonut: ”Runot ja laulut ovat asioita, jota me emme löydä; ainoa, mitä me voimme tehdä, on mennä sellaiseen paikkaan, että ne löytävät meidät.”

Tuon ihmeellisen kesän jälkeen minä en sellaista paikkaa löytänyt. Viides – ja samalla viimeinen – kokoelmani (”Kuljen veräjästä”) ilmestyi vasta 47 vuotta myöhemmin. Siitäkin on tätä kirjoittaessani jo 13 vuotta, joten minusta ei todennäköisesti tule runoilijaa, sillä tähänastinen runoilijanurani on pitkä, 73 vuotta, mutta laiha: 5 kokoelmaa – laiha kuin nälkäkurki, runoilijain toteemieläin.

2.

Olin siis ”työtön”, mutta työtä minulla oli vaikka millä mitalla.

Työntekoon vaadittiin kuitenkin laboratorio tai jonkinlainen työhuo-

ne kumminkin.

Koko sodanjälkeisen ajan, vuosi toisensa jälkeen, oli inflaatio syönyt rahan arvoa. Asuntojen hinnat kohosivat jatkuvasti. Mutta jos möi asuntonsa – ja säännöllisesti sai siitä paremman hinnan kuin oli ostaessaan maksanut – erotus laskettiin liikevoitoksi ja verottaja kähvelsi siitä suuren osan. Vain jos asunto oli ollut omassa käytössä 5 vuotta, ei enää katsottu saaduksi liikevoittoa. Näin ollen mekin olimme asuneet Kruununhaassa tarpeelliset 5 vuotta, ennen kuin saatoimme myydä asuntonamme ja ostaa Munkkiniemestä uuden, vähän isomman. Työhuonetta minulle ei siitä kuitenkaan herunut, sillä asunnon kuudesta huoneesta yksi, suurin, oli olohuone, jonka piti olla vieraitten varalta aina siisti – joten ei tullut kuuloonkaan, että olisin siinä työskennellyt – toinen oli lasten huone, kolmas Ritvan työhuone, neljäs kotiapulaisen, viides keittiö ja kuudes makuuhuone. Työpöydän sain puhutuksi makuuhuoneeseen: kaksi laatikostoa ja niiden päälle pöydäksi pitkän kimpilevyn, jonka maalasin kauniin oliivinvihreäksi.

Domus Academican ystävällinen kirjastonhoitaja tuli apuun: sain käyttööni Ylioppilaskunnan kirjaston sivurakennuksen ullakkokerroksesta noin 5 neliömetrin suuruisen ”tutkijakammion”. Pientä koppia piti tietysti tuulettaa alinomaa ja ilmojen jäähtyessä siellä kävi melkoinen viima, niin että luuli olevansa laivan kannella syystuulissa.

Työni saattoi olla vain lukemista, tärkeimpiin kirjoihin paneutumista. Tapani on lukea vähän ja hitaasti, mutta valiten luettavakseni vain kaikkein tärkeimmät teokset asiasta, johon olen uppoutunut. Sellaisia oli tässä vaiheessa oikeastaan vain kaksi kirjaa, Bushin ja Mostellerin ”Stochastic Models for Learning” vuodelta 1955 ja Kurt Lewinin ”The Conceptual Representation and the Measurement of Psychological Forces” vuodelta 1938. Olen jatkuvasti ihmetellyt, miten juuri tämä Lewinin teos, joka on ehdottomasti hänen pääteoksensa, on jäänyt niin tuntemattomaksi, etten vielä ole tavannut ketään, joka olisi sen lue-
nut. En Ann Arborissakaan. Hautasiko maailmansota sen alleen? Teos on eksaktisuudessaan aivan toista luokkaa kuin Lewinin muut, varsin deskriptiiviseksi jäävät esitykset. Aivan käsittämätön sattuma oli, että tämä nidottu, harmaa ja vaatimattomalta näyttävä kirja osui silmiini Suomalaisessa Kirjakaupassa. Heti lehteillessäni sitä tunsin väriseväni innostuksesta kuin arvaamattoman aarteen löytäjä. Olisiko tässä nyt vihdoinkin teos, joka näyttäisi edes polun alun psyykkisen voiman ongelmaan? Nimi lupasi hyvää. Bushin ja Mostellerin teos oli kylläkin käytännöllisesti ehkä vielä tärkeämpi.

Olin asettanut päämääräkseni kokeellisissa tutkimuksissani –

varsinkin, kun nyt olin sekä sosiaalipsykologian että psykologian dosentti – selvittää, miten sosiaalisen vuorovaikutuksen prosessia voitaisiin mitata ja siten päästä tämän psykologian alueen tutkimuksessa kokonaan uudelle tasolle: ennustamaan eli estimoimaan tapahtumista ja luomaan estimaatioon kelvollista teoriaa. Bushin ja Mostellerin teos avasi nyt tämän solmun: oppimista ja ylipäänsä kaikkea käyttäytymisen muutosta oli tarkasteltava askel askeleelta tapahtuvina valinnan todennäköisyyden muutoksina eli stokastisina prosesseina. Siinä oli periaatteessa tuo puuttuva mitta! Se puuttui Lewiniltä, se puuttui melkein kaikessa psykologisessa tarkastelussa! Mutta se oli sovitettavissa Lewinin topologiaan ja tehtävissä todelliseksi, mitattavaksi ja estimaatiokelpoiseksi tieteksi! Itse asiassa se oli tuotavissa myös kaikkeen dynaamisen psykologian tutkimukseen.

On selvää, että minut nämä löydöt saivat suorastaan euforiseen innostuksen tilaan. Muistin kysymyksen, jonka Eino Kaila aikoinaan oli niin juhlallisesti esittänyt ensimmäisen kuulemani luennon alussa: ”Vastaa minulle, maailma, mikä sinä olet?” Nyt tuntui aivan siltä kuin olisi ”maailma” tosiaan antamassa vastauksen.

Minulle alkoi kehkeytyä ajatus psyykkisen tapahtumisen perusluonteesta: Psyykkinen voima ei ole mikään täsmälliseen muutokseen vievä tekijä, kuten Lewin liiaksi fysiikkaan sitoutuneena ajattelee, vaan kokonainen vektori. Tarkemmin sanoen ns. Markov-vektori, ”kimppu” eri valinta-vaihtoehtojen todennäköisyyksiä. Niiden mukaisesti luonto ikään kuin ”arpoo”, mikä vaihtoehto, käyttäytymisyritys, toteutuu.

Ihminen on siis valintatilanteessaan kuin polkujen risteyksessä: Siitä lähtee toisia hyvin leveitä polkuja ja toisia kapeampia. Ihminen tekee juuri niin kuin luokkatoverini Erkki Lonka kesällä yksin harhaillessaan: Aina risteykseen tullessaan Erkki heitti lippalakkinsa ilmaan ja lähti siihen suuntaan, johon lippa osoitti. Lippalakkina lentävä ”Luonto” arpoi hänelle tien. Kyllähän Erkki hiukan liioitteli. Jos lippa osoitti aivan suohon, hän hylkäsi tuloksen ja heitti uudelleen. Tämä kuitenkin vain täsmentää teoriaa ihmisten valintakäyttäytymisestä.

Lewinin ”ihminen” näki kyllä polut ja niiden leveyden, mutta lähti aina leveimmälle tielle. Lewiniltä puuttui lippalakki.

Olin siis ”työtön”, mutta siinä onnellisessa asemassa, että tiesin, mitä tehdä.

3.

Domus Academican tutkijakammiossa kärsin paitsi pakkasesta myös laboratorion puutteesta. (Kaikkea sitä ihminen vaatiikin...)

Minut yllätti Kauppakorkeakoulun hallinnon avuliaisuus ja ymmärtävyisyys. Kannatti ryhtyä dosentiksi. Sain käyttööni työhuoneen puolikkaan ja tilavan huoneen laboratoriodiksi. Vahtimestari vielä ystävällisesti nikkaroi kuusi kappaletta, joihin koehenkilöt sijoitettiin.

Itse olin kesällä juottanut kokoon sähköisen kommunikaatioverkoston, jonka kautta kaikki koehenkilöitten kommunikaatio tapahtui. Jos joku kysyy, miksi sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimisessa näin ”estetään vapaa sosiaalinen vuorovaikutus”, hänelle voin vastata, ettei kemistikään ryhdy ensi töikseen talikolla pistelemään jättekasaa selvittääkseen, mitä aineita maailmassa on. Minunkin asiani oli eristää pois kaikki häiritsevä ”vapaa” kommunikaatio ja saada näin häiriöttömästi rekisteröidyiksi ne valinnat, joilla voitiin mitata sosiaalisten kontaktien dynamiikkaa.

Mitä oli tämä ”oleellinen”? Mitä sallittiin tapahtua kopeissaan istuvien kesken? Annoin tietoa (tai mielipidettä) koskevan pienen kysymyksen, esim. ”Tukholman asukasluku on suurempi kuin Lissabonin”. Tähän piti vastata ”kyllä” tai ”ei” ja lisäksi ilmoittaa, miten varma on asiasta, asteikolla ”varmasti”, ”melko varmasti” ja ”luultavasti”. Tämän jälkeen koehenkilö sai valita, kenen kumppanin ilmoittaman vastauksen hän halusi kuulla. Kokeen ”juju” oli nyt se, että jos esim. A valitsi ensimmäisellä kerralla yhteyden C:hen, verkkolaite antoi saman vastauksen kuin A, joten kontakti voitiin katsoa ”palkitsevaksi”. Kokeen myöhemmässä vaiheessa tapahtui niin, että valitessaan C:n A sai aina palkitsevan vastauksen, mutta jos valitsi toisen kumppanin, tuon kumppanin vastaus oli aina erilainen kuin A:n ja kontakti siis ”rankaiseva”. Lopuksi koehenkilöt saivat vastata uudelleen samoihin kysymyksiin, mutta ilman sosiaalisia kontakteja.

Tuloksista näkyi selvästi, että palkitsevat kontaktit olivat a) muuttaneet mielipiteen varmemmaksi ja b) kontaktien otot palkitsevan kumppanin suuntaan lisääntyivät kokeen edetessä.

Nämä tulokset tuntuvat itsestään selviltä – ja esitetään tavallisesti sellaisenaan sanallisina – ja ollaan tyytyväisiä tulokseen: on ”löydetty kaksi sosiaalipsykologista lakia”.

Minun kokeeni tähtäsi kuitenkin enempään. Se oli niin laadittu, että tuloksista voitiin mitata, kuinka suuri kontaktin vaikutus oli. Hiukan tarkemmin esittäen: todennäköisyys sille, että A valitsee C:n on yksi viidestä eli 0.2. Bushin ja Mostellerin oppimisteorian mukaan palkitseva tapaus muuttaa tuota todellisuutta 0.2, jota kaavassa merkitsemme p :llä ja vastaavasti kontaktin muuttamaa todennäköisyyttä p' :lla, seuraavan kaavan mukaisesti:

$$p' = p + \alpha(1-p)$$

Kaavassa α on yksilön oppimiskerroin (määrätyssä kokeessa) ja ilmaisee yksilön käyttäytymisen muutoksen suuruuden. Selostamallani kokeella nämä kertoimet voitiin siis mitata ja saatujen mittojen avulla estimoida, missä määrin sosiaalisen kontaktin oton taipumus palkitsevien yksilöitten suuntaan lisääntyy (ja vastaavasti ei-palkitsevien suuntaan vähenee). Samoin saatoinkin laskea kertoimet, jotka ilmaisevat, missä määrin palkitseva kontakti muuttaa yksilön mielipidettä tai sen varmuutta, ja vastaavasti ei-palkitseva mahdollisesti heikentää sitä.

Koe näyttää lapsellisen yksinkertaiselta ja tulokset vähäisiltä detaljeilta psyykkisten, tajunnallisten, prosessien valtavassa moninaisuudessa. Mutta minulle asia ei ollut vähäinen. Mielessäni oli alkanut kyteä radikaali ajatus, että koko dynaaminen psykologia, ajattelun, päätöksenteon ja toiminnan prosessien teoria oli rakennettava todennäköisyyksien perustalle, stokastiseksi, indeterministiseksi. Vasta silloin se tarjoaisi mahdollisuuden käyttäytymisen estimoimiseen – ”ennustamiseen”.

Sanalla sanoen: psyykkisen voiman käsite, jota vuosia olin turhaan etsinyt tutkijoiden töistä, alkoi hahmottua mielessäni – voiman käsite ja samalla sen mitta. Kuten edellä kuvasin, ihminen on jokaisessa tilassaan ikään kuin vaihtoehtoisten polkujen risteyksessä. Näillä poluilla on kullakin oma todennäköisyytensä tulla valituksi, toisilla suurempi, toisilla pienempi. Lewinin mukaan ”houkuttelevin” näistä aina määrää, mikä valitaan kuljettavaksi. Tämä on Lewinin teorian suuri virhe, joka tekee hänen teoriastaan deterministisen ja estimaatio-kelvottoman. Lewinin ajattelua on korjattava: Psyykkinen voima on valintavaihtojen todennäköisyyksien Markov-vektori, ”lista”, jonka mukaisesti luonto ikään kuin ”arpoo” yhden vaihtoehdon – ”yhden polun kuljettavaksi”.

Sen tajusin, että tämä oli vasta lähtökohta. Paljon oli vielä tehtävä esimerkiksi ajattelun ja käyttäytymisen tasojen erottamiseksi toisistaan. Lewinin esityksessä oli tässä suhteessa paljon korjattavaa.

Minulla oli työssäni todella onnea. Luokseni tuli yliopistossa psykologiaa opiskeleva Rauni Lintonen, joka oli kiinnostunut ns. sosiometriasta ja halusi tehdä pro gradu -työnsä koululuokan oppilaitten ystävyyssuhteitten pysyvyydestä. Kustakin koululuokasta hän kysyi jokaisen oppilaan ystävyyssuhteet kolmena eri ajankohtana, noin puolen vuoden välein. Hänen tutkimuksensa tulokset olivat käytettävissäni. Simulointimenetelmällä, jonka esittäminen tässä menisi liian pitkälle, onnistuin edellä kuvaamaani sosiaalisten kontaktien oppimisteoriaa käyttäen

estimoimaan kahden ensimmäisen mittauksen avulla kolmannen mittauksen. Tämä estimaatti osui hyvin yhteen Rauni Lintosen mittauksen kanssa ja oli minulle todisteena siitä, että olin teoretisoimisessani menossa oikeaan suuntaan.

4.

Kesken tutkimustyöni suurenmoista rauhaa, lokakuun 30. päivänä illalla vuonna 1961, sain kotiin tultuani kuulla uutisissa kerrotun Moskovasta Suomelle lähetetystä nootista, jossa vaadittiin sotilaallisten neuvottelujen aloittamista Neuvostoliiton ja Suomen välillä ”Saksan taholta tulevan uhkan” torjumiseksi. Nootin kiemuraisesta kielestä ei monikaan saanut tarkkaa selvyyttä, vaan se tulkittiin keskusteluissa yksinkertaisin sanoin: ”Voi tulla miehitys”. Nootti-uutinen oli vavahduttava kuin sähköisku. Alkaako kaikki taas uudestaan, ankarat vaatimukset, Mainilan laukaukset... Ovatko reservit valmiina nopeasti koottaviksi divisiooniksi? Olihan se eräänlainen ihme, että oli saatu elää rauhassa jo 17 vuotta, vaikka maailmansotien välilläkin oli ollut vain parinkymmenen vuoden rauhanaika.

Seuraavana päivänä Kauppakorkeakoulun opettajien huoneessa kävi vilkas puheen sorina. Miksi nootti tuli juuri nyt, kun presidentti Kekkonen oli Amerikan matkallaan, parast’aikaa jossakin Havaijilla, mahdollisimman kaukana. Presidentinvaalit olivat juuri tulossa maaliskuussa. Kekkonen oli valittu kuusi vuotta sitten vain yhden äänen enemmistöllä, ikään kuin vahingossa. Tapahtuneesta viisastuneina nyt olivat tärkeimmät puolueet, Kokoomus ja SDP etunenässä, liittoutuneet ns. Honka-liitoksi ehdokkaanaan presidentiksi oikeuskansleri Olavi Honka.

Tulin sanoneeksi keskustelussa – sen kummemmin asiaa pohtimatta – että ainakin Honka-liitto pitäisi nyt purkaa. Ehkä se hiukan rauhoittaisi tilannetta. Moni opettajain huoneessa oli samaa mieltä.

Ei mennyt monta päivää siihen, että saatiin kuulla puolueitten purkaneen Honka-liittonsa. Päätöksen täytyi olla hyvin katkera niille, joiden mieltä vielä karvasteli Kekkosen täpärä voitto vuonna 1956. Monet heistä olivat sitä mieltä, että koko noottiasia oli Kekkosen ”junailu”, mutta varmaa tietoa ei ollut kellään – eikä ehkä tulisi koskaan olemaankaan. Varsin yleisesti kyllä kummasteltiin sitä, miten helposti Kekkonen sai sitten nootissa esitetyt vaatimukset torjutuiksi matkustettuaan Novosibirskiin tapaamaan henkilökohtaisesti Hrustsovin.

Törmäsin asiaan uudelleen kymmenen vuoden perästä, kun kahvilassa muistelin Lauri Puntilan kanssa noottiaikaa. Puntila kertoi minulle

käyneensä tapaamassa Kekosta juuri, kun tämä oli lähdössä Yhdysvaltoihin. Hän oli suoraan kysynyt presidentiltä, kuinka tämä saattoi lähteä matkalle näin levottomana aikana. ”No, mitä nyt sitten voisi tapahtua?” oli Kekkonen kysynyt ja Puntila jatkanut siihen – sen kummemmin asiaa miettimättä: ”No, voisi tulla vaikka jokin tärkeä nootti”. Puntila kertoi presidentin silloin selvästi sävähtäneen, tulleen hiukan punaiseksi ja siirtyneen nopeasti toisiin asioihin. Puntila kertoi pitäneensä sitä selvänä merkinä siitä, että Kekkonen tiesi ainakin jotakin etukäteen nootin tulosta. Tiesikö hän jotakin myös sen sisällöstä, sitä Puntila ei ryhtynyt arvailemaan. Kekkonen valittiin toiselle presidenttikaudelle suurella äänten enemmistöllä. Tavalliselle ihmiselle oli tärkeintä, että ”miehitykseltä” säästyttiin.

5.

Dosentin toimet eivät rahaa tuoneet, mutta elettävä oli.

Kulttuurirahaston ”suur-apuraha” ei perheen elättämiseen riittänyt. Tutkimusyon ohessa oli pakko ruveta haalimaan rahaa sieltä, mistä sitä sai. Olin kuullut jostakin sellaisesta kuin Helsingin yliopiston kansansivistystyötoimikunnasta tai -lautakunnasta. Kansansivistys, suomalaisten oma jalo harrastus!

Annoin toimi- tai lautakunnalle kymmenen psykologisen aiheen listan, josta olin valmis esitelmöimään missä tahansa Suomessa. Lautakunta maksoi junamatkat. Esitelmistä maksettiin sievoisia summia ja keksin pitää kolmekin esitelmää samana päivänä jollakin paikkakunnalla. Näin tein kerran Mikkeliissä ja tapasin samalla asialla siellä Erik Tavastjernan, laihan, luisevan nuoren herran, jonka pitkää nenää ja vielä pitempiä pianistin sormia paleli koko ajan, kun Mikkelin asemalla odotimme autoa. Ei hätää! Lämpimään saliin päästyään hän – jälleen kerran – puhui Sibeliuksesta niin lämpimästi, että siinä itsekin lämpisi.

Olin antanut kuulijakunnalle vapauden valita kymmenestä aiheesta, mutta jouduin ihmettelemään sitä, että valinta oli aina sama: Neuroosit ja neuroottinen luonne. Pitihän se tietää: Ihminen on kiinnostunut ensisijaisesti itsestään. Oliko tämä siis tulkittava niin, että kaikki suomalaiset olivat neurootikkoja?

Tuloja sain myöskin viransijaisuuksista sitten, kun en enää ”nauttinut” – kuten on tapana sanoa – Kulttuurirahaston stipendiä. Ystäväni ja opiskelutoverini Johan von Wright oli saanut psykologian professorin viran Turun yliopistosta. Kun hän ei halunnut muuttaa Turkuun vaan tähysi professuuriin Helsingissä, hän ei katsonut voivansa hoitaa

tehtävää kokonaisuudessaan vaan pyysi minut hoitamaan siitä puolet. (Virkoja jaettiin kuin reikäleivän siivuja – se oli yleinen tapa korkeakouluissa voimakkaan laajenemisen aikaan.)

Tiistai-iltaisain ajoin autollani Turkuun, tapasin serkkuni Annikki Hyryn ja hänen vakinaisesta palveluksesta eronneen everstiluutnanttimiehensä Eetu Hyryn. Joimme iltateetä ja keskustelin filateliasta Eetun kanssa, jolla oli hieno Sveitsin postimerkkien kokoelma. Yön nukuin sohvalla. Keskiviikkona hoidin opetusasiat ja lähdin iltahämärässä ajamaan Helsingin suuntaan. Salon pitkällä suorilla minua rupeasi aina nukuttumaan niin armottomasti, että oli pakko ajaa auto tien laidalle ja nukkua puoli tuntia.

Joskus viivyin Turun matkalla hiukan pitempään ja pääsin vierailemaan Kirsti ja Kari Lagerspetzin luona. Kirsti oli huumorintajuinen ja minulle aina hyvin ystävällinen. Tunsimme toisemme jo Jyväskylän ajoilta, olihan hän professori Erik Ahlmanin tytär. Kari oli eläintieteen professori ja jo huomattava tutkija. Keskustelu tässä seurassa oli aina hyvin ”maailmaa syleilevää”, mutta parhaiten muistan Kirstin ja Karin yksivuotiaan terhakan pikkupojan Juhanin, joka oli ilmeinen nero jo syntyessään. Musikaalisesti selvästi lahjakkaana hän sai jo nyt hyvin kelvollista modernia äänitaidetta aikaan lattialla istuen kattilankansia rämistämällä.

Oma poikani Vesa oli hänkin jo kaksivuotias miehenalku, kun muuttimme – kuten olen kertonut – Kruununhaasta Munkkiniemeen. Kun kesät asuimme säännöllisesti appeni kesämökissä Niemelässä Joroisten Kerisalonsaarella, on ymmärrettävää, että hän puhui jo pienenä kahta kieltä, suomea ja vielä sujuvammin savoa.

Munkkiniemessä asuimme kerrostalossa, jossa oli tilava pihamaa lasten leikkiä, joten Vesa tutustui nopeasti talon lapsijoukkoon, taisipa muutaman vuoden kuluttua aivan rakastua yläkerran Nippeen.

Vesa oli 5-vuotias ja Antti 3, kun saimme yllättäen vieraan. Hyvä ystävänä Lauri Viita, joka asui – Aila Meriluodosta eronneena – Kellokosken sairaalassa, tuli käymään. Hänen mielialansa kohosi selvästi, kun pääsimme juttelemaan ”Betonimyllärin” ajoista ja yöllisistä kosmoksen rajoilla liitelevistä maailmanselityksistämme. Mutta eniten hänen kasvonsa kirkastuivat, kun pojat ilmaantuivat hänen polviensa viereen silmät pyöreinä kuuntelemaan hänen vieläkin mahtavaa, tamperelaisittain leveää ääntään ja ihmeellisiä sanoja.

Laurin intohimo oli aina ollut käyttää harvinaisia sanoja – kuten ”käppyräinen” – mutta nyt hän oli ottanut tehtäväkseen keksiä aidosti

suomalaisia uusia sanoja käytössä olevien kieltä rappeuttavien lainasanojen tilalle. Kun istuimme autossa kaikki neljä, pojat takapenkillä koko ajan korvat tarkasti kuulolla, Lauri kääntyi tämän tästä heihin päin ja teroitti heitä tarkasti muistamaan, ettei mitään ”supermarketia” ole. ”Se on MYÖMÖ!”, Lauri julisti. Ei autossa myöskään mitään ”parkkivaloja” ollut, mutta oli ”VAROVALOT”. Muistakaa pojat! Myömö ja varovalot.

Toivotin Laurin tervetulleeksi vastakin, mutta ei mennyt kuin 5 vuotta ja hän sai surmansa auto-onnettomuudessa rattijuopon törmätessä autollaan taksiin. – Pitikö onnettoman ihmisen lähdönkin täältä olla onneton?

Kun viisi vuotta oli kulunut Munkkiniemeen muuttamisesta, oli jälleen tullut asunnon vaihtamisen aika. Etsimme rauhallista paikkaa Helsingin reuna-alueilta ja löysimme aivan sattuman oikusta Espoon Lippajärveltä rakennusmestari Niemelän omistaman talon, joka heti miellytti. Se oli tiilinen, kellertäväksi rapattu talo, kolmikerroksinen, jyrkähkön rinteen päällä Lippajärven luoteisrannalla. Näköala kaakkoon ja etelään yli järven oli verrattoman kaunis. Tonttimaata, rinnettä, oli miltei 1 hehtaari ja sillä kasvoi runsaasti tammia ja punakylkisiä mäntyjä.

Elmeri Niemelä kertoi rakennuksen olevan erikoisen vahvan, koska se oli tehty Tšhekkoslovakian lähetystön purkamisesta saaduista tiilistä. Rannalla oli sauna ja saunakamarissa samaisesta lähetystöstä siirretty takka.

Kauppa tehtiin eikä Munkkiniemen asunnon myynnistä saatuun rahasummaan tarvittu kovin suurta uutta lainaakaan.

7-vuotias Vesa kävi aloittamaansa ensimmäistä kouluvuotta vielä syksyn Munkkiniemessä, mutta siirtyi sitten läheiseen kansakouluun Träskändassa.

Minun ”keikkamatkani” hankaloituivat huomattavasti, koska nyt oli tehtävä aina 20 km:n lisävaellus Helsingin rautatieasemalle.

Kesät asuimme säännöllisesti Joroisissa, mainitussa Niemelän mökisä. Veneretkiä tehtiin läheiselle Haukivedelle soutuveneellä, johon oli istutettu puolentoista hevosvoiman perämoottori. Sen teho oli tarkkaan harkittu: Se piti pärinää, joka antoi minulle oikeuden olla kuulematta komentoja tai kritiikkiä ajotavasta, mutta ei niin kovaa pauketta kuin vähänkin suurempi, korvia särkevä moottori.

Pojat viihtyivät, juoksentelivat saarten kallioilla kuin hirven vasat tai räpiköivät hiekkarantojen vedessä kuin sorsan poikaset. Antti oppi nopeasti uimaan hänkin ja voitti siinä taidossa ja sukeltamisessa pian

kaikki muut. Kyllä minä eräinä kesinä työskentelin tiiviisti. Sain käyttööni pienen kopin tai tupasen, jossa aikoinaan – kun appeni oli vielä pitänyt käynnissä Niemelän savisella peltotilkulla tiilitehdasta – oli asustanut koko tiilimestarin monilapsinen perhe. Miten se oli mahdollista? Nyt minä papereineni ja kirjojeni mahduin siihen hädin tuskin. Yritin kuitenkin peittää kopin ulkonaisen mitättömyyden isosta laudanpätkästä tekemälläni kyltillä:

Suomen Kulttuurirahasto; Kerisalonsaaren työpaja.

6.

Kyllä minä ”oikeaakin” työtä tein. Vaimoni Ritva oli lapsena toivonut somaa, kaunista leikkimökkiä Niemelän pihaan ja hänen isänsä oli antanut mielestään parhaan mahdollisen. Hän oli tuottanut pihamaalle romutetusta kuorma-autosta irrotetun ajokopin kaikkine lisälaitteineen, jarru- ja kytkinpolkimineen, vaihteineen ja nopeusmittareineen. Ikkunatkin olivat ”melekein” ehjät, ainakin toinen sivuikkuna, jota saattoi mukavasti veivata ylös ja alas – noin, veikeästi, ylös ja alas... Ritva-tyttöseltä oli päässyt surkea itku.

Nyt oli päätetty rakentaa Vesalle ja Antille oikein sievä kunnon leikkimökki ja tehtäväkseni tuli sen suunnittelu: punaiset seinät, katon reunuslaudat ja ikkunanpuitteet vitivalkoiset. Paljon pikkuisia ikkuna-ruutuja. Oven edustalle pikkuinen kuisti pienine penkkeineen, joilla pikkumiehet saattoivat istuskella ja paistattaa sääriään auringonvalossa.

Saatiin Savon luultavasti paras rakentaja, kirvesmies Taavitsainen tekijäksi. Sulasta uteliaisuudesta työntäydyin mukaan ja pääsin hänen ”hanslankarikseen”. Taavitsaisen häärätessä lautoja valikoimassa sain tehtäväkseni asettaa kehikon alimmat lankut keskenään suoraan kulmaan. Kulmaviivottimella hartaasti mittaillen kutakin nurkkaa vuoronperään sain ne mielestäni jotakuinkin tarkasti vaadittuun asentoon. Taavitsainen tuli pitkä rima kädessään ja virkkoi – minun esitellessäni aikaansaannostani: ”Suattavat ne suorija olla, mutta otetaan ristimitat, tarkistetaan, tarkistetaan...” Ja hän otti kepin, asetti sen lävistäjäksi, teki paksulla timpurin kynällään merkin lävistäjän pituudesta ja siirtyi mittamaan toista lävistäjää. Näin heti, että se oli monta tuumaa lyhyempi kuin edellinen. ”Eepähän sattunna ihan kohalleen, mutta siirretään häntä...” jutteli Taavitsainen leppoisesti ja minä katselin vierestä naamani hirmuisesta häpeästä tummanpunaishana. Olisihan minun pitänyt muistaa, että suorakulmion lävistäjät ovat yhtä pitkät ja sen tiedon avulla asettaa lankut kohdalleen, tehdä se, mikä kunnon kirvesmiehelä oli päivän selvää ilman teoreemoja ja korollarioita. Tohtorismies ja

tällainen tollo!

Tuli osakseni hiukan ylpeydenaihettakin. Kun näin, että Taavitsainen aikoi rakentaa seinälle kahdet vinotuet eli ”vitaposket” allekkain – niin kuin tietysti normaalikorkeaa huonetta rakentaessa on käytäntö – ehdotin, että leikkimökin seiniin, koska ne ovat niin kovin matalat, tehtäisiin vain yksi ”vitaposki” kuhunkin. Taavitsainen järkimiehenä teki heti niin ja näyttipä siltä, että hän pisti tapauksen visusti mieleensäkin vastaisen varalle.

Taavitsainen oli huumorimies, vaikkei se aina näkynyt tiukasti yhteen puristetuista huulista. Hän oli huomannut minun piirtäneen innoissani kymmeniä pikkuikkunoiden ruutuja. Kuistille avautuvissa ikkunoissa oli kummassakin 16 ruutua, jotka kaikki oli ”solmittava” kehikkoon. Mitenkähkö ruutujen kehikoita voi solmia? Otetaan tarkoitukseen muotoiltuja yhtä pitkiä rimanpätkiä 10 kappaletta ja pannaan ne ristikolle, 5 pysty- ja 5 vaakasuoraan. Sitten lovetaan puukolla kaikki ristiin menevät kohdat sellaisella taikurimaisella tavalla, että ne voidaan liittää toisiinsa tasolle ja, että lasiruudut uppoavat neliöihinsä ”jetsulleen”. Taavitsainen näytti, miten tuollainen ”solmu” veistettiin ja minä opin sen, vaikken ikinä pystyisi sitä geometrisesti kuvaamaan. Sinä aikana, kun Taavitsainen rakensi mökin, minä sain juuri ja juuri ”solmimis”-työni valmiiksi. Taavitsaisen suupielissä näkyi tuolloin hienoinen hymyn kare.

Ahkeruuteni palkittiin salaisella tiedolla, jonka Taavitsainen nyt minulle monessa asiassa uskoi. Pääsin hänen oppiinsa myös rantasaunan teossa. Rantasaunan, joka rakennettiin pienelle tekosaarelle kauas rannasta ja jonka sitten eräänä kevättalvena jäämassat pudottivat saarelta alas seinälleen veteen. Kaikki ihmettelivät, miten se saattoi pysyä siinä rytäkässä täysin ehjänä. – Minäpä tiesin! Taavitsainen oli näyttänyt minulle, mitenkä jokaista kuusituumaista ja suurempaa naulaa oli aina ensin taivutettava kärjestään tuuman verran, ei paljoa, mutta hiukan, kuin sormen niveltä, jolloinka, kun naula lyödään puuhun, ”se lähtee kierrättämää, nuin, näenikkää, nii lujasti, ettei sitä soa hohtimillakaa irti, oli viäntämässä sitten piru eli ihminen”.

7.

Kun vuonna 1962 tavan mukaan olin käymässä Jyväskylän Kesässä ja kesäyliopistossa, sattuma järjesti niin, että tulin tuntemaan erään modernin musiikin maailman kuuluisimmista henkilöistä, Karl-Heinz Stockhausenin.

Jo pari kertaa aikaisemmin Stockhausen oli vierailut Suomessa ja

Korpilahdella niin ihastunut Päijänteen maisemiin, että suunnitteli mökkipalstan ostamista pienestä Kumina-saaresta. Hän oli kuitenkin luopunut mökkisuunnitelmasta siksi, että – niin hän kertoi – kiinteän omaisuuden ostamiseen ulkomaalaisen olisi hankittava valtioneuvoston lupa! Asia oli hänen mielestään pääläellään: Suomen kansanhan olisi tullut ottaa avosylin vastaan tällainen kuuluisuus – ja siinä hän oli kyllä oikeassa. Miksi rutistaa luovaa neroa virkakoneiston rattaisiin!

Ajattelipa Stockhausenin musiikista mitä tahansa, uutta ja erikoista se oli. Hänen teoksensa ”Gesang der Jünglinge” sanottiin olevan aivan modernin musiikin huippua. Hän itse oli menossa jo kaukana muiden edellä säveltäessään elektronista musiikkia matemaattisten struktuurien mukaan. Minun ja monen muun korvissa se oli hirveää, mutta kielämättä itsenäistä, erikoista ja mielenkiintoista. Esimerkiksi ”Kontakte” oli ketju mitä merkellisimpiä ihmis- ja elektroniikkaääniä.

Seppo Nummi, jonka niin hyvin tunsin, ja Seppo Heikinheimo tiedustelivat nyt minultakin mahdollisuutta vuokrata Stockhausenille kesäksi mökkiä kauniilta ja rauhaiselta paikalta. Sattumoisin appeni omistamalla palstalla Joroisten Kerisalonsaaren Niemelässä oli vapaana omasta käytöstä juuri sopiva mökki rantakumpareella nuoren koivikon keskellä – ja näköala oli yli Keriselän suoraan kesäiseen auringonnousuun. Lupasin veneenkin käyttöön.

Niin sitten Niemelän kesään ilmaantuivat Stockhausen ja hänen ”vaimonsa sijainen”, kuvanveistäjä Mary Bauermeister sekä Karl-Heinin pieni tytär, 9-vuotias Zuja. Hän oli erinomainen leikkiveri pojalleni Vesalle, joka oli juuri täyttämässä 7 vuotta. (Historian tutkimuksessa ei vuosiluvun päättelyyn ole mitään niin hyvää keinoa kuin muistaa lasten iät. On esitetty, että Stockhausen vietti kesän Joroisissa vuonna 1959, mutta se on mahdotonta, koska nelivuotiaasta ei ole leikkiveriä 9-vuotiaalle tytölle, rakastumisesta puhumattakaan – ja poikani oli selvästi rakastunut Zujaan... Kaikki päivät he leikkivät yhdessä Niemelän pihanurmikolla.)

Karl-Heinz sävelsi myöhään illalla ja öisin. Valoa riitti aina, keskellä kesää kun oltiin. Joskus pari souteli yötyynellä järvellä – oikeastaan Karl-Heinz souti ja Mary lippoi vettä veneen pohjalta. Puuvene luonnollisesti ravistuu käyttämättömänä maalla maatessaan, enkä minä ollut muistanut sitä panna turpoamaan. Joku toimittajan hyväks tuli tämän tietämään haastattellessaan Stockhausenia ja asiasta vinoiltiin. Se oli muka todisteena siitä, millaisia petkuttajia kaikki savolaiset osaat olla. Itse paljasti oman tietämättömyytensä – ei aavistustakaan siitä, millaisia puuveneet normaalisti ovat!

Kerran, kun minulla oli asiaa mökille, näin sekä Maryn että Karl-Heinzin kahlailevan alastomina rantavedessä – suurensivat laituria, että Maryn olisi siinä parempi ottaa aurinkoa ja päästä eroon rannan hyttysistä. Kun epäröin ja olin jo kääntyä takaisin, Karl-Heinz huikkasi tervehdyksensä ja Mary nauroi ujouttani. Pitihän minun tietää: moderni on kaikessa moderni.

Ja Mary – kaunis hän oli. Kaunis, niin kuin naisen vartalo osaa olla kaunis, kun sitä ei piilotella.

Kun Mary oli näin kaunis, miten kaunis mahtoikaan olla Karl-Heinzin ”varsinainen vaimo”.

Illan hämäytyessä istuttiin useinkin nelisin Niemelän ullakkohuoneessa. Mary, Karl-Heinz, vaimoni ja minä, keskustellen – ei niinkään musiikista kuin sen taustalla olevasta filosofiasta ja maailmankuvasta.

Oravalle käy useinkin niin, että se kaivaa pähkinänsä liian syvälle maahan talteen, eivätkä sitten myöhemmin käpälät jaksakaan kaivaa kyllin syvälle, jotta aarten saisi esiin. Luultavasti niin on käynyt niille syvällisille filosofisille ajatuksille, joita ullakkohuoneessa tuotettiin. Ne olivat niin syvällisiä, etteivät muistini käpälät niitä enää saa esiin syvyydestään.

Retkeilimme joskus soutuveneellä – oikealla lasikuituveneellä, selaisiakin jo oli – Joroisselkää pitkin Akonsaareen. Veneen perätuhdolla hoitelin piskuista kahden hevosvoiman perämööttoria pitäen sen äänen niin hiljaisena kuin suinkin, jotta saisin sen muistuttamaan elektronista musiikkia. Veneen keula kehitteli kahta puolen säännöllisiä aaltoja, joihin laskeva aurinko taikoi huipulta toiselle nopeasti hyppivän säteilykuvion. ”Interference, interference!” Karl-Heinz huusi innostuneena ja me kaikki seurasimme tätä ihmettä, jossa Karl-Heinz ilmeisesti tavoitti jonkin matemaattisen struktuurin – kenties sävellysteeman – kuka sen saattoi tietää?

Mary kuuli, että Varkaudessa on Ahlströmin tehtailla sahalaitos ja teki sinne retken viipyen matkalla tuntikausia. Hän oli lopulta löytänyt ja saanut mukaansa jotakin hyvin arvokasta: kimpun rimoja, joiden päällä oli sahalla katkottu lautoja, niin että saha oli jättänyt aina sattumavaraisen jäljen rimaan. Koko rima oli niiden peitossa ja hetihän sen ymmärsi, että tämä puhdas stokastisuus kiehtoi modernia taiteilijaa. Arvasin kyllä, että työmiesten suupielet olivat olleet naurunkareella, kun Mary oli poistunut näine aarteineen.

Kun tuli aika jättää kesäinen rantamökki, saatoimme Maryn ja Karl-Heinzin Jyväskylään, jossa pidettiin pikkuinen juhlahetki ravintolassa.

Samaan pöytään saatiin vielä muutama Jyväskylän Kesään osallistujia. Mary oli jäänyt Zujan seuraksi hotelliin.

On olemassa historiallinen valokuva Suomen Kuvalehdessä. Sen on ottanut salamavalolla pimeällä Kauppakadulla Seppo Heikinheimo, siihen aikaan musiikkikriitikko, toimittaja ja valokuvaaja. Kuvassa keskellä ovat Karl-Heinz ja Ilkka Oramo, laidalla vaimoni ja minä – kaikki nauramassa Pentti Saarikoskelle, joka poseeraa silmät harallaan, takkiin levitellen, takanaan myymäläkilpi ”Housumaakari”. Kuva ilmestyi Suomen Kuvalehden kannessa. Kun Kaija-sisareni sitten sen näki, hän joutui aivan itkun partaalle ja sanoi minulle: ”Jos äitisi olisi elossa, kyllä hän olisi murheellinen siitä, millaiseen joukkoon sinä olet eksynyt.”

8.

Tutkimustyössäni tapahtui ratkaisevan suuri käänne vuoden 1960 tienoilla. Psykologisen Seuran tietoon oli tullut, että Postisäästöpankkiin oli saatu uudenaikainen, nopea ja tehokas ”tietokone”, johon tutustumaan Seura oli tervetullut. Retki tehtiin ja saimme kuulla huimia lukuja, joihin koneen laskuteho ylsi. Olin kiinnostunut mahdollisuuksista rakentaa ohjelmia, jotka simuloisivat niitä sosiaalisen vuorovaikutuksen stokastisia prosessimalleja, joita liikkui mielessäni. Ne tosin vaatisivat ohjelmien suunnittelua, kirjoittamista ja testaamista. Valmiita ohjelmia ei luonnollisestikaan tällaiseen erikoistutkimukseen ollut. Kun tiedustelin, voisiko joku Postipankin tietokone-spesialisteista tällaisen työn suorittaa, vastaus oli myönteinen. Mutta kun kyselin, mitä sellainen suunnilleen maksaisi, meille asiaa esittellyt maisteri Varho ilmoitti, että sitä oli jokseenkin mahdotonta etukäteen arvioida. Se riippui työn monimutkaisuudesta. Hinta olisi ehkä 100 000 mk, ehkä 500 000 tai miljoona.

Minulla oli vielä tuolloin Suomen Kulttuurirahaston stipendistä jota-kin jäljellä, mutta en tuollaisia summia osannut kuvitellakaan. Oli siis ohjelmoitava itse. Mutta miten? Ja millä koneella?

Onneksi sain kuulla, että Suomen Kaapelitehdas – se entinen Gummitehdas, jossa olin testejäni tehnyt – kulki tässäkin asiassa edellä ja järjesti avoimia, ilmaisia ohjelmointikursseja tutkijoille – ja ylipäätään kaikille halukkaille. Ilmeisesti tehtaan johdossa jo nähtiin, minkä valtavan muutoksen ”data-masiinat” eli ”kompuuttorit” saisivat suunnittelussa ja tuotannossa aikaan ja mikä huutava puute tulisi olemaan ohjelmointia osaavasta väestä. Kurssi olisi heille hyvä rekrytointi-lähde. – Pääsin helposti mukaan.

Kaapelitehtaan päärakennus Helsingissä oli Lauttasaaren sillan-

korvassa. Sen ylimmän kerroksen valtasi kokonaan uusi Elliott-merkkinen ”data-masiina” lisälaitteineen, niin että kurssi oli luennoitava läheisessä Alkon toimitalossa. (Vastoin luuloani kurssisali ei haissut viinalle.)

Elliott-kone ei vaatinut niitä suuria energiamääriä ja talon kokoisia tiloja, joita radioputkilla varustetut kompuuttorit olivat tarvinneet, esimerkiksi Illiac. Radioputkien sijasta Elliotissa releet olivat ferriittirenkaita, pienenpieniä magneetteja virtaverkon solmukohdissa – päästäen tai sulkien virtaa magnetisoitumistilansa mukaan.

Datojen käsittelyssä ei tekniikan harppaus ollut kovinkaan iso: Ohjelma ja datat syötettiin koneelle binäärilukujen muodossa paperiselta reikänauhalla, jonka jokaisella pikku pätkällä oli viisi reiän paikkaa rinnakkain. Erityisellä rei’ittämislaitteella saattoi kirjoittaa tuollaisen viisinumeroisen binääriluvun nauhalle. (Muistaakseni tässä Elliott-koneessa oli jo tuloksia ulos suoltava ”line-printer”, joka kirjoitti kokonaisen rivin kerrallaan tavalliseen, luettavaan muotoon.)

Kurssia opetti nuori maisteri Seppo Mustonen, erinomaisen selväsanainen ja hyvin asiat jäsentävä esittäjä, paras minun kokemuspiirissäni. Jokainen kurssilainen sai kokeilla elämänsä ensimmäistä ohjelmaa valmistamallaan ja Elliott-koneelle syöttämällä reikänauhalla. Jos jossakin jokin meni vikaan, reikänauhan kulku pysähtyi, nauhaan oli piirrettävä merkki, millä kohdalla tämä tapahtui ja lähdettävä kotiin tutkimaan, missä virhe oli. Minäkin tutkin ja tutkin kokonaisen iltapäivän ja illan löytämättä ohjelmastani minkäänlaista virhettä. Puolen yön tienoissa soitin tuskastuneena Kaapelitehtaan laskentakeskukseen ja kehotin tarkistamaan koneen, koska siinä täytyi olla vika. Odotin äkäistä vastausta, mutta sensijaan kuulin rehevän naurunremahduksen: ”Ette ole ainoa, joka näin väittää. Tähän asti jokainen, joka on kokeillut ensimmäistä ohjelmaansa, on väittänyt samaa...”

Monen monituisen kokeilun ja kiusan jälkeen minunkin ohjelmani lopulta toimi. Ja jo ensimmäisten rivikirjoittimen merkkien tullessa esiin olin hypätä kattoon! Näytti siltä kuin koko kone olisi ollut täynnä mielipiteitään tarjoilevaa pikkuväkeä, jossa ystävystyttiin samanmielisten kanssa ryhmiksi, mutta kartettiin toista mieltä olevia – juuri niin kuin pitikin! Tilanne oli niin elävä, että melkein kuulin sen kihinän, mikä syntyi, kun pikkuväki keskusteli ryhmissään. – Oli ajettava monia ohjelmia, ennen kuin palasin siihen terveeseen tajuun, että kaikki oli vain reikiä ja sähköistä virtaa koneen johdinverkossa. Kone on aina kone, ei älykäs eikä tajuinen olento.

Kerran Seppo Mustonen ja minä satuimme katselemaan reikänauhalaatteen vierellä rei’ittämisessä syntyvien pienten pyöreitten

paperihitusten leijailua roskaämpäriin, joka oli jo miltei laitojaan myöten noita hitusia täynnä. Totesimme, että ämpäriissä oli täsmälleen sama määrä hitusia kuin nauhalla reikiä, täsmälleen! Oliko siis ämpäriissä sama määrä tietoa kuin nauhojen rei'issä?

9.

Ymmärsinhän minä toki sen, ettei sellaisena ”vapaana tutkijana”, jollaiseksi olin työnjohto-opiston kauden jälkeen heittäytynyt, voi pienessä Suomessa ajan mittaan tulla toimeen, ei taloudellisesti eikä oikein tutkijanakaan. Niin kuin paraskin poroporvari minäkin olin koko ajan toisella silmällä vilkuillut avoinna olevia tai avoimeksi tulevia virkapaikkoja.

Juhlavasti sanoen tuli sitten vaihe, jossa ”elämäni polku” näytti kulkevan viettävää rinnettä Tampereelle – uhkaavasti, voisi lisätä.

Lienenkö saanut Amerikasta jonkinlaisen itsevarmuuden, jopa röyhkeyden tartunnan, sillä jo kaksi vuotta tohtoriksi väittelyni jälkeen rohkenin hakea avoimeksi tullutta psykologian professorin virkaa Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa. Viran sai Aarre Tuompo.

Mainittu korkeakoulu oli muuttanut Tampereelle, jossa suunniteltiin sen muuttamista Tampereen yliopistoksi.

Yllättäen ja äkkiä Aarre Tuompo kuoli 30.8.1960 58-vuotiaana. Psykologian professorin virka tuli haettavaksi ja minut pyydettiin hoitamaan sitä hakuprosessin ajaksi. Olin myös yksi viran hakijoista.

Kaksi vuotta kesti, ennen kuin hakijoiden pätevyyden vertailussa päästiin tulokseen ja minut kelpuutettiin vakinaiseksi vuonna 1962. Pidin virkaanastujaisluentoni vasta valmistuneen yliopistorakennuksen juhlasalissa teemana ”johtajaominaisuudet” – mikäpä muukaan.

Juhlavuutta lisäsi se, että kuulijana etupenkissä istui itse Väinö Linna, joka kirjallaan ”Tuntematon sotilas” oli vast’ikään noussut merkittäväksi henkilöksi Suomessa ja Tampereen suurmieheksi. Luennostani Linna antoi minulle tunnustusta ja meidän keskemme syntyi vilkastakin ajatuksenvaihtoa. Vahinko vain, että tilanne ei sallinut jatkaa pitempään.

Kävi niin oikullisesti, että samana vuonna Helsingin yliopistoon lopultakin perustettiin sosiaalipsykologian professuuri. Se sijoitettiin valtiotieteelliseen tiedekuntaan ja hakuajaksi minut määrättiin sitä hoitamaan. Onneksi sain järjestetyksi asian niin, että taaskin virkaa käsiteltiin kuin reikäleipää: tiedekunnan kanssa sovittiin, että ystäväni Valde Mikkonen Työturvallisuuden psykologikunnasta hoitaa puolta virkaa ja minä toista puolta.

Yht’äkkiä minulla oli siis 1½ professorinvirkaa ja vielä äsken ei

yhtään. Työmäärä ei kuitenkaan ollut niin raskas kuin ensi kuulemalta luulisi. Aivan uudessa oppiaineessa, sosiaalipsykologiassa, ei ollut vielä laisinkaan opinnäytteitä ohjattavana tai tarkastettavana. Tampereella työtä oli enemmän. Oli pidettävä luentoja, seminaaritilaisuuksia ja oltava läsnä konsistorin kokouksissa. Vastaanotot joka viikko saattoivat venähtää pitkiksikin, koska opiskeleva joukko oli harjoitustöistä ja pro gradu -tutkimuksistaan todella innostunutta. Sain teetetyksi myös kaksi sellaista pro gradu -työtä, jotka liittyivät kiinteästi kehittämäni sosiaalisen vuorovaikutuksen teoriaan ja antoivat lisänsä empiiriseen aineistoon.

Korkeakoulun ja tulevan Tampereen yliopiston rehtori oli Paavo Koli, suurten suunnitelmien mies. En osannut hänelle tutkijana antaa suurtaakaan arvoa, mutta yliopiston rehtorin tehtävä sopi hänelle kuin hanskas käteen. Lieneekö se johtunut siitä, että hän oli alkukoulutukseltaan voimistelun opettaja ja näin ollen liike oli hänelle kaikki kaikessa, eritoten korkeat hyyt. Harva se viikko hän matkusti opetusministeriöön esittämään suunnitelmiaan Tampereen yliopiston kasvun edistämiseksi. Kerran hän kuvasi minulle periaatettaan: ”Ei yhtä professuuria kannata mennä Helsingistä ruinaamaan. Sitä ne tuumaavat pitkään ja lopulta hylkäävät. Pitää ehdottaa kokonaista uutta tiedekuntaa. Siitä ne eivät ymmärrä muuta kuin että se on jotakin suurta ja haluavat olla siinä suuressa mukana.”

Asioista konsistorissa äänestettäessä olin yleensä samalla kannalla Urpo Harvan ja Raino Vehmaksen kanssa, nämä kun olivat järkimiehiä.

Raino Vehmas oli lehdistöopin professori, kuten hänen opetustehtävänsä selkokielisesti kutsuttiin, eikä verhottu sitä minkään informaationkulun tai media-analyysin hämäryyteen. Kun Aamulehdessä aukeni päätoimittajan paikka, Raino kutsuttiin tähän tehtävään. Sen hän hoiti hyvin, halusi pitää tiukasti kiinni totuudesta – sen ammattimoraalin mukaisesti, jota oli professorina opettanut. Vuosia myöhemmin, politiikan myrskyissä hän uskalsi antaa minulle tukea. Ylpeänä Raino kerran näytti minulle kassakaapistaan tukevan kimpun kirjeitä, Kekkosen kuuluisia ”myllykirjeitä”, joissa hänet ja Aamulehti oli haukuttu niin perusteellisesti kuin vain Kekkonen osasi.

Assistentikseni tuli hyvä tuttu maisteri Matti Luoma Vaasan ammatinvalinnanohjaustoimistosta. Hän kertoi kirjeessään pyörittelevänsä mielessään vaikeaa moraalista dilemmaa: antautuako tiedemiehen uralle, niin kuin hän kovasti halusi, vai jatkaako ammatinvalinnanohjaajana, jossa voi toimia nuorten hyväksi, soveltaa eettisiä arvoja käytäntöön. Vastasin hänelle lyhyesti: ”Hyvän tekeminen virkateitse on

silmän lumetta.” – Luoma tuli Tampereelle ja hoiti uuden työnsä hyvin – siitä huolimatta, että harrasti intialaista filosofiaa, joka tuonaikaisen käsitykseni mukaan oli laiskuuden oppi.

Vielä ollessani virassani Tampereella sain yllättävän kutsun presidentti Kekkonen niin sanotuille ”lastenkutsuille”. Olin niistä kuullut ja tiesin ”lapsilla” tarkoitettavan niitä nuoria ihmisiä, jotka katsoivat kuuluvansa maan ”kulttuurieliittiin”. Eino S. Revolla oli tehtävänä koota aika ajoin tällainen joukko niitä, jotka hänen mielestään täyttivät kriiteerin – eikä se ollut mikään vähäinen vaatimus. Minun saamani kutsu selittyi siten helposti sillä, että Eino S. ja minä olimme hyvät osakuntatoverit, kuten olen kertonut.

”Lastenkutsuista” liikkui hurjia huhuja. Ne kestivät Tamminiemessä myöhään yöhön eikä tällöin tyydytty vain kulttuurin kuivakiskoiseen analyysiin vaan sitä tehtiin itse – eikä mitenkään kuivasti.

Olisi ollut todella kiinnostavaa nähdä, miten yön myöhäisenä hetkenä Kekkonen kaataa shampanjapullollisen kaljulle päälaelleen kruunaten näin itsensä Suomenmaan kulttuurin kuninkaaksi, kuten eräs huhujen huolellisesti säilyttämä versio ”lastenkutsujen” tapahtumista tietää kertoa.

On syytä oikaista tässä sellainen väite, että olisin ollut mainituissa kutsuissa läsnä. Olin tosin kutsuttujen listalla, mutta minulla oli voittamaton työeste, joten ilmoitin presidentin adjutantille pois jäämisestäni. ”Joskus toisen kerran sitten”, sanoi adjutantti kohteliaasti, vaikka kyllä tiesi – ja minä tiesin, että mitään ”toista kertaa” ei tule. Sanottiin, että näissä asioissa Kekkosella oli norsun muisti.

10.

Aikanaan – tarkemmin sanoen vuoden 1963 lopulla – tuli sitten sosiaalipsykologian professorinviran täyttäminen esille Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa.

Olin ilmoittautunut hakijaksi, olinhan tuota virkaa pari vuotta hoitanutkin ja juuri ja juuri ennättänyt julkaista sosiaalisen vuorovaikutuksen matemaattisesta teoriastani Westermarck-seuran julkaisusarjassa kaksi pääteostani: ”A Stochastic Model of Social Interaction” ja ”A Stochastic Theory of Social Contacts; A Laboratory Study and an Application to Sociometry.” Sopivana lisänä oli muutamia artikkeleita ja ”Käytännön psykologiaa” -kirjaani saattoi pitää jonkinlaisena oppikirjana – olihan Martti Takala sen sijoittanut Jyväskylän yliopistossa psykologian kurssikirjojen joukkoon.

Hakijoitten joukkoon ilmaantui hämmästykseni ystäväni Antti

Eskola, joka oli harjoitellut johdollani työnjohto-opistossa, valmistunut pian sosiologiksi ja väitellyt saman tien tohtoriksi jo vuonna 1961. Hän oli noussut tieteessä nopeasti kuin herkkutatti sateen jälkeen pehmeästä mullasta.

Hakijat pitivät näyteluentonsa, jota kuulemaan velvoitettuja olivat tiedekunnan kaikki professorit. Luennon tarkoitus näytti olevan osoittaa, että puhuja pystyy olemaan äänessä ja esittämään tarinaansa silloinkin, kuin vain ani harva on siitä kiinnostunut, osa valveilla, mutta nirvanaan vaipuneena, eräät unessa, mutta onnistuen pitämään silmänsä avoinna, jotkut taistellen enää vain kuuluvaa kuorsausta vastaan – mikä olisi ollut ymmärrettävää, mutta epäkohteliasta.

Näyteluentojen jälkeen tiedekunta oli valmis avaamaan asiantuntijoiden lausunnot ja tekemään valintapäätöksen. Minä, joka olin vain virkaa tekevä ja lisäksi asianosainen, jouduin lähtemään asian käsittelyn ajaksi eteiseen. Tein lähtiessäni upseerinkumarruksen ovella, jotta säilyttäisin ulos ajettunakin omanarvontuntoni.

Asian käsittely venyi ja venyi. Enkö minä siis ollutkaan selvästi pätevin hakija, niin kuin olin luullut? Voisiko vastaväitellyt Antti Eskola, nipin napin tohtori eikä muuta, olla todella päteyyden puntarissa minun kanssani vertailtavana? Miksi puheet kestivät näin pitkään?

Muistin, että pätevyytämme tutkineiden asiantuntijoiden joukossa oli myös amerikansuomalainen Fred Waisanen, sosiologi, jonka luona Michiganin East-Lansingissa Antti oli vieraillut ja joka oli minutkin kutsunut käymään luonaan tehdäkseen tuttavuutta. Saatoin hyvin noudattaa kutsua paluumatkalla sosiologikongressista Washingtonista, jossa olin osallistunut sosiaali-psykologiseen paneelikeskusteluun.

Tavatessani Fredin olin huomannut heti, että – ystävällisestä vastaanotosta huolimatta – meillä oli tiedemiehinä hyvin vähän yhteistä. Hän oli puhdas sosiologi, arkijärjellä tilastoja tutkiva yhteiskunnan tarkastelija, jolle teoretisointi, sellainen kuin Lewinin ryhmadynamiikka, oli tuiki vierasta.

Tiedekunnassa oli sitten keksitty, että joku vierasmaalainenkin pitäisi asiantuntijain joukossa olla – joku, joka osaa suomea. Näin päädyttiin pyytämään Fred Waisanen lausunnon antajaksi. Se ei minua hermostuttanut, sillä pidin valintaani varmana.

Niin kävikin, että tiedekunta oli pitänyt minua hakijoista pätevimpänä ja minut nimitettiin sosiaalipsykologian professorin virkaan. Mutta hämmästyin, olin aivan ihmeissäni, kun kuulin, että Fred Waisanen oli asettanut Antin edelleni pätevyydessä. Aluksi se masensi minua ja sai miettimään, onko tutkimustyössäni jotakin vikaa – toisin sanoen

erehdyin pitämään Waisasen lausuntoa jotenkin ”objektiivisena”. Sitten näin tässä vain terveellisen muistutuksen siitä, miten blokkiutunutta tieteenharjoittaminen on ja miten syvät ovat blokkien väliset taisteluhaudat.

Parin vuoden kuluttua – kun Paavo Koli oli jälleen saanut tarpeeksi pullistetuksi Tampereen yliopistoa tukullisella uusilla virkoja – Antti Eskolasta tuli sosiaalipsykologi Tampereelle.

Erosin nyt luonnollisesti Tampereen yliopiston psykologian professorista ja Tapio Nummenmaa Jyväskylästä nimitettiin siihen.

Pidin sitten asiaan kuuluvan virkaanastujais- eli lectio precursoria -esitelmän ”sosiaalisen vuorovaikutuksen teorian näköaloista” – frakkiin ja mustiin liiveihin pukeutuneena. Näkyvänä todisteena Helsingin yliopiston varsinaisen professorin viran mukanaan tuomasta sosiaalisen statukseni noususta oli se, että ensimmäistä kertaa ylläni oli ”hyvin istuva” oma frakki eikä mistään tunkkaisesta lainaamosta hät’häätä hankittu ja niskaan ripustettu vuokravaate.

Tieteen irtolainen oli napattu kiinni.

Olinko kulkenut polkuja ollenkaan? Olinko sen sijaan vapaana lintuna lennellyt laskeutuen aina sille oksalle, mistä sain varpailleni tuen?

Jos olin lintu, olin outo lintu: Olin ylioppilas, vaikka en ollut suorittanut ylioppilaskokeita, olin opiskellut oppiainetta, jota Helsingin yliopistossa ei ollut olemassakaan ja suorittanut sitten maisterin tutkinnon tuotamaton aine pääaineenani, tullut dosentiksi oppiaineessa, jota ei ollut olemassakaan, ja nimitetty sitten sen olemattoman aineen professoriksi ilman, että olisin siinä suorittanut mitään tutkintoa – ja jos sen nyt suorittaisin, joutuisin antamaan arvosanan itselleni.

Professorina Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa

1.

Niin usein kuin menneinä vuosina olinkin avannut yliopiston raskaat pääovet vetämällä oven kahvaa koko painollani, astunut hälinää kaikuvaan eteiseen ja noussut leveitä porrasaskelmia toiseen kerrokseen, en ollut käynyt kertaakaan konsistorin istuntosalissa. Olin enintään nähnyt siitä vilahduksen, kun joku ryppyotsainen, tärkeä ja totinen professori oli astunut ovesta kokoukseen.

Nyt seisoin Kaj Lindgrenin kanssa kahden tuon oven ulkopuolella odottaen hetkeä, jolloin vahtimestari omalla mahdollaan aukaisisi sen meille. Sisältä kuului vielä puheensorinaa, joka loppui heti, kun nuijan paukahdus kajahti.

Tunsin Kajn varsin hyvin. Olimme opiskelleet samoihin aikoihin ja tavanneet milloin missäkin keskusteluryhmässä. Varsinaisesti tulin hänet tuntemaan Kauppakorkeakoulun opettajahuoneessa siihen aikaan, kun hän oli Kauppakorkeakoulun saksan kielen lehtori ja minä psykologian dosentti.

Kaj oli minua vain pari vuotta vanhempi, mutta kaikin puolin vakavampi, ajatukset tarkassa kurissa, samoin solmio – kaikki järjestyksessä kuin saksankielisen lauseen verbit. Minä, joka podin ainaista esiintymiskuumetta, saatoin nyt rauhallisena luottaa hänen täydelliseen akateemiseen asiantuntemukseensa kaikessa, mitä tapahtuisi.

Kunnioittavasti, notkein polvin, vahtimestari avasi oven. Astuimme saliin, jonka arkkitehtuurin niukka, mutta kaunispiirteinen klassisismi ikään kuin avasi aukeaman vanhassa historian kirjassa ja tekstin

”Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto”. Ovea vastapäätä istui korokkeelle nostetun pitkän, tumman pöydän takana vanhahko, ilmeeltään vakava mies, jonka nähdessäni olisin 5-vuotiaana kysynyt: ”Äiti, onko tuo nyt se keisari?”.

Mutta nyt ei sopinut kysyä mitään, vain ihmetellä. – Koko sali oli tupaten täynnä pöytiä ja istuimia. Keskellä salia istujat katsoivat kohti rehtoria (sitä keisaria) ja kummallakin sivulla istuttiin kahdessa lohossa vastakkain ja katseltiin yli keskilohkon ja rehtoria syrjäkarein. Kaikki liikenevä tila ovensuussa oli täytetty tuoleilla, joissa istuvilla ei ollut pöytää. Selvästi näki, että nämä pöydättömät olivat nuorempaa väkeä kuin lähellä rehtoria istuvat. Kaikkein lähimmäksi häntä, eturiiviin edenneet, muodostivat sen ”kuoleman kurvin”, josta olin kuullut puhuttavan. Nimi oli kuitenkin harhaanjohtava, sillä tuohon ”kurviin” joutuneet siirtyivät yleensä eläkkeelle – hyvin harvoin Manalaan.

Ensi silmäyksellä täyteen ahdettu sali näytti kaaokselta, mutta sekään ei pitänyt paikkaansa: jokaisen istumapaikan määräsi tarkkaan virkaikäjärjestys. Kauimmin virassaan ollut istui ”kuoleman kurvissa” äärimmäisenä. Siitä lähti ketju virkaiän mukaan, rivi riviltä, kunnes tultiin viimeisenä ovensuussa istuvaan. Hän oli virkaiältään ”vauva” – niin sanoakseni – ehkä vain muutama viikko sitten virkaansa nimitetty.

Huomasin aivan ovensuussa kaksi tyhjää tuolia – Kajin ja minun istumasijani.

Rehtori ilmoitti: ”Professorit Kullervo Rainio ja Kaj Brynolf Lindgren vannovat virkavalan.” Ja me kävelimme keskikäytävää pitkin kohti rehtoria – kaikkien silmätikkuina... Lopulta olimme rehtorin pöydän edessä. Sen päällä lojui avattu Raamattu ja vieressä seisojaksi notaari Antero Manninen. Hän ilmoitti, että meidän tuli asettaa kaksi sormeja Raamatulle ja toistaa mitä hän sanoi.

Notaari: ”Minä...”

Minä: ”Minä Kullervo Rainio...”

Notaari: ”Lupaam ja vannon...”

Minä: ”Lupaam ja vannon...”

Notaari: ”Jumalan ja hänen pyhän evankeliuminsa kautta.”

Minä (muistaen äkkiä, että olin kai jonkin seurakunnan jäsen, takellessen): ”Jumalan ja hänen pyhän evankeliuminsa kautta...”

Notaari (lukee): ”...että minä parhaan ymmärrykseni ja omantuntoni mukaan... tahdon tehdä oikeutta niin köyhälle kuin rikkaallekin... etten koskaan minkään varjolla lakia vääntele enkä kääntele...”

Minä (mielessäni: en vääntele, en, se on selvää se...)

Notaari: ”...enkö syytöntä syylliseksi taikka syyllistä syyttömäksi tee...”

mmm... mmm... mmm...”

Minä (en paljon enää kuuntele, kaikki tuntuu selvältä kuin pässinliha.)

Notaari: ”... kaiken tämän tahdon täyttää... mmm... niin totta kuin Jumala minua auttakoon...”

Toistamme: ”...niin totta kuin... mmmm...auttakoon”.

Notaari; ”...ruumiin ja hengen puolesta.”

Toistamme: ” ruumiin... ja... mmm... hengen puolesta.”

Teemme täyskäännöksen ja marssimme ovensuuhun ja istumme – Kaj viimeiselle ja minä toiseksi viimeiselle tuolille. Rehtori ilmoittaa jonkin asian, josta keskustellaan, ja sitten, äkkiä: ”Asiasta on äänestettävä. Mitenkä äänestää professori Lindgren?” Hätkähdin. Tämä oli se paljon puhuttu ”kollegiaalinen äänestys”, jossa edettiin virkaikä-järjestyksessä, nuorin ensimmäisenä! Onneksi Kaj, joka tunsi kaikki akateemiset komervenkit, ponnahti pystyyn ja sanoi kuuluvalla äänellä: ”Aiheeton!” – Samalla hetkellä, jona kuulin rehtorin suusta nimeni, vaistoni heitti minut pystyyn ja huomasin toistavani – nyt, kun oli toistamaan opittu: ”Aiheeton!”

Kaikki meni hyvin. Äänestys jatkui tuolilta tuolille kuin jossakin mukavassa seuraleikissä. ”AiheeTON... aiheeTON... obefogad... aiheeliNEN... befogad...”

Kokouksen jälkeen pääsin sitten kysymään Kajlta, mikä oli ollut ”aiheetonta” ja ”obefogad”. Sain tietää, että – kuten tavallista – joku teologi, professorinviran hakija, oli valittanut tiedekuntansa päätöksestä jättää hänet toiselle sijalle ehdollepanossa.

Ilmettelin, mistä Kaj tiesi, että valitus oli aiheeton, mutta Kaj vain hymähti: ”Kyllähän sen arvaa... ne teologit.” Hän, yliopiston historian hyvin tuntien, kertoi sitten, miten joskus menneinä vuosina muuan teologisen viran hakija oli valittanut siitä, että joku lausunnonantaja oli lukenut hänen teoksiaan ”kuin Piru Raamattua”.

Vuosien saatossa virkaiän ketju liikahti, kun yksi ja toinen lähti eläkkeelle, ja siirryin tuoli tuolilta lähemmäksi salin keskustaa ja vääjäämättömästi kohti ”kuoleman kurvia”. Naapuri toisensa jälkeen vaihtui, kunnes minulle tuli mielikuvitusta kiehtova ilo istua vuosikaudet voinalmistuksen ja meijeriopin professorin vieressä.

2.

Tiedekunnan tunsin jo hoitaessani sosiaalipsykologian professorin virkaa ennen siihen nimitetyksi tuloa.

Yhteistä tiedekunnan jäsenille oli se, että he olivat kaikki hyvin

erilaisia. Jotkut olivat jopa ystäviäni, kuten kansantaloustieteen professori Pentti Pöyhönen, koulutoverini Jyväskylän lyseosta, Olavi Riihinen Jyväskylän yhteiskoulusta, Seppo Mustonen, tilastotieteen professori ja ohjelmoinnin opettajani Kaapelitehtaalta ja Paavo Seppänen, verraton humoristi ja melkein ammattimainen imitaattori, mutta ennen kaikkea täydellinen savonkielen taitaja. Myöhemmin, kun hän oli dekaanin tehtävässä, meillä oli tapana tiedekunnan kokouksen jälkeen lounastaa Chez Mariuksessa ja käydä läpi kaikki se, mitä humoristi saattoi edellisestä kokouksesta ottaa irti.

Silloin, kun Erik Allardt ja minä olimme työskennelleet ammatinvalinnan ohjauksessa, saattoi puhua ystäväystymisestä, mutta nyt asia ei ollut ihan sama. Erikistä näytti tulleen varsin dominoiva persoonallisuus – ja liian monissa asioissa tosikko. Mutta me osasimme välttää hankaluuksia etukäteen. Se tuli näkyviin, kun keskustelimme kahvilan pöydän ääressä sosiaalipsykologian asemasta tiedekunnan laitosten joukossa. Ensin oli paljonkin puhetta sosiaalipsykologian sijoittamisesta sosiologian laitokseen, jonka esimies Erik luonnollisesti oli. Vähitellen, varovasti, toin esiin laitoksen henkilösuhteitten merkityksen työskentelylle – ihan noin vain... yleisesti... ei mitenkään erikoisesti tässä tapauksessa... siis, että erillisillä laitoksilla saattaisi olla omat hyvätkin puolensa... noin yleensä, tarkoitan... Nyt Erik katseli minua erikoisen tarkasti, oikein mittaili katseellaan – ja sanoi sitten päättäväisesti: ”Joo, kyllä se niin on – erilliset laitokset...” Ja taas hän mittaili minua ja kävi entistäänkin päättäväisemmäksi. ”Joo, erilliset laitokset... varmasti... aivan varmasti. Tehdään niin”. Kumpikin oli silmin nähden helpottunut lopputuloksesta.

Jan-Magnus Jansson, valtio-opin professori, oli varsin keskeinen ja merkittävä henkilö tiedekunnassa, olihan hän Ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtaja ja siten kosketuksissa kiivaaseen poliittiseen maailmaan. Hän oli ollut perustamassa Paasikivi-seuraa tutkijoitten ja poliitikkojen yhteiseksi keskustelufoorumiksi. Hän kutsui minutkin seuran jäseneksi ja esitelmöimään vallasta sosiaalipsykologian kannalta. Suostuin.

Minusta tuntuu, että on syytä mainita, mitä sitten tapahtui. Se on jotenkin varsin hyvin suomalaista demokratiaa kuvaavaa – ei vain 1960-luvulla vaan yleisemminkin.

Pääsin – mielestäni ideologisesti vahvasti liberalismiin perustalta ja Emersonin valtateoria pohjana – lopulta siihen kärjistettyyn tulokseen, että ”valtaa on pyrittävä käyttämään niin, että sen käyttö lopulta tulee tarpeettomaksi”. Omasta mielestäni tarkoitin tiivistää tuohon maksii-

miin yksilönvapauden ideaalin. Mutta kuinkas sitten kävikään?

Puheenvuoron pyysi innostuneena Suomen kommunistisen puolueen puheenjohtaja Aimo Aaltonen – entinen ”punaisen Valpon” eli pahamaineisen, kommunistijohtoisen valtiollisen poliisin varajohtaja. Hän julisti olevansa kanssani aivan samalla kannalla, koska olin esittänyt kommunistisen liikkeen keskeisen pyrkimyksen ja ohjelmakohdan hyvin vakuuttavalla tavalla.

Jatkokeskustelu näissä korkeissa ajatussfääreissä ei päässyt käyntiin vaan hukkui heti alkuunsa yleisön rehevään naurunhörinään.

Eräs tiedekunnan vanhimpia – minua 20 vuotta vanhempi – ja erikoisin persoona oli Jussi Teljo, valtio-opin professori, täysi erakko, joka harvoin osui kokouksiin. Aikanaan – eli 1930-luvulla – hän oli ollut hyvinkin aktiivinen toimija ja kirjoittaja, mutta nyt yliopistotyöhön ja suuriin opiskelijamassoihin lopen väsynyt ja kyllästynyt. Kerran hän tuli tiedekunnan kokoukseen puoli tuntia myöhässä, kohotti ovelta kätensä juhlalliseen tervehdykseen ja lausui: ”Terve, sinä häähuone!” Puntila, silloinen dekaani, oli sekunnissa tilanteen tasalla ja vastasi ystävällisesti: ”Terve, sinä Nummisuutarin Esko!”

Vetosin siihen, että olimme molemmat ”Jyväskylän lyseon poikia” – hän tullut sieltä ylioppilaaksi kylläkin vuotta ennen kuin minä synnyin – ja sain kuin sainkin hänet lähtemään lounaalle Chez Mariukseen. Hän kertoi ja minä kuuntelin. Terävämpää maailmanpoliittisen tilanteen analyysia en ole kuullut – enkä liioin kotimaan kulttuurin kritiikkiä. Minusta tuntui hyvältä nähdä, miten tämä erakko lämpeni saadessaan purkaa kaikki mielensä pohjia myöten.

Tiedekunnan vanhimpaan professoripolveen kuului myös temperamentikas Lauri af Heurlin, kansantalouden professori, joka lienee perinyt ”geeneissä” tunnevoimaa ja kiivauttakin äidiltään, lausuntataiteilija Elli Tompurilta. Lauri af Heurlin – tuttavallisesti ”Hörskäksi” sanottu – oli ainoa, joka – ollessaan dekaanina 1970-luvun ”hulluina vuosina” – uskalsi teoin puolustaa järkeä ja järjestystä tempaamalla mikrofonin ylioppilaalta, jolle perinteen mukaan oli varattu puheenvuoro, mutta joka ryhtyi käyttämään sitä stalinistis-leninistisen propagandan suoltamiseen.

Se, että ”Hörskä” ei vilkkaan temperamenttinsa vuoksi ajautunut pahoihin konflikteihin, oli ilmeisesti suuressa määrin hänen rakastettavan ja loistavan huumorintajuisen vaimonsa Ainon ansiota. Tämän tajusin selvästi tiedekunnan vieraillessa Heurlinien maatilalla Tuomelassa, Espoon Hämeenkylässä. Ulkoilu sädehtivässä kevättalvisessa luonnossa, leppoisa navetan tuoksu, valoisa sali, ystävälliset ihmiset ja kaiken

keskuksena hyväntuulinen, aina hymyilevä ja vitsaileva emäntä!

Hiukan syrjään vetäytyvä ja itseänsä vähättelevä – mutta perimmältään arvonsa hyvin tunteva hahmo oli joukossa Sven-Erik Åström, sosiaali- ja taloushistorian henkilökohtainen ylimääräinen professori. Jokaisten puheenvuoronsa hän muisti varustaa loppukaneetilla: ”Mitäpä minun mielipiteestäni, minähän olen vain ylimääräinen professori ja protokollan mukaanhan sellaisena ainoastaan everstin arvoinen täällä kenraaliluutnanttien joukossa.”

Dekaanina oli jonkin aikaa sosiaalipolitiikan professori Heikki Waris, tiedekunnassa vanhin, suuresti arvossa pidetty, 1950-luvulla ministerinäkin toiminut alansa auktoriteetti. Yleisesti ajateltiin, että hän oli sympaattinen ja rakensi aina hyviä ihmissuhteita. En voi mitään sille, että tunsin häntä kohtaan selvästi antipatiaa ja näin noiden ihmissuhteidenkin perustuvan imarteluun ja ainakin jonkinasteiseen valheellisuuteen. Pidin tästä valheellisuudesta todisteena erästä tapausta tiedekunnassa hänen dekaanikautenaan.

Heikki Waris esiintyi julkisuudessa lämminsydämisenä ”köyhien puolustajana”. Tiedekunnassa olivat haettavina dosenttistipendit ja hämmästykseni anojien joukossa oli Pekka Kuusi, korkeapalkkainen ALKO:n johtaja. Kun Waris oli jo nuijimassa päätöstä, en voinut olla tuomatta esiin kantaani, jonka mukaan dosenttistipendit ovat kai tarkoitettut niitä todella tarvitseville, etupäässä kokonaan vailla virkaa oleville, ja ehdotin, ettei stipendiä annettaisi Kuuselle. Niin vihainen oli Wariksen ilme hänen katsoessaan minua, että kukaan ei uskaltanut minua kannattaa, joten hän nuiji päätöksen läpi ja Pekka Kuusi sai pistää lihavaan kukkaroonsa nämäkin kolikot.

Tiedekunnassakin törmäsin keisari Aleksanterin aikaisiin kummallisuuksiin. Eräs sellainen oli ”kollegiaalinen äänestys”.

Sattui, että vastaväittäjänä huomasin väitöskirjassa, joka tiedekunnassa jo oli hyväksytty painettavaksi ja painettukin, aivan perustavanlaatuisen virheen tilastollisen menetelmän tulkinnassa. Väittelijä oli kerännyt aineiston Tampereelta ja kahdesta maalaiskunnasta ja huomannut Tampereen ja näiden kuntien välillä eroja. Tuloksensa hän oli tulkinnut niin, että nuo erot esiintyvät yleisesti kaupunkiyhteiskunnan ja maalaisyhteiskunnan välillä. Pidin tätä niin suurena virheenä, että tiedekunnassa esitin väitöskirjan hylkäämistä. Kiivaan keskustelun jälkeen äänestettiin – ”kollegiaalisesti”. Tulos oli: improbatur 1 ääni, approbatur 2, lubenter appr. 2, non sine laude appr. 2 ja cum laude appr. 3 ääntä. Sääntöjen mukaan tiedekunta hyväksyi väitöskirjan arvosanalla cum laude appr., koska siinä kategoriassa oli eniten ääniä!

Äänestystavan omituisuus tulee dramaattisesti esiin, jos tarkastelemme seuraavanlaista äänestysjakautumaa:

laud.	eximia	cum laude	non sine	lubenter	appr.	impr.
0	0	3	1	1	1	2

Tulos olisi arvosana cum laude, mutta entäpä jos nuo kolme antaisivat vielä paremman arvosanan, niin että rivi olisi seuraavanlainen:

1	1	1	1	1	1	2
---	---	---	---	---	---	---

Tuloksena tästä kokonaisuutena paremmasta äänestysjakautumasta on hylkääminen, koska nyt eniten ääniä on kategoriassa improbatur.

Sat sapienti!

Joku oli pannut merkille vanhenevien professorien hitaan kävelyn ja kumaraisten ryhdin ja päättänyt jalostaa tämän ihmisrodun sen liikuntamahdollisuuksia lisäämällä: Porthanian kellarikerroksessa oli varattu yliopiston opettajien käyttöön tilava lentopallosalin ja siihen liittyvä sauna. Valtiotieteellisestä tiedekunnasta seuloutui hyvin erikoinen lentopallon pelaajien joukko, jossa monen kohdalla pelitaidon miltei täydellisen puutteen korvasi innostus. Siten itse peli ei missään vaiheessa jäänyt junnaamaan toistuvissa kuvioissa vaan sai yllättäviä ja mielikuvituksellisia käänteitä. Vain harvoin oli edes aavistettavissa, mihin pallo lähtee pelaajan nyrkistä tai kämmenestä. Joskus oli käytävä ankaraakin juridista keskustelua siitä, voidaanko syötön kulku katon kautta hyväksyä lailliseksi.

Joukon taitavin pelaaja oli epäilemättä sosiologian assistentti Kalevi Heinilä, notkea ja ketterä kuin kärppä, mutta rauhallinen ja harkitseva. (Pian hänestä tulikin liikuntatieteen professori Jyväskylän yliopistoon.)

Pelaajatyypinä aivan Heinilän vastakohta oli oikea voimanpesä, Mauno Koivisto, joka lapionleveillä kämmenillään läimäytti pallon huimaan vauhtiin tai kohoten koko pituuteensa verkon luona iski moukarikädellään pallon vastustajan kenttään kuin haupsitsin putkesta lähteneenä. Mauno oli aina joukkoon tervetullut, vaikka ei ollutkaan yliopistoon kuuluva; hän työskenteli tuohon aikaan Helsingin Työväen Säästöpankin toimitusjohtajana.

Vakituisesti olivat mukana Paavo Seppänen, Yrjö Littunen, Erik Allardt, Lauri af Heurlin, Olavi Riihinen ja minä. Ansioistaan eräänlaisen surrealistisen pelitavan kehittäjänä ”Hörskä” sai oman pallon

60-vuotislahjakseen. Tuo lempinimi komeili pallon kyljessä ja joku vakuutti saavansa ”Hörskän” lyömisestä lisää tehoa peliinsä.

Pelin jälkeen saunottiin ja puhuttiin politiikkaa – kuinkas muuten. Se oli minulle aivan vieras ala, joten olin pelkästään kuuntelulla. Vilkkaimmin toivat esiin mielipiteitään Erik ja ”Hörskä”. He myös ahkerimmin yrittivät saada selville Maunon Koiviston kantaa, mutta Mauno eli ”Manu” istui vaiti, kuunteli mieluusti kiukaan sihinää, mutta näytti kyllä panevan korvansa taakse kaiken, mitä kuuli.

3.

Sosiaalipsykologian oli saatava oma laitos. Teoreettisesti se oli jo olemassa siitä lähtien, kun oli saatu assistentin toimi. Siihen tuli valituksi jo mainitsemani sosiometrian tutkija Rauni Lintonen, mutta hän – uudelta nimeltään Myllyniemi – jäi heti äitiyslomalle. Olisi ollut outoa, jos minä yksin olisin ollut se laitos. Oli saatava ainakin laitostilat. Sepä ei ollut kovinkaan yksinkertaista.

Notaari Manninen osoitti suurta avuliaisuutta tilojen etsimisessä. Ensimmäiseksi hän ohjasi minut Hallituskadulla taloon, josta kemian laitos oli muuttanut pois. Ullakkokerrokseen oli jäänyt tyhjä huone, teoreettisesti tyhjä, mutta tosiasiassa niin täynnä marsujen hajua, että epäilin, pystyisikö ihminen siinä elämään puoltakaan tuntia. Manninen myönsi sen ongelmaksi.

Mutta oli Mannisella toinenkin ehdotus: Porthanian kierreportaat johtivat alapäässään ”ei-minnekään” eli arkkitehdiltä unohtuneeseen pimeään kellarikerroksen tilaan, johon sai mainiosti kimpilevyillä rakennetuksi väliseinän ja siten kaksi ”huonetta” laitoksen käyttöön. Takimmainen olisi minun, laitoksen esimiehen eli siis koko laitoksen, työtilana ja etummainen ”laboratoriona”. Kun sain vielä lupauksen, että joku vahtimestareista nikkaroi ryhmänsokkelo-tehtävässä tarvittavat kolme kappaletta, hyväksyin tämän ehdotuksen, sillä muita ei notaari Mannisella enää ollut tarjota.

Työskentelin talven yli mitä suurimmasta rauhasta nauttien tässä pimeässä kolkassa, joka sijainnillaan Porthanian alimmassa tyvässä symboloi sosiaalipsykologian asemaa kaiken Porthaniassa tehtävän tieteen perustana ja juuristona. Mutta kun kevään tullen aloin tuntea ikään kuin perunanitujen alkavan kasvaa korvistani, sieppasin kirjani kainalooni, matkasin Kaivopuistoon ja istuin koko päivän jäistään vapautuneen meren äärellä Ursula-kahvilassa, hohtavassa kevätauringon valossa.

Kun sitten yliopiston ylen niukoista varoista saatiin heltiämään

palkka toisellekin assistentille, jopa kolmannellekin, tilan puute kävi ilmeiseksi. Tehtiin taas etsintöjä ja päädyttiin lopulta Kirkkokadulle yliopiston omistamaan ikivanhaan taloon, joka oli määrätty purettavaksi. Laitos sai sieltä kolme huonetta, yksi aivan arveluttavassa kunnossa, mutta uskoimme, että kallistumaan pyrkivä seinä pysyisi pystyssä, kun sijoitimme sen tueksi tanakan kirjahyllyn. – Kun omassa huoneessani tyytyväisenä katselin ympärilleni, huomasin katossa omituisista koukuista muodostuvan kuvion. Tarkemmin katsottuna se oli selvästi ihmisruumiin hahmo. Ja siinä samassa näin pöydässäni tummanruskeita läiskii, ilmiselviä jäänteitä ihmisverestä. Olin saanut käyttööni ruumiinavaushuoneen! Symboloiko tämä sattuma sosiaalipsykologian kykyä tunkeutua yhtä syvälle ihmisen mieleen kuin ruumiinavaaja hänen fyysiseen elimistöönsä?

Assistentteina työskentelivät rohkeasti tuossa tuomion saaneessa talossa Rauni Myllyniemen lisäksi Ilpo Vilkkumaa ja Antti Uutela. Kun sitten olin muissa tehtävissä, laitokseen tuli uusia assistentteja ja leh-toriksi Kyösti Kallio.

Hyvissä ajoin ennen seinien sortumista ja rakennuksen purkamis-ta laitos pääsi siirtymään Kalliossa kunnostettuun entisen Yhteiskun-nallisen korkeakoulun rakennukseen, jonka tiedekunta oli nimennyt Franzeniaksi.

Pyrin jossakin määrin toteuttamaan työnjohto-opistosta saamiani ideoita työryhmän ns. ”me-hengen” luomisessa ja ylläpitämisessä. Ko-koonnuimme jokaisena maanantaiaamuna ”laitoskahveille” ja mukaan kehoitimme tulemaan myös ylioppilaita, jos se heitä kiinnosti. Ainoa kiinnostunut oli Seppo Lahikainen, oikeastaan fysiikan opiskelija, mut-ta vahvasti innostunut sosiaalipsykologiasta.

Dekaani Matti Lepon mieliajatus oli järjestää kaikille tiedekunnan opis-kelijoille yhteisiä peruskursseja eräissä oppiaineissa, ns. ”tukiainekurs-seja” – myös sosiaalipsykologiassa. Näillä jättimäisillä luennoilla oli sa-toja kuulijoita, Porthanian suurin sali viimeistä istuinta myöten täynnä – istuivatpa jotkut lattiallakin. Oli pidettävä kirjallinen loppukoe-kin ja tutkittava mahtava pino vastauspapereita. Löysin kuitenkin muutamia erittäin selkeitä ja kypsiä koesuorituksia, joukossa erään Harri Holkeri -nimisen aloittelevan opiskelijan, jonka käsialakin näytti kaikki älyk-kyden ja nokkeluuden merkit.

Sosiaalipsykologian cum laude -arvosanaa suorittaville tarkoitettussa seminaarissa panin merkille kaksi veitsenterävää väittelijää ja asioiden analysoijaa, Raimo Tuomelan ja Juhani Pietarisen. He opiskelivat myös

filosofiaa ja kerran keskustelin heistä ystäväni teoreettisen filosofian professorin Jaakko Hintikan kanssa. Minä pidin Pietarista etevämpänä ajattelijana, Jaakko taas antoi arvon Tuomelan matemaattisille kyvyille ja logiikan tuntemukselle tarjoutuen lyömään vetoa siitä, että Raimosta tulee aikaisemmin professori kuin Juhanista. Jaakko sieppasi nämä molemmat oppilaani filosofiaan niin sanoakseni ihan ”nenäni edestä”. Kummastakin tuli varsin pian filosofian professori, Raimosta Helsinkiin ja Juhanista Turkuun.

Säännöt määräsivät professorin lukukausien aikana antamaan opetusta 5 tuntia viikossa. Pidin tärkeänä, että itse luennoin peruskurssin ja johdin seminaaria. Tunti viikossa jäi näinollen sosiaalipsykologian teoria- kysymyksille. Vuosien mittaan alkoi olla tässäkin aineessa korkeimman arvosanan suorittajia, joten saatoin esitellä myös omaa, Lewinin työstä eteenpäin kehittämäni stokastista sosiaalisen vuorovaikutuksen teoriaa. Näillä luennoilla kävi suhteellisen harvalukuinen joukko, sillä useimmat olivat ns. ”humanisteja”, mikä tässä tarkoitti sitä, että heiltä puuttui kokonaan matematiikan harrastus ja tilastomatematiikallisten menetelmien tuntemus. Oli kuulijajoukossa kuitenkin kaksi, assistenttini Ilpo Vilkkumaa ja opiskelija Seppo Lahikainen, jotka huomasivat, että teoriani perusrakenne muistutti kvanttimekaniikassa Heisenbergin matriisimallia. Panin tämän asian korvani taakse ja myöhemmin sillä tuli olemaan suuri merkitys teoriani laajentamisessa.

Vuosi vuodelta kasvavasta opiskelijajoukosta jäivät mieleeni jotkut vaikeita abstrakteja asioita hyvin oivaltavat yksilöt. Niiden joukossa oli muuan, joka kirjoitti harvinaisen selkeästi ja kypsästi kirjallisessa kohteessa laudatur-arvosanaa varten, mutta keskustelussa vastaili hitaasti ja harvasanaisesti, vakaasti ja kylläkin aina asiallisesti kohdalleen. Hän oli nimeltään Paavo Lipponen, joka ei antautunut akateemiselle uralle, mutta jonka kanssa muuten tulin tekemisiin.

Joku neropatti oli keksinyt – ja tiedekunta päättänyt, koska se suhtautui aina suopeasti kaikenkarvaisiin neropatteihin – että opintoneuvontaa olisi annettava peruskurssin alussa uusille opiskelijoille 2 luentotuntia selostamalla oppiaineen sisältöä ja asemaa tieteiden joukossa.

Kuten aina, tein nytkin täsmällisesti ja nöyrästi annetun tehtävän. Luin ensin johdannoksi Goethen Faustista kuvauksen siitä, miten Mefistofeles Faustin pukuun naamioituneena ohjaa nuorta ylioppilasta oikealle opintotielle. Varoitin siten kaikenlaisista ”ohjaajista”, koska heissä saattaa piillä Mefistofeles. Sitten vastasin kysymykseen, mitä sosiaalipsykologia on. Tutkiessaan ihmistä, se on psykologiaa ja kasvatusoppia, tutkiessaan ihmisten välisiä suhteita, siihen kuuluu kommunikaation

tutkimus ja näin ollen kaikkien kielten tutkimus, matematiikka mukaan luettuna. Puhumattakaan kaikesta historiasta, jossa kommunikoidaan menneitten sukupolvien kanssa – tosin yksisuuntaisesti. Edelleen kaikki yhteisöllisyyden tutkimus, sosiologia, valtio-oppi ja taloustieteet ovat sosiaalipsykologiaa. Arvojen ja normien tutkimus on sitä myöskin ja niin ollen koko lainopillinen tiedekunta. Tästä aspektista katsoen myös teologia voitaisiin laskea sosiaalipsykologiaan kuuluvaksi, mutta siitä en ollut varma.

Opintoihin ohjaavana tiivistelmänä totesin, että opiskelemalla sosiaalipsykologiaa voi opiskella mitä vain, ja mitä vain opiskelemalla opiskelee samalla sosiaalipsykologiaa – eräin poikkeuksin. Oppikirjoina mainitsin kaiken romaanikirjallisuuden.

Käsky oli täytetty, tieteenala kuvattu kattavasti.

Nuoret kiipijät ja vanhat narrit

1.

“Kongresseissa kulkevat vain nuoret kiipijät ja vanhat narrit.”

– NIILO MÄKI

Kansainvälisessä psykologikongressissa Roomassa noin vuonna 1965 tapasin ilokseni toisenkin suomalaisen, hyvän ystäväni ja ammatti-iso-veljeni Ohto Oksalan, Helsingin teknillisen korkeakoulun työpsykologian professorin, joka heti alkajaisiksi tervehti minua noilla Niilo Mäen siivekkäillä sanoilla. Olin jo varsinainen professori enkä siksi voinut olla kiipijä, joten määritelmäkseni jäi “vanha narri”.

Sosiaalipsykologia oli niin uusi tieteenala, ettei siinä järjestetty erikseen kansainvälisiä kongresseja, niin että yhteyksiä ulkomaisiin kollegoihin oli yritettävä etsiä sekä sosiologian että psykologian kongresseista. Oli myös pienimuotoisempia erityisprobleemoja käsitteleviä kokouksia ja tapaamisia.

Mielenkiintoisin ja antoisin ehkä kaikista oli pienimuotoinen IBM-symposiumi Blaricumissa, Hollannissa. Sen teemana oli tietokoneiden käyttö psykologiassa ja osanottajina luonnollisesti kirjava joukko hyvin nuoria tutkijoita. Pidin esitelmän ryhmän probleemanratkaisun stokastisen oppimisprosessin simuloinnista. Muiden esityksistä en muista muuta kuin onnettoman amerikkalaisen, joka halusi havainnollistaa koko ajan puhettaan myymäläkäyttäytymisen esimerkeillä ja sai osakseen lopulta erään ranskalaisen tutkijan karjaisun: ”Ettekö osaa käyttää abstraktimpaa kieltä!”

Symposiumilla oli voimia ja aikaa tehdä myös ”sight-seeing” -retki läheiseen Amsterdamiin. Siihen kuului käynti jalokivihiomossa, illallinen tanssiravintolassa, jossa osallistuttiin viimeisimpään uutuuteen, ”ketjujenkaan”. Sitä johti suomalainen nuori nainen! Illan päätti kiertoaajelu bussissa ”red light district” -kaduilla, joiden näyteikkunoissa

punaisten lyhtyjen vierellä puolialastomat, paksusti meikatut naiset odottivat asiakkaita, jotkut hymyillen jäykkää hymyä, mutta useimmat jaksamatta korjata väsynyttä ilmettään. Hiukan lässähtänyt loppuhuipennus tieteelliselle symposiumille!

Samoihin aikoihin pidin esitelmän sotilaspsykologian kongressissa Brysselissä.

2.

Tein toisen matkani Amerikkaan, kun osallistuin Washingtonissa pidettyyn sosiologian kongressiin. Menomatalla varasin aikaa yhden päivän Pariisille ja käytin sen tutustumiseen Modernin taiteen museoon, jossa oli paraillaan Juan Miron näyttely. Ihastuin ikihvyiksi Mirohon. Lentomatalla minun oli määrä jäädä yöksi New Yorkiin, mutta hajamielisyydessäni jäin vilkkaassa keskustelussa koneeseen, joka jatkoikin Washingtoniin. Yhdeksi kuumaksi yöksi pääsin siellä jonkinlaiseen hätämajoitukseen tyhjässä koulussa. Sieltä puuttui ilmanjäähdytysjärjestelmä, joten nukuin yön ilman pyjamaa ja ilman lakanoita helvetillisessä kuumuudessa niin, että koko ajan hiki valui norona ihollani.

Kongressissa minut kutsuttiin paneeliin, jossa keskusteltiin sosiaalisen vuorovaikutuksen teoriasta. Mutta virallista ohjelmaa kiintoisampia ovat kongresseissa useinkin satunnaiset tapaamiset ja improvisoidut pienen ryhmän keskustelut. Sattui niin, että olin tullut tuntemaan kehitys- ja lapsipsykologi Urie Bronfenbrennerin, joka nyt kutsui minut pikku ryhmään hotellihuoneeseen keskustelemaan Moskovon yliopiston johtavan psykologin Aleksei Leontjevin kanssa. Urie oli syntynyt Moskovassa ja venäjän taitoisena oli nyt taitava tulkki. Sitä paitsi hän oli Neuvostoliitosta kiinnostunut tai siihen ihastunut – ehkä molempia.

Leontjev oli selvästi hyvin dominoiva persoona ja nytkin ryhmää hallitseva. Tarkoitus kai olikin vain tehdä hänelle kysymyksiä. Neuvostoliitossa hänen ”aktiiviteetti-teoriansa” oli kuulemani mukaan suuressa maineessa, mutta huomasin ihmeekseni, ettei se sisältänyt oikeastaan muuta kuin siirtymisen iänikuisesta pavlovilaisesta ”ärsyke-reaktio”-mallista, jonka mukaan käyttäytyminen on refleksinomaista determinististä reagoimista ärsykkeisiin, ”ärsyke-tietoisuus-reaktio” -malliin, jossa ajattelu tulee mukaan muotoilemaan reaktiota, säätämään käyttäytymistä.

Jos ei Leontjevin ajattelu mitenkään syvällistä ollutkaan, rohkeaa se ainakin oli, sillä sehän oli täysin marxilaisen materialismin vastaista. Olin kuullut ”pahojen kielten” kertovankin, että jos tutkija Neuvostoliitossa vetoaa Marxiin tai ainakin mainitsee hänet positiivisessa hengessä

tutkimuslauseensa etusivulla, hän voi sen jälkeen kirjoittaa mitä tahansa vaarantamatta itseään. Juuri niin näytti Leontjevin menettelevän. Minua kiinnosti tietää, missä määrin Neuvostoliitossa oli omaksuttu muutakin modernia psykologiaa, ja siksi rohkenin kysyä Leontjeviltä, harrastettiinko heillä myös hahmopsykologiaa. ”Kyllä”, vastasi Leontjev, ”kyllä sitä harrastetaan – Jerevanissa.” Seurasi yleinen nauru, sillä jokainen joukossa tiesi, että Jerevan oli eräänlainen Neuvostoliiton Hölmölä ja ”Jerevanin radio” yleinen vitsien kohde.

3.

Osallistuin myös psykologikongressiin Louvainissa Belgiassa ja pidin siellä esitelmän, joka kiinnosti myös ranskalaisia niin, että artikkelini sosiaalisen vuorovaikutuksen simuloinnista stokastisena oppimisprosessina julkaistiin – paitsi European Journal of Sociology -aikakauskirjassa – myös kokoelmassa “Calcul et formalisation dans les sciences de l’homme”. Julkaisijana toimi pariisilainen Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. Sain myös joukon sosiometristä rakennetta koskevan artikkelini Bergerin, Zelditchin ja Andersonin toimittamaan teokseen “Sociological Theories in Progress”.

Olin mukana lisäksi ”Matemaattisen psykologian Euroopan ryhmän” kokouksessa Bielefeldissä esitellen sosiaalisen interaktion stokastisen mallini ja siinä sosiaalisen vuorovaikutuksen formalismin. Muuan ryhmän jäsen totesi, että se oli ”fascinating” ja muutenkin vastaanotto oli hyvin myönteinen, mitä virkaveljien taholta melko harvoin saa kokea.

Yht’äkkiä – tietämättä mitään asian taustasta – saimme, Erik Allardt, Yrjö Littunen ja minä, kutsun Länsi-Saksan ulkoasiainministeriön vieraina tutustumismatkalle Saksaan. Valintaperusteita ei tiennyt kukaan.

Matka oli erinomainen. Yhtenä kiehtovimmista elämyksistä muistan Elizabeth Schwarzkopfin laulukonsertin Münchenin rokokoo-tyylisessä Mozart-teatterissa. Ylimaallinen laulajan ääni kaikumassa hennosti koristeisessa salissa! Münchenin vierailuun kuului tietysti myös käynti taidemuseossa.

Bonnissa meille kuvattiin ajankohtaista tilannetta Saksassa ja panin merkille, että suuressa seinäkartassa oli edelleen sen itäinen osa nimetty: ”Deutschland unter sovjetischer Verwaltung”. Yllättävä tieto oli se, että Saksassa oli metsäasioissa sota-ajan hävityksistä viisastuttu niin, että jok’ikinen puu oli merkitty erikseen rekisteriin ja sen kaataminen vaati korkean hallintotason suostumuksen.

Hampurissa minun oli määrä tavata hyvin tunnettu kehityspsykologi, professori Hofstätter, mutta hän oli matkoilla ja minulle järjestettiin

keskustelu hänen alaisensa professori Willy Wiczerkovskin kanssa. Pääsin vieraaksi hänen kotiinsa, jossa kävi ilmi, että Willyn vaimo oli suomalainen Solveig Karsten – lempinimenä Pia. Willy oli työskennellyt sodan jälkeen useita vuosia Helsingin saksalaisessa koulussa, jossa Pia oli oppilaana. He olivat menneet naimisiin heti, kun Pian koulu oli päättynyt.

Sain Willyn kodissa iloisen vastaanoton ja keskustelut Willyn kanssa olivat mielenkiintoisia, sillä hän tutki erityislahjakkaiden nuorten probleemoita tasapäistetyssä saksalaisessa koululaitoksessa.

Piasta ja Willystä tuli heti hyviä ystäviäni ja myöhemmin – kun he alkoivat viettää kesänsä Suomessa – pysyvästi erittäin läheisiä.

4.

Kansainvälisessä psykologian kongressissa Roomassa vuonna 1967 meitä oli mukana kaksi Suomesta, Ohto Oksala ja minä. Keskustelimme juuri aiheesta, kumpia olimme, ”vanhoja narreja” vai ”nuoria kiipijöitä” ja katselimme ympärille, näkyisikö muita suomalaisia. Silloin leveä kämmen antoi läimäyksen selkääni ja kuului selvällä suomen kielellä: ”Osta hyvä hevonen!” Ennen kuin ennätin hämmästyksestä toipua, tuli lisää: ”Onko sulla viinaa?”. Oksala ja minä olimme ihmeissämme. Osoitautui, että puhettamme oli kuunnellut muuan itävaltalainen, joka oli palvellut sodan aikana alppijääkärimä Lapissa, ja kuullessaan nyt tuttua kieltä halusi osallistua käyttäen sen ylen hyödyllisen sanavarastonsa, jonka vielä muisti.

Kun minulla oli vain niukasti matkatavaroita eikä näin ollen hevosen tarvetta eikä myöskään viinaa myytäväksi, ei edes pienen taskumatin, ”varpusen” vertaa, kauppasuhteemme raukesi. Uusi tuttavuus oli kuitenkin rattoisaa seuraa, kun istuttiin iltaa sekalaisessa kansainvälisessä seurueessa roomalaisessa piharavintolassa lyhtyjen ja etelän kirkkaitten tähtien alla. Myöhäisinä tunteina tunsin pakkoa nousta seisomaan ja puhumaan yhtenäisen Euroopan luomiseksi käyttäen kaiken kahdessa päivässä oppimani Italian kielen taitoni ja päätyen ehdottamaan maljaa ”per Europa unita”. Siihen itävaltalainen ystävämme huusi välttämättömän varauksensa: ”Ilman italialaisia”.

Pidin kongressissa esitelmän sosiaalisen vuorovaikutuksen stokastisesta teoriasta ja se johti yllättävään tilanteeseen – sanoisinko: seikkailuun. Joku kääntyi puoleeni professori Paul Lazarsfeldtin asiassa. Tämä sen ajan kuuluisin sosiologi piti seminaaria nuorille, lupaaville itäeurooppalaisille sosiologian tutkijoille Prahovissa, Tshekkoslovakiassa. Eräs pariisilainen tilastomatematiikan professori, jonka piti tulla

esitelmöimään seminaarissa, oli viime hetkellä sairastunut vaikeaan sydänkohtaukseen eikä voinut saapua. Nyt minua pyydettiin hänen sijaisekseen. Ymmärsin asian niin, että pitäisin Prahovissa saman esitelmän kuin Roomassa. Laskin, että ennätän hyvin paluumatkalla Suomeen poiketa Tshekkoslovakiaan, ja suostuin mielihyvin pyyntöön. Sain lentolipun Prahaan ja nousin ensimmäiseen sopivaan koneeseen, koska oli kiire. Sillä oli välilasku Zürichissä.

Sain paikkani tyylikkään vanhan naisen vierestä. Ennen pitkää välillemme rakentui vilkas keskustelu ja hän kertoi minulle kiinnostavia asioita elämästään ja vaikutteitaan Argentiinasta, jossa nykyisin asui.

Kone laskeutui onnistuneesti Zürichiin eikä keskusteluamme lainkaan häirinnyt se, että matkustajia virtasi hiljalleen ulos koneesta. Viimein olimme miltei kahden. Lopulta minua tuli puhuttelevaan lentoemäntä tiedustellen, mihin olin matkalla. Mainitessani Prahan hän ilmoitti – mielestäni lentoemännälle sopimattoman kuivakiskoisesti – koneen, jossa istuimme, lähtevän aivan heti, nimittäin Buenos Airesiin! Hetkeksi välähti mieleeni yö, joka on ”silkin musta, ilma täynnä onnen odotusta”, kun ”aava nukkuu jo Argentiinan pusta...”. Se olisi ollut kiehtovaa, mutta silti noudatin nöyränä lentoemännän kehotusta poistua koneesta ja iskelmälaulajan mainitsema ”Argentiinan pusta” jäi minulta kokematta ikiajoiksi.

Prahovissa odotti jälleen yllätys: Tarkoitus oli, että luennoisin tunnin päivässä kahden viikon ajan. Tyrmistyin kuullessani nyt vasta tämän. Mukanani oli englanninkielistä tekstiä enintään tunniksi!

Sain typistetyksi luentosarjani yhteen viikkoon, kunhan puhuisin kaksi tuntia päivässä. Onnekseni olin ottanut mukaani nipun sellaisia piirrettyjä kalvoja, joita eräät ”edistyneet” luennoijat jo olivat ruvenneet käyttämään puhettaan havainnollistaakseen. Niitä saattoi heijastaa seinälle erityisellä ”olan-yli-heittimellä” eli yksinkertaisella ”taikalyhdyllä”. Mutta pystyisinkö niidenkään avulla esitelmöimään vapaasti englanniksi päivittäin kaksi tuntia?

Oli pakko. Ja pakon edessä pystyin kuin pystyinkin. Ratkaisevaa oli kai kuitenkin se, että kuulijani olivat todella lahjakasta joukkoa, jotka ymmärsivät jo puolesta sanasta.

Seminaari pidettiin vanhassa linnassa ihastuttavan luonnonkauniissa ympäristössä Erzgebirge-vuoriston eteläisessä reunassa. Linnassa oli toiminut hotelli ja sen entisessä ravintolasalissa istuttiin iltaa; usein kuunneltiin erään kurssilaisen aivan mestarillista pianonsoittoa – ja olen myöhemmin päätellyt, että soittaja oli unkarilainen Erwin Laszlo, myöhemmin tulevaisuudentutkija YK:ssa ja ns. ”Rooman klubin”

perustaja.

Seminaarin sihteerinä työskenteli erään entisen prahalaisen professorin rouva, joka pitkän kahdenkeskisen kävelyretken aikana kertoi minulle perheensä kokemukset kommunistien valtaannousua edeltäneistä vaaleista vuonna 1948 ja tilanteesta niiden jälkeen. Vaalikäytännöstä hän kertoi, miten äänestysvalinta oli tehtävä vaalivirkailijan nähden, jolloin virkailija rekisteröi, ketä valitsija oli äänestänyt, sillä olihan demokratian nimessä mukana myös muita kuin kommunistien ehdokkaita. Mutta tietenkin oli tärkeää panna muistiin, ketkä eivät heitä äänestäneet – sopivien “myöhempien toimenpiteiden” varalta. Oli kyllä mahdollista tehdä valinta salassa, äänestyskopissa, mutta siitä tehtiin luonnollisesti merkintä myös. Seurauksena oli viraltapanoja ja maanlaajuista syrjimistä. Rouvan mieskin oli joutunut jättämään professuurin ja perhe eli satunnaisten tulojen varassa. Pahimpana riesana olivat ilmiantajat, vähintään yksi perhe jokaisessa kaupunkitalossa. Kaikkialla ihmisten keskuudessa kyti halu irtautua kommunismista, mutta sellaisesta uskalsi puhua vain kahden kesken luotettavalle henkilölle.

Paul Lazardsfeldt ei jaksanut olla paljoa mukana kurssin keskusteluissa. Hän oli jo 60 vuotta täyttänyt, vaikutti fyysisesti rasittuneelta, mutta hänen käytöksensä oli kaikin tavoin ystävällistä ja rohkaisevaa. Erityisesti panin merkille, miten lempeä hän oli pikku pojalleen, noin viisivuotiaalle, jonka oli ottanut matkalle mukaansa. Mietin mahtoiko jokaisessa juutalaisperheessä olla tapana suudella lasta suulle hyvästiksi, kun nukkuma-aika tuli. Näin teki Lazardsfeldt eikä se näyttänyt pelkältä tavalta vaan osoitti syvää kiintymystä.

Prahovista lähtiessäni sain yllättäen palkkion luennoistani, vaikka sellaisesta ei ollut mitään sopimusta. Se maksettiin dollareina, mutta minulle kerrottiin, ettei niitä voinut viedä pois maasta vaan ne olisi vaihdettava Tsekkoslovakian valuutaksi, jota sitäkään ei saanut viedä rajan yli. Neuvottiin ostamaan jotakin tai sijoittamaan rahat talletustilille. Kun minulla ei ollut mitään suunnitelmaa tulla uudelleen maahan ja vieroksuin ajatusta ruveta rahan takia raahaamaan jotakin joutavanpäiväistä tavaraa Suomeen, annoin rahat saattajalleni professori Sonja Hermochovalle käytettäväksi opiskelijoiden oluenhankintoihin illanviettojen vauhdittamiseksi. Myöhemmin kuulin ylioppilailta itseltään, että näin tapahtui.

5.

Joulun tienoilla vuonna 1967 tuli ystäviemme Jaakko ja Soili Hintikan kanssa puheeksi yhteinen matka Israeliin. Jaakolle se olisi työmatka,

koska hänellä oli tekeillä yhteisiä tutkimuksia Jerusalemin yliopiston filosofian professorin Yehoshua Bar-Hillelin kanssa, meille muille, Soilille, vaimolleni ja minulle huvimatka.

Matkasta tuli mielenkiintoinen. Jaakolla oli tukku papereita edessään koko lentomatkan ajan ja hän näytti kehittelevän loogisia kaavoja tauotomasti. En häntä häirinnyt vaan kuuntelin Soilin ja vaimoni korkealla liikkuvaa keskustelua kirjallisuudesta. Perillä Tel-Avivissa kysäisin Jaakolta, oliko hänellä aina tapana työskennellä lentokoneessa? ”Tottakai!”, Jaakko vastasi ja kertoi oppineensa sen hyvältä ystävältään Patrik Suppesilta, joka varta vasten lensi Kaliforniasta New Yorkiin ilman muuta syytä kuin että sai työskennellä häiriöttä.

Erosimme Tel-Avivissa pariksi päiväksi. Hintikat jatkoivat suoraan Jerusalemiin, vaimoni ja minä taas Nathaniaan (Netanyaan), jossa meillä oli hotellihuone varattuna. Vuokrasin pienen Volkswagen-”kuplan” ja ajoimme suoraan Nablusin kautta Jerusalemiin. ”Nablusin?” ihmeteltiin Jaakon tuttavien keskuudessa ja sitten kauhistuen: ”Sehän on Samariassa, Länsirannalla!”

Seikka oli sellainen, että tämä pääasiassa arabien asuttama alue oli vain vajaa vuosi aikaisemmin vallattu ns. ”kuuden päivän sodassa” Jordanialta ja oli näin ollen täynnä vaaroja.

”Kuuden päivän sota” oli käyty toukokuun 5.–10. päivinä kolmen arabivaltion, Egyptin, Syyrian ja Jordanian liittouduttua ja valmistauduttua hyökkäämään Israeliin. Muut arabivaltiot ja varsinkin Neuvostoliitto aseistivat ja tukivat liittolaisia. Joukkojen asettuessa hyökkäysasemiinsa Siinailla, Jordanin läntisellä rannalla ja Golanin kukkuloilla Israel teki ilmavoimillaan tuhoisan ennakolta ehkäisevän iskun lamauttaen ja miltei tuhoten vastustajien taistelulentokoneet kentilleen. Sota oli sillä ratkaistu ja israelilaiset joukot miehittivät Siinain, Gazan, Länsirannan ja Golanin kukkulat. Rauhaa, virallista sopimusta, se ei kuitenkaan tuonut. Oli hämmästyttävää kokea ihmisten tyyni rauhallisuus, rauha ilman rauhaa.

Auton olin vuokrannut, jotta voitaisiin mukavasti liikkua oman mielen mukaan nähtävyyksiä katsomassa. Mieleenpainuvin oli Israelin kansan kärsimysten museossa kiviseinä, johon oli hakattu kaikkien valtakuntien nimet ja viereen luku, joka kertoi, montako juutalaista niissä oli tavalla tai toisella teloitettu. Suomenkin nimi oli siellä ja luku 0. Oli tulla kyynel silmästä, sillä se kertoi voitosta, joka oli tuhat kertaa arvokkaampi kuin kultamitali olympialaisissa.

En voi sivuuttaa erästä sattumusta autoillessamme Jerusalemissa ja

sen vuorisessa ympäristössä. Olimme lähteneet katsomaan Öljymäkeä ja tulossa alaspäin kaupungin itäisen muurin ulkopuolella pientä sotatietä, joka kulki jokseenkin jyrkkää rinnettä, oikealla puolella rotko. Samanaikaisesti tietä ryömi ylöspäin kuorma-auto, tosin pienikokoinen, mutta sen kohtaaminen ja sivuitse pääseminen näytti hankalalta. Huomasin kuitenkin pienen ulokkeen tiessä, joka siinä kohdassa leveni niin, että toinen auto mahtuisi juuri ja juuri kulkemaan ohi. Ajoin tuohon kohtaan ja pysähdyin odottamaan. Tuntemukseni mukaan pelivaraa tien oikeaan reunaan jäi vielä runsaan vaaksan verran, niin ettei rotkoon suistumisen vaaraa ollut. Silloin kuulin viereltäni Jaakon aivan hurjan kiljahduksen. Hän näytti vapisevan ja olevan suunniltaan pelosta. Ymmärsinhän minä sen, sillä hän ei nähnyt ikkunastaan muuta kuin syvän rotkon ja häneltä puuttui kokonaan ajokokemus.

Kuorma-auto kulki auton kylkeä hipoen ja ajaja näytti kiittävän minua. Kun pääsimme lopulta alas laaksoon – hyvin varovasti ajaen, sen olin velkaa Jaakon säikäyttämisestä – silloin vasta hän rauhoittui. Minäkin tajusin vihdoinkin, että minulla oli ollut lastina korvaamattoman arvokas kimpale huipputasoista suomalaista filosofiaa.

Auton vuokraamisen varsinaisena tarkoituksena oli nähdä enemmänkin Israelia. Maa on pieni ja välimatkat lyhyitä.

Jaakon palattua takaisin tyynen filosofiseen mielentilaansa pistäydymme Galileassa ns. ”pyhillä paikoilla”, jotka tunnisti siitä, että jos niissä jotakin merkittävää evankeliumissa kerrottua oli tapahtunut, kerkeät katolilaiset olivat useinkin ”suojelleet” ne rakentamalla päälle kirkon. Joskus valtaisan suuren, kuten Nasaretiin Marian ilmestyksen muistoksi tai pienemmän, kuten hyvin kauniin Autuuksien vuorelle eli vuorisaarnan pitopaikalle taikka harmaan tyylikkään Pietarin kalasataman päälle Genesaretin järven rannalle.

Kiertelimme Kapernaumin raunioilla Genesaretin järven rannalla miltei tainnuttavassa kuumuudessa. Hikeään pyyhkien Jaakko totesi: ”Ei ole mikään ihme, että tässä ilmastossa on syntynyt ja kihissyt niin paljon kaikkein kiivaimpia uskontoja...”

Koko matkan kohokohta ja Jaakon osalta varsinainen tarkoitus oli professori Yehoshua Bar-Hillelin tapaaminen Jerusalemin Heprealaisessa yliopistossa, jossa hän työskenteli. Koulutukseltaan hän oli sekä filosofi että matemaatikko – juuri niin kuin Jaakkokin. Tätä tapaamista saattoi hyvällä syyllä pitää eräänlaisena filosofian pienoiskongressina, missä minulla oli vastaanottavan yleisön osa.

Bar-Hillelin spesialiteettina filosofiassa oli hyvin moderni semanttisen informaation teoria ja mitan kehittäminen sille sekä pyrkimys

automaattisen kielenkääntämisen kehittämiseen. Hänet tunnettiin parhaiten Bar-Hillel-Carnapin paradoksista.

Jaakko oli jo kertonut tehneensä paljon yhteistyötä Bar-Hillelin kanssa juuri semanttisen informaation mittaamisprobleeman käsittelyssä. Mutta hän ei koskaan edes yrittänyt selittää ”maallikoille”, kuten minulle, mitä nuo tutkimukset varsinaisesti sisälsivät. Minun oli siis vain koetettava kuunnella, mitä herrat keskenään puhuivat, kun he hairahtuivat ottamaan seurassa ammattiasioita esille.

Tiesin suunnilleen, että semanttisella informaatiolla tarkoitetaan ihmisten välisessä kommunikaatiossa sitä (merkitsevän) tiedon määrää, jonka viesti sisältää – eli jolla se vähentää vastaanottajan tietämättömyyttä. Nyt kuulin, että jonkin väittämälauseen todennäköisyys (olla totta) oli käänteisessä suhteessa sen sisältämään semanttisen informaation määrään: mitä epätodennäköisempi jokin asiantila on, sitä enemmän informaatiota sisältää viesti, että se on totta.

Kysytään esimerkiksi espanjalaiselta, mikä on seuraavassa listassa se ainoa maa, jossa luetaan joka päivä latinankieliset uutiset: a) Ranska, b) Italia, c) Irlanti, d) Suomi, e) Turkki. Varmaankin herättää suurta hämmästystä kuulla viesti, että oikea vastaus on: Suomi. Vastaajan mielestä tämä oli hyvin epätodennäköistä. Kun se osoittautui todeksi, ajatellaan semanttisen informaation teoriassa, että saatu informaatio on siis erittäin suuri eli hyvin merkittävä tietämättömyyden vähennys. Jos oikea vastaus olisi ollut Italia, ei vastaaja olisi arvattavasti hämmästynyt ollenkaan (koska hänellä oli se ennakkokäsitys, että tottakai Italia on tässä todennäköisin). Teorian mukaan hänen saamansa informaatiokin olisi ollut vähäistä.

Sen verran ymmärsin, että paradoksi syntyy nyt siitä, että päätelty (deduktiivinen) tieto ei sisällä informaatiota ollenkaan! Algebrallinen lause $L1: x=(a+b)(a-b)$ on sataprosenttisesti totta, kun x nyt näin määritellään.

Opettaja laskee jotakin taululla ja laskee oikein ja kirjoittaa tuloksen: $L2: x=(a^2 - b^2)$, joka sekin on siis totta sataprosenttisesti.

Asia voidaan kuvata näin: Sen jälkeen, kun x :n arvo oli kirjoitettu lauseessa $L1$, tietämättömyys siitä muodostui 0:ksi. Kun viestitettiin lause $L2$, sen jälkeen tietämättömyys x :n arvosta oli myös 0. Siis tietämättömyys ei muuttunut lainkaan. Viesti, lauseen $L2$ esittäminen, ei siis sisällä lainkaan informaatiota.

Oliko siis koko opetus täysin turhaa? Ja kun matematiikan opetus kokonaisuudessaan on samanlaista deduktiivista päättelyä, onko siis kaikki turhaa? Paradoksia kerrakseen.

En kuullut, miten herrat aikoivat paradoksin ratkaista, mutta psykologina olin hiljaisissa ajatuksissani sitä mieltä, että tässä liideltiin kaukana todellisesta viestinnästä. Se, joka hitusenkin verran tuntee hahmopsykologiaa, näkee, ettei sitä kirvestä ole, jolla todellisuuden voisi halkoa erillisiksi "väittämälauseiksi". Jokainen lause, tapahtuma, asiantila, kaikki merkityksistä rakennettu viestisisältö (juuri tuo semanttinen informaatio) on lukemattomin yhteyksin ja riippuvuussuhtein yhteydessä sekä lähettäjän että vastaanottajan tajunnan kokonaisuuteen.

Minua miellytti siis suuresti Jaakon leikinomaisesti tarjoilema "hämästyksen mittari" semanttisen informaation määrän mittaamiseksi. Siihen taas kelpasi yksinkertainen kyselymittari: "En ollut lainkaan hämmästynyt, olin aivan hiukan hämmästynyt jne."

Onnekseni en puhunut mitään enkä kysynyt. Siten vältyin filosofien tiukalta vakiovastaukselta: "Kysymys on väärin asetettu" tai lievemmlä: "Riippuu siitä, mitä x:llä ja y:llä tarkoitetaan".

Bar-Hillelin kodissa vietettiin, niin kuin kunnollisessa juutalaisessa perheessä ainakin, tunnelmallista hanukka-juhlaa, johon saimme ottaa osaa. Oli ihmeellistä kokea tuo hartausperinne, joka tuli jostain vuosikymmenten takaa.

Olin nyt filosofeilta oppinut ainakin Hintikan näkemyksen – etten sanoisi "Hintikan lain" – jonka mukaan viestin tuottama hämmästyksen määrä on sen sisältämän semanttisen informaation määrä.

Ennen paluulentoa keskustelin Nathaniassa hotellin älykkään tuntuksen portier'n kanssa ja osoittautui, että hän kuului siihen juutalaisjoukkoon, joka odottaa Messiaan tulevan Jerusalemiin kaupungin itäisestä portista minä hetkenä tahansa. Kun kysyin, eikö sieltä Messias ollut jo tullut, sain vastauksen: "Kyllä, kyllä! Portista tuli aikojen kuluessa satoja, jotka sanoivat itseään Messiaaksi niin, että portti piti lopulta muurata umpeen."

Miehen usko oli täysin vakaa, niin vahva kuin usko voi olla.

Portier'n puheista sain runsaasti semanttista informaatiota, sillä olin kovasti hämmästynyt.

Kiitos kysymästä – ihan hyvin

1.

Toisen maailmansodan jälkeen olojen rauhoituttua ja ja normaalien kansainvälisten yhteyksien rakentuessa jälleen oli vähitellen ruvettu harrastamaan ns. vierailuluentoja. Jossakin oli jokin instanssi, joka välitti eri maista tulevia toivomuksia myös valtiotieteelliseen tiedekuntaan ja maksoi tällaisia matkoja. Tavallinen toivomus oli, että matkat olisivat molemminpuolisia.

Järjestin niin, että Willy Wiczerkovski Hampurin yliopistosta kutsuttiin pitämään vierailuluento Sosiaalipsykologian laitoksella. Luonnollisesti sen aiheena olivat ylilahjakkaat lapset ja heidän kohtelunsa koulussa. Suomalaiseen tapaan keskustelu jäi niukaksi, mutta Willy lohdutti minua kertomalla havainneensa yhden selvästi ylilahjakkaan kuulijan ja kuvaamalla hänen tuntomerkinsä. Ne osuivat Karmela Liebkindiin. (Hänestä tulikin pian professori, erikoisalana vähemmistö-problematiikka.)

Vastavierailun tein sitten aikanaan Hampurin yliopistoon.

Yhden vierailuluennon, johon ei liittynyt vastavuoroisuutta, pidin Moskovin yliopistossa salin ääriään myöten täyttävälle kuulijakunnalle. Aiheenani oli muistaakseni ”Emersonin teoria”. (Jos olisin ilmoittanut luentoni todellisen teeman – valta ja vallan käyttö – tuskin olisin saanut viisumia.) – Kuulijat kuuntelivat äärimmäisen kiinnostuneina – siltä minusta tuntui.

Puheenjohtajana oli nainen, jonka nimi tuntui tutulta. Toden totta! Hän oli Bluma Zeigarnik, aikoinaan Lewinin oppilas ja avustaja Berliinissä ja psykologiassa hyvin kuuluisa keksimästään ”Zeigarnik-efektistä” (joka ei oikeastaan ollut muuta kuin kokeilla todistettu havainto, että yksilö muistaa paremmin tekemättömättä olevat tai keskenjääneet

tehtävät kuin loppuun suoritettut).

Keskustelussa luentoni jälkeen joku ylioppilas tiedusteli, mistä voisi saada esitelmäni lukeakseen – eli missä se oli painettu. Vastasin, että siitä oli minulla käsikirjoitus ja että voisin mielihyvin lähettää siitä postissa kopion jokaiselle, joka antaa osoitteensa. Koko salillinen hervahti nauramaan. – Myöhemmin kysyin oppaaltani kahden kesken, miksi he nauroivat, ja hän vastasi: ”Joukossa ei ollut muita kuin Bluma Zeigarnik, jotka saivat ottaa vastaan ulkomaanpostiaan.”

Hiukan myöhemmin sain Erik Allardtilta kuulla, että vuonna 1968 julkaistu kirjani ”Valta ja vallan käyttö” oli ollut kurssikirjana Tallinnan yliopistossa, mutta poistettu pikapikaa, kun sen sisältö oli selvinnyt korkeammalle kommunistijohdolle: vaarallista liberalismia!

Kirjani ”Valta ja vallan käyttö” on kirjoitettu aikana, jolloin en ollut vähääkään politiikassa mukana, saati sitten jonkin puolueen jäsen. Kirjani keskeinen sanoma oli Emersonin valtateorian soveltaminen vallan käyttöön.

Emersonin mukaan valta on riippuvuussuhteen käänteissuhde. *Mitä riippuvaisempi A on B:stä, sitä enemmän B:llä on valtaa A:han.* Riippuvuuden määrä puolestaan seuraa kahdesta asiasta: a) miten vahvasti *motivoitunut* A on saavuttamaan sellaista, jonka B voi sallia hänelle tai kieltää häneltä, ja b) onko B:n käsissä ainoa *vaihtoehto* A:lle. Jos yksikin muu vaihtoehto A:lle on olemassa, A:n riippuvuus B:stä vähenee ja B:n valta voi painua minimiinsä. Siten valtasapainoon pyrittäessä – mikä puolestaan on demokratiassa tavoitteena – keskeistä on *vaihtoehtojen* avaaminen, *yksilönvapauden* toteuttaminen.

2.

Keväällä 1968 sain kutsun Prahaan pitämään vierailuluentoa Kaarlen yliopistossa. Varovaisuuden vuoksi olin valinnut neutraalin aiheen: sosiaalisen interaktion stokastinen teoria. Tässä tapauksessa varovaisuuteni oli täysin tarpeetonta, sillä elettiin jo ns. ”Dubčekin kevättä” ja kaikkialla sai kokea iloisen vapauden ilmapiirin.

Tshekkoslovakiassa oli pinnan alla vuosia kytenyt kaipuu vapauteen, irti kommunismin puristavasta otteesta, joka pilasi epäluuloisuudellaan arkielämänsä ja ystävyysuhteet. Kun tammikuussa 1968 Dubček oli valittu kommunistipuolueen 1. sihteeriksi, mikä tarkoitti ylintä valtasemaa, alkoi tapahtua. Puoluejohto uusittiin: presidentti Novotny ero-

tettiin maaliskuussa ja hänen tilalleen tuli uudistusmielinen Ludvik Svoboda. Uutta suuntausta kutsuttiin ”ihmiskasvoiseksi sosialismiksi” ja siihen kuului päätös lukuisista vapauksista: mm. kokoontumis- ja yhdistysvapaus, matkustus vapaasti ulkomaille ja yritysten itsehallinto – eli ”kapitalismin palauttaminen”, kuten asia Neuvostoliitossa heti tulkittiin.

Olin mukana pikku ryhmässä Kaarlen yliopiston opettajia, jotka eivät olleet tunteneet toisiaan. Liikuttavalla tavalla eräs heistä totesi, miten erilaista nyt oli – sai puhua aivan vapaasti mistä asioista tahansa ilman pelkoa siitä, että joukossa oli joku, joka kavalsi asian puoluejohdolle ja saattoi puhujan suuriin vaikeuksiin. Puoluejohto ei nyt olisi reagoinut millään tavalla. Se oli aivan uutta ja tuonut ihmisten välille jotakin, jota nimittäisin ”ystävyyden vapaudeksi”, voi luottaa siihen, että kaikki, tuntemattomatkin, ovat ystäviä eivätkä petä.

Vierailulla oppaanani oli psykologian professori Soňa Hermochová, joka ystävällisesti järjesti ajelun Prahassa perheen omistamalla autolla, jota hän pyyteli anteeksi, siinä kun ei mikään osa pysynyt varmasti paikallaan, lukot eivät toimineet ja ovet saattoivat minä hetkenä tahansa repsahtaa auki. Soňan aviomies ajoi kasvoiltaan punakkana – ehkä hänkin häpeillen ajopeliään. Koetin jotenkin selittää ymmärtäväni, miten vaikeaa oli ylipäänsä omistaa yksityisauto Tshekkoslovakiassa.

Ajoimme kaarrellen pitkin Vltava-joen rantaa ja virran lipuessa leveänä ja rauhallisena alkoi mielessä väkisin soida Smetanan Moldau. Rantarinteen päällä kohosivat ylpeinä vanhat, monikeroksiset palatsit. En malttanut olla tiedustelematta, keitä ”ruhtinaita” niissä mahtoi asua. Sain kuulla, että asukkaat olivat etupäässä kampaajia, Prahan parhaita kampaajia – muilla ei moiseen ollut varaa.

Sovittiin Soňa Hermochován vierailusta Helsingin yliopistossa syksyllä. Sitä ennen ennätti kuitenkin tapahtua paljon: Elokuun 18. päivänä 1968 Varsovan liiton maat – Tshekkoslovakiaa lukuun ottamatta – kokoontuivat päättämään sen miehittämisestä ja kolme päivää myöhemmin näin tapahtui.

”Ihmiskasvoisen sosialismin” yli ajoivat tankit Prahan kaduilla.

3.

Kun tulin nimitetyksi vakinaisesti professorin virkaan, joku kertoi jutun miekkosesta, joka samassa tilanteessa, saatuaan juuri kuulla nimityksestään, kotiin tultuaan viskasi tohtorinhattunsa hyllylle ja hihkaisi:

”No, nyt saa loppua tämä ainainen, helvetillinen julkaiseminen!” (Alkukielellä: ”Satans publicerande”).

Olisi ollut ehkä viisasta noudattaa esimerkkiä, mutta ei se nyt käynyt päinsä. Minun oli hoidettava uusi tieteenala alkuun, se vaati tutkimustyötä ja onneksi minulla riitti siihen jatkuvaa innostusta.

Olen kertonut edellä (luvussa XIV), miten löysin Lewinin esityksestä puutteellisuuksia ja siksi kehitin oman psyykkisten voimien stokastisen teorian, jota sitten sovelsin myös sosiaaliseen interaktioon. Tästä sain julkaistuksi useita artikkeleita sekä englanniksi että suomeksi⁶.

Siirryin empiirisessä tutkimustyössäni sosiaalisten kontaktien teoriasta ja sosiometriasta ryhmän probleemanratkaisun tutkimiseen ja sen stokastiseen kuvaukseen. Sen selvittämiseksi olin kehittänyt aivan yksinkertaiselta näyttävän pelin, jolle annoin nimen ”ryhmälabyrintti” eli ryhmän sokkelotehtävä (Group Maze). Saamistani tuloksista julkaisin monografian⁷.

Koe oli yksinkertainen kolmen henkilön peli. He istuivat erillään kopeissaan ääneti, niin että saatoin kokeenjohtajana kontrolloida kaikkea viestintää, joka tapahtui pahvilappuja näyttämällä. Ryhmän oli ratkaistava yhteinen tehtävä siten, että he kukin ilmoittivat omana osuutenaan olevan valinnan ja saivat lisäksi viestittää toisille toivomuksiaan heidän valinnoistaan. Kun kaikki saivat tietoonsa toistensa valinnat ja hyväksyivät ne yhteiseksi ryhmän yritykseksi ratkaista tehtävä, kokeenjohtaja julisti, onnistuiko se vai ei. Yksityiskohtainen esitys kokeen kulusta ei tässä liene tarpeen.

Tutkimukseni ydinajatus oli päätellä *tarkasti ja mitattavasti* ihmisen käyttäytymisestä sen ajatteluprosessin kulku, joka johtaa päätöksentekoon valintatilanteessa. Vuosikymmenet oli totuttu tyytymään koehenkilöitten omiin kertomuksiin elämyksistään ja ajatuksistaan kokeen aikana. Aina jäi avoimeksi semanttinen kysymys, mitä vastaaja tarkoitti sanoillaan. Sitä paitsi – mikä tärkeintä – ihminen ei pysty samanaikaisesti tekemään tehtävää ja tarkkailemaan täsmällisesti, *miten* hän sen tekee. (Myöhemmin on ryhdytty tutkimaan asiaa aivojen toimintaa rekisteröimällä ja haluttu unohtaa, ettei tajunta ole sama kuin aivot. Niitä havainnoimalla tutkitaan tajunnan toiminnan *seurauksia* – ei itse

⁶ 1966: Stokastisesta käyttäytymisen teoriasta ja sen soveltamisesta sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimukseen. Acta Psychologica Fennica II, ss. 166-195.

⁷ Group Maze. Experiments and simulations in problem-solving by groups. Commentationes Scientiarum Socialium, 3, 1972, 119 pages. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

tajuntaa.)

Lähtökohtani oli, että tajunnan perusilmiön, ajatuksissa tapahtuvan (eli kognitiivisen) valinnan voimme vain päätellä käyttäytymisestä saamistamme havainnoista *simulaation* avulla. On kuvattava esimerkiksi graafina kaikki (relevantit) ajattelussa oletettavasti esiintyvät valintatilanteet ja niiden väliset yhteydet ("risteykset ja polut") sekä oletettava vaihtoehtojen valintatodennäköisyydet. Näitä todennäköisyyksiä ei tunneta, ne on arvattava ja mallia korjaamalla pyrittävä viimein oletta-
muksiin, jotka tuottavat koetuloksia hyvin vastaavan tuloksen.

Tärkeä oivallukseni oli se, että psykologiassa harrastettu yksilötutkimus, aina yhden koehenkilön tutkiminen kerrallaan ei anna riittävästi niitä havaintoja, joista kognitiivinen prosessi voitaisiin päätellä. Tarvittiin ryhmän viestinnän mukaan ottamista.

Toinen, varsin intuitiivinen oivallukseni oli se, että kognitiiviset vaihtoehtojen valinnat tapahtuvat aina *todennäköisyyksien* mukaisesti, stokastisesti. *Kaikki* valinta on indeterminististä. Nämä todennäköisyydet ovat se *mitta*, joka eksaktiin (matemaattiseen) teoriaan pyrittäessä tarvitaan.

Minulle kävi pian selväksi, että simuloinnin ohjelmoiminen oli työläs tehtävä eikä tuohon aikaan suinkaan yksinkertainen asia.

Olen kertonut jo aiemmin, miten tuskallista ja aikaa vievää ohjelman virheitten korjaaminen oli. Franzeniassa oli reikänauhan lävistämislaite, jolla ohjelma siirrettiin puhelimella yliopiston laskentakeskukseen. Siellä se odotti ajamis- ja tulostamisvuoroaan joskus viikkojakin, kunnes tuli tieto jostakin pilkkuvirheestä, joka pysäytti ajon, tai vaikeammin havaittavasta virheestä, joka kuitenkin tuotti käsittämättömiä tuloksia. Vähitellen minulta alkoi mennä yöuni, kun myöhään illalla tuli mieleen, missä ohjelman virhe saattaisi olla, mutta ei ollut mitään mahdollisuutta tutkia asiaa.

Kun jokin ohjelma sitten toimi moitteettomasti, sai huomata, että sen antama ennuste poikkesi huomattavasti kokeessa saaduista tuloksista. Joitakin olettamuksia prosessin rakenteesta tai arvauksia variaabelien alkuarvoista – kuten esimerkiksi oppimiskoefficienttien arvoista – oli muutettava. Se merkitsi aina uusia ja uusia tietokoneajoja. Etsiessäni parasta mallin sovellusta ja parhaita todennäköisyyksien ja muiden parametrien arvauksia huomasin käyttää hyväkseni tykistössä oppimaani "haarukointia".

Kaikki kokeet minun oli itse hoidettava, kahdestakin syystä: ensiksikin halusin tehdä tarkkoja havaintoja kokeen kulusta ja toiseksi olosuhteet yliopiston monissa laitoksissa olivat muuttuneet niin, että

assistentit eivät katsooneet tehtäviinsä kuuluvaksi professorin avustamista vaan väittivät heillä olevan oikeuden tehdä tutkimustyötä itse valitsemistaan aiheista – useinkin joidenkin ministeriöiden tai järjestöjen kanssa sovituista. Näitä etuja valvomaan voimalla ja väellä perustettiin vuonna 1967 ammattijärjestö: Korkeakoulujen Assistenttiliitto. Yliopilaat alkoivat tulkita asian niin, että sama käytäntö koski heidän pro gradu -töidensä aihevalintoja. Tampereella oli vielä kaksi opiskelijaa tehnyt pro gradu -työnsä ryhmän probleemanratkaisusta ja kerännyt näin tutkimuksilleni erittäin arvokasta empiiristä aineistoa.

Vuosien työ kannatti. Olin eräältä tärkeältä osalta – päätöksentekoa edeltävän kognitiivisen prosessin analyysissäni – nostanut psykologian siitä tilasta, jossa löysän arkikielen käyttäminen johtaa loputtomiin kiistoihin sanojen merkityksestä, eksaktiksi tieteeksi, jossa mittaaminen on yleisesti mahdollista ja semanttisilta riidoilta välttyään.

Kyllä tutkimustyöstäni oli aivan oikeaa hyötyäkin. Aina kun tein ohjelmoinnissa virheen, reikänauha oli hylättävä. Aluksi työnsin hylätyt roskakoriin, mutta huomasin lopulta ottaa niitä talteen. Joka vuosi vapuaattona niitä saattoi sitten heitellä ilmaan kuin serpentiinejä ikään, jolloin ne aukenivat ja koristivat kauniin vaaleanpunaiseksi koko salin.

4.

Vaikka varsinkin ohjelmointityössä tein ”ympäripyöreitä” työpäiviä, oli sentään hetkittäin muutakin elämää. Kotiin tullessani vastaani juoksi pihapolulla pystykorva ”Piku”, joka minut kohdatessaan heilutti vimmatusti häntäänsä ja hypähteli poskeani nuolemaan tervetulotanssissaan. Pojat, Vesa ja Antti olivat jo kotona koulustaan ja saatoin kiivetä yläkertaan leikkihuoneeseen rakentelemaan yhdessä – lattialla istuen – heidän kanssaan legotaloja tai pistämään käyntiin spriillä toimivan pienen ”oikean” höyrykoneen. Ei saanut enää kaupoista pakettinapuloita, joista olisi koottu mieslukuinen armeija, joten oli tyydyttävä lapsuudestani jääneeseen muutamaaan tinasotilaaseen – joista niistäkin moni oli jalkapuoli.

Kun vaimoni sattui olemaan poissa, rauha oli täydellinen – ja vapaus. Silloin saatoimme marssia ja laulaa hoilaten: ”Kun kissa on poissa, niin hiiret hyppii pöydällä...” taikka: ”Kuu-ukkokaan ei rauhaa saa, kun päällä maan näin melskataan...” Tunnelma oli nautittavan anarkistinen.

Jo kansakoulussa Vesa perusti oman ”Kriikunakerhonsa” – jonka nimen merkityksestä ei kenelläkään, ei edes perustajalla itsellään ollut mitään käsitystä. Kerhon säännöt – Vesan diktatorisesti itse kirjoittamat –

olivat pikemminkin moraalisesti tiukat kuin liberaalit: Jäsenistö ei ollut kovinkaan runsaslukuinen, koska säännöissä sanottiin, ettei kerhoon voitu ottaa niitä, jotka tupakoivat, eikä niitä, joiden vanhemmista jompikumpi tupakoi. Tärkeintä Vesalle näytti olevan se, että jäseneksi pääsi Elsa Ryti -niminen tyttö, luokkatoveri. Mutta kun ”Kriikunakerho” oli poikakerho, ei Vesan auttanut muu kuin perustaa erikseen ”Hupi”-kerho, järjestämään tanssipitoisia juhlatilaisuuksia koulun oppilaskunnan juhlien niukkaa tarjontaa täydentämään. ”Hupi”-kerho järjesti meillä kotona iltamia, joissa oli hieman ohjelmaa, puhvetti ja pitkä tanssiosuus – letkajenkkaa ja valssia.

Ehkä ”Kriikunakerhon” idea oli kehkeytynyt niistä empiirisistä havainnoista, joita pojat olivat tehneet kurkistellessaan ja kuunnellessaan vanhemman väen ”Axel Törnuddin Seuran” kokouksia. Seura oli saanut alkunsa päähänpistosta meidän vanhemman väen illanistujaisissa talon salissa. Koolla oli ollut pienehkö seurue, parhaat perheystävämme Kalervo ja Laura Oksanen – ”Kale” oli ollut minun työtoverini työnjohtopistossa – ja luullakseni myös ”Kuku” ja Pertti – eli ”Petrus” Koistinen. Edellisen virallista etunimeä ei kukaan tiennyt, mutta hän oli kenraali Martolan tytär. ”Petrus” oli historian maisteri ja verraton näyttelijä ja puhuja ja niittänyt mainetta Savolaisen osakunnan monivuotisena ”talakkuna-suarnan” pitäjänä. Mukana olivat myös Irma ja Kai Laitinen.

Illan edetessä oli huomattu, että kaikki osasivat alakouluajoilta pe-riytyneitä lauluja, sellaisia kuin ”Oli kerran Afrikassa laihanlainen kei-maileva kirahvi nuorukainen...” ja ”Tänä vuonna Afrikassa marakatit kerran/ telefonilaitoksesta kuulivat sen verran, että jotta jospa jostain pitkän langanpätkän saa, niin tuo lanka äänen kauas, sangen kauas kuljettaa...” – Kai Laitinen suomalaisen humanistisen kulttuurin keskeisenä hahmona ja tuntijana oli muistanut, ettei tällä verrattomalla lauluntekijällä, Axel Törnuddilla ollut minkäänlaista seuraa, joka vaalisi uskollisesti hänen laulumusiikkinsa perinteitä.

Ja tämän seurueen jäsenet – kohottaen lasiaan – perustivat sen heti. (Klaus Törnudd, Axelin jälkeläinen, joka oli kerran jonkun professorin viransijaisena valtiotieteellisessä tiedekunnassa, oli ihmeissään, kun vakavin naamoin kerroin seuran olemassaolosta.)

Jokaiseen kokoukseen valmistin alakoululaisen koristeellisen kouke-roisella käsialalla käsiohjelman, joka aina oli hiukan arvoituksellinen. Siinä saattoi olla ohjelmanumerona: ”Ypöyksinlaulua, esittää Ypö”.

Hyvään perisuomalaiseen tapaan – noudattaen nuorisoseurojen moraalisääntöjä – kokouksen lopussa oli ”tunti tanssia”, käytännössä

kuitenkin hyvin pitkäksi venähtänyt tunti ja gramofoni sai soittaa tuon tuostakin: "Jos sitten mentäisiin / sinne keltapaviljonkiin, / missä itse Amorkin / istuu kivellä ja onkii. / Tule kanssani sinne vaan / foxtrottia tanssaamaan. / Kai myös siellä suudellaan / yks' kaks', hei vaan!..." – Mitä suutelemiseen tulee, Laura kertoi minulle myöhemmin, että Kai Laitisen yritys – ainoaksi jäänyt – oli "yhtä suloinen kuin märehdivän lehmän märkä turpa". Mutta kulttuurihistorialliset asiat jääkööt tässä sen laajemmin kertomatta.

Oli muitakin illanistujaisia, joissa Törnudd-seuran vakiojäsenten lisäksi olivat mukana ainakin Pirkko ja Lassi Nummi – hyvät ystäväni, Lassi jo kahden vuosikymmenen takaa – vaimoni sydänystävä Minnami Herlin (Kone Oy:n omistajan Heikki Herlinin tytär, hänen, jonka älykkyystulokset minun tutkimuksessani olivat niin loistavat) ja Minnamin aviomies Eero-Pekka Paavolainen. Minnamiin vaimoni oli tutustunut jossakin merkillisessä kokouksessa Belgiassa – lienee liittynyt jotenkin Moral Rearmament-liikkeeseen – ja tavatessaan he usein muistelivat yhdessä tapaamaansa hienoa, sujuvakäytöksistä herrasmiestä, joka myöhemmin osoittautui prinssi Albertiksi. Matti Mustakallio, lääkäri Espoosta ja hänen vaimonsa olivat joskus mukana ja Matin kanssa yritimme kahvipöydässä istuttaessa pelata sokkoshakkia, mutta toisten vilkas keskustelu sotki pelimme – Matin onneksi, sillä hän oli jo selvästi häviöllä. – Vaimoni Ritvan temperamenttinen ystävä Liisa Tenhunen osakunta-ajoilta oli joskus iltaa istumassa miehensä konsuli Veikko Huttusen kanssa. Tämä meidän Kalifornian konsulimme ei ollut ujudella pilattu: kerran, kun seurue oli suistunut puhumaan miesten alushousuista, hän hivutti hiljaa vyönsä auki ja seisoi siinä hetkessä alushoususillaan seurueen edessä. Kekkosen lastenkutsut ja hänen vierailunsa itänaapurissa tulivat mieleeni – rohkeutta, rohkeutta, hyvät diplomaatit, kun ollaan isänmaan asialla!

Koko kesää en käyttänyt enää tutkimustöihini. Hyvällä säällä oli aikaa lähteä "Onnimanni"-veneellä Niemelästä Kerisalonsaarelta salmien läpi hiljaa perämoottorilla pörräten Haukivedelle – loiskuville selkävesille ja jyrkeville kalliosaarille, joskus jopa lähelle Savonlinnaa. Kangaslammen suunnassa, Kerman reitin varrella oli pitkiä hiekkarantoja ja kauaskin selälle ulottuvia vedenalaisia harjuja, joissa pojat saattoivat juosta, polskutella ja räiskyttää vettä mielin määrin.

Muutamana kesänä ajettiin Oravin kanavasta läpi ja Ihamaniemelle tapaamaan Aino-Maija Tikkasta ja Aarne Kinnusta heidän rantahuvilasaan. Ikinä en ole maistanut niin hyvää vast'ikään pyydettyä ja keitettyä kuhaa, jonka Aino-Maija tarjosi kantarelleilla koristettuna. Olin aina

valmis soutajaksi, kun Aarne lähti verkkoja laskemaan tai nostamaan – ja koetin verestää tarkkaan lapsena oppimaani taitoa huovata venettä parhaalla mahdollisella tavalla, jotta Aarnen olisi helppoa veneen perätuhdolta käsitellä verkkoa.

Kun sitten intouduin hankkimaan Helsingistä keulahytillä varustetun moottoriveneen, joka myyjän mukaan ei ollut merikelpoinen, mutta kulkisi hyvin järvien tyynemmässä vedessä, tehtiin tällä ”Kommervenkki”-veneellä koko perheen matka Varkauden kanavan kautta Unnukalle ja edelleen kanavien kautta Kuopion suuntaan. Konnuksen kanavalla kävi niin, etten saanut veneen kulkua ajoissa pysähdytetyksi vaan törmäilin päin kanavan reunoja – moottori kun oli vielä outo minulle. Vaimoni suuttui kuin turkkilainen, mökötti koko matkan Kuopioon asti ja sanoi pelastavansa ainakin Vesan ilmeiseltä hukkumisvaaralta minun venetouhuissani. Hän ja Vesa jäivät turvallisesti Kuopioon. Antti piti kuitenkin päänsä ja jäi seurakseni seikkailuun, paluumatkaan Suvasveden ja Kerman kanavan kautta Haukivedelle ja kotiin Niemelään. Suvasvedellä meidät tapasi armoton sade. Emme jääneet siinä kastumaan vaan ankkuroimme turvalliseen salmeen ja asetuimme oleilemaan keulahytissä – turvassa sateelta – niinhän me luulimme. – Eikö mitä! Kun makailimme mukavasti hytin lavitsoilla, alkoi outo musiikki: ”Tip. tip. tipe tip. tip...” Vene ei vuotanut, se oli hyvin turvonnut, mutta hytin katto sitäkin enemmän – se oli auringonpaisteessa kovin ravistunut! Minun ei auttanut muu kuin järjestellä naruilla muovikelmun suojaamia merikarttoja riippumaan katosta vuotokohtien alle ja asettaa ämpäri ja muita astioita keräämään vettä. – Sadetta riitti ja riitti. Yhden päivän ja yön kuuntelimme sateen kihinää järven pinnassa ja tippuvan veden rauhallista rytmiä veneen hytissä.

Kun sitten pääsimme liikkeelle ja ajamaan Karvion ja Kerman kanavista läpi erehtymättä viskautumaan koskeen, suopea kohtalo pelasti meidät kotilaituriin asti.

5.

En kirjoittanut runoja.

Kiinnostukseni kirjallisuuteen ja suhteeni kirjailijoihin ei sentään kokonaan kadonnut. Tapasin edelleen silloin tällöin jossakin seurassa kirjailijaystäviäni, mm. Sirkka Seljan, Kirsi Kunnaksen, Marja-Liisa Vartion ja Arvo Turtiaisen. Lassi Nummen useamminkin. – Muistan, että Lassilla oli pitkäkö masennuskausi. Kun valtiotieteellisen tiedekunnan promootio lähestyi ja tarvittiin perinteinen juhlaruno, esitin Lassia sen kirjoittajaksi. Hän epäröi. Puhuimme pitkään tiedekunnan

tehtävistä ja opetussisällöistä, jolloin tietysti tuli esiin myös mieliala-heeni, stokastiikka, tapahtumisten todennäköisyydet ja Lakthesis, yksi kolmesta Kohtalottaresta, moirasta, arvanheittäjä. Lassi ikään kuin heräsi, sai idean ja innostui. Hänen promootiorunonsa oli sitten hienoin, tyylikkään ja syvällisin, mitä koskaan on promootioissa esitetty.

Kävin kerran Turussa pidetyssä Kirjailijaliiton vuosikokouksessa, jossa Pentti Saarikoski oli pyydetty avauspuheen pitäjäksi. Hänet ohjattiin molemmin puolin tukien joukon eteen, jossa hän – ihme kyllä – pysyi tarpeellisen ajan seisaallaan ja aloitti: ”Kun minä menin viinakauppaan, niin viinakauppias sanoi... kun menin viinakauppaan... menin viinakauppaan... viinakauppias sanoi... kauppias sanoi kun menin viinakauppaan...” Lopulta tähän sanojen hapuiluun tuli tauko, jolloin Arvo Salo totesi meidän kuulleen suuren runoilijan suusta, miten kulttuurissamme asiat ovat ja talutti Pentin istumaan. Ilta kirjailija Hormian kodissa oli sitten yhtä melskettä ja viinan loisketta ja muuan naiskirjailija tuli u-u-u-uskoutumaan minulle kirjoittaneensa kokonaisen runokokoelman minulle, koska kerran olin su-su-suudellut häntä. – Meni vuosikymmeniä, ennen kuin olin mukana jossakin Kirjailijaliiton juhlakokouksessa. Silloin ei kukaan enää kertoillut juhlapuheessaan viinakauppakokemuksiaan, mutta eipä minulla ollut enää muita tutujakaan kuin Arvo Salo.

Vuosittain olin kutsuttuna suureen vastaanottoon Pirkko ja Lassi Nummen kotiin, jossa tapasi aina joukon kirjailijoita ja kriitikoita, älykkäitä ja miellyttäviä. Erityisen iloinen olin nähdessäni Eila Kivikk’ahon. Hänen esikoiskokoelmansa ”Sinikallio” oli se kirja, josta olin kirjoittanut ensimmäisen kirja-arvosteluni ollessani Keski-suomalaisen toimituksessa. ”Läpäjävä veden kalvo, / vipajava kuva kuun. / Älä katso, älä valvo. / Nuku tuoksuun tuomipuun...”

Varmaankin Kai Laitisen toimesta sain kaksi kertaa kutsun esitelmöimään Lahteen Mukkulan kansainväliseen kirjailijakokoukseen, jossa keskusteltiin merkitsevästä asioista.

Ensimmäisen esitelmäni pidin kesällä 1965 taiteen välittymisen ongelmasta⁸. Sen lopussa esitin kysymyksen, kuinka monta ymmärtävää vastaanottajaa taideteoksella tulee olla, jotta sitä voitaisiin pitää taiteena. Riittääkö 10, 5, 2? Entä yksi – ja saako tämä yksi olla taiteilija itse? – Annoin myöntävän vastauksen ja pidin tätä taiteeksi hyväksymisen miniminä. (Nyt katson, että se on liian suuri vaatimus. Taideteos on

⁸ Taiteen välittymisen ongelma. Valvoja 1/65, ss. 18–23. The problem of artistic appreciation. Adult Education in Finland, Vol. II, No 4, pp. 3–8. 1967.

taidetta, jos on olemassa se mahdollisuus, että joku joskus – tulevaisuudessa – pitää sitä taiteena.)

Toisen kerran kävin Mukkulassa vuonna 1968 puhumassa vallasta ja vallan käytöstä⁹. Kai Laitinen istui puheenjohtajana – ja se oli pelastukseni. Yritin nimittäin valaista Emersonin valtateorian lähtökohtana olevaa riippuvuussuhteen syntyä laulusta ”Rosvo-Roope” otetulla esimerkillä ja rupesin varisbaritoni-äänelläni hoilottamaan:

”Ei tiennyt impi Oolannin, kuink’ oli laitansa...”

Kai ensin kauhistui tässä kansainvälisen yleisön edessä, mutta hoksasi heti laulaa mukana – hänellä kun oli sekä sävelkorvaa että hyvä ääni. Duettona sitten esitimme:

”... kun Rosvo-Roope pestäväks’ vei hälle paitansa.

Yks’ nappi oli irti. Hän ompeli sen kiinn’.

mut samalla hän ompeli myös sydämensä siin’.”

Kun kokous oli kansainvälinen, esitykset pidettiin englanniksi ja Rosvo-Roope -tapauskin oli vielä käännettävä. Mutta selväksi tuli, miten valtasuhde syntyy, kun ”ompelee sydämensä” kiinni johonkin.

Kerran sain kutsun jonkinlaiseen Radiotoimittajien liiton juhlakoukukseen jäseneksi paneeliin, joka käsitteli suomalaisen kulttuurin tilaa – erityisesti radion ja television kannalta. Puheenjohtajana oli Eino S. Repo, hyvä ystäväni osakunta-ajoilta. Tuntien minut hän varmaan odotti minun ”pistävän kaiken matalaksi” niin kuin silloinkin. Ei hänen tarvinnut pettyä odotuksissaan: juuri niin minä tein. Totesin, etten ollut löytänyt varsinaista luovaa kulttuuria radion ja television piiristä muualta kuin lastenradiosta. Vasta sen sanoessani näin yleisössä Lea Pennasen. Hän katsoi minuun ja hymyili hyvin kiitollisena, hän kun sattui olemaan lastenradion johtaja.

Samassa tilaisuudessa puhuttiin myös menneistä ajoista. Pekka Tiilikainen muisteli kaihoisasti niitä aikoja, jolloin hän työskenteli Äänislinnassa oivallisessa toimittajajoukossa, joka osasi perusteellisesti juhlimisen taidon sotaoloissakin. Lopulta Tiilikainen päätti puheensa todeten haikeana: ”Mutta sitten sota loppui ja alkoivat vakavat ajat...”

6.

Kaija-sisareni työskenteli Jyväskylässä Keski-Suomen Keskussairaalassa kortiston hoitajana – ja oli sitä varten itseksensä opiskellut latinankiel-

⁹ Power and power processes. Talk given at the Lahti Writer’s Reunion, summer 1968.

täkin saadakseen selvää lääkäreitten diagnoosiselosteista, jotka muuten olisivat näyttäneet pelkiltä ”harakanvarpailta”.

Oli vuosi 1965 ja hän oli lokakuussa juuri täyttänyt 50 vuotta. Nyt hän kertoi olleensa lääkärin tutkittavana ja tämä oli kertonut todenneensa hänellä sydänvian ja määrännyt pillereitä sanoen: ”Ja näitä Te joudutte nyt ottamaan kuolemaanne asti.” Kaija kertoi tästä kovin pahastuneensa. Hän pyysi minua järjestämään hänet potilaaksi Helsinkiin Mehiläisen sairaalaan, jossa ”on paremmat lääkärit”.

Kävin hakemassa autolla Kaijan Helsinkiin – ja hän sai ajaakin jonkin matkaa, koska oli juuri saanut ajokortin. Siitä hän selvästi nautti.

Paikka oli järjestynyt Mehiläisessä ja Kaija sai vuoteen kahden hengen huoneessa, jossa toinen potilas oli selvästi kuolemansa rajalla. Pian Kaija-sisareni olikin huoneessa yksin. Joka päivä kävin häntä tapaamassa, mutta paljonhan siihen ei aikaa tuntunut riittävän. Pojat, 10-vuotias Vesa ja 8-vuotias Antti, olivat joskus mukana ja lauloivat ”Kaija-tädille”, joka oli tästä hyvin liikuttunut. Näki selvästi, miten hän piti näistä veljenpojistaan.

Kaija kertoi kävelevänsä tämän tästä vuoteensa vieressä, kun jalat tuntuivat puulta. – Kerran hän oli aivan hädissään ja sanoi nähneensä parhaan luokkatoverinsa vuoteensa vieressä yöllä tuomassa hänelle kimpun mustia ruusuja – eikä se ollut unta vaan hän vakuutti olleensa täysin hereillä.

Illalla Kaija soitti jokseenkin myöhänä aikana ja toivoi minun pyytävän pikkuserkkumme, joka oli pappi, tulemaan Mehiläiseen ja tarjoamaan hänelle pyhän ehtoollisen. Soitin ja sovittiin, että pappi tulisi hyvin varhain aamulla, koska oli jo puoliyö. – Aamulla hoitajat ilmoittivat Kaijan kuolleen, hiljaisesti, yksin. Ehtoollista hän ei saanut.

7.

Syksyllä 1967 ajoin Jyväskylään vieressäni rattoisaa seuraa, nimittäin Päivö Oksala, latinanopettajani yliopistossa. Hän tuprutti koko matkan ajan väkeviä sikaareja ja kertoili vielä väkevämpiä kreikkalaisten vitsejä Olympon jumalista – vitsejä, jotka eivät missään nimessä kuulu koulukurssiin.

Olin lupautunut pitämään puheen Lyseolla suositun opettajan Vilho Puttosen eli ”Villen” muotokuvan paljastustilaisuudessa. (Kun oli vietetty vuonna 1958 Lyseon 100-vuotisjuhlaa, olin pannut iltajuhlassa uuden-uutukaisen tohtorinhattuni kiertämään ja se oli täytynyt reunojaan myöten seteleistä, joilla hankittaisiin koululle Puttosen muotokuva. Aina luotettava Aatto Laitakari oli sitten huolehtinut asiasta ja nyt, 8

vuotta myöhemmin, muotokuva oli valmistunut.)

Puheessani muistelin Puttosen oppituntien tyyliä: Jos joku teki virheen, ei hän sanonut ”väärin” vaan ”ropakantaa, sanoi ryssä, kun rakeita satoi”. Kerran minun oli kokeen aikana ollut pakko kysyä, mitä ”puolustaa” on saksaksi. ”Mutta, hyvänen aika, Rainio, sehän on kappaleessa ’der Pudel!’” Parin minuutin kuluttua hänen sydämensä oli sulanut kokonaan ja hän paljasti salaisuuden: ”Der Pudel wollte sich verteidigen.” Koko luokka oli kiitollinen ja tuon lauseen olen muistanut koko ikäni.

Paluumatkan ajoin yksin, vielä samana päivänä. Auto haisi sikaarille – tuoksuksi sitä oli vaikea sanoa. Yömyöhällä olin kotona.

Aamulla työhuoneessani tunsin itseni tavattoman väsyneeksi. Nojailin vain pöytää vasten pystymättä aloittamaan mitään. Päähäni pälkähti soittaa jollekin lääkärille. Löysin luettelosta erään apulaislääkärin, joka lupasi ottaa minut vielä samana päivänä vastaan Meilahden sairaalassa, jossa voisi tehdä EKG-tutkimuksen.

Jaksoin juuri ja juuri muutamit tunnit ja olin sovittuna aikana Meilahdessa. EKG-piirturin tuloksia vilkaistuaan lääkäri vaati minua asetumaan heti pitkäksi sänkyyn ja selitti, että minulla oli akuutin sydäninfarktin oireet, jotka näkyivät selvästi. Jo samassa hän soitti sairaalan sydänspecialistille, Kalevi Pyörälälle, joka saapui heti tutustumaan asiaan. Osoittautui, että olimme osakuntatovereita, mikä kummalla tavalla rauhoitti minua – sillä olin hädissäni, kun en tuntenut asiaa ollenkaan.

Minut siirrettiin osastolle. Joka päivä otettiin uusi EKG ja Kalevi kävi kertomassa, miten sydänkäyrä oli muuttumassa hiljalleen parempaan suuntaan. Hän ihmetteli sitä, että minulla ei ollut kipuja, mutta tiesi, että sellaisia tapauksia joskus esiintyi. – Kutsuin ystäväni Martti Paloheimon, psykiatrin, keskustelemaan, mutta hän, joka oli tottunut istumaan mukavassa nojatuolissa silmät puoliummessa kuuntelemassa pitkänään makaavan asiakkaan jaarituksia, suorastaan äkämystyi epä-mukavasta asennosta, väsyi ja oli lopulta nukahtaa ja pudota tuoliltaan.

Pitkät päivät mietin mielessäni elämäni neljääkymmentäkolmea vuotta. Aluksi olin jokseenkin varma, että se nyt päättyisi, sitten rauhoituin ajattelemaan, että ilmeisesti voin vielä parantua. Mutta lopputuloksena oli vakaa toteamus, että samanlaisena se ei voisi jatkaa.

Kolme viikkoa makasin sairaalassa, kunnes Kalevi Pyörälä ilmoitti EKG-käyrän palanneen normaaliksi. Hän määräsi minut kuitenkin 3 kk:n sairaslomalle lepäämään. Hän suostui ehdotukseeni, että voisin – varovaisesti – työskennellä nojatuolissa kotona sanelukonetta käyttäen, koska kovin toivoin voivani valmistaa mielessäni pyörivän valtaa

analysoivan oppikirjan.

Sairaslomalla sain jokseenkin valmiiksi teokseni ”Valta ja vallan käyttö”, josta olen jo maininnut.

8.

Oma avioero on asia, jonka syitä ihminen ei pysty kuvaamaan objektiivisesti. Psykologina voisin tietysti kirjoittaa laajan ja yksityiskohtaisen analyysin avioliiton yleisistä edellytyksistä, luonteitten yhteensopivuudesta, Freudin seksuaaliteorioista – omakohtaisin esimerkein valaistuin – narsismista, puolisoitten valtasuhteista ynnä muusta, mutta...

Jos vakavasti puhutaan – tuloksena liki kahden vuosikymmenen subjektiivisesta erittelystä olisi vain yksipuolisuutta, toisen osapuolen – ja muidenkin – loukkaamista ja luultavasti runsaasti myös itsepetosta.

Voin tässä hyvin vedota myös ”Paasion periaatteeseen”: Kerran Eduskunnan kahvilassa yritin kysyä Rafael Paasiolta, mitä mieltä hän on eräästä käsittelyyn tulevasta lakipykälästä, ja hän vastasi lakoonisesti, kuten aina: ”En minä mitään mieltä ole, kun ei ole pakko.”

Noudatan Paasion periaatetta. En minäkään kirjoita avioliitostani enkä avioerosta, kun ei ole pakko. Jos tällä tekstilläni joskus on lukijanaan ns. suuri yleisö, tämä ratkaisu voi kiusata niitä lukijoita, jotka etsivät intiimejä paljastuksia. Jos he tuntevat tällä kohtaa tulleen nensä vedetyiksi, voin vain vastata lyhyesti ja ystävällisesti: Sorry!

Siis: Yksityiselämästäni mainittakoon, että vuonna 1952 solmittu avioliittomme päättyi asumuseroon ja sitten avioeroon vuonna 1970.

Tammikuussa 1971 Ritva meni naimisiin runoilija Paavo Haavikon kanssa, joten hänestä tuli akateemikon puoliso ja sitten professori h.c.

Jos avioliitossa on lapsia, silloin totta kai herkin asia ja keskeisin kysymys on heidän kohtalonsa. Meillä oli kaksi poikaa, Vesa ja Antti. Vuosikausia mielessäni itänyt ajatus avioeron välttämättömyydestä oli lykkääntynyt siksi, että he olivat liian nuoria kestämaan – ja oikeuslaitoksessa oli käytäntö sellainen, että – olipa tilanne mikä hyvänsä – lapset määrättiin aina äidilleen.

Pakkasin vähät tavarani ja ajoin Karakallioon, kerrostaloon. Pojat tapasin joka viikko ja olimme koko päivän yhdessä. Aikaisemmin se oli ollut harvinaista. Retket Nuuksion poluilla olivat riemukkaita. Saksan paimenkoira Klaara hääräsi koko ajan ympärillä koettaen ”pitää porukkaa koossa”. Paistoimme nuotiolla nakkeja. Tähystimme lintuja.

Kävimme katsomassa mieluisia filmejä, huippuna Speden verrattomat ”Noin seitsemän veljestä” ja ”Noin seitsemän veljeksien poika”.

– Ainoa seikka, jonka suhteen pojilla olisi ollut toivomuksia – mutta niistä he eivät tohtineet puhua vaan ovat kertoneet myöhemmin – oli se, että olin aina hajamielisesti ostanut syötäväksi grillatun kanan, minä kun olin ihastunut Amerikassa ”Southern Style Chickeniin”.

Minulle on tuottanut mielenrauhaa se, mitä poikani Vesa helmikuussa 2019 tästä asiasta kirjeessään kertoi:

”Suomessa on pitkä talvi emmekä hankikelillä juuri retkeilleet. Oltiin siellä Karakallion asunnossa syömässä sitä grillikanaa ja jonkinlaisia perunalastuja. Kuunneltiin radiosta lista ainakin niin pitkälle, että Iltatuulen viesti soitettiin. Varmaan pelailtiin joitain pelejä. Emme me ihan kahta vuotta niitä kanoja syöneet vaan jossain vaiheessa varoen ehdotimme muutosta ruokavalioon. Sittenmin taisimme paljolti syödä ravintoloissa noin talvisaikaan ja muilla kurjilla keleillä. Ja varmaan sitä jatkui jonkin aikaa sittenkin, kun muutit Pirkkolaan, jonne meidän ei sopinut tulla ’sen naisen’ luokse. Perheen avioeroneuvottelussa ainakin minua järkytti eniten se, että joudun vihaisen äitimme kanssa ilman suojelustasi. Sittenmin tämä osoittautui turhaksi huoleksi – mistä minä olisin voinut arvata, että äiti rauhoittuu siinä silmänräpäyksessä, kun asumusero alkaa. Ja ehkä säälistäkin alkoi kohdella meitä melkein puoliորpojaan huomaavaisesti, ehkä jopa varoen.”

”Minun näkökulmastani asumus/avioeronne ei tuntunut negatiiviselta asialta, ainakaan voittopuolisesti. Äidin rauhoittuminen (milloin nyt sitten oli kotona) oli hieno asia. Ja meillä oli paljon tilaa ja vapautta, kun äiti ei kovin paljon edes ollut kotona.”

”Muistan kyllä että se tuolloin tällöin suututti, kun oli vain yksi vanhempi päättämässä. Ei päässyt kolmikantaneuvotteluihin asioissa, jotka eivät menneet oman mielen mukaan. Ja kotiapulaiset kaikkosivat, mikä osin saattoi kyllä olla voimakkaan yhteiskunnallisen murroksen ja aatteiden muuttumisenkin syytä. Tuo kai oli aikaa, jolloin Vappu Taipale julisti, että jokaisen tulee parsia omat sukkansa.”

”Äidin uusi avioliitto ei sitten kyllä ollut myönteinen askel elämässämme – missä määrin lie ollut hänen omassakaan elämässään.”

”Mutta minulla aika pian koitti aika astua kodista omaan elämään, joten sitä kestämistä ei kovin kauan kestänyt.”

”Puhtaasti itsekkäästä näkökulmasta en koe voittaneeni siinä näkään, että Sinä menit uuteen avioon. Mutta sekin osui aika lailla aikaan, jolloin enemmän ajattelee omaa itsenäistymistään kuin suhteita läheisiinsä. Ajoitus osui melko kohdalleen.”

”Totean, että itse avioero oli kannaltani asia, jonka muistan myönteisenä. – Tuolloin asiasta itsekin hämmästyin.”

9.

Olin tiukasti päättänyt, etten mene toista kertaa naimisiin. Mutta kuinkas sitten kävikään.

Hyvä ystäväni ja työtoverini työnjohto-opiston ajoilta, Kalervo Oksanen, ”Kale”, oli kuollut äkkiä syöpään 47-vuotiaana. Olin hautajaisissa ja mieleeni jäi kuva Laurasta ja viidestä lapsesta rivissä laskemassa kukkia Kalen arkulle. Nuorin heistä oli 8-vuotias Seppo ja vanhin juuri ylioppilaaksi päässyt Lauri eli ”Lalli”.

Sellainen arkinen seikka, että Laura ja Kale olivat käyttäneet kausikortteja Oopperan ja Kaupunginteatterin esityksissä ja nyt niistä toinen olisi jäänyt aina käyttämättä, ellen minä olisi tullut Luran seuraksi, vaikutti kuin itse Kohtalo – juhlallisesti sanoen. – Huomasimme ennen pitkää, että sovimme yhteen. Naurahdimme, kun useinkin saimme todeta ajatuksemme kulkeneen yhtä aikaa aivan samaa rataa. Meille kehittyi rauhallinen ja hiljainen, mutta lämmin rakkaussuhde. Kyllähän minä oikeastaan sisimmässäni tiesin, että sellaista voi olla olemassa.

Meidät vihittiin maistraatissa avioliittoon toukokuussa 1970 ja minä muutin asumaan Karakalliosta Pirkkolaan. Luran lapsista Lauri oli matkustanut stipendiaattina Yhdysvaltoihin ja Satu Itävaltaan jonkinlaisena ”au-pairena” ja Tapani asui äitinsä vastaanottotiloissa, mutta koululaiset Sirkka ja Seppo kotona. Minulla oli nyt omien poikieni lisäksi ”oheislapsia” – jotka olivat tulleet Luran mukana. En koskaan sanonut heitä ”poikapuoleksi” tai ”tytärpuoleksi” – koska tuntui aivan mahdottomalta ihmisiä sillä tavalla leikellä.

Taistoja ja taistolaisia

1.

Se mullistus, joka perhe-elämässämme tapahtui, oli sittenkin pientä verrattuna siihen, mikä myrsky suuressa maailmassa myllersi ”hulluna vuonna” 1968.

Samaan aikaan, kun Euroopassa tavallinen kansa iloitsi yhdessä tshekkien kanssa ”Prahan keväästä”, nousi kuin maasta polkaistuina kummallisia levottomuuksia, eneneviä vaatimuksia läntisen yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi, siirtymistä sosialismiin ja kommunismiin. Mielenosoituksissa ei enää aina tyydytty vain mielenilmaisuihin vaan mukana oli ilmeistä anarkiaa ja väkivaltaa.

Sodan kokenut sukupolvi – 1930-luvulla syntyneet ja sitä vanhemmat, tuolloin jo keski-ikään ehtineet – pitivät aivan käsittämättömänä pyrkimystä sellaisen oman demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen, joka oli nostamassa kansat ennen näkemättömään taloudelliseen kukoistukseen ja Euroopassa yhdistymisen tietä sulkemassa pois sodat ja sotien aiheet. Kyynikot pitivät nuorison äänekkästä radikalismia vain murrosikäisten Oidipus-kompleksina – freudilaisittain – tai yksinkertaisesti tunneperäisenä ”herravihana”: hallitusohjia pitelevät ”vanhat pierut” oli saatava pois asemistaan. Suomessa Mauno Koivisto luonnehti tätä – kultivoidumpaan tapaan – ”herrasväen kakaroitten ilmavaivoiksi”.

Oli tosin filosofejakin, joiden opit kallistuivat anarkismin suuntaan – kuten Herbert Marcuse, Marxista innostunut sosiologi ja filosofi, jota pidetään ”uusvasemmiston isänä”. Hän esitti viisauttaan Berliinin Freie Universitätin professorina ja puhujana mielenosoituksissa. Filosofeistahan on ollut, jo antiikin ajoista saakka, ihmiskunnalle ainainen riesa.

Oli ymmärrettävää, että ylioppilaat Puolassa, Tšekkoslovakiassa ja Jugoslaviassa osoittivat mieltään jo ennen läntisen Euroopan mellastusta – he tekivät sen, jotta päästäisiin takaisin kommunistidiktatuurista demokratiaan ja irti Neuvostoliiton ylivallasta. Muussa Euroopassa

suunta oli päinvastainen.

Saksassa Rudi Dutschke, joka yritettiin murhata, nostatti mielenosoituksen huhtikuussa 1968 suuren lehti- ja kustannusyhtiön, Springerin viestintä-”monopolia” vastaan teemana: ”Springer, murhaaja”. Hän sai liikuttavalla tavalla tukea – Suomesta! Täällä muutamit ylioppilaat järjestivät Porthanian pääoven edessä ”tukimielenosoituksen” suunnattuna Helsingin Sanomien omistajaa Aatos Erkkoa vastaan... Kyllä Suomessa valveilla ollaan ja osataan!

Todellisenä kansankiihottajana onnistui sekä Saksassa että Ranskassa Daniel Cohn-Bendit, ”Punainen Dany”, saksalaisen anarkistipuolueen johtaja ja profeetta, joka ilmoitti avoimesti opiskelijaliikkeen tavoittelevan sosialismia, ”mutta ei Neuvostoliiton toteuttamassa muodossa”. Hän ehdotti myös Ranskan lipun korvaamista punalipulla. Hänen ”vallankumouksellisessa taisteluryhmässään” oli mukana myös Joschka Fischer (myöhemmin tunnettu Saksan ulkoministeri 1998–2005 ja EU:n parlamentin jäsen vuodesta 1994 lähtien. Siihen parlamenttiin ”Punainen Danykin” aikanaan päätyi.).

”Punainen Dany” karkoitettiin Ranskasta Saksaan sen jälkeen, kun hän oli ollut panemassa mellakat alulle Pariisissa – Nanterressa ja Sorbonnessa.

Varsinainen – ja tunnetuin – mylläkkä kiehahti juuri Ranskassa, Pariisin yliopistossa.

Nanterressa, Pariisin liepeillä, yliopisto suljettiin levottomuuksien vuoksi toukokuun 1. päivänä. Tämä herätti välittömästi kiivaan reaktion Sorbonnessa, Pariisin pääyliopistossa. Ylioppilaat miehittivät sen rakennukset 5.5.68 ja valtausta kesti useita viikkoja. Hallitus ei uskaltanut lähettää poliiseja Sorbonneeseen. Levottomuudet laajenivat Pariisin latinalaiskorttelin kaduille, jonne rakennettiin barrikadeja pysäyttämään liikenteen ja poliisin toimet. Poliisit käyttivät kyynelkaasua. – Autoja poltettiin ja heitettiin ”Molotovin cocktaileja”. Satoja ylioppilaita pidätettiin. Mukana oli myös osa opettajista.

Ylioppilaat julistivat: ”Olemme uuden vallankumouksen kärkijoukko, jota työläisten tulee seurata”. Tosi on, että toukokuun 11. päivän jälkeen syntyi työläisten lakkoja ja tehtaitten valtauksia kautta koko Ranskan ja yleislakko 13.5., jolloin Pariisin kaduilla marssi arviolta miljoona lakkolaista. Lakot olivat kuitenkin jo aikaisemmin suunniteltuja ja ylioppilaitten mellakoista irrallisia. Ammattiliitot omasta puolestaan varoivat antamasta sitä kuvaa, että ne olisivat jotenkin tukemassa radikaali-ylioppilaita. Ehkäpä Sorbonnen valtaajien julisteetkin olivat työläisille hiukan vieraita: Tottakai se, ettei kysymyksessä ollut mikään

turha joukko vaan ranskalaisen älyllisen eliitin parhaimmisto, piti osoittaa tyyliin kuuluvilla paradokseilla ja näsäviisaila iskulauseilla: "On kiellettyä kieltää", "ole realisti, vaadi mahdotonta" ja "I love you!! Sano se heittämällä katukiviä".

Toukokuun lopulla kommunistiset työläiset vaativat hallituksen eroa ja "kansan hallitusta" sen tilalle. Sorbonnen valtauksessa koko Ranskan ylioppilaitten unioni julisti olevansa mukana.

Sorbonnen jälkeen yliopistojen valtaukset levisivät koko Ranskaan.

Erikoista on se, että presidentti de Gaulle, kenraali, pakeni toukokuussa Ranskasta teille tietymättömille. Osoittautui, että hän oli hakenut turvaa ranskalaisten lentotukiasemalta Saksassa. Toukokuun 30. päivänä hän – palattuaan Ranskaan – piti puheen, jossa lupasi työläisille osuutta yritysten johtamisessa, samoin ylioppilaille osallistumista yliopistojen johtoon. Uudet vaalit hän määräsi pidettäväksi jo kesäkuun lopulla, 20.6. Satojatuhansia de Gaullen kannattajia liikkui sen jälkeen Pariisin kaduilla mielenosoituksessa hänen tukenaan.

Kesäkuun lopulla tilanne rauhoittui. 14.6.68 poliisi valtasi Sorbonnen takaisin. Vaalit pidettiin ja – monien yllätykseksi – de Gaulle sai suuren vaalivoiton!

Sorbonnen kanssa samaan aikaan Ruotsissakin tapahtui – kuinkas muuten! Toukokuun 25. päivänä oli Tukholman ylioppilaiden juhla-kokous ja siinä mukana 200 osanottajaa. Illan mittaan sitten ohjelmaan keksittiin uutuus: vallattiin oma talo! Yöllä kutsuttiin valtioneuvoston istunnosta opetusministeri Olof Palme vastaamaan porukan kysymyksiin. Palme tuli. Joukko lisääntyi, sana kiersi ja paikalla oli yöllä jo 600 "kysyjää". Koko yön ajan keskusteltiin yliopistojen hallinnasta ja byrokratiasta. Palme vastasi tiukasti ja kumosi väitteet, ei luvannut mitään myönnytyksiä. Hän lähti aamulla – arvattavasti hyvin salaten väsymyksensä, mutta voittajana. Yksikään floretin tuikkaus tai karkea kalvan isku ei ollut läpäissyt hänen poliitikon panssariaan. "Neuvottelusta" ei ollut tuloksia.

Olipahan kuitenkin tehty uusi taktinen keksintö – ruotsalaiseen rauhantahtoisuuteen hyvin sopiva: oman talon valtaus! Ei väkivaltaa, ei poliiseja – ja kuitenkin kumouksellista kuin Sorbonnessa ikään!

Ylioppilasmellakoita ei ollut yksinomaan Ranskassa, Saksassa ja Ruotsissa. Niiden lisäksi vastaavanlaisia enemmän tai vähemmän anarkistisia valtauksia tai mielenosoituksia esiintyi ainakin Italiassa, Espanjassa, Portugalissa, Englannissa, Belgiassa sekä lukuisissa Etelä-Amerikan ja Afrikan maissa.

USA on asia erikseen.

2.

"Jaa jaa ja jaa jajaa. Se onpi ihmemaa.
Eihän se muuten olisikaan Ameriikan maa".
-J. ALFRED TANNER

Yhdysvalloissa kokoonnuttiin Demokraattisen puolueen puoluekokoukseen Chicagossa 29.8.68. Tuolloin ylioppilaat ja arvattavasti muutkin nuoret järjestivät Lincoln-puistossa mielenosoituksen Vietnamin sotaa vastaan. Väkeä oli paljon. On laskettu, että paikalla oli jopa 100 000 osanottajaa.

YIP, Nuorison Kansainvälinen Puolue, jossa näkyvimpiä hahmoja olivat anarkistit, ilmoitti valinneensa presidenttiehdokkaakseen PIGASUS-porsaan! "Tässä on meidän – missä on teidän porsaanne?", kysyttiin Demokraattiselta puolueelta.. "Tämä on hyvä valinta – jos se pettää kannattajansa, kannattajat syövät sen." – Suuressa kokossa poltettiin rahaa – kaiketi "tuhottiin kapitalismia".

Mitä PIGASUS-ehdokkaaseen tulee, poliisi halusi pidättää sen vedoten ikiaikaiseen lakiin, joka kieltää sorkkajalkaisten tuomisen kaupungin keskustaan. Lisäksi poliisi valitti sitä, että on vaikea erottaa, kuka oli ehdokas, kuka sen kannattaja.

3.

"Hullun vuoden" 1968 ylioppilasmellakat kampuksilla ja kaduilla jäivät kuitenkin lopulta vain näytelmäksi ja uhoamiseksi siihen verrattuna, mitä tapahtui Euroopan sydämessä, Tshekkoslovakiassa.

Kansa, joka oli iloinnut "Prahan keväästä" ja saanut toivoa elämäänsä "ihmiskasvoisen sosialismin" ensi askelista, sai herätä elokuun 21. päivän vastaisena yönä telaketjujen kalinaan kaduilla ja teillä hyökkäysvaunujen tunkeutuessa maan joka kolkkaan.

Prahassa täysin yllättyneet ihmiset nousivat uteliaina vuoteistaan ja riensivät kaduille ihmettelemään kohti keskustaa työntyviä tankkeja. Jo aamun tunteina joukkoa kerääntyi tuhansia ja se koetti ihmiskilpenä tukkia tankeilta tien. Pian saatiin tietoa siitä, että vieraat sotilaat olivat Varsovan liiton joukkoja, joille oli kerrottu Tshekkoslovakiassa tapahtuneesta "kapitalistisesta vallankumouksesta" ja että he itse luulivat olevansa palauttamassa maahan sosialismia. He olivat ymmällään, kun heiltä kysyttiin, missä he näkevät sen vallankumouksen.

Sotilaille oli uskoteltu, että he tulevat ajamaan kuin juhla-kulkueena riemuitsevien kansanjoukkojen täyttäessä tien vieret ja kauniiden tyttöjen ojentaessa hymyillen kukkasvihkojaan heille. Mutta nyt he saivatkin

kokea, että heille huudettiin herjasanoja ja että heidät peittivät tämän tästä kuin hyökyaaltoina kaduilla tulvivien kansanjoukkojen raivokkaat yhteishuudot: ”Menkää kotiin!”, ”Ryssät, menkää kotiin!”, ”Menkää kotiin, mulkut!”

Yhtään laukausta ei tunkeutujia kohti ammuttu. Hallitus oli ennättänyt jo antaa selvän käskyn, ettei mitään vastarintaa saa tehdä maahan rynnäköiville sotilaille. Hyödytöntä se sotilaalliselta kannalta olisi ollutkin. Historiantutkimus on todennut, että hyökkääviä Varsovan liiton joukkoja oli 25 divisioonaa, yhteensä vähintään 350 000 sotilasta, tankkeja 5 000 ja kuljetuslentokoneita 250. Ne olivat olleet Tshekkoslovakian rajoilla suurissa ”sotaharjoituksissa”, osa Tshekkoslovakiassakin, eritoten ”suojaamassa” Prahan lentokenttää. Joukkoja oli tullut myös runsaasti maahan turisteiksi naamioituneina.

Dubček oli rauhoittanut kansaa uskoen vahvasti, että erimielisyyksistä hyvien sosialistien kesken selvittää aina neuvottelemalla.

Prahan keskusta oli täynnä väkeä. Tankinajajat yrittivät lisätä vauhtia päästäkseen päämääriinsä, mutta kohtasivat aina ”ihmisbarrikadina” edessään taajan väkijoukon ja heidän oli pysähdyttävä. He ampuivat ilmaan, mutta kukaan ei säikähtänyt, paniikkia ei syntynyt. Vähitellen he ampuivat alemmaksi ja alemmaksi ihmisten päiden yli, mutta tuloksetta – kukaan ei hievahtanutkaan. Kuvista näkyy, että museotalon etuseinä on kauttaaltaan ja tiheästi täynnä luodinjälkiä – näytti siltä kuin rakennuksella olisi ollut paha ihotauti.

Telaketjut kolisivat ja kirskuivat. Laukaukset pamahtelivat. Luodit iskivät talojen seiniin. Jatkuvan puhemetelin ja kiljahdusten keskeen heittäytyi vähän väliä rytmikkään huudon tulva-aalto, joka eteni pitkin keskustan tungokseen asti täysiä katuja ja otti valtaansa väkijoukon, ikään kuin nosti sen ilmaan ja taas kuului yhteen ääneen, toistuvasti: ”Menkää kotiin!”, ”Ryssät, menkää kotiin!”.

Jo ensimmäisenä päivänä tshekkien tekninen taidokkuus tuli käytöön. Koska tankki saattoi liikkua vain hiljaa hivuttautumalla eteenpäin, oli hyvä tilaisuus kulkea sen takana, rikkoo bensiinisäiliön seinä¹⁰ ja

¹⁰ Silminnäkijät ja radioselostajat ovat nähneet asian näin. Minun teoriani on, ettei panssarivaunun panssaria noin vain pysty särkemään ja että kysymys oli polttoainesäiliön täyttöputken tulpan kiertämisestä auki. Toinen teoria on asiantuntijan, serkkuni pojan Risto Rainion, joka oli 10-vuotiaana harrastanut eri maiden hyökkäysvaunujen pienoismallien liimaamista kokoon ja tällöin tullut huomaamaan, että venäläisissä tankeissa oli – pitkien etäisyyksien takia – sivulla bensiinikanisterit varasäiliöinä, joten kysymys voi hyvinkin olla tällaisten ohutseinäisten säiliöiden rikkomisesta.

tuikata säiliö tuleen. Näin alkoi tapahtua yhä useammin ja pian kadun peitti palavina loimuavista tankeista leviävä musta, kitkerä savu. Useita tankkeja hulmusi täysissä liekeissä.

Huomattiin myös ohjailla tulijoita harhateille poistamalla katukilpiä, kääntämällä tienviittoja vääriin asentoihin ja maalaamalla valkoisiksi katujen nimilaattoja ja talojen numeroita.

Pian miehityksen alettua Pravda julkaisi täysin tekaistun tshekkien vetoomuksen, jossa muka oli pyydetty apua sosialismin uhan torjumiseksi. – Dubček ja neljä muuta johtohenkilöä pidätettiin ja vietiin lentokoneella Moskovaan. Heiltä kiristettiin lausumaa, jossa he kertoisivat pyytäneensä Neuvostoliitolta sotilaallista apua sosialismia uhkaavassa tilanteessa. Sen allekirjoitus oli ehtona miehityksen lopettamiselle.

Tshekkoslovakian johto oli Kremlissä kuin gangsterijoukon armoilla. Lopulta sen oli taivuttava. Dubček erotettiin johtotehtävistä ja pian koko puolueesta. Uudeksi pääsihteeriksi ja siis ylimmäksi johtajaksi tuli Gustav Husák.

Uuden johdon toimesta Prahan kevään uudistukset peruutettiin yksi toisensa jälkeen. – Luvattu miehityksen lopettaminen tapahtui kyllä – 23 vuotta myöhemmin!

4.

Mitä tästä kaikesta tiedettiin Suomessa?

Tasavallan Presidentti Urho Kekkonen olisi mieluusti nukkunut pois krapulansa elokuun 21. päivän aamuna 1968 tultuaan pikkutunneille jatkuneelta ”sorsanmetsästykseltä” kotiin, mutta kova kohtalo oli järjestänyt toisin: Ainainen kiusa, Neuvostoliiton suurlähettiläs, pyrki hänen puheilleen aamulla kertoakseen menneen yön tapahtumista Tshekkoslovakiassa. Unenpöpperöinen Kekkonen sai kuulla miehityksen välttämättömyydestä ja myös sen menestymisestä. Hänet oli jätetty täysin vaille luottamuksellista tietoa. Sitä hän valittaa päiväkirjassaan. Se oli karvas pala hänelle. Tosin Varsovan liiton lopullinen päätös miehityksen toimeenpanosta oli tehty vain kaksi päivää ennen kuin se toteutettiin – mutta sittenkin. Periaatepäätös asiasta oli valmistunut jo maaliskuussa Neuvostoliiton politbyroon salaisessa istunnossa. – Eikö hänellä, Kekkosella, ollutkaan enää luottamusta ystävien keskuudessa? Oliko suurlähettiläs kertoessaan aikaisemmin tilanteesta pannut hänet nielemään pelkkää disinformaatiota – suomeksi sanoen: vetänyt nenästä!

Maan hallitus ja puolueet saivat kuulla asian samasta lähteestä kuin kansalaisetkin – radiosta. Ainoa poikkeus oli Suomen Kommunistinen Puolue, SKP. Kommunistien puheenjohtaja Aarne Saarinen ja Ville Pessi

oli kutsuttu myöhään edellisenä iltana Neuvostoliiton suurlähetystyöhön ja kerrottu samaan aikaan alkaneesta miehityksestä. Saarinen kertoo valvoneensa koko yön.

Suomella oli se onni, että Yleisradion ulkomaantoimittajana oli erinomainen radioselostaja Lieko Zachovalová – 20 vuotta Tshekkoslovakiassa tämän maan kansalaisena elänyt prahalaisen insinöörin rouva. Hän oli tunnetun suomalaisen kommunistijohtajan Yrjö Leinon tytär, joten – sivumennen sanoen – vielä tunnetumpi Hertta Kuusinen oli hänen äitipuolensa. Liekoa ei siis voinut pitää minään puolueellisena ”lännen äänitorvena”. Hän oli Tshekkoslovakian kommunistipuolueen jäsen, tunsu kansan ja oli kokenut yhdessä sen kanssa ”Prahan kevään”. Hänen radio- ja TV-selostuksiaan tapahtuneesta ja tapahtuvasta kaikki kuuntelivat korva tarkkana. Niissä ei tuntunut olevan propagandan hiiventäkään. Hän oli täsmällinen havainnoissaan, tarkka kuvauksissaan ja pyrki sitkeästi totuuteen ja paljasti valheet miehityksen tuomassa huhujen hullunmyllyssä.

Kaikkialta Euroopasta sateli vastalauseita röyhkeän miehityksen johdosta, myös sosialistimaista: Albania erosi syyskuussa Varsovan liitosta. Romanian Ceaușescu tuomitsi Neuvostoliiton toimet.

Läntisessä Euroopassa niin sanottu ”eurokommunismi” – Ranskaa lukuunottamatta – ei vähääkään hyväksynyt Neuvostoliiton otteita ja irtaantui lopullisesti sen vaikutuspiiristä. Ruotsissa kommunistipuolueen johtaja vaati Ruotsia katkaisemaan diplomaattisuhteensa Neuvostoliittoon.

Suomessa Tasavallan Presidentti ei ottanut kantaa tapahtumiin. Hallitus ei ottanut kantaa. Puolueet eivät uskaltaneet ottaa kantaa. Ainoat, jotka ottivat kantaa tuomien miehityksen, olivat SKDL – ehkä paremminkin sen puheenjohtaja Ele Alenius – sekä SKP:n enemmistö eli ns. saarislaiset. Alenius painotti sitä, ettei väkivalta politiikan keinona ollut missään tapauksessa hyväksyttävää. Saarinen totesi, että miehitystoimet ”vahingoittavat kansainvälistä työväenliikettä”. Muutaman päivän perästä pidettäväksi hyvin valmistellut SKP:n 50-vuotisjuhlat, joihin oli kutsuttu runsaasti kutsuvieraita myös Neuvostoliitosta, peruutettiin.

Kommunistien oppositio, varapuheenjohtaja Taisto Sinisalon kannattajat, antoivat täyden tukensa Neuvostoliitolle hyväksyen miehityksen!

Helsingissä pieni joukko miehityksen tuomitsijoita kokoontui mielenosoitukseen Neuvostoliiton suurlähetystön luokse – ei mellakoi- maan vaan vakavina kantamaan julisteita, joista yhdessä luki: ”Onko Suomi seuraava?”

Prahan tapahtumista sosiaalipsykologian laitoksella saatiin pian

syksyllä suoraa silminnäkiätietoa. Kuten edellä on kerrottu, Dubček oli erotettu, häntä kannattaneet vallankäyttäjät korvattu uusilla ja korkeimmaksi johtajaksi, puolueen pääsihteeriksi oli tullut Gustáv Husák. Mutta uudet vallanpitäjät olivat ilmeisesti unohtaneet purkaa sopimuksen Kaarlen yliopiston psykologian opiskelijoiden vierailusta Helsingissä, Franzeniassa. He tulivat ja tutustuivat nyt pieneen laitokseemme jutellen vapaasti helsinkiläisten opiskelijoiden kanssa kertoen omakohtaisia kokemuksiaan ja mitä ilmeisimmin vielä ”Prahan kevään” hengessä, mikä merkitsi sitä, että miehityksen tapahtumat tulivat tarkkaan ja monipuolisesti kuvatuiksi.

Järjestimme vieraillemme iltajuhlan ja runsaasti olutta. Mitä pitemmälle syysyö pimeni, sitä kirkkaammin sitä valaisi vielä kerran maailmassa ”Prahan kevään” aurinko. – Joku vieras kysäisi minulta, saavatko he laulaa ja tietenkin suostuin innokkaasti. Englanninkielinen, aivan tuore, satiirinen, taitavasti rakennettu ivalaulu virisi ensin hiljaa, voimistui ja saavutti lopulta oikean crescendon:

”We are kissing Mr. Husák everyday... We are kissing Mr. Husák everyday... We are kissing Mr. Husák everyday... We are kissing Mr. Husák everyday...”

5.

Kun joku diktaattori – oli se sitten Stalin, Hitler, Mussolini tai joku muu – tekee suuren tyhmyyden – ja niitä he tekevät – teko on sittenkin rajoittunut, jopa joskus vähitellen korjattavissakin. Mutta Brežnevin sekä omalle väelle että koko maailmalle antaman selityksen julkilausuminen oli niin suunnaton virhe, että se teki yhdellä lauseella mitättömäksi vuosikymmenien ahkeroinnin kansainvälisen kommunismin rakentamiseksi ja Kremlistä johdettavan maailmanvallan toteuttamiseksi – sanalla sanoen: koko Kominternin tekemän työn. – Hyvä näin! Tyhmyyttään Brežnev tuli tehneeksi palveluksen maailmalle. Voimme sanoa Euroopan kannalta katsoen kuin shakkimestari: ”Virheet on vastustajan tehtävä!”

Miksi tyhmyys saa niin suuren vallan politiikassa, selittyy sillä, että tyhmää johtajaa on suurten joukkojen helpompi ymmärtää kuin älyniekkaa.

Mikä oli tarkkaan sanoen tuo Brežnevin betoniin valetun poliittisen tyhmyyden aikaansaannos?

Brežnev perusteli sotilaallisen tunkeutumisen Tshekkoslovakiaan ensin politbyroon salaisessa istunnossa maailiskuussa 1968, sitten Varsovan liitolle heinäkuussa ja ratkaisevassa päätöskokouksessa 18.8. – kaksi

päivää ennen hyökkäystä – seuraavin kohtalokkain sanoin:

”Sosialismin vaarantuminen yhdessä maassa on kaikkien sosialistimaiden asia....Toisten sosialististen maiden on puututtava asiaan, jos jokin niistä on luopumassa sosialismista.”

Tämä lausuma sisältää sen, jonka maailma tuli tuntemaan Brežnevin oppina.

Doktriini on sekä poliittinen että sotilaallinen ja oikeuttaa sotilaallisen voimankäytön toisia sosialistisia valtioita kohtaan. Ei-sosialistisille maille seuraus on selvä: Ne eivät voi siirtyä sosialismiin ilman, että samalla menettävät itsenäisyytensä ja joutuvat Neuvostoliiton – ”toisia sosialistimaita” tosiasiaassa määräävän mahdin – vallanalaisiksi. Jos ne sitten jotakin yrittävät päättää itsenäisesti, se voidaan Neuvostoliitossa tulkita ”socialismista luopumiseksi” tai ”kapitalismin palauttamiseksi” ja seurauksena on ”tuen antaminen” eli miehitys.

Toki tällaisia suunnitelmia ja kaavailuja, sitten doktriineiksi hiottuja, on läjittäin salaisten suunnitteluelinten kaapeissa, mutta Brežnevin ”betonityhmyys” on siinä, että hän toi oppinsa julki Tshekkoslovakian valtauksen yhteydessä – juuri silloin, kun tämän operaation todellinen luonne olisi taitavasti pitänyt peitellä karkeilla valheilla. Brežnev sen sijaan meni vielä vahvistamaan sanansa syyskuussa puheessaan, joka julkaistiin Pravdassa 20.9.68. Siinä hän haki tukeakin opilleen itseltään Leniniltä: ”Joka ei ole meidän puolellamme, on meitä vastaan!”

Tshekkoslovakian valtauksen saamasta jyrkästä tuomitsemisesta ns. ”eurokommunismiin” piirissä olen edellä maininnut. Vaikutus olisi saattanut jäädä lyhytaikaiseksi, ellei Brežnev olisi oppiaan julistanut jatkuvasti. Nyt tapahtui – ehkä Ranskaa lukuun ottamatta – eurokommunistien täysi ja lopullinen irtautuminen Moskovan ohjauksesta.

Suomessa Ele Alenius kirjoitti pyrkimyksestä sosialismiin eduskunnan päätösten tietä demokraattisesti – samalla maan itsenäisyyden säilyttäen – ja sai lukea neuvostolehdistä olevansa lännen asiamies. Myöhemmin myös SKDL:n Ilkka Björklund koki samaa kertoessaan matkakokemuksiaan Itä-Saksasta. Novoje Vremja kirjoitti hänen olevan ”Naton asialla Suomessa”.

Eräs suomalaisten kommunistien johtavista ideologeista, Tuure Lehén sovelsi Brežnevin oppia Suomeen. Kirjoitin Uuteen Suomeen sitä analysoivan puheenvuoron: ”Lehénin oppi”.

Ei Ele Aleniuksella eikä Aarne Saarisella ollut helppoa. Kun muut saattoivat heittäytyä vain luottamaan Kekkosen improvisointeihin ja ”moukan tuuriin” ja vaieta kaikesta, mikä saattoi koskea ”isänmaata” (kielestä

poistettu, itsesensuroitu sana), Alenius ja Saarinen olivat tilanteessa, jossa isänmaa oli jatkuvasti uhattuna Brežnevin oppia julistavan vahvan vastustajan taholta. Urheus on ainoa tie sille, joka ei voi panna päättä penssaaseen. Alenius ja Saarinen olivat tuona aikana Suomen urheimmat miehet. Sen monelle vaikeasti nieltävän totuuden olen vähitellen tullut tajuamaan.

Ele Aleniukselta itseltään sain tietoa Tshekkoslovakian miehitysajan tapahtumista luottamuksellisesti erään pienen keskusteluryhmän tapaamisessa yli 20 vuotta myöhemmin. Meitä oli tuossa ryhmässä, jonka Antti-Veikko Perheentupa oli kutsunut kokoon, 5–6 henkeä, mukana mm. Yleisradion eläkkeellä oleva pääjohtaja Sakari Kiuru ja Ele Alenius. Kokoonnuimme kuukausittain vapaasti keskustelemaan, milloin filosofista, milloin mistäkin menneistä tai ajankohtaisista tapahtumista.

Jo tullessaan valituksi SKDL:n puheenjohtajaksi vuonna 1966, Ele Alenius oli saanut heti kutsun Neuvostoliiton suurlähetystöön, jossa hänelle oli saneltu valmiina listana ne asiat, jotka hänen tuli tässä tehtävässään toteuttaa. Sisäisesti tuohtuneena – niin kertoi Ele – hän oli selittänyt, että kaikki päätösvalta kuuluu SKDL:n puoluekokoukselle ja kokousten väliaikoina puoluevaltuustolle, jonka päätöksiä hän toteuttaa. Kohtelu oli muuttunut hyvin kylmäkiskoiseksi. (Tullessaan puheenjohtajaksi hän joutui ottamaan vastaan myös Rafael Paasion hallituksen toisen valtiovarainministerin tehtävät ja ”vaaran vuonna” hän oli samassa asemassa Mauno Koiviston hallituksessa. Näin häntä sitoi menettelynsä myös ministerin virkavala.)

Uusi kutsu oli tullut pian. Nyt vaadittiin jo erittäin tiukkaan sävyyn vaatimusten täyttämistä ja painotettiin sitä, että ne olivat Neuvostoliiton hallituksen esittämiä. Elen vastaus oli sama kuin ennenkin. Silloin oli hänelle murahdettu uhkaavasti, että lähetystössä ”oli näin ollen ryhdyttävä muihin toimenpiteisiin”.

Mitä nuo ”toimenpiteet” olivat, se näkyi pian. Viikoittain Aleniuksen perhe sai tuntemattomilta henkilöiltä yöllisiä puheluja, joissa uhattiin Elen vaimon henkeä, ellei Ele muuta toimintatapojaan ja taivu toteuttamaan Neuvostoliiton vaatimuksia. – Eleä pelotti, mutta Aarne Saarinen oli tukena ja sai hänet pysymään lujana. Ja hän pysyi.

Suomen Kommunistisen Puolueen, SKP:n, sisäinen hajaannus oli alkanut hiljalleen 1960-luvun puolivälissä, kun suhtautuminen hallitukseen osallistumiseen jakoi puolueen kahtia, sen kannattajiin ja oppositioon. Opposition juuret olivat puolueen Kymen piirissä, jossa vaikutti kommunistien Sirola-opistossa hyvin menestynyt ja myös Moskovassa oikeaoppisen koulutuksen saanut, jyrkästi marxilais-leninisti-

sestä opista kiinni pitävä Taisto Sinisalo. Aluksi hän ei ollut käytännön ratkaisuisa yhtä tiukka kuin ideologiassaan. Vielä 1967 hän kannatti hallitusyhteistyötä, mutta seuraavana vuonna vastusti sitä.

Varsinainen selvä jakautuminen kahteen ryhmittymään tapahtui kannanotossa Tshekkoslovakian miehitykseen: Kymen piiri piti sitä oikeutettuna ja kannatti ilman mitään varauksia, mutta puolueen enemmistön kanta oli tuomitseva. Miehityksen tuomitsevaa lausumaa Sinisalo vastusti puolueen poliittisessa toimikunnassa.

Jakolinja oli hyvin syvä, sekä aatteellisesti että poliittisissa ratkaisuisa. Puolueen vähemmistö marssi ulos edustajakokouksesta huhtikuussa 1969 ja perusti ”kommunistien maata käsittävän neuvottelukunnan”, jonka työvaliokunnan puheenjohtajaksi tuli Taisto Sinisalo. Hätäratkaisuna solmittiin vuonna 1970 sitten ns. osapuolisopimus ja Sinisalo valittiin SKP:n toiseksi varapuheenjohtajaksi. Häntä pyydettiin kolme kertaa ministeriksi, mutta tuloksetta.

Taisto Sinisalolla oli niin keskeinen asema puolueensa opposition johtajana, että Helsingin Sanomien toimituksessa keksittiin ryhmälle nimi ”taistolaiset”. Eduskunnassa se äänesti aina omin päin ja usein enemmistöä, ”saarislaisia”, vastaan. Sen poliittinen vaikutusvalta ei ollut sinänsä suuri, mutta heti alusta alkaen ”taistolaisiin” liittyi äänekäs ja aktiivinen joukko radikaaliylioppilaita ja muuta nuorisoa ja huomattava määrä taiteilijoita, kirjailijoita, viihdelaulajia ja muita ”edistyselliseksi” itsensä nimenneitä kulttuurihenkilöitä. (Hämmästykseni oli suuri, kun näin heidän joukossaan monia hyviä ystäviäni, kuten Matti Kassilan ja Lasse Pöystin.) Usein heillä ei ollut paljoakaan tietoa Marxin opeista ja siitä, millä asialla he oikeastaan olivat, mutta innostus ja ”uuden aatteen” viehätys ajoivat heitä yhteen. Oli muotia olla taistolainen.

6.

Suomessa oltiin vain puoli vuotta ”kehityksestä” jäljessä. Se, mitä tapahtui Tukholmassa ”hulluna vuonna” 1968 toukokuussa, toistui Helsingissä marraskuun 25. päivänä kello 17.13. Hyvässä vallankumouksen hengessä ylioppilaat valtasivat – oman talonsa, vanhan ylioppilastalon!

Tapahtuma sai juhlallisen nimen ”*Vanhan valtaus*” ja on sillä nimellä ollut yhden sukupolven haikeitten nostalgisten tunteitten nostattaja.

Seuraavana päivänä oli Vanhassa ylioppilastalossa alkamassa Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan 100-vuotisjuhla ja kutsut siihen hoidettu hyvissä ajoin. Tasavallan Presidentti oli lupautunut pitämään

juhlapuheen. – Kuinka ollakaan – jo juhlaa edeltävänä päivänä alkoi talon eteen kertyä ”kutsumattomia vieraita”, joukossa niitä, jotka jo ”tiedostivat” Tukholman malliin ”yhteiskunnan mädännäisyyden”. Joukko oikeistolaisia ylioppilaita koetti estää heitä pääsemästä sisään, mutta yksi ovi särjettiin ja ”vallankumouksen pioneirit” tunkeutuivat väkisin taloon ja väkeä tulvi illan kuluessa sali täyteen. Presidentille lähetettiin sähkö, jossa toivottiin, ettei hän osallistuisi tulevaan juhlaan.

Improvisoitiin jonkinlainen kokous. Pidettiin puheita, puheita puheiden jälkeen. Megafoni oli jatkuvassa käytössä. Vaadittiin ”opiskelijademokratiaa” eli marxilaisten ryhmien perustamista ”porvarillisen opetuksen” korvaamiseksi marxilaisella ja oppikirjojen vaihtamista marxilaisiin teoksiin. – Salia koristivat ”bänderollit” – ”YLIOPISTO-DEMOKRATIA HETI!” ja ”Vallankumous yliopistolla on alkanut”. – ”Valta kansalle!” kuuluttivat julisteet ja tämän suomalaisen poliittisen uutuuden vahvistuksena oli vielä suurikokoinen, partaisen ja baskeri-päisen Che Guevaran kuva. Vastustajat olivat harvassa, mutta heidän heittämänsä savupommit täydensivät uutiskuvissa vallankumouksellisen taistelun kulisseeja. Taustamusiikki improvisoitiin hetkessä, laulettiin: ”Tää on viimeinen taisto. Rintamaamme yhtykää...”

Kokousta jatkettiin koko yö ja se päättyi vasta seuraavana iltana. 100-vuotisjuhla oli siirretty pidettäväksi Konservatorion salissa. Kekkonen saapui puhujaksi lupauksensa mukaan, mutta frakkipukuisen ja silkeissä läikehtivän juhlaväen yllätykseksi tämä maan korkea johtaja ja laillisen järjestyksen suojelija antoikin tukensa valtaajille. Hän toivoi puheessaan sananvaltaa ja todellista päätösvaltaa nuorisolle yhteiskunnan kaikessa toiminnassa. Päätösvaltaa? Mihin presidentti unohti maan hallituksen ja eduskunnan?

Lehdistö tuomitsi valtaajat kiivaasti: ”Kiinalaista kommunismia edustava klikki”, kirjoitti Uusi Suomi. ”Punafasistit”, nimitti heitä Ylioppilaslehti. ”Provokaatio, joka tulee synnyttämään rasismia ja fasismia” kuvasi tapausta Hufvudstadsbladet. ”Hyödytöntä ja tuomittavaa nihilismia ja anarkismia”, totesi Suomen Sosialidemokraatti.

Yliopistolehti antoi yhden numeronsa toimittamisen valtaajien vapaaseen käyttöön. Sen toimittajista poimin muutaman – melkein kaikki tuttujani:

Erkki Tuomioja (jonka kansa valitsi pian, vuonna 1970, kansanedustajaksi ja joka tuli jo kesällä 1970 tunnetuksi Persian shaahin ja hänen puolionsa kivittamisestä Esplanadilla mielenosoituksessa. Hänelle järjestyi jo vuonna 1979 Helsingin apulaiskaupunginjohtajan virka, mutta hän palasi 12 vuoden kuluttua politiikkaan ja on toiminut ikuisuuden

verran maan ulkoministerinä.)

Nils Thorvalds (oli 13 vuotta Suomen Kommunistisen Puolueen jäsen ja toimitti vuoteen 1980 asti taistolaisten ruotsinkielistä lehteä, jota rahoitettiin Moskovasta, oli Moskovassa koulutettu Ruotsalaisen Kansanpuolueen vasemmistoradikaali ja sen presidenttiehdokas vaaleissa 2018 sekä Euroopan parlamentin jäsen vuodesta 2012 alkaen).

Peter von Bagh (Suomen taitavin filmien poliittinen manipuloija).

Marja-Leena Mikkola (kirjailija, jonka kirjoittamat kommunismia ihannoivat TV-kabareet ärsyttivät vuosikausia Suomen kansaa).

Jaakko Laakso (Taistolaisten äänenkannattajan Tiedonantajan eduskuntatoimittaja, jonka KGB, Neuvostoliiton valtiollinen poliisi eli vaakoilukeskus värväsi agentikseen vuonna 1973 koodinimellä ”Jan”, niin kuin on käynyt selville Mitrohinin arkistosta v. 2014. Kansanedustaja 1991–2011.).

Värikästä ja sumuista samalla kertaa.

7.

”Vallankumous yliopistolla” ei pysähtynyt Vanhan ylioppilastalon valtaukseseen. Sama banderolli liehui usein sen julkisivulla. Uusia valmistettiin. Ystäväni Paavo Seppänen kertoi olleensa silminnäkijänä, kun sievät ”vallankumouksen” tyttäret sivelivät käsillään banderolleiksi tarkoitettua kaunista punaista samettikangaspakkaa ja ihmettelivät: ”Voi, mistä saa näin ihanaa kangasta!”

Julisteita väsättiin ja mielenosoituskulkueita järjestettiin taistolaisten toimesta. Laulettiin ”Internationaalia” ja ”Työväen marssia”. Lentolehdistä levitettiin. Joka päivä oli työhuoneeni oven vieressä käytävän pöydällä Akateemisen Sosialisti-Seuran (ASS) propagandajulkaisuja, jotka jo kaukaa tunnisti verenvärisestä sirppi- ja vasarakuvasta ja punatähdestä. Kookkain kirjaimin saattoi näkyä kauas etusivun otsake: ”Metalli marsii jo!!”, joka sitten tekstissä paljastui toiveuneksi. Suurena tunnustuksena on sanottava, että ammattijärjestöjen johto pysytteli viisaasti irti tästä ”herrasväen penskojen” vallankumousvouhkailusta.

Muistan kerran saaneeni käsiini tekstin, jossa Joensuun ylioppilaat (jokin taistolaisryhmä siellä) vaati Suomen pyrkimistä jäseneksi Neuvostoliittoon.

Työpäiväni jouduin aina aloittamaan masennuksen vallassa. Punatähden nähdessäni muistin aina veljeni lompakosta löytyneen punatähvikokardin ja sen, että veljeni kaatumisesta taistelussa näitä punatähtiä hyökkääjiä vastaan oli kulunut vasta parikymmentä vuotta.

Assistenttini koettivat olla niin hiljaa kuin mahdollista, vaikka heitä

opiskelijoiden taholta painostettiin jatkuvasti. Eräs tilapäinen avustaja, jonka oli määrä opettaa tilastolaskentaa, ilmoitti käyttävänsä tuntinsa puhuakseen korkeakoulujen hallinnonuudistuksesta. Kerroin, että vain dosenteilla ja professoreilla oli oikeus valita opetuksensa aihe. Hän vetosi yleiseen sananvapauteen... – Uudistus oli jo todella menossa lystikkääseen suuntaan. (Sivumennen sanoen tämä apuopettaja kuului kokoomuspuolueen ylioppilasjärjestöön ”Tuhatkuntaan” – joka osoittautui sitten pahimmaksi henkilökohtaiseksi vastustajakseni politiikassa.)

Franzenian suurta luentosalia taistolaiset ylioppilaat käyttivät mielin määrin vahvassa marxilaisuuden idealiemessä uitettuihin puheisiin hallinnonuudistuksesta. Laitosten vaha-monistuskoneita käytettiin sumeilematta Marxin ja Leninin tekstien kopioimiseen kursseille, joissa annettiin ”tiedostamisen” alkeisopetusta. Löysin siitä todistuskappaleita, käytettyjä vahapapereita roskakorista ja vein ne dekaani Puntilan luettaviksi, mutta ei hän ryhtynyt mihinkään toimiin asian johdosta. Ehkä hän noudatti Ahti Karjalaisen oppia, jonka Ahti minulle kerran kertoi: ”Kun annetaan vastustajalle periksi, siltä on hampaat pois.”

Oli jo tullut tavaksi vaatia ns. ”mies ja ääni” -periaatteen toteuttamista kaikissa päätöksentekokelemissä, laitoksissa, tiedekunnissa ja konsistorissa. Vaalikelpoisia yliopiston konsistoriin olisivat kaikki opettajat, tutkijat, virkailijat, vahtimestarit ja – nimenomaan – kaikki ylioppilaat! Äänioikeus olisi näillä samoilla henkilöillä. Käytännössä siis ylioppilaat hallitsisivat kaikkea päätöksentekoa yliopistossa.

Ylioppilaille tämä riehunta oli ”Pariisin malliston” mukaista – niin kuin on muukin muoti. Mutta se jää käsittämättömäksi arvoitukseksi, kuinka Suomessa – toisin kuin muualla – maan poliittinen johto lähti ajamaan tällaista järjettömyyttä lain voimalla. Opetusministeriössä valmistui kesällä 1969 ns. Nummisen komitean mietintö, jossa asetuttiin ”mies ja ääni” -periaatteen kannalle ja jonka opetusministeri Virolainen toi lakiehdotuksena eduskuntaan syksyllä. Se tuli kuuluisaksi Lex Virolaisen nimellä ja aiheutti koko maassa vaahtoavan keskustelun.

Kiivasta keskustelu Lex Virolaisesta oli konsistorissakin, kun siitä piti antaa jonkinlainen lausunto. Professoreissa oli niitä, jotka katsoivat, että uudistuksiin oli toki aihetta, mutta ei niinkään päätösvaltan osalta. Minä keskustelin ystäväni Yrjö Blomstedtin kanssa siitä, voisimmeko ehdottaa ylioppilaille kahden edustajan paikkaa konsistorissa, niin että heillä olisi puhevalta mutta ei päätösvaltaa. Yrjö sanoi vähän kiukkui- sesti: ”Nyt ei ole leikin aika!”

Kaikkein mieleen jäävin ja konsistorin yleistä tunnetilaa kuvaava oli

slaavilaisten kielten professorin, Kiparskyn, puheenvuoro, jossa hän vertasi yliopistoa upeaan ritarilinnaan ja ihmetteli: ”Mekö ryhtyisimme itse purkamaan tätä ritarilinnaamme kivi kiveltä, tiili tiileltä...”

Ihan vakavissani mietiskelin mielessäni, mitä ”ylioppilasdemokratia”, jota nyt vaadittiin. Voisi olla, erityisesti sitä, miten se poikkeaisi ”proletariaatin diktatuurista”. Diktatuuri-sana oli luonnollisesti pannaan julistettu. Oli ruvettu puhumaan ”kansandemokratiasta” eli ”kansankansanvallasta”. Tällöin osa kansasta – yksi puolue – julistautuu ”kansaksi” ja käyttää – on käyttävinään – omassa piirissään demokraattista menettelytapaa. Taistolaiset ylioppilaat ja heidän suggeroiminaan muutkin ajoivat tällaista ”demokratiaa demokratiassa”.

Mielestäni meidän demokraattisen valtiosääntömme mukaan eduskunta ei voi luovuttaa millegään kansanosalle *koko* valtaa ja vastuuta itsestään. Jotta *koko* kansan tahto tulisi toteutetuksi yhteisin päätöksin, eduskunnan tulee käyttää virkavalan sitomia virkamiehiä toteuttamaan päätöksiään. – Tulin siihen tulokseen, että korkeakoulujen monijäsenisissä päätöksentekooelimissa tulee olla *vähintään puolet virkavastuulla toimivia virkamiehiä*. Jos sen sijaan virkavastuulla toimivien osuus jää vähemmistöksi, he voivat vastustaa päätöstä tai olla äänestämättä. Silloin *kukaan ei olisi virkavastuussa* tehdystä ratkaisusta. Rupesin nimitämään tätä *virkavastuuperiaatteeksi*. Kannatin muiden – ei virkavastuussa olevien – sidosryhmien *osallistumista* päätöksentekoon, mutta vain tuohon 50 %:n rajaan asti. Tässä ratkaisussa pysyin.

8.

Toki minäkin kaikessa hiljaisuudessa pyrin tutustumaan marxismileninismiin, joka oli ollut minulle aivan tuntematon maailma. Lainasin Tuure Lehénin kirjan ”Työväenluokan maailmankatsomus”, josta oli otettu jo 5 suomenkielistä painosta ja josta sanottiin, että se oli yksi ”tärkeimpiä alan teoksia”, joita käytettiin marxismileninisin opiskelussa. Tekijä, Tuure Lehén oli kommunismin levityksessä merkittävä henkilö muutenkin. Vapaussodan lopussa, punaisten tappion jo häämöittäessä hän, muiden punakapinan johtajien mukana, pakeni Venäjälle ja oli jo elokuussa 1918 perustamassa Moskovassa Suomen Kommunistista Puoluetta. Vuonna 1939 hän toimi Suomen sisäministerinä – nimittäin Terijoen hallituksessa. Sodan jälkeen hän kiirehti Suomeen ja sai täällä johtoonsa kustannusyhtiö Kansankulttuurin, joka suolsi marxilaisten tekstien suomennoksia.

Olin utelias. Kerrankin pääsisin perille jopa siitä filosofiasta, jota taistolaiset niin innokkaasti opettivat ja joka tuntui menevän heihin kuin

kuuma veitsi voihin.

Kirjassa oli juhlevia lukujen nimiä: ”Materialismi ja idealismi”, ”Materialismi ja tajunta”. Varsinkin edellinen herätti kiinnostukseni, mutta itse teksti jossakin määrin yllätti minut. Sain luettavakseni:

”Materialismin ja idealismin ero ei ole siinä, että toinen olisi karkeaa, aineellista ja lihallista, toinen ylevää ja henkistä. Jos ruvettaisiin keräämään tilastoa etuiloista, mässäreistä ja porsastelijoista, niin voimme olla etukäteen melko varmat siitä, että voitto tulisi ylivoimaisesti kallistumaan porvarillisen maailmankatsomuksen, siis idealismin kannattajien puolelle.”

Kiirehdin eteenpäin ja etsin vieläkin syvemmälle meneviä sosialismin filosofisia perusteita ja löytyihän lopulta Lehénin ytimekäs yhteen veto materialismin ja idealismin ”todellisista eroista”:

”Todellinen ero idealismin ja materialismin välillä on siis lyhyesti sanottuna siinä, että idealistinen maailmankatsomus kääntää asiat nurinniskoin, pääläelleen, kivijalan ullakkokamariksi ja ullakkokamarin kivijalaksi, kun taas materialistien maailmankatsomus panee ne jaloilleen, luonnolliseen asentoonsa, oikeaan suhteeseensa.”

Logiikkani sanoi, että näkisin siis asiat marxilaisesti ja oikein, jos katsoisin niitä seisoen päälläni. Kävi se, sillä olihan Laura opettanut minulle joogan alkeet. Sain kuin sainkin porsasteluissa hiukan liikaa lihoneen kehoni tarvittavaan asentoon, mutta – kumma kyllä – marxilainen maailmankatsomus ei vain ottanut siitä kirkastuakseen.

9.

Taistolais-ylioppilaiden harjoittama jatkuva häiriönteko ja valheitten leittäminen lentolehtisissä ja marxilaisuuden julistus improvisoiduissa keskustelutilaisuuksissa johtivat lopulta toimiin myös professorikunnassa – koska konsistorin viralliset kannanotot näyttivät olevan poliitikoille pelkkää ilmaa.

Erityisesti pidin arvossa ja ihailin vararehtori Ernst Palménin rohkeutta ja päättäväisyyttä. Olin hänet tavannut usein yliopistokamppailun asioissa. Kerran meitä oli kolme professoria keskustelemassa niistä – Palmén, suotieteen professori Heikurainen ja minä. Päätimme kaksi asiaa: Oli heti ryhdyttävä jakamaan ylioppilaille informaatiota, jossa valheväitteet kumotaan ja kerrotaan totuus. Toiseksi oli perustettava Professoriliitto ja kutsuttava kokoon sen perustava kokous.

Ryhdyin järjestämään vastainformaatiota – itse asiassa toimittamaan yliopiston tiloissa, varsinkin ylioppilaitten kahviloissa jaettavia lentolehtisiä, mutta piankin taistolaiset nostivat tästä metelin. Kun se tuli

kiltin ja nöyrän rehtori Kivisen korviin, hän – kaiketi peloissaan – kielsi tämän toiminnan.

Lex Virolaisen julkitulo lopulta vaikutti sen, että myöskin professorikansa heräsi ja perusti Professoriliiton 11.10.69. Se sai heti epätoivoisen tehtävän yrittää saada eduskunta niin järkiinsä, että laki ei tulisi hyväksytyksi, vaikka sillä nyt näytti olevan enemmistö takanaan.

Kesken kaikkea tätä minut kutsuttiin ns. totaalisen maanpuolustuksen kurssille n:o 35, tammikuussa 1970. Sille koottiin kolmisenkymmentä johtavissa asemissa olevaa tai muuten ”tärkeää” henkilöä. Se kesti kuukauden ja vei jokaisen päivän kokonaan. Tutustuin kurssilla Suomen Sosialidemokraatin pakinoitsijaan Simo Juntuseen eli ”Simppaan” työryhmässä, jonka tehtävänä oli koota isänmaallisesti innostava laulukirja uhkaavan ”kriisin” varalta. Näiden kurssien yleistema oli harjoitus, jossa yhteiskunnan eri aloilla ”leikisti” valmistauduttiin vähä vähältä enenevään ”kansainvälisen konfliktin” (sodan) uhkaan. On selvää, että ”Pallen” kupletit täyttivät suurimman osan suunnittelemaamme laulukirjaa, mutta oli joukossa myös uudempaakin – kuten jatkosodan ajalta tutut ”Eldankajärven jää” ja ”Tule Röhön rantaan...” Simpan muisti näissä asioissa oli hämmästyttävä. (Mainittakoon, että Simppa oli pakinoitsijan työssään niin lahjakas satiirikko, että Kekkosen oli pantava lehden päätoimittaja erottamaan hänet toimestaan ja hän siirtyi Suomen Kuvalehteen.)

Kurssilta jäi syvästi mieleeni kaksi luentoa. Majuri Rintanen, opettajani jo Upseerikoulussa, piti luennon joukkojen liikekannallepanosta päättäen sen toteamukseen: ”Se on myöhäistä sitten, kun maantieltä kuuluu vierasta kieltä.”

Toinen mieleeni jäänyt luento koski informaatiosotaa. Se oli minulle aivan uusi käsite ja esitys kerta kaikkiaan vaikuttava. Heräsin kuin unesta näkemään ympäristöni uudella tavalla. Televisio, radio, osa lehdistöä, taistolaisten valhekampanjat – nehän olivat sotaa, uudenaikaista, hiljalleen hivuttavaa vaikuttamista ihmismieliin. Se oli tehokasta ja jokseenkin halpaakin meillä Suomessa, jossa oli säilynyt valmiita Moskovon hyväksi toimivia järjestöjä. Pirullista sotaa, syövytystä.

Kurssin loputtua, helmikuussa, kirjoitin Uuteen Suomeen artikkelin ylioppilasradikalismista. Se herätti jonkin verran huomiota, jopa aukaisi silmiäkin. Ohto Oksala arvioi sen osaltaan vaikuttaneen maaliskuun eduskuntavaalien tulokseenkin. – Oliko minusta siis tulossa poliitikko? Olinko taas polkujen risteyksessä? Lex Virolainen eteni hiljalleen eduskunnassa. ”Maalisvaalit” 1970 olivat tulossa ja hyvissä ajoin tämän eduskunnan olisi lopetettava istuntokautensa. Heräsi ajatus, että

oppositio – pääasiassa kokoomus – voisi sittenkin kumota Lex Virolaisen, puheilla jarruttaa niin, ettei sitä ennätettäisi käsitellä loppuun.

Mutta mistä puheet? Kaikki eivät olleet luonnostaan niin hyviä puhujia ilman papereita kuin esimerkiksi Tuure Junnila ja Veikko Vennamo, joka – paha kyllä – oli poissa istunnoista ja ”kiersi kenttää” läpi Suomen kuuluttaen kaikkia niitä suuria hölmöyksiä, joita ”suurten puolueitten herrat” ovat tehneet ja tekevät parast’aikaa. Totta kai ”kansä” ymmärsi Lex Virolaisen järjettömyyden – ei kyllä tahtonut uskoa korviaan siitä Vennamolta kuullessaan.

Professoreissa heräsi vallan uskomaton ahkeruus. Puheita sorvattiin ja juoksutettiin Professoriliiton toimesta eduskuntaan. Kirjoitin niitä viisi pitkää esitystä, jotka sopivasti hidastaen kestivät tunnin kukin. Olin ylpeä kuullessani, että Raimo Ilaskivi oli lukenut yhden niistä.

Tämä puheilla jarruttaminen oli meillä Suomessa jokseenkin uutta. Sitä vähän paheksuttiinkin, mutta tässä tilanteessa etupäässä hyväksyttiin, jopa kiitettiin.

Vaiva ei mennyt hukkaan. Eduskunta lopetti istuntokautensa ennättämättä tehdä päätöstä Lex Virolaisesta. Korkeakoulut oli pelastettu – sillä kertaa. Kukaan ei tiennyt, mitä vielä oli tulossa.

Mutta Vennamo tiesi mitä teki! Suomen Maaseudun Puolue, SMP, sai ennenkuulumattoman vaalivoiton. Sen edustajien määrä kohosi 1700 % – yhdestä 18:aan! Seurauksena oli, että Yleisradion hieno Risto Sänkiahon tietokoneelle tekemä vaalitulosten laskentaohjelma ”meni jumiin” – pysähtyi kokonaan, sillä siinä oli oletettu, että minkään puolueen edustajamäärä ei voi kohota yli 1000 %. SMP:n puoluesihteeri Eino Poutiainen joutui auttamaan ”herrojen” pulmaa laskemalla vaalituloset tupakkalaatikkonsa kanteen.

10.

WSOY julkaisi pamflettikirjani ”Informaatiosota ja vapaa ihminen”. Kun avasin paketin, jossa olivat minulle kuuluvat 20 tekijäkappaletta, en ollut uskoa silmiäni. Tämäkö oli muka kirjani informaatiösodasta? Kannessa nimi oli kyllä oikein, mutta räikeävärinen kansikuva hämmästytti minut – ja vielä enemmän, kun katsoin tarkemmin: Vasen puoli oli punainen ja oikealta tähtäsi sitä sinimustalta pohjalta käsi, jonka etusormi oli muuttunut revolverin piipuksi! Tajusin heti symboliikan: Informaatiosota olikin kannen tekijän mielestä sitä, että ”fasistit” (sinimustat) ampuvat sosialistista kansaa (punaisia). Soitin WSOY:n hallituksen puheenjohtajalle, professori Melanderille, joka ymmärsi heti provokaation.

Painotalossa alkoi tapahtua. Arvostelua varten oli jo kirjoja lähetetty lehtien toimituksille. Ne pyydettiin takaisin ja luvattiin uudet tilalle. Kiireessä kannet muutettiin yksinkertaisiksi sinivalkoisiksi. – Kaikki eivät palauttaneet kirjaa ja niin näitä provokaatiotuotteita jäi muutama kymmen talteen bibliofiilisinä harvinaisuuksina.

Kesän korvalla pääsin matkustamaan Bolognaan sovittuun tapaamiseen professori Vittorio Capecchin kanssa, joka toimitti Quality & Quantity -lehteä. Siinä oli juuri julkaistu artikkelini "The Conceptual Representation of Choice Behavior and Social Interaction".

Bolognassa tein mielenkiintoisen havainnon: Kampuksella oli eräälle seinälle liimattuna jo hiukan repeillyt juliste, josta kuitenkin näki, että siihen painettu kuva oli täsmälleen, jokaista pikkupiirrettä myöten sama kuin Ylioppilaslehden etusivulla kerran näkemäni kuva, samalla laatalla tai sen kopiolla painettu! Jäljet johtivat Moskovaan. Tyylikin oli selvää sosialistista realismia. Capecchi tiesi mainita vain, että jotkut anarkistiylioppilaat olivat aikanaan julisteen liimanneet seinään.

Vuosina 1970 ja 1971 jouduin selvästi taistolaisten silmätikuksi – ehkä paljastavien lehtiartikkeleitteni takia ja ehkä siksi, että olin jo kauan toteuttanut sosiaalipsykologian laitoksella "yliopistodemokratiaa" sen terveessä muodossa, kutsumalla ylioppilaita keskustelemaan laitoksen toiminnasta viikottaisissa kokouksissa. Sehän oli taistolaisten mielestä selvää "porvarillista reformismia" ja vallankumoukselle vaarallista – ja verrattavissa sosialidemokraattien ja saarislaisten "pehmoiluun", joka turmelee koko vallankumoushengen.

Paavo Seppänen, joka toimi dekaanina tänä aikana, kertoi, että hänelle oli eräs assistentti, joka kävi "vasikkana" taistolaisten kokouksissa, näyttänyt vakavaksi päätökseksi tarkoitetun "hirttolistan", jossa hän oli ensimmäisenä ja minä toisena – vasta toisena.

Eräs tapaus osoitti selvästi, että jonkinlaiset "vakoilijat" seurasivat tarkkaan tekemisiäni – josko niissä olisi virkavirheitä tai muita syyttämisen aiheita. Eikä tämä ollut mitään "vainoharhaa" vaan totista totta:

Kun olin kutsuttuna Itävallan Graziin pitämään esitelmää saksankielisten maiden psykologikongressissa, kokouspaikalle soitettiin Helsingistä ja soittaja tiedusteli järjestäjiltä, onko totta, että olen Grazissa esitelmöimässä. Vastaaja hämmästyí ja ilmoitti, että olin hänen vieressään ja että hän antaisi puhelimen minulle. Silloin puhelu katkesi silmänräpäyksessä. Ystäväni kongressissa olivat ihmeissään. Oliko Suomessakin Itä-Saksan tapaan salainen tiedustelu aina ihmisen kintereillä?

Taistolaiset laativat todella pitkän syytöslistan valheita minun saattamiseksi pois virastani. Ehkä näissä valheissa eniten minuun koski se, etten muka ollut tehnyt lainkaan tieteellistä työtä. (Mitä sitten olivat olleet nämä kellon ympäri pyöreät työpäiväni kokeitten ja simulointiohjelmien teossa, lukuisat artikkelini, kirjani "Valta ja vallan" käyttö, oppikirjan valmistelu yhdessä Klaus Helkaman kanssa! Tyhjääkö kaikki?) – Tämä väite jos mikä katkeroitti mieltäni ja masensi – siitä huolimatta, että tiesin syytökset karkeiksi valheiksi.

Peloissaan rehtori määräsi yliopiston juristit tutkimaan asiaa. Uusi Suomikin julkaisi kookkaana uutisena syytteet. – Minua kuulusteltiin. Kun vihdoinkin kesän tullen juristit saivat työnsä valmiiksi todeten kaikki syytökset paikkansa pitämättömiksi, tästä oli Uudessa Suomessa pieni maininta, palstantäyteuutinen, muualla ei mitään. Rikastuinpahan yhdellä kafkamaisella kokemuksella.

Kun opetuksesta oli minulta kaikki ilo ja innostus poissa, pelastus tuli siinä muodossa, että sain syyskaudeksi, puoleksi vuodeksi, Suomen Akatemian apurahan ja virkavapauden tieteellistä työtäni varten. Taistolaisväki riemuitsi. ASS:n tiedote totesi, ettei Rainiota näkynyt yliopistolla, ja selitti, että hänet oli erotettu virastaan...

11.

Kuten olen kertonut, Pekka Hintikan tunsin jo koulupoika-ajoilta, jolloin hän oli ollut veljeni luokkatoveri, Jyväskylän lyseon ehkä kaikkien aikojen etevin oppilas. Hän oli sitten suorittanut samanaikaisesti Teknillisessä Korkeakoulussa diplomi-insinöörin ja yliopistossa filosofian maisterin tutkinnot – pääaineena matematiikka – ja oli nyt matematiikan opettajana Helsingin teknillisessä opistossa. Osakunnan kuraattorina ollessaan hän oli paheksunut minun "radikaalisuuttani", mutta olimme silti hyvät ystävät.

Myös Pentti Sillantaus, kansanedustaja, oli osakuntatoverini. Pekka tapaili häntä usein Eduskunnan kahvilassa ja pyysi usein minutkin mukaan. Takahuoneessa kävimme pitkiä keskusteluja television ja radion tilasta Suomessa, niiden taistolaisista toimittajista ja loputtomasta kuulijain aivopesusta ja manipuloivista ohjelmista.

Pekka Hintikka oli Suomen Kotien Radio- ja Televisioliiton alkuunpanija ja järjestänyt minut valtuuskunnan puheenjohtajaksi, mikä ei ollut aivan vähäinen tehtävä. Yleisradio oli tosin Eduskunnan määräämisvallassa. Sekä ylintä valtaa käyttävässä hallintoneuvostossa että ohjelmaneuvostossa istuivat puolueitten valitsemat edustajat – enimmäkseen kansanedustajia, jotka hiippailivat kokouksissa sen verran,

minkä kiireiltään ehtivät. 1960-luvulla radikaalit vasemmistolaiset olivat hivuttautuneet toimitukseen. Huomattava osa toimittajista oli taisolaisia – Marxinsa hyvin lukeneita – ja he tekivät aivan mitä halusivat. Ohjelmaneuvostossa tosin kokoomuslaiset Seikko Eskola ja Kai Lehtonen yrittivät parhaansa, mutta suuriin muutoksiin heidän voimansa ei riittänyt. – Tämä oli tuo kuuluisa ”Repo-radio”, jota johti ystäväni Eino S. Repo – sidottuna tarkkaan noudattamaan Kremlin vaatimuksia.

Kun mainitun liiton kokouksessa henkilövalinnat oli tehty, kiukustuneet puheet Yleisradion punaisuudesta ja kansan tuomiosta pidetty ja minä nuijinnut kokouksen päättyneeksi, huomasin eteisessä pois lähdössä Lauri Pihkalan eli ”Tahkon”. Hän oli valmistumassa tapansa mukaan jalkamatkalle läpi puolen Helsinkiä. Tarjosin hänelle kyydin autossani ja – ihme kyllä – hän suostui.

Asetuttuani ohjuspyörän ääreen, ”Tahko” ryhtyi neuvomaan tietä hänen kotiinsa. Minä kerroin, että tunnen kyllä tien. ”Mistä sinä se tiedät?” kysyi ”Tahko” ihmeissään, narisevalla äänellään. ”No, minähän saattelin usein Railia osakunnasta kotiin”, vastasin ja muistelin, että Raili oli nyt rouva Rintala, kirjailija Paavo Rintalan vaimo. ”Tahko” katseli minua hetken hyvin tarkasti ja tutkivasti ja sitten paukautti: ”Olisit nainut sen, ettei se olis joutunut sille helevetin kommunistille!”

Minulle, ”toivevävyllään”, Tahko Pihkala otti sitten tavakseen soittaa silloin tällöin ja kun hänen tunnusomainen naukuva äänensä kuului puhelimesta, tiesin aina odottaa jotakin uutta, tärkeää keksintöä – olihan hän vasta 80 vuotta täyttänyt ja mieli virkeimmillään.

Kerran hän paneutui perusteellisesti naisten muotiin:

”Minun mielestäni tuo naisten muoti on perin kymmällistä, kun hameen pituus vaihtuu joka vuosi. Jos se nyt on pitkä niin se on taatusti ensi vyonna lyhyt. Eikö voitaisi menetellä niin, että tehtäisiin hameeseen sellainen pöikittäinen pliseeraus ja sellaiset narut, joilla niitä hameita voisi nöstää ja laskea, niin kuin salusiineja ikkunassa...”

12.

Pekka Hintikan ja Pentti Sillantauksen keskustelussa kaiketi syntyi ajatus asettaa minut lähestyvissä tammikuun vaaleissa Kokoomus-puolueen kansanedustajaehdokkaaksi. Niinpä eräänä aamuna minua tapaamaan tuli puoluesihteri Veikko Tavastila – joka sattui olemaan luokkatoverini Jyväskylän lyseosta – ei kovin etevä, mutta jo koululuokassa rehti ja suosittu, luontainen johtaja.

Veikko toivoi minun tulevan ehdokkaaksi ja kun kerroin, etten ole koskaan osallistunut politiikkaan enkä kuulunut mihinkään puoluee-

seen, hän ilmoitti, että ainoa seikka, mikä minun tulisi muistaa, oli se, etten arvostelisi presidentti Kekkonen. – Noottikriisi oli jo kaukainen asia ja monet hänen toilaüksensa – kuten tuo puhekin Konservatori-ossa – olivat sentään pieniä asioita valtakunnassa. Ei, ei minulla ollut paljonkaan Kekkonen vastaan, joskaan en aivan täyttä vaikenemistä voinut mennä lupaamaan.

Lupasin miettiä asiaa ja kertoa päätökseni seuraavana päivänä. Veikko sanoi odottavansa huomiseen.

Soitin ”Vanhalle Masille”, hyvälle ystävälleni Sakari Talvitielle Uuden Suomen toimitukseen kysyen hänen neuvoaan. Hän oli kovin kielteinen: ”Holkeri haluaa vain käyttää sinua hyväkseen ja pudottaa Lauri Puntilan pois eduskunnasta. Holkeri huolehtii samalla siitä, ettei sinua valita.” Tiesin kyllä, että Puntila oli tullut valituksi eduskuntaan sosiaalidemokraattien äänillä vuonna 1966 ja että toisaalta Sakari ei voinut sietää puheenjohtaja Holkeria, mutta hän tuntui liioittelevan asiaa – enhän minä pystyisi Puntilaa pudottamaan, poliittisen historian professoria ja aikoinaan presidentti Risto Rytin sihteeriä.

Laura, vaimoni, jätti asian kokonaan minun päätettäväkseni. – Mietin ratkaisua illan ja tovin iltayötäkin. Lopulta tulin siihen tulokseen, että työ yliopistolla olisi hukkaan heitettyä niin kauan kuin taistolaiset siellä temmeltävät ja että olisi helpompaa torjua ajan hulluutta eduskunnasta kuin keskellä rähinäjoukkoa. (Minulla ei ollut mitään aavistusta siitä, että tuota ”ajan hulluuden” torjuntaa riittäisi yllin kyllin myös eduskunnassa.)

Aamulla ilmoitin Veikolle ottavani tehtävän vastaan. – Antaessani siten tarpeellisia tietoja itsestäni Kokoomuksen Helsingin piiritoimistossa, tiedustelin, pitäisikö olla puolueen jäsen. ”Kyllähän se hyvä olisi, mutta ei välttämätöntä”, totesi piirin puheenjohtaja Wasastjerna. No, minä liityin jäseneksi ja muodollisesti kirjattiin Käpylän Kansallisseuraan.

Assistenttini Ilpo Vilkkumaa sai jostakin tiedon tapahtuneesta ja kuulutti sen julki ylioppilaitten kahvilassa pannen toimeen arvauskilpailun siitä, minkä puolueen ehdokkaaksi olin ruvennut. Kaikkia vaihtoehtoja tuotiin esiin, jotkut harvat jopa mainitsivat Kokoomuksenkin.

Tavatessani Lauri A. Puntilan, hän kysyi, onko huhuissa perää. Kun kerroin asian, hän lähti heti puhelimeen. Sain myöhemmin tietää, että hän oli ilmoittanut peruuttavansa ehdokkuutensa vaaleissa. Asia suretti minua. Sellaista en suinkaan ollut tarkoittanut.

Kun ystäväni kuulivat uutisen, ”Petrus” ehdotti heti järjestettäväksi suuret ”postimerkkien nuolijaiset” vaalikirjeitten lähettämiseksi. Keksin

tekosyitä sen torjumiseksi, sillä äkkiä huomasin, etteihän minulla ollut varattuna pennin hyrrää vaalikuluihin, sen enempää postimerkkeihin kuin muuhunkaan – eikä puolueesta ollut asiaa otettu ollenkaan puheeksi.

Viisas Pekka Hintikka keksi, että avattaisiin hänen ja minun yhteinen pankkitili, jolla vaalien vaatima mainonta hoidettaisiin – ilman että minä saisin rahoituksesta minkäänlaisia tietoja. Siten olisin vapaa kakista sidonnaisuuksista.

Pekka järjesti tilille rahaa, ei kertonut, mistä ne tulivat eikä itse koskaan esittänyt vaatimuksia, miten minun tulisi toimia, hän tiesi sen muutenkin.

Läksin kiertämään tiedemiespolulleni rakennettua barrikadia politiikan hyllyvää polkua pitkin – tietämättä, veisikö se kauniille honkaharjulle vai synkkävetisille soille.

OSA

4.

LUVUT XIX-XXIV

Eduskunnassa

1.

Vaalitaistelusta tuskin voi minun kohdallani puhua. Pekka järjesti erään tunnetun mainostoimiston hoitamaan suunnitelmallisen ilmoittelun, joka pakostakin jäi suppeaksi, mutta väitettiin välttämättömäksi. Helsingissä ei ehdokkaalta edellytetä lukuisia puhetilaisuuksia eikä etevää poliittisten kysymysten ratkaisua, riittää, että hän on ”tunnettu henkilö”. Minun kohdallani ilmeisesti taistolaiset olivat jo kauan pitäneet huolta siitä, että olin. (Saamani äänimäärän he selittivät sitten sillä, että juuri he itse olivat äänestäneet minua – saadakseen minut pois yliopistolta...)

Olin mukana, kun Kokoomuksen Helsingin ehdokkaista otettiin ryhmäkuva, ja puolueen julisteissa olin yhtenä monista. Mukana olin myös Hotelli Helsingissä, jossa eräässä yleisölle suunnattoman kalliissa illanvietossa tämä ehdokasryhmä esiteltiin – niin kuin Korkeasaaren apinatarhassa ikään. Iskelmätaivaan huipputähti oli palkattu laulamaan: ”Vapautta siksi vaalikaamme, niin kuin vaalii sitä Kokoomus...” ja ”Hinta leivän nousee vaan...” Muistan, että hänellä oli tiukka housupuku, kaunis, solakka vyötärö ja vyötäröllä hopeakoristeinen vyö. Ainakin esiintyjän Kokoomus oli hyvin valinnut – entä sitten ehdokkaat?

Sillä tavalla hiljalleen sopeuduin rooliini. Kerran pidin jonkin järjestön tilaisuudessa ensimmäisen poliittisen puheenikin – jokseenkin avuttoman ja vastoin tapojani paperista lukien. Kokoomuksen omiin perusjärjestöihin, kansallisseuroihin, minua ei kutsuttu. En osannut sitä ihmetellä.

Pertti Salolainen vihjaisi minulle kerran kahden kesken – ikään kuin ”ystävän neuvon” antaakseen – että poliitikon pahimmat viholliset ovat puolueen ehdokkaat, jotka kilpailevat samassa vaalipiirissä. Varmaan niin, vaikka minä koin kaikki – jos nyt ei aivan toverillisina, niin ystävällisinä kumminkin. Olin kokematon.

Vaaleissa sain ääniä runsaat 5 000 ja tulin valituksi Kokoomuksen Helsingin ehdokkaista toiseksi viimeisenä. Ne, jotka politiikasta jotakin tietävät, pitivät äänimäärää ensikertalaiselle harvinaisen suurena. Se hi-
veli mukavasti itserakkautta, varsinkin, kun kerrottiin Päiviö Hetemäen sanoneen ennen vaaleja minusta: ”Paras mies Helsingistä!”

2.

Nousu Eduskuntatalon mahtavia ja loputtomia portaita ylös tasanteelle juhlevien graniittipylväiden väliin oli jo tuttua, mutta nyt ensimmäisen kerran kansanedustajana uudella tavalla juhlallista – vähän kuin olisi antiikin Kreikassa ottanut pyhällä tiellä askelia kohti Delfoin oraakkelia.

Vahtimestari kiirehti ohjailemaan tulijaa ja kohteli häntä kuin ruhtinasta. Tämä oli toista kuin aikaisempi ”lobbailuni” ihan tavallisena kansalaisena käytävillä ja kahvilassa.

Ensimmäistä kertaa eduskuntaryhmän huoneeseen tullessani olin paikalla hyvissä ajoin. Vain muutama edustaja istuskeli papereitaan tutkien paikoillaan. Katselin, oliko missään merkkiä minulle tarkoitetusta istumapaikasta – niin kuin juhlaillallisilla on tapana osoittaa merkkihenkilöille paikkansa pöydässä... Ei ollut. Viimein Timo Mäki – orpouteni nähdessään – kohotti päätään papereistaan, osoitti vastapäistä tuolia ja neuvoi: ”Istu siihen. Se on tyhjä.” – Myöhemmin tulin huomaamaan, ettei ole mitenkään samantekevää, missä kukin istuu. Tämän sattuman kautta Timosta tuli ajan mittaan ehkä paras auttajani ja ystäväni ryhmässä. (Hän ei onneksi ollut samasta vaalipiiristä.)

Mikäli oikein muistan, ensimmäisessä kokouksessa valittiin yksimielisesti Raimo Ilaskivi eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi. Ajattelin, että se oli hyvä valinta – sen verran Raimoa tunsin ja pidin häntä koko joukon älykkäimpänä ja taitavimpana. Tosin Pentti Sillantaus, joka oli evästännyt minua kuvauksilla kokoomusryhmän jäsenistä, luonnehti häntä yhdellä sanalla: ”Peluri”.

Olin tehnyt eräänlaisen sosiometrisen kartan ryhmästä Pentin kuvausten mukaan, vaikkakin minulle vähitellen tarkentuva käsitys tuli poikkeamaan siitä monessa kohdassa.

Meitä oli kaikkiaan 34 kansanedustajaa – maaginen luku: juuri se määrä, mikä perustuslain mukaan riittää estämään perustuslaillisessa järjestyksessä säädettävän lain kiireellisyyden. Tämä edellyttää, että ryhmä on yksimielinen. Huomasin aikaa myöten, että sitä Kokoomuksen ryhmä oli harvoin. Tietysti näin suureen joukkoon jo mahtui monta osaryhmää – taikka ”jengiä”, jos niin halutaan sanoa.

Pentti Sillantausten kuvauksen mukaan yhden, mielipiteiltään yhdenmukaisen, ”uudistusmielisen” ryhmän muodostivat ns. ”remonttimiehet”, tärkeysjärjestyksessä:

Juha Vikatmaa, Ilkka Suominen, Antero Salmenkivi, Jouni Mykkänen, Matti Jaatinen, Sinikka Linkomies-Pohjala ja Matti Hokkanen. Heidän eräänlaisia sitoutumattomia myötälijöitään olivat *Harri Holkeri, Erkki*

Huurtamo, Pertti Salolainen ja Elsi Hetemäki-Olander.

Remonttimiesten vastapainoksi voi nimetä vähemmän kiinteän ”konservatiivisten”, Kokoomuksen vanhoista perusarvoista kiinni pitävien ryhmän:

Tuure Junnila (joka itse asiassa oli ”ylväs ja yksinäinen”, rakensi oman kriittisen kantansa tärkeissä asioissa, mutta ei yrittänytkaan vaikuttaa muihin, koska tiesi sen turhaksi Harri Holkerin ollessa puolueen johdossa), *Gunnar Laatio, Pentti Mäki-Hakola, Olavi Lähteenmäki, Mikko Asunta, Juuso Häikiö, Olavi Nikkilä, Alli Vaittinen-Kuikka, Salme Katajavuori, Tauno Vartia, Eero Lattula, Lauri Impiö* ja minä.

Tämänkin ryhmän liepeillä oli tietynlainen sitoutumaton joukko: *Raimo Ilaskivi, Timo Mäki, Erkki Häkämies* ja *Saara Mikkola*.

On vielä 6 jäsentä, joita ei Pentti enkä minäkään pystynyt luokittelemaan näihin kahteen ryhmään ja joiden kanta selvisi yleensä vasta napin painannassa – jos selvisi. *Anna-Liisa Linkola* oli varapuheenjohtajana sidoksissa ryhmäenemmistön päätöksiin eli noudattamaan Holkerin kantaa. Muut 5 olivat: *Pekka Jokinen, Sirkka Lankinen, Arto Lampinen, Mauri Miettinen* ja *Mauri Seppä*.

Ryhmän sosiometrinen perusjako, jonka siis tunsin alusta pitäen, ei tiennyt hyvää päätöksenteon kannalta – varsinkin, kun Junnila pitäessään ryhmän vanhimmalle kansanedustajalle kuuluvaa vaalikauden aloituspuhetta varsin sarkastisesti nimesi koko puolueen sen nykyisessä tilassa ”vanhojen vaatteitten kaupaksi”, joka myy pois vanhoja aatteitaan.

Itse asiassa jakautumisessa ei varsinaisena syynä ollut mikään ideologinen näkemysero vaan yksinkertaisesti se, että nuoret kansanedustajat Holkeri mukaan luettuna odottivat pääsyä joskus ministereiksi ja siksi oli kaikessa myötäiltävä Kekkosta ja kekkosmyönteisiä puolueita. Vain Huurtamo ja Junnila olivat joskus olleet Kokoomuksen ministereinä, edellinen Virolaisen hallituksessa 1964–66 ja Junnila joskus muinaisuudessa, tarkemmin sanoen 1950-luvun alkupuolella.

”Remonttimiehet” – ja erityisesti puolueen puheenjohtaja Harri Holkeri – kokivat vaalivansa Juha Rihtniemen perintöä. Tämä oli nuorena (38-vuotiaana) noussut puheenjohtajaksi voittaen vastaehdokkaansa Tuure Junnilan ja Kokoomuksen suuren vaalivoiton jälkeen vuonna 1970 yrittänyt muodostaa hallitusta, viime vaiheessa Kokoomuksen, ruotsalaisten ja liberaalien vähemmistöhallitusta. Se yritys oli tuomittu epäonnistumaan, koska sitä vastustivat sekä Kekkonen että – ennen kaikkea – Neuvostoliitto. Rihtniemi oli sairastunut keuhkokuumeeseen jo vaalitaistelun aikana ja kävi raskaat neuvottelut sairaana ja väsyneenä

nä ja kuoli tammikuun 12. päivänä vuonna 1970, siis vain 2 vuotta ennen tässä kuvattua eduskuntaryhmän järjestymistä. Muisto oli tuore ja remonttimiehet pitivät sitä velvoittavana.

Kun puhemiehet oli valittu – ja Kokoomuksen Lähteenmäestä tullut ensimmäinen varapuhemies – valittiin suuri valiokunta, jonka ensimmäinen tehtävä oli päättää valiokuntien kokoonpanoista. Perinteisesti se oli tapahtunut siten, että kaikkien puolueitten yhteiselle, epäviralliselle luottomiehelle annettiin eduskuntaryhmistä luettelo niiden ehdottamista jäsenistä ja tämä luottomies rakensi niistä kaksi listaa suhteellista vaalia varten, sosialististen puolueitten eli vasemmiston ja ei-sosialististen eli oikeiston listat – laskien huolellisesti, että kaikki puolueet saivat edustuksen suhteessa kokoonsa. Tätä vaikeaa luottamustehtävää oli tällä kertaa suorittamassa Timo Mäki. Listat olivat teknisesti onnistuneita, t.s. jos kaikki vasemmistolaiset äänestäisivät omaa listaansa ja oikeistolaiset omaansa, suhdeluvut olisivat sellaiset, että kaikki listalla olleet tulisivat valituiksi. – Suuri valiokunta kävi äänestämään. Mutta ensimmäisen kerran historiassa kävi nyt niin, että laskelmat pettivät: vasemmiston lista sai huomattavasti enemmän ääniä kuin oli ennakoitu. Kaikkiin valiokuntiin tulisi siten vasemmisto-enemmistö, kun eduskunnassa oli oikeisto-enemmistö! Eduskunnan toiminta kävisi mahdottomaksi. Kaikki esitykset saisivat valiokunnissa vasemmiston päättämän muodon ja eduskunta sitten hylkäisi nämä aina!

Kävi ilmi, että Vennamon koko joukko suuressa valiokunnassa oli äänestänytkin vasemmistoa, listaa, jossa sen edustajia ei ollut mukana! Vennamo myönsi asian ja selitti, että hänen mielestään eduskunnassa ei ollut sosialistista eikä ei-sosialistista enemmistöä – sinänsä ovela ajatus käyttää hyväksi puolueen vaa’ankieliasemaa. – Suuren valiokunnan päätös hylättiin eduskunnassa ja vaalit uusittiin. Tällä kertaa Vennamo käyttäytyi ”kiltisti”. – Katastrofivaroitus oli kuitenkin annettu!

Tulin valituksi sivistysvaliokuntaan – toivomukseni mukaan – ja johonkin merkilliseen ”toiseen lakivaliokuntaan”, jota johti Vennamo ja jonka varsinaisesta roolista eduskuntatyössä kukaan ei ollut perillä – olipahan vain jonkinlainen toisarvoisten lainmuutosten leimauspaikka, yksi Eduskunnan rudimenteista, sappirakko tai umpisuoli. – Lisäksi jouduin suureen valiokuntaan.

3.

Ihminen voi politiikassa tahtomattaan ja aivan aavistamattaan pienen-pienellä teollaan joutua panemaan liikkeelle suuria asioita – asettumaan tietämättään ”Kohtalon” asemaan tai – vähemmän juhlallisesti

sanoen: suurten tapahtumisten laukaisevaksi releeksi.

Kerran satuin – tyhjää tuolia etsiessäni – istahtamaan Eduskunnan kahvilassa vennamolaisten erään johtohahmon Mauno Kurpan seuraan. Vaihdettiin jokunen sana kuulumisia ja mainitsin siinä viimeisen tietoni, että Veikko Vennamo oli uudelleen julistanut eduskuntaryhmälle, ettei Eduskunnassa ole ei-sosialistista enemmistöä. Voinlin: ”Te olette siis kaikki sosialisteja.” – Tiesin, että Kurppa oli varakas maanviljelijä. Hän meni punaiseksi kasvoiltaan ja murahti: ”Eikä helvetissä ollakaan!” Saman tien hän kimposi pystyyn ja lähti ryhmäkokoukseen.

Se ei ollutkaan mikään tavallinen kokous. Huhu tiesi kertoa, että sielä oli karjuttu ja lyöty nyrkillä pöytään. Vennamo oli kokonaan menettänyt malttinsa. Ei kulunut paljon aikaa siihen, että enemmistö ryhmästä – 12 jäsentä – perusti Kurpan johdolla oman ryhmänsä. Timperit saivat töitä jakaessaan eduskuntaryhmän kokoushuoneen väliseinällä kahtia. Ennen pitkää SMP:stä eronneet perustivat oman puolueen, SKYP – Suomen Kansan Yhtenäisyys-Puolue. Jonkinlainen paradoksi sekin. Poliittikan kielessä hajottajat voivat sanoa olevansa yhdistäjiä – eikä siihen ole nokan koputtamista.

Muuten kevätkausi Eduskunnassa sujui rauhallisesti, koska Paasion II hallitus oli ns. vähemmistöhallitus eikä voinut antaa poliittisesti kiistaa aiheuttavia lakiesityksiä. Se istui syksyyn asti.

Totuin nauttimaan lyhyistä istunnoista ja ”vanhojen” tapaan pistää vahtimestarien saliin pöydille lomat siistit paperipinot liuska liuskan jälkeen paperikoriin – hiukan rypistin otsaani muutamien hallituksen esitysten kohdalla ikään kuin olisin ymmärtänyt ne. Varsinainen valtioviisaus asusti kahvilan pöydissä, joiden äärestä uusi kansanedustaja saattoi löytää strategisen kuuntelupaikan ja korvat höröllä painaa mieleensä kenen tahansa, vaikka ministerin, kannanottoja.

Satuin Ahti Karjalaisen kanssa samaan kahvipöytään ja käytin tilaisuutta hyväkseni kysyäkseni, mikä kanta hänellä oli nuorison kohtuuttomilta tuntuviin poliittisiin vaatimuksiin. Virolaisen kannan hyvin tiesin, mutta Karjalaisen en. Hän oli tunnetusti vaitelias. Nyt hän vastasi: ”Annetaan, mitä ne pyytää, ja silloin niiltä on hampaat pois... hampaat pois...” Sitten hän vaiken. Minä poistuin kiitollisena – saatuani kuulla näin selväsanaisesti tiivistelmän Keskustapuolueen ”edistyksellisen” siiven, kuuluisan K-linjan, poliittisesta ideologiasta.

4.

Pitkälliset neuvottelut enemmistöhallituksen muodostamisesta veivät viimein syksyllä tulokseen, kun Paasion hallitus jätti paikkansa ja

Kekkonen määräsi vastahakoisen Keskustapuolueen mukaan Sorsan johtamaan hallitukseen. Kuka oikeastaan määräsi ja minkälaisen hallituksen, sitä kannattaa tässä yhteydessä tarkistaa.

Olin ystäväystynyt ”reilun miehen”, keskustan ”mustaan tusinaan” kuuluvan Pekka Vilmin kanssa. Hän kertoi minulle tapauksen, joka ei sietänyt julkisuutta. Keskustan eduskuntaryhmä oli saunan lauteilla, kun joukkoon oli ilmaantunut Neuvostoliiton lähetystön korkea virkamies ”keskustelemaan hallituskysymyksestä”. Osoittautui, että hänellä oli valmiina omat (Kremlissä laaditut) ehdotukset ministereiksi sopiviksi henkilöiksi. Vilmi kertoi silloin lähteneensä kimpaantuneena tiehensä ja huutaneensa: ”On häpeällistä, että tämän maan ministereistä ruvetaan keskustelemaan vieraan valtion edustajan kanssa!” Hän sai peräänsä Ahti Pekkalan, joka vaati häntä palaamaan ja pyytämään anteeksi sanojaan. Pekka Vilmi ei semmoiseen alistunut.

Suuren vaalivoiton saaneen Kokoomuksen Kekkonen jätti edelleen oppositioon. – Kekkonenko jätti vai olisiko sitä jostakin muualta vaadittu...

Kalevi Sorsa oli poliittikkona suhteellisen nuori, sosialidemokraattien piirissä suorastaan pyrstötähden lailla ilmestynyt kyky, jonka aatemaailma oli lähempänä kommunisteja kuin vanhoja ”asevelisocialidemokraatteja”. Hän oli valmis käyttämään poliittisessa pelissä ns. ”Moskovan korttia” – leimaamaan neuvostovastaiseksi ja maalle vaaralliseksi kaiken puhtaasti sisäpoliittisenkin vastarinnan. Poliitikassa nousi myrsky toisensa jälkeen. Neuvostoliitossa koettiin tilanne otolliseksi ja painostus siltä taholta oli vahva – niin että historioitsijat ovat kutsuneet 1970-lukua ”uusiksi vaaran vuosiksi”. Olihan Kremlin diktaattorina nyt rempseän ja talonpoikaisen Hruštšovin – Kekkonen ystävän – tilalla Brežnev, Tshekkoslovakian alistaja, ”kova kasvo”.

Minulle hallituksen vaihdos merkitsi heti ankaraa työtä, sillä opetusministerinä jatkoi Paasion ”nappulaliiga”-hallituksesta Sorsan hallitukseen siirtynyt Ulf Sundqvist – samainen Sundqvist, joka SDP:n puoluekokouksessa julisti: ”Jos emme perustuslakien muuttamisen tietä pääse siirtymään sosialismiin, me *kasvatamme* joukot siihen.” – Nyt hänellä oli tukenaan – ainakin muodollisesti – eduskunnan enemmistö. Toivonrikkaasti hän antoi lakiesityksen korkeakoulujen hallinnon uudistamisesta. Se sai nimen ”Lex Sundqvist” ja oli asiallisesti sama kuin jo kerran torjuttu ”Lex Virolainen” eli rakentui ”mies ja ääni”-periaatteelle.

Kun lakiehdotus tuli sivistysvaliokuntaan, laadin heti valmiiksi vastalauseen, koska tiesin, että valiokunnan lausunto tulee noudattamaan hallituksen esitystä. Rakensin vastalauseeseen sisältyvän rinnakkaislakiehdotuksen *virkevastuun* periaatteelle, jonka mukaan sallittaisiin eri

sidosryhmien osanotto monijäsenisiin päätöksenteko-eliimiin, kuitenkin niin, että vähintään puolet sellaisen jäsenistä olisivat virkavastuulla toimivia, käytännössä professoreita. Olin neuvotellut asiasta Professoriliiton kanssa ja siellä esitykseni oli hyväksytty.

Kokoomus oli puolueena minun mielessäni suuri sankari, se kun oli rivit tiukkoina jarrutuksellaan torjunut ”Lex Virolaisen”. Hämmästykseni oli siksi suuri, kun kohtasinkin yllättävän vastustuksen eduskuntaryhmässä. Se ei koskenut vastalauseeni sisältöä vaan Vikatmaa vaati, että sitä ei olisi saanut tehdä lainkaan. Asiasta piti äänestää ja sain taakseni niukan enemmistön, hyvin niukan. Kaikki ”remonttimiehet” äänestivät minua vastaan. Eikä siinä kaikki! Puolueen ylioppilasjärjestö ”Tuhatkunta” antoi lehdistölle lausunnon, jossa annettiin tuki ”mies ja ääni” -periaatteelle ja ilmoitettiin kokoomusnuorison vastustavan ehdottomasti ”professori Rainion” esityksiä.

Kuvitelmani Kokoomuksesta ”sankarina” oli romuttunut hetkessä. Olinko valinnut väärän polun? Kenties vaikeudet eivät edes jäisi tähän.

Jokin pieni muutos ”Lex Sundqvistiin” valiokunnassa tehtiin, mutta muuten se eteni Eduskunnassa hallituksen suunnitelmien mukaan. Omituista! Näin tapahtui, vaikka ”koko kansan” tiedettiin olevan tätä järjettömyyttä vastaan. Hallituspuolueittenkin edustajat olivat tästä selvillä, mutta äänestivät ”pitkin hampain” toisessa käsittelyssä ja sitten suuressa valiokunnassa valiokunnan mietinnön puolesta. Jotkut heistä ehkä toivoivat ihmepelestusta pinteestä. Oppositio ei pystynyt lakia torjumaan, vaikka jokunen hallituspuolueitten edustajista lipeäisikin opposition mukaan. Oli tosin liikkeellä sellaisiakin huhuja, että hallituspuolueet kaikessa hiljaisuudessa olivat tosiasiassa valmiit hylkäämään ”Lex Sundqvistin”.

Eduskunnassa sai varata puheenvuoron varhaisesta aamusta alkaen sinä päivänä, jolloin istunto pidettiin. Tiesin tämän, uhrasin herkullisen aamu-unien hetken ja riensin istuntosaliin jo kello 8:n tienoissa varamaan puheenvuoroa, jossa esittäisin lakia hylättäväksi. Tapasin salissa samalla asialla vennomalaisen Juhani Kortesalmen, joka osoitti minulle kakkospaikan jonossa, viereisen tuolin. SMP halusi taaskin kunnian tulla mainituksi lain hylkäysesityksen tekijänä. Mieleeni juolahti silloin eräs Eduskunnan toiminnan erikoisuus ja kysyin Kortesalmelta: ”Arvelko onnistuvasi?” – Juhani oikein kivahti: ”Totta kai!” Ja hän ilmoitti olleensa jo kaksi tuntia jonon ykköspaikalla. ”Älä ole niin varma”, sain kettumaisesti ja läksin asioimaan kahvilan puolelle.

Eduskunnan puhejärjestys oli sellainen, että ministeri saattoi saada – ohi jonon – puheenvuoron silloin, kun sitä pyysi. Minun oli siis löy-

dettävä joku ministeri jostakin. Mutta oli aamu ja kahvilassa istui vain puolustusministeri Gestrin. Kerroin hänelle, että SMP haluaa kunnian hylkäsesityksestä – jos nimittäin laki tulee hylätyksi, Kortessalmella kun on ensimmäinen puheenvuoro. Pyysin häntä olemaan läsnä istunnossa ja käyttämään ministerin puheenvuoron ennen Kortessalmea. Gestrin valitti sitä, että hänellä oli muuta tekemistä juuri silloin. Hän ei muistanut kenenkään muunkaan ministerin olevan paikalla... Mutta sitten hänen kasvonsa kirkastuivat: Mutta onhan Sundqvist itse. Gestrin lupasi hoitaa asian Ulfin kanssa, niin että tämä pyytää ensimmäisen puheenvuoron.

Näin kävi! Sundqvist pyysi puheenvuoron ensimmäisenä ja – mitä hän tekikään! Hän ehdotti oman lakinsa *hylkäämistä* – sillä tekosyillä, että se oli muuttunut valiokuntakäsittelyssä – ja Kortessalmi joutui esittämään oman hylkäävän esityksensä tämän jälkeen ja siis oikeastaan kannattamaan ministerin tekemää hylkäysehdotusta! Sen sanominen olisi ollut kova paikka vannoutuneelle oppositiomiehelle – ministerin kannattaminen!

Ennen kuin päästiin äänestämään, käytiin vielä vuorokeskustelu aivan ”Seitsemän veljeksien” malliin Juhaniin ja lukkarin – ei, vaan puhemies – välillä:

Puhemies: ”Keskustelu on päättynyt. Keskustelussa on edustaja Sundqvist edustaja Kortessalmen kannattamana esittänyt lain hylkäämistä. Onko selonteko oikea?”

Juhani (hyppää tuohtuneena seisomaan): ”Herra puhemies! Minä esitin lain hylkäämistä!”

Puhemies: ”Aivan niin. Siis edustaja kannatti ministeri Sundqvistin esitystä!”

Juhani (tulipunaisena): ”Herra puhemies! Minä en kannattanut edustaja Sundqvistin esitystä. Minä esitin lain hylkäämistä!”

Puhemies: ”Siis edustaja Kortessalmi tarkoitti kannattaa ministeri Sundqvistin tekemää hylkäämisesitystä.”

Juhani: ”Herra puhemies! En minä sitä tarkoittanut.”

Puhemies (kylästynein ilmein): ”Keskustelussa on edustaja Sundqvist edustaja Kortessalmen kannattamana tehnyt lain hylkäämisesityksen. Asiasta on äänestettävä. Teen seuraavan äänestysesityksen...”

Väliverho.

Sitten äänestettiin ja suuri enemmistö äänesti ”ei” eli hylkäsi suuren valiokunnan ehdotuksen (joka oli sama kuin tuo sivistysvaliokunnan ehdotus, mutta poikkesi hivenen hallituksen esityksestä).

Jäi hämärän peittoon, miksi hallituspuolueet nyt äkkiä halusivatkin hylätä Lex Sundqvistin. Vetoaminen muka siihen, että se oli valiokunnassa muuttunut, oli selväsi tekosyy – muutos oli mitättömän pieni. Jos saa arvata, voi hyvin kuvitella, että jokainen puolue oli oikeastaan tässä asiassa hajallaan ja varsinkin vanhat sosialidemokraatit kaikessa hiljaisuudessa jyrkästi nuoren radikaalin Sundqvistin haihattelua vastaan. Arvoitus tämä on minulle edelleenkin. – Poliitiikka on kuin pitkää satua, usein painajaismaista. Mutta kuten muissakin saduissa: Kun loppu on hyvin, kaikki on hyvin.

Niin kuin lapset laulavat: ”On maailmassa monta niin ihmeellistä asiaa...” On Eduskunnassakin.

Minähän olin oppinut *juonittelemisen* ensi askeleet. Päätin hankkia itselleni ketunnahkaisen hatun – häntineen.

Jääräpäät ja poikkeuslaki

Niitä on sellaisia periaatteella
ratsastavia jääräpäitä, joiden mielestä
perustuslakien pyhyys on tärkeämpi asia
kuin kansakunnan onni ja menestys.

– ADOLF HITLER

1.

Tullessani eduskuntaan minulla ei ollut aavistustakaan poliittisesta pommista, jonka pitkä sytytyslanka oli sihissyt jo vuodesta 1967, jolloin presidentti Kekkonen oli vaaleissa niukkana pitämänsä voiton johdosta turhaantunut ja lausunut oraakkelimaiset sanansa: ”Jos olen vielä 1974 kantaani sanomassa, niin ehdokkaaksi en halua enkä suostu.” Tämä oli tuolloin ymmärretty niin, että vuonna 1968 presidentiksi valituksi tullut Kekkonen omasta halustaan ei asettuisi enää ehdokkaaksi seuraavissa presidentinvaaleissa 1974, vaan presidentti vaihtuisi.

Sen jälkeen, kun Ahti Karjalainen oli ehdottanut, että ”jos riittävän voimakas ja laaja kansalaismielipide pyytää häntä (Kekkosta) olemaan vuoden 1974 jälkeenkin käytettävissä”, Kekkosta pyydetäisiin ”harkitsemaan tilannetta” uudelleen, presidentti Kekkonen varmisti kieltäytymisensä – ja varsin kummastuttavin perustein: ”Kuitenkin pitää jatkuvasti paikkansa, että presidenttiehdokkaaksi valitsijamiesvaaleissa en halua enkä suostu. Vuoden 1968 vaalitaistelu oli eräiltä osin *sen laatuinen, että minua ei voida sellaiseen vaalitaisteluun velvoittaa.*”

Samassa haastattelulausumassaan (18.4.72) Kekkonen oli kuitenkin peruuttanut kieltäytymisensä presidenttiydestä: ”Jos kansan enemmistö katsoo parhaaksi, että jatkan presidentintointia vielä maaliskuun 1. päivän jälkeen 1974, on minun jatkettava palvelustani. En osaa arvioida, millä tavalla tämä tulos on saavutettavissa, mutta *se ei olekaan minun huoleni.*”

Nämä merkilliset lausumat sisältyivät vastaukseen 5 puolueen

yhteiseen pyyntöön, että Kekkonen suostuisi jatkamaan presidenttinä. Mielenosoituskulkuun julisteena se olisi ollut: ”Presidentiksi – kyllä!! Vaaleihin – ei!!”

Tulee mieleeni pikkupojan pulma. Hänelle luvataan jäätelöä, mutta vasta kun on pessyt kätensä. Poika ei suostu vaan vaatii jäätelön ilman käsien pesemistä, koska hänen mielestään käsien pesu on vaivalloista ja *sen laatuista, ettei häntä voida siihen velvoittaa.*

2.

Kesän 1972 aikana puolueet pitivät puoluekokouksiaan. Yhtenä kiinnostuksen kohteena oli nyt, minkälaisen kannan ne ottaisivat presidenttikysymykseen.

Yllättäen SDP ei maininnut Kekkosta ollenkaan, vaati vain vanhan perinteensä mukaan presidentin valintaa eduskunnan tehtäväksi.

Liberaalisen kansanpuolueen puoluekokous katsoi, että mitään poikkeuslakia presidenttikysymyksessä ei voida hyväksyä.

Keskustan puoluekokouksessa ei otettu kantaa presidenttikysymykseen vaan valtuutettiin puoluehallitus ja eduskuntaryhmä neuvottelemaan siitä muiden puolueiden kanssa.

Ruotsalainen kansanpuolue ilmoitti vastustavansa poikkeuslakisuunnitelmia ja katsoi, että presidentinvaali on pidettävä normaaliin tapaan.

SMP oli yksimielisesti normaalivaalien kannalla ja asetti presidenttiehdokkaaksi Veikko Vennamon. Muuten puoluekokous oli hyvin riitaisa.

”Kansa oli puhunut” – tosin vain puolueittensa kautta. Siltä ei löytynyt mitään tukea normaalista menettelystä poikkeamiseen.

Kesän hiljaisuudessa tapahtui kuitenkin jotakin todella tärkeääkin:

Ulkoministeriöstä ilmoitettiin, että Suomen ja EEC:n eli Euroopan talousyhteisön välinen kauppasopimus oli valmis ja parafoiminen eli varmistaminen tapahtuisi lauantaina 22.7. Tätä pidettiin erityisesti kokoomuksen taholta erityisen tärkeänä Suomen siteenä länsimaihin. Samasta syystä sitä kommunistit ja vasemmistoradikaalit vastustivat.

Jos joku oli huokaissut helpotuksesta luullessaan, että asia oli näin ratkennut myönteisesti, hän sai pettyä raskain mielin: Sopimuksen parafoivat mainittuna päivänä Ruotsi, Itävalta, Sveitsi, Islanti ja Portugali – mutta Suomen edustaja puuttui! Asia ei ollutkaan muka valmis. – Miksi ei? – Niin kuin pian nähtiin, Sorsan hallitus ja Kekkonen presidenttiyden ajajat saivat asian keskeneräisyydestä mainion valttikortin kiristää poliittisessa pelissä erikoisesti oikeistopuolueita. Aina niin ”rehellinen”

– ja todellakin suorasanainen – Virolainen esitti avomielisesti lokakuussa Keskustan äänenkannattajassa Suomenmaassa, ettei EEC-sopimusta voida parafoida, ellei presidentti Kekkonen toimikautta saada jatketuksi vuodesta 1974 eteenpäin.

Kaikissa keskusteluissa kytkettiin nyt EEC-sopimuksen saaminen Kekkonen presidenttiyteen. Holkerin kokoomus oli kuin koira, jolle näytettiin herkullista lihapalaa ja käskettiin sen saamiseksi istumaan kiltisti – olemaan haukkumatta Kekkoa ja pyrkimään häntä heiluttamalla hänen mielisuuosionsa.

Toisiinsa kuulumattomien asioiden yhteen kytkemiset ovat politiikan mielenkiintoisimpia ilmiöitä – ja samalla inhottavimpia, kuten mikä muu kiristys tai lahjonta tahansa.

Suomen kansa muisti hyvin ns. noottikriisin vuodelta 1961. Silloin oli tulossa presidentin vaali, jossa Kekkonen pyrki toiselle kaudelleen. Hän oli tullut aikaisemmin valituksi yhden äänen enemmistöllä eikä siis hänen valintansa uudelleen ollut ollenkaan varmaa, varsinkin, kun kokoomus ja SDP olivat löytäneet yhteisen ehdokkaan oikeuskansleri Olavi Hongasta. Mitä tehdä? Mikä kytkentä nostaisi Kekkonen ylivoimaiseksi? – Keksittiin – en sano, kuka keksi, kun en sitä tiedä, tiedän vain, että Kekkonen tiesi – lähettää Suomelle Neuvostoliiton nootti, jossa ehdotettiin sotilaallisia neuvotteluja (mukamas) Saksan tuottaman uhkan takia. Säikäytettiin suomalaiset perusteellisesti! – Kun sitten Kekkonen oli matkustanut Novosibirskiin asti neuvottelemaan asiasta ja saatiin helpottuneina kuulla, että Neuvostoliitto luottaa täysin Kekkoseen hyvien suhteitten jatkamisessa, niin ettei neuvotteluja nyt tarvitakaan, oli selvää, että ainoa huolen aihe suomalaisilla tämän jälkeen oli huolehtia siitä, että tämä luotettava Kekkonen saa jatkaa asemassaan presidenttinä. Siitä huolehdittiinkin, purettiin Honka-liitto ja menttiin Kekkonen taakse. Ei tullutkaan miehitystä. Huh-huh – tiukalle otti.

Mitä siihen miehityshkaan tulee, sen oli keksinyt jo vuonna 1956 Keskustan puheenjohtaja V. J. Sukselainen, joka presidentinvaalin edellä ”kierteli kenttää” varoittaen idästä tulevasta miehityksestä, ellei Kekkoa äänestetä – ja eräät emännät olivat istuneet jo tuntikausia perunakellarissa.

Oliko nytkin, vuonna 1972, keinoja kytkeä presidenttikysymys Neuvostoliiton luottamukseen? Jospa pelkkä sen hokeminen ei riitäkään? Keksittiin – kuka keksi, en tiedä, (ehkä ”Kohtalon Voima”, kohtalottarien ammattiyhdistys) – ns. Zavidovo-vuoto.

Kekkonen oli ollut 17. elokuuta 1972 Zavidovossa kävelyretkellä ja keskustellut kahden kesken Brežnevin kanssa maiden välisistä suhteista ja Suomen mahdollisesta EEC-sopimuksesta. Kuinka ollakaan, Kekkonen hyvin salainen muistio keskustelusta oli jollakin kummallisella tavalla joutunut vieraisiin käsiin, ”vuotanut”, ja häikäilemätön Tor Högnäs oli siitä julkaissut otteita Dagens Nyheterissä lokakuun 30. päivänä, minkä jälkeen Suomenkin lehdet kirjoittivat asiasta. Miksi vuoto nyt vasta? Zavidovon tapahtumistahan oli jo kulunut 2½ kuukautta! – Nyt sitä selvästikin tarvittiin Kekkonen ylivertaisuuden esiin tuomiseen, sillä oli käynyt selväksi, että hallitukselta oli tulossa poikkeuslaki presidentin toimikauden pidentämisestä.

Kuka luovutti kopioita muistiosta ja kenelle, on toisarvoinen kysymys, vaikka siitä paljon puhuttiin ja sitä yritettiin selvittää.

3.

Mitä ”vuodosta” kävi ilmi?

Voidaan sanoa, että Brežnev ei aivan suoraan painostanut Suomea, mutta varoitti useaan otteeseen EEC-tullisopimuksen solmimisesta antaen vihjeitä Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupankäynnin loppumisesta:

”Te päätätte itse, mutta me varoitamme EEC:stä.”

”Suomella on kaikki aihe odottaa tullisopimuksen kanssa.”

”Liian nopeat ratkaisut voivat osoittautua eivät ainoastaan vahingollisiksi vaan jopa vaarallisiksi.”

Högnäs kirjoittaa: ”Brežnev toisti kerran toisensa jälkeen – varmojen lähteiden mukaan – että Suomi on suvereeni maa ja että (NL:ssa) ei haluta sanella, kuinka Suomen on toimittava – Me emme halua polkea Suomen suvereniteettia, kerrotaan hänen sanatarkasti sanoneen. Mutta tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että me voimme varoittaa Suomea toimimasta siten, että se mikä on luotu yhteisesti voidaan menettää.”

”Kekkonen tähdensi voimakkaasti, että Suomi on sulkenut pois sopimuksesta kaiken politiikan.” ... ”Mutta Brežnev huomautti, että yleensä on niin, että kun kauppa alkaa, ottaa se politiikan mukaansa. (NL:ssa) pelätään, että tämä koskee myös Suomea, ja tästä syystä halutaan varoittaa.”

”Kekkonen lupasi, että jos Suomi ratifioi EEC-sopimuksen, niin hän ottaa henkilökohtaisesti vastuun, että Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet pysyvät hyvinä ja kehittyvät edelleen myönteisesti.”

Tämä Kekkonen lupaus, johon muistio päättyy, sisältää – minun käsitykseni mukaan – selityksen sille, minkä vuoksi muistio piti vuotaa

julkisuuteen. *Vain hän, minä Kekkonen*, pystyi asiat hoitamaan. Mutta se edellytti, että hän saa jatkaa presidenttinä. Tämä piti tuoda julki, ”että tyhmäkin sen heti huomaa...”

Mutta se olisi pitänyt Kekkosenkin huomata – tässä ja kaikessa muusakin – ettei tämä merkinnyt suvereniteettia *kansalle*. Se koski vain *hän* *nen persoonansa* suvereniteettia – jos sitäkään. Entä sitten, kun häntä ei ole?

4.

Marraskuussa alkoi presidenttiasiaassa tapahtua – ryminällä.

9.11. SDP:n puolueuuevosto asettui Kekkosen jatkamisen kannalle ja esitti, että puolueuuevosto neuvottelisi muiden puolueiden kanssa tästä ja harkitsisi perustuslain muuttamista.

28.11. SDP sitten kutsui koolle kaikkien muiden puolueiden edustajat paitsi SMP:n. Tuossa kokoontumisessa asetettiin pääministeri Sorsan johtama työryhmä, joka kokoontui joulukuun 1. päivänä, ja kolme päivää myöhemmin Sorsa ilmoitti, että työryhmä koettaa saada ehdotuksensa valmiiksi viikossa ja että ”kansainvälinen tilanne *edellyttää ulkopoliittisen linjamme jatkuvuuden turvaamista viivyttlemättömällä presidenttikysymyksen ratkaisulla*.

(”Ropakantaa”, sanoi ryssä, kun rakeita satoi.)

Ruotsalaiset lehdet – joita tänä aikana oli luettava, jos halusi uutisia Suomesta – tiesivät kertoa 2.12., että hallituksen ulkoasiainvaliokunta oli päättänyt pyytää valtuuksia EEC-sopimuksen allekirjoittamiseksi. Arveltiin, että Kekkonen siis olisi suostunut siihen. Turha luulo! Tätä pelikorttia täytyi vielä pitää hihassa, sillä eihän Kekkosen jatkoaika vielä ollut päätetty. Niinpä allekirjoituksen ajankohta oli jätetty edelleen avoimeksi kysymykseksi. Ensin iso asia: Kekkonen ja itä, sitten pienempi: EEC ja länsi.

Työryhmän esittämä menettelytapa tuli esille seuraavana päivänä, maanantaina 5.12., mutta sitä ennen viikon vaihteessakin tapahtui – ainakin minun kohdallani merkittävää.

Heti eduskuntaan tultuani olin pitänyt tapanani kutsua koolle kokoomuksen ryhmähuoneeseen keskustelemaan eri puolueista – Kokoomuksesta, Ruotsalaisesta kansanpuolueesta ja Keskustapuolueesta – niitä, joiden ajatukset menivät samaan suuntaan. Oli mielestäni järjetöntä, että nämä ei-sosialistisiksi määritellyt puolueet olivat niin kaukana toisistaan ja siten heikkoja sosialistiselle vyörytykselle. Vähitellen nämä keskustelut olivat siirtyneet meille, kotiin Pirkkolaan. Asuimme suhteellisen pienessä omakotitalossa, saman mallisessa kuin

alueen ns. ”rintamaveteraanitalot”, Ruotsista saatu lahja talvisodan jälkeen. Kutsuttujen joukko ei näin ollen voinut olla kovin suuri, vain se, mitä kahdelle sohvalle ja kahdelle tuolille mahtui. Useimmiten mukana olivat Junnila, Ehrnrooth, Procopé, Mäki-Hakola, Gunnar Laatio, Alli Vaittinen-Kuikka ja Uuden Suomen artikkelitoimittaja Sakari Talvitie – joskus myös Mikko Asunta.

Mitä tarjoiluun tulee, se oli niukkaa, koska minulla ei ollut käytettävissäni mitään ”edustusmäärärahoja”. Siihen kuului vaatimaton kahvi-tarjoilu ja whiskygroggi, jossa minua ohjasi säästeliäisyyteen erityinen ”Kesu-Jussi-prinsiippi”.

Tapakulttuurin vaalimiseksi eritoten politiikassa on kerrottava tämä tapaus yksityiskohtaisesti.

Meillä oli yleensä varattuna poliitikko-vieraitani varten ”Mäkelän emäntää”, jota kaupassa myydään ”Highlands Queen”-whiskyn nimellä. Noudatin ja sovelsin kuitenkin anniskelussa ”Kesu-Jussin piimävesi” -periaatetta. Sen olin oppinut heinänteossa pikkupoikana: Kun piimätuoppi on puoleksi tyhjentynyt, se täytetään vedellä ”puolipiimäksi” ja toisella kerralla ”neljännespiimäksi” jne.. Tätä taktiikkaa käytin, kun kerran Uuden Suomen nuori toimittaja tuli iltayöllä ”pienessä hieneessä” – etten sanoisi ”huppelissa” – soittamaan ovikelloa tavatakseen toimittaja-kumppaninsa Sakari Talvitien, joka silloin istui vieraitteni joukossa. Kutsuin hänet sisälle ja tarjosin kohteliaasti pienen whisky-grogin. Sakari ärähti: ”Ei sille saa enää mitään tarjota!” – ”Katsotaan”, sanoin minä mielevästi. Huolehdin sitten siitä, että grogin vähentyessä toimittajan lassisissa kaadoin siihen lorauksen puhdasta wichy-vettä eikä hän huomannut muutosta juoman maussa. Tunnin kuluttua, juotuaan sitä arviolta litran, hän ei sopertanut enää yhtään ja hänen ajatuksensa olivat aivan kirkkaita selvän miehen mietteitä.

Lauantaina, 3.12., meillä kokoontunut, vakava ja huolestunut joukko, ei nauttinut tippaakaan ”Mäkelän emäntää” vaan oli sinä iltana absoluuttista ”vesikansaa”. Mukana olivat ainakin *Tuure Junnila*, *Juuso Häikiö*, *Pentti Mäki-Hakola*, *Gunnar Laatio*, *Alli Vaittinen-Kuikka* ja *Olavi Nikkilä*, En ollut kutsunut ruotsalaisten Georg C. Ehrnroothia enkä Victor Procopétä, koska halusin keskustella kokoomuksen sisäisistä asioista.

Vielä ei ollut tarkkaa tietoa tulevan poikkeuslain sisällöstä, mutta kaikkia huoletti se, että kokoomuksen puheenjohtaja Harri Holkeri, joka neuvotteluja kävi, oli menossa Sorsan kelkkaan perustuslain muuttamiseksi jossakin muodossa, niin että Kekkonen saisi toimikauteensa ehdotetun pidennyksen vuoteen 1978 asti. Jokainen ymmärsi sen, että Kekkonen tulisi normaalivaalissa valituksi seuraavallekin kaudelle. SDP oli kuitenkin aina pyrkinyt siihen, että presidentin valitsisi eduskunta. Siis tämä oli Sorsan keksimä ensi askel siihen suuntaan.

Kokoomusryhmä oli varsin hajalla tässä kysymyksessä. Holkeri peloteli sillä, että Suomelle tärkeä EEC-sopimus jää tekemättä, ellei Kekkonen toimikauden jatkamista kannateta. Minulle hän oli kahden kesken sanonut istuntosalia ympäröivässä käytävässä – katsottuaan ensin, että ketään ei ole kuulemassa – tärkeänä kuiskaten, että silloin tulisi miehitys... Hän ei pitänyt siitä, että nauroin – tunsinhan minä tämän kepu-laisen keplottelun, jolla emäntiä säikäytettiin.

Mutta mitä nyt oli tehtävä?

Juuso Häikiö keksi idean julkilausumasta, johon kerättäisiin heti vähintään 34 kansanedustajan allekirjoitukset, niiden, jotka olivat presidenttiasiaassa perustuslain muuttamista vastaan.

Olin sillä kannalla, että tämä hyökkäys perustuslaillista järjestystä vastaan ja äänioikeuden vieminen kansalaisilta olisi ennen kaikkea irrotettava poliittisista kytköksistään – kuten EEC-sopimuksesta, suhteista Neuvostoliittoon, vieläpä Kekkonen persoonastakin. Käsitykseni oli, että jos näin meneteltäisiin, ei olisi vaikeuksia saada tarpeellista määrää allekirjoittajia julkilausumalle ja pyysin saman tien Juusoa luonnostelemaan sen. Hän oli siihen valmis ja minä pikakirjoitin sen, mitä hän sanoi. Sitten vetäydyin työhuoneeseeni ja konekirjoitin luonnoksen. Sain tilaisuuden siten myös hiukan ”stilisoida” lausumaa, ts. irrottaa perustuslaillisuuskysymyksen presidentin persoonasta sijoittamalla mukaan lauseen: ”Omaksumamme kanta ei sulje pois nykyisen tasavallan presidentin uudelleenalinnan mahdollisuutta, joten kannanotollamme ei ole yhteyttä kysymykseen maamme tulevan presidentin persoonasta.” Tätä Junnila piti tarpeettomana lauseena, mutta antoi kuitenkin periksi. Kaikkihan tiesivät, että Junnila oli ollut jo kaukaa 1950-luvulta Kekkonen luja ja leppymätön vastustaja. Hän ymmärsi kuitenkin – ja muutkin ymmärsivät – että hanketta ei saa päästää leimautumaan Kekkosvastaisuudeksi.

Juuso ehdotti paria pientä tyylillistä parannusta ja minä kävin naputtamassa uuden version tekstistä. Se kelpasi ja läsnäolijat allekirjoittivat sen. Tehtiin laskelmia, mitä mahdollisuuksia oli saada 34 nimeä

paperiin: kokoomuksesta 15, RKP:sta 2, kristillisistä 4, LKP:sta 3, SMP:sta kaikki 6 ja juuri perustetusta Suomen Kansan Yhteinäisyyden Puolueesta 12, siis yhteensä 42 – reilusti yli vaaditun 34:n.

Julkilausumasta tuli seuraavanlainen: (Hakasulkuihin sijoitetut sanonnat ovat tekstissä ensimmäisestä luonnoksesta ylipyyhittyjä kohtia.)

”Julkilausuma

Me allekirjoittaneet kansanedustajat, jotka kuulumme eri puolueisiin, toteamme viime aikoina maamme presidenttikysymyksestä käydyn keskustelun johdosta seuraavaa:

Emme voi hyväksyä tässä asiassa sellaista menettelytapaa, jossa eduskunta ottaisi pois jokaiselle Suomen äänioikeutetulle kansalaiselle kuuluvan oikeuden vapaissa vaaleissa itse ilmaista kantansa presidentin valinnassa. Emme tule hyväksymään sellaista poikkeuslakia, joka merkitsisi tämän kansalle kuuluvan perusoikeuden riistämistä. Omaksumamme kanta ei sulje pois nykyisen tasavallan presidentin uudelleenvallinnan mahdollisuutta, joten kannanotollamme ei ole yhteyttä kysymykseen maamme tulevan presidentin persoonasta. Omaksumamme kanta perustuu sille vakaumukselle, että meidän on kansanedustajina [huolehdyttävä kansan tahdon toteutumisesta] puolustettava kansalaisten luovuttamattomia valtiollisia perusoikeuksia demokratiassamme eikä meillä tässä tehtävässämme ole oikeutta kaventaa perustuslain kansalaisille turvaamia valtiollisia oikeuksia [eikä meillä tässä tehtävässämme ole oikeutta kaventaa perustuslain kansalaisille turvaamia valtiollisia oikeuksia lupaa kaventaa niitä] tai tinkiä niistä.

Allekirjoittajat: *Olavi lähteenmäki, Veikko Vennamo, Raino Westerholm, T.I. Vartia, Pentti Mäki-Hakola, Kullervo Rainio, Juuso Häikiö, Gunnar Laatio, Salme Katajavuori, Alli Vaittinen-Kuikka, Olavi Nikkilä, Tuure Junnila, Olavi Ronkainen, Antero Juntumaa, Veikko J. Turunen, Eero Lattula, J. Juhani Kortessalmi, Mikko Vainio, Rainer Lemström, Pekka Vennamo, A. R. Sainio, Eeva Kauppi (yliviivattu), Sami Suominen, Mikko Asunta, Eeva Kauppi, Georg C. Ehrnrooth, Victor Procopé, Timo Mäki.”*

Allekirjoittajia on yhteensä 27. Ystäväni Olavi Borg vakuutti, että liberaaleista hän ja Irma Toivanen tulevat vastustajien mukaan, mutta eivät kirjoittaneet julkilausumaan nimiään, koska kuuluivat hallituksessa olevaan puolueeseen. Tosin puolueen puheenjohtaja, ministeri Pekka Tarjanne oli puoluevaltuuston kokouksessa ilmoittanut pitävänsä poikkeuslakia ”suurena poliittisena virheenä”.

Allekirjoittaneitten joukko ei ollut vähäpätöinen. Mukana oli eduskunnan varapuhemies, perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja ja kaksi puoluejohtajaa.

Oli sovittu, että lausuma julkaistaan heti, kun tarpeelliset 34 nimeä on saatu. Tein työtäni kuitenkin avoimesti, annoin lausuman luettavaksi ja pyysin allekirjoituksia sekä istuntosalissa että kahvilassa. Kohdattessani Ilaskiven pyysin hänenkin nimeään ja hän vastasi hvvin hyvin ystävällisesti: ”Kyllä, kyllä, mutta kysypä ensin Holkerilta. Jos hän panee siihen nimensä, panen minäkin.”

Ilaskivi – aina nokkela kuin piru!

Lehtimiehet ympäriivät minut ja selitin heille, etten voi vielä antaa tekstiä, koska oli sovittu, että se tehdään vasta, kun kaikki nimet ovat koossa. Helsingin Sanomat tempaisi tästä jutun kertoen kolmen palstan otsikossa, miten ”salainen nimilista” kiertele eduskunnassa ”aseena UKK:ta vastaan”. ”Salainen”, siis jotakin hyvin arveluttavaa!

Etukäteisarviossa oli kuitenkin yksi virhe: uuden puolueen, SKYP:in jäsenet olivat kaikki minulle kertoneet vastustavansa poikkeuslakia. Tappasin sattumalta Mauno Kurpan eduskunnan ”pater noster”-hississä ja kysyin, missä heidän allekirjoituksensa julkilausumaan viipyvät. Hän vastasi vältellen ja nolona: ”Kyllä kai sinä ymmärrät... tilanne on muuttunut... kun me saamme sen puoluetuen... emmehän me nyt voi tulla listallesi... ymmärräthän...”

Minä ”ymmärsin” liiankin hyvin, ainakin saman päivän istunnon alkaessa todetessani, että hallituksesta oli putkahtanut kiireesti tehty puoluelain muutos, jonka mukaan siinä tapauksessa, että eduskuntaryhmän enemmistö eroaa puolueesta ja muodostaa oman ryhmänsä, se saa mukaansa puoluetuen.

Taas yksi noita politiikan masentavia hetkiä! Veronmaksajien rahoilla lahjottiin 12 edustajaa kääntämään kelkkansa. – Kun sitten Veikko Vennamo puhui ”*seteliselkärankaisista*”, pidin sitä osuvana sanontana.

Lähtenmäki kirjoitti päiväkirjassaan: ”5.12.72 panin nimeni papeeriin, jolla vastustetaan poikkeuslakia. Paperissa 26 nimeä. Holkeri puhutteli minua.”

5.

Sunnuntaina 5.12. julkaistiin puolueitten työryhmän ehdotus poikkeuslaista siinä muodossa, että siinä jatkettaisiin vuoden 1968 presidentinvalitsijamiesten toimikautta vuoteen 1974 asti ja he suorittaisivat sitten uudenkin presidentin valinnan. – Me, ”jääräpää” – jos tätä nimitystä jo sopii käyttää – tiesimme, että tämäkin vaarattomalta näyttävä lainkummajainen veisi kansalaisilta äänestys oikeuden.

Mutta viikon päästä tapahtui taas hyvin merkillisiä.

Joulukuun 13. päivänä professori Göran von Bonsdorff ja maisteri Kari Tarasti jättivät presidentille 34 hyvin tunnetun julkisuuden henkilön allekirjoittaman vetoomuksen, jossa sanottiin mm.:

”Ryhtyessänne Suomen kansan perustuslain mukaisilla vaaleilla valitsemana hoitamaan Suomen päämiehen tehtäviä olette antanut juhlallisen vakuutuksen, että tulette vilpittömästi ja uskollisesti noudattamaan ja voimassa pitämään tasavallan valtiosääntöä ja lakeja sekä kaikin voimin edistämään Suomen kansan menestystä.

Nyt on Suomen valtiosääntö vaarassa. Teidän nimeänne, Herra Presidentti, on ryhdytty käyttämään hyväksi suunnitelmissa, jotka tähtäävät yksilökeskeisen kansanvaltaisuuden hävittämiseen yhdeltä sen tärkeimmältä osalta. Kansalaiselta ollaan riistämässä perustuslain hänelle takaama mahdollisuus saada äänellään vaikuttaa Suomen valtionpäämiehen valintaan.” ... Vetoamus päättyy sanoihin: ”Toivomme Teidän estävän kansalaisen syrjään sysäämisen presidentin vaalissa, jotta valtionpäämiehen ja kansan välinen luottamuksen suhde säilyisi.”

Omista tuttavistani allekirjoittajien joukossa olivat: mainittu Göran v. Bonsdorff sekä professorit Urpo Harva, Lauri af Heurlin, Jaakko Hintikka, Matti Kuusi, Veli Merikoski, Lauri ”Tahko” Pihkala, L. A. Puntila ja Uuden Suomen päätoimittaja Pentti Poukka.

Vetoamus herätti suurta huomiota ja sillä oli melkoinen vaikutus tapahtumien kulkuun. Seuraavana päivänä kokoontui kokoomuksen puoluevaltuusto yhdessä eduskuntaryhmän kanssa ja siinä tehtiin päätös, ettei tässä tilanteessa ole edellytyksiä hyväksyä Sorsan ehdotusta presidenttikysymyksen ratkaisemiseksi. Se oli jonkinasteista ryhdistäytymistä, vaikka päätöksen vesittivätkin sanat: ”tässä tilanteessa”. Se tarkoittaa politiikassa, että kaikki voi muuttua, jos tilanne muuttuu – ja tilanne voidaan aina selittää muuttuneeksi.

Tietysti tilanne muuttuikin – ja varsin tuntuvalta tavalla.

Vielä samana päivänä tuli julkisuuteen Kekkosen avoin kirje, joka alkaa sanoilla:

”Professori Göran von Bonsdorff.

Täällä.

Herra professori. Olette kintereillänne¹¹ joukko muita arvossapidettyjä kansalaisia allekirjoittanut minulle osoitetun kirjeen, jossa minun toivotaan 'estävän kansalaisten syrjään sysäämisen presidentin vaaleissa, jotta valtion päämiehen ja kansan välinen luottamuksen suhde säilyisi'."

Sitten seuraa "venailevaa ja koukistelevaa" esitystä perustuslain muo-
dollisuuksista ja sen jälkeen pamaus:

"Sen jälkeen, kun lähes 8 kuukautta sitten ilmoitin olevani käytettävissä tulevassa presidentin vaalissa, ovat silloin arvioimani edellytykset presidentintoimen hoitamiseksi kuitenkin muuttuneet. Ensi kädessä siihen on vaikuttanut toimittaja Högnäsin julkaisema uutinen... Tämä luottamuksellisten keskustelujen julkaiseminen on saattanut minut sellaiseen asemaan, että katson olevani vapaa viime huhtikuussa toisten edellytysten vallitessa antamastani lupauksesta olla käytettävissä. UK"

Högnäsin artikkeli oli julkaistu 1½ kuukautta sitten. Kuinka se nyt vasta oli "muuttanut edellytyksiä"? Oliko Kekkonen väsynyt, kyllästynyt koko toimeensa, halusi vain päästä loppuiäkseen lohien ongintaan? Vai oliko hän vain äärimmäisen ärtynyt, "suivaantunut" kirjeen johdosta. Tuskinpa pelkästään sitä. – Pikemminkin tämä oli hänen tyylinäytteisiinsä kuuluva hallitsijan ele, jolla hän vaati syvempää kumarrusta, nöyrää uutta anomista. – Luullakseni Sorsan työryhmän ehdotus – aivan yksinkertaisesti – ei häntä miellyttänyt. Sehän pohjautui kokoomuksen eli Holkerin keksintöön vanhojen valitsijamiesten käytöstä ja "kuka sen tietää, mitä he saavat päähänsä – tuumivat kenties, että jo riittää Kekosta..."

Joka tapauksessa poikkeuslain ajajat olivat tyrmistyneitä, mutta kun tilanne rauhoittui, "Canossan matka" tehtiin, tosin vasta kuukauden kuluttua ja monen mutkan kautta.

6.

Nyt kuului miltei päivittäin jotakin uutta sotkuisen vyyhden selvitte-
lystä.

Jo lauantaina 16. joulukuuta kerrottiin, että hallitus oli kuitenkin ruvennut kiireesti valmistelemaan lakia Kekkonen toimikauden

¹¹ Kannattaa panna merkille Kekkonen kielitaito. "Kintereillänne". Hienon hieno sananvalinta. Millä on "kintereet"? Ei ainakaan ihmisellä, mutta kylläkin koirilla tai susilla, jotka saalistaessaan juoksevat johtavan suden "kintereillä". Göran von Bonsdorff oli se saalistavan joukon etummainen susi!

jatkamisesta 4 vuodella – ilman minkäänlaisia valitsijamiesten päätöksiä, siis kokonaan Sorsan työryhmässä sovitusta ehdotuksesta poiketen. Ministeri Tarjanne ilmoitti puolueensa olevan edelleen poikkeuslain vastustamisen kannalla.

Tiistaina kokoomuksen eduskuntaryhmä antoi julkilausuman ”pitäen suotavana”, että Kekkonen jatkaa vuoden 1974 jälkeenkin. Mikä on menettelytapa tämän toteuttamiseksi, jätettiin avoimeksi. 11 meistä jätti pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä. Illalla oli kaikkien puolueitten – lukuun ottamatta vennamolaisia ja kristillisiä – neuvottelukokous, jossa ilmoitettiin pidettävän ”*maan edun kannalta ensisijaisen tärkeänä*”, että Kekkonen jatkaa, ja puolueet ilmoittivat vetoavansa tässä presidenttiin.

Keskiviikkona Kekkonen ja Sorsa lähtivät Moskovaan juhlimaan 50-vuotiaasta Neuvostoliittoa. Neuvottelut pitkittivät viipymistä Moskovassa, niin että he palasivat vasta jouluaattona, jolloin Sorsa antamassaan tiedotteessa painotti sitä, että Kekkosen nauttima luottamus oli tullut keskusteluissa selvästi esille.

Joulun jälkeen, 28.12., seitsemän puolueen neuvottelijat kokoontuivat taas pohtimaan, millä tavalla Kekkosen toimikautta voitaisiin jatkaa – aivan kuin Kekkonen ei olisi mitään sanonutkaan siitä, ettei ole käytettävissä. Holkeri ehdotti Kekkosen valitsemista ennenaikaisilla valitsijamiesvaaleilla. Ministeri Tarjanne ilmoitti liberaalien yhtyvän tähän ratkaisuun. Silloin Sorsa sanoi painokkaasti, että jos liberaalit pitävät kiinni tästä poikkeuslakia vastustavasta kannastaan, ”on asiasta tehtävä pitkälle menevät johtopäätökset”. Tällaisilla ”johtopäätöksillä” uhkaaminen tarkoittaa tässä niin hillityssä ja hienostuneessa politikan kielessä hallituksesta ulos heittämistä. – Keskustelussa todettiin *kaiken ennen sovitus käyneen merkityksettömäksi* ja Sorsa – joka uskoi Kekkosen vielä suostuvan jatkoon – oli tuonut valmiin esityksen poikkeuslaiksi. Siinä säädettiin vain, että Tasavallan Presidentti Urho Kekkosen kulumassa oleva toimikausi jatkuu maaliskuun 1. päivään 1978 saakka. – Sorsa jätti puolueille aikaa tammikuun 9. päivään asti esittää kantansa puoluelakiin, minkä jälkeen vasta Kekkosen jatkohaluja tiedusteltaisiin.

Sunnuntai 7. tammikuuta oli kokoomuksessa myrskypäivä. Aamulla puoluehallitus päätti hyväksyä poikkeuslain. Vain yksi ääni oli vastaan. Puoluevaltuustossa poikkeuslain kannattajat voittivat äänin 35–21. Illalla eduskuntaryhmä tuli samaan tulokseen äänin 19–13. Kaksi ”periaatteilla ratsastavaa jääräpäätä” oli poissa, joten vastustajia oli olemassa oikeastaan 15.

Liberaalien puoluehallituksen kanta oli hylkäävä (äänin 6–11), mutta puoluevaltuuston hyväksyvä (äänin 21–16). Ystäväni Olavi Borg, libe-

raali, kertoi minulle puheenjohtaja Pekka Tarjanteen pitäneen poikkeuslakia edelleen *suurena poliittisena virheenä*, mutta oli sanonut, ettei hän näe muutakaan mahdollisuutta...

Olin lukenut Pentti Sillantauksen erinomaisen ja ajankohtaisen kirjan "Kaventuva kansanvalta". Siitä oli mieleeni jäänyt tilanteeseen hyvin sopiva Hitler-sitaatti. Nyt, keskustelujen jossakin vaiheessa minun pälkähti päähäni kysyä istuntosalin käytävässä sattumalta tapaamaltani Keskustapuolueen Reino Kankaalta: "Sanohan, kuka on lausunut: *Niitä on sellaisia periaatteella ratsastavia jääräpäitä, joiden mielestä perustuslakien pyhyys on tärkeämpi asia kuin kansakunnan onni ja menestys.*" – "Kuulostaa ihan Kekkosen sanomalta", hän murahti. "Niin minustakin – mutta se sattuu kyllä olemaan Hitlerin", vastasin ja Kangas lähti kiukkua puhisten istuntosaliin.

Tammikuun 9. päivänä, joka oli tiistai, "merkitsevien puolueiden" lähetystö marssi Tamminiemeen pyytämään Kekkosta sittenkin "olemaan käytettävissä". Hänen vastauksensa on huolellisesti laadittu, mutta sen verran pitkä, että otan kommentoitavakseni vain muutaman kohdan (jolloin kursivoinnit ovat minun):

"...Katsoin tehtäväni valtiollisessa elämässä päättyvän kolmannen presidenttikauteni mukana. Vaikka tämä henkilökohtainen kannanotoni ei olekaan muuttunut, monet *yleiset seikat* pakottivat minut otta-
maan harkittavakseni mahdollisen presidentintoimen jatkamisen..."

Mitkä "yleiset seikat", sitä. on turha kysyä. Kun Virolainen myöhemmin selitti kokoomuksen suuren vaalivoiton jälkeen sen jättämistä pois hallituksesta, hän mainitsi "*yleiset syyt*". Kun tiukattiin, mitä ne ovat, Virolainen vain virnisti.

"Kuten muistettaneen, siihen (päätökseen) kuului kolme kohtaa:

1. "*Presidenttiehdokkaaksi en suostu, sillä minua ei voida velvoittaa osalliseksi vuoden 1968 valitsijamiesvaalien tapaiseen vaalitaisteluun.*" (Asia selvä! Jos joku ei suostu ehdokkaaksi, jääköön pois ja elämä jatkuu normaalisti. Oli muitakin ehdokkaita – roppakaupalla. Ainoa kanto kaskessa oli Ahti Karjalainen. Monilla, jotka hänet tunsivat, oli sellainen käsitys, että hän ryypätessään Brežnevin ja kumppaneitten kanssa jossakin "villisian metsästyksessä" tekisi mitä sopimuksia tahansa.)

2. "Jos *kansan* enemmistö tahtoo, olen käytettävissä." (Perustuslaki edellyttää presidenttikysymyksessä nimenomaan kansalta kysymistä vaalien avulla, ei eduskunnalta. Nyt Kekkonen piilevästi puhuu *kansan* enemmistöstä, vaikka tietää hyvin, että kysymys on *eduskunnan* enemmistöstä.)
3. "Vaalitapaa koskevaan kysymykseen en puutu." (Aika ihmeellinen kannanotto presidentillä, joka on "antanut juhlallisen vakuutuksen, että tulee vilpittömästi ja uskollisesti noudattamaan ja voimassa pitämään tasavallan valtiosääntöä"... Entä jos eduskuntatalon portaille ilmestyy legioonan verran väkeä huutamaan jonkun presidentiksi, samalla tavalla kuin muinaisessa Roomassa keisarin vaalissa? Nyt tähän "keisariksi huutamiseen" istuntosalissa näytti riittävän vähemmänkin kuin legioona, kohortti tai pari?)

..."*Edellytyksenä* sille, että olen ottanut myönteisen kannan puolueiden ehdotukseen, on ollut se, että Moskovassa joulun alla Neuvostoliiton johtomiesten kanssa käymissäni neuvotteluissa saatoinkin vakuuttua siitä, että luottamukselliset suhteet *Neuvostoliiton johtomiesten* ja *minun* välilläni ovat säilyneet hyvinä ja muuttumattomina."... (Siis: *Edellytyksenä* Suomen presidentin kannanotolle on se, että kysytään ensiksi kantaa *Moskovassa*.)

Moskovan "edellytykset" oli nyt täytetty ja vielä samana päivänä, tammi-kuun 9:ntenä, Sorsan hallitus antoi poikkeuslain eduskunnalle ja siitä alkoi lähetekeskustelu välittömästi kello 18. Tapahtumat alkoivat mennä sellaista vauhtia, että niitä on tässä seurattava lopulta tunti tunnilta.

7.

Niin sanottu ”poikkeuslaki” on kokonaisuudessaan seuraavanlainen:

Laki

Tasavallan presidentin nykyisen toimikauden jatkamisesta.
Eduskunnan päätöksen mukaisesti, joka on tehty valtiopäiväjärjestyksen 67 pykälässä määrätyllä tavalla, säädetään

§ 1. Tasavallan presidentin Urho Kaleva Kekkonen nykyinen toimikausi jatkuu 1. päivään maaliskuuta 1978 saakka.

§ 2. Kun tasavallan presidentti Kekkonen toimikausi päättyy tai jos hän muutoin luopuu presidentin toimestaan tahi tulee siitä pysyvästi estyneeksi, on uusi tasavallan presidentti valittava niin kuin Suomen hallitusmuodossa ja muissa laeissa on säädetty.

Helsingissä 9. päivänä tammikuuta 1973.
Tasavallan presidentin estyneenä ollessa
pääministeri
Kalevi Sorsa

Hallituksen esittämät perustelut olivat hyvin niukat. Niistä tuonnempaa. Laki oli monessa suhteessa hyvin kummallinen. Ensiksikin se, että presidentti on ”estynyt”, oli tähän asti tarkoittanut, että hän oli ulkomailla. Nyt hän ”estyi” menemällä viideksi minuutiksi viereiseen huoneeseen. – Tämän asian pohtiminen ja vatkaaminen oli sitten juridista herkkua asiantuntijoille, kun heitä kuultiin valiokunnassa.

Mitä logiikkaa on lain toisessa pykälässä? On kai jokseenkin selvää, että kaikissa niissä tapauksissa, joita siinä luetellaan, ilman muuta noudatetaan demokraattisessa maassa ”Suomen hallitusmuotoa” ja ”muita lakeja” – vai uumoiltiiniko jonkinlaista vallankumousta – esimerkiksi tämän lain ensimmäisen pykälän sisällön vuoksi?

Minulla on se käsitys, että perustelujen ollessa mahdotonta, ne korvattiin lain toisella pykälällä, joka kirjoitettiin koristeeksi, ettei laki jäisi silmiin pistävän lyhyeksi. Silloinhan aina leukailevat vennamolaiset olisivat saaneet aiheen kutsua lakia ”pätkäläiksi” tai ”Karjalaisen keskoseksi” tai jopa ”Sorsan munaksi”. Lain ainoana kaunistuksena oli se, että se kuitenkin esitettiin *muodollisesti* säädettäväksi perustuslain mukaisesti.

8.

Laki käsiteltiin sitten uskomattomalla nopeudella. Kansanedustajat ja eduskunnan virkamiehistö joutuivat kestämisensä äärirajoille tässä rynnistyksessä. Mistään työaikalaeista ei eduskunta piitannut.

Samana tiistaina (9.1.73), jolloin lakiesitys annettiin, lähetekeskustelu käytiin jo klo 18. Perustuslakivaliokunta oli jo aikaisemmin kutsuttu koolle keskiviikkoamuksi. Vaikka eduskunta ei saanut mitään aikaa valmistautumiseen lähetekeskusteluun, se sujui ja jatkui myöhäiseen yöhön.

Asiantuntijoiden kuuleminen perustuslakivaliokunnassa osoitti heti, että perustuslain uusi tulkintatapa ei ollut ollenkaan juridisesti mutkatonta. Presidentin ”esteellisyydelle” ei näyttänyt olevan muuta syytä kuin se, että olisi näyttänyt kovin rumalta, jos presidentti olisi asettanut itsensä omaan virkaansa.

Hyvin merkitseväksi osoittautui professori Merikosken lausunto – samaisen Merikosken, joka oli ollut ulkoministeri ja valtakunnanoikeuden jäsen. Merikoski tiivistä hallituksen esittämät lain perustelut kahteen kohtaan:

1. ”On käynyt ilmi, että Suomen kansan suuri enemmistö haluaa presidentti Kekkonen uudelleen valitsemista.
2. Maan edun mukaista on tehdä viivytyksettä päätös uudelleenvalinnasta.

Ensimmäinen perustelukohda varmaan pitää paikkansa. Mutta yhtä suurella varmuudella kuin tuo perustelukohda esitetään, voidaan myös sanoa, että Suomen kansan enemmistö haluaa presidentti Kekkonen valittavaksi säännöllisessä vaalimenettelyssä. Tämä on käynyt selväksi poikkeuslakia vastustavan kansalaisadressin nimien keruussa:” – Toisessa lausuntonsa kohdassa hän sanoi tästä purevasti: ”Näyttää siis olevan pääteltävissä, että kansan vaalioikeus voidaan vastaisuudessaakin mitätöidä aina silloin kun vaalin tulos on voitu etukäteen varmistaa.”

”Poikkeuslaki on puolueiden eikä kansan laki.”

Perustelujen toisesta kohdasta Merikoski totesi: ”Kun ei ole ajateltavissa, että hallitus antaisi eduskunnalle lakiesityksen, jota se ei pidä maan edun mukaisena, niin ei tälle perustelukohdalle jää mitään asia sisältöä.”

Päästessäni myöhemmin tutustumaan tähän Merikosken lausuntoon sain varmistuksen siitä, mikä ajatusvirhe sisältyi tuohon siteeraamaani Hitlerin lausumaan ”periaatteella ratsastavista jääräpäistä”. Siinä asete-

taan vastakkain perustuslakien noudattaminen ja ”kansakunnan onni ja menestys”. Ei. Nehän eivät suinkaan ole vastakkaisia vaan *perustuslain suoja on demokratiassa vahvin kansalaisten onnen ja menestyksen tae*. Se tiedettiin, miten Hitlerin virheajattelu – perustuslakien halveksiminen ja omien käsitysten asettaminen niiden edelle ”kansakunnan onnena” – oli pari vuosikymmentä aikaisemmin lopulta johtanut Saksan kansan tuhoon. Kuinka puoluejohtajat – Harri Holkeri mukaan luettuna – eivät nähneet tätä ajatteluvirhettä?

Perustuslakivaliokunnan kokous aamupäivällä ei riittänyt vaan sitä jatkettiin klo 17 alkaen *pitkälle yöhön*. On selvää, että tämä valtiosääntö-oikeudellinen kiperä kysymys vaati valiokunnalta huolellista paneutumista asiaan ja monien asiantuntijoiden kuulemista, johon enemmistö ei alkuunkaan suostunut. Silloin Ehrnrooth, Junnila ja Vennamo aloittivat jarrutuskeskustelun tuon suostumuksen saamiseksi. Meni 13 tuntia, pääasiassa yötä, ennen kuin enemmistö suostui vähemmistön vaatimuksiin jatkaa asiantuntijoiden kuulemista. Tällöin ulkoministeri Ahti Karjalainen selitti, ettei kyseessä ollut poikkeustilanne vaan poikkeustapaus. Hän nimitti EEC-sopimusasian ja poikkeuslain liittämistä yhteen ”primitiiviseksi kytkeykauppakeskusteluksi”. Hänen mielestään normaaleja vaaleja ei voisi tulla, ”koska tulos on etukäteen selvä”. – Puhetta se on ulkoministerinkin puhe.

Ei ollut eduskunnalla vapaata viikonloppua, sillä budjetin käsittely oli pahasti kesken ja istuntoja piti siksi pitää myös lauantaina ja sunnuntaina – ja pitkään – ja *yöllä*. Lauantaina budjetin käsittelyn katkaisi poikkeuslaki, josta saatiin valiokunnan lausunto, ja lain I käsittely saattoi alkaa.

9.

Meillä on ollut eduskuntatyössä pääsääntönä, että keskustelussa puhemies sallii varsin laajankin kaartelun asian ympärillä eikä helposti koputa puhetta poikki vaatiakseen puhujaa ”pysymään asiassa”. Niinpä poikkeuslain kaikissa kolmessa käsittelyssä perustuslain henkeä, muutoseikkoja ja tulkintaa saattoi tarkastella varsin vapaasti. Esimerkiksi ”Jorisee” (Georg C. Ehrnroth) tarttui oikeuskansleri Leskisen pohdintaan valiokunnassa, olisiko presidentin itse pitänyt antaa poikkeuslakiesitys. Leskinen oli maininnut, ettei esimerkiksi pappi vihi itseään avioliittoon. ”Jorisee” tiesi tämänkin asian paremmin kuin kukaan: Hän kertoi, ettei oikeuskanslerin käsitys pidä paikkaansa, sillä juuri näin oli menetellyt pastori Peter Schäffer Turussa vuonna 1707 vihkiessään itsensä ja morsiamensa!

Lain I käsittelyssä, joka pidettiin päiväsaikaan, jolloin salissa oli jopa runsaasti kansanedustajia, minulle tarjoutui tilaisuus puuttua myös parast’aikaa käynnissä olevaan valtiosäännön kokonaisuudistukseen ja radikaalien vasemmistolaisten hankkeisiin siinä. Toin esille otteita vuosi aikaisemmin Tammen julkaisemasta kirjasta ”Harvojen tasavalta”, joka oli lyönyt minutkin ällikällä, kun se tuli silmieni eteen. Siinä joukko valtiosääntöoikeuden nuoria yliopisto-opettajia kirjoitti kaavailuja perustuslakien muuttamiseksi. He olivat kaikki jo pitkälle edenneitä oikeusoppineita: Antero Jyränki oikeustieteen tohtori ja presidentin kanslian kansliapäällikkö, Lars D. Eriksson oikeustieteen lisensiaatti ja Heikki Karapuu oikeustieteen kandidaatti. (Myöhemmin heistä kaikista tuli valtiosääntöoikeuden professoreita.)

Jyränki osoitti kolme tietä yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi perustuslakien kautta. Ensimmäinen malli perustui vähemmistösuojan heikentämiseen ja lopulta poistamiseen perustuslaeista, toinen taloudellisen tai poliittisen kriisin hyväksikäyttöön: ”Yleislakko tai sellaisen uhka on tehokas välikappale tuollaisen prosessin loppuun saattamisessa.” Kolmannessa mallissa perustuslakivaliokunnan enemmistö päättäisi säädettäväksi laista kuin laista yksinkertaisessa järjestyksessä – joten käytännössä kaikki perustuslakien takaama kansalaisen suoja poistuisi.

Eriksson ja Karapuu esittivät *Luonnoksen uudeksi perustuslaiksi*. Pitkään mietin, oliko sitä pidettävä pilana, mutta totesin, etteivät heidän asemassaan olevat henkilöt voi sellaista esittää leikillään. (Joku on minulle maininnut, että teksti oli melkein Suomen punakaartilaiden esityksen kopio vuodelta 1918. Sen pohjalta on tietävästi laadittu myös Ukrainasta vuonna 2014 irtautuneen Donetskin kansantasavallan valtiosääntö.

Luonnos on parin sivun laajuinen, mutta muutamat otteet riittävät näytteeksi:

I

1. Suomi on täysivaltainen kansantasavalta, jossa kaikki valta – myös taloudellinen – kuuluu kansalle.
2. Kansa käyttää valtaansa kansanvaltuuskunnan ja erilaisten neuvostojen kautta.

II

....

2. Kansanvaltuuskunta tekee kaikki päätöksensä yksinkertai-

sella enemmistöllä ja noudattaa aina tarkoituksenmukaisinta menettelyä aiemmin vakiintuneesta käytännöstä tai säännöksistä välittämättä.

....

III

(Neuvostoista kortteli- ja kyläneuvostoista korkeimpaan neuvostoon asti.)

IV

Jos korkein neuvosto kieltäytyy vaalien toimeenpanosta tai muuten korkeimman vallan käyttö tapahtuu kansan tahdon vastaisesti niin, ettei siihen voida tämän perussäännön nojalla saada oikaisua, silloin nouskoon kansa ja järjestäköön uudelleen vallan käytön maassaan.

....

VI

1. Tuomiovaltaa käyttävät kansan tahdosta riippuvat tuomioistuimet.

2. Pienistä rikkomuksista päättävät asianomaisessa kylä-, kortteli-, työpaikka- tai toimipiirineuvostoissa toimivat toverituomioistuimet.

....

VIII

1. Kansakunnan turvallisuudesta huolehditaan siten, että armeija heti lakkautetaan.

2. Eri asteiset neuvostot järjestävät vapaaehtoisuuteen perustuvia siviilivastarinnan kursseja ja sodankäyntiin vähiten innoituneille voidaan jakaa jopa pieni määrä aseita.

Esittelin myös saman kirjan artikkelin ”Kaikki valta neuvostoille!”. Siinä vaaditaan mm. että uurnavaalien sijasta olisi ”kehitettävä suoraa demokratiaa ja sopivan kokoisten ryhmien yleiskokouksia”... ”Yleisen hallinnon alalla on järjestettävä kortteli- ja työpaikkaneuvostoja, jotka vuorostaan valitsevat kaupunginosaneuvostot ja kaupungin neuvostot.”... ”Neuvostoihin perustuva järjestelmä painottaa poliittista aktiivisuutta paremmin kuin uurnavaalit.” Lopussa on vielä innoittunut huudahdus:

"Kaikki valta neuvostoille!"

Mainitsin, että kirjottaja ei ole kuka tahansa vaan eräs valtiotieteen tohtori, puoluekannaltaan sosiaalidemokraatti. "Kuka? Kuka?" tuli istuntosalista tiukkoja välihuutoja. Kun ilmoitin, että kyseessä oli Klaus Mäkelä ja lopetin puheeni, sosiaalidemokraattien tunnettu edustaja Eino Loikkanen kimposi kiukkuisena pystyyn pyytäen vastauspuhevuoron. – "On kerrassaan hävytöntä panna sosiaalidemokraattien tilille semmoista, jonka joku hurahtanut valtiotieteen tohtori on kirjoittanut", hän huusi.

Tapasin hetken päästä istuntosalin laidalla Loikkasen ryhmätoverin Veikko Pajusen, joka vaivihkaa kysäisi, tiesinkö minä, että Klaus Mäkelä on puolueen edustajana valtiosääntökomiteassa. Kun sain puheenvuoron, minulla oli asiaa Loikkaselle: "Minäkin ihmettelin, kuinka tämä 'hurahtanut tohtori', kuten edustaja Loikkanen täällä sanoi, on tällaista kirjoittanut, mutta mikä selittää sen, että mainittu tohtori Mäkelä istuu parast'aikaa sosiaalidemokraattien edustajana valtiosääntökomiteassa..." Loikkanen näytti tulikekäleeltä, kun hän poistui, loikkasi salista.

10.

Sunnuntaina 14.1. päivällä Messuhallissa jotkut "kansalaisaktiivit" järjestivät puhetilaisuuden, jossa puhuivat mm. Junnila, Ehrnrooth, Vennamo ja minä. Pikku messuhalli oli yleisöä täynnä. Alkusoiton töräytti oikea torvisoitto kunta esittäen komeasti "Jääkärimarssin". – Joku oli muistanut uusikaupunkilaisen sanonnan: "Kyl maar torvisoitto kattelee ain mielelläns!" – Mutta tästäpä nyt lehtimiehet saivat apajan, hekottelemalla sillä, miten "äärioikeisto" kiihotti kansaa, Jääkärin marsi soi sotaisesti, kuulijoina joukko "50–60 vuotiaita pääasiassa ruotsia puhuvia, krimiturkkiin ja minkkihattuun pukeutuneita henkilöitä".

Onneksi Tuure Junnila sai tilaisuuden jo keskiviikkona, jolloin oli poikkeuslain III käsittely, lukea koko puheensa eduskunnassa talteen pöytäkirjoihin.

Laki oli läpäissyt suuren valiokunnan lauantaina hiukan ennen puolta yötä, niin että sunnuntaina *yöllä klo 2* pääsi alkamaan lain II käsittely. Siinä Vennamo teki muutosehdotuksen – vain kiusamielessä. Hän ehdotti, että presidentin toimikauden jatkoaika olisi vain 2 vuotta 4:n asemasta. Tämä ehdotus tietenkin äänestettiin nurin, mutta olipahan koko eduskuntakatraasta 170 joutunut valvomaan taas *yhden yön*.

Keskiviikkoa vasten *yöllä* oli III käsittely, mutta sen loppu, äänestykset lain hyväksymisestä ja kiireelliseksi julistamisesta oli puhemiesneuvosto määrännyt keskiviikoksi keskelle päivää (klo 12.30).

Lain III käsittelyssä sitä kannattavissa ryhmäpuheenvuoroissa puhe oli samaa lorinaa kuin aikaisemminkin: Kekkonen ylistystä, juhlallista puhetta maan edusta, huolta johdonmukaisen ulkopoliittisen linjan jatkumisesta. Samalla loihdittiin kuva salaperäisestä, vaarallisesta ”äärioikeistosta”.

Mietin mielessäni, missä määrin viimeinen väite perustui edellä mainitsemaani Helsingin Sanomien kirjoitukseen, jossa oli räväytetty neljälle palstalle huikea uutinen: ”Rainio ryhtyy opposition johtajaksi. SALAINEN NIMILISTA ASEENA UKK:ta VASTAAN.” Opposition johtaja! Minä, joka nöyränä juoksupoikana keräsin nimiä (julkisesti) perustuslakivaliokunnan puheenjohtajan muotoilemaan julkilausumaan! Vasta petiittitekstissä – jonka harva lukee – vilahti sitten hivenen totuuttakin: ”Rainion ja hänen kannattajiensa salaisessa paperissa ilmoitetaan, etteivät allekirjoittajat hyväksy sellaista poikkeuslakia, joka merkitsisi kansalle kuuluvan perusoikeuden riistämistä. Se ei Rainion käsityksen mukaan sulje pois nykyisen presidentin uudelleen valitsemista, paperissa sanotaan.” – Harva lukija huomaa lukea tarkasti ja kysyä mielessään: Mikä tässä sitten oli se ”ase UKK:ta vastaan”, jota otsikko julisti.

Keskustan Eino Uusitalo oli sentään ryhmäpuheenvuoronsa loppuun sovittanut omaperäisen – hyvin omaperäisen – vertauksen ”korkeimman luokan valtiomiehestä, joka on kyntänyt ja jolla edelleenkin on mahdollisuudet kyntää syvä vako Suomen ja Euroopan rauhanomaiseen historiaan”.

Olin samaa mieltä. Erottava vako Suomen ja muun Euroopan välillä oli jo syvä ja Kekkonen auralla se syveni syvenemistään.

Kahdessa ryhmäpuheenvuorossa, Veikko Vennamon ja kristillisten Raino Westerholmin, sanottiin selkeästi, mistä on kysymys.

Westerholmin kanta oli selvä ja jyrkkä: ”... on todettava, että ulkoministeri Karjalainen on ... perustuslakivaliokunnassa lausunut, etteivät mitkään ulkopoliittiset syyt ole vaikuttamassa ko. lakiesityksen antamiseen... Kristillinen liitto vastustaa jyrkästi kansalaisten äänioikeuden riistämistä... kun samanaikaisesti ei ole voitu todistaa poikkeuksellisten olosuhteiden olemassaoloa perustana poikkeusmenettelylle.” Samalla Westerholm esitti lakiehdotuksen hylkäämistä ja jättämistä yli vaalien.

Vellamon sanonnat olivat nasevia: ”Poikkeuslaissa on kysymys siitä, sallitaanko Suomen kansan valita tasavallan presidentti vai ei. Turha siihen on kytkeä ulkopoliitiikkaa ja talouspolitiikkaa.” – ”Maassa on täysin normaalitila. Suomen ulkopoliittinen asema ei ole koskaan ollut niin vahva kuin nyt. Jos ei tällaisessa tilanteessa anneta kansan äänestää, niin milloinkaan?” – ”Väittääkö kokoomuksen enemmistö, että jos kansa saa

valita presidentin, silloin ulkopolitiikka menee hunningolle?” – ”Kokoomuksella on eduskunnassa 34 edustajaa. Kokoomus pystyy estämään jokaisen perustuslain muutoksen. Jos kokoomus olisi heti ryhdikkäästi ilmoittanut, että se ei tule hyväksymään poikkeuslakia missään olosuhteissa, niin asia olisi rauennut tähän ja kansan äänioikeus olisi pelastettu.” – ”En ole enemmälti puuttunut Liberaaliseen ja Ruotsalaiseen kansanpuolueeseen. Nehän ovat saatavissa mille linjalle tahansa, jos vain ministerintuoleja tarjotaan...” (eduskunnassa hilpeyttä ja ministeri Tarjanteen välihuuto: ”Käykö kateeksi?”).

Mielestäni sitten pääministeri Sorsan puheenvuoro oli häikäilemättömän valheellinen ja sisällöltään ala-arvoinen. ”...hyökkäykset ovat kääntyneet täysin avoimesti tasavallan presidentin henkilöä ja ulkopolitiikkaa vastaan. Käynnissä olevan kiihotuksen keskellä on tärkeitä eduskunnan valtaenemmistöllään osoittaa, että Suomen ulkopoliittinen linja on kansan suuren enemmistön tukema, vakaa ja muuttumaton” (Välihuutoni: ”Ei siitä ole kysymys!”). Katsoen minuun tuo häijyläinen kehtasi vielä jatkaa: ”...Jos politikoitsijalla ei ole halua tai kykyä tämän tosiseikan painoa tajuta, hänen taipumuksillaan olisi parempi asianomaisen itsensä ja yhteisen edun kannalta harrastella jotakin muuta kuin vastuullista valtiollista toimintaa.” (Eduskunnasta tuli luja vastahuuto: ”Suomen kansan asia on päättää!”)

(Sorsan puhe oli siinä määrin loukkaava, että päätin tilaisuuden tullen ”maksaa potut pottuina”. Kesti pari vuotta, mutta se tilaisuus tuli: Sorsa oli Saksan matkallaan pitänyt jossakin sosiaalidemokraattien kokouksessa puheen, jossa hän oli kertonut Suomen puu- ja paperiteollisuuden tekevän suurta voittoa. Seurauksena oli heti ollut ulkomailla aivan loogisesti huomattavan suuret hinnanalennusvaatimukset, jotka olivat maksaneet meidän teollisuudellemme satoja miljoonia markkoja. Lehdet siitä kirjoittivat. Tein asiasta suullisen kysymyksen eduskunnassa ja kuultuani pääministerin ympäripyöreän selityksen tein sallitun lisäkysymyksen: ”Jos poliitikolla ei ole halua tai kykyä tätä tuottamaansa vahinkoa tajuta...”. Ja jatkoin täsmälleen Sorsan omilla sanoilla: ”...eikö hänen olisi parempi harrastella jotakin muuta kuin vastuullista valtiollista toimintaa.” Vastausta ei tullut ja herra pääministerin ilme oli sen näköinen kuin hän olisi halunnut ampua minut siihen paikkaan...)

Edelleen Sorsa väitti kirkkain silmin: ”Tarkoituksena on ollut saada vi-ri-ke sen äärioikeistolaisen ryhmittymän operaatiolle, joka keskuudes-samme on erilaisin valeverhoin esiintynyt. Nyt nuo verhot on katsottu voitavan heittää syrjään ja muodostaa julkinen liittoutuma.”

Sorsan ”salaliittoteoria” oli peräti kummallinen. Oliko siis ajateltava niin, että aina, kun joukko kansanedustajia eri puolueista äänestävät yhdessä hallituksen esitystä vastaan, kysymyksessä on ”väliverhojen takana” piillyt salaseura, joka nyt äänestäessään ”muodosti julkisen liittoutuman”?

Tuure Junnilla luki ensin sanasta sanaan sen puheen, minkä oli Messu-hallin tilaisuudessa esittänyt. Se oli kauttaaltaan maltillinen, jopa hiu-kan kuivakiskoinen valiosäännön peruskurssi. Pitkähkön tarkastelun tuloksena hän tuli siihen tulokseen, että ”ainoa todellinen syy poikkeus-lakiesityksen antamiseen on loppujen lopuksi ollut vain se, että tasa-vallan presidentti oli kerran tullut sanoneeksi, että hän ei halua aset-tua ehdokkaaksi normaaleissa presidentinvaaleissa. Jotta presidentti ei joutuisi peruuttamaan tätä lausumaansa, sitä varten on nyt ryhdytty ajamaan tätä poikkeuslakia.”

Junnilla asetti perustuslain *hengen* noudattamisen muodollisen lail-lisuuden edelle: ”Mutta vaikka tuo perusoikeuden anastaminen siis tapahtuukin muodollisesti laillisessa järjestyksessä, se tapahtuu mitä ilmeisimmin hallitusmuodon hengen ja tarkoituksen vastaisesti... Syytä on todeta, että aivan samalla tavalla muodollisesti laillisessa järjestyk-sessä... voitaisiin säätää laki, jolla nykyinen eduskunta voisi pidentää nelivuotisen toimikautensa vaikka kymmeneksi vuodeksi.”

Samaan perustuslakimme ylettömään joustavuuteen tarttui myös Juuso Häikiö puheessaan – todeten, että – samalla tavalla kuin poikke-uslain – eduskunta voisi säätää lain, jossa määrättäisiin telotettaviksi osa eduskunnasta, esimerkiksi ne, joiden nimi alkaa E:llä, jolloin Ven-namo välihuudossaan halusi tarkistaa, kuuliko hän oikein: ”Oliko se E:llä vai V:llä!”

Omassa puheenvuorossani koetin tehdä selväksi poikkeuslain kyt-kentöjen kiristysluonteen. ”...poikkeuslain kytkeminen jollakin tavalla ulkopoliittiseen linjaan ja perustuslain puoltajien häikäilemätön lei-maaminen ulkopoliittisen epäilyttävyyden poltinmerkillä on jyrkästi torjuttava. Se on häpeällistä ja herra pääministerin puheenvuorossa käytettynä se on huolestuttava osoitus asiaperusteiden puutteesta.”

Puheeni lopussa esitin arvattavaksi, kuka on sanonut: ”Niitä on sel-laisia perustuslailla ratsastavia jääräpäitä jne.” ja jatkoin: ”Ennen kuin

edustajatoverit yhtyivät tämänlaatuisten arvostelijoiden kuoroon, on jokaisen hyvä tietää, että juuri nuo sanat sanoi aikoinaan Adolf Hitler...” Paikalla olevien kasvot eivät värähtäneetkään. Kukaan ei näyttänyt ymmärtävän tätä asiaa – olivat kaikei jo paljosta valvomisesta väsyneitä. – Onni, ettei toimittajia ollut enää läsnä. Puheestani olisi tullut jymyuutinen otsikkonaan viidellä palstalla: ”Rainio vetosi puheessaan Hitleriin!”

Torstain vastaisena *yönä* klo 00.15 käytiin äänestyksiin. Tulos oli odotettu. Laki julistettiin kiireelliseksi äänin 170–28, yksi tyhjä (kristillisten Juntumaa). Sitten äänestettiin itse lain hyväksymisestä ja saatiin sama tulos.

EEC-sopimus allekirjoitettiin 5.10.1973 yhdeksän kuukautta myöhemmin vähin äänin.

Joulukuussa minulle annettiin yllättäen Suomen Leijonan komentajamerkki – myöntämisasiakirjan allekirjoittajana *Urho Kekkonen* – minulle, joka en ollut edes pääjääräpää!

Tutkimattomat ovat Herran tiet ja Kekkosen aatokset.

11.

Vuosia myöhemmin eräässä veteraanikansanedustajien kokoontumisessa toimi isäntänä silloinen puhemies Johannes Virolainen. Kahvitilaisuudessa pitämässään puheessa hän tunnusti: ”Me teimme virheen, kun säädimme eduskunnassa sen poikkeuslain...” – Vanhana ”jääräpäänä” en voinut olla esittämättä välihuutoa: ”Ketkä ME? En minä ainakaan!”

Vaaran vuosikymmen

1.

Heti poikkeuslain käsittelyn jälkeen Pravda kirjoitti 21.1.1973 (Helsingin Sanomat 22.3.73):

”Pravdan Helsingin kirjeennvaihtaja Juri Jahontov mainitsee nimeltä oikeistopuolueiden edustajat Tuure Junnilan, Kullervo Rainion, Veikko Vennamon, Georg Ehnroohin ja Victor Procopén ja sanoo heidän käyttäneen eduskunnan puhujakoroketta Suomen ulkopoliittisen linjan vastaiseen raivokkaaseen kampanjaan. – Jahontov lainaa tässä yhteydessä Suomen ’edistyksellistä lehdistöä’ ”...”Jahontov lainaa kirjoituksessaan nimeltä mainiten SKP:n pää-äänenkannattajaa Kansan Uutisia ja SKP:n taistolaisten lehteä Tiedonantaja.” (”Edistystä” kerrakseen!)

Tämä oli minun osakseni tullut lopullinen leiman läjäys: vaarallinen, ulkopoliittisen linjan vastainen ”raivokas kamppailija”, jonka kanssa rauhaa rakastava kunnon suomalainen ei saanut olla missään tekemisissä. Kierrettävä kaukaa. Suomen ”edistyksellinen lehdistö” oli sanonut tämän julki, Pravda (Totuus) sen siteerannut ja koko lehdistö Suomessa saattoi nyt siteerata Pravdan ”tietoa”.

Tällainen oli politiikon kohtalo Suomessa erityisesti 1970-luvulla, jos uskaltautui toimimaan kuin itsenäisen maan kansalainen.

Tosiasiassa en ollut edustajaksi tultuani puhunut ulkopoliitiikasta yhtä halaistua sanaa. Kiusaantuneena alituisesta vääristelystä esitin kantani vasta vuonna 1976 budjettikeskustelun puheenvuorossani, josta Helsingin Sanomat kirjoitti 23.10.76:

”Rainio kiisti jo etukäteen olevansa ulkopoliittisesti vaarallinen henkilö ja vakuudeksi hän kertoi myös omasta ulkopoliittisesta ajattelustaan, joka kiteytyy kolmeen seikkaan: isänmaan itsenäisyyden turvaaminen kaikin voimin, tunnontarkka puolueettomuudesta huolehtiminen sekä valtiosopimusten sanatarkka noudattaminen. Mitä tähän lisätään, on leuan väpinää ja turhaa liturgiaa.” (Puheestani tarttui sitten yleiseen kielenkäyttöön sanonta: *ulkopoliittista liturgiaa*.)

2.

1970-luku on saanut historiankirjoittajilta nimen ”vaaran vuodet” tai ”toiset vaaran vuodet” – erotukseksi ensimmäisistä, 1940-luvusta. Erikoista niille vuosille oli, että ihmiset aavistelivat jotakin kohtalonomaista olevan tapahtumassa, mutta mitä se oli, siitä ei ollut tietoa. Kaikki elivät kuin tiheässä hämärässä, epämääräisten huhujen varassa. Vasta vuosikymmeniä myöhemmin on historian tutkijoiden palapeleissä alkanut hahmottua kuva siitä, mitä pimeyden keskellä tapahtui – erityisesti miten lähellä kuilun reunaa oli ulkopoliitiikassa kuljettu. Sen rinnalla outoja asioita tapahtui myös oman maan sisällä, mutta niistä sentään lopulta pulpahti tieto julkisuuteen.

Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan jäseneksi tullakseen olisi pitänyt olla joko puolueen johtaja tai muuten politiikan ”luotettava” sisäpiiriläinen. Mutta olisi ollut aivan turhaa kadehtia heitä, sillä pian tuli huomaamaan, etteivät nuo ”luotettavatkaan” tienneet maalle todella merkitsevistä asioista mitään. Presidentti piti tarkan huolen siitä, ettei tieto ”vuotanut”. Oli vuosia, jolloin vain 3 henkilöä oli selvillä siitä, mitä Neuvostoliitto meiltä vaati. Loput luulivat, että riitti, kun harrastettiin puheissa vanhaa ”ulkopoliittista liturgiaa”.

Vasta kymmenien vuosien perästä on päästy sellaisille tiedon lähteille, että voidaan nähdä todellinen tausta sille, mitä ”vaaran vuosikymmenenä” meille oli tapahtumaisillaan. Kerron sen tässä lyhyesti, jotta itsekkin ymmärtäisin, mikä se sumumaaailma oli, jossa me tietämättömät hapuilimme otetta.

Monelle on tuttua vain yksi julki tullut mieliä järkyttänyt tapaus: Neuvostoliiton puolustusministeri Ustinovin vierailullaan vuonna 1978 tekemä ehdotus maittemme välisistä yhteisistä sotaharjoituksista. Tuoreessa muistissa olivat ne Varsovan liiton ”yhteiset sotaharjoitukset”, jotka olivat johtaneet yhden jäsenmaan, Tshekkoslovakian miehitykseen. Muistettiin myös vuonna 1961 Neuvostoliitosta tullut nootti, jossa vetoamalla yhteistyö- ja avunantosopimukseen ehdotettiin neuvotteluja yhteisen puolustuksen järjestämiseksi Saksan taholta tulevaa sotilaallista uhkaa vastaan.

Virallisesti ilmoitettiin, ettei Ustinov ollut mitään ehdotusta tehnyt, mutta lehdistön kautta kaikki saivat pian tietää, että huhu oli totta. Oli selvästi pääteltävissä, että Neuvostoliitossa pyrittiin tätä kautta Suomen miehittämiseen – ellei äkkirysäyksellä, niin vähitellen hivuttaen...

Jo vuosia ennen Ustinovin vierailua oli kuitenkin asiassa tapahtunut paljon, mutta tietoa oli ollut vain epävarmoina huhuina, joista monet olivat saaneet alkunsa Karjalan palauttamisen valveunista.

Alpo Rusi, historioitsija, filosofian tohtori ja suurlähettiläs on teoksessaan "Yhdessä ja erikseen – Suomen ja Ruotsin turvallisuuspolitiikka tienhaarassa" kuvannut luotettaviin lähteisiin nojaten sotilaspoliittisten tapahtumien kulun Neuvostoliiton ja Suomen välillä 1970-luvulla. Noudatan etupäässä hänen esitystään – hiukan "täydennettyinä", se sallittakoon.

Rusin mukaan Kekkonen itse oli aktiivinen käymään keskusteluja sotilaspoliittisista kysymyksistä NL:n kanssa – ainakin aluksi (1972) Tämä tieto on tullut Ruotsin Säpon (turvallisuuspoliisin) kautta, kun ruotsalaiselle Jan Leijonhjelmille oli vuotanut tietoa Varsovan liiton tiedusteluelimistä. Tämän tiedon mukaan Kekkonen olisi halunnut salaisina käytäviä keskusteluja, joiden pohjalta NL voisi käyttää Lappia joko hyökkäyksessä tai puolustuksessa Ruotsia vastaan (jos se liittyisi Natoon).

Jo vuoden 1972 tammikuussa NL:n puolustusasiamies, kommodori V. A. Andruškevitš esitti illallisilla salaisessa keskustelussa yleisesikunnan päällikölle, kenraalimajuri Paavo Junttilalle Suomen kartan, jossa oli vedetty raja Kuhmosta Pohjanlahteen, ja ehdotti neuvottelua siitä, että puolustusvastuu tuon rajan pohjoispuolella siirrettäisiin NL:lle. Tämä tapahtuisi Suomen ja NL:n väliseen yysopimukseen nojautuen – (tarkemmin sanoen: sitä venäläisesti eli miten vain tulkiten). – Tapaus mainitaan sekä Kekkonen päiväkirjassa että kenraali Lauri Sutelan elämäkerrassa. Sutela ei ollut tällöin vielä puolustusvoimien komentaja vaan kenraali Kaarlo Leinonen hoiti sitä tehtävää, joten Kekkonen pohti asiaa yhdessä Leinosen kanssa.

Kekkonen kirjoittaa päiväkirjassaan: "Leinonen luonani. Kertoi, että NL:n sotilasasiamies Andruškevitš oli omissa nimissään ehdottanut S-NL välillä yhteistyötä. Meidän upseerimme hätääntyneitä. Sanoin, että voivat selvittää minkälainen yhteistyö NL:n strategiaa arvioiden voisi tulla kysymykseen ja mikä on tähän suomalainen kanta."

Kekkonen ei mainitse mitään kartasta eikä muistakaan yksityiskohdista. Todennäköisesti aluksi ne tunsivat vain kolme henkilöä Suomessa: Junttila, Kekkonen ja Leinonen. – Huhut ovat asia erikseen. Niitä kyllä riitti.

Muistan Pentti Mäki-Hakolan kertoneen minulle hyvin luottamuksellisesti erästä poliitikkojen ja sotilashenkilöiden pienen sisäpiirin kokouksesta, jossa eversti Wolf Halsti oli ehdottanut Lapin luovuttamista NL:lle jotakin sopivaa korvausta vastaan. Pentti oli Halstin puheesta syvästi järkyttynyt.

Vielä samana vuonna ryhdyttiin käymään neuvotteluja – tai ainakin jonkinlaisia keskusteluja, joista Rusi kirjoittaa: ”Suomi ja NL kävivät seuraavat kaksi vuotta salaisia keskusteluja sotilaallisesta yhteistyöstä ... mutta täsmällistä tietoa aloitteen taustasta ei ole ollut käytettävissä.” Suomen puolelta keskusteluja johti yleisesikunnan päällikkö Junttila ja niissä käsiteltiin kysymystä, miten yhteinen Suomen puolustus järjestettäisiin Naton hyökätessä.

3.

Vuonna 1974 uudeksi puolustusvoimien komentajaksi tuli kenraali Lauri Sutela ja tilanne muuttui täysin.

Sutelan Suomen kansa tunsi hyvin kolmen vuosikymmenen takaa, sota-ajasta. Silloin hän nuorena pioneeriluutnanttina oli neuvokkuudellaan hoitanut, että venäläisten radiolla laukaistavien miinojen salaisuudet paljastettiin ja löydettiin keino niiden räjäyttämisen estämiseksi: Yleisradiossa soitettiin määrättyllä aaltopituudella yöt ja päivät ”Säkkijärven polkkaa” eli vallattiin tuo aaltopituus viholliselta ja pelastettiin monta siltaa tuhoamiselta.

Lauri Sutela kuului Jyväskylän lyseon kasvatteihin ja oli minun veljeni luokkatoveri, tunnettu jo tuolloin reippaudesta ja rohkeudesta. – Olin koulun pihalla paikalla, kun ensiluokkalaista ”kastettiin” oikeiksi lyseolaisiksi upottamalla jokaisen pää vuorollaan vesisankoon. Sattui niin, että uskonnonlehtori, pappi Kärkkäinen eli ”Käkkärä” oli saanut vihiä seremoniasta ilmestyi yllättäen paikalle ja viskasi kaiken veden sangosta kastajien päälle. Silloin kuului Lauri Sutelan huuto: ”Onhan se hyvä, että pappi itse tuli kastamaan!”

Sutelan tultua puolustusvoimien komentajaksi, keskustelut sotilaallisesta yhteistyöstä lopetettiin. Keväällä 1974 kuitenkin suurlähettiläs Stepanov – Suomen painostajista eräs pahimpia – kutsui Sutelan saunavierailulle ja ehdotti suoraviivaisesti, että Suomen ja NL:n yysopimuksen mukaiset sotilaalliset neuvottelut pitäisi aloittaa uudelleen. Suoraviivaisesti Sutela piti niitä tarpeettomina.

Uudenlaisia ehdotuksia tehtiin NL:n taholta. Esitettiin yhteisen esikuntatyöskentelyn harjoittelua. Sutela ei suostunut.

Ystäväni Pekka Hintikka sattui myös olemaan Sutelan koulutoveri ja tapasi häntä vuosien mittaan hyvin usein keveissä keskusteluissa. Jos oli

koulupoika Sutela ollut verraton leukailija, niin oli kenraalikin, jos on uskomista muistelman, jonka Pekka minulle kertoi suoraan kenraalilta itseltään kuultuna:

Oli tullut taas kutsu Moskovaan ja joukko toinen toistaan vakavampia herroja oli koolla – ja kellä univormu yllään, hänellä arvattavasti rinnukset täynnä kiliseviä kunniamerkkirivistöjä.

Tällä kertaa Sutelalle tehtiin huolella valmisteltu ehdotus, että maittemme välillä ryhdyttäisiin vaihtamaan kummankin maan sotilastiedustelutietoja. Asia oli uusi ja Sutela sanoi joutuneensa miettimään vastausta hetken, kunnes ilmoitti pitävänsä hanketta tarpeettomana ja sanoi ”olevansa aivan varma siitä, että suuren Neuvostoliiton sotilastiedusteluelimet ovat paljon paremmin perillä Suomen asioista kuin me itse...” Mahtava nauru helisytti kattokruunuja ja kilisytti kunniamerkkien rivistöjä.

Yhteinen tiedustelu unohdettiin, mutta yhteinen malja juotiin – useampikin, arvattavasti.

4.

Jo aikaisemmin mainitsemani mieli järkyttänyt Ustinovin vierailu tapahtui keväällä 1978. Vaikka virallisella taholla pyrittiin epätoivoisesti pitämään tapahtumia pimennossa ja kiellettiin tiukasti se, että Ustinov olisi tehnyt ehdotuksen, valehtelu ei nyt voinut onnistua – lähinnä Ustinovin itsensä tökerön käyttäytymisen vuoksi.

Jo autossa, kun vierailun isäntänä toimiva puolustusministeri Taisto Tähkämaa ja Ustinov tulivat lentokentältä kaupunkiin, Ustinov teki ehdotuksen Suomen ja Neuvostoliiton yhteisistä sotaharjoituksista. Tähkämaalle asia oli tuiki outo eikä hän käsittänyt, mitä Ustinov tarkoitti. Toisen kerran Ustinov teki ehdotuksensa aivan julkisesti pääesikunnan järjestämässä tiedotustilaisuudessa. Taaskaan Tähkämaa ei ollut oikein selvillä siitä, mistä oli kysymys, eikä vastannut sanallakaan, mutta Klaus Törnudd toi sitten esiin jonkinlaisena vastauksena sen, että yhteiset sotaharjoitukset ”herättäisivät kummastusta koko Euroopassa”. Sutela totesi, että yhteistyö ”toimii hyvin jo aiemmin vakiintuneella tasolla” – mitä se sitten tarkoittikaan – luultavasti ei mitään ja se olikin parasta.

Koska Suomen puolustusministeri oli itse hiljaa, Ustinov ja hänen kumppaninsa käsittivät asian niin, että Suomi oli suostuvainen. ”Vaike-neminen on myöntymisen merkki”. Kannatti siis jatkaa.

Varsinaisen hyökkäyksensä marsalkka Ustinov teki Kultarannan saunaillassa Tasavallan Presidentin vieraana. Saunojien joukossa oli myös Sutela valvomassa asioiden kulkua. Kerrotaan, että Ustinov ”jankutti”

useaan kertaan yhteisistä sotaharjoituksista, mutta Kekkonen antoi joka kerta asian mennä ohi korviensa ja ehdotti lisää löylynottoa. Voidaan kuvitella, millainen huomattava ”kotikentän etu” oli Kultarannan isännällä suomalaisten saunarituaalien tuntijana. Hän löi vastalla tahtia ja mahtava marsalkka sai kyyristellä höyrypilvessä lauteilla hikisenä ja kunniamerkeistään riisuttuna.

Ustinovin oli matkustettava Moskovaan tappion kärsineenä. Myöhemmin osoittautui, että sotaharjoitusneuvottelujen ehdottamisen idea oli ollut kokonaan suurlähettiläs Stepanovilta lähtöisin, hänen soololuuaan.. Kävi myös ilmi, että monet korkeammat poliittiset johtajat Kremlissä olivat asiasta eri mieltä kuin Ustinov. Se voi olla tietysti pelkkää jälkiviisautta operaation epäonnistuttua.

Se vaikutus vierailulla oli Kekkoseen, että hän oli alkanut miettiä mahdollisia yhteisiä esikuntatason neuvotteluja. Sutelan mukaan ne olisivat olleet Suomelle vielä vaarallisempia kuin tavanmukaiset joukkojen harjoitukset ja hän hoiti asiat niin, etteivät venäläiset saaneet vihiä siitä, kuinka lähellä Kekkonen oli myöntymistä, jos ehdotuksia olisi vielä heiltä tullut.

Miten menetellä, jos joku haluaa ”ystävyyden ja yhteistyön hengessä, rauhantahtoisesti” napata itselleen hyväuskoisen naapurin talon? Ensin koputetaan, koputetaan, kunnes ovea raotetaan, sitten sujahtaa saapas ovenrakoon, vieras sanoo itsensä tervetulleeksi ja avaa oven remuavalle joukkiolle, joka sitten nauttii talon antimet ja työntää isäntäväen pöydästä nurkkaan roskapöntön viereen. – Tämä oli se kaava, jota Stalin noudatti Baltian maissa vuonna 1939. Se on se kaava, jota yritettiin Suomen suhteen noottikriisin aikaan. Se toteutettiin Tshekkoslovakian miehityksessä. Suomen osalta kaavan käyttö jäi koputteluvaiheeseen – saapasta ei saatukaan ovenrakoon, kiitos yhden miehen – Lauri Sutelan.

Niin pysyväksi on ”suomettumisen” ajan mielikuvamaailma jäänyt, että näen päätä puistettavan, kun sanon, että Lauri Sutela on meidän suurmiehemme – patsasta vaille jäänyt, tietenkin, kuten asiaan kuuluu.

Lyön löylyä lisää ja sanon: Lauri Sutela oli *Suomen vaaran vuosikymmenen Mannerheim*.

Oppositiossa. Tukea idästä

1.

Ei eduskuntatyö suinkaan ole alituista kiirettä, ei öitten läpi valvomista eikä jatkuvaa puhumista. Sellaisen mielikuvan voi saada poikkeuslain käsittelyn kuvauksesta. Ei, yleensä se oli sen kaltaista huhtomista vain budjetista päättämisen aikoina joulun tienoilla, jolloin Vennamo äänestyytti noin tuhannesta tai parista tuhannesta muutosehdotuksestaan budjettiin. Ihmeesti siinä kuitenkin etusormi kesti yhtä mittaa jatkuvaa nappulanpainantaa. Nuokuttiin istuntosalin tuoleilla valveen ja nukkumisen rajoilla ja kuin unen usvaan puhemiehen ääni esitti jonkinlaista Ravelin Boleroa: ”Edustaja Vennamo on edustaja Korttesalmen kannattamana tehnyt ehdotuksen että... riksdagsman Vennamo har – föreställt att... mårne ha följande utlåtande... asiasta on äänestettävä... valiokunnan lausunto ’jaa’, Vennamo ’ei’, jaa tai ei...”.

Pysyäkseen hereillä keksin jonkinlaisen herätyskello-systeemin: Aina kun Vennamon ehdotuksessa kuului nimi Juankoski, äänestinkin ’ei’, siis Vennamon ja Korttesalmen mukana. Vennamoa sapetti. Nyt hän ei voinutkaan tupailloissa Juankoskella julistaa SMP:n olevan ainoa kunnan ystävä.

Ennen joulua monet käyttivät istuntoaikaa hyväkseen kirjoittamalla joulukortteja. Kansliatoimikunta oli nähnyt hyväksi avustaa tässä jakamalla jokaiselle kansanedustajalle 50 kortin kasan ilmaisia joulukortteja, joissa kuvana prameili eduskuntatalo ja tekstinä oli: ”Rauhallista Joulua ja Hyvää Uutta Vuotta”. Kimpaannuin tästä ”joulun sosialisoinnista” niin, että lähetin kortit varustettuna seuraavanlaisella lippusella:

”Hyvä ystävä, arvoisa Vaikuttaja!

Tällainen on eduskunnan – veronmaksajien kustannuksella, tietenkin – kansanedustajille 10 000 kappaleena jakama ”sosialisoitu” joulukortti. Nähtävästi, jotta kortti olisi kyllin ”arvovaltainen”, siinä on Seimen Lapsi korvattu Maallisen Vallan symbolilla, eduskuntatalon kuvalla.

Koska olen näköjään sellainen eriskummainen jääräpää-
yksilö, joka haluaa jatkuvasti itse valita omat joulukorttinsa,
asia ei ole miellyttänyt minua alkuunkaan. Olen erikoisesti
käyttänyt Sotainvalidien Veljesliiton joulukortteja. Niin teen
nytkin. Mutta mitä tehdä näille ”sosialisoiduille” korteille?
Asiaa kauan harkittuani olen päättänyt lähettää ne arvossa
pitämilleni vaikuttajayksilöille seuraavan viestin kera:

Kun eduskunta on tällä toiminnallaan riistänyt hyväntekeväi-
syys-järjestöiltä ja muilta joulukorttien julkaisijoilta 10 000
kortin menekin, vetoan täten jokaiseen vaikuttajayksilöön,
että he kehottaisivat yleisöä käyttämään hyväntekeväisyys-
järjestöjen ja erikoisesti tällöin Sotainvalidien Veljesliiton
julkaisemia joulukortteja vastapainoksi sille menetykselle,
jonka eduskunta on tällä puoluetuen uudella muodolla näille
järjestöille ja yksityisille yrittäjille tuottanut,

Aitoa joulun henkeä ja lämmintä, auttavaista mieltä!

Kullervo Rainio

Kansanedustaja Helsingin kaupungista

Tavallisina viikkoina istunnon alkaessa käytiin hät’hätää salissa län-
näolonappia painamassa, juotiin kahvit ravintolassa ja hörähdeltiin
uusimmille vitseille, joista suosituin oli uutinen Alli Vaittisen avioon
menosta kesällä 1972 Esko Kuikan kanssa: Kerrottiin biologisesta ih-
meestä – ”Alli oli ryhtynyt hautomaan kuikan munia”.

Mitään erityisen hilpeää ei ollut se ”keskustelu”, jota käytiin istunto-
salissa: Yksi rapisutteli papereitaan puhujapöytänsä yrittäen saada teks-
tistään selvää ja kuulijakuntana oli toinen edustaja, joka puhujalistalla
oli seuraavana ja syventyi nyt kohta tulevaan omaan puheenvuoroonsa.

Oli ”kehitetty” eduskunnan työskentelyä ja keksitty tunnin kestävä

istunto, jossa edustajat saattoivat esittää ns. suullisia kysymyksiä ministereille. Näitä kuulemassa saattoi olla jopa kymmeniä kansanedustajia ja tavallisesti kahvilassa lorvailevat lehtien eduskuntatoimittajat olivat myös joskus niistä kiinnostuneita.

Varsinainen työ tehtiin valiokuntien kokouksissa. Ainoa paikka, jossa minä koin työn tuntua oli sivistysvaliokunta. Siellä kuunneltiin asian-tuntijoita ja joskus aivan unohdettiin puoluejäsenyydet, kun huomattiin oltavan keskellä aivan asiallista keskustelua. Tätä edisti valiokunnan puheenjohtaja, älykäs ja huumorintajuinen Kuuno Honkonen, SKDL:n edustaja, joka myöhemmin siirtyi Itä-Saksaan suurlähettilääksi. Hän ei pahastunut, vaikka minä jotakuinkin usein jätin mietintöön vastalauseeni, kertoi vain jonkun menneen ajan edustajan periaatteesta: ”Kaikki viina, mikä tarjotaan, on juotava, ja jokaiseen mietintöön on jätettävä vastalause.” – Myönsin, että kohdallani väittämä oli puoleksi oikein.

Puhuin puoluerajojen osittaisesta häipymisestä valiokunnassa. Ker-ran hämmästytti aikalailta laitasemmistolaisia, kun eräs heistä oli esittänyt – pitäessään hallituksen esitystä riittämättömänä – sokeitten laitehankintarahaan tuntuvaa korotusta ja minä äänestin mukana. Ih-mettely vain kasvoi, kun selitin, että – vaikka olen kokoomuslainen – olen silti ihminen ja haluan paljon tuntuvammin autettavan vammaisia ja muita ilman syytään kovan kohtalon kolhimiksi joutuneita.

Oppositio puolueessa oleva kansanedustaja tuntee olevansa pakkolo-malla. Yrittäpä mitä tahansa, sillä ei tuntunut olevan mitään vaikutusta. Monenkin mielestä se oikeuttaa laiskotteluun – minunkin, aluksi.

Huomasin kuitenkin erään mielenkiintoisen vaikutusmahdollisuu-den: Kun esitti hyvän idean eikä pitänyt siitä liian suurta ääntä vaan sal-li jonkin hallituspuolueen ”varastaa” sen, se toteutuu. Näin kävi minun esittämälleni verotaulukko-korjaukselle. Väitin, ettei ole valtiosäännön mukaista periä koko vuosi edellisenä vuonna tehdyn budjetin mukai-sia veroja, koska inflaatio on muuttanut rahan arvoa ja eduskunta on budjetissaan tarkoittanut periä veroja vuoden alussa lasketun ei-vie-lä-muuttuneen raha-arvon mukaisesti. Inflaatio jyrkensi sitten vuoden kuluessa tuntuvasti verotuksen progressiota – mikä ei suinkaan ollut budjetintekijäin tarkoitus eikä perustuslain mukaista.

Tämän ehdotukseni hallituspuolueet äänestivät kumoon – mukana liberaalit. Mutta liberaalit olivat valmiit vuoden päästä esittämään eri-tyistä, muka keksimäänsä ”veroleikkuria” ja se toteutettiin. Tuo ”leik-kuri” oli vain salanimellä esitetty minun ehdotukseni, jonka he olivat aikanaan hylänneet – vain siksi, että se oli tullut oppositiosta. Omasta puolestani olin tähänkin tyytyväinen.

2.

Kyllä minä opin vähitellen juonittelevaankin. Se tapahtui, kun valio-kuntaan tuli käsiteltäväksi erityinen Steinerkoulu-laki – sen jälkeen, kun opetusministeri Ulf Sundqvist jo oli hävittänyt Suomesta kaikki muut yksityiset peruskoulut pienellä lainpoikasella, jota olin joutunut melkein yksin vimmatusti vastustamaan – (Mm. puhuin yhteen me-noon eduskunnassa 5 t. 20 min. – silloin tällöin sulatellen suussani virkistävää hedelmäsokeritablettia.)

Helsingin Steiner -koulun rehtori, hyvä ystäväni Reijo Wilenius oli suhteillaan keskustapuolueeseen saanut asian järjestymään niin, että tuota koulua ei käsiteltykään kimpussa muiden yksityiskoulujen kanssa vaan esitettiin nyt oma sitä koskeva laki. – Minulle lain kohtalo oli aivan henkilökohtaisesti tärkeä, sillä Laura ja Kale olivat olleet hyvin aktiivi-sina perustamassa Helsinkiin steinerkoulua ja heidän kaikki lapsensa kävivät sitä. Olin myös paljon keskustellut kasvatuseriaa-teen Reijo Wileniuksen kanssa, joka oli syvälinen filosofi. Hän ymmärsi täysin mi-nun kantani: Pidn Steinerin kasvatuseria-teen erinomaisina, vaikkakin hänen antroposofiansa oli hölynpylyä.

Mutta miten menetellä valiokunnassa? Jos minun kantani paljastuu, se leimaa asian oikeistolaiseksi salahankkeeksi ja vasemmisto saattaa hyvinkin kaataa lakiehdotuksen, josta heillä on hyvin hämärä kuva.

Asiantuntijoita kuultiin, heidän joukossaan myös Reijoa. Eräässä vai-heessa minulla oli tilaisuus ohimennen kysyä, pitikö paikkansa se, että Hitlerin Saksassa steinerkoulut olivat kiellettyjä. Reijo vahvisti tämän ja jätti viisaasti mainitsematta, että samoin oli laita Neuvostoliitossa. Ku-kaan ei huomannut kysyä. Sitten tein varsinaisen kysymyksen: ”Mikä se on tämä Kriittinen korkeakoulu, jossa marxilaiset aatteet rehottavat? Onko totta, että olette myös sen rehtori?” – Reijon silmissä kävi pie-nenpieni naurun vilahdus. Hän ymmärsi yskän. Hän kiirehti vakuutta-maan, että tämä yhteys steinerkoulun ja Kriittisen korkeakoulun välillä on vain eräänlainen ”personaali-unioni”.

Vasemmiston kannatus tuntui nyt varmistetulta, mutta kristillisten Korhonen oli vielä käsittelemättä. Hän oli kuullut huhuna, että steiner-koulussa harjoitetaan jonkinlaista pakana-uskontoa.

Valiokunta teki tutustumiskäynnin Helsingin Steiner -kouluun. Siellä oli näytteillä suuri joukko oppilaitten laatimia omia oppikirjoja, kau-niilla käsialalla tekstattuja ja taidokkaasti kuvitettuja. Huomasin eräässä työssä hienopiirteisen, kullankeltaisen, ihasuttava enkelinkuvan. Ny-käisin Korhosta hihasta: ”Katsopas tätä!” Korhonen oli myyty mies. Hän melkein itki ilosta nähdessään niin kauniin enkelin. Korhosen kanta

äänestyksessä oli varmistettu. Steinerkoulu saa toimia Suomessa.

3.

Suurin yllätys eduskuntaan tullessani oli minulle ollut ryhmien sisäinen hajanaisuus ja suoranainen riitely mitä tärkeimmissä asioissa. Se näkyi lähes kaikissa puolueissa. Vasemmistossa SKDL oli pysyvästi haljennut kahteen ryhmään: yhdessä taistolaiskommunistit, toisessa perinteiset kommunistit ja heidän mukanaan se SKDL:n kantajoukko, joka ei tunnustautunut kommunisteiksi, mutta ajoi sosialismin asiaa. Sosiaalidemokraatit olivat yhtenäisempi ryhmä, mutta nuoriso, etenkin ylioppilaat, jotka kaduilla julistivat vallankumousta, oli päässyt suoraan hallitsevaan asemaan ja oli sysäämässä Sorsan johdolla sivuun vanhaa polvea, jolle Väinö Tanner oli ollut ihanteena.

Myös Keskustapuolueessa oli syvä kuilu. Oli Kekkosta syvään kumartava pääjoukko, jota Ahti Karjalainen johdatteli omine kunnianhimoisine tavoitteineen. Omat, kiihkoilevat ylioppilasjoukot olivat tässäkin määräämässä tahtia. Mutta oli myös niin sanottu ”musta tusina”, joka yritti vaalia puolueen pysyviä arvoja ja asettui vastustamaan luisumista sosialismiin päin. Minun hyviä tuttujani olivat Veikko Pihlajamäki ja Pekka Vilmi. Johannes Virolainen kuului tähän joukkoon – tai vähitellen leimattiin siihen kuuluvaksi. On syytä mainita myös lujatahtoinen ja isänmaallinen Marjatta Väänänen, ”eduskunnan ainoa mies”, kuten Seikko Eskola oli keksinyt kirjoittaa Kanavassa – verraten häntä Israelin Golda Meiriin.

Suomen Maaseudun Puolueen kohdalla oli tapahtunut – kuten olen kertonut – täydellinen pölkynhalkaisu: Vennamon diktatorinen määräily oli vimmastuttanut enemmistön ryhmästä perustamaan suoraan uuden puolueen.

Ruotsalainen Kansanpuolue oli aina ollut sekalainen seurakunta, ulottui poliittisissa kannanotoissaan laidasta laitaan. Jonkinlaista sisäistä kiinteyttä oli ryhmällä ”Nordisk Grund”, johon kansanedustajista kuuluivat Georg C. Ehrnrooth ja Victor Procopé. Jopa tämäkin pikku ryhmä hajosi, kun edellinen perusti uuden puolueen ja Victor ei tullutkaan siihen mukaan.

Kokoomuksesta minulla oli ollut taivaansininen käsitys: yhtenäinen isänmaallinen joukko, joka pystyi yksimielisyytensä voimalla torjumaan Lex Virolaisen. Kun sitten melkein puolet eduskuntaryhmästä asettui vastustamaan Lex Sundqvistin käsittelyssä esittämäni ja Professoriliiton hyväksymää, hyvin maltillista rinnakkaislakiehdotusta, silmäni avautuivat. Poikkeuslain käsittely teki sitten selväksi, että

puolueessa vallitsi melkein sisällissota – sitä oli jo käyty useita vuosia. – On aivan virheellinen se lehdistön levittämä kuva, että kokoomuksen hajottajia olisivat olleet poikkeuslain vastustajat, että muka oli jonkinlainen ”äärioikeistolainen” klikki, jonka toimesta kokoomusta olisi pyritty saamaan hajalle. Asia on toisin, paljon monimutkaisempi.

1969 muutamat nuoret kokoomuslaiset perustivat Messilässä ”remonttimiesten” ryhmän. Heidän joukossaan olivat mm. Juha Vikatmaa, Pertti Salolainen ja Ilkka Suominen. Heti 1970 pidettyjen vaalien jälkeen ryhmä kuitenkin lakkasi toimimasta. Ilkka Suomisen mukaan syynä tähän olivat Vikatmaan jyrkkyys ja vallanhimo.

Kokoomuksen sisäisen hajaannuksen historia on näin ollen suurimmalta osaltaan Juha Vikatmaan henkilöhistoriaa.

4.

Juha Vikatmaa oli oikeustieteen tohtori ja apulaisprofessori Turun yliopistossa, jotakuinkin nuori, 29-vuotias, tullessaan valituksi suurella äänimäärällä vuoden 1970 vaaleissa eduskuntaan. Sitä ennen hänet oli valittu paljon kannatusta saaneena Turun kaupunginvaltuustoon, jolloin hän vaaleissa esiintyi ”remonttimiehenä” ja häntä tuki erityinen ”Juffan ringi” vahvaa vaalityötä tehden.

Juha Vikatmaa oli kannanotoissaan äärimmäisen varma ja itsetietoinen ja piti itseään erehtymättömänä. Nuorten kokoomuslaisten – kuten ylioppilasjärjestö Tuhatkunnan ja Kokoomuksen Nuorten Liiton piirissä hän oli todellinen idoli, uskoa uuteen herättävä, intoa hehkuva politiikan taivaalle noussut leimuava tähti...

Vikatmaan ideat eivät teoreettisina rakennelmina olleet sinänsä vaaralliset vaan minäkin saatoin niihin yhtyä. Ne olivat samoja liberaalisia aatteita, jotka itse olin johtanut Emersonin valtateoriasta kirjassani ”Valta ja vallankäyttö”.

Vikatmaalla oli 4 perusideaa: 1) Yksilöllisyys. Yhteiskunnallisia tilanteita on tarkasteltava yksilön näkökulmasta. 2) Tasa-arvon vaatimus, mutta erilaisuuden salliminen. 3) Moniarvoisuus: politiikka ei saa olla pelkkää suvaitsevuutta vaan edellytysten luomista vaihtoeidoille. 4) Demokratia. Ihmiselle on luotava todelliset mahdollisuudet vaikuttaa.

Erimielisyyttä tuotti sitten ”sosiaalinen valintatalous”, jota Vikatmaa esitti markkinatalouden tilalle: Tuloerojen tasoittaminen ja vähimmäisurva kaikille. On selvää, että se heti sekoitettiin sosialistiseen talouteen. Kieltämättä se olikin aivan vieras ajatus kokoomuksen perinteiselle yrittäjäystävällisyydelle.

Toinen erimielisyyden aihe löi varsinaisen kiilan puolueeseen, koska

se tuli jatkuvasti esiin päivänpolitiikassa: Tavoite päästä hallitukseen. Ilman valtaa ei mitään voida vaikuttaa. Ja Vikatmaa halusi vaikuttaa, päästä valtaan. Siitä seurasi välttämättömästi Kekkonen myötäily. Tämän vuoksi Vikatmaa meni niin pitkälle, että vaati Tuure Junnilan erottamista puolueesta.

Voi sanoa, että Vikatmaa oli ajoittain kokonaan irti maasta, esimerkiksi ryhtyessään ajamaan täysin uutta puoluejakautumaa Suomeen: Kokoomus piti yhdistettämän Keskustapuolueen kanssa yhdeksi sosialismia torjuvaksi suurpuolueeksi ”Suuri Keskusta”. Tätä hän todella kaavaili yhdessä Mikko Immosen, Keskustapuolueen puoluesihteerin kanssa, kunnes Holkeri totesi kokoomuksen kaikkien asioiden vuotavan tätä kautta vieraisiin korviin ja kielsi nämä tapaamiset. Juhaa vedettiin vain nenästä. Puoluetoimistoväki alkoi nimittää vikatmaalaisia ”viidenneksi kolonnaksi”.

Vikatmaan suunnittelema uusi puolueiden nelijako oli siis seuraavanlainen: Äärivasemmisto – SDP – Suuri porvarillinen keskustapuolue – äärioikeisto (Junnila ja ”musta tusina”). – Tämän suuren päämäärän toteuttamiseksi oli ensi askeleena kokoomuksesta erotettava Junnila et consortes – laskujeni mukaan ehkä noin 15 edustajaa, 5 vähintään.

Kesällä 1973, Vikatmaa, joka oli voimansa tunnossa, vaati tiukasti Holkeria erottamaan puolueesta ainakin Junnilan ja uhkaili Holkeria muussa tapauksessa syrjäyttämällä ja vakuutti tämän joutuvan silloin puille paljaille jäädessään ilman virkaa. Ilkka Suominen totesi tilanteen ja alkoi epäillä Juhana mielenterveyden rakoilevan. Eeva Kauppi joka oli psykiatri ja ylilääkäri, tuli kerran ryhmäkokouksen jälkeen, jossa Juha oli pitänyt pitkän maailmaa syleilevän puheenvuoron, ja kysyi vakavana ja huolestuneena minulta, olinko havainnut Juhassa sairauden oireita. Minun oli myönnettävä, että Juhana puheessa oli vainoharhaisuuden piirteitä.

Tampereen puoluekokouksessa keväällä 1973 Kokoomuksen Nuorten Liitto, johtajanaan Ilkka Kanerva, Tuhatkunta, kokoomuksen Varsinais-Suomen piiri ja Uudenmaan piiri ajoivat Harri Holkerin syrjäyttämistä ja Vikatmaata puheenjohtajaksi. Tästä minä en mitään tiennyt, kun ehdotin puheenjohtajaksi Gunnar Laatiota. Tulos oli tietenkin se, että Holkerin vahva kannatus tuli mitatuksi.

Ennen kokousta oli kuitenkin ollut sovintoneuvottelu Ilkka Suomisen johtamana. Hankkeesta esittää Vikatmaata puheenjohtajaksi oli silloin luovuttu. Samalla kokoontui suunnitteluryhmä, joka tuli siihen tulokseen, että Vikatmaan vaatimien erottamisten sijasta oikeistosiiven asema puolueessa oli tehtävä niin tukalaksi, että he itse älyvät erota.

Kävi kuitenkin pian selväksi, että ”raskaan sarjan tekijämiehet” eivät olleet peloteltavissa siirtymään perustuslaillisiin, joista oli kehkeytymässä Holkerin toivoma ”kokoomuksen sylkykuppi”.

En ollut tarkkaan selvillä siitä, millainen jännitys vallitsi myös puoluelinten ja eduskuntaryhmän välillä. Holkeri ja hänen mukanaan puolue ajoi samaa hallitukseen pyrkimisen politiikkaa kuin Vikatmaakin, mutta Ilaskivi piti kiinni normaalista tiukasta oppositiosta. Tämä tuli näkyviin erityisesti silloin, kun olisi pitänyt ankarasti vastustaa vasemmiston esittämiä talouden säännöstelylakeja. Holkeri oli menossa huonoihin kompromisseihin, joita Ilaskivi vastusti. Eräässä vaiheessa Ilaskiven väitettiin valehdelleen ja tästä hän kimpaantui niin, että jäi eduskuntaryhmän ulkopuolelle. Lojaaleina ryhmäpuheenjohtajalle Salme Katajavuori ja minä teimme samoin. Muutaman viikon kuluttua kuulin, että Ilaskivi oli palannut ryhmään. Soitin hänelle kysyen, miksi hän ei siitä ollut kertonut Salmelle ja minulle. Hän vastasi rauhallisesti: ”Holkeri soitti minulle ja minä sain nauhalle häneltä sellaista tekstiä, että kyllä minä nyt pärjään.” Sai nauhalle? Aivan oikein, muistin aina kuulleen napsahduksen Ilaskiven puhelujen alussa, napsahduksen, joka paljasti, että hän nauhoitti puhelut käyttäkseen niitä tarpeen vaatiessa hyväkseen.

Myöhemmin sain tietää, mitä Holkerin puheesta oli nauhalle jäänyt: lupaus, että Ilaskivi saa Helsingin kaupungin ylipormestarin paikan, kun se vapautuu ja niin tapahtui.

Salme Katajavuori siirtyi perustuslaillisiin. Minä olin ryhmän ulkopuolella pari kuukautta. Vikatmaa sai riemuissaan kertoa tapahtuneesta lehdistölle: ”Kun lujaa ajetaan niin p-skat putoavat kärryiltä.”

Parin päivän päästä Vikatmaa tuli pyytämään anteeksi. Osoittautui, että Holkeri oli määrännyt hänet niin tekemään. Sanoin, että mielestäni sanonta oli erittäin osuva ja että hyvin voin antaa sen anteeksi, mutta kysyin, tunteeko hän sadun tyttösestä, joka joutui keräämään takaisin kaikki höyhenet, jotka oli säkistä ilmoille päästänyt tuulen vietäviksi. Politiikassa ei anteeksipyyntöillä saa tehtyä tekemättömäksi.

Kun vuosi vaihtui ja alkoivat uudet valtiopäivät, palasin ryhmään, koska muuten olisin menettänyt valiokuntapaikkani. Sain paikkani kokoomuksen kärryillä eikä pitkään aikaan ajettu niin lujaa, että olisin pudonnut.

Puoluetta koetettiin paikata. Maaliskuussa 1973 asetettiin pieni komitea parantamaan ryhmän sisäisiä suhteita: Siihen kuuluivat Junnila. Mäki-Hakola, Suominen ja Vikatmaa. Sovittiin, että keskinäinen parjaaminen ja ilkeitten huhujen esittäminen lopetetaan ja luodaan kokoo-

muksesta vahva vastavoima sosialismille. Mutta Junnila ja Mäki-Hakola katsoivat ehdottoman ryhmäkurin ja ulkopoliittisten kannanottojen sensuurin puolueen sisällä valtiosäännön vastaisiksi eikä niissä asioissa siis saavutettu yksimielisyyttä.

Kesällä 1974 Kokoomuksen Nuorten Liitto, Tuhatkunta ja Varsinais-Suomen piiri sopivat Vikatmaan valinnasta puolueen puheenjohtajaksi kevään 1975 puoluekokouksessa, mutta joulukuun 2. päivänä 1974 tuli tieto, että Juha Vikatmaa oli ottanut hengen itseltään hirttäytymällä kesämökkillään Kustavissa. Kukaan ei ollut aavistanut, että hänen psyykkinen sairautensa menisi näin pitkälle.

Ristiriidat eivät kuitenkaan kadonneet. Holkeri ja hänen kannattajansa jatkoivat sosialismin suuntaan pehmeää ja Kekkosta myötäilevää politiikkaa hallitukseen pääsemiseksi hinnalla millä tahansa, kun taas ryhmän oikeistosiipi piti oppositiossakin kokoomuksen tehtävänä sen varsinaisten arvojen esiintuomista, yksilönvapaudelle rakentuvaa, perustuslaillisen demokraattisen menettelyn mukaista ja vahvasti sosialismia vastustavaa politiikkaa.

5.

Teräväjärkisenä miehenä Ilaskivi ymmärsi, ettei kirvelevä hallitukseen pääsyn ongelma ratkeaisi jatkamalla Holkein myöntövyyspolitiikkaa, jonka aikana kaikenlaiset huhunikkarit ja juorujen levittäjät olivat päässeet esittämään Kekkoselle perättömiä asioita kokoomuksesta. Ei riittänyt sekään, että hän ja Holkeri koettaisivat korjata valhepropagandaa, jota presidentille oli syötetty. Hän ei heitä uskoisi. Ilaskivi tuli siihen tulokseen, että Kekkonen olisi saatava tutustumaan todella itse ryhmään, käymään keskusteluja ryhmän kanssa. Niinpä hän laati Tasavallan Presidentille kohteliaan kutsun tulla puhumaan kokoomuksen eduskuntaryhmässä.

Ja Kekkonen vastasi ystävälliseen kutsuun ystävällisesti:

Tamminiemi 21.4.1975
Kansanedustaja Raimo Ilaskivi
Eduskunta

Olen mielihyvällä lukenut ehdotuksenne, että pitäisin eduskuntaryhmällemme puheen tämän hetken ulkopoliittisista ajatuksistani.

Esitelmän pitämisellä tulisi kuitenkin olla jokin mielekäs tarkoitus. Olen varma, Tekin olette sitä mieltä, että minun pitämälläni Suomen ulkopoliitiikkaa koskevalla puheella ei ole mielekäästä tarkoitusta, kun kuulemassa ovat sellaiset avoimesti vastustavan kantansa esittäneet herrat kuin Junnila, Rainio ja monet muut.

Kunnioittavasti
Urho Kekkonen

”Remonttimiehet” olivat painottaneet sitä seikkaa, että meidän demokraattisessa järjestelmässämme poliittinen vaikuttaminen tapahtuu vain hallituksessa ollen, hallituksessa, joka vie läpi lait ja laatii budjetit – unohtamatta poliittista kaupankäyntiä korkeitten virkamiesten vakansseilla.

Mutta tulin huomaamaan, että tässä ei sentään ollut aivan kaikki. Yksittäinen kansanedustaja saattoi tehdä ministereille kysymyksiä – joko kirjallisina tai suullisessa muodossa. Jos vain keksi kiinnostavan, arkaluontoisen tai tärkeän kysymyksen aiheen, lehdistö ehkä kiinnostui siitä, kansa tuli sen tietämään ja ministeri punastui. Vaikuttamista tämäkin oli – toisinaan ei ollenkaan tyhjämpäiväistä.

Moni kansanedustajakin näytti unohtavan, että meistä puhuttiin ja meidän toimiamme seurattiin myös rajojen ulkopuolella – ei ainoastaan Neuvostoliitossa vaan kaikkialla. Kuva Suomesta ei paljonkaan rakentunut sille, millaisia lakeja ja budjetteja me laadimme vaan enemmänkin sille, mistä puhuimme ja minkälaisia arvoja ja kannanottoja yhteiskuntajärjestyksestä toimimme tällöin esille. Jatkuva huomion kohde muualla maailmassa oli se, kuuluimmeko länteen, olimmeko itsenäisiä vai roikuimmeko hiljaa hirressä Neuvostoliiton satelliittina.

Tulin aivan omalla kohdallani huomaamaan tämän toimintamah-

dollisuuden merkityksen, kun rohkaistuini esittämään kysymyksiä ministereille.

Syksyllä 1976 levisi sellainen tieto, että suurlähettiläs Stepanov oli esittänyt juhlittavaksi Suomen itsenäisyyspäivää yhdessä Neuvostoliiton Lokakuun vallankumouksen juhlinnan kanssa, ne kun sattuvat niin lähelle toisiaan kalenterissa. Olihan Kekkonenkin sitä mieltä, että Suomen itsenäisyys oli ”Leninin lahja Suomelle”. Meillä esiintyi epäröintiä tässä asiassa, mutta intomielisiä Stepanovin kannattajiakin oli.

Ulkoministerinä oli sattumoisin historian professori Keijo Korhonen, jonka jossakin määrin tunsin. Esitin kysymykseni, onko hallitus tietoinen tästä suurlähettiläs Stepanovin ehdotuksesta ja mihin toimenpiteisiin hallitus aikoo sen johdosta ryhtyä. Korhonen vastasi kiukkuisesti, ettei asia kuulunut lainkaan hallitukselle. Hämmästelini tätä jatkokeskustelussani samalla, kun totesin suorin sanoin, että itse pidin tätä itsenäisen Suomen häpäisynä. Korhonen tulistui ja esitti vain ivallisesti, että minun tulisi hankkia luetun ymmärtämisen taito.

Muistelen, että lehdistö ei kertonut mitään asiasta – yksinkertaisesti siksi, että minä olin tuo kysyjä. Mutta joku ystävällinen sielu toimitti minulle englanninkielisen lehtileikkeen, jossa sain tukea ja kiitosta. Se tuli Kauko-Idästä! Artikkelisi sisältää niin paljon yleisesti mielenkiintoista poliittista asiaa, että referoin sen hiukan lyhennettynä tässä:

17.12.1976 Peking Review

Neuvostoliiton sietämätön loukkaus Suomen itsenäisyyttä kohtaan

Moni suomalainen poliitikko on tuoltuneena tuominnut Neuvostoliiton suurlähettiläs Stepanovin aloitteen, jossa hän ehdotti, että Suomi ja Neuvostoliitto juhlisivat yhteisin juhlallisuuksin sekä Suomen 60. itsenäisyyspäivää että Venäjän Lokakuun vallankumouksen vuosipäivää. Nämä poliitikot ovat paljastaneet Neuvostoliiton ehdotuksen kierot taka-ajatuksukset ja lujasti vaatineet, että hallitus yksiselitteisesti kieltäytyy ehdotuksesta ja pitäytyy siinä, että Suomi järjestää omat itsenäisyyspäiväjuhlansa ihan itse.

Alun perin aloitteen teki Neuvostoliiton nuoriso-organisaatio ”Komsomol” ja sittemmin Neuvostoliiton suurlähettiläs toisti sen kokouspuheessaan.

Asiasta on noussut "poliittinen myrsky" ja ehdotus on herättänyt poliitikoissa tuohtumusta. Kansallisen Kokoomuksen kansanedustaja Kullervo Rainio sanoi eduskunnassa tekemässään suullisessa kysymyksessä, että ehdotus on puuttumista toisen valtakunnan sisäisiin asioihin ja "Suomen itsenäisyyteen kohdistettu loukkaus".

...

Vahingossa Neuvostoliitto ei ehdotustaan eteenpäin vienyt. Välttämättä siitä, että Suomi on itsenäinen valtio, Neuvostoliitto on vuosikausia yrittänyt saada maan ohjaukseensa vetoamalla "hyvään naapuruuteen" ja "yhteistyöhön". Jokunen aika sitten neuvosto-liittolaiset revisionistit julkaisivat teoksen Kolmikymmenvuotiset hyvät naapuruushteet. Kirjassa yritettiin - epäonnistuen - väaristellä Suomen ja Neuvostoliiton vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen tulkinta muotoon, joka tosiasiallisesti tarkoittaisi Suomen luopuneen puolueettomuudestaan sekä Suomen ja Neuvostoliiton olevan sotilasliitossa keskenään. Niinpä Neuvostoliiton ehdotuksen todellinen tarkoitus on helppo nähdä. Kuten eräs huomattava poliitikko terävästi toi ilmi, ehdotetun kaltaisen yhteisjuhlinnan järjestäminen saisi Suomen näyttämään jonkinlaiselta Neuvostoliiton satelliittivaltiolta.

...

6.

Eivät kaikki päivät ja illat olleet yhtä ja samaa totista väittelyä. Muistan, miten esimerkiksi Juustoseura järjesti vuosittain koko eduskunnalle juustojen maistiaiset läheisessä Hotelli Vaakunan ravintolassa. Siirryttäessä juustosta toiseen suu on luonnollisesti huuhdeltava riittävällä määrällä punaviiniä, jotta maut eivät sekaantuisi. Kerran tämä tilaisuus sattui yhtä aikaa eduskunnan istunnon kanssa, mutta tilanne oli varmistettu niin, että puhemies oli vakuuttanut istunnossa esitettävän vain puheet, ei äänestyksiä, joten eduskunta voi huoleti omistautua juustoille. Kuinka ollakaan, ainainen riesa Veikko Vennamo – Korttesalmen kannattamana – esitti muuten tyhjässä salissa asian panemista pöydälle seuraavana vuonna pidettävään istuntoon. Asiasta oli äänestettävä, ei auttanut muu. Niinpä ravintolaan tuotiin sana eduskunnan istunnon keskeyttämisestä ja jatkamisesta välittömästi. Kaikkien oli puolijuoksua tultava istuntoon kesken parhaimman riemun.

Puhemies ei halunnut tällä kertaa pöytäkirjoihin tarkkoja tietoja ää-

nestyksestä vaan käytti vanhaa menettelyä, äänestystä seisomaan nous-
ten. Kaikki eivät oikein päässeet nousemaan tuoleistaan äänestääkseen
”ei”, mutta katsellessaan huojahtelevaa seisojien joukkoa, puhemies
totesi: ”Selvä enemmistö!” Samalla kuin nuija pamahti kuultiin Huur-
tamon välihuuto. ”Ei nyt niin selvä, mutta enemmistö kumminkin.”

Laulu yhdistää – politiikassakin.

Meitä oli rattoisa seurue kerran Kalastajaorpalla ”informoitavina”
jostakin asiasta. Illan kuluessa kukaan tosin ei enää muistanut, mikä se
asia oli, mutta tarjoilu oli hyvä.

Oli ollut istunto päivällä ja Vennamo oli päässyt hyvään vireeseen
hallituksen rusikoimisessa. – Näin Vennamon nyt samassa pöydässä
enkä voinut olla kertomatta, että minun oli tehnyt mieli esittää välihuu-
to hänen puhuessaan. ”No, millainen?” Vennamo uteli. Minä vastasin:
”Mitäs herra täällä suutaan soittelee ja hääräilee. Tehdään niin kuin
rosvot määräilee...”

Kaikki tunsivat ”Mexicon pikajunan”.

Kauko Tamminen, eskoodeeälläläinen Valkeakoskelta, verrattoman
mukava mies ja taitava laulaja, aloiti: ”Pikajuna Mexicon / halki kiittää.
Yö jo on. / Valokeilat lakaisevat rataa kiiltävää...” Pian koko joukko oli
Meksikon pikajunan matkassa – kuka laulaen, kuka hoilaten. Kun laulu
oli viety loppuun, Kauko huomasi pöydässä Anna-Liisa Linkolan ja kun
tiesi tämän olevan Kotkasta kotoisin, ehdotti vielä laulettavaksi hänen
kunniaakseen ”Kotkan ruusun”. Laulu yhdisti. Hyvä niin. Mutta minua
oli jo pitkään kiusannut se, ettei käytettävissä ollut lainkaan ajankoh-
taisia pilkkalauluja, vaikka aihetta olisi ollut. – Eduskuntaan tullessani
en ollut mitenkään erikoisesti ”Kekkos-vastainen” – siitä huolimatta,
että hän oli ivallisesti nimennyt minut ”kokoomuspuolueen uudeksi
poliittiseksi auguuriksi”. Mutta vähitellen olin alkanut tuntea vasta-
mielisyyttä hänen presidentin roolissa käyttäytymisensä vuoksi. Oliko
oikein kutsua kunnon kansalaisia ”Saatanan tunareiksi” ja Yleisradion
toimittajia ”paskahousuiksi” – vuonna 1970 vaalien jälkeen, kun he
eivät pystyneet estämään kokoomuksen suurta vaalivoittoa? Oliko oi-
kein haukkua toisinajattelevia ”isänmaallisuudessa piehtaroviksi” tai
”pölkkypäiksi”. Paljon ei asiaa auttanut se, että Kekkonen totesi näitä
olevan ”vain kaljatuopin pohjasakan” verran. Joku oli näkevinään tuon
tapaisissa lausumissa verratonta ”kansan huumoria”. – En minä mikään
tosikko ole, mutta tällaista ”huumoria” en voinut sietää, se kun kohdis-
tui heikkoihin – tarkoitan: Kekkosen voimattomiin vastustajiin – ja oli
siis verrattavissa ”koulukiusaamiseen”.

Eräänä iltana sitten mieleeni alkoi työntyä laulun sanoja ja syntyi ”Pölkkypäälaulu”. Sen ”ensi-ilta” osui sitten mukavasti illanistujaisiin meillä kotona Pirkkolassa. Koolla oli pieni kuuden hengen seurue: Lauran veli Veikko Virkkunen ja hänen vaimonsa Pirkko, Airi ja Raimo Ilaskivi sekä Laura ja minä. Olin hiukan epävarma, tulisiko Raimo leikkiin mukaan. Tulihan hän ja osoittautui oivalliseksi laulajaksi – Lauran ohella. – Kas tässä:

PÖLKKYPÄÄLAULU

sanat Auguuri, sävel: ”Kerenski se leipoi...”

Uipi ajan virtaa
monta menijää,
mätäpää ja pölkky,
kaksi ystävää.

Ai, ai, mätäpää
uppoaa ja häviää,
pinnalle jää pölkkypä,
se on kestävä.

Suomessa nyt kiertää
aivonpesijää.
Turha meit’ on hiertää,
meill’ on pölkkypä.
Ai, ai mätäpää...

Ilolaulut soikaa,
muistot vapaan maan.
Kaikki piehtaroikaa
kukkanurmellaan!

Kokoomuksen eduskuntaryhmässä Sami Suominen ihastui lauluun ja painatti tehtaassaan Tampereella tuhat kopiota. Jakelin niitä halukkaille.

Pirkkalan moniste

1.

Huhtikuun kolmantena päivänä keväällä 1975 Itsenäisyyden Puolesta r.y:n puheenjohtaja, maisteri Heikki Eskelinen soitti minulle ja kertoi vallan kummallisia asioita Pirkkalan peruskoulussa käynnissä olevasta erikoislaatuudesta historianopetuksen kokeilusta, jossa kommunistit temmelsivät aivan mielin määrin, ja kysyi, olinko siitä kiinnostunut. Totta ihmeessä olin! Heikki sanoi arvelleensa samaa ja lupasi heti lähettää kokeilussa käytetyn materiaalin, opetusmonisteen minulle eduskunnan tietopalvelun kautta vielä samana päivänä.

Saatuani näin käsiini ns. ”Pirkkalan monisteen” en voinut olla lukematta sitä yhteen menoon läpi yön. Se oli nimittäin tekstiä, josta voi Runebergin tavoin sanoa: ”Luin rivin, luin kaks’. Vereni tunsin kuumemmaks”.

Jokaisen sivun vasemmassa yläkulmassa oli arvovaltainen teksti: Tampereen yliopisto, Psykologian laitos. Heti ensimmäisiltä sivulta sain lukea historian tehtävänä olevan kertoa, ”miten toiset tulivat rikkaiksi ja toiset köyhiksi, miten osa väestöstä teki raskaat työt toisten huvitellessa”. Jokaisessa käänteessä nähtiin vain luokkaeroja ja luokkien välistä taistelua. Ainoa antiikin henkilöahmo, joka muistettiin esitellä, vieläpä komean kuvan kera, oli Spartacus, orjakapinan johtaja. Siinä sivussa mainitaan, että ”Niilin laaksossa kehittyi Egybtin valtakunta.”

Koko antiikki oli yhtä suurta orjuutta. Kulttuurista on yksi maininta: Monisteen tekijän mukaan ”yleisimmin tunnettuja kulttuurimuotoja olivat olympiakiset, joita järjestettiin joka neljäs vuosi Olympos-vuoren juurella (!)”. No, eihän historioitsijakaan voi kaikkea tietää...

Tullaan siitä sortaan ja riistäen läpi feodaaliajan, mutta ei mainita sanallakaan pohjoismaisia vapaita talonpoikia. Tekijä mainitsee kyllä Väinö Linnan kuvaamista torppareista, jotka ahersivat päivät pitkät kartanon töissä ja sitten ”koettivat kuunvalossa korjata omat viljansa”.

Vallankumouksia kuvattaessa on jopa vaikuttava piirros giljotiinista,

joka ”Ranskan vallankumouksen aikana oli ahkerassa käytössä”, mutta unohtuu maininta siitä, ketkä sitä käyttivät. Tiivistelmä ”vallankumousten merkitys” kuuluu seuraavasti: ”Englannin, Ranskan ja muiden maiden vallankumouksissa murskattiin feodaalinen järjestelmä. Vallankumoukset raivasivat tietä kapitalismille. Johtavaksi luokaksi nousi aateliston ja papiston sijalle porvaristo.”

Sitten tekijä onkin valmis esittämään ”IHMISKUNNAN HISTORIAN” portaina, joiden askelmat ovat alhaalta ylös lueteltuina: Alkukantainen yhteiskunta – orjanomistusyhteiskunta – feodalismi – kapitalismi – *socialismi*.

Monisteen lopulla tuli jotakin Suomestakin. 1930-lukua kuvattiin yhdellä kappaleella ”Suomalainen fasismi”, ikään kuin se olisi ollut vallalla Suomessa. Talvi- ja jatkosodasta oli 10 riviä, otsakkeena ”Suomi sodissa”. Se alkoi: ”Suomen johtajat sitoivat kiinteät ystävyys-suhteet Saksan johtajiin, koska myös Saksa oli fasistinen valtio...” – Tässä vaiheessa jo taisin kiehua raivosta: Suomiko fasistinen valtio ja Saksakin siinä sivussa! – Moniste jatkoi: ”Välien kiristyminen johti sitten 1939–40 välisenä talvena käytyyn lyhyeen sotaan, ns. talvisotaan. Vaikka Suomi hävisi sodan, alkoivat suomalaiset johtajat heti rauhansolmimisen jälkeen uuden sodan valmistelun ja hyökkäsivät Saksan rinnalla Neuvostoliittoon 1941...”

Siis ”välien kiristyminen” johti talvisotaan, mutta kuka niitä kiristi? Ja mistä syystä? – ”Kiinteät suhteet Saksaan”. Ei sanaakaan siitä, että Saksa oli Neuvostoliiton liittolainen ja juuri jakanut sen kanssa yhdessä Puolan! – Ei sanaakaan siitä, että Suomi oli *yksin* puolustamassa itsenäisyyttään.

Kierolla tavalla moniste pani kaikki Suomen asiat pääläelleen. Kaikki tämä tietämättömyys ja naiivius olisi naurattanut, ellei se olisi ollut järkyttävä, korkealta politiikassa johdettu teko.

2.

Aamuyöstä asia koko laajuudessaan alkoi valjeta minulle. Kuten kokoomuksen entinen kansanedustaja Niilo Honkala, Suomen Yksityisoppikoulujen Liiton puheenjohtaja, joka piti minuun jatkuvaa yhteyttä, oli jo usein todennut: Vasemmisto on kaikin voimin ajanut läpi peruskouluuudistusta – ei suinkaan kauniissa tarkoituksessa tarjota parempi koulu kaikille – viis siitä – vaan alistaakseen koko koululaitoksen poliittisen vallan alle. Sen jälkeen olisi mahdollista muokata opetusohjelmat ja suunnitelmat sosialismin mukaisiksi! Sitä varten oli viimeinenkin yksityinen peruskoulu hävitettävä, jolloin täysi aivopesu olisi mahdollista,

kun ei mitään vertailukohtaa olisi.

Salamana välähti mieleeni jo vuodelta 1972 SDP:n puoluekokouksessa Ulf Sundqvistin – silloisen opetusministerin – pitämä puhe, jossa hän oli julistanut:

Ellemme pääse sosialismiin perustuslakien muuttamisen kautta, me kasvatamme lapset siihen!

Nyt oli siitä näyttö edessäni: Pirkkalan moniste – tarkka, yksityiskohtainen suunnitelma, mitä tuo sosialismiin kasvattaminen historian opetuksen osalta olisi. Selvempää esimerkkiä ei voisi löytää.

Samalla minulle oli valjennut sosialismin filosofian ydinvirhe, koko sen ihmiseen suuntautuvan rikollisen pyrkimyksen järkyttävä harha: marxilainen materialismi käsitteli ihmistä kuin Pavlovin koiria, joita se, jolla valta oli, saattoi dreseerata mielensä mukaan, istuttaa arvot ja asenteet. Sen mukaan oli luonnollista, että kun ”kapitalistit” olivat tähän asti tuota valtaa käyttäneet, oli nyt ”proletariaatin” vuorostaan päästävä sitä toteuttamaan. Kasvatuksen ja koulun oli ensin istutettava ihmiseen syvä luokkaviha, jonka avulla sosialistit astuisivat valtaan – ja sitä seuraisi tiukka yhtenäinen ”aivopesu”, joka tuon valta-asetelman säilyttäisi ikuisesti.

Mutta tuo materialistinen käsitys kasvatuksen tehtävästä, sehän oli räikeästi alkeellinen ja virheellinen! – Muistin J. A. Hollon tiiviin määritelmän kasvatuksesta:

Kasvatus on kasvamaan saattamista.

Kasvatuksella on hyvin vähän tekemistä vallankäytön kanssa. Kasvaminen on ennen kaikkea *antamisen ja saamisen* vuorovaikutuksen tulosta. Ensimmäisenä ihmislapsi kokee äidinrakkauden, äidin sylin turvan – ja puolestansa antaa vanhemmilleen syntymisensä tuottaman ilon. Vähitellen se saa kokonaisen maailman omakseen, uteliaasti tutkittavakseen – ja mikä riemu, kun se itse pystyy ojentamaan kämmeneltään isälleen kokonaisen aarteen, löytämänsä kirkkaan kiven! Vähitellen ihmislapsen koko elämä on yhtä antamisen iloa ja saamisen riemua.

Oman kokemuksensa ja ajattelunsa avulla ihminen oppii erottamaan oikean ja väärän omassa ympäristössään – harvoin siinä vallankäyttöä tarvitaan. Ja lopuksi ihminen kasvaa näkemään sen myös yhteiskunnassa – oman ajattelun ja kokemuksen tietä.

Yksilön yksilöllisyys on saatettava kasvamaan – annettava kasvaa omiin mittoihinsa ja muotoihinsa. Miten muuten *ihminen* voisi tähän maailmaan tulla ja käydä sen läpi ihmisenä!

Huomasin tuona yönä löytäneeni vastauksen myös isoon poliittiseen kysymykseen: Mitä on ei-socialismi? ”Porvarillisuuttako?” Minun

mielestäni sietämätön sana, joka toi mieleeni vain ”poroporvarin”. ”Liberalismiako”? Suvaitsevaisuus oli käytännössä siinä jo niin pitkälle viety, että se käytännössä suvaitsi sosialisminkin, tulkittu liberalismia mielestäni aivan virheellisesti. Oli selvää, etten minä tällaista tulkintaa ainakaan enää voinut suvaita.

Sosialismin vastakohta on *humaani* suhtautumistapa ihmiseen, juuri sellaisena kuin J. A. Hollo kasvatusopissaan niin selkeästi toi esille. Sen mukaan ihmisten vuorovaikutus on ensisijaisesti antamisen, rakkauten, vuorovaikutusta – vallankäyttöä vain järjestyksen tarpeen vaatiessa ja tällöin legitiimiä, vallan tasapainoa ylläpitävää..

Millaiset mahdollisuudet olisivat Suomessa ”Humaanille Kansanpuolueelle”, joka kokoaisi mukaansa kaikki ne, joista nyt käytettiin aivan epäonnistuneita nimityksiä ”porvarilliset” tai ”ei-sosialistiset” puolueet? Humaanisuus olisi ideologiana aivan muuta kuin aikansa eläneet ja mädänneet vallasta kamppailevat liikkeet.

Tottahan toki vaikeuksiin joutuneista ihmisistä oli pidettävä yhteisesti huolta, mutta eikö se ollut meillä pitkän demokraattisen työskentelyn jälkeen jo jokseenkin kohdallaan?

Oli pakko miettiä niinä yön hetkinä, mihin kunnollinen sosialidemokratia oli nyt voinut niin tyystin kadota. Olihan heitäkin toki, suuressa arvossa pitämiäni ”tannerilaisia” sosialidemokraatteja, Veikko Helle, Ville Tikkanen Kainuusta, Eino Loikkanen, Lyyli Aalto, Sylvi Siltanen, Veikko Pajunen, Pirkko Työläjärvi ym., joita olin tottunut pitämään suuressa arvossa. Eivätkö he tienneet mitään siitä, mitä heidän puolueensa radikaalisiivellä parast’aikaa tapahtui? – Ilmeisesti eivät. Heidän tietämättään taistolaisten vallankumouksen ja luokkavihan hulluus oli sujahtanut sisään puolueeseen.

3.

Aamuyöstä kirjoitin jo Pirkkalan monistetta koskevan kirjallisen kysymyksen hallitukselle¹²:

”Esipuheesta käy ilmi, että kokeilu on kouluhallituksen johtamaa ja kestää peruskoulun 5. luokan ajan. Näin ollen on todettava, että kouluhallitus on antanut tukensa laajamittaiselle kommunistiselle kiihotukselle peruskoulun historian opetusta hyväksi käyttäen. ...”

”Edellä sanottuun ja valtiopäiväjärjestyksen 37 §:n 1 momenttiin viitaten esitämme valtioneuvoston asianomaisen jäsenen vastattavaksi seuraavan kysymyksen:

¹² 4.4.1975 Eduskunnalle jätetty kirjallinen kysymys (n:o 110/75).

Onko hallitus tietoinen siitä, että maassamme järjestetään kouluhallituksen johtamana ja Tampereen yliopiston psykologian laitoksen valmistamana järjestelmällistä yksipuolista poliittista kiihotusta peuskoulun historian oppitunneilla julkisuudelta salassa ja oppilaitten vanhempien tietämättä, ja mihin toimenpiteisiin hallitus aikoo ryhtyä peuskoulun oppilaitten suojaamiseksi poliittiselta kiihotukselta historian opetuksen yhteydessä?”

(26 allekirjoittajaa, 25 kokoomuksesta – mukana Harri Holkeri ja Raimo Ilaskivi – ja ruotsalaisista Victor Procopé.)

Aamulla hyvissä ajoin riensin eduskuntaan hankkimaan sopivan määrän allekirjoittajia – joita olisi tullut näköjään runsaamminkin, jos olisi aikaa riittänyt niiden keräämiseen, mutta minulla oli kiire. Vahtimestari avusti ystävällisesti, otti riittävän määrän kopioita, jotta saatoin heti jättää alkuperäisen paperin kansliaan ja sen jälkeen jakaa kopiot eduskuntatoimittajien postilokeroihin. Tajusin, että pelkkä virallinen paperi ei antanut riittävän selvää kuvaa asiasta, joten pyysin vahtimestaria vielä kopioimaan monisteen kokonaisuudessaan kahtena kappaleena, jotka sujautin jutun liitteiksi Uuden Suomen ja Helsingin Sanomien toimittajille. Hyviä täkyjä ne olivatkin, sen sain heti huomata.

4.

Lehdistössä tieto Pirkkalan monisteesta herätti välittömästi melkoisen myrskyn. Uusi Suomi ja Aamulehti käyttivät suruttomasti palstatilaa koettaen saada esitetyksi monisteen koko häikäilemättömän aivopesun. Helsingin Sanomissa näköjään arasteltiin liikkeelle lähdössä, koska toimittaja ensimmäisessä jutussaan katsoi aiheelliseksi mainita, miten asiaa luultiin aluksi ”vain Rainion tavanomaiseksi liioitteluksi”, kunnes sen painavuus selvisi.

Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho yritti vähätellä asiaa ja ilmoitti ensimmäisessä vastineessaan suruttomasti kaiken tapahtuneen hänen tietensä ja hyväksymänään. Mutta huomattaessaan joutuvansa joltiseenkin kiipeliin hän perääntyi sitten vakuuttelemaan päinvastaista: Kouluhallitus ei muka mitenkään voi perehtyä kaikkien lukuisten kokeilujen yksityiskohtiin, vaan on niissä luottanut Tampereen yliopiston korkeaan ”asiantuntemukseen”. Syylliseksi saatiin siten piankin Tampereen yliopiston psykologian professori Tapio Nummenmaa. Aluksi luulin, että häntä, jo opintoajoilta hyvin tuntemaani fiksua miestä, oli yksinkertaisesti vedetty nenästä. Ei ollut kuitenkaan niin, vaan jostakin kumman syystä Tapio oli syvästi sitoutunut marxismi-leninismiin ja kuului – kuten vähän myöhemmin kävi ilmi – keskeisenä henkilönä jo

pari vuotta toimineeseen sosialismiin kasvattamisen työryhmään PETO, joka sai rahoituksensa kouluhallitukselta. Muita jäseniä siinä olivat Joensuun yliopiston kasvatustieteen professori Annika Takala, Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen professori Juhani Karvonen ja psykologian tohtori Liisa Rantalaiho Tampereelta sekä sihteerinä Tuomas Takala, Annikan poika. Minulle oli yllätys, että PETO oli toiminut jo vuodesta 1971 alkaen kouluhallituksen ylitarkastaja Kari Koukkusen valvonnassa. – Nyt sitten sen ensimmäisiä hedelmiä poimittiin, kun oli saatu aikaan – Pirkkalan moniste ja marxilainen opetuskokeilu!

Jari Leskinen on nyttemmin koonnut kirjaansa ”Kohti sosialismia”¹³ niin täydellisen selvityksen PETO-ryhmän synnystä ja koko toiminnasta poliisikuulusteluineen kaikkineen, ettei minun ole siihen tarpeen lähemmin puuttua. Omat tietoni kirjallista kysymystä tehdessäni olivat itse asiassa varsin suppeat: minulla oli vain tuo moniste ja tieto sen käyttämisestä Pirkkalan peruskoulussa.

Kautta lehdistön levisi suuttumus ja ihmetys. Muutamaa taistolaista lehteä lukuun ottamatta kaikki lehdet – mukana sekä SDP:n että SKD-L:n enemmistön lehdet – tuomitsivat kokeilun jyrkästi ja vaativat sen lopettamista. Juttuja tuli joka lehteen sekä toimittajien kynästä että kansalaisten vihostuneina tunteenpurkauksina.

Niissä vastineissa, joita asiaan jollakin tavalla kietoutuneet poliitikot ja virkamiehet lähettivät lehtien palstoille, oli yhteisenä teemana vetäytyminen vastuusta. Edellä olen jo maininnut takinkääntäjistä ensimmäisen, Erkki Ahon, joka oli todella säikähtynyt asian noustessa äkkiä julkisuuteen. Tapio Nummenmaa koetti kiemurrella irti selittäen, ettei Tampereen yliopiston psykologian laitos vastaa itse kokeilun sisällöstä, antaa ainoastaan apua kokeilun oppilaisiin aikaansaaman vaikutuksen mittaamisessa. TV:n ohjelmassa ”Ajankohtainen kakkonen” sanoin hänelle suoraan päin silmiä, että on täysin psykologin ammattieetoksen vastaista pitää lapsia koekaniineina, marsuina, joiden ajatteluun tuotettaisiin pysyviä vaikutuksia. Kun lasten vanhemmat odottavat lapsiaan kotiin fyysisesti terveinä ja ehjinä, lisäsin, he nyt joutuvat Pirkkalassa sydän syrjällä odottamaan, ovatko heidän lapsensa kenties aivan henkisesti runneltuja ”opetuskokeilussa”.

Ulf Sundqvist, opetusministeri, jonka täytyi olla jo alun alkaen selvillä kokeilun sisällöstä – koko projektin isä – oli etukäteen järjestänyt

¹³ Leskinen, Jari: Kohti sosialismia! Pirkkalan peruskoulun marxilainen kokeilu 1973-75. Helsinki. Siltala. 2010.

mainiosti vastuuongelmansa: Hän hoiti asian niin, että opetusministeriön antamat kokeilulupapaperit tulivat allekirjoitettaviksi ministeriössä hänen ollessaan lomalla. Tällöin hänen sijaisensa, kulttuuriministeri Marjatta Väänänen tehtäväksi jäi allekirjoittaa ne hyväksymistä odottavat paperit, joita Sundqvist ei ollut ennättänyt käsitellä – ”pelkkiä muodollisuuksia kaikki”, niin tietysti selitettiin. Väänänen kirjoitti rutiininomaisesti, ministeritoveriin luottaen – ja niin oli myöhemmin helppo selittää Marjatta Väänänen – asiakirjoihin vedoten – Pirkkolan opetuskokeilun hyväksyjäksi! On selvää, että tämä Sundqvistin järjestämä ansa herätti keskustapuolueessa suuttumusta. Marjatta Väänänen julisti kokeilun skandaaliksi ja Johannes Virolainen vaati kokeilun lopettamista heti.

Opetusministeri Ulf Sundqvistin virallinen vastaus kirjalliseen kysymykseen tuli vasta 5.5., jolloin lehdistömyrsky oli jo laantumassa, ja oli lisäksi mitään sanomaton. Siinä myönnettiin, että kokeilun toteutus oli epäonnistunut itse monisteen osalta, mutta viitailtiin siihen suuntaan, että kokeilua jatkettaisiin, hiukan ”korjattuna”, samoissa merkeissä.

5.

Toukokuun puolivälissä, kun jo monistekohu oli laantumassa, tapahtui asiassa yllättävä käänne.

Minulle soitti tuntematon henkilö kysyen, tiesinkö, että monisteessa oli monia yhtäläisyyksiä Neuvostoliitossa käytetyn ja Petroskoissa suomeksi painetun oppikirjan ”Yleinen historia 1-2” kanssa. Suomenkielisen teoksen löysi kommunistien kirjakaupasta. Kiitin ja panin toimeksi.

Lauran tytär Satu tuli avustajakseni ja kävi ostamassa teoksen Kansankulttuurin Kirjakaupasta Simonkadulta. Minä odottelin nurkan takana.

Siinä se oli! – Jo pikainen lehteily osoitti, että Pirkkalan moniste oli miltei kauttaaltaan, teksteineen ja kuvineen, muuttamatonta kopiota Neuvostoliitossa käytössä olevasta historian oppikirjasta!

Kokosin heti laajan vertailuaineiston, jossa oli vierekkäin tekstejä oppikirjasta ja monisteesta, samoin täsmälleen samanlaisista kuvista. Lähetin sen Uuteen Suomeen, jolle se oli – totta kai – suurenmoista uutisherkkua. Lehti käytti aineiston esittelyyn monta aukeamaa ja 15.5. ilmestyi myös pääkirjoitus: ”Totuus on paljastunut”.

90-sivuisessa monisteessa on kymmeniä sivuja suoraa kopiota ”Yleistä historiasta”:

Pirkkalan moniste, s. 4: ”Sormet olivat köpelöt, ne pystyivät käsillään suorittamaan vain kaikkein yksinkertaisimpia töitä kuten esim. maan kaivamista.”

Yleinen historia, s. 11:

”Sormet olivat kömpelöt, ihminen saattoi suorittaa käsillään vain kaikkein yksinkertaisimpia töitä kuten kaapata jotakin, iskeä ja kaivaa maata.”

Pirkkalan moniste, s. 21:

”...orjien työ antoi Kreikan laajoille väestökerroksille paljon vapaata aikaa tieteen, taiteen ja urheilun harrastamista varten.”

Yleinen historia, s. 122:

”Orjien työ antoi Kreikan laajoille väestökerroksille paljon vapaata aikaa tieteen, taiteen ja urheilun harrastamista varten.”

Pirkkalan moniste, s. 40:

”Jokaisella käsityöläisellä oli oma verstaansa, jossa hän työskenteli perheenjäsenten, kisällin ja kahden kolmen oppipojan kanssa. Kisällit ja oppipojat asuivat mestarin ja hänen perheensä kanssa. Työhuone ja työvälineet kuuluivat mestarille. Mestari osti itse raaka-aineen ja myi verstaassa tehdyt tuotteet.”

Yleinen historia, s. 280:

”Jokaisella käsityöläisellä oli pieni verstaas, jossa hän työskenteli perheensä jäsenten, kisällin ja kahden kolmen oppipojan kanssa. Kisällit ja oppipojat asuivat mestarin ja hänen perheensä kanssa. Työhuone ja työvälineet kuuluivat mestarille, olivat hänen omaisuuttaan. Mestari osti itse raaka-aineen ja myi verstaassa tehdyt tuotteet.”

Mitä siis viime viikkoina Suomen lehdistössä oli tapahtunut? – *Suomen koko lehdistö oli yksimielisesti parjannut pataluhaksi koko Suuren Neuvostoliiton historianopetuksen!*

Ja mitä sellaisesta seurasi Suomessa keskellä ”suomettumisen” kulta-aikaa? – täydellinen vaikeneminen.

6.

Kun sain sellaisia lisätietoja Pirkkalasta, että opetuskokeilu on paljon laajempi kuin pelkkä historiamonisteen käyttö, laadin toisen kirjallisen kysymyksen, joka koski ympäristöopin ja yhteiskuntaopin kokeilua Pirkkalan peruskoulussa. Siihen kokosin 37 allekirjoittajaa ja jätin sen eduskuntaan kesäkuun 10. päivänä. Kysymyksessä oli jälleen Tampereen yliopiston psykologian laitoksen laatima opetusmoniste, ”jonka pikainen silmäminenkin paljastaa ensiksikin täydellisen piittaamattomuuden kaikista opetusopillisista periaatteista ja toiseksi luokkavihan synnyttämiseen pyrkivän asennemuokkauksen sujuttamisen oppiaineekseen” – kuten kirjallisessa kysymyksessä todetaan. Lopuksi kysytään, ”mihin toimenpiteisiin hallitus aikoo ryhtyä kouluhallituksen saattamiseksi täyttämään tehtävänsä opetusmateriaalin ja opetuksen asiallisuuden valvomiseksi sekä vinoutuneitten opetuskokeilujen lopettamiseksi?”

Oli jo kesä – ja kesällä Suomessa kaikki pysähtyy. Uusi kysymys ei jaksanut enää paljon kiinnostaa, vaikka tässä toisessa tapauksessa opetusopilliset tökeryydet ja luokkavihan avoin lietsominen olivat vielä tuntuvampia kuin historian kokeilussa.

Osansa oli varmaan silläkin, että Euroopan Yhteistyökokous ETYK oli jo aivan lähellä. Ilman myllykirjeitäkin toimittajat ymmärsivät, että kommunistisesta kasvatuskokeilusta Suomessa oli tullut ulkopoliittinen kysymys, joka ei sallinut avointa kansalaiskeskustelua eikä astumista Neuvostoliiton varpaille.

Kiivas lehdistökeskustelu – silloin kun saatettiin vielä puhua autuaan tietämättöminä Pirkkalan monisteen alkuperästä – oli kuitenkin tehnyt tehtävänsä: Taistolaisuuden kasvualusta näivettyi ja sosialistisen vallankumouksen hullutus haihtui vähitellen pois.

7.

Ei luokkavihan lietsontaa ollut sentään jätetty yksinomaan koulun taholta tulevan ”opetuskokeilun” varaan. Oli aivan ilmeisesti myös koteja, joissa koulunsa aloittavat lapset saivat hyvän valmennuksen ”kapitalistien koululaitoksen” kohtaamiseen ja ohjeet, miten pistää opettajalle ”jauhot suuhun”.

Meillä kotona Pirkkolassa oli vieraana Lauran hyvä ystävä, Maunulan peruskoulun alaluokkien opettaja Kaarina Myllymäki. Kun puhe osui ajankohtaisen asiaan, Pirkkalan monisteeseen, Kaarina tiesi kertoa, että juuri niin kuin oletin oli asianlaita: ei marxilaisten touhu rajoittunut suinkaan kouluhallituksesta tulevaan yhtäjaksoiseen ohjeitten ja vaatimusten virtaan, jolla luokkavihaa yritettiin syöttää sisään koululai-

tokseen, vaan tosiaan myöskin eräät kodit olivat näköjään varustaneet lapsensa romuttamaan heti alkuunsa ”kapitalistisen opetuksen”.

Kaarina oli itse kokenut tällaisen yllättävän hyökkäyksen. Oli määrä aloittaa uskonnon opetus ensimmäisellä luokalla. Ennen kuin Kaarina oli päässyt puheen alkuun, luokan nurkasta jo julistivat kaksospojat kuuluvalla ja innokkaalla äänellä: ”Mepä ei uskota Jumalaan!”

Kaarina oli ihmeissään kysynyt: ”No, minkä vuoksi te ette usko Jumalaan?” Vastaus tuli heti ja varmana: ”Me ei olla nähty Jumalaa!” – Opettaja huomasi kysyä jatkoksi: ”No, mihinkä te sitten uskotte?” – ”Me uskotaan Leniniin ja Taaliniin!” Opettaja oli jo aivan hämmennyksissään. Miten tästä jatkaa?

Mutta kun hätä on suurin, on apu lähinnä. Ennen kuin Kaarina oli löytänyt mitään ulospääsytieta, luokan yhdestä nurkasta kaikui kirkas ääni. Muuan rillipäinen, terävännäköinen pikkupoika heitti kaksosiin halveksivan katseen ja kysyi: ”No, olettekos te sitten muka nähneet Leninin ja Taalinin?”

Rämpijä poliittisessa suossa

1.

Kesällä 1975 kaikki Suomessa keskittyi Euroopan Turvallisuus- ja Yhteistyö-kokouksen (ETYK) järjestämiseen.

Kukapa tuntee Kekkonen ajatuslokeroiden salaiset kätköt, mutta mielenkiintoista pohdiskelua antoi se, että vanha mies yht’äkkiä otti ja hajoitti eduskunnan määräten uudet vaalit syksyksi. (Vanha eduskunta ei halunnut istua tyhjän panttina kaunista kesää eduskuntatalossa vaan teki puolestaan ainutlaatuisen tempun, määräsi omalla aloitteellaan heti valtiopäivien lopettajaiset ja livahti kotimaisemiin sen sileän tien.) Kekkonen puolestaan sai muodostaa mieleisensä virkamieshallituksen ja Keijo Liinamaan pääministeriksi – sanoisiko paremminkin juhlahallituksen – kokousta ja siihen liittyviä juhlamenoja varten.

Kun kokoomus teki lähestyviä vaaleja varten vaaliehtokkaiden kanssa kirjallisia sopimuksia, tapahtui ensimmäisen kerran, että jokaiseen sopimuspaperiin oli liitetty lause, jonka mukaan ”ehdokaas sitoutuu noudattamaan Paasikiven-Kekkonen ulkopoliittista linjaa”. Otin sen riskin, että sopimustani ei hyväksyttäisi ja kylmästi viivasin tuon lausuman paksusti yli. Kirjoitin viereen: ”Ks. valtiosäännön 29 §. Kansanedustaja on velvollinen toimessaan noudattamaan oikeutta ja totuutta. Hän on siinä velvollinen noudattamaan perustuslakia, eivätkä häntä sido muut määräykset.” Syksyllä kuulin, että Junnila oli tehnyt täsmälleen samoin. Tämä puolueen räikeä, lapsellinen yritys saada muodollisia perusteita heittää meidät kuin mätät rätit ulos puolueesta ei johtanut tulokseen, joten puolueen oli koetettava toista, sanoakseniko savustamisen, tietä – tekemällä olostamme kokoomuksessa kestäättömän piinallisen.

Vaalitaistelua en huolinnut paljonkaan käydä. Puolueen oli otettava

minut mukaan yhteismainoksiin, siinä kaikki.

Koko kesän kulutimme – vaimoni Laura ja minä – automatkailuun Euroopassa. Meillä oli VW-Kleinbuss, jonka olin kimpilevyistä ruuvi-meisseliä ja vasaraa käyttäen sisustanut asuttavaan kuntoon.

Sen jälkeen, kun olin pikkubussimme ajanut Kapellskärissä laivan ruumasta päivänvaloon, ei kumpikaan enää tiennyt, minkä järven tai kosken rannalla tai vuoren rinteellä tai niittyheinikön takana risukossa seuraavan kerran silmämme avaisimme. Vapaus oli täydellinen ja poliittikka loitolla.

Syyskuussa palasimme Helsinkiin. Vaalitaistelu oli vauhdissaan. Toreilla puhuttiin ja huiskuja heiluteltiin, pikkunakkeja jaeltiin. Minulle ei puhujan paikkoja tarjottu enkä sellaisia kaivannut.

Mutta muutamilla pikku ilmoituksilla Helsingin Sanomissa ja Uudessa Suomessa muistutin vähän ennen vaaleja olemassaolostani. Niissä oli kuvani ja lihavalla tekstillä nimeni ja numeroni kokoomuksen Helsingin vaalipiirissä, mutta ylimpänä kookas teksti ”Pirkkalan monisteen paljastaja” ikään kuin otsikkona lyhyelle poliittiselle tarinalleni.

Vaalitulos oli mykistytävä. Sellaista en ollut osannut odottaa.

Kun vaalien tulos myöhään yöllä oli laskettu, olin saanut 11 461 ääntä. Äänimääräni oli Helsingissä 6:s ja koko maassa 12:s.

Monet panivat merkille, että vaalitukokseni oli kokoomuksessa *koko maan* kolmanneksi korkein, sillä vain Pertti Salolainen ja Harri Holkeri olivat saaneet ääniä enemmän, 17 977 ja 17 640.

Onnitteluja. Lujia käden puristamisia ja vatkaamisia. Kukkasia naapureilta. Kauniita lauseita muutamissa kirjeissä.

Näytti siis itsestään selvältä, että minua odotti loistava tulevaisuus. Tosiaan! ”Tie tasainen, asfalttinen...” Ilman omaa erityistä haluani arpa oli heitetty taas elämänpolkujen risteyksessä ja tieni kulki nyt mukavasti kohoavalla harjun rinteellä yleten auringon kirkastamalle laelle... Puoluekokous tulevaisuudessa... Kohteliaita kieltäytymisiä... Harkitsen asiaa... Ei vielä, mutta kenties joskus sitten...

Miten se näkyisi elämässä, tuo nouseva polku? Kokouksia ravintoloitten kabineteissa tai Smolnan epämukavilla tuoleilla, tyhjää jauhaen, tyhmyyksiä niellen poliittisen pakon edessä – nitistäen totuuden kuin tumppaisi tupakan tuhkakuppiin. Ylipuhumisia kahden kesken, lehmänkauppoja – siinä sinulle, tässä minulle... pieniä virkoja sinne, korkeita tänne... Juhlia koristetuissa saleissa, kolmantena juhlavieraasta laskien – juhlavieraasta, jonka rinnalla helisee viisi riviä kunniamerkkejä ja jolla ei ole kaulaa lainkaan. Kahvia ja konjakkia. Lauralle uusia pukuja, toinen toistaan epämukavampia. Minulle satoja iltoja harmaassa

tupakansavussa...

Ei.

Vaikka olin iloinen ja liikuttunutkin siitä hyväksymisestä, jota korkea äänimäärä osoitti, olin sisimmässäni hämmentynyt. Kai se oli hyvästä vaalimenestyksestä huolimatta syvää epäilystä, olisiko politiikan polku sittenkään minun polkuni.

2.

Aavistukseni vaalituloksen vaikutuksesta kokoomuksen sisällä osuivat oikeaan: Jo poikkeuslain säätämisen aikoihin kokoomuksen remonttimiesten piirissä syntynyt päätös koettaa saada Junnila *et consortes* niin suuriin hankaluuksiin, että he itse lähtevät puolueesta, tuntui vaikuttavan aina vain kiristävämmin. Kuulin eräältä ystävältäni, että helsinkiläisiä kansallisseuroja oli kielletty kutsumasta minua puhujaksi. Olin kai liian paljon tuonut esiin Viron ja Baltian maiden järkyttävää kohtaloa – ja arvostellut siinä sivussa presidentti Kekkosen puheita. Muistaakseni Roihuvuoren Kansallisseura teki poikkeuksen ja kutsui puhujaksi. Aivan nuori, mutta ajatuksiltaan terävä Ben Zyskowicz oli uskaltanut puhujaksi samaan tilaisuuteen. Tästä alkaen olen suuresti ihaillut hänen poliittista toimintaansa, rohkeuttaan ja hänen ajatustensa itenäisyyttä, joka tuohon aikaan tuli esille hänen kannanotoistaan kokoomuksen nuorten piirissä.

Ehkä oli virhe myös arvostella omaa puoluetta julkisesti, mutta sen suuntautuminen oli mielestäni niin harhaan vievää, etten voinut olla sitä sanomatta julki: *Miten voi taistella kommunismin ja sosialismin etenemistä vastaan Suomessa ja samalla palvella täysin sydämin sen kannattajaa, Kekkosta?*

Minulla oli ilmeisesti politiikolle hyvin sopimaton luonteenpiirre – rehellisyys siinä mielessä, että löydettyäni jonkin ikävän totuuden en voinut olla tuomatta sitä julki. Niinpä huomasin valtion budjetissa erillisen Lenin-museolle osoitetun suuren tukimäärärahan samalla kun kaikki muut museot joutuivat tyytymään siihen summaan, jonka Museovirasto niille yhteisestä määrärahasta murensi. Joka vuosi esitin siis Lenin-museon erillisen määrärahan poistamista ja saatoin kuulemani mukaan toiset ikävään tilanteeseen, asia kun oli ”ulkopoliittinen”.

Se, millaisella leimalla minut oli aivan yleisestikin merkitty, kävi jopa huvittavalla tavalla ilmi erään eduskuntakeskustelun yhteydessä. Keskustapuolue oli jakaantunut kahteen ryhmään, Ahti Karjalasta kannattaviin ”K-linjalaisiin” ja ”mustaan tusinaan”, johon kuuluivat muiden

muassa ystäväni Veikko Pihlajamäki ja Pekka Vilmi. Tähän mustaan tusinaan kuuluvaksi luettiin myös Marjatta Väänänen, jota pidettiin oikeistolaisimpana koko keskustapuolueen ryhmässä. Hän oli mielestäni erinomainen opetusministeri ja niinpä kerran satuin sanomaan tämän hyväksymiseni julki puheessani istunnossa. Ei aikaakaan, kun luokseni kiirehti keskustan eduskuntaryhmän puheenjohtaja Ahti Pekala puhuttelemaan vakavasti: ”Kuule, älä sinä kehu meidän Marjatta Väänästämme. Hänellä on kyllin vaikeaa jo muutenkin.”

Vaikka minulla olikin porttikielto kokoomuksen kansallisseuroihin Helsingissä, ei minua hyvässä Suomenmaassa sentään voitu kokonaan mykistää: Ystäväni Pentti Mäki-Hakola järjesti monta kutsua puhujaksi Etelä-Pohjanmaan piiriin, jonka puheenjohtaja hän oli. Sain noilla matkoilla yllin kyllin maistella politiikan mahlaa, yleisön suosiota.

Helsingissäkin pääsin esittämään ajatuksiani Heikki Eskelisen perustaman järjestön Itsenäisyyden Puolesta kautta. Se toimi vahvasti sosialismia vastaan järjestämällä puhetilaisuuksia ja seminaareja sellaisista teemoista kuin: ”varo sosialismia” ja ”varo vallankumousta”.

Puhujia oli neljästä puolueesta: kokoomuksesta, SMP:stä, kristillisistä ja sosiaalidemokraattien vanhasta, tannerilaisesta siivestä. Aamulehden toimittaja Matti Arjanne julkaisi esitelmät Kustannuspiste-yhtiön kautta. Junnilan (”Sosialismi uhkana Suomen itsenäisyydelle”) ja Pentti Poukan (”Yksilön oikeudet sosialistisessa yhteiskunnassa”) analyysit olivat vailla vertaa ja hyvin tarpeellisia mykässä Suomen maassa. Minun esitelmäni olivat: ”Sosialismin ihmiskuva ja yhteiskuntateoria; kriittinen tarkastelu” ja ”Nykyaikaisen vallankumouksen menetelmät”.

3.

Itsenäisyyden Puolesta piti tapana järjestää vuosittain kaksi huomattavaa puhetilaisuutta, itsenäisyyspäivän aatonaattona ja Snellmanin päivänä keväällä. Niihin pyrittiin saamaan – yhteisen asian merkeissä – nimenomaan eri puolueitten edustajia puhujiksi.

Vuoden 1976 joulukuun puhetilaisuuden yhteydessä suunniteltiin jo seuraavan Snellmanin päivän ohjelmaa. Junnila ja minä lupauduimme kumpikin puhujiksi. Niin teki myös Ahti M. Salonen, sosiaalidemokraateissa aikoinaan uurastanut, mutta myöhemmin puolueesta eronnut vanha poliitikko, joka oli esiintynyt jokseenkin säännöllisesti Itsenäisyyden Puolesta -järjestön puhetilaisuuksissa.

Snellmanin päivän, 12.5.1977, juhla päätettiin järjestää Porin Kauppaoppilaitoksen salissa. En ollenkaan aavistanut, miten kohtalokkaaksi

tuo päivä minulle tulisi.

Puoluehallituksen jäsen Timo Juti Porista ihmetteli kirjeessään Harri Holkerille suuresti sitä, kuinka Junnila ja minä olemme suostuneet puhumaan perustuslaillisten presidenttiehdokkaan ”vaalitilaisuudessa”. Sellaiseksi hän tulkitsi Snellmanin päivän puhetilaisuuden. Totta oli, että kevään korvalla perustuslailliset olivat nimenneet Ahti M. Salosen vuoden 1978 presidentinvaalien ehdokkaakseen, mutta käsitykseni mukaan Itsenäisyyden Puolesta-yhdistyksen puhetilaisuus ei sen vuoksi Snellman-juhlasta muuksi muuttunut.

Eduskuntaryhmän kokouksessa Harri Holkeri otti asian esille ja kehotti Junnilaa ja minua jäämään pois Porin tilaisuudesta.

Junnila, vanha viisas, tajusi hetkessä, että on turha lähteä pikkuasiassa vastustamaan puolueen puheenjohtajaa ja ilmoitti peruuttavansa lupauksensa, mutta minä en. Sanoin pitäväni tärkeänä, että myös kokoomuksen ääni kuuluu Itsenäisyyden Puolesta -yhdistyksen isänmaallisessa tilaisuudessa.

Pian Porin puheeni jälkeen puoluehallitus teki päätöksen antaa minulle varoituksen menettelyni johdosta ja puoluevaltuustossa otettiin asia vakavasti esille. Minulla oli silloin tilaisuus puolustautua lyhyellä puheella, jossa painotin, miten periaatteeni on pitää kiinni lupauksistani ja miten tärkeänä pidin kokoomuksen näkyvää esiintymistä Itsenäisyyden Puolesta -yhdistyksen tilaisuuksissa.

Tunnelma puoluevaltuuston kokouksessa oli jäätävän kylmä. Kukaan ei noussut sanomaan sanaakaan. Nuija kolahti ja asia oli selvä. Tiesin, että joukossa oli jokunen kannattajani, mutta miksi he olisivat vaarantaneet asemaansa mokoman vähäisen asian takia. Kysymyksessä oli vain varoitus, tosin hyvin juhlallinen, mutta ei sen enempää.

Eduskuntaryhmän johtajistosta tuli samanlainen päätös, tosin äänestyksen jälkeen.

Kylmäpäinen ja viisas poliitikko olisi nyt jättänyt asian sikseen. Mutta minä en ollut ilmeisesti kumpaakaan. Se vika minussa myös oli, etten koskaan keskustellut päätöksistäni ystäväni kanssa vaan tein ne yksin. Se on poliitikolle aina jokseenkin paha virhe.

Annoin tunteilleni vallan ja koin, että nyt keksitty varoitustemppu oli kokoomuksen taholta ilkeää ”simputusta” – niin perin tuttua reserviupseerioppilas-ajoilta, mutta nyt paljon syvemmälle itsetuntooni iskevää. En voinut tarkastella sitä ulkokohtaisesti. En voinut jättää asiaa sikseen.

Kävelimme, vaimoni ja minä, Maunulan urheilupuiston poluilla ja kerroin hänelle, että mielessäni oli erota kokoomuksesta. Hän sanoi kuten tavallisesti: ”Tee niin kuin sinusta itsestäsi parhaalta tuntuu.”

Jos tämä olisi ollut shakkipeliä, olisin nähnyt, että kysymyksessä oli vieikkaasti viritetty ansa, johon Holkeri toivoi minun menevän juuri eroamalla tai tekemällä jotakin muuta yhtä typerää ”vastalauseeksi” – ja hän voittaisi ottelun. Mutta minulle politiikka ei ollut peliä. Ratkaisuani en perustanut järkeen vaan tunnetilaani. Miksi minä kokoomusta palvelisin, kun en kuitenkaan aio heittäytyä politiikoksi? ”Ei tupata, kun ei tykätä!”

Eroaminen puolueesta alkoi yhä enemmän kiehtoa mieltäni. Itse pääsisin kaikesta ”simputuksesta” ja tekisin ainakin yhden ihmisen onnelliseksi, Holkerin, joka voisi Kekkoselle kertoa onnistuneesta juonestaan ja voitostaan ja tuntisi olevansa piirun verran lähempänä ministeripaikkaa. Miksen tätä iloa soisi hänelle?

Minä en teitä kumartele! Ei! Minä lähden.

Ilmoitin eduskunnan kansliaan eroavani eduskuntaryhmästä. Kun en halunnut perustaa omaa yhden miehen eduskuntaryhmää, asia tulkittiin niin, että vetäydyn kaikesta kokoomusryhmän toiminnasta. Puoluesihteerille ilmoitin eroavani puolueesta ja eduskuntaryhmän puheenjohtajalle eroni ryhmästä. Saman tien kerroin ratkaisuni toimittajille, jotka eivät olleet aluksi uskoa koko juttua.

Kuulin, että asiasta sitten ryhmässä keskusteltaessa ystäväni Eero Lattula oli huutanut Harri Holkerille päin naamaa: ”Siinä meni kokoomukselta ainakin 40 000 ääntä!” Holkeri oli tullut kravunpunaiseksi. (Lattula tosin erehtyi pahasti ennusteessaan. Seuraavissa vaaleissa 1979 kokoomus päinvastoin sai suuren vaalivoiton, 120 000 lisä-ääntä ja sen edustajamäärä nousi 35:stä 47:ään. Junnila putosi vaalissa. Voi sanoa, että eroni oli siis huomattava lahja kokoomukselle – mutta millaiselle kokoomukselle, se on toinen asia.)

4.

Pian tuli kesä ja eduskunta siirtyi lomalle, minä riemullisen vapauden tunteen vallassa.

Lapset – Vesa ja Antti ja Lauran lapset – olivat kasvaneet miltei aikuisiksi kaikki. Vietimme kesää kahden, vaimoni Laura ja minä, Suomussalmella, Kettulan talossa, jonka Laura ja hänen veljensä Veikko ja Matti olivat saaneet periä isältään. Kettulaa ei enää viljelty, sillä Lauran isä, Lauri Snellman, Kolhon tehtaiden isännöitsijä, oli lahjoittanut talon niityt ja osan metsämaatakin Ala-Kettulan tilaksi sotaveteraani Jaakko Suorsalle ja hänen vaimolleen Reetalle. Kettulaan jäi kuitenkin 400 hehtaaria metsämaata, oikeastaan korpea, ja kauniita Kianta-järven rantoja.

Kettulan talo oli varsin omalaatuinen ja muistutti rakenteeltaan hui-

kan Bomban pirttiä Nurmeksessa. Suuren tuvan katto oli temppelin pyörökaton muotoinen ja tehty veistämättömistä tukeista. Isosta tuvasta vei suuren osan leivinuuni ja valtava takka, jossa saattoi lämpimikseen poltella kokonaisia halkoja.

Olimme kesäpäivää viettämässä Kettulan pihamaalla, kun Jaakko Suorsa tuli juosten Ala-Kettulasta ilmoittamaan, että minulle oli tullut tärkeä kaukopuhelu ja että soittaja odotti puhelimesta. Jaakon perässä törmäsin minäkin Ala-Kettulaan vastaamaan puhelimeen ihmetellen, kuka soittaja voisi olla. Kävi sitten ilmi, että SKYP oli koolla puoluekokouksessaan ja siellä oli tultu siihen tulokseen, että minut oli pyydyttävä puolueen puheenjohtajaksi. Mauno Kurppa vakuutti, että asia oli aivan selvä, jos vain annan suostumukseni. Samalla hän toi vaatimattomasti esiin, että puolueella oli säästössä puoluetukea hyvin huomattava rahasumma – hm, seuraavia presidentinvaaleja varten... (Miten mielessäni käväisi poikkeuslain aikaisten tapahtumien jälkeinen Vennamon puhe ”seteliselkärankaisista”...)

Kurppa oli pahoillaan kieltäytymisestääni. Eino Haikala sai jatkaa puheenjohtajana ja sai aikanaan presidenttiehdokkaana 8 promilleä äänistä eikä yhtään valitsijamiespaikkaa. – Haikala, Tampereen yliopiston tilastotieteen professori, ei ollut suinkaan mitätön mies: Tapasin hänet kerran Tukholman laivalla ja ennen pitkää hän oli tullut kertoneeksi minulle valtaisan määrän saavutuksiaan elämänsä kiehtovissa vaiheissa. Kuin ohimennen hän totesi olevansa eräs maailman parhaita shakkimestareita, luultavasti paras, sillä hän oli ainakin ”Tyynen valtameren shakkimestari” ja perusteli väitteensä loogisesti sillä, että hän oli kerran voittanut Kiinan matkallaan shakinpelaajan, joka oli kautta Jupiterin vakuuttanut voittaneensa vastikään Tyynen valtameren mestaruuden.

5.

Laura ja minä unohdimme aina maailman ikävyydet kesämatkoillamme omalla pienellä VW-matka-autollamme vaeltaessamme pitkin Eurooppaa. Otimme joskus vauhtia Alta-vuonolta asti ajaen läpi Ruotsin päämääränä etelä-Norjan Hardangervidda ja muut tunturille tuoksuvat ylängöt. Saattoi käydä niinkin, että juuri kun tulimme Härjedalenin ja Taalainmaan tienoille, länsituulen ajamat mustanharmaat pilviröykkiöt pudottivat vettä lakkaamatta. Lopulta oli pakko laulaa tuon tuostakin: ”Etelään! Etelään! Ei jäädä tänne Ruotsin maahan vetelään...” Ajauduimme autovirrassa Malmöhön ja läpi Saksanmaan, yövyimme muutaman pimeän tunnin eteläisessä Saksassa, jatkoimme kaatosateita paeten yli alppien, kunnes rauhoituimme Comossa, hohtavankirkaassa

Italian auringossa ja aloimme vaihtaa Norjan kruunujamme liiroihin.

Kesästä selviydyimme, mutta tuli syksy ja jopa kansanedustajatkkin palailivat lomiltaan, minäkin – nyt kummastuneena harhaillen, vail-la ryhmähuonetta, ilman asiaa valiokuntiin, etsiskellen jonkinlaista seuraa kahvilasta. Kun en muodostanut omaa ryhmää, minua ei istun-tosalissa siirretty takapenkkiin ovensuuhun vaan sain jatkaa vanhal-la paikallani. Siinä istuskelin istunnon alkua odotellen koettaen olla erottumatta muista. Se merkitsi, että kävin läpi vahtimestarin eteeni asettamia papereita, hallituksen esitysten sumaa, silloin tällöin tekstiä vilkaisten, mutta pääasiassa sujautellen niitä tasaisessa tahdissa pöydän alla olevaan tilavaan – hyvin tilavaan – roskakoriin.

Päivät olivat ankeita ja harmaita, mutta sain kokea muutaman valoi-san, etten sanoisi peräti lystillisen hetken.

Kerran tuli Ruotsalaisen Kansanpuolueen puheenjohtaja, nuori Pär Stenbäck minua ihan vakavasti puhuttelemaan esittäen, että liittyisin ruotsalaisten eduskuntaryhmään. En epäillyt hänen poliittisesti viisasta ajatustaan korvata puolueessa Georg C. Ehrnroothin menetys – paikata minulla ruotsalaisten taistelumuurissa yksi miehen mentävä aukko, mutta esitin epäilyni, että kehno ruotsinkielen taitoni olisi paha este. Stenbäck kertoi puolueensa juuri pyrkivän suomalaisen sivistyneistön-kin piiriin. Kiitin.

Ei, en voinut suostua. Se olisi ollut liian kova isku Ehnroothille, joka jo kärsi kovasti siitä, ettei hänen uskollinen ystävänsä Victor Procopé ollut seurannut häntä, kun hän rakensi perustuslaillisen puolueen.

Huomasin olevani melkoisessa ”houkuttelevien” polkujen valintaris-teyksessä. Tarjottiin poliittisia mahdollisuuksia kuin lautasella!

Johannes Virolainen, vanha kettu, pysäytti minut istuntosalin käytä-vällä ja tokaisi yllättäen: ”Kuule, sie Rainio! Mikset sie tuu meille? Mein ryhmässä siu ois hyvä olla.” Hämmästellen kyselin: ”Mitäs Kekkonen sii-hen sanoisi?” Virolainen murahteli: ”Ei sil vanhal miehel meiä ryhmäs oo mittää sanomista, puhukoot Uusitalo, mitä puhuu.” – Uusitalo oli ottanut jonkinlaisen Kekkonen tiedottajan roolin ja esitteli tapaamisten-sa jälkeen innokkaasti toisille ”Tamminiemen terveisiä”. Se ei ollut Vi-rolaisen mieleen. – En muistuttanut Jussia ”Lex Virolaisesta”. Keskusta meni kompromisseissaan tarvittaessa miten pitkälle vain ja olisi näin ollen ollut ihannepaikka poliittista uraa tekeväälle – ministerinsalkku aina lähellä. Mutta minä en tehnyt poliittista uraa.

Sattumaltako sitten jouduin kahden kesken Veikko Vennamon kans-sa istuntosalin käytävälle? Siinä – katsottuaan tarkkaan ympärilleen todetakseen, ettei kuulijoita ollut – Veikko alkoi tosimeielessä puhua

minulle liittymisestä SMP:hen. Aivan luontevasti ja sujuvasti hän esitti, että minusta tehtäisiin presidenttiehdokas Kekkonen parhaana vastustajana. ”Than tottako?”. ”Aivan varmasti”, sanoi Vennamo – ja katsoi varmistaen uudelleen ympärilleen. – Kiitin kohteliaasti tarjouksesta ja me annoimme ajatuksen minun presidenttiydestäni haihtua sinne, minne se kuului, poliittisen mielikuvituksen kevyeen hämyyn.

Raimo Ilaskivi soitti ja antoi neuvonsa. Hänen käsityksensä mukaan pienillä puolueilla ei olisi tulevaisuutta – paitsi kristillisellä liitolla, joka jäisi pysyvästi politiikkaan. Siksi hän kehotti minua liittymään siihen. Kiitin hyvästä neuvosta.

Asia ei ollut kuitenkaan yksinkertainen. Olin tavannut pari vuotta aikaisemmin kristillisten puheenjohtajan Raino Westerholmin kodissani, jossa olimme käyneet laajan keskustelun. Olimme monissa poliittisissa asioissa ja myös elämän arvokysymyksissä samaa mieltä, mutta sitten – keskustelun hakeutuessa jo loppuaan kohti – hän kysyi, mitä minulle Jeesus merkitsee. Koetin hieman kakistellen tuoda esiin, miten suuren arvon Jeesukselle annoin maailmanhistoriassa ja että pidin häntä suurimpana moraalisena opettajana, mitä ihmiskunnalla on ollut. ”Sitäkö vain?” sanoi Raino selvästi pettyneenä ja huokasi syvään. ”Et siis katso, että hän on lihaksi tullut Jumala?” hän vielä varmisti ja keskustelumme päättyi siihen.

Kun presidentinvaalit lähestyivät ja satuimme kävelemään Mannerheimin tietä Postitalolle päin kahden, Raino Westerholm ja minä, hän vaaleista puhuessaan kerrassaan avasi sisimpänsä kertoen – hyvin luottamuksellisesti, kuten hän korosti – ruvenneensa presidenttiehdokkaaksi vain, koska Jumala oli ilmestynyt hänelle unessa ja käskenyt näin tekemään.

Nyt joku toimittaja oli uteliaana osunut kysymään Raino Westerholmilta, miten hän suhtautuisi siihen, että ”se Rainio” pyrkisi kristillisten ryhmään. ”Sehän olisi vallan kamalaa”, oli Raino vastannut.

Raimo Ilaskiven neuvo ei ollut noudatettavissa. En halunnut ”kamalaa” tilannetta hyvien kristittyjen piirissä.

6.

Työskentely yhdessä Georg C. Ehrnroothin kanssa oli jo poikkeuslaki-taistelussa ollut varsin näkyvää, niin että pidettiin nyt itsestäänselvänä, että siirtyisin juuri Perustuslailliseen Kansanpuolueeseen. Minulle se ei kuitenkaan ollut niin selvää. Poikkeuslain käsittelyssä ”Jorisee” oli esiintynyt avoimen kekkosvastaisesti, minä taas pyrin kaikin tavoin

erottamaan perustuslainvastaisen menettelyn presidentin persoonasta – katsoen, että räikeästi perustuslain hengen vastainen menettely oli Sorsan ja hänen ”hovinsa” aikaansaannosta.

Panu Toivoselle, joka puoluesihteerinä oli puolueen varsinainen osaaja ja käytännön toimija, olin hänen tuestaan kokoomuksessa kiitoksen velkaa. Georg kohteli minua erittäin ystävällisesti ja suorastaan suggeroi siirtymiseen. Syksy meni menojaan ja kesti tammikuun viimeiseen päivään vuonna 1978, ennen kuin virallisesti liityin perustuslailliseen puolueeseen ja eduskuntaryhmään.

Saman tien minut valittiin puolueen varapuheenjohtajaksi, niin että puoluehallituksessa pysyin perillä puolueen tapahtumista – tosin en läheskään kaikista, sillä ”Joriseella” ei ollut tapana ajatuksiaan muille levitellä eikä kertoa päätöksistään etukäteen. Kauniisti sanoen puolueessa saattoi tapahtua vain se, mitä ”Jorisee” oli päättänyt.

Eduskuntaryhmässä meitä oli kaksi. Koska ”Jorisee” oli puolueen puheenjohtaja, pidin jotenkin demokratian kannalta sopivalta, että minä olisin ryhmän puheenjohtaja. En tätä tuonut esiin, mutta totesimme, että asiasta oli äänestettävä umpilipuin. Tulos oli jo vaalin ensimmäisellä kierroksella 2–0 ”Joriseen” hyväksi. Tähän 100 %:n äänimäärään ei Kekkonenkaan ollut koskaan päässyt.

Kerran kuitenkin ”Jorisee” salli suopeudessaan minun esittää ryhmäpuheenvuoron. Se tapahtui, kun hallitus – Kivistön ollessa opetusministerinä – oli antanut kulttuuripoliittisen selontekonsa – mikä jo sinänsä oli hyvin harvinaista.

Saliin mentäessä istunnon alkaessa pääsihteeri Eiler Hultin – vanha tuttavani, yksi Upseerikoulun vänrikkejä – kysäisi ohimennen tietäessä minun pitävän ryhmäpuheenvuoron: ”No, saammeko nyt kuulla runoja?” – ”Mistäs arvasit!”, hämmästyin. – Tosi oli, että olin puheenvuoron loppuun sijoittanut mieleeni pulpahtaneen runonpätjän:

Tuo selonteon hallitus
ja alkaa puheen rallitus
ja taiteilijain tallitus,
mut virkavallan vallitus
vain siitä vahvistuu.
Ei sitä mikään kukista.
Eik’ enää auta mukista:
Sait turvan joulupukista.
On auki pussin suu.

Käy joukkoon, liity rivistöön
ja luottain herra Kivistöön
luo taitees verorahalla
ja täyttyneellä mahalla,
mut älä muista pahalla,
jos turpas tukkeutuu.

7.

Lieneekö Suomen presidentinvaalissa koskaan ollut erikoisempaa ehdokasjoukkoa kuin vuonna 1978: Yksi 78-vuotias sairas vanhus, yksi Jumalan unessa tähän tehtävään määräämä, yksi kaiken vastustaja, yksi ”Tyynen valtameren shakkimestari” ja yksi sosialisti oikeistolaisen puolueen ehdokkaana.

Tilanteen outous tuli esille, kun jouduin puhumaan joitakin kertoja Ahti M. Salonen vaalitilaisuudessa. Sekä vähälukuisen yleisön että minun oli vaikea tietää, mihin tilaisuuteen oli tulti, kun Salosen puhe alkoi aina sanoilla: ”Kirjoitin jo 30-luvulla Sosialistisessa Aikakauskirjassa...” – Vastusta siinä nyt sitten sosialismia!

Tämän Ahti M. Salosen valinta perustuslaillisten ehdokkaaksi oli jo alun perin hämärä ja käsittämätön asia. Minun korviini oli tullut huhu, että manööveri oli saanut alkunsa jossakin ravintolakabinetissa, kun myöhäistunneilla suuret poliittiset älynikkarit olivat todenneet, että melkein kaikki sosiaalidemokraatit olivat Kekkosen valintaa vastaan – mikä luultavasti oli aivan totta – ja varsinkin vanhat tannerilaiset olisivat suurin joukoin äänestämässä Kekkosta vastaan, jos vain sopiva ehdokas löytyisi. Ja sehän löytyi! Kauko Kare ja Yrjö Kivimies olivat muistaneet, että Ahti M. Salonen – innokas puhuja Itsenäisyyden Puolesta -järjestön tilaisuuksissa – olisi oikea, vakaa tannerilainen tähän tarkoitukseen. Toimeksi vain! Jotenkin ”Joriseekin” saatiin asiassa ylipuhutuksi. – Kaikki tämä oli tapahtunut jo varhain ennen perustuslaillisiin tuloani, niin että minun asiakseni jäi vain ihmetellä sitä surrealista, ”kafkamaista” tilannetta, jonka kohtalottaret olivat minulle tällä kertaa arponeet.

Ahti M. Salonen yllätti muullakin tavalla: Oli kutsuttu valikoitu joukko perustuslaillisia tutustumaan häneen ja erikoisesti hänen huvilaansa saaristossa Helsingin lähellä. Salonen esitteli kaunista asuntoa ansaitusti ylpeänä – ja erityisen ylpeänä salaisuudesta, jonka hyvin luottamuksellisesti nyt paljasti joukolle: Nappia painamalla – kuin salapoliisiromanissa ikään – hän sai osan tiilistä tehtyä peräseinää liikkumaan ja paljastamaan erityisen ylpeydenaiheensa: *salaisen asevaraston* – tosin

tällä kertaa tyhjän, mutta tarpeen vaatiessa hyvin käyttökelpoisen, kuten hän vakuutti, ennen kuin uudella napinpainalluksella sulki seinän siististi. – En osannut muuta kuin paluumatkalla hämmästellä mielesäni: Olin minä joukkoon joutunut!

Vaaleissa Kekkonen sai 259 valitsijamiestä 300:sta, muista ehdokkaista eniten ”Jumalan määräämä” Westerholm – kuten oli oikein ja kohtuullista – ja kolmanneksi eniten Vennamo, 10 ääntä. Saipa Ahti M. Salonenkin 6 perustuslaillista valitsijamiestä, minä heidän joukossaan. Sensijaan peli osoittautui ”Tyynen valtameren shakkimestarin” osalta fiaskoksi: vajaa prosentti äänistä eikä yhtään valitsijamiestä.

Valitsijamiesten kokoontuessa olin juuri ja juuri toipunut sappikivileikkauksesta, niin että kumarassa kulkien saatoin viedä lappuni ääntenlaskentaan. – ”Jorisee” oli jokseenkin tyytyväinen tulokseen, puolueen 35 000 ääneen, mutta huolissaan siitä, kykenisinkö minä – sappirakko poistettuna – pitämään entiseen malliin sapekkaita puheita.

Heti seuraavana vuonna – 1979 – olivat eduskuntavaalit. Niihin valmistauduttaessa ei tosin ollut Salonen riesana, mutta muuten sain kokea, mitä on työ pienen puolueen ehdokkaana: puhetilaisuuksissa yleensä täysin tyhjiä saleja, joissa vain joku kommunistitoimittaja teki muistiinpanojaan. Turussa tällainen toimittaja kertoi minun puheessani ”tankkien jylysseän ja pysyjen paukkuneen”. Näin hän oli tulkinut sen, että olin puhunut Puolan Solidariteetti-liikkeestä ja Danzigin lakosta ja siinä yhteydessä todennut, miten ”on vaikea puhua työehtosopimuksista tankkien kanssa”. Salien tyhjiys johtui osittain siitä, että Ehrnrooth oli halunnut sijoittaa minut ehdokkaaksi Uudenmaan vaalipiiriin Helsingin sijasta. Hän aivan ilmeisesti pelkäsi, että jos olisimme molemmat Helsingin vaalipiirin ehdokkaina, puolue ei saisikaan kahta ehdokasta läpi ja valituksi saattaisin tulla minä eikä hän. Turha luulo, mutta suostuin ratkaisuun, kun en halunnut suurta riitaa pienessä puolueessa. Muutamat ystäväni kokoomuksessa, etenkin Erkki Häkämies, pitivät ratkaisua suurena taktisena virheenä – ja sitä se kieltämättä oli. En kuitenkaan mielelläni riidellyt.

Äänten laskennassa näytti aluksi siltä kuin perustuslailliset saisivat kummassakin vaalipiirissä yhden ehdokkaan eduskuntaan, siis yhteensä peräti 2, mutta vähitellen illan vaihtuessa yöksi nämä toiveet rapisivat ja puolue jäi ilman ainoatakaan edustajaa.

Aluksi tulos kirpaisi – olihan se melkoinen tappio poliittisessa pelissä, mutta sitten koin vahvan vapautumisen tunteen. Oliko se itsepetosta vai mitä, mutta huomasin, etten minä varsinaisesti olisikaan toivonut jatkoa. Kohdallani eivät siis mitkään ”toiveet rapisheet”.

8.

Minun oli siis keväällä 1979 jätettävä eduskunta ja palattava professorin virkaani Helsingin yliopistoon. Ainoa, mitä oikeastaan jäin eduskunnasta kaipaamaan, oli sen hiljattain valmistunut sauna uima-altaineen.

Valtiotieteellinen tiedekunta oli siirtynyt entiseen pankkitaloon Fabianinkadulle, vastapäätä yliopiston vanhaa rakennusta. Sosiaalipsykologian laitoksella vallitsi syvä, ikään kuin pehmeä rauhantila. Ei lentolehtisiä, ei sirppejä eikä vasaroita, ei punatähtiä, ei banderolleja, ei iskulauseita. Minulle kerrottiin, että taistolaiset olivat poistuneet kuvasta, hiljalleen hävinneet, haihtuneet.

Huomasin, että kaikki olivat tyytyväisiä, kun laitosvaalit ja pitkät laitosneuvoston kokoukset loppuivat ja juotiin vain vanhaan tapaan maanantai-aamuisin kahvia ja keskusteltiin laitoksen asioista niiden kesken, joille ne kuuluivat tai jotka olivat niistä kiinnostuneita. Entinen vaaleilla valittu kommunistijohtaja oli aluksi kiinnostunut, mutta häipyi sitten kuin tuhka tuuleen – mitään puhumatta.

Seuraajani professorina, Klaus Helkama, kirjoittaa laitoksen pikku historiikissa sen täyttäessä 40 vuotta¹⁴:

”Suomalaisen opiskelijaradikalismin stalinistinen neuvostosuuntaus näkyi jo lukuvuoden 1972–73 tutkintovaatimuksissa... Seuraavana vuonna saatiin tutkintovaatimuksiin jo Marxilais-leniniläisen filosofian perusteetkin. Oletan, että suuri osa opiskelijoista koki nuo teokset vieraana pakkopullana. Rainion paluu eduskunnasta v. 1979 toi sitten helpotuksen poistamalla ne vaatimuksista.”

Tiedekunnassa istuinpaikkani oli Erik Allardtista seuraava. Olinko todella virkaiältäni toiseksi vanhin? – Seitsemässä ja puolessa vuodessa oli ennättänyt tapahtua paljon. Vanhat, tutut virkaveljet, joiden kanssa olin kiistellyt, olivat tuona aikana ennättäneet siirtyä eläkkeelle. Nyt oli uusien, nuorten professorien joukossa jotenkin orpo olo.

Mutta keskustelu ja päätöksenteko oli tuttua, kotoista: Kaikki olivat eri mieltä, mutta ratkaisuun pyrittiin vilpittömästi. Puhetta johti ystävänä Paavo Seppänen käyttäen tarpeen mukaan savolaista letkeää huumoria apuna, jos väittely sai liian tosikkoisia muotoja.

Vertailin kerran kokemuksiani eduskunnassa ja tiedekunnassa toisiinsa: ”Siinä on sellainen ero, että kun tiedekunnassa jokainen pyrkii – ainakin omasta mielestään – tiukasti totuuteen, poliitikot nimenomaan kiertävät sitä mahdollisimman kaukaa kuin uloimmat planeetat.”

¹⁴ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä. Toimittanut Tuija Seppälä. Yliopistopaino, Helsinki, 2003.

Konsistoria ei ollut mikään radikalismi saanut järkkymään. Professori Kiparskyn toive yliopiston säilymisestä kukistamattomana keskiaikaisena ritarilinnana – kaukana ympäröivästä yhteiskunnasta – oli toteutunut ja tunnelma minulle tuttu, kun astuin konsistorin istuntosaliin. Mutta jälleen sain hämmästyä – nyt istumajärjestystä. Olin lähtenyt eduskuntaan jostakin melkein takimmaiselta tuoliriviltä oven suusta ja nyt paikkani oli toiseksi etummaisessa rivissä, niin että vuoden kuluttua olisin jo varmasti siirtymässä eturiviin, ”kuoleman kurviin”.

Keskustelu ei ollut innokasta, mutta jotenkin tutunomaista. Mistä puhuttiin? – Olin kuunnellut vain toisella korvalla, kun äkkiä huomasin, mikä tässä asian vatvomisessa oli niin tuikituttua.

Hyvänen aika! Konsistorissahan puhuttiin – mistäs muusta kuin hallinnonuudistamislaeista! Parhaillaan oli menossa keskustelu yliopiston eri ryhmien, professorien, muiden opettajien, ylioppilaiden ja muun henkilöstön osallistumisesta neuvostoihin. Moneen vuoteen en ollut kuullut missään vatvottavan tällaisia ongelmia eikä eduskunnassakaan kukaan enää muistanut mokomaa asiaa.

Olin päättänyt, että säästän itseäni enkä puhu sanaakaan konsistorissa, mutta kun satuin höristämään korviani – mitä minä kuulinkaan? Rehtori luki vakaalla äänellään ehdotusta pykäläksi, jonka mukaan ”monijäsenisissä päätöksentekoeleimissä ei saa olla millään mainituista henkilöryhmistä enemmistöä”. – Ehdotus oli niin satumaisen älytön, etten voinut enää pitää leukojani lukossa vaan pyysin puheenvuoron – ja muotoilin oman ehdotukseni: ”Herra rehtori, hyvä konsistori! Ehdotus on varmasti huolellisesti harkittu ja mielenkiintoinen, mutta eikö asiaa voisi esittää hiukan yleisemmässä muodossa: Monijäsenisessä päätöksentekoeleimessä ei niillä, jotka asiasta jotakin tietävät, saa olla enemmistöä...”

Konsistorin hörönaurusta huomasin tulleetni omieni joukkoon.

OSA

5

LUVUT XXV-XXXI

Viimeiset yliopistovuodet

1.

Siitä, mitä Sosiaalipsykologian laitoksella tapahtui minun ollessani eduskunnassa, en tullut tietämään sinä aikana yhtään mitään, sillä – kuten olen kertonut – irroin itseni kokonaan yliopiston sotkuista. Minun on turvauduttava paljolti siihen, mitä tuon ajan opettajat ja opiskelijat ovat kertoneet laitoksen 40-vuotisjulkaisussa v. 2003¹⁵.

Ainoa asia, jossa olin yhteydessä yliopistoon, oli ehdotuksen tekeminen viransijaisekseni silloin, kun tiedekunta sitä pyysi. Sen tein neljä kertaa, sillä viransijaisuutta ei monikaan pystynyt ottamaan vastaan moneksi vuodeksi. Nämä sijaiseni olivat: Juhani Hirvas, Rauni Myllyniemi, Pertti Toukoma ja Valde Mikkonen. Ensinmainittua lukuun ottamatta kaikista heistä tuli huomattuja oman alansa professoreja.

Rauni Myllyniemi olisi ollut sopiva sijainen, mutta hän väitteli vasta vuonna 1972, joten saatoinkin ehdottaa häntä vasta vuonna 1973.

Juhani Hirvas oli hyvä ystäväni ja verraton vitsinkertoja. Hänen perheestään oli myös Hirvaksen ”Vaadin” minulle tuttu, mutta ”vasoja” en tuntenut – näitä nimityksiä Juhani käytti perheestään. Nikkilän sairaalan psykologina hän oli jo osoittanut käytännössä sosiaalipsykologista valmiuttaan – jos on uskomista kertomukseen, miten hän selviytyi potilaasta, joka tuli hänen työhuoneeseensa täynnä kiivautta huutaen: ”Polvistu minun eteeni! Minä olen Jeesus Kristus!”. Juhani oli vastannut tyynesti mutta lujasti: ”Polvistu itse, poikani! Minä olen nimittäin Jumala!” Molemmat nauroivat hereästi.

Hirvaksen nimitys viransijaiseksi tuona levottomana aikana oli kuitenkin ilmeinen virhe. Hän antoi kaikessa periksi taistolaisille – vai oliko vika liian lepsussa tiedekunnassa, joka ei välittänyt vähääkään siitä, mitä se hyväksyi tutkintovaatimuksiksi opinto-oppaaseen? Klaus

¹⁵ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä. Yliopistopaino, Helsinki, 2003.

Helkama kirjoittaa mainitussa historiikissa¹⁶:

”Suomalaisen opiskelijaradikalismien stalinistinen neuvosto-suuntaus näkyi jo lukuvuoden 1972–73 tutkintovaatimuksissa. ... Seuraavana vuonna (1973) saatiin cum laudeen jo Marxilais-leniniläisen filosofian perusteetkin.”

Anja-Riitta Lahikainen kertoo myös opettajan näkökulmasta¹⁷, miten ”ensimmäisen viransijaisen, professori Hirvaksen johdolla laitos päätti lukeutua edistysmielisiin laitoksiin professori Elina Haavio-Mannilan johtaman sosiologian laitoksen perässä. Laadittiin ja allekirjoitettiin opiskelijoiden vaatimuksesta sopimus yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella toimivasta laitoshallinnosta. Hallinto politisoitui 1971–79 väliseksi ajaksi. Tämä merkitsi mm. sitä, että tutkintovaatimusten uudistuskokouksissa opiskelijoita saattoi olla enemmän kuin opettajia (meillähän oli aluksi vain 4 assistenttia) ja heillä oli mukanaan kasseitain kirjoja ja heidän ehdotuksissaan tenttikirjoiksi oli ennenkuulumatonta ehdottomuutta.”

Anja-Riitta jatkaa: ”... marxilaisuus oli niin voimakkaasti esillä, että olipa opettaja marxilainen tai ei, hän joutui kuulustelemaan marxilaisia oppikirjoja (ja usein myös opettamaan niitä) usean vuoden ajan.” – Hän jatkaa: ”Kaikki muistot tuolta ajalta eivät ole helppoja... Pelkäsin opetettavia... Näin opiskelijoista painajaisunia. Niissä pakenin pianon taakse, he tulivat perässä ja rummuttivat pahviaitaa välissämme...”

Nyt – lukiessani tällaista ”tieteen historiaa” – en ole järkyttynyt vain taistolaisiksi heittäytyneitten opiskelijoiden mielettömyydestä vaan myös opettajien kokemuksista ja kestäkyvystä. En osaa kuten ennen tuomita heidän ”sopeutumistaan”, hiljenemistä ja peräänantavuutta. Minkäpä teet, kun ei mistään tule tukea! Mutta sitä olen jäänyt ihmettelemään, mihin olivat hukkuneet korkeakoulujen ylimmän johdon piiristä kaikki lujat persoonallisuudet, jotka olisivat voineet käyttää valtaansa tiukkaan puolustukseen. Vai onko selitys se, että tasavallan ylin johto, presidentti Kekkonen, asettui niin avoimesti suosimaan radikaaliopiskelijain joukkiota (vaikka hänen täytyi tietää sen olevan Neuvostoliiton asialla).

Kyllä sosiaalipsykologian laitoksella 1970-luvulla kunnollista tieteellistä työtäkin tehtiin, häiriöistä huolimatta.

Rauni Myllyniemen aloitteesta pantiin vireille ns. Pyhtää-tutkimus,

¹⁶ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä, s. 20.

¹⁷ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä. Yliopistopaino, Helsinki, 2003, ss. 78–79.

Raunin, Klaus Helkaman ja Karmela Liebkindin sekä tusinan opiskelijan tekemä tutkimusretki Pyhtään kuntaan keräämään haastatteluilla laajaa aineistoa arvoista ja moraalikäsityksistä – retki, joka toistettiin myöhemmin pari kertaa ja jonka tulokset poikivat lukuisia tutkimusjulkaisuja.

Klaus Helkama saattoi loppuun WSOY:lle yhteisen oppikirjamme sosiaalipsykologiasta. Alkupuolen olin minä kirjoittanut, mutta kiireissäni suureksi osaksi pikakirjoituksella. Onneksi Klaus oli lukuisten kykijensä lisäksi myös pikakirjoitustaitoinen, joten hän pystyi kirjoittamaan tekstini kurrentilla.

Annoin omankin panokseni laitoksen tutkimuksiin viimeistelemällä ja julkaisemalla – jo eduskunnassa ollessani 1972 – kirjani ”Group Maze”, jossa esittelin ryhmäpäättöksen syntymisen simulointimallini. Tuo malli antoi kokeellisesti tutkittuna hyviä tuloksia ja on siis katsottava varteen otettavaksi teoriaksi. (Itse asiassa se löi täysin laudalta vanhentuneet klassikko Kurt Lewinin teoretisoinnit.)

Opiskelijoiden pro gradu -tutkielmien vuosittainen määrä lisääntyi 1970-luvulla suuresti – koko vuosikymmenellä se oli 96. Mikä niiden sisältö ja tieteellinen arvo on, on sitten toinen kysymys.

Tietenkään ei sovi unohtaa sitä erikoista lisäpanosta opiskeluun, jonka taistolaiset tarjosivat. Vilma Hänninen kirjoittaa tuon ajan opiskelijan näkökulmasta¹⁸: ”Marxilaisia kirjoja ei luettu pelkästään tenttikirjoina, vaan ennen kaikkea erilaisissa opintopiireissä.” Ennen kaikkea! Sat sapienti!

2.

Vaikka monilla opiskelijoilla oli minun suhteen vahvoja ennakkoluuloja – huomasin jopa eräänlaista kyräilyä – koin vanhojen (ja joltisesti vanhentuneidenkin) työtoverieni kohtaamisen iloisena asiana. Hekin vaikuttivat helpottuneilta: Rauni, Anja-Riitta, Karmela ja Klaus. Omille teilleen olivat lähteneet erinomaiset assistentit Kyösti Kallio, Ilpo Vilkkumaa ja Antti Uutela. Olisin mielelläni nähnyt heidät laitoksella, mutta sehän on nuorelle tutkijalle kuin linnunpesä – siipien kasvaessa on lähdeittävä lentoon.

Muistin erikoisesti verrattomat kiivailut Ilpon kanssa Suomen parhaasta pesäpallojoukkueesta. Ilpolle, Kouvolan pojalle, se oli ehdottomasti Kouvolan Pallon-Lyöjät, minä en voinut kuvitellakaan, että olisi parempaa kuin Jyväskylän Kiri. Surkuttelin sitä, että Ilpo oli ollut liian

¹⁸ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä 2003, ss. 82–83.

nuori näkemään 1940-luvulla Kirin mestarijoukkueen Olli Fredriksonin, luokkatoverini, koppilyöntejä, jotka kohosivat miltei kohtisuoraan ylös viivytellen jossakin pilvien tasalla, kunnes Olli oli päässyt rauhallisesti kävellen ykköspesälle.

Assistenttina hyvää työtä tehnyt Klaus Helkama siirtyi heti väitelttyään vuonna 1982 Suomen Akatemian tutkijaksi. Mutta sain assistenttikseni Paul Lillrankin, joka oli innostunut varsinkin tietokoneen käyttöön. Kävi kuitenkin niin, että hän sai monen vuoden stipendin Japaniin enkä häntä nähnyt pitkään aikaan, vasta sitten, kun hän tuli jonkun ihmeellisen ”laatuopin” professoriksi Ruotsiin ja pistäytyi Pirkkolassa minua tapaamassa aina hymyilevän japanilaisen rouvansa kanssa. Se oli ikimuistettava hetki kesäisessä Pirkkolan kotimme puutarhassa.

Lillrankin jälkeen sain assistentiksi taitavan ja tietokoneen käyttöä osaavan Vesala-nimisen opiskelijan, mutta hänet nappasi pian yliopiston tietojenkäsittelylaitos. Samoin kävi taitavalle Timo Harmollekin.

Laiton, yleisellä äänestyksellä valittu laitosneuvosto hävisi itsestään, kun aloin kutsua koolle vanhaan tapaan aamukahville koko laitoksen väen ja mukaan halukkaat opiskelijat keskustelemaan töiden jaosta. Mitään äänestyksiä ei tarvittu. Jos ongelmia oli, olin koettanut etukäteen keskusteluissa selvittää, mikä olisi paras ratkaisu, ja tein sen mukaisen ehdotuksen.

Seppo Roponen kirjoittaa esitellessään 1980-lukua opiskelijan näkökulmasta¹⁹: ”... tärkein yksittäinen sosiaalipsykologian laitoksella tapahtunut muutos 1980-luvulla oli epäpolitisoituminen.”

Omasta mielestäni tämä tärkein muutos sen sijaan tuli esille ensimmäisen seminaaritilaisuuden alussa, kun annoin puheenvuoron esitelmän pitäjälle, nuorelle naiselle, ja hän vastasi luontevasti: ”Kiitos, Kullervo!”

3.

Oma työni oli luennoimista ja tutkimusta. Pro gradu- ja lisensiaatin-tutkimustyötä assistentit ja opiskelijat ”tekivät itsenäisesti” eli – sanotakoon suoraan – eivät ottaneet minulta vastaan mitään varsinaista ohjausta epäillen ehkä, että töistä olisi saattanut löytyä menneiltä vuosilta marxilaista hapatusta. Toki keskustelimme joskus pitkäänkin kahvipöydässä tutkimusongelmista.

Otin alussa peruskurssin luennoitavakseni, jotta saisin itsekin uudeleen otetta sosiaalipsykologiasta. Vähitellen siirryin luennoimaan omis-

¹⁹ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä, s. 92.

ta tutkimuksistani, jolloin kuulijat vähenivät tuntuvasti. Kun jouduin luennoissani esittämään prosessien tietokonesimulointia, vuokaavioita ja muita ohjelmointiin liittyviä seikkoja, nämä muutamat kuulijat hyötyivät ehkä enemmän kuin itse aavistivatkaan. Seppo Roponen kuvaa tätä mielenkiintoista asiaa kertoessaan 1980-luvusta sosiaalipsykologian opiskelijan näkökulmasta²⁰:

”Sosiaalipsykologian laitoksella opiskelua leimasi monet yllättänyt tietotekniikan edelläkävijyys 1980-luvun puolivälissä. Tuolloin sanottiinkin, että yliopistossa on kaksi laitosta, jotka tuottavat tietotekniikan ammattilaisia: tietojenkäsittelyopin laitos ja sosiaalipsykologian laitos. Tokaisussa oli vinha perä, sillä hyvin monet tuolloin opiskelleista nuorista päätyivät tavalla taikka toisella tietotekniikan pariin. Monille tietotekniikasta tuli ammatti...”

Roponen jatkaa: ”Noista opeista on kiittäminen yhtäältä Kullervo Rainion aloittamaa perinnettä. Rainion traditioiden ansiosta tietotekniikasta tuli meille kiinnostava, jopa kiihkeitä tunne-elämyksiä nostattava kohde. Kun samaan aikaan laitoksella tehty tutkimustyö suorastaan pakotti opiskelijat perehtymään tietokoneiden ja ohjelmistojen salaisuuksiin, oli perusta luotu. Sitä perustaa arvostavat monet tämän päivän sosiaalipsykologit erilaisissa organisaatioissa.”

En lainkaan itse havainnut, että laitos kantaisi tällaista hedelmää. Sitä ei suunniteltu missään korkeissa instansseissa, vaan tässä asiassa ”sattuma korjasi satoa”.

Juuri yliopistolle takaisin tultuani kävelin Bulevardilla ja huomasin sinne ilmestyneen uuden, pienen kaupan, jonka ikkunassa oli mielenkiintoista tavaraa – tietokoneita²¹. Kun niitä katselin, viereeni ilmestyi mies, jota en tuntenut, mutta joka tunsikin minut. Hän osoittautui oppilaakseni kaukaisilta ajoilta, valtiotieteen maisteriksi, joka kertoi omistavansa liikkeen ja pyysi minut sisälle. En ollut uskoa korviani, kun hän esiteli juuri markkinoille tulleen ”kotitietokoneen” (”personal computer”)

²⁰ 40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä, s. 93.

²¹ Käytän kovin vastentahtoisesti virheellistä ”tietokone”-nimitystä, mutta valitettavasti sitä ei enää kirveelläkään saa poistetuksi suomenkielestä. Ruotsin ”data-maskin” on varsin oikeaan osuva: konehan ei käsittele tietoja vaan dataa. Mutta tarkka suomenkielinen vastine olisi ”annekone” – sillä Virittäjälehden kilpailun perusteella jotkut älypäävät olivat kielitoimiston tuella suomentaneet datan anteeksi. Se oli anteeksi antamatonta, sillä eihän anteesta ollut käyttöön. Niin meillä sitten on käytössä tuo virheellinen, filosofista ajattelua jatkuvasti pahasti vinouttava nimitys ”tietokone” koneelle, joka nimenomaan ei käsittele tietoa vaan muuntaa koodia, on koodinmuunnin.

Commodore-Petin hienoja ominaisuuksia, laskentanopeutta ja helppoa ohjelmoitavuutta, halpaa hintaa sekä – peräti 16 kilotavun muistia! Lisämuistinkin voisi saada, jopa 16 kilotavua lisää. Painotan: ei gigaa eikä megaa vaan kilotavua eli miljoonasosa-gigaa. Mutta parasta kaikesta oli, että siihen saattoi syöttää dataa erilliseltä, tavalliselta C-kasetilta eli magneettinauhalta – ja myös tulostaa nauhalle. Rajattomasti.

En uskaltanut esittää Pet-koneen tilaamista laitokselle enkä anoa siihen määrärahaa vaan ostin sen itselleni kotona tutkiakseni, täyttääkö se lupaukset. Petissä oli jo, kuten nykyään sanotaan, "käyttöjärjestelmä", joka muunsi basic-ohjelmani konekielelle. Lukiessaan ohjelmaani se saattoi pysähtyä ja ilmoittaa varsin selväsanaisesti, missä kohtaa ohjelmassa oli virhe ja millainen. Laupias taivas! Se oli aivan ihmeellinen. Taas minussa pyrki esiin tuo primitiivinen kuvitelma, että koneessa istuu käppyrässä viisas olio, jolla on salamannopea äly. Mutta oli pakko kokea myös sen pahantahtoisuus, sillä piruuttaan se toteutti täsmällisesti sen mitä käskin eikä suostunut korjaamaan edes ilmeisiä pikku virheitä, kuten jokainen kunnon sihteeri olisi tehnyt.

Lyhyessä ajassa – muutamassa tunnissa – kirjoitin ja korjasin nyt simulointiohjelmiäni, joihin ennen olisi mennyt viikkoja. – Uskalsin anoa tiedekunnan kautta laitosmäärärahan lisäystä, jolla hankittiin kaksi Pet-konetta laitokselle. Kun itse työskentelin kotona omalla Pet-koneellani, laitoksen koneilla riitti käyttöaikaa assistenteille ja opiskelijoillekin. Siitä kai syntyi tuo Roposen mainitsema innostus tietotekniikkaan.

4.

En tiedä, mikä minut sai kiinnostuman klassisesta "Prisoner's Dilemma"- eli "Vangin pulma" -ongelmasta – ehkä se, että se tuo esiin mielenkiintoisen kysymyksen, missä määrin yksilön päätöksenteko on rationaalisen päättelyn tulosta ja missä määrin satunnaista. (Talous-tiede rakensi rationaalisuudelle, mutta olin jo vuonna 1950 julkaissut artikkelin, jossa olin pitänyt rationaalisuutta liian rajallisena ja tuonut esiin stokastisten oppimisprosessien tärkeyden tarkasteltaessa yksilön taloudellista käyttäytymistä.)

On tarpeetonta selittää probleemasta käytettyä nimeä. Kysymyksessä on peli, jossa kahdella pelaajalla on kummallakin mahdollisuus valita oma vaihtoehtonsa ja niiden yhdistelmä määrää, millaisen "palkinnon" kumpikin pelaaja saa, esimerkiksi seuraavan kaavion mukaisesti:

X ja Y ovat pelaajia ja A ja B X:n ja C ja D Y:n valintavaihtoehtoja. Kumpikaan ei etukäteen tiedä, mitä toinen tulee valitsemaan. Valintayhdistelmät voidaan esittää nelikenttänä, josta kummallekin tulevat

”palkinnot” (pistemäärät tai voitettut euromäärät tms.) ilmenevät:

Pelaaja X	Pelaaja Y		
		C	D
	A	3\3	0\5
	B	5\0	1\1

Taulukko kertoo seuraavaa: Jos esim. X valitsee A:n ja Y valitsee C:n, kumpikin saa 3 pistettä, mutta jos Y valitseekin D:n, X ei saa mitään, mutta Y suuren palkinnon, 5 pistettä jne.

Mitä tehdä? Jos kumpikin yrittää voittoa 5 pistettä (ts. X valitsee B:n ja Y D:n), kumpikin joutuu auttamattomasti tyytymään yhteen pisteeseen. Rationaalisinta olisi päästä AC-valintaan, jos vain löytyisi jokin keino siihen. – Aivan ilmeisesti tuo keino olisi keskustelu ja sen tuloksena *sopimus*, että X valitsee A:n ja Y C:n ja lisäksi *luottamus* siihen, että kumpikin toimii sopimuksen mukaan. Pelin idea on kuitenkin juuri se, että kommunikaatiota ei sallita, jolloin tuota (helppoa) rationaalista keinoa ei voi käyttää.

Tuloksista on tehtävä käytännöllinen johtopäätös, että *yhteistyössä* ei auta yksilöitten älykkyys, ellei kommunikaation tietä päästä sopimukseen (jonka kaikki ymmärtävät ja toteuttavat *luotettavasti*).

Päätin tutkia tätä yksinkertaiselta näyttävää dilemmaa kokeellisesti antamalla koehenkilöitten pelata pitkiä jaksoja (40 valintaa) ja pyytämällä aina myös ilmoituksen siitä, mitä he odottavat vastapelaajan valitsevan. Tarkoitukseni oli tutkia, millaisia oppimisprosesseja pitkissä valintaketjuissa esiintyy, mutta ennen kaikkea selvittää sitä, *löytävätkö pelaajat ilman kommunikaatiota jonkin keinon päästä pelaamaan rationaalisimman tavan mukaan* (pyrkimällä AC-yhdistelmään). Vastaus tähän oli yksinkertainen: *eivät löydä*. Rationaalinen yhteistyö voi syntyä vain kommunikaation avulla – ja luottamuksen pohjalta, voidaan tähän lisätä. Asia tuli kokeellisesti varmistetuksi.

Tein näistä kokeistani kolme julkaisua, kaksi sosiaalipsykologian laitoksen julkaisusarjaan²² ja yhden Degreeef’in ja Buggenhautin toimitta-

²² Simulation of multi-play prisoner’s dilemma according to a quantitative goal/expectation theory. Research reports, Department of Social Psychology, University of Helsinki, 2. 1981. Prisoner’s dilemma in the light of component analysis of transition probabilities. Res. rep. as above, 2. 1983.

maan teokseen²³.

Edellä kuvaamani dilemma-tutkimus oli kuitenkin vain pieni, tilapäinen poikkeama varsinaisesta työstäni, jona edelleen oli psyykkisten voimakenttien teorian matemaattinen kuvaus, psyykkisen voiman käsitteen tarkka määrittely stokastisessa kuvauksessa ja käyttäytymisprosessien analyysi psyykkisten voimien kentissä.

5.

Hektinen eduskuntatyö oli suorastaan irrottanut minut tieteestä ja yhteyksistä ulkomaisiin kollegoihin. Oli vaikea uudelleen innostua. Vain muutaman kongressiesitelmäni saama vastaanotto antoi kuitenkin uskoa tutkimustyöni merkitykseen.

Hollannissa sain psykologian kongressissa aikaa 15 minuuttia esitellä korjaukseni ja täydennykseni Lewinin topologiseen psykologiaan. Sen jälkeen tarjoutui aikaa yhteen puheenvuoroon, jonka käytti Lewinin oppilas Ann Arborista, Albert Pepitone. Muistan hänen todenneen rohkaisevasti: ”Juuri jotakin tällaista Lewinillä oli mielessään ennen äkillistä kuolemaansa.” Omakehuni tulkitsi sen heti niin, että olen Lewinin manttelinperiä.

Bielefeldissä osallistuin pariin EGMP:n (European Group of Mathematical Psychology) symposiumiin. Esitin jälleen todennäköisyysmateriaalia käyttävän teoriani psykologisista voimakentistä²⁴ – jossa analyyssissä korjaan Lewinin rakennelmaa. Eräs osanottaja kuvasi esitystäni sanalla ”fascinating” – mikä miellytti minua kovin.

Vuosina 1983–85 keskityin valmistamaan pääteostani²⁵, jossa esitän stokastisen kenttäteoriani ja sen soveltamisen sosiaaliseen diffuusioon ja ryhmäpäättöksen syntymiseen. Tuon esiin suuren määrän kokeellisia tutkimuksiani ja osoitan teorian pätevyyden rakentamalla simulaatiomallit, joiden osuvuus (”goodness-of-fit”) on varsin hyvä. – Sain tämän teokseni julkaistuksi juuri ennen eläkkeelle siirtymistäni.

²³ Component analysis of transition probabilities and its application to prisoner’s dilemma, in Degreef and Van Bugenhaut (eds.): *Trends in Mathematical Psychology*. Elsevier Science Publishers B. V. (North Holland), pp. 433–448. 1984.

²⁴ Corrected Lewinian system in terms of probabilistic theory, in Micko and Schultz (eds.): *Formalization of Psychological Theories*. University of Bielefeld. 1983.

²⁵ Stochastic field theory of behavior. *Commentationes Scientiarum Socialium* 34. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. (250 pages). 1986.

6.

Olen maininnut edellä, etten käyttänyt kesäaikoja tutkimustyöhön, kuten joskus oli ollut aivan sääntönä. En todellakaan. Kesällä uhrasin tuskin ajatustakaan sosiaalipsykologialle. Laura saattoi milloin tahansa sulkea hammaslääkärin vastaanottonsa, jos niin halusi, ja minulla oli käytännössä kolmen kuukauden pituinen lomakausi opetustyöstä.

Sekä Lauralla että minulla oli suurena iniohimona matkailu omalla autolla ympäri Eurooppaa – joka kesä viikkokausia.

Sekä Vesa että Antti, molemmat poikani, olivat jo ”omilla teillään”, perheensä perustaneet – Antti teologian opiskelija Kirsi Markkasen kanssa – lempinimeltään ”Penni”. Vesa, joka oli valmistunut eläinlääkäriksi, eli muutamia vuosia avoliitossa Anne Kaijan kanssa, mutta kun heidän toinen lapsensa Linda, Lotan pikkusisko, ristittiin, pappi otti vaivihkaa puheeksi mahdollisen vihkimisenkin ja siihen pariskunta suostui. Anne oli toivonut mahdollisimman ”pienimuotoiset häät” ja sitä ne sitten olivatkin – paikalla Jokioisten kirkon alttarin äärellä vain nelihenkinen perhe, nuorin, Linda, puolivuotias sekä kaksi todistajaa ja pappi – ja urkuri jostakin piilostaan häämarssia soittaen.

Vesakin oli vihkimiseen suostunut, huomattuaan, että avioliitto tuotti verotuksellisen edun. Näinhän minä luulin, kunnes sain kuulla vihkimisen silminnäkijän, 3-vuotiaan Lotan siitä naapureille esittämän kertomuksen, josta kävi ilmi, mikä maailmaa mullistava merkitys tällä tapahtumalla oli ollut. Papin puhetta tarkkaan kuunnellut Lotta oli muuttunut Lotta Kaijasta Lotta Rainioksi ja äiti oli muuttunut Rainioksi ja Linda oli muuttunut Rainioksi ja Asko-setä oli muuttunut Rainioksi ja Marianne-täti ja ja ja ja kaikki olivat muuttuneet Rainioiksi...

Alussa, Lapin ja Norjan matkoilla Sirkka ja Seppo, Luran nuorimmat lapset, olivat mukanamme telттаilemassa, mutta nyt kaikista oli kasvanut jo aikuisia, joten olimme aivan vapaat kahden kesken kulkemaan kuin nomadit – minne mieli kulloinkin halasi tai sattuma johti.

Tässä matkailussamme ei ole juuri muuta erikoista kerrottavaa kuin matkustustapamme. – Aluksi teimme matkaa Luran ”kuplalla” eli tavallisella pienellä Volkswagenilla viettäen yöt telttaillen ja sitten minun farmariautollani, jonka tavarasäiliössä nukuimme, kun auto seisoi pysäköitynä milloin missäkin, niityillä, metsäaukioilla, Alppien rinteillä, putousten partailla – kerran rantahiekalla Mostarissa Bosniassa Neretva-joella lähellä kuuluisaa Stari Mostin siltaa. Kerran sitten autonäyttelyssä Luran katse liimautui Volkswagen Kleinbusiin, jonka kuormatila oli parahultainen kahden hengen oleskelu- ja makuutilaksi ja tummanvihreä väri hyvä naamiointi ajatellen tapaamme matkustaa.

lhastuin minäkin eikä auttanut muu kuin ostaa auto.

Koska meillä oli aikomus tutustua Unkariin, auto nimettiin ”Törökiksi” sen pikkusankarin kunniaksi, joka esiintyy Ferenc Molnárin kirjassa ”Koulupoikia”. Ollenkaan en tiennyt, ennen kuin Unkariin tultuamme, että nimi tarkoittaakin ”turkkilaista”. Ryhdyin heti matka-auton varusteluun yhdessä Lauran kanssa. Otin mitat millilleen ja sahautin tarkalleen sisustukseen sopivat kimpilevyt, niin että minulle jäi vain niiden paikalleen ruuvaaminen ja hiukan höylän käyttöä. Laura puolestaan päälysti kankaalla sopivat vahtomuovin kappaleet kahden hengen patjaksi, jossa oli sellainen nivelkohta, että sen saattoi mukavasti taittaa päiväksi istuinsohvaksi. Sisustukseen kuului kaksi puolen metrin korkuista laatikkoa, joista toinen oli asetettu auton pituus- ja toinen poikkisuuntaan. Kummassakin laatikossa oli runsaasti tavara-tilaa ja kannessa saranat ja – kahvojen sijasta – sormenmentävät reiät kansien nostamiseksi – keksintö, joka ansaitsisi patentin. Vuode saatiin nostamalla päivällä lattian virkaa tehnyt kimpilevy ylös erityisille tukisijoilleen vuoteen levikkeeksi. Keittovarusteena oli tarpeen vaatiessa laatikosta esiin nostettava pieni kaasukeitin, jonka patruunoita sai ostaa huoltoasemilta. Vain kerran Pyreneillä se kaatui ja hernerokka levisi lattialle. Syy oli minun, joka en ollut vuoristossa huikeitten huippujen keskellä löytänyt horisonttia ja siksi ajanut Törökin kaltevaan asentoon.

Koska kaiken saattoi hoidella tulematta ulos autosta, sateetkaan eivät meitä häirinneet. Vesihuolto oli hyvin järjestetty: Huoltoasemilta ja leirintäpaikoilta – ja Norjassa kylmistä, kuohuvista koskista – täytimme aina kolme 5 litran kanisteria, jotka kulkivat omassa laatikossaan, päivällä lattian päällä ja yöllä sen alla – ollen silloin samalla tukena tälle ylös nostetulle sängynosalle (joka siis oikeasti oli lattia). Ämpäri puolestaan osoittautui erinomaiseksi pesukoneeksi varsinkin mutkaisilla ja kuoppaisilla teillä, jolloin se vatkasi pyykin matkan aikana putipuhtaaksi. Huonoilla ilmoilla, kun ei ollut ulos astumista, se kävi myös mainiosta sisä-toaletista. Huuhtominen tapahtui nytkin kätevästi kuoppateillä matka-ajon aikana. – Tein matkojen aikana myös tutkimusta siitä, miten Eurooppa jakautui WC-kulttuuriltaan kahteen osaan: istuinja kyykkykulttuurin maiksi. Viimeksi mainittuihin kuuluivat Välimeren maat ja Jugoslavia. Kun kyykkykulttuurimaissa mukavuuslaitokset olivat suoranaisia epämukavuuslaitoksia, joissa varsinkin kantapäitä ylhäällä pitävät lihakset joutuivat koetukselle, suunnittelin niitä varten kevyen, kokoontaitettavan ja mukana kuljetettavan istuimen, joskaan en ennättänyt tätä innovaatiota toteuttaa.

Yli kymmenen vuotta teimme Törökillä viikkojen matkoja läpi

Euroopan huristaen Travemündestä kuuman asfaltin tuoksuisia valtaiteita Saksan läpi Alpeille, Itävaltaan tai Sveitsiin. Myöhemmin matkasimme yhä kauemmaksi, vanhaksi tullutta, röykkyyttävää, betonilaa-toista koottua ”autostradaa” Jugoslavian halki Makedoniaan maailman ehkä vanhimmalle järvelle, Ohridille. Monet kerrat kiersimme sen jälkeen Kreikkaa – harrastaen metsiä ja etäisiä paikkoja, joista saattoi yllättäen löytää muinaisten temppelien raunioita. Poikkesimme sentään ihmisten ilmoillekin ranta-campingeillä nauttien uimisesta kristallinkirkkaassa Aigeen meressä ja tutustuimme auringossa paistettujen joukkojen mukana antiikin nähtävyyksiin. Erityisesti Delfoi meitä viehätti – kai siksi, ettei siellä vilissyt liikaa turisteja. Muistelimme aina kuutamoyötä Delfoin viereisessä Arachovan kylän niittyrinteellä, kun kuu heijastui alhaalta Korintinlahden tummansinisestä vedestä.

Kreikan jälkeen tuli Italian ja Ranskan, sitten Pyreneitten vuoro. Lapintuoksuisilta etelärinteiltä jouduimme aivan huomaamattamme pyhiinvaeltajien tielle ja Galiciaan, Santiago de Compostelaan, jonka keskiaikainen kirkko teki jylhydessään valtavan vaikutuksen.

Lauran toiveitten mukaan – jotka olivat minullekin mieluisia – kiersimme kaukaa suurkaupungit. Olin niistä suuren osan tullut tuntemaan kongressimatkoillani, joten kaupunkien houkutus kuumina kesäpäivinä ja ruuhkissa ajaminen ei ollut suuri. – Emme tavanneet siis kovinkaan paljon ihmisiä, ainoastaan turisteja satunnaisesti leirintäpaikoilla ja paimenia niityillä, joilla leiriydyimme. – Kerran Ohrid-järven rantatöyrään päällä meitä tuli tervehtimään ihmeellistä kieltä puhuva pastori. Tuo ”pastori” oli ainoa sana, jonka hänen puheestaan luulin ymmärtäneeni. Kun sitten yritin panna alulle teologis-filosofista keskustelua, huomasin, että tämän pastorin seurakunnan jäsenet parhaillaan pureskelivat ruohoa lähiniityllä. Olin saanut tavata oikean pastorin, sanan alkumerkityksessä.

Vapaa, aina yllätyksiä tarjoava jokakesäinen matkailu Euroopan vaihtelevassa luonnossa – metsissä, virtojen varsilla, alppilaaksoissa, kukkaniityillä, rotkojen reunoilla – toi elämisen iloa ja nosti mielialaa joskus niin apeassa yliopistomaailmassa, ”teorian harmauden” keskellä.

Promootio

1.

Syksyllä 1985 tiedekunnan yllätti tieto siitä, että valtiotieteen kandidaatit olivat halukkaita järjestämään juhlallisen promootion aivan perinteelliseen malliin maisterin- ja tohtorinvihkiäisineen. Tiedekunnan asiana oli määrätä tähän tarkoitukseen promoottori ja esittää kunniatohtoreiksi vihittävät puoli tusinaa – lähinnä ulkomaalaista – huomattavaa tiedemiestä yhteiskuntatieteiden aloilta tai muita merkkihenkilöitä. Moninaisista käytännön järjestelyistä vastasi promovendien joukosta tähän tehtävään valittu *gratisti*. (Nimitys tulee siitä, että hänet oli vapautettu osallistumismaksusta.)

Tiedekunnassa oltiin yhtä mieltä siitä, että kunniatohtoreiden joukkoon oli saatava itse Tasavallan Presidentti Mauno Koivisto. Virallinen suostumispyyntö lähetettiin, mutta vastausta ei kuulunut moneen kuukauteen. Viimein Paavo Seppäsen oli laadittava tunteisiin vetoava, hellyttävä kirje, jossa toivottiin, että tämä lentopallo- ja saunakaveri menneiltä vuosilta suostuisi pyyntöön vanhan toveruuden nimissä ja myöntävä vastaus saatiin jokusen viikon päästä.

Sääntöjen mukaan promoottoriksi oli määrättävä tiedekunnan virkaiältään vanhin professori, joka nyt oli Erik Allardt. Jostakin syystä hän kuitenkin päättäväisesti kieltäytyi tehtävästä, piti kai sitä jonkinlaisena narrin roolina ja koko promootiota aikansa eläneenä porvarillisena rudimenttina. Minä olin virkaiältäni seuraava ja niinpä minun oli otettava tehtävä vastaan, koska en heti kieltäytymissyötä keksinyt.

Niin paljon kuin *gratisti* Raimo Oksa uurastikin, sattui valmisteluisa tapaus, joka saattoi hänet epätoivoon. Hän tuli luokseni viimeisenä päivänä ennen juhlimisen alkua ja kertoi vavisten, että koko promootio olisi peruutettava. Hämmästyin. ”Mistä syystä moinen ajatus?” kysyin. Oli käynyt ilmi, ettei jaettavia maisterin ja tohtorin todistuksia ollut missään. *Gratisti* oli pitänyt selvänä, että tiedekunta huolehtii niistä, ne kun ovat virallisia asiakirjoja, mutta nyt kansliassa tiedekuntas sihteeri väitti kivenkovaa, että niiden valmistaminen kuului sekin promovendeille, heidän toimikunnalleen. *Gratisti* ja sihteeri olivat riidelleet itsensä uuvuksiin. Ja nyt oli ennenkuulumaton skandaali tulossa!

Oli vielä aamu ja aikaa iltaan asti. Minussa heräsi vanha sanomalehden toimittaja ja muistin ne monet kerrat, kun olin yöllä viime hetkellä naputtanut vimmatusti uutisen, vinyt latomoon ja lukenut vielä kosteat oikovedokset heti latomossa faktorin odottaessa vieressä ja juttu oli saatu kuin saatukin painokoneisiin.

Sanoin gratistille hoitavani asian, jos heti saan vihittävien nimilistan. Pyysin häntä vain hoitamaan kaikessa rauhassa muut asiat kuntoon. Hän vaikutti hiukan epäuskoiselta, mutta samalla helpottuneelta.

Saman tien soitin yliopiston kirjapainon johtajalle ja selitin tilanteen. Hän ymmärsi sen täysin ja lupasi huolehtia vielä saman päivän aikana painatuksesta, kunhan saisi listan nimistä. Sen toimitin hänelle miltei juoksujalkaa ja perillä vielä painotin sitä, miten tärkeää oli, että todistukseen tuli painetuksi epiteetti ”vir clarissimus” (mitä kirkkain mies), jos promovendi oli mieshenkilö, ja ”virgo clarissima” (mitä kirkkain neitsyt), jos hän oli nainen – ajattelematta, pitikö tämä ”virgo” todellisuudessa tarkkaan ottaen paikkansa.

Vielä samana iltana saatoin luovuttaa gratistille tuoreet, vielä painomusteelle tuoksuvat promovendien todistukset. En vain ole muistanut esittää tästä kirjapainon johtajalle enkä myöskään faktorille kunniamerkkejä.

2.

Itse promootio oli kolmipäiväinen juhlatilaisuuksien sarja. Ensimmäisenä päivänä oli kandidaattien seppeleensitojais-tilaisuus ja tohtoreiksi vihittävien miekanhiojaiset sekä illalla seppeleensitojais-illalliset Luodon ravintolassa. Kerran olin itse ollut ”seppeleensitojattarena” 1950-luvulla, kun vaimoni vihittiin maisteriksi, ja tiedän, että sitojaissu kuuluu jokaisen omakätisesti valmistaa Kreikasta tuoduista tuoreista laakerinlehdistä seppelä promovendilleen. Yleinen seppeleensitojatar ohjasi työtä. Minä taisin olla ainoa mies tuossa hehkeitten sitojattarien joukossa ja kävi niin, että nähtyään minun aikaansaannokseni yleinen seppeleensitojatar käytännössä teki melkein koko seppeleeni. Kun sitten marssin pitkin Unioninkatua mainittujen hehkeitten, valkopukuisten sitojattarien joukossa ainoana, jolla oli tohtorinhattu päässään, kuulin kirkkaan lapsenään huudon: ”Kato äiti, siellä on yksi hoopo. Sillä on hattu päässä!”

Miekanhiojaisiin oli tuotu oikea tahko ja tohtoriksi vihittävät olivat itse hiovinaan sillä miekkansa, jotka heille huomenissa ojennettaisiin.

Toisena päivänä tapahtui juhlallinen vihkiminen yliopiston suuressa juhlasalissa alkaen kello 12 tasan. Sinä kellonlömänä sali oli täpötäynä – promovendit etualalla seisoen kasvot yleisöön päin ja yleisönä heidän omaisiaan ja ystäviään, naiset mustissa hamepuvuissa, miehet frakeissaan kuin Etelämantereen pingviinit – erotuksena vain akateemiseen päiväasuun kuuluvat mustat liivit, joita ei tietääkseni pingviineillä ole. Keskuskäytävän toisella puolella oli paikkansa yliopiston opettajilla ja heidän puolisoillaan. Eturivissä istuivat vararehtorit Ihamuotila ja Wrede. Kansleri Oker-Blom ja rehtori Lehto olivat siirtyneet eteisaulaan vastaanottamaan Tasavallan Presidenttiä. Osa tuoleista oli tyhjänä ja varattuna professoreille, konsistorille, jonka piti marssia yliopiston ”vanhan puolen” käytävältä juhlasaliin. Tämä veisi aikaa juhlamenojen ohjaajan mukaan 12 minuuttia. Siksi hän oli sopinut, että Tasavallan Presidentti saapuisi kello 12.12, jolloin koko juhla-aki olisi paikoillaan.

Konsistori osoittautui kuitenkin vikkeläjalkaiseksi joukoksi ja olikin paikoillaan salissa neljässä minuutissa. Jäljelle jäänyt 8-minuuttinen on odottamiseen uskomattoman pitkältä tuntuva aika. Sattumoisin minulle, joka seisoin ääneti puhujakorokkeella, ei ollut kerrottu tästä järjestelystä mitään. Mitä tehdä? Soittokunta kajahdutti jonkin marssin, sitten oli aivan hiljaista. Tietävästi kansleri, rehtori ja yliairut olivat eteisessä ottamassa vastaan presidenttiä. Mutta miksi hän ei tullut? Minuutit kuluivat. Promovendit seisoivat riveissään, mutta kohta monet heistä saattaisivat pyörtyä. En saanut mitään tietoja. Olin kuin pataljoonan komentaja saarrettuna vailla yhteyksiä. Mitä pataljoonan komentaja tällaisessa tilanteessa tekisi? – Toimisi omin päin.

Niin minä tein.

Sitä, mitä tein, sanottiin myöhemmin täydelliseksi möhläykseksi. Minä nimittäin aloitin puheeni katkaistakseni hiljaisuuden – jo ennen kuin Tasavallan Presidentti oli saapunut. Olinhan jo varma siitä, että hänelle oli tullut este. Muutaman lauseen jälkeen kuitenkin keskeytin, kun ovet liikahtivat ja soittokunta räväytti Porilaisten marssin ja presidentti astui sisään yliairut Klaus Helkaman jäljessä asettuen kunniatohtoreitten rivin eteen varattuun tuoliin. Pääsin jatkamaan puhuttani.

Koetin puhua niin lyhyesti kuin mahdollista. Olin aloittanut sen Nietschen sanoilla: ”Im echten Manne ist ein Kind verdeckt, das will spielen²⁶” ja jatkanut sitten leikin tärkeydestä ihmiselle – unohtamatta mainita Huisingaa, jotta puheessa olisi jokin side tieteeseen. – Sitten siirryttiin joustavasti varsinaiseen vihkimiseen, joka alkoi perinteisesti

²⁶ ”Aidossa ihmisessä on kätkeytynä lapsi, joka haluaa leikkiä.”

niin, että promoottori latelee muutaman lauseen latinaksi, tässä tapauksessa sanoilla: ”Ego ipse doctor philosophie...” (minä itse filosofian tohtori). Olin varmistanut latinankielen lehtorin avulla, että lausunnassani painotukset ovat oikein, joten nyt laskettelin perinteiset lauseet latinaksi varmaotteisesti ja jylisevällä äänellä – mahdollisimman hyvin Päivö Oksalaa matkien. Kunniatohtorit näyttivät ihmettelevän, kuinka täällä, Euroopan perimmäisessä kolkassa, eli vielä latina alkuperäisessä jyvyydessään. Ihmettelin minä itsekkin – ego ipse – että viimein, neljän vuosikymmenen kuluttua, oli tullut hetki, jolloin lopultakin latinaa tarvitsin opiskeltuani sitä neljä vuosikymmentä aikaisemmin – tuskaillen ja kärsien ja pitäen sitä pelkkänä opiskelijoiden kiusana ja kidutuksena.

Minulla oli huoli vihittävistä maistereista ja tohtoreista, jotka jouduivat seisomaan riveissään koko juhlaseremonian ajan. Ei se täysin aiheeton ollutkaan – muutamat pyörtyivät eivätkä voineet vuorollaan tulla laakeriseppelettään saamaan. Onneksi sellainen tieto aina kuis-kattiin minulle, niin ettei kukaan ”mitä kirkkain neitsyt” saanut ”mitä kirkkaimman miehen ” todistusta tai päinvastoin ja että jokainen laakeriseppele osui oikean omistajansa päähän.

Lopuksi tuli kunniatohtoreitten vuoro, ensimmäisenä Mauno Koivisto, joka katseli minua tiukkana ja melkein vihaisena siitä, että oli moiseen leikkiin joutunut. Painoin tohtorinhatun kuitenkin tukevasti hänen päähänsä, ojensin todistuksen ja annoin tohtorinmiekan, jota hän tarkasteli hetken oudoksuen ja mietiskellen – mitä lie miettinyt.

Pakanallista perua olevan juhlallisen vihkimistapahtuman jälkeen marssittiin yliopistolta luterilaista perua olevaan jumalanpalvelukseen Suurikirkkoon – rivistön ensimmäisenä juhlamenojen ohjaaja professori Hannu Niemi, sitten viiden metrin päässä minä, promoottori väsynyt ilme kasvoillani, sitten viiden metrin päässä Tasavallan Presidentti kyllästynyt ilme kasvoillaan, sen jälkeen muut kunniatohtorit, tohtorit, seppeleensitojattaret hulmuavissa valkoisissa puvuissaan ja maisterit laakeriseppeleet päässään. Vaiteliasta yleisöä oli Suurtorilla kourallinen.

3.

Kirkonmenojen jälkeen oli kiiruhdettava vaihtamaan frakin liivejä akateemisen käytännön mukaisista mustista valkoisiin ja auttamaan rouvia tai muita seuralaisia pukeutumaan iltapukuihinsa. Onneksi ”mitä kirkkaimmat neitsyet” saivat levähdyshetken, sillä heidän ei tarvinnut vaihtaa vakoisia asujaan iltaa varten.

Promootioillallisille kokoonnuttiin Vanhaan Ylioppilastaloon – tällä

kertaa kaikessa rauhassa, sillä kaukana olivat ”Vanhan valtauksen” ajat.

Presidentin tuloa odottamassa seisoimme määräaikana tarkasti eteisen ”SALVE”-mosaiikin kohdalla rivissä, me: minä promoottori, vaimoni Laura, kansleri ja hänen rouvansa sekä rehtori ja hänen rouvansa.

Tellervo Koivisto läikehtivän loistavassa silkkipuvussa ja Mauno huomattavasti hyväntuulisempaa kuin päivällä astuivat täsmälliseen aikaan Vanhan ovesta ja lausuttiin SALVEN kohdalla tervetulleiksi. Mauno esitti kehuja saamastaan tohtorinhatusta: ”Tää on ihka hyvä. Nyt voi katsella kaikkea noin niin kuin *alta lipan*”. Myöhemmin hän lisäsi: ”Mutta sitä minä olen miettinyt, että mitä tällä miekalla vois tehdä. Olikohan siitä apua puunhakkuussa.”

Maunon huumori oli aina lausuttu *cum grano salis* ja salamielisesti syvällistä.

Jo paikoillensa ehtineen juhlijajoukon noustessa seisomaan johdattiin presidenttiparin ja mainitut vastaanottajat heille varatuille paikoille kunniapöytään saliin. Lauran oli määrä istua presidentin oikealla puolella ja minun daaminani tuli olemaan Tellervo Koivisto ja vasemmalla puolellani kansleri Nils Oker-Blomin viehättävä, ystävällinen rouva Constance Oker-Blom, muistaakseni lempinimeltään Stasi.

Kun kaikki olivat paikoillaan, minun kuului pitää tervehdyspuhe. Yllätin täydellisesti yleisön aloittamalla sen toteamalla, etten voi esittää kiittäviä sanoja Herra Tasavallan Presidentistä. Saliin tuli jäätävä hiljaisuus: tähän on skandaali, kerrassaan skandaali... Pienen retorisen tauon jälkeen kerroin sitten eduskunnasta sen tapauksen, jossa keskustan ryhmäpuheenjohtaja Pekkala oli tullut torumaan minua siitä, että olin puhunut istunnossa kiittäviä sanoja heidän, keskustan, opetusministeristään Marjatta Väänäsestä. ”*Hänellä kun on vaikeuksia muutenkin*”. Kun sitten selitin, etten halunnut tuottaa vaikeuksia herra Tasavallan Presidentille vaan että minun oli siis tyytyminen lausumaan Herra Tasavallan Presidentti ja rouva Koivisto sydämellisesti tervetulleiksi promootioillallisille, Tellervo Koivisto nauroi estottomasti ja Maunonkin suupielessä leikki hymynväre. Yleisö huokasi keventynein mielin. Monet uskaltautuivat jopa ääneen nauramaan.

Olihan se varsin uskallettua kaiken tiukan muodollisuuden keskellä, mutta luotin täysin entisen lentopallo- ja saunakaverin vitsintajuun.

Rohkenenko sanoa, että juhlan kireä alkujäykkyys oli kuin pois pyyhkäisty. Mauno Koivisto vielä kevensi tunnelmaa omassa puheessaan ”fundeeraamalla” asiaa ja toteamalla oikeaksi sen, että politiikassa on ratkaisevan tärkeä merkitys sillä, kuka asian esittää. Näin sanoessaan hän katsoi suoraan minuun – salamielisesti, kukaties palauttaen mie-

leensä sen, että olin perustuslaillisena kiirehtinyt esittämään häntä presidenttiehdokkaaksi ja saattanut asian vaaraan.

Puheessani kiitin gratistia, jonka kanssa olimme jonkinlaisina kerjäläismunkkeina keränneet avustusrahoja promootion järjestämiseen. Tällöin hänen apotinolemuksensa (hän oli todella harvinaisen kookas ja – sanoisinko – tynnyrivatsainen) oli saattanut syntiset pankinjohtajat parannuksen tielle ja antamaan runsaat almuna.

Lopuksi juotiin malja isänmaalle. Sitten seurasi puhe toisensa jälkeen.

4.

Jostakin ylioppilasjuhlasta Kauppakorkeakoululla 1960-luvulla minulle oli jäänyt sellainen vaikutelma, että Tellervo Koivisto oli vähäpuheinen. Tätä käsitystäni oli vielä vahvistanut se, että hän – ollessaan eduskunnassa samaan aikaan kuin minäkin – ei ollut käyttänyt neljään vuoteen ainoatakaan puheenvuoroa.

Mutta nyt hän osoittautui mainioksi kertojaksi eikä minulla ollut hetkeäkään huolta siitä, mistä löytäisi puheenaiheen. Ei voi rattoisampaa daamia toivoa juhlaillallisille.

Tellervo kuvaili Maunon askareita kesäasunnolla Tähtelässä, jossa hänen piti osoittaa käsivoimansa katkomalla honganoksia varreltaan viisitoista meriä pitkällä oksastussahalla.

Ei aikaakaan ja Tellervo oli siirtynyt kertomaan – luottamuksellisesti, hyvin luottamuksellisesti – tapahtumaa eräänä aamuna Tähtelän uimarannassa. Maunon ollessa järvestä veteen oli alkanut räiskähdellä luoteja, jotkut aivan lähelle. Vanha korpitaistelija Mauno oli rauhallisesti uinut rantaan ja alkanut ottaa selvää, mistä ammuskelu oli lähtöjään. Osoittautui, että naapurin poika oli kokeilemassa pienoiskivääriään ja sijoittanut ampumataulun niin, että sen ohi lentävät luodit löysivät tiensä juuri presidentin uimarannalle.

Turvamiehet, kun tästä kuulivat, olivat kauhuissaan ja olisivat vaatineet heti poikaa oikeuteen, mutta Mauno oli rauhoitellut heitä ja kieltänyt puhumasta tapauksesta mitään. Pojan hän komensi asettamaan maalitaulunsa aivan toiseen suuntaan ja opettelemaan ampumaan siihen eikä ohi.

Uskollisesti olen säilyttänyt tähän asti tämän Tellervon luottamuksellisen kertomuksen omana tietonani – mitä nyt vähän olen yleispiirtein siitä maininnut vieraspöydässä viinilasillisen jälkeen.

Kun vihdoinkin ranskankielisessä ruokalistassa oli tultu sen ainoaan ymmärrettävään kohtaan ”café noir”, yliairut ohjasi kunniatohtorit erilliseen kahvipöytään. Istuinpaikkani oli siinä presidenttiä vastapäätä.

Pian syntyi jokseenkin vilkas keskustelu ja sen aikana joku kysyi, kenestä tulee Suomen seuraava presidentti. Kiiruhdin ilmoittamaan, että hän istui tässä pöydässä ja viittasin Koivistoon, joka murahteli jottaikin, jolloin lisäsin: ”Jos hän vain itse tahtoo.” Vakuutin, että Koiviston kannatus on suurempi kuin konsanaan Kekkosen. Vieraat tuntuivat jo innostuneilta kertomaan uutisen kotimaassaan.

Jonakin kellonaikana, mutta täsmälleen, tuli presidentin nuorempi adjutantti ilmoittamaan hillityllä äänellä – konjakkilasiin kaipaavasti katsellen – kotiinlähdon ajasta. Mauno levitteli käsiään: ”Katsokaa nyt. Sellaisia ne ovat. Määräilevät. Käskevät lähtemään juuri silloin, kun keskustelu on parhaimmillaan. Ei presidentillä ole valtaa Suomessa...”

Uskallan väittää, että ulkomaiset vieraamme olivat ihastuneita Mauno Koiviston luontevuuteen. Puuttui vain Tellervo omine kärkevine ja suorasukaisine sarkasmeineen, joilla hänen oli tapana aukaista pääsy presidenttiparin arkielämään.

5.

Koivistot siis lähtivät. Hyvästeltiin. Minä katsoin Tellervoa silmiin ja totesin – muka – surkeana: ”Nytkö juuri, kun tanssi alkaa...” Toden totta, olin toivonut saavani pyörähtää hänen kanssaan pari valssia, eihän siitä ollut kuin parikymmentä vuotta, kun olimme tanssineet jossakin Kauppakorkeakoulun ylioppilaitten juhlassa – silloin, kun hän oli ”vain valtiovarainministerin rouva”.

Tanssiaiset pääsivät alkuun, kun torvisoittokunta ulvahti salin parvekkeelta ilmoille melankolisen poloneesin, jota promoottorina jouduin johtamaan tanssiparinani kanslerinrouva Oker-Blom. Vaara erehtyä uhkasi poloneesissa joka käänteessä – siitä olin selvillä. Mutta rouva Oker-Blom oli liikkeissään ihastuttavan täsmällinen ja minä taas pidin huolta siitä, että tanssiva – oikeastaan marssiva – joukko jakautui sääntöjen mukaisesti kahteen suuntaan salin päähän tultaessa, kohtasi sitten toisessa päässä ja muodosti uudelle kierrokselle nelijonon ja seuraavalla kahdeksan tanssijan rivit, kunnes taas seuraavalla alkoi purkaa niitä nelijonoksi ja sitten parijonoksi. Jos tässä olisi tullut erehdys, olisi kaikki ollut pilalla. Tanssiaskelissa niin ikään oli oltava tarkkana, vaikka ne helpoilta näyttivätkin.

Frakkipukuiset herrat hypähtelivät kuin jänöset takinhelmat liehuen katsahtaen siroin kumarruksin vuoroin oikeaan ja vasempaan. Daamien silkkiset hameenhelmat välkähtelivät kuin kuutamo laineilla ja muutamat niiden kaula-aukkojen uskaliaat viritykset keinahtelivat samassa tahdissa.

Sanon: "uskaliaat", sillä varsinkin valssissa olivat todella lähellä koh-
talokkaat vaaleitten kumpujen pullahdukset, jolloin kavaljeeri saattoi
kuvitella saaneensa käteensä lämpimän nisuleivän. (Mieleen muistui
Ulrika Möllersvård Porvoon valtiopäivillä keisari Aleksanterin daamina)
– En voinut olla panematta merkille eräällä rouvalla silmää hivelevän
kaunista kaulan ja rintojen tienoota. Tämän viehättävästi kumpuilevan
maiseman peittäminen olisi ollut suoranainen rikos. Hänellä olikin pu-
vussaan maksimaalisen laaja, idästä länteen ulottuva kaula-aukko, mut-
ta hän oli rakentanut viisaasti varmistuksen kalaverkkoa muistuttavasta
pitsistä, joka ei estänyt näkyvyyttä, mutta jonka rysästä ei mitään voinut
päästä ulkopuolelle...

Poloneesia seurasi katrilli, jonka kuvioita promovendit olivat ankarasti
harjoitelleet kevään tullen. Kuviot seurasivat toistaan täsmällisesti, kun
yliairut, Klaus Helkama – kuin marsalkka, valtavan leveä ja värikäs ai-
rutnauha oikealla olkapäällään – huuteli komennot aidolta kuulosta-
valla ranskankielellä: "Tour des dames!" – "En avant!" – "Retournez!"
– "Tour des messieurs!" – Tanssiva joukko, kavaljeerit, "mösjööt", frakki-
puvuissaan kuin tuo mainittu Etelämantereen pingviinien parvi, johon
oli nyt eksynyt valkoisia joutsenia.

Seurasi sitten wieniläisvalsseja ja vanhoja tansseja – krakovjak, pas
d'Espange, pas des deux... Ennen kuin siirryttiin nykyaikaisempiin
tansseihin, järjestettiin ainutlaatuinen juhlahetki.

Jostakin kätköistä oli tuotu päivänvaloon ikivanha kantotuoli, erään-
lainen akateeminen valtaistuini, joka voitiin kahden tukevan aisan
avulla kohottaa korkeuksiin. Minua kehoitettiin siihen istumaan ja nel-
jä väkivahvaa mies-promovendiä – joukossa gratisti Raimo Oksa – ja
neljä siroa valkopukuista virgo clarissimaa otti tuolin aisat harteilleen ja
kohotti minut korkeuksiin ylös. Niin kierrettiin sali. Huudettiin eläköö-
tä ja minä vastasin kohottamalla tohtorinhattuni tervehdykseen niin
korkealle kuin yletyin.

Tunnelma oli suurenmoinen. Oli liikuttavaa katsoa sieltä ylhäältä tut-
tuja oppilaitani, jotka nyt huusivat eläköötä sydämensä kyllyydestä ja
selvästi halusivat tuottaa minulle kaiken sen ilon, joka oli saatavissa
juhlimisesta irti.

Minun jälkeeni tuli sitten kanslerin, rehtorin ja dekaanin vuoro. Suo-
sionosoitukset ja kättentaputukset jatkuivat pitkään.

Sanoin edellä, että kantotuoli oli ikivanha. En tiedä tarkkaan, mutta
arvelen, että se oli sama, jossa olivat aikoinaan istuneet riemun keskellä

Snellman, Topelius, Uno Cygnaeus, Elias Lönnroth ja monet muut... Lönnrothista olin varma, sillä mieleeni tuli elävänä äidinkielen opettajani Sampo Haahtelan kertomus siitä, mitä Elias oli sanonut kantotuolissa istuessaan. Haahtela kirjoitti ensin liitutaululle sanan: "p---aska" ja toisti Lönnrothin kantotuolin korkeuksista tokaiseman sananparren: "Ei se" (viittaus taululle) "punniten parane".

Kun soittokunta oli puhallellut jo muutamia fokseja ja tangojakin ja nuori väki näytti käyvän levottomaksi, huomasin, että oli aika sanoa haikeat hyvästit. Tohtoreitten miekkakuja kohosi päittemme yli, kun Laura käsipuolessani kävelimme ulos salista ja eteisessä maisterien muodostaman kunniakujan läpi.

Tultiin kevätkesäiseen, viileään yöhön, ihossa vielä juhlahumun lämpö. – Siinä kadulla huomasimme äkkiä jääneemme aivan kahden. Ei taksia missään, ei tietoaakaan. Ei auttanut muu kuin kävellä rautatieaseman taksijonoon, jossa hiukan ihmeteltiin asujamme.

Melkoisen odottelun jälkeen ja jo vilusta väristen, omalla vuorollamme, pääsimme taksiin ja – Laura kainaloni lämmössä, kotiin Pirkkolaan.

6.

Ei promootiojuhlallisuuksien sarja tanssiaisiin päättynyt. Heti seuraavana aamuna oli tultava satamaan valmiina promootipurjehdukseen – monet kerkeämättä nukkumaan yöllä hetken hiventäkään. Mitään pullistuvia purjeita ei nähty, vaan perinteinen merimatka tehtiin jään-särkijä Urholla Katajanokan satamasta aina Utön ulkopuolelle asti. Nyt riippuivat frakit kotona kaapissaan – kaikilla olla kesäinen puku ja ylioppilaslakkinsa. Oli rento ja vapautunut olo.

Oli sattunut niin, että Lauran tyttärelle, Sirkalle, oli edellisen promootiopäivän, aamuna syntynyt tyttölapsi. Nyt ilmoitin suuren ilon kaikelle kansalle: "Tyttö on teille syntynyt. Neitsyt annettu. Vaimoni Lauran tytär on meille eilen, promootiopäivän aamuna, synnyttänyt terveen tyttölapsen! Eikö meidän asiamme ole antaa promootiovauvalle nimi? Ehdotan nimeksi Laura Virgo Clarissima. Suoritetaan huutoäänestys. Ne, jotka kannattavat tuota nimeä, äänestävät 'Joo' ja muut ovat hiljaa." – Promootiokansa huusi "joo" ja sitten "eläköön".

– Päätöksellä ei kuitenkaan ollut lain voimaa. Tytöstä tuli Paula Kaarina. Kaunis nimi sekin.

Vielä oli illalla niin kutsuttu "Gratistin karonkka", juhla gratistin kun-

niaksi – illallinen ravintolassa. Siihen oli kutsuttu kunniatohtorit, joista vain Rom Harré ja Maria Sokolowska olivat paikalla, sekä tietysti Laura ja minut, varagratisti ja joukko promovendeja. Gratisti vaikutti jokseenkin uupuneelta, mutta hyvin jaksoi pitää tervehdyspuheensa.

Omassa kiitospuheessani kehuin gratistia – kohtuullisesti, ettei hänelle tulisi kehuistani vaikeuksia... Olin peräti lyyrisellä mielellä ja nappasin puheeseeni muististani P. Mustapään runon ”Olen vielä kaukana” kokoelmasta ”Laulu ihanista silmistä” ja lausuin sen. Sanoin pitäneeni nuoruudestani asti sitä suomalaisen runouden helmenä, ehkä parhaana, mitä oli kirjoitettu. Sitten kerroin olevani onnellinen siitä, että olin voinut vihkiä tohtoriksi tuon runoilijan ja niiden ”ihanien silmien” (Elsa Enäjärven) tyttären, Katariinan.

Olin kovin liikuttunut, kun hän, Katariina Eskola, tuli illallisen päätyttyä minua halaamaan kiitokseksi niistä sanoista, joita olin hänen isästään esittänyt.

Ensimmäiset eläkevuodet

1.

Promoottorina toimiminen oli viimeinen virkatehtäväni yliopistossa. Heti sen jälkeen alkoi kesäloma ja minun oli määrä jäädä kesällä eläkkeelle. Hikoiltuani kolme päivää frakissa hikoilin yhden päivän tyhjentäessäni vimmatusti työhuonettani – niin sanotusti jättämättä rikkaan päälle. Kaikki paperit sulloin roskakoriin, joka täyttyi niistä useaan kertaan. Siinä meni huomaamattani myöskin kokeellisten tutkimusteni perusdatat, joita olisin kyllä muutaman vuoden perästä kipeästi kaivannut. Mutta jokin minussa vaati täyttä irtautumista sosiaalipsykologiasta. Ehkä siinä oli pettymystä siitä, että niin vähän olin ennättänyt tehdä, jäänyt ilman apua ja joutunut perin pohjin häirityksi ja keskeytetyksi työssäni levottomina yliopistovuosina.

Laitoksen väki poikkesi ovesta – jota olin aina pitänyt avoimena – katselemaan papereitten vyöryä. Siinä sitten hyvästeltiin. Joku kysyi, aionko jatkaa sosiaalipsykologista tutkimustyötä, nyt vapaana virkatehtävien vaivoista – kirjoittaa jotakin tai muuta sellaista. – En aikonut. Vastaukseni oli jyrkkä.

En pitänyt tavanomaista jäähyväisluentoa. Sellaiseksi voidaan katsoa heti seuraavana vuonna, 1987, esitelmäni Tieteen Päivillä. Teemana oli silloin ”Isaac Newton: Jättiläisen jalanjäljillä” ja minun oli määrä kuvaila matemaattisten metodien kehitystä käyttäytymistieteissä – miten ne lähtivät tyhjästä, lainasivat sitten luonnontieteistä prosessin kuvaamisen kahden variaabelin välisenä funktiona – esimerkiksi oppimiskäyränä – ja siirtyivät tästä deterministisestä esityksestä korrelaatiolaskentaan ja siinä useitten variaabeleitten tilastolliseen käsittelyyn, joka pääsi huippuunsa faktorianalyysissa ja Yrjö Ahmavaaran kehittämässä transformaatioanalyysissa. Lopuksi totesin, että pelkkä tilastomatematiikka rajoitti vakavasti tutkimusta ja että käyttäytymisen dynamiikan tutkimus – kuten esimerkiksi psyykkisten voimien tarkastelu – tapahtui parhaiten siirtymällä indeterminististen, todennäköisyydelle perustuvien,

prosessien simulointiin tietokoneohjelmia käyttäen. Se ei vaatinut lainkaan ns. ”korkeampaa matematiikkaa”. Hyvän tavan mukaisesti kuitenkin annoin Newtonille suuren arvon klassisen fysiikan tarvitseman integraalilaskennan keksijänä.

Tieteen Päivistä muistuu eräs detalji mieleeni:

Esitelmänpitäjät oli kutsuttu illalliselle ja sattui niin, että istuin lähellä historian professori Matti Klingeä, joka oli esitelmässään siteerannut alkukielellä pitkiä otteita ranskalaisista esseistä – aivan ilmeisesti nolatakseen yleisön. Muistin, miten ystäväni Paavo Seppänen, joka joutui dekaanin tehtävässään samoihin komiteoihin Matti Klingen kanssa, inhosi tämän itsevarmuutta ja hienostelua. Sattui niin, että lyseossa Ville Puttonen oli kertonut ranskan kielestä erään detaljin, kertomuksen siitä, miten muuan kenraali oli loukannut sankarisotilaitaan kutsumalla heitä ”nolliksi”, kun ei tiennyt, että sama sana ”les heros” lausuttuna liaisonin²⁷ kera, siis ”leseroo”, kuulostaa samalta kuin ”les zeros” eli ”nollat”, mutta tarkoittaa ilman liaisonia, lausuttuna ”le eroo”, sankareita.

Klinge oli sortunut samaan virheeseen, puhunut ”nollista”, ja vaikkoen esityksestä muuta ymmärtänyt, olin pannut tämän seikan korvani taakse. Nyt paukautin Klingelle: ”Kuulehan. Yhtä kohtaa en esityksessäsi ymmärtänyt. Sanoit ’leseroo’, joka merkitsee nollia. Tarkoititko kenties sanoa ’le eroo’ eli ’sankarit’?” Klinge haki änkyttäen jotakin pelastavaa vastausta minun ”aivan viattomaan” kysymykseeni, oli lannistunut ja surkea kuin kotikentällään hävinnyt jalkapallojoukkueen kapteeni ja kasvoiltaan paprikanpunainen.

Kerran elämässä ihmisen pitää saada nauttia aivan estottomasta, saastaisesta ilkeydestään.

2.

Syvällä mieleni sopukoissa eli kyllä tarve kirjoittaa, mutta aivan uudella tavalla – ei kuivuuttaan rapisevia matemaattisia teorioita englannin kielellä ontuen vaan mielikuvitus liitäen – aivan mitä mieleen juolahtaa – ja suomeksi. Runojako? Sitä oli tyhmää kysyä, sillä pitää muistaa nuo Milnen Nalle Puhin sanat: ”Runot ja laulut ovat asioita, joita me emme löydä; ainoa asia, mitä me voimme tehdä, on mennä sellaiseen paikkaan, jossa ne voivat löytää meidät”. Tuskin siis runoja. Ei ollut ”sellaista paikkaa”.

Loma ilman loppua! Syöksyimme Euroopan autostradojen ihanaan asfaltinkäryyn ja bensiinin tuoksuun huoltoasemilla. Nukuimme nii-

²⁷ Liaison suomeksi tässä ”yhteenlausuminen”.

den laajoilla pysäköintialueilla suurten rekka-autojen välissä ja aamun tullen riensimme taas sinisiä stradoja etelään päin. Tämä oli vapautta. Eivät olleet syksyllä odottamassa tuhruiset tenttipaperit eivätkä luennoimis-lörpöttelyt. Loputonta lomaa – oikeata elämää.

Mutta miten kummassa syyskuun lopulla – leirintäpaikkojen hiljentyessä ja sateen piiskatessa teitä – Török pyrki kääntyilemään pohjoiseen vieville reiteille, kohti syksynkeltaista kotimaata?

Pirkkolassa oli hiljaista ja tuntui kuin olisi kuullut kuiskailua: ”Tee jotakin, miesparka, jotakin kunnollista, jotakin kokonaista. Ei riitä, että viivyttelet kahvikupin ääressä puoleen päivään Helsingin Sanomia lehteille, pää piilossa maailmalta...”

Monien vuosikymmenien ajan olin toistellut itselleni: ”Mutta minähän olen oikeasti kirjailija”. Viimeisestä runokirjani julkaisemisesta oli kulunut kuitenkin aikaa kolmen vuosikymmenen verran. Muistin kyllä myös Lassi Nummen ylevän aforismin – kun tätä runoilijan kuolemaa itsessäni murehdin: ”Kerran runoilija – aina runoilija!”

En uskaltanut sentään ajatella paluuta runouteen – koin modernismin aivan liian vaativaksi sekä tyyliltään että muodoltaan. Mutta jonkinlaisen romaanin voisin ajatella saavani aikaan helpostikin – tuosta noin, kuin hihasta pudotellen.

Mutta mistä aiheesta? – Siteerasin mielessäni ystäväni Lauri Viitaa: ”Aihe, aihe, vain ne urkki. / Mikä aihe, hämmästyin. / Suti on ja purkki.”

Minulla oli sormeni, se suti, ja tietokone, se purkki. Minulla oli myös – jos ei aihetta, niin aineistoa: Olin tallettanut huolellisesti Tellervon kirjeet sinisissä kuorissaan. Tarvitsi kehitellä vain niiden ympärille tarina onnettomasta rakkaudesta, omastani – niinhän kaikki tekevät.

Kirjeitten ympärille pyörittelin tekstiä nopeasti, samalla vauhdilla kuin sanat tulivat mieleeni, sen kummemmin miettimättä – niin kuin olin tottunut tekemään Keski-suomalaisen toimituksessa. Paperille ja painoon!

Muutamassa viikossa olin valmis lähettämään ”romaanini” Gummerus Oy:lle, joka oli esikoisellenikin antanut päivänvalon. Mikä uudesti-syntyminen tämä olisikaan – ja miten sellaisesta kaikki iloitsisivat!

Olin ollut aivan sokea! Muutaman viikon päästä Gummerukselta ilmoitettiin selkeästi ja jyrkästi, ettei kirjaani julkaistaisi. Sain kiitosta siitä, että olin vanhaa kustantajaani näin muistanut, mutta sitten seurasi suorasanaista ihmettelyä: kuinka huomattava runoilija voi kirjoittaa niin täysin kritiikin kestäväntä proosaa... ”Jossa ei ole päätä eikä häntää”, lisäsin itse, kun uusin silmin katsoin tekelettäni. Kummastelen, miten nopeasti tajusin tekstini kehnouden – tavallisestihan kirjailija

inttää pitkään tuotteensa puolesta. Kun silmäilin uudelleen tekstiäni, olin suorastaan kiitollinen kustantajalle siitä, ettei se suostunut sitä julkaisemaan. Ihailin tietokonetekniikkaa, jonka avulla saatoin yhdellä napin painalluksella hävittää koko surkean tuotteeni.

Kirjoittaminen oli aina ollut intohimoni. Siitä ei täydellinen fiaskokaan saanut minua luopumaan. Selitin joustavasti itselleni, ettei ollut ollenkaan välttämätöntä kirjoittaa yleisölle, julkisuuteen, alentua markkinoitavaksi. Rahaakaan en oikeastaan tarvinnut – minulla oli muka riittävä eläke.

Ennen pitkää olin taas tietokoneen ääressä, mutta nyt suunnitelmiani kirjoittaa vain omasta lapsuudestani ja nuoruudestani ”muistikuvia” – niin kuin niitä rupesin nimittämään – poikieni Vesan ja Antin sekä mahdollisten jälkeen tulevien luettavaksi, jos sattuisivat asiasta joskus kiinnostumaan.

Oli helppoa ja rauhallista kirjoittaa, kulkea mietteisiin vajonneena lapsuuden polkuja, naureskella varhaisia sattumuksia, tavata taas Kuukkasen perhe, sen 12 lasta, vajota mietteisiin, kunnes niistä havahdutti kirjoittamaan muutaman itsestään syntyneen lauseen. Sanat eivät tippuneet hihasta vaan kohoilivat syvältä mielen pohjalta keveinä kuplina ajatusten pintaan. Jokaisesta löytämästäni sanasta olin iloinen kuin lapsi puhaltamastaan värikkästä saippuakuplasta.

Olin kirjoittanut muutamia kymmeniä sivuja tällaisia spontaaneja muistikuvia – rauhallisesti, hätäilemättä – kun minusta alkoi tuntua, että olin löytänyt tyylin, ilmaisutavan, josta voisi kiinnostua... hm... suurempikin yleisö. Torjuin aluksi tällaisen mieleen juolahduksen häiritseväenä, mutta sitten ajatus ei tuntunut... hm... aivan mahdottomalta. Eihän se oikeastaan ollut mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että ”oikeastaan” kirjoitin tätä pojilleni.

Niinpä, kun sitten olin saanut tiedostoon kolmesataa sivua tekstiä ja sen vielä viimeistellyt, selitin itselleni, että olen ”kohtalon koulussa kypsynyt” niin hyvin, että uskallan ottaa vastaan millaisen murhaavan kritiikin ryöpyn tahansa, jos sellainen on tullakseen. Niinpä lähetin ”Liikana syntynyt”-kirjani WSOY:lle. Vastaanotto oli suotuista, vaikka niin paljon ei kustantamo sentään uskaltanut ottaa riskiä, että olisi mainostanut kirjaani sitten, kun se ilmestyi. Mainosta ei ilmaantunut sittenkään, kun Helsingin Sanomat oli tehnyt kulttuuritoimittajille kyselyn vuoden parhaasta kirjasta ja Kai Laitinen, nyt kotimaisen kirjallisuuden professori, oli nimennyt minun kirjani sellaiseksi. Kai perusteli valintansa: ”Kullervo Rainion muistelmateos on valloittavan tuore ja hauska kirja, jonka huumori tuo mieleen Rainion varhaiset runokirjat, mainio

kuvaus 1930-luvun koulupojista ja ajan oloista”.

Rohkaisevaa arvosteluissa oli, että muistikuvakirjalleni jopa toivottiin jatkoakin. En antanut sen häiritä. Odotin sopivaa ajankohtaa. Ehkä sellainen vielä tulisi. Muistin Lyydi-tätiäni, joka oli Sumiaisissa rauhoittanut koko Lassin talon, silloin, kun minä 5-vuotiaana kirjoitin ”läinsatuja”: ”Hss. Poikaa ei saa nyt häiritä. Sillä on inspiratsuuni.”

Oli itsestään selvää, että kirjoittaisin ...edelleen Vesalle ja Antille...

Minulla oli samanaikaisesti toinenkin polku kuljettavanani – kuten tulen kertomaan – luonnonfilosofia. Mutta milloin vain oli häiriötöntä aikaa ”inspiratsuunin” tulla, kirjoitin – rauhallisesti ja nauttien. 70-vuotispäiväni kylläkin lähestyi, mutta elin toivossa elää tuon ikärajan yli.

Kirjani ”Tytöt, tykit ja runot” ilmestyi vasta vuonna 1994 ja silloin sain nauttia kirjailijan harvinaista herkkua, kiittäviä arvosteluja. En kaihdan tarjoilla tässä siitä muutamia makupaloja: ”Sota-ajan kuvausten ehdottomasta huippua”, kirjoitti Jyrki Vesikansa Iltalehdessä. Ilkasta sain lukea: ”Rainion nuoruuskuvaus on parhaita Suomessa kirjoitettuja.” Jari Lybeck Turun Sanomissa ei säästänyt sanojaan: ”Rainion verbaaliakrobatia on varsin huikeaa. – Toivottavasti hän jatkaa muisteluaan.”

Lukiessani tällaisia kehuja olin estottoman ylpeä, yhtä ylpeä kuin ”Tyynen valtameren shakkimestari”.

Jari Lybeck sai toiveensa toteutetuksi siinä suhteessa, että yhden muistikuvakirjan vielä kirjoitin ja kerroin siinä opiskeluvuosistani. Kirja tuli julkisuuteen vuonna 1996 nimenään ”As-duuri-valssi ja runoilijan sielunelämä”. Mutta kun jotkut vielä kyselivät jatkoa, varsinkin eduskunta-ajastani, vastasin, etten jatka, koska joutuisin kirjoittamaan ilkeistä ihmisistä.

3.

Olin jo koulupoikana innostunut atomifysiikasta. Se oli ollut liian uutta lyseossa kelvatakseen lukusuunnitelmiin, mutta ”Tihru” oli kertoillut siitä mielellään ja minä olin lisäksi tutkinut asiaa jostakin kansantajuudesta vihkosesta. Olin ihastunut tuon näkymättömän maailman olioihin, atomiytimiin, jotka lepäsivät majesteettillisesti avaruudessa ja pieniin elektroneihin, jotka tanssivat kiertoradoillaan niiden ympärillä. Entäs valenssit, jotka tuossa tanssissa liittivät eri aineiden atomeja yhteen, niin että jokaisella oli ikään kuin omat heilansa.

Nyt tapahtui niin, että pian eläkkeelle siirryttyäni sain puhelinsoiton ydinfysiikan professori Kalervo Laurikaiselta, jonka tunsin kahden vuosikymmenen takaa. Olinhan silloin keskustellut hänen kanssaan simulointiohjelmistani saatuaani häneltä luvan käyttää Teoreettisen

fysiikan laitoksen uutuutta, Elliott-tietokonetta. Laurikainen oli minulle hyvin ystävällinen ja nähdäkseni kiinnostunut probabilistisesta käyttäytymisen teoriastani. Hän oli minua 8 vuotta vanhempi, mutta osoittautui, että olimme molemmat olleet Eino Kailan oppilaita – hän jopa saanut Kailalta väitöskirjan aiheenkin, mutta siirtynyt kuitenkin tutkijana fysiikan puolelle.

Nyt Laurikainen kysyi minulta, muistanko Kailan sanoneen luennolleen: ”Olen käyttänyt 10 vuotta päästäkseni loogiseen empirismiin sisälle; pitääkö minun nyt uhrata toiset 10 vuotta päästäkseni siitä ulos?” Saatoin kertoa, että olin omin korvin sen kuullut. Kailalle tyypillisenä dramaattisena ilmaisuna se oli jäänyt lähtemättömästi mieleeni.

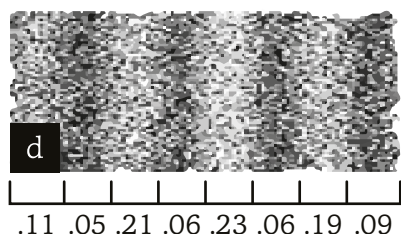
Puhelinkeskustelussa kuulin, että Laurikainen, joka oli ollut jo useita vuosia eläkkeellä, johti yhä – dosenttina – seminaaritilaisuuksia Fysiikan laitoksella kerran viikossa. Siellä keskusteltiin kvanttifysiikan taustafilosofiasta – ja laajemmin koko ”luonnonfilosofiasta”. Olin utelias ja jo seuraavalla viikolla olin minäkin paikalla.

Laurikaisen alustuksia oli helppo seurata. Hän näki aina uusia tulokkaita kuulijajoukossa ja siksi aloitti joka kerta hyvin havainnollisesti ja selkeästi kertomalla ns. kaksoisrakokokeesta.

Kaksoisrakokoe on itse asiassa varsin yksinkertainen. Valoa lähetetään kahden hyvin kapean raon kautta varjostimelle tai valokuvalevylle. (Rakojen oli oltava todella kapeat – aitan oven raot eivät kelpaa ollenkaan.) Huomataan, että valo näkyy pystysuorina valoisina juovina, joiden välissä on tummempia juovia. Keskellä ovat kirkkaimmat valoisat juovat, laidoilla hämärämmät. Väitettiin, että juovat itse asiassa muodostuivat pienistä pisteistä valokuvalevyllä, jotka pisteet olivat kukin yhden valokvanttihiukkasen, fotonin, aiheuttamia osumia. (Fotonia ”itseään” ei tietenkään nähty, vaan sen aiheuttama suuri mullistus täplänä valokuvalevyn pinta-aineessa.) Se että juovat muodostuivat ”todella” hiukkasten osumista, kävi selväksi, kun New Scientist -lehdessä julkaistiin 27.5.1998 japanilaisen Tonomuran sensaatiomaiset tutkimustulokset, jotka hän oli saanut lähettämällä kaksoisrakokokeessa valon asemasta *elektroneja*, vieläpä yhden hiukkasen kerrallaan²⁸ (Kuva 2.).

Jakautuman muodosta oli päätelty, että se syntyy kahdesta aaltorintamasta, jotka *interferoivat* keskenään – aivan kuin aallot kahdesta salmesta osuvat yhteen ja läikkyvät toisissa kohdissa korkeina huippuina, toisissa kohdissa taas tasoittaen toisiaan.

²⁸ Tämän kokeen simulaatio on nähtävissä videoesityksenä internetissä, esim. Google-hakusanoilla ”Tonomura double slit”.

Kuva 2.

hiukkasena yhtä aikaa molempien rakojen läpi. Niin oli kuitenkin oletettava. Tosin seminaarissa joku nuori filosofin ketale kehtasi esittää, ettei mitään paradoksia ollut. Kahden predikaattilauseen konjugaatio $A(x) \& B(x)$, joka luetaan "x on A ja x on B", voi olla tosi. Hänelle naurettiin ihastuneesti, mutta Laurikainen miltei julmistui julkealle "humanistille".

Nuoruudessaan Laurikainen oli ollut Nobel-palkinnon saaneen tutkijan, Wolfgang Paulin, oppilaana ja myöhemmin – Paulin kuoltua – tutkinut tarkasti Paulilta jääneen kirjeenvaihdon. Pauli oli hänelle nyt kaikki kaikessa, ehdoton auktoriteetti. Hän oli kuin liimaantunut Wolfgang Pauliin.

Esiteltään kaksoisrakokokeen tulokset Laurikainen painotti erikoisesti yhtä seikkaa: sitä, mihin yksi fotoni tai elektroni osuu detektorilla (varjostimella tai valokuvassa), sitä ei voida ennustaa. Yksittäistapahtuma kvanttimaailmassa on siis *indeterministinen*, ei-ennakoitava: ei ole mitään syytä, miksi yksittäinen elektroni osuu siihen, mihin osuu.

Kuulin Laurikaisen sanovan, että maailmassa tuo ennakoimattomuus on *irrationaalinen* ulottuvuus. Tämä vaivasi minua ja keskustelussa kysyin, miksi hän sanoo "järjettömäksi" maailmaa, jossa kuitenkin tapahtumilla on oma todennäköisyytensä. Jotkut yleisössä naurahtivat: joka kerta uusi tulokas oli ihmetellyt tätä samaa. Kärsivällisesti – vaikka ehkä hiukan piinaantuneena – Laurikainen vastasi, että Wolfgang Pauli käyttää tätä ilmaisua eikä hän halua poiketa siitä. Myöhemmin huomasi, että keskusteluissa tässä sanassa pysyminen aiheutti jatkuvasti turhia väärinkäsityksiä.

Toisenkin kysymyksen tein: Jos kerta kvanttitapahtumat ovat yksittäistapahtumista kokoonpantuja, miksi tulostulokautumaa käsitellään kuitenkin *jatkuvana* funktiona (aaltofunktiona). Eikö parempi olisi *diskreetti* kuvaustapa, jossa systeemin tilat ovat selvästi toisistaan erotettavia. Mielessäni oli Kurt Lewinin topologinen esitystapa, jossa käyttäytymisen tilat erotetaan selvästi, *diskreetisti* toisistaan. Sain fyysikoitten

Mutta detektorissa, varjostimella, nähtiinkin *hiukkasten* eli partikkelien jälkiä, erillisiä osumia. Oli tullut esiin ns. aalto-partikkeli-paradoksi: Miten oli mahdollista, että sama ilmiö esiintyy sekä aaltona että partikkelina? – Jos kysymyksessä oli koko ajan hiukkanen, kuinka se voi *kulkea*

taholta vastauksen, että tällöin ei voitaisi käyttää integraalilaskentaa ja että aina tutkitaan suuria hiukkasjoukkoja (ensemble), jotka käsittävät miljoonia, jopa miljardeja, kvantteja. Tällöin yksittäistapausten pienet poikkeamat eivät merkitse mitään työskenneltäessä vain 8 desimaalin tarkkuudella. En ollut tyytyväinen näihin selityksiin. Mielessäni alkoi itää ajatus aivan toisenlaisesta, diskreetistä esitystavasta.

4.

Jo ennen eläkkeelle siirtymistäni olimme, Paavo Seppänen – tuolloin dekaani – ja minä ottaneet tavaksi syödä lounasta tiedekunnan kokouksen jälkeen Chez Marius -nimisessä pikku ravintolassa keskustellaksemme maailman asioista. Muistan hyvin, miten kerran tuli puheeksi Neuvostoliitto ja olimme molemmat ehdottomasti sitä mieltä, ettei siitä koskaan voida päästä eroon – oli se niin tiukoilla ruuveilla kokoon kiristetty: Joka korttelissa korttelivakooja, jokaisessa talossa talonmies-vakooja, jok'ikisessä perheessä kommunistipuolueen jäsen, joka ilmiantaa vaikka äitinsä pienestäkin rikkomuksesta, arveluttavasta sanasta tai mielihiteestä. Ei koskaan sellaista järjestelmää pysty murtamaan ja muuksi muuttamaan.

Se valtava muutos, mikä sitten tapahtui 1980-luvun lopussa itäisessä Euroopassa ja erityisesti Neuvostoliitossa, tuli täydellisenä yllätyksenä. Oli kuin maapallo olisi ”nyljetty tuppeen” – niin kuin olin Sumiaisissa nähnyt Uunon tekevän oravalle – karvat sisäänpäin ja veresnahka esiin.

Oikeastaan itäisen Euroopan ja Neuvostoliiton suuri mullistus alkoi vähäiseltä tuntuvasta asiasta. Unkarin ja Itävallan raja, jota kautta unkarilaiset itse olivat päässeet länteen, avattiin pysyvästi syyskuussa 1989 myös itäsaksalaisille, joita alkoi tätä kautta vyöryä tuhansittain yli rajan. Sana levisi, Itä-Berliinissä syntyi suuria mielenosoituksia marraskuussa Itä-Saksan 40-vuotispäivän yhteydessä. Sekavassa tilanteessa säädettiin laki, jolla matkustuskielto ulkomaille kumottiin. Ns. Berlinin muuri, jolla oli estetty jok'ikinen yritys päästä länteen, oli murtunut – ja tämä betonihirviö – pituudeltaan pelkästään Berlinin ympärillä 120 km – hajotettiin pala palalta, kansan riemuitessa.

Epäilemättä tieto itäsaksalaisten vapautumisesta levisi myös Neuvostoliittoon – tosin aiheuttamatta siellä mitään kansannousua tai laajoja mielenosoituksia. Paavo Seppänen ja minä tunsimme olevamme oikeassa: mikään ei sitä kykene murtamaan, vaikka Gorbatshovin ajamat uudistukset, *perestroika* ja *glasnost* – lisätty sananvapaus ja byrokraattisen talousjärjestelmän korjaaminen – kertoivat jonkinasteisista pyrkimyksistä kommunismin pehmentämiseen.

Gorbatshov oli oikeastaan kommunismiin lujasti kiinni kasvanut, ”pesunkestävä kommunisti”, mutta uudistuksissaan tuli panneeksi sen luhistumisen alulle. Hän oli eräänlainen kommunismin paradoksi. Vanhat puoluejäärät tajusivat tämän heitä koskettavan vallan menettämisen vaaran ja panivat toimeen vallankaappauksen Janajevin johdolla Gorbatshovin lomaillessa Krimillä.

Toteutui se, mitä Paavo ja minä *emme* olleet lainkaan osanneet ottaa huomioon: korkeitten johtajien kapina omaa valtajärjestelmää vastaan, vallankumous ”ylhäältä alas” – vallan kaappaaminen.

Tämä tapahtui 2 vuotta Berliinin muurin murtumisesta. Janajev ja hänen kumppaninsa yrittivät elokuun 19. päivänä 1991 vallan ottamista armeijan avulla palauttaakseen vanhan kommunistisen järjestelmän. Janajev julisti Gorbatshovin erotetuksi ja divisioona tankkeja komennettiin Moskovaan tukemaan kaappausta. Jos Janajev juopottelultaan jotakin tajusi, hän sai todeta, että armeija ei suostunutkaan ampumaan omia kansalaisia. Venäjän Federaation johtaja Boris Jeltsin otti ohjat käsiinsä ja piti – nyt isoksi paisuneelle kansanjoukolle – kuuluisan puheensa tankin päällä seisten. Kun sitten elokuun 22. päivänä Gorbatshov palasi Moskovaan, osoittautui, että hän ei ollut vähääkään selvillä tilanteesta. Hän piti puheen, jossa ylisti ikiaikaiseen tapaan Leniniä, kun samanaikaisesti kansanjoukot kaikkialla Neuvostoliitossa kaatoivat Leninin patsaita ja kommunistien ”suurmiesten” hautakammio Kremlin muurissa oli suljettava, ettei sitä tuhottaisi.

Valta oli luisunut Jeltsinille, joka virallisesti oli vain Venäjän Federaation johtaja. Se merkitsi, että neuvostovaltiot saattoivat nyt irtautua kokonaan Neuvostoliitosta. Niin tapahtui paria poikkeusta lukuun ottamatta. Kremlissä laskettiin punalippu salosta ja nostettiin vanha Venäjän trikolori-lippu. Neuvostoliitto oli lakannut olemasta.

Kun ystäväni Pertti Lindfors, erikoislaatuinen persoona, vanha opiskelutoverini filosofiassa, tunnettu siitä, että haukkui pystyyn jokaisen professorin ja kaikki muut, kuuli Jeltsinistä tulleen Venäjän johtajan, hän huudahti haltioituneena: ”Ai, Boris! Minähän tunnen hänet. Se vanha juoppo!” – (Pertti oli ilmoittautunut kommunistiksi ja opiskellut Itä-Berlinissä pitkään stipendeillä, joita oli kiristänyt itselleen uhkaamalla paljastaa itäsaksalaisten kommunistijohtajien rikkeet Kremlille.)

Osoittautui, että Pertti oli varsin oikeassa Jeltsinin kuvauksessaan. Pian koko maailman TV-yleisö sai nähdä, miten Boris jossakin matkallaan otti soittokunnan kapellimestarilta puikon ja alkoi hulppeassa hutikassa laajoin liikkein johtaa orkesteria.

Baltian maat olivat nopeita reagoimaan Neuvostoliiton hajoami-

seen. Jo ennen kuin Janajevin vallankaappausyritys oli kokonaan torjuttu, vuoden 1991 elokuun 20. päivänä, kello 23.10, Viro julistautui itsenäiseksi ja vanhan, itsenäisen Viron lippu nostettiin Toompean linnan tornin huipulle punalipun tilalle. Heti seuraavana päivänä lähetin ystävälleni kirjailija Arved Viirlaidille Kanadaan sähkösanoman, jossa onnittelin häntä virolaisena hänen isänmaansa uudesta synnystä.

Uskon, että kaikkialla Suomenmaassa riemuuttiin. Oli kuin jokin kuristava käsi olisi äkkiä hellittänyt otteensa.

5.

Tapahtui jopa niin, että Venäjän presidentti Jeltsin Suomessa heinäkuussa 1992 vieraillessaan laski seppeleen kaatuneitten muistomerkille Hietaniemessä, vieläpä omasta aloitteestaan kävi myös Mannerheimin ja Nenosen haudoilla. Junassa Helsingistä Turkuun Jeltsin oli Mauno Koivistolle kertonut pitävänsä Neuvostoliittoa syyllisenä talvisotaan ja pyytänyt anteeksi sen tekoja. – Yhdessä asiassa syntyi Jeltsinin ja Suomen poliitikkojen välillä erimielisyyttä: Kun Jeltsin ilmoitti avaavansa Kremlin salaiset arkistot tutkijoille, meidän poliitikkomme vastustivat sitä ankarasti ja kauhistuneina ja meidän omat historioitsijamme jouutuivat jäämään noita arkistoja tutkivan komission ulkopuolelle. Olisi ollut kenties monille poliitikoillemme kohtalokasta, jos olisi löytynyt lisää sellaista, minkä Hannu Rautkallio oli ennättänyt löytää: tositate siitä, että Neuvostoliitto oli maksanut 10 miljoonaa markkaa Keskustapuolueelle Urho Kekkosen presidentinvaalissa kampanjointiin vuonna 1962. (Asiassa kummastuttaa se, ettei noottikriisin järjestämistä pidetty riittävänä tuohon tarkoitukseen. Sat sapienti!)

Radiotoimittaja haastatteli minua Pirkkolan puutarhassa. Hän kysyi jopa, mitä ajattelen nyt Karjalan palauttamisesta. Vastasin: ”Jos tämä uusi Venäjä haluaa osoittaa pyrkivänsä oikeusvaltioitten joukkoon, sen olisi annettava Karjala Suomelle ja maksettava takaisin sotakorvaukset.”

Ajattelinpa mainita senkin, että olisi myös neuvoteltava siitä, paljonko Venäjän tulisi maksaa Stalinin rikoksesta Suomelle korvauksia. Jätin kuitenkin tämän sanomatta – sen verran suomettunut²⁹ kai olin...

²⁹ Ehkä on syytä mainita tuon sanan syntyhistoriasta sen verran, että löysin sanamuodon ”suomettuminen” käännökseksi sanoille ”finlandisering” ja ”Finnlandisierung” iltakävelyllä Lauran kanssa Pirkkolan urheilupuistossa. Pohdimme sitä, että aivan sananmukainen suomennos olisi ”suomettaminen”, mutta päädyimme sitten aivan tietoisesti sanaan ”suomettuminen”. Se on väärä käänнос, mutta muistuttaa siitä, että on oma vikamme joutua siihen rappiotilaan, jossa olimme. Vertasimme ”suomettumista” ”soistumiseen”. – Otin suomettumis-sanan käyttöön puheissani ja kirjoituksissani. Siitä se levisi nopeasti.

– Yleisradio ei lähettänyt haastattelua.

Ei Jeltsin ollut ainoa korkea vieras Venäjältä.

Kommunistinen puolue ei ollut kokonaan haihtunut Venäjän poliittisesta elämästä. Länsimaiseen tapaan pidetyissä vaaleissa se oli vielä saanut huomattavan edustuksen parlamenttiin ja kiivaan johtajan, Žirinovskin, joka meillä tuli tunnetuksi siitä, että hän vaati kiven kovaan Suomea liitettäväksi uuteen Venäjään. – On ymmärrettävää, että kun hän tuli Suomeen – odottaen kai saavansa neuvostojohtajien osaksi tulleen kumartelewan vastaanoton – kukaan poliitikko ei halunnut tavata häntä. Yksi poikkeus oli: Johannes Virolainen, joka kutsui vieraan Vironperälle.

Tuosta vierailusta kuulin sattumoisin veteraanikansanedustajien kokouksen kahvihetkessä Eduskuntatalolla. Virolainen halusi välttämättä puheenvuoron ja kertoi Žirinovskin käynnistä: ”Joo. Mukava mies. Ette arvaa, mitä hän minulle ehdotti.” – ”Joo. Hän sanoi, että sinä, Jussi, saat minulta vapaat kädet Pohjois-Eurooppaan, jos annat minulle vapaat kädet muuhun Eurooppaan. Joo, niin sanoi Žiri.”

Satuin kulkemaan kokouksen jälkeen Jussi ja Kyllikki Virolaisen vierellä ala-aulassa. En voinut olla puhuttelematta Virolaista: ”Arvaapa, Jussi, mitä ajattelin teidän puheistanne siellä Vironperällä?” – ”No, mitä sie aattelit?” – ”Tuumin vain, että se Novski – mikä se nyt oli – oli parantolasta karannut ja kuvitteli olevansa Stalin – ja sinä olit tietysti Hitler.” – Virolainen murautti jotakin, mutta Kyllikki nauroi hervottomasti, kun hänet pantiin kuvittelemaan kilttiä Jussia Hitlerinä.

Vuonna 1993 käytiin jo neuvotteluja liittymisestä Euroopan Unioniin, kun Neuvostoliittoa ei ollut meidän kaitsijanamme. Mutta asia ei ollut poliitikkojenkaan keskuudessa niin selvä kuin olin luullut. Veteraanikansanedustajien kokouksen tauolla sain käydä pitkät keskustelut keskustapuoluelaisten kanssa, jotka epä tietoisina kysyivät mielipidettäni. Ei vielä kukaan moni heistä uskaltanut ottaa myönteistä kantaa, eivät edes ”mustaan tusinaan” kuuluneet. Koetin tehdä selväksi, että turvallisuus ja maanpuolustus vaativat sitä ehdottomasti ja että kaikkinaiset talouskysymykset ovat sittenkin toissijaisia.

Kansa äänesti vuonna 1994, mutta vain 57 % liittymisen puolesta. Se ei tiennyt hyvää. Eduskunta päätti marraskuussa liittymisestä ja silloin sentään 152 kansanedustajaa eli 75 % eduskunnasta äänesti liittymisen puolesta. Vuoden 1995 ensimmäisenä päivänä tultiin unioniin jäseneksi. Suomen kansa oli 50 vuotta rämpinyt suossa ja pääsi nyt kiinteälle maalle.

6.

Kosmoksessa vähäisen maapallon pinnalla asuvien keskuudessa riehuivat poliittiset myrskyt olivat kuitenkin pieniä asioita sen rinnalla, mistä Laurikaisen seminaareissa keskusteltiin. Oli selvittettävänä koko olemisen olemus, ohjattava ajatukset naiivista materialismista indeterministiseen näkemykseen, ”irrationaalisuuden” käsittämiseen.

Laurikaisen ”missio” ei miellyttänyt luonnontieteellistä osastoa. Huomattiin, että dosentin opetusoikeudet loppuvat 70 vuoden iässä ja Laurikainen oli tuon rajan ylittänyt. Siispä häntä kiellettiin pitämästä seminaareja fysiikan laitoksen tiloissa.

Jotakin oli tehtävä. Aivan kuin itsestään syntyi ajatus oman, uuden Luonnonfilosofian Seuran perustamisesta. Se voisi saada Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnan avulla toimitilaa – olihan esimerkiksi Säätytalo tuon valtuuskunnan hallinnassa.

Kalervo Laurikainen laati kutsukirjeen seuran perustavaan kokoukseen. Se toi vahvasti esiin hänen oman näkemyksensä seuran tarkoituksesta. Hän kirjoittaa mm.: ”Tiede ei riitä arvojen perustaksi. Se ei tavoita niitä *absoluuttisia arvoja*, jotka ovat kätkettyinä siinä transsendenttisessä todellisuudessa, joka on syvemmällä kuin tieteen tavoittama todellisuus. Moraalin perusta ei ole tiedossa vaan uskossa.”

Luonnonfilosofian Seuran (LFS) perustamiskokous oli 15.12.1988 Säätytalossa. Siinä valittiin seuran hallitukseen aktiivisimmat seminaarista – ainakin Agnes Airola, Jyrki Tyrkkö, Jussi Rastas, Urho Ketvel, Erkki Huhmar ja minä sekä tietysti Laurikainen. Hän ei halunnut ottaa vastaan seuran puheenjohtajan tehtävää, joten minut valittiin siihen. Kansa oli sitten ilmeisen tyytyväinen puheenjohtajuuteeni – lähinnä siksi, että olin Eduskunnan puhemiehiltä oppinut tavan nuijia keskustelu päättyneeksi, ennen kuin kukaan oli ennättänyt pyytää puheenvuoroa. Kokoukset sujuivat siten ennätyksellisen nopeasti (ja hallituksen esitykset menivät aina läpi).

Esitelmiä pidettiin seurassa kerran kuukaudessa ja niiden aiheet koskivat heti alussa monia eri tieteenaloja ja eri suuntauksia filosofiassa. Luettelen näytteeksi ensimmäisen vuoden esitelmät:

Prof. Matti Bergström: ”Aivojen fysiologiasta” ja ”Tiede ja arvot”, ylläkäri Erkki Huhmar: ”Mitä tiedämme tiedostamattomasta”, prof. Raili Kauppi: ”Whiteheadin filosofiasta”, prof. Raimo Keskinen: ”Kosmologisten teorioiden tieteellisestä pätevyyydestä ja filosofisesta merkityksestä”, dosentti S. Albert Kivinen: ”Kantin filosofia”, dosentti Martti Kuokka-

nen: "Reduktionismi" ja prof. Anto Leikola: "Kehitysajatus biologiassa"³⁰. Esitelmän jälkeinen keskustelu olisi voinut jatkua ikuisuuteen asti, mutta oli – vahtimestareita kunnioittaen – lopetettava tasan klo 20, jolloin innostuneimpien ryhmä käveli ravintolaan Snellmaninkadulla juomaan punaviiniä ja siten syventämään metafysiisiä näkemyksiään. Filosofian kuuluisaa Wienin piiriä kunnioittaen tämä seurue nimitti itseään "Viinin piiriksi". Sääntönä oli kutsua myös esitelmöijä mukaan eikä hän muuta palkkiota saanutkaan.

Joukosta muistan erityisesti Paul Talvion, Heikki Mäntylän, Jyrki Tyrkön, jylisevä-äänisen Tarkko Oksalan, Olavi Martikaisen, Kauko Pirin, Urho Ketvelin ja myöhemmin Tuomo Suntolan – ja suuresta esitelmöijien joukosta Leo Näreahon.

Luonnonfilosofian Seurassa keskusteltiin – kuten sanottu – mitä moninaisimmista aiheista, mutta ennen pitkää oltiin aina pohtimassa ontologisia syviä kysymyksiä. Materialismi ja kaikenlainen fysikalismi hylättiin jyrkästi, jonkinlaisena kompromissina tartuttiin d'Espagnat'n "hunnunpeittämään todellisuuteen", mutta useimmiten päädyttiin Kantin todellisuuteen "an sich", josta ei voida mitään tietää.

Kalervo Laurikainen soitti minulle usein kotiin alkuillasta ja me puhuimme puoli tuntia "ollen olevasta". Toisinaan hän poikkesi meille Pirkkolaan ajaessaan kotiinsa Klaukkalaan. Keskustelu oli aina helppoa silloin, kun pysyttiin Kalervon kannanotoissa. Olinhan lukenut hänen teoksiaan – sellaisia kuin: "Fysiikka ja usko", "Luonto puhuu Luojastaan" ja "Atomien tuolla puolen".

Saavutimme kantilaisen yksimielisyyden siitä, ettemme "das Ding an sich" -asioista mitään tiedä – mutta ennen lähtöään Kalervo palasi kuitenkin mieliajutukseensa, että – jospa sittenkin – maailman maattinen perusrakenne tekisi poikkeuksen ja olisikin todella olemassa.

Aivan Laurikaisen ja seurassa pidettyjen esitelmien varassa en ollut kuitenkaan pyrkiessäni ottamaan selvää kvanttifysiikasta. Muistan lukeneeni – jotakuinkin sattumanvaraisesti – sellaisia kirjoja kuin Pagels, H.R.: "Cosmic Codes", Davies & Brown: "Atomien haamu" ja Capra: "Fysiikka ja Tao". Niin hauskaa kuin tällaisten "kansantajujen" teosten lukeminen oli ollutkin, epäilin, että ne voisivat viedä enemmän harhaan kuin oikeille jäljille. Siksi minua kiusasi jatkuvasti järjestelmällis-

³⁰ Seura on kiitettävällä tavalla pitänyt huolta historiansa säilyttämisestä. Google-haulla: tsv ifs löytää seuran esittelyn ja siinä linkin "luettelo menneistä tilaisuuksista", jolloin esiin tulee lista kaikista seurassa pidetyistä esitelmistä vuodesta 1989 lähtien. Tämän haun avulla löytää myös videoita esitelmistä. mm. Tuomo Suntolan esitelmät "Dynaaminen Universumi I-II".

ten alkeistietojen puute. – Psykologian puolelta löysin kuitenkin Lauri Rauhalan erinomaiset teokset, ”Humanistinen psykologia” ja ”Henkinen ihmisessä”, jotka veivät filosofiassa oikeille jäljille. (Ne oli helppo löytää, koska Lauri itse antoi ne minulle.) Lauri ja minä keskustelimme paljon LFS:ssa tavatessamme ja lämpiminä iltoina Helsingin merenranta-ravintoloissa. Näissä keskusteluissa ”sisäistin” – kuten oikein hienosti sanotaan – fenomenalistisen katsantotavan, joka tuli vaikuttamaan ratkaisevalla tavalla filosofointiini.

7.

Kerran seuran keskustelussa tartuttiin innokkaasti Amerikassa muodissa olevaan aiheeseen ”Intellectual Design”, kysymykseen siitä, ohjaako älyllinen olento asioitten kulkua ja suunnittelua maailmankaikkeudessa vai onko kaikki vain tarkoituksetonta alkeishiukkasten liikettä. Kun oltiin jo hyväksymässä oletus älykkästä suunnittelijasta, esitin lisäksymyksen, pitääkö tuon suunnittelijan olla nimenomaan älykäs, sillä mieleeni kimposi muistini syvyydestä vuonna 1948 kirjoittamani runo ”Pari kahdenkeskistä sanaa”:

Tosin hevonen, sika ja kissa
ovat helposti puollettavissa,
mutta yhtään ymmärrä en
luomista kärpästen.

Minä käsitän hyvin kyllä,
että iloa vesien yllä
on joistakin korennoista,
mutta kärpäset. Ne on toista.

Jos hyväntahtoisesti
sen sanoisit, mikä esti
ne jättämästä pois,
kun ei niitä tarvittu ois.

Suo anteeksi, jos olen avoin,
mutta syntynyt tällä tavoin
on suunnitelmiisi nähden
epäilyksiä tämän tähden.

Jyrki Tyrkkö, taiteiden ystävä, tarkensi vielä tätä eritoten USA:n politiikassa polttavaa ajankohtaista kysymystä sillä, oliko suunnittelija kenties taiteilija. Hän täsmensi sanansa vielä niin, että hän ei suinkaan tarkoittanut, että se seikka ehdottomasti sulkisi pois älykkyyden, ei olleenkaan – ja jos oikein tarkkoja halutaan olla määrittelyssä, silloin hänen käsityksensä mukaan suunnittelija on ilmiselvästi ekspressionisti. Tämä ratkaisu vaikeaan metafyyssiseen probleemaan katsottiin Tyrkön vakuuttavan hypoteesin mukaan ratkaistuksi ja parafoitiin vielä ”Viinin piirissä” – äänekkäästi ja lujasti.

Edelleen elossa

1.

Elettiin 1990-luvun loppuvuusia, kun tuli esiin perheellemme surullinen ja huolestuttava asia. Näkyi oireita siitä, että Lauralla oli etenemässä Alzheimerin tauti. Hänen nuorempi veljensä oli kuollut siihen ja vanhempi veljensä sairasti sitä myös.

Laura, joka oli ollut varsin seurallinen ja pitänyt vieraiden kutsumista ja iloisista ystävien tapaamisista, erityisesti bridge-illoista, ei halunnut enää tavata juuri ketään, niin että kotimme pysyi varsin hiljaisena – vain lapset poikkesivat taloon silloin, kun kiireiltään ehtivät.

Olin tyytyväinen siihen, että Laura ehdotti yhteisen syntymäpäivämme viettoa 10.8.1994 Pallastunturin hotellissa. Meille oli todellakin satunut syntymäpäiväksi sama vuoden päivä – Laura täytti 75 ja minä 70 vuotta. Nautimme suunnattomasti yhteisestä kävelystä tunturipoluilla, vaikkemme enää jaksaneetkaan nousta kerojen huipuille. Istahdimme välillä varvikkoon hengittämään ainutlaatuista varvikon tuoksua – kannervien, tunturikoivujen, liekovarpion...

Illallisella hotellin kauniissa hirsiseinäisessä ravintolahuoneessa saimme parhaat paikat ikkunan luona laajan Lapin näköalan äärellä – parhaat siksi, että olimme ravintolan ainoat asiakkaat. Toistemme häiritsemätön seura – ilman hälinää ja onnittelujen änkyttelyjä – oli meille kummallekin paras mahdollinen juhla.

Uuden tietokoneen hankkiessani olin antanut Lauralle vanhan koneeni, joka hyvin kelpasi konekirjoituskäyttöön. Aluksi Laura oli innokas kirjoittamaan sota-ajan muistojaan, hänhän oli ollut lottana varsin vaativassa tehtävässä Päämajan erään tiedustelukomppanian salakirjoituskoneen käyttäjänä. Hänen tekstinsä oli onnistunutta ja eloisaa, mutta piankin huomasin, että Laura oli siirtynyt pelkästään jäljentämään perheen kirjeenvaihtoa sota-ajalta³¹. Se oli arvokasta työtä sekin, mutta

³¹ Myöhemmin lähetin Lauran muistelmat Sotamuseolle.

ihmettelin muutosta.

Huolestuttava oli Lauran ulkoiluretki yksin Pirkkolasta Munkkinie-
meen, josta hän ei osannutkaan kotiin eikä muistanut osoitettaan, niin
että olisi voinut ottaa taksin. Joku ystävällinen sielu otti hänet autoonsa
ja tuttuja katuja etsien Laura sai sen verran opastetuksi, että pääsi vih-
doin kotiin tuon tuntemattoman nuoren miehen kyydissä.

Sairaalla on poismenneenäkin oma intimizeettisuojojansa enkä siis voi
paljoa Laurasta kertoa. – Meni muutamia vuosia. Lauralla oli rauhal-
lisia, ystävällisiä kausia, mutta myös varsin aggressiivisia ajanjaksoja,
jolloin hän välttämättä olisi halunnut lähteä yksin ulos ja kiukustui
siitä, että ovea pidettiin lukossa. Omaishoitajan tehtävä tuntui tuolloin
raskaalta. Pahimpina hetkinä sain apua Sirkalta, joka asui lähellä. Laura
väitti meidän olevan salaliitossa saadakseen hänet ”hullujenhuonee-
seen”. Se oli tuskallista kuultavaa – sekä Sirkalle että minulle. Ei autta-
nut, vaikka Lauran saikin järkipuheella rauhoittumaan – ”järki” hänel-
lä oli jatkuvasti tallella, sillä hän oli lahjakas ja älykäs ihminen. Mutta
hetken kuluttua hän ei enää muistanut selväksi tulleita järkiperusteita
vaan aggressiovaihe alkoi uudestaan.

Lapset – Sirkkaa lukuun ottamatta – eivät voineet auttaa, sillä he
asuivat kaukana, heistä vain Tapani korttelin päässä, mutta hän joutui
olemaan työnsä takia paljon ulkomailla. Viimein sain pestatuksi nel-
jäksi tunniksi viikossa Punaisesta Rististä hoitaja-apua, mutta puolen
vuoden perästä se kävi mahdottomaksi, koska järjestö ei saanutkaan
enää veikkausvaroista mitään avustusta tähän tarkoitukseen.

2.

Pääsimme sotaveteraaneina kaksi kertaa ulkomaille kylpylähotellimat-
kalle Tshikkiin, ensin Marianske Lazneen ja sitten syksyllä 2001 Teb-
liceen, ”Beethoven”-hotelliin. Lauran taudin oireet olivat niin huomaa-
tavia, että matkan jälkeen Sirkka ja minä saimme hänet hyvänä hetkenä
suostumaan tutkimuksiin Diakonissalaitoksen sairaalassa. Aivokuvaus
saatiin hyvin tehdyksi, mutta muistitestistä Laura kieltäytyi jyrkästi
– sanoen lääkärille, ettei hän rupea ”mitään temppuja tekemään”. –
Aivokuvauksen tulokset osoittivat selvästi Alzheimerin taudin yhden
varman oireen, hippocampuksen rappeutumamuutoksen. Diagnoo-
siin oli lääkäri kirjoittanut – ilmeisesti suomen kieltä taitamattomana
– maininnan: ”Aviomies katsoo perään”. Suuttuneena sanoin hänelle,
että vain koiria ja lapsia ”katsotaan perään”.

Mutta tavallaan se oli totta. Sama tilanne jatkui vielä yli 3 vuotta –
”katsoin perään”. Välillä oli rauhallisempia jaksoja. Istuimme aamuisin

pitkään olohuoneessa kahvia hörppien ja kumpikin omaa Helsingin Sanomien puolikastaan lukien, Laura nojatuolissa, jossa hänen käten­sä ulottuvilla oli Otavan Suuri tietosanakirja. Sitä hän käytti ahkerasti. Kerran oli lehdessä uutinen kruununprinsessa Viktorian vierailusta Suomessa. Laura ojensi kätensä tarttuakseen taas tietosanakirjaan ja katsoakseen tietoja hänestä. Huomasin sen ja tulin sanoneeksi: ”Ei siellä Viktoriasta ole mitään. Se tietosanakirja on painettu 1930-luvulla paljon ennen kruununprinsessa Viktorian syntymää.” Mitä teki Laura? Hän otti oikean tietosanakirjan osan ja rupesi selaamaan sitä sanoen tyynesti: ”No, on täällä nyt ainakin joku Viktoria.” En voinut muuta kuin ihailla hänen nokkeluuttaan.

Nuo 3 vuotta omaishoitajana eivät olleet minullekaan helppoja, sillä olin niiden alkaessa sentään jo 77-vuotias eikä oma terveyteni ollut kovin hyvä. Jo 10 vuotta aikaisemmin oli tehty leikkaus prostatan liikakasvun vuoksi ja todettu vakava sydämen rytmihäiriö, eteisvärinä. Olin jo tottunut eteisvärinään ja sen tuomaan väsymykseen, kunnes 7 vuotta myöhemmin, tammikuussa 1998, löydettiin eturauhassyöpä. Olin varma, etten pääsisi vuosituhannen rajan yli. Olihan isäni kuollut juuri tähän tautiin. Lääkärin kanssa käydyn vakavan keskustelun jälkeen ryhdyttiin hormonihoitoon ja syksyllä kahden kuukauden sädehoitoon. Vuoden vaihtuessa sain kuulla, että olin parantunut syövästä.

Tuohon aikaan olin varsin väsynyt, varsinkin talvella, jolloin lumen­luonti pihatieltä kesti kauan, sillä minun täytyi jokaisen neljännestun­nin jälkeen levätä kolme. – Lokakuussa 2003 minut kohtasi aivoinfarkti ja olin sairaalassa 4 vuorokautta, joiden aikana Lauran Helsingissä asu­vien lasten oli pakko järjestää keskenään vuorottain Lauran hoito. Minä jouduin aloittamaan Marevanin syömisen tuolloin (ja olen laskujeni mukaan syönyt niitä nyt 16 ja puolen vuoden aikana 60 080 pilleriä).

Ihmeekseni olin sittenkin juhlimassa uutta vuosituhatta, mutta elo­kuussa 2005 minulla todettiin virtsarakon syöpä. Onneksi silloin Laura oli jo sairaalassa. Syövän vuoksi tehtiin monia höyläyksiä ja leikkauksia, mutta niinpä kahdessa vuodessa paranin siitäkin.

Joulun tienoilla 2004 tuli Lauran sairaudessa ratkaiseva käänne. Lau­ra kompastui keittiössä ja lonkka vioittui niin pahoin, että hän joutui Malmin sairaalaan. Oli poistettava luunsiru. Operaatio oli pieni, mutta samalla sairaalassa huomattiin Lauran jo varsin pitkälle edennyt muis­tisairaus ja se, ettei häntä voitu hoitaa kotioloissa.

Mahtava maanjäristys ja sen aikaansaama jättimäinen hyökyaalto, tsunami, tapaninpäivänä 2004 Kaakkois-Aasiassa vaati tyhjentämään

myös sairaspaiikkoja niitä tarvitseville suomalaisille tsunamissa vahingoittuneille. Laura joutui siirtymään ensin Myllypuron sairaalaan, mutta pian hänelle järjestyi pysyvä paikka Kustaankartanossa.

3.

Minun oli järjetöntä jäädä yksin asumaan Pirkkolan kotiimme, joten hakeuduin Suursuon Helander-kotiin, vanhusten hoivapaikkaan. Se oli kilometrin päässä Kustaankartanosta, niin että saatoin miltei joka päivä kävellä sinne tapaamaan Lauraa, juttelemaan – ja myöhemmin vain virittämään yhteislaulua hänen kanssaan – olemattomalla laulutaidollani: ”Jo Karjalan kunnailla lehtii puu...”

Nyt seurasi tieteellisten esseitten ja tutkielmien kirjoittamisessa noiden neljän ”laihan vuoden” jälkeen neljä ”lihavaa vuotta” (2005–8): Tuolloin julkaistiin kolme kirjaani filosofian ja kvanttifyysiikan alalta³² sekä kolme artikkelia³³.

Pääsin nyt säännöllisesti käymään myös Luonnonfilosofian Seuran kokouksissa ja esitelmäilloissa.

Helander-kodissa sain oman huoneen 3-kerroksisen rakennuksen toisesta kerroksesta, ikkuna suoraan etelään. Oli huhtikuun 10. päivä, kun vähine huonekaluineni ja monine kirjojeni muutin taloon, joten aurinko hohti jo koko päivän ajan ikkunastani ja luonto alkoi saada vihreitä sävyjä. Sain ystävällisiä tervetulon toivotuksia ja totuin pian talon arkielämään – ruokajonoihin, täsmällisiin ruoka-aikoihin ja kolmeen ateriaan päivittäin – tuntui siltä, että Helander-kodissa syötiin *aina*. Kello viiden aikaan toivoteltiin jo hyvää yötä, kun kukin vetäytyi omaan luostarikammioonsa, ”keljaansa”. – Asukkaita oli noin 80, toiset valppaita ja ystävällisiä, jopa puheliaitakin, toiset sulkeutuneita, vähäpuheisia aina kärttöisyyteen asti. – Mitä vaatetukseen tulee, siihen en kiinnittänyt paljon huomiota. Sen voi sanoa, että se oli hyvinkin vaihtelevaa... Naisilla oli puseropukunsa, kenellä raidalliset, kenellä kukkakoristeiset, kaikilla jotakin villaista. Miehillä hyvin yleistä oli sonnustautuminen verryttelypukuun, mutta oli niitäkin miekkoisia, joiden asu toi mieleen vanhan renkutuksen: ”Ryssä tanssi Nevan jäällä, paita oli pöksyn päällä...”

³² Rainio (2005), (2006a), (2006b).

³³ Rainio (2007), (2008a), (2008b).

Ensi tunnelmiani taloon tullessa olen kuvannut runokokoelmassani ”Kuljen veräjältä” runossa ”Juhla säätiökodissa”:

Siiri täyttää 99 vuotta
ja istuu hymyilevänä kahvipöydässä.
Hänelle lauletaan: ”Kiitos sulle, Jumalani,
armostasi kaikesta.”
Liikutus lukitsee miesten äänet,
mutta naisten laulu on kirkasta.
Sävelet helähtelevät kuin lusikat kahvikupposessa.

Juuri tänään ovat koivut hiirenkorvalla, ohuesti vihertäen.
Kun Siiri syntyi, keisari armossaan oli luvannut Suomelle
eduskunnan ja maamme itsenäisyys oli hiirenkorvalla.
Rollaattorien jono lipuu Siirin pöydän ohi,
hitaasti, arvokkaasti, kuin autot aamuruuhkassa
ja monet tutisevat sormet puristavat Siirin hoikkaa kättä.

Siiri täyttää 99
ja toivo täyttää mielet:
Anna vielä yksi vuosi meille,
anna armossasi yksikin vuosi.

Tämä Siiri Lumijärvi oli ihmeellinen vanhus. Vielä satavuotiaana hän kulki yksin ostoksilla Maunulan keskuksessa, miltei kilometrin päässä. Kerran hän tuli kahden raskaan kantamuksen kanssa talon sivuovesta, eteläpäädyssä, jossa ei ollut hissiä. Satuina ovelle juuri, kun Siiri oli yksin aloittamassa portaitten nousun. Pyysin saada kantaa hänen painavat kassinsa hänen huoneensa ovelle. Kun oli tultu perille, hän ei hokenut ”kiitos, kiitos, paljon kiitoksia” vaan sanoi yllättävästi: ”Kiitos Jumalalle.” Se oli uutta! Hän oli tehnyt minusta, pakanasta, Jumalan pikkolo-pojan. Aivan uusi ja outo kokemus.

Hoitajat olivat kaikki ystävällisiä ja asiansa osaavia, jotkut myös energisiä ja aktiivisia ja järjestivät lauantaicin yhteislauluhetkiä ja tarinointia pääaulassa – olipa joskus juhlapäivien tienoilla pikkuruinen ryyppykin tarjolla. Kesällä pelattiin ulkona ”mölkkyyä” ja talvella juhlasalissa ”kurlinkia”. Kun pihan laatoitus uusittiin, keksin esittää, että yhdelle alueelle muotoiltaisiin laatoista shakkilauta ulkoilmassa pelaamista varten. Kävi kuitenkin niin onnettomasti, että ainoa shakinpelaaja, jonka asukkaista löysin, tuli sokeaksi ja pelaamisemme jäi kesken, ennen kuin olin ennät-

tänyt hankkia suuret, ulkopeleissä käytettävät nappulat – sellaiset, joilla joskus olin Rovaniemen leirintäalueella pelannut erään tuntemattoman vastustajan kanssa.

Kauimmin olivat talossa palvelleet varmaankin alakerroksen siivooja, pienikokoinen, aina ahkerassa touhussa oleva ja kirkkaasti hymyilevä Emma ja sairaanhoitaja Tamara, jota luulin ensin puheen aksentin perusteella venäläiseksi, mutta kerran verinäytettä otettaessa – kun ei ollut kuulijoita – hän korjasi käsitystäni ja ilmoitti jyrkästi olevansa vepsäläinen eikä venäläinen. Tästä tiedosta olin todella iloinen ja siitä hetkestä alkoi ystävytemme.

Kun muutin kolmanteen kerrokseen, viileään huoneeseen, jossa ikkuna oli pohjoiseen päin ja näkymä kauniiseen metsään, tulin tuntemaan Tuulan, siivoojan, jolla oli harvinaisen hyvä kauneudentaju. Alusta pitäen hän auttoi minua paljon arkielämän pulmissa – jotka eivät olleet suinkaan vähäiset, tunnustan. Ystävytemme oli kestävä.

Ruokasalissa tarjoili Jere, Guineassa syntynyt oikein tumma mies. Hän oli asunut jo 7-vuotiaasta Suomessa ja käynyt koulunsa täällä. Tuimme ystäviksi erään tapahtuman johdosta. Muuan meistä asukeista, entinen käyrätorven soittaja – ja siis taiteilija, jolta voi odottaa mitä tahansa – oli keksinyt piloillaan huutaa Jerelle: ”Tuoppas, orja, kahvia!” Ei ihme, että Jere kimmastui ja ilmoitti, ettei ikinä tarjoile hänelle. ”En ole sinun orjasi!” hän karjaisi.

Olin järkyttyneenä seurannut, mitä tapahtui. Kun sitten Jere kulki ohitseni, tartuin hänen käteensä, selitin, että soittajan käytös oli huonoa pilaa. Pyysin häneltä kaikkien meidän puolesta anteeksi mokomaa pilailua. Luulen, että minulla oli silmät kyynelissä, siinä määrin minua järkytti tämä typeruus. – Jeren kanssa meillä oli tapahtuman jälkeen todella hyvät välit. Itse asiassa kaikki pitivät hänestä.

Kerran kävi kuitenkin niin, että Jere – ehkä uskonnollisista syistä – kieltäytyi influenssarokotuksesta, joka oli henkilökunnalle pakollinen, ja joutui lähtemään Helander-kodista kaikkien suureksi suruksi.

4.

Asukkaita on vaikea muistaa. Heti alussa huomasin, että elämä on monen kohdalla lyhyt, niin lyhyt, että juuri kun oppi toista hiukan tuntemaan, hän oli jo poissa. Melkein viikottain oli lippu puolitangossa. Kirjoitin kerran runon:

JONO LIIKKUU

Tottuneesti
ajavat ambulanssin oven eteen
ovat ajaneet kymmeniä kertoja.

Eteisessä, oven luona, kaikki tuolit ovat pian kansoitettut.
Kuka se meistä on?

”Enten tenten teelika menten...
... mene sinä leikistä pois.”
Keneen sormi osoittaa?
SINUUN se osuu. Ei osunut minuun, ei minuun.

Siinä missä istuit ruokasalissa
on vihreä kortti:
”Ei ole paikalla.”

Muutama päivä,
sitten
vihreä kortti viedään pois
hienovaraisesti,
tuodaan kynttilä, se palaa aikansa,
viedään pois.

Viikon kuluttua
paikallesi ohjataan toinen, puurolautasensa kanssa.

Joku on taas paikalla – joku onnekas tulija.
Jono liikkuu.

Kumma kyllä, monesta sairaudestani huolimatta tunsin olevani varsin
hyvässä fyysisessä kunnossa, niin että suorastaan ihmettelin, miten olin
päässyt 80 vuoden ikään ja elin edelleen.

Ulkoilin paljon. Suursuo oli vielä vuosituhannen alkuvuosina raken-
tamaton, niityksi kuivattu kosteikko, jonka läpi virtasi puro ja keväiseen
aikaan sorsapari souteli siinä verkkaan hyvässä tulevaisuuden toivossa.
Pajupensaiden reunustamat soraiset kärrytiet tarjosivat mukavia käve-
lyreittejä ja pari siltaa vei puron yli.

Oli toinenkin suunta. Se vei voimakastuoksuiselle apilaniitylle, jonka

keskellä kasvoi yksinäinen lehmus. Sen varjoon oli tuotu penkki, kuin varta vasten odottamaan jotakuta runollista sielua vetämään henkeensä valkoapilan täyteläistä tuoksua. Se tuli minun osakseni. Istuttuani hetken kävi säännöllisesti niin, että etsin taskustani paperin palan ja kynän pätkän pikakirjoittaakseni muistiin kulloisetkin mieleen juolahdukset:

VALKOAPILAN TUOKSUSTA

Valkoapilan tuoksusta
joudun väittelyyn.

Jos on Taivas,
otaksuttavasti huolella hoidettu,
onko varmaa, että siellä on näitä pehmeitä, valkoisia pallerokukkia,
valkoapilan tuoksua,
tuoksua ainakin.
Entä jos saisin sen viedä mukani,
tuoksun, valkoisten kesäiltojen ilon,
vain varmistaakseni...

Ei. Vastataan karkeasti, että on jätettävä kaikki tuoksut ja temput,
luovuttava, kaikesta kerrassaan.

Huomautetaan, että nyt on toisten vuoro käyskennellä nurmilla,
toisten vuoro nauttia valkoapilan tuoksusta, jos niikseen tulee...

Siis tieltä pois.

Mutta osaavatko he, onko heillä aikaa?
Ajavat mopoillaan, jättävät käryn jälkeensä.
Tupakoivat mennessään, karstakärsät, eivät tunne tuoksua.
Tai muuten vain tohkeissaan harppovat ohi.

Jospa siis saisin erivapauden
aina tuossa juhannuksen tienoissa
häivähtää maan päällä
apilanurmella
haihtuvan hetken vain
häilyvänä henkenä,

henkenä hengittää valkoapilan ohutta tuoksua.

Mutta

voiko henki hengittää, siinä kysymys.

Kaikki on tehty niin vaikeaksi.

5.

Luonnonfilosofian Seurassa saatoin nyt käydä säännöllisesti ja oli virkistävää tavata taas ystäviä. Tämän tästä kirjoitin artikkeleita ja muistioita. Julkaisuluetteloni paisui vuosi vuodelta.

Tuli muitakin tapaamisia. Antti-Veikko Perheentupa oli kirjoittanut esseekirjan ”Salaperäinen minuus” ja olin siitä kirjoittanut hänelle kommentteja. Keskustelimme Pirkkolassa niistä ja paljosta muustakin mikä ihmiskäsitykseen liittyy. Hän oli ollut sosialidemokraattien kansanedustaja 1960-luvulla ja johtanut isänsä perustamaa vammaishoitolaa ja sittemmin vammaisasioita ministeriössä. – Antti-Veikko osallistui Luonnonfilosofian Seuran keskusteluihin. Kerran hän pyysi minua mukaan kokoamaansa ”miessakkiin” – hän oli nimittäin muun ohessa perustanut myöskin Miessakit r.y:n ja johti sitä. Yhdistyksen tarkoituksena oli luoda muutaman miehen ryhmiä, jotka saattoivat kertoa toisilleen avoimesti pulmistaan ja mielipiteistään.

Ryhmä, johon lupauduin tulevani, oli pieni, 7-jäseninen, mukana Antti-Veikon ja minun lisäksi mm. teologian tohtori Antti Alhonsaari, eläkkeellä oleva Yleisradion pääjohtaja Sakari Kiuru, Ele Alenius, SKDL:n entinen puheenjohtaja vuosilta 1967–79 (mutta ei kommunisti) – kansanedustaja samoilta ajoilta kuin minäkin.

Kokoonnuimme harvakseltaan pari kertaa kuussa – puhuen varsin yleisistä asioista, ei paljonkaan yksityisistä.

Antti Alhonsaari oli ollut merkittävässä asemassa Virittäjälehden päätoimittajana virittämässä kulttuurikeskustelua teologian ja filosofian kysymyksistä. Saattelin häntä Porvoon bussille ja matkan varrella hän kertoi kveekareista, mikä oli minulle aivan uusi asia. Hän lainasi kaksi kirjaa, kirjoittamansa ja erään englanninkielisen. Ne kertoivat kveekareitten jumalanpalveluksista, joissa vallitsi täysi hiljaisuus. Se minua miellytti. Olimme jo sopineet, että hän veisi minut vierailemaan kveekareitten tilaisuuteen jonakin sunnuntaina, mutta sitä sunnuntaita ei tullut – Antin kuolema tuli ennen aikaan.

Se pinnallinen kuva, mikä minulla oli ollut Ele Alenuksesta, muuttui

täydellisesti, kun hän kertoi luottamuksellisesti, mitä joutui kokemaan Neuvostoliiton taholta keskeisen tärkeässä tehtävässään SKDL:n puheenjohtajana. Kun Ele on myöhemmin itse puhunut näistä asioista julkisuudessa, minäkin tohdin tässä raottaa hiukan salaisuuksien verhoa.

SKDL oli heti sodan jälkeen, perustamisestaan alkaen käsitetty Neuvostoliitossa järjestöksi, jonka odotettiin kasvavan suureksi ja kykeneväksi vallankumoukseen Suomessa – niin että rumilta valtaustoimilta säästytettäisiin. Neuvostoliiton lähetystössä pidettiin itsestään selvänä, että järjestöä johdettaisiin sieltä ohjein ja suoranaisin käskyin.

Olen edellä (luvun XVIII alaluvussa 5) tuonut julki, mitä Ele itse on luottamuksellisesti kertonut röyhkeistä painostustoimista, joita häneen kohdistettiin Neuvostoliiton suurlähetystön taholta Tshekkoslovakian miehityksen aikaan. Olen kertonut, miten tuo painostus oli toistuvaa ja kuinka hänelle suorasukaisesti kerrottiin, miten hänen tulisi johtaa joukkoaan ja mihin toimiin ryhtyä. Siitä Ele Alenius oli kieltäytynyt ja hyvin selväsanaisesti todennut, että päätökset tekee liitovaltuusto tai tarvittaessa liittokokous eikä hän.

Painostus oli ollut teräksisen kovaa ja päättyi suoranaisiin uhkauksiin: ”Meidän on siis Teidän suhteenne ryhdyttävä toisiin toimenpiteisiin”. Mitä ne olivat, se kävi pian selväksi Aleniuksen perheelle. Elen vaimo alkoi saada yöllisiä puhelinsoittoja, joissa hänen henkeänsä ja Elen henkeä uhattiin.

Elen kertomus silloin järkytti meitä kuulijoita sitäkin enemmän, kun tiesimme, miten tunneherkkä, lämminsydäminen ja kaikkea väkivaltaa syvästi kaihtava ihminen hän oli. Minäkin sen nyt huomasin enkä voinut muuta kuin hävetä aikaisempia ennakkoluulojani – politiikan valheellisella kentällä syntyneitä. – Ele oli onneksi saanut vahvaa tukea peräänantamattomuudessaan samaan aikaan kommunistipuolueen johtajana olleelta Aarne Saariselta – jolla oli hänelläkin omat kestämisensä, osittain samat kuin Elellä, mutta myös ”kotimaiset huolet” puoluetta hajottavista ja häikäilemättä Neuvostoliiton asioita ajavista taistolaisista. Itse asiassa Taisto Sinisalo oli jo hajottanut puolueen hyväksyessään Tshekkoslovakian miehityksen, vaikka sekä SKDL että saarislaiset kommunistit olivat sen julkisesti tuominneet, jopa epätavallisen ankarasti.

Sanoin Ele Aleniukselle suoraan, etten voinut pitää hänen ideologiansa, sosialismia, oikeana vallankäyttöratkaisuna. mutta siitähän nyt ei ollut kysymys, vaan väärentämättömästä demokratiasta ja Suomen itsenäisyydestä. Nyt minun oli pakko sisimmässäni tunnustaa, että Ele Alenius kuului loogisesti ajatellen Suomen suurmiesten joukkoon, ja

tästä lähtien kunnioitin häntä suuresti. Ihmettelen, miten vähän – ainakin Kekkosen aikana – me pääsimme tietämään tapahtumien todellisesta kulusta kuten näidenkin vasemmistojohtajien lujuudesta isänmaan asiassa.

6.

Keväällä 2010 Laura ei enää paljon vastaillut puheisiin. Huolestuneena kysyin, olinko kenties puhunut liikaa. ”ET!”, tuli yllättävän tarmokas vastaus. Se olikin hänen viimeinen sanansa, sillä Laura kuoli toukuun 26. päivän vastaisena yönä – rauhallisesti, unessa ollen, niin hoitajat kertoivat.

Laura sai sijansa Pirkkolan hautausmaalla. Hän oli nyt ”tuhkaa hiven, vaskiuurnassa, alla mullan ja mustan kiven”. Niinhän Uuno Kailas runoilee. Mutta oliko niin? Tuhkaa, pelkkää tuhkaa?

Vai oliko kysymys siirtymisestä toiseen maailmaan, ei havainnoilla vaan ainoastaan ajatuksin tavoitettavaan – kenties kokonaan tavoittamattomaan, mutta maailmaan silti?

Hyvässä seurassa – Luonnonfilosofian Seurassa

1.

Vain ”tuhkaa hiven”? – Ei! Niin ei voinut olla. Elämä täällä ja sitten tyhjää. ”Elämän tarkoitus on elää hyvä elämä”, olin kuullut filosofien aivan vakavissaan selittelevän.

Vai oliko totta, mitä Eino Kaila oli kuusikymmentä vuotta sitten sanonut? Muistin kaikki elävästi: Kaila oli seissyt jo luentosalin ovella, pois lähdössä, käsi ovenriipaa tavoitellen, käännähtänyt hiukan, mutta katsumatta kehenkään sanonut vankalla äänellä – ikään kuin vahvistaen itseäänkin: ”Kuolema! Mitä se on? Näköharha!”

Odotin jonkinlaista selvyyttä asiaan. Mutta mistä, keneltä? Filosoifeiltako?

Mietiskelin: Miksei periaatteessa samanlainen teorianmalli voisi olla perustana sekä tajunnan että aineellisen kvanttiprosessin kuvaamisessa, molemmissa – ei tietenkään niin, että niiden tulisi olla identtisiä ja tajunnan siis eräänlaista ainetta, ei ollenkaan, vaan niin, että ne voitaisiin saattaa vaikutusyhteyteen keskenään, ajattelin. Ajattelin – pääsemättä puusta pitkään.

Vaikka minulta puuttui varsinainen tieteellinen peruskoulutus kvanttimekaniikassa, huomasin, että *filosofisten* päätelmien tekoon sittenkin saattoi riittää sen oleellisten ideoiden tuntemus – varsinkin, kun olin jo vakuuttunut siitä, että systeemien tilojen diskreetti, epäjatkuva kuvaus oli ”oikea tapa” kuvata kvanttiprosesseja. Lisäksi se oli menetelmänä melkoisen helppoa ja havainnollista ja vaati vain alkeismatematiikkaa teoreettisissa malleissaan. Edellisessä luvussahan tämä tulee näkyviin,

kun kuvasin Tonomuran tutkimuksen tuloksia kaksoisrakokokeessa.

Millainen on kvanttimekaniikan kaiken uudeksi saattava näkemys tästä olevaisesta, se selkeni minulle huvittavalla tavalla Kari Enqvistin mainiosta esimerkistä hänen hausassa, tietofinlandialla (1998) palkitussa kirjassaan "Olemisen porteilla":

"... kvanttimekaaninen tila sisältää hiukkasen kaikki mahdolliset ilmiöt. Kvanttivirkamiehen tilaa kuvaasi tällöin summa *töissä ja kotona*. Valtion virastoissa noudatettavana työajanakaan virkamiehemme ei olisi täysin *töissä*. Se ei kuitenkaan tarkoittaisi, että pöytänsä takana hänen ääriviivansa olisivat hieman sumuiset tai että hänen katseensa harittaisi ja hän unohtaisi asioita, vaan että teorianne mukaan hän ei todellakaan olisi oikein missään." (Olemisen porteilla, s. 112). Hiukan täsmällisemmin ja samalla kuivakiskoisemmin sanoen: Hän olisi *superpositiotilassa* eli tilassa "Töissä" jollakin todennäköisyydellä, esim. 0.3, ja tilassa "Kotona" todennäköisyydellä 0.7. Tämä voidaan esittää mukavasti *tilavektorilla* eli yksinkertaisesti lukujonolla:

	Töissä	Kotona	Summa
Virkamies	0.3	0.7	1

Kun luvussa XXVII esitin Tonomuran kaksoisrakokeen elektroneilla, siinä yhteydessä näytettiin todennäköisyydet, joilla yksittäisen elektronin osuma tulee esiin jollakin kahdeksasta kaistasta, ne esittivät juuri tilavektoria. Ennen osumaa elektroni oli *kvanttitilassa*: kaista 1 ja kaista 2 ja kaista 3 ne., kussakin niistä tilavektorin elementin ilmoittamalla todennäköisyydellä.

Kvanttimekaniikan "juju" on nyt siinä, että me *emme voi havaita "kvanttiolioita"*, ei kvanttivirkamiehiä sen enempää kuin elektroneja-kaan niiden kvanttitilassa. Me *päättelemme* kvanttitilojen olemassaolon siitä, miten jokin havaintolaite, detektori, paljastaa niiden vaikutuksen (ja samalla hävittää itse kvanttitilan). Miten me päättelemme teemme, *mitä me näemme tai kuulemme*, se riippuu siitä, mitä teoriaa tai mallia me päättelemme käyttämme.

On suunnattoman kiehtovaa ajatella, että meidän havaitsemamme, ns. "aineellinen maailma" on vain vähäinen osan koko olevaisesta ja että – ennen kaikkea – meidän tajuntamme tulee ymmärrettäväksi sen pohjalta. Meidän tajunnallamme on kuin onkin oma maailmansa – valtavan rikas ja runsas ja – mikä parasta – selkeässä vuorovaikutussuhteessa ns. "aineellisen maailmaan".

Luonnonfilosofian Seurassa maailmankuvani avartui ja jäsenyi vuosi vuodelta. Jotkut virnuilijat ja irvileuat arvattavasti sanoisivat sen hämärtyneen – Elämän iltahämärässä...

Kvanttimekaniikan tutkijoiden käyttämä standardimalli kuitenkin tarkastelee kvanttimaailmaa (jatkuvin) aaltoina, jolloin systeemien vaikutus toisiinsa kuvataan aaltointerferensseinä. Mitä se on, siitä saa jonkinlaisen käsityksen ajatteleamalla järvellä kahdesta salmesta tulevan aaltorintaman vaikutusta toisiinsa. Ero on kuitenkin siinä, että kvanttiprosessin aallot eivät näy, ne pitää päätellä. Ja kun päätellään, voidaan päätellä toisellakin tavalla.

Diskreetin kvanttimekaniikan mallini kehittämisessä tuli kommentillaan avukseni Pentti Malaska ja julkaisimme yhteisen artikkelinkin: Vektori-interferenssi. Se oli aaltointerferenssin vastine diskreetissä systeemien vuorovaikutusmallissa ja siksi äärimmäisen tärkeä

Pentti oli Turun yliopiston talousmatematiikan emeritusprofessori, oli perusti Suomeen tulevaisuuden tutkimuskeskuksen ja johtanut sitä. Hän oli myös yksi Rooman klubin perustajista ja myöhemmin sen kunniajäsen. Pentti asui Oulunkylässä ja poikkesi kävelyretkillään usein minua tapaamaan ja juttelemaan. Välimatkaa meillä oli kilometrin verran. Tuttavuutemme oli saanut alkunsa siitä, että hyvin tuntemani Jyväskylän yliopiston filosofian professori Reijo Wilenius oli kehottanut minua lähettämään kirjoituksiani Pentti Malaskalle. – Pentti oli verrattoman lahjakas ja hyvin perehtynyt filosofisiin kysymyksiin ja luonteeltaan ystävällinen ja auttavainen. Hänen kuolemansa harvinaiseen syöpään, jota ei pystytty parantamaan, jo niin varhain kuin vuonna 2012 vasta 77 vuoden iässä oli suuren murheen aihe.

Vuosi vuodelta keskityin ajatuksissani tajunnan kvanttiteoriaan, johon tunkeutumista helpotti kehittämäni diskreetti kvanttiteoria. Se osoittautui verrattomaksi tieteelliseksi työkaluksi.

Tajunnan olemuksesta ja fenomenologiasta, samoin kuin tajunnan ja aivojen vuorovaikutuksesta keskustelin Lauri Rauhalan kanssa tämän tästä. Emme kumpikaan kuuluneet siihen suureen fysikalistien ja ”eliminoivien materialistien” joukkoon, jotka katsoivat, ettei mitään tajuntaa olekaan. Päinvastoin – Lauri oli kirjoittanut teoksen ”Tajunnan itsepuolustus”, jonka esipuheessa hän kysyy nasevasti, onko lukija sitä mieltä, ettei tajuntaa ole. Jos on, lopettakoon hän siis lukemisensa, mutta selittäköön itselleen, kuinka hän on voinut ymmärtää lukemansa ilman tajuntaa. – Aina siihen asti, kun Lauri Rauhala täytti 100 vuotta, me kävimme näitä keskusteluja varsinkin lämpimänä vuodenaikana

merenrantaravintolassa, jonka terassilla kevyen merituulen väreet naisten kretonkihameiden helmoissa ja hymy ihastuttavilla auringon ruskettamilla kasvoilla sai meidät vahvasti tuntemaan tajuntamme ole-massaolon.

Minua kiusasi vain se, että Laurin filosofinen kanta oli niin itsestään selvästi dualistinen. Hän tosin puhui myös henkisen ja aineellisen olo-muodon vuorovaikutuksesta, mutta ei uhrannut ajatustakaan niiden vuorovaikutuksen eksaktille selittämiselle.

2.

Kerran sitten sattui juuri sopivasti, että ylilääkäri Erkki Huhmar piti Luonnonfilosofian Seurassa tietoisuutta tarkastelevan esitelmän ja kertoi sen yhteydessä John C. Ecclesin uudesta teoksesta *"How the Self Controls Its Brain"*³⁴ (miten tietoisuus säätelee aivojaan), jossa tämä tutkija ratkaisee psykofyysisen ongelman eli mind/brain-, tajunta/aivot-ongelman. Hän oivaltaa, että yhteyden niiden välillä tulee tapahtua kvanttiprosessien välisenä vuorovaikutuksena.

Tämä oli juuri sitä, mitä olin odottanut, vaikkakin Erkki vähätteli Ecclesin saavutusta naputellen päätään ja ilveillen: "Siellä, siellä synapseissa, siellä se on, se sielu". Hän kertoi lisäksi, ettei "tiedeyhteisössä" ol-lenkaan yleisesti hyväksytty Ecclesin teoriaa. Syvällä mielessäni tunsin sympatiaa Ecclesiä kohtaan. Olin ylenmäärin innostunut hankkiessani Ecclesin teoksen ja syvennyessäni siihen.

En voinut olla enää entiseni. Ymmärsin, että elämästäni aikamoinen viilu kuluisi tieteen uuden paradigman, diskreetin kvanttiteorian kehiti-telyyn ja syvien ontologisten ongelmien selvittämiseen. Onnistuisinko siinä? – Pääasia oli, että saisin itselleni selvyyttä. Tämä johti lopulta sii-hen, että ryhdyin vuonna 2020 (95-vuotiaana) koronaviruksen ankeassa varjossa – maskikasvoisten ihmisten aavemaaailmassa – kirjoittamaan muistioitteni pohjalta teosta: "Olevainen; johdatus maailmankuvaan". Mikäs sen sopivampaa. Mutta ei kiirehdiä asioitten edelle.

3.

Hyvin pian sen jälkeen, kun Huhmar oli luonnostellut Ecclesin teorian ja minä paneutunut perusteellisesti Ecclesin teokseen, pidin Luonnon-filosofian Seurassa 1.10.1998 oman esitelmäni tämän ideoista. Jälkiosassa esitelmästäni käsittelin Ecclesin teorian mallintamista ma-temaattiseen muotoon. Ihmettelin sitä, ettei sitä ollut jo tapahtunut.

³⁴ Eccles (1994).

Arvelin sen johtuvan siitä yksinkertaisesta syystä, ettei ilmeisesti kukaan kvanttifysiikka käyttänyt diskreettiä kvanttitiöjen ja -prosessien kuvausta – tuskin edes tunsu sitä. – Olin väärässä. Kyllä sitä oli kehitetty, mutta syrjässä valtavirtauksesta.

Esitelmäni jälkeen Luonnonfilosofian Seurassa oli hetken hiljaisuus – harvinaista, sillä tavallisesti puheenvuoroista kamppailtiin kiihvaasti. Vaistosin nyt yleisen varovaisuuden ja kasvoista näkyi selvästi epäuskoisuus: Miten meillä täällä pienessä Suomessa joku olisi astunut Nobel-ukko Ecclesin saappaisiin ja muka ratkaissut mind/brain-ongelman ... tuosta vaan, lonkalta... Olisihan se jo ajat sitten ratkaistu suurten maiden valtaisissa tutkimuslaitoksissa, siellä, missä on miestä kuin meren mutaa...

Joku rohkeni huomauttaa, ettei tämä analyysini voinut mitenkään tuoda esiin tajunnan koko rikkautta, niitä väkeviä tunteita, joita nousee esiin, kun kuuntelee Beethovenin yhdeksättä sinfoniaa, ja miten tilavektorilla voisi kuvata kuningas Learin viimeiset hetket. – Jotakin tällaista kuulin ja kiirehdin punastuneena selittämään, että tietenkin oli kysymys vain tapahtumisen dynaamisesta puolesta, ei kvalioista, ei tiloihin liittyvästä tunnepuolesta, ja nyt pahoittelin sitä, etten huomannut sitä sanoa.

Kun yksi oli saanut asiansa sanotuksi, keskustelu virisi ja käsitte- li parissa puheenvuorossa itse teemaa, mutta – kuten aina käy, koska puheenjohtaja on ilmoittanut, että ”keskustelu on vapaa” – neljännes- tunnissa oltiin jo monien mieliiheessä, maailman ”irrationaalisessa ulottuvuudessa”, mistä oli vain kukonaskel pikku väittelyyn Jumalan olemassa olostä – sillä olihan toki aina joku ”vapaa-ajattelijä” paikalla. Tämä teema tiesikin sitten jo punakaksi käyneitten väittelijöiden rauhoittamista puheenjohtajan toteamuksella, että ”kokoukseen varattu aika on päättynyt ja vahtimestareiden on päästävä kotiin” – mikä merkitsi tilaisuuden eettisesti kaunistä loppua.

Keskustelu tietysti jatkui sekä syvällisenä että korkealentoisena ”Viin piirissä”, mutta sisältöä en muista – muistaneeko kukaan. Yleisesti voin todeta, että siellä ”lenteli miehen aatos eikä kukaan tainnut viskoa verkkoja sen tielle”.

4.

Vuosituhanne vaihteessa vilkastui kansainvälinen keskustelu kvantti- fysiikan mahdollisuuksista kuvata ja selittää tietoisuutta. Jo Laurikainen oli ollut vuosikymmen aikaisemmin kirjeenvaihdossa tästä aiheesta sen varhaisen tutkijan, kvanttifysiikka Henry Stappin kanssa. Ymmärsin

Kalervon puheista asian niin, ettei tällä tutkimuksen alueella oikein päästy fysiikan pohjalta etenemään.

Kalervo Laurikainen itse joutui vahvan torjunnan kohteeksi fysiikan valtavirtauksen – fysikalismiin vannoutuneesti kiinnittyneiden – taholta, kun hän koetti tuoda esiin ”todellisuuden irrationaalisen ulottuvuuden” ja tohti kajota tieteen pohjalta uskon kysymyksiin. Ystävälleni Kalervolle tämä näytti olevan peräti tuskallista. Lienen häntä muistelleeni, kun parikymmentä vuotta myöhemmin mieleeni pulpahti runo:

VATIKAANI

Jos hiukan uutta aattelee,
sua pannatoimin saattelee
jo Tieteen Vatikaani.
”Vain atomien liikuntaa
ja tyhjyydessä kiikuntaa”,
näin lausuu Pyhä Klaani.

Löysin Stanfordin filosofian ensyklopediasta Atmanspacherin katsauksen (vuodelta 2004) ”kvantti-tietoisuuden” tutkimukseen. Siinä hän antoi suuren arvon Ecclesin synapsiteorialle, mutta toivoi sen kehittämistä tarkemmaksi malliksi.

Sain aikaan varsin vakuuttavalta tuntuvan eksaktin ratkaisun ns. psykofyysiseen probleemaan – tutustuttuani J. C. Ecclesin aivotutkimuksiin ja hänen tajunnan filosofiaansa. Kaksi artikkeliani³⁵ tästä aiheesta tuli julkisuuteen läpäistyään ensin meidän päivinämme käytetyn tiukan inkvisitiokokeen, joka on nimetty ”vertaisarvioinniksi”.

Harmittelin sitä, että Eccles kirjoitti teoksessaan kovin vähän havaintojen ja mielteiden synnystä – vain muutaman sivun. Niissä oli kuitenkin ratkaisuun viitteitä, jotka kävivät yksiin oman hahmopsykologisen näkemykseni kanssa. Kehittelin matemaattista havaintoprosessin kuvaustani, joka julkaistiin vuonna 2011 kanadalaisessa psykologisessa lehdessä.

Puuhailuni pikku laskelmien parissa oli kummallisella tavalla laajentanut maailmankuvaani, jota olin rakentelemassa – ihan vakavasti otettavan – tapahtumisen diskreetin mallin avulla. Tunsin polullani nousseeni näkemään avaria maisemia, mutta kalliolla en sittenkään seisonut. Aina häämötti ajattelun sumun läpi epävarmuuden upottava suo.

³⁵ Rainio (2011).

5.

Sitten tutustuin ns. *informaatiofilosofiaan* – ensin internetin kautta, sitten Pentti Malaskan kanssa keskustellen. Sain häneltä matemaattisen kaavan, jolla pystyin laskemaan kvanttisuperpositiotilojen informaation määriä ja etenin hyvän matkaa tutkimuksissani informaation muutoksista systeemien prosesseissa – sekä ergodisissa (rakentavissa, järjestystä lisäävissä, luovissa) että entrooppisissa (hävittävässä, kaaosta tuottavissa). Aine ja energia ovat toisarvoisia, informaatio ohjaa niidenkin syntyä. Häkellyttävän selkeä uusi paradigma, viimeisestäkkin arkiajattelun ja klassisen fysiikan aine-käsitteen kahleesta irtautunut, kirkas olevaisen kuva otti minut kokonaan valtoihinsa.

Muistin tähtitiedettä harrastavana koulupoikana kokemani hetket yötaivasta katsellessa, kun mielikuvitus loihti ympärilleni ”lämpökuoleman”, missä mikään ei liiku, ei ääntele, kalliot ovat murentuneet jauhoksi ja jauho sumuksi ja sumukin on jääkylmää hyhmää eikä sitäkään; vain autiota tyhjiyyttä, ei ajatusta, ei säveltä.

Hyytävä lämpökuoleman ajatus oli sitten jossakin mielen syvyyksissä seurannut minua oikeastaan koko elämäni ajan, joten oli helpottava elämys saada lukea jotakin aivan muuta näinä uuden vuosituhannen hetkinä informaatiofilosofiasta, erityisesti Robert Doylen innokkaista kirjoituksista.

Doylea siteeraten voin nyt sanoa, että informaatiofilosofia on parin vuosikymmenen olemassaolonsa aikana sinetöinyt sen valtavan muutoksen, joka kvanttimekaniikan vaikutuksesta oikaisi käsityksiä mm. universumin kohtalosta. Lordi Kelvin oli vuonna 1852 esittänyt, että termodynamiikan toisesta laista seurasi välttämättömästi entropian (epäjärjestyksen) jatkuva lisääntyminen kosmoksessa eli – kuten nyt sanoisimme – informaatio kaikkeudessamme ei voinut pysyä konstantina vaan oli tuhoutumassa vähitellen. Kelvinin mukaan universumimme – siis koko kaikkeuden, ei yksin maapallomme – väistämättömänä kohtalona oli ”lämpökuolema”, entropian maksimitila, josta kaikki informaatio on poissa. – (Arvon lordilta olisi voinut kysyä: Jos alussa kaikki informaatio oli ”Jumalan tykönä”, niin Belsebubiko sitten otti vallan, koska se vähenee maailman ikääntyessä...)

Koska entropia lisääntyi ja siis informaatio väheni, johtopäätös myös kaikkeuden alkutilasta oli selvä: siinä entropian täytyi olla 0 ja informaation maksimissaan, josta se sitten oli ollut vähenemässä koko maailmankaikkeuden iän ajan. Mistä tuo informaatio tuli? Oliko edes teologeilla siihen vastausta? Doyle kirjoittaa: ”Sen suljetun maailmankaikkeuden sijasta, jossa kaikki vääntäytyy deterministisesti alaspäin

korkean informaation alkutilasta, me toteamme, että kaikkeus on avoin ja informaatio lisääntyy siinä indeterministisesti.” Edelleen: ”Informaatiofilosofia selittää, kuinka luonto ja ihmiskunta luovat uutta informaatiota jatkuvasti. Olemme maailmankaikkeutemme oheisluoja.”

Nojaten kvanttifysiikan löydöksiin Doyle kertoo, mitä David Layzer totesi v. 1975: ”Huolimatta termodynamiikan toisesta laista pysyviä ja säännönmukaisia informaatorakenteita kehittyi alkukaaoksesta. Ensiksi kvanttiprosessit muovasivat mikroskooppista hiukkasmateriaa – kvarkkeja, baryoneja, nukleoneja ja elektroneja. Vähitellen näistä tuli atomeja. Myöhemmin – gravitaation vaikutuksesta – muodostuivat galaksit, tähdet ja planeetat.”

Doyle kirjoittaa: ”Jokainen uusi informaatorakenne vähentää paikallisesti entropiaa.” – Tämän katsomuksen mukaan universumissamme tapahtuu siis *sekä* niitä prosesseja, joissa entropia lisääntyy, että toisia, joissa se vähenee ja sen sijaan informaatio lisääntyy.

Edelleen Doyle esittää: ”Kosmologian löydökset ja filosofiset johtopäätökset niistä vaihtelevat näköjään muutaman vuoden jaksoissa. Silloin, kun on vallalla tulkinnassamme se käsitys, että maailmankaikkeus on laajenemassa, on lupa ajatella, että ergodiset prosessit lisäävät informaatiota nopeammin kuin entropia kasvaa. Tästä (hyvin perustellusta) uskomuksesta informaatiofilosofia pitää kiinni ja päätyy huomattavasti lohdullisempaan kuvaukseen maailmankaikkeudesta kuin klassisen fysiikan ajan deterministit – jopa näkee siinä ihmiselle tällä hetkellä käsittämättömän korkeitten arvojen toteutumista, Teilhard de Jardinin hengessä.” – Doyle kuvaa meneillään olevaa maailmankatsomuksen muutosta näin: ”1800-luvun näkemys maailmankaikkeuden loppuun sijoittuvasta lämpökuolemasta johti ilmeisen pessimistiseen maailmankatsomukseen. Informaatiofilosofia tarjoaa paljon optimistisemmän näköalan... Meidän ’ergodiset’ informaatiota luovat prosessimme ovat lähde sille kaikelle, jolla on arvoa maailmankaikkeudessa.”

6.

Bohmin, Pyllkkäsen ja Doylen kirjoituksiin tutustuessani minussa eli vahvana kokemus suuresta mullistuksesta maailmankäsityksessäni, paradigman muutoksesta. Kiirehdin kirjoittamaan siitä parikin artikkelia – yhden, ”Aine ja tajunta”, Futura-lehteen vuonna 2007 ja toisen, ”Uuden todellisuuskäsityksen synnystä”, Kanavaan vuonna 2008. Niiden sisältönä oli esitellä tuo uusi ontologinen suuntaus, *informaatiofilosofia*.

Voitiin siis puhua suoranaisestä tieteen paradigman muutoksesta. Eräät uuden fysiikan kärkinimet Doylen ohessa esittivät, ettei ainetta

eikä energiaa olisi enää syytä pitää sellaisina peruskäsitteinä, joihin todellisuuden kuvaus olisi aina palautettava. Informaatiofilosofia katsoo, että perustavaa laatua, fundamentaalista, olevaisessa ovat *informaatio-kentät, jotka ohjaavat kvanttimaailman tapahtumista*. Sekä aineen että tajunnan ilmiöt ovat johdettavissa näistä kentistä.

Keskustelin informaatiofilosofiasta paljon Pentti Malaskan kanssa ennen hänen kuolemaansa vuonna 2012. Monet antoisat keskustelumme jäivät kesken. Pentin poismeno jätti minut ikään kuin henkisesti orvoksi.

Luonnonfilosofian Seurasta tapasin kuitenkin muita ontologiaan syvällisesti paneutuneita ajattelijoita, kuten Paul Talvio, Tuomo Suntola – joka oli rakentanut uuden, nerokkaan ”Dynaamisen Universumin” mallinsa – sekä Jyrki Tyrkkö ja ennen kaikkea Heikki Mäntylä, jonka näkemykset sopivat hämmästyttävästi yhteen omieni kanssa. Olimme vuosikaudet sähköpostiyhteydessä – sitten, kun sairauteni ja kaikkinaiset vaivat estivät osallistumiseni seuran kokouksiin.

Lauri Rauhalan tapasin edelleen – kuten olen kertonut – muutaman viikon välein ja keskustelin hänen kanssaan jatkuvasti fenomenologian ja ontologian kysymyksistä aina Laurin 100-vuotispäivään asti. – Lauri eli vielä kaksi vuotta, kunnes hänen kuolemansa katkaisi meidän keskustelumme – armotta, aivan kesken.

7.

Me sivuutamme helposti – aikamme valtaisan viestitulvan keskellä – informaatiofilosofian pitäen sitä vain yhtenä uutena suuntauksena lukemattomien ismien ja ”aspektien” joukossa: Big Bang, tähtien synty miljardien vuosien saatossa, evoluutio, DNA... Me olemme kuolevaisia nyt ja tässä. Mitä meille, hetken nautinnon hakijoille, kuuluu se, mitä tapahtuu galakseille ja galaksiryhmille joskus tuhansien biljoonien vuosien kuluttua?

”Ergodinen prosessi” – mitä se on? Jälleenkö uusi ”tieteen työkalu”, pelkkä ”maailmankatsomuksellinen aspekti”? – Ei.

Kun istutat kukan portin pieleen, kun suojelet taimen pakkaselta, ikuisuus liikahtaa: tekosi on osa ”ergodista prosessia” – peräti vähäinen osa, mutta kuitenkin...

Kun tutkit sairaan ja lääkitset hänet, olet osa ergodista maailmanprosessia ja teostasi rönnyää uusia prosesseja.

Kun sanot ystävällisen sanan naapurillesi, se on ergodinen, rakentava teko.

Kun onnistut, hajottamisen sijasta, yhdistämään ihmisiä konstruk-

tiiviseen yhteistyöhön, se on jo yrityksenä osa, pieni osa, ergodista prosessia. Jos onnistut tässä globaalisti, maailmanskaalassa, se on vähän suurempi osa.

Suuruus ei ratkaise vaan suunta.

Jos muistat lähimmäistäsi vaikkapa vain lämpimin ajatuksin, elämäsi ei ole tyhjää; se on osa rakentavaa maailmanprosessia.

Jos sinulla on taiteen tekemisen lahja ja maalaat taulun, jossa vanhus taluttaa pikkuista pojanpoikaansa rantapolulla ihmeellisessä valohämyssä, olet itse kulkenut luomisen polkua Luojaasi kanssa.

Ergodisessa maailmanprosessissa mukana, vaikkakin vähäisenä, mutta kuitenkin ”oheisluojana”, elämäsi ei ole tyhjyyttä.

Ihmiselämän tarkoitus on miljardien galaksien alle miltei musertuvassa tietoisuudessaan kuitenkin toteuttaa omalta, vaikkakin pieneltä osaltaan, ne ”ergodisen prosessin” mahdollisuudet, jotka elämäntilanteet hänelle avaavat. Se on hänen toivonsa ja ilonsa, ehkä vähäinen, mutta ei koskaan merkityksetön.

Eihän se lautta kiivaasti kulje

Kun olin pitänyt majaa Helander-kodissa 12 vuotta ja olin 93 vuoden ikäinen, minun oli myönnettävä itselleni, että aloin vanhentua. Tein mittauksia: Kerroskäytävä oli 80 metrin mittainen. Tapanani oli joka päivä – satoi tai paistoi – kävellä se 4 kertaa edestakaisin. Taloon tultuani yksi kierros vei aikaa 2 min. Kävelin siis 4.8 km:n tuntivauhtia. Ei niinkään huonosti, sillä vertailukohteenani oli laulun lautta: ”Eihän se lautta kiivaasti kulje, vaan se hiljallensa junni. / Puolen virstan matkalla viipyy varttia vaille tunnin”. Tarkoitettiin ilmeisesti Venäjän virstaa, joka on 1.8 km. Näin ollen lautta kulki 1.2 km/t. Junnin siis silloin 4 kertaa nopeammin kuin lautta. Sen sijaan nyt minulta meni kierrokseen aikaa 4 min. ja siis kävelynopeuteni oli 2.4 km/t. Mutta ilokseni laskelmani osoitti, että se oli vielä kaksinkertainen lautan nopeus. Jaksoin vieläkin junnia kohtalaista vauhtia.

Mutta toisin oli, kun mittasin joka-aamuista köppelehtimistäni sängystä kylpyhuoneeseen. Matka on 3 metriä. Alussa tein sen 4 reippaalla askeleella – olinhan silloin vasta 80-vuotias. Nyt minulta meni tähän hiljaiseen hiippailuun – olen mitannut – 18 varovaista jalansiiroa, joita hyvällä tahdolla voi nimittää askeliksi. Köpsöttelyni tapahtui siis puoli (Englannin) jalkaa kerrallaan – mutta kahdella jalalla kylläkin.

Päivät päästään arkisin Helander-kodin rutiinit olivat muuttumatomat. Kello 8.15 aamiainen: leipä, juuston siivu, makkaran siivu, kaurapuuroa, lasi kevytmaitoa ja mustikkakeittoa. Hiukan aamutorkkua, mutta pian, klo 11.15, jälleen syömistä, lounas. Heti, kun kaalilaatikon lemu leijuu käytävään ja ruokasalin ovi reväytetään auki, alkaa rollaattorien lykkijäin jono vaeltaa siitä sisään – kumaraistena, hitaasti ja hartaasti kuin Volgan lautturit. – Iltapäivätorkkua, kahvia ja pullaa kello 14, lyhyt päiväuni, sitten hiukan syömistä – kuinkas muuten – eli päivällinen tai illallinen kello 16. Kello 17 toivotettiin hississä kerroksiin mentäessä hyvää yötä.

Saattoi kuitenkin sattua, että päiväunien sijasta kahvin jälkeen ala-

halliin jäi pieni joukko keskustelemaan syntyjä syviä. Mukana oli aina-kin Veikko Kirves, diplomi-insinööri, joka teekkariajoiltaan tunsi kaikki vuoteen 1950 mennessä tehdyt iskelmät ja soitteli niitä pianollaan lou-naan jälkeen muutaman hengen yleisölle. Veikko asui vaimonsa Maijan kanssa talon ainoassa kaksiossa ja joskus Maija oli juttelussa mukana. Joukossa oli myöskin Erkki Peltonen, harras uskovainen, mutta ei kui-tenkaan toisten käännättäjä. Minulle hän kerran uskoutui ja kertoi ”us-koon tulemisensa” vaiheet, senkin, miten Jumala itse mahtavalla äänellä oli kehottanut häntä kääntymykseen ja hän oli kuin hypnotisoituna os-tanut Raamatun ja lukenut sen moneen kertaan. Erkki oli selvästi varsin älykäs ja tiesi, että hänen kokemuksiinsa pidettäisiin hallusinaatioina, eikä siksi yleensä kertonut niistä. – Mukana oli myös muuan Tapani, joka oli aivoinfarktissa menettänyt puhekykynsä, mutta nyt pystyi jo kerta kerralta puhumaan yhä pitempiä lauseita, kuten: ”Pitää paikkaan-”, ja hyväksyi innokkaasti toisten mielipiteet. Älykkyys ei häneltä ollut kadoksissa, ainoastaan puheen motoriikka kärsinyt.

Nimitin tämän joukon sen johtavan persoonan mukaan ”kirveskan-saksi”. Osoittautui, että se oli kiittollista kuulijakuntaa filosofiallekin, jota koetin pukea selkokieliseen muotoon.

Muuten en paljoakaan tuntenut asukkaita, joista jokaisella olisi ollut kiintoisa, jopa värikäskin, elämäntarina kerrottavana – en sen jälkeen, kun olin kerran pelastanut erään asukkaamme, naishenkilön, kaatu-masta jäisellä, liukkaalla kadulla. Olin ottanut hänet käsikynkkääni ja saattanut turvaan. Tämän hän tulkitsi rakastumiseksi ja alkoi lähetellä kirjeluukusta lappusia, lopulta suklaatakin. – Tulin ehkä liiankin varo-vaiseksi. Koetin olla jokaiselle kohtelias, mutta ei sen enempää.

En minä yksinäiseksi itseäni tuntenut. Poikani kävivät minua usein tapaamassa, Vesa Kuopiossa asuvana järjestäen matkansa Helsinkiin niin, että saatoimme viettää tuntikausia tarinoiden – aina tuhdilla sa-von kielellä, tottakai. Antti asui Espoossa ja vähitellen tuli tavaksi, että hän kantoi kuin Puna-Hilkka korillisen syötävää sunnuntai-iltaisin, jolloin talo ei tarjonnut illallista. Usein filosofoitiin pitkään.

Erinomaisen kuulijan sain Antin vanhimmasta pojasta, Tuomosta, joka opiskeli ensin Taidekorkeakoulussa ja sitten Aalto-yliopistossa va-lokuvaustaidetta – sekä tekniikkaa että filosofiaa – eikä vain opiskellut, vaan kehitteli jo varhain varsin syvällisiä ajatuksia ja omia teorioita. Varhaisista töistään hän sai nuorten kuvaamataiteilijoiden dukaatti-palkinnon vuonna 2015 – ja nimensä siten jatkoksi samalle listalle, jolla jo olivat Albert Edelfelt, Helene Schjerfbeck, Fanny Churberg ja monet muut kuuluisuudet.

Serkkuani, röntgenlääkäri Jorma Rainiota, olin tavannut muutaman kerran Munkkiniemessä asuessamme, mutta en sen jälkeen moneen kymmeneen vuoteen. Joskus vuoden 2010 tienoilla otimme tavaksemme juoda kahvia istuen tavallisesti Helander-kodin kolmannen kerroksen aulassa tiistaisin kello 14 ja sitä jatkui monia vuosia, Jorman kuolemaan asti (v. 2017). Ensimmäisellä kerralla hän otti esiin kalenterinsa ja etsi siitä kahdentoista numeroidun vitsin listan, joista joka kerta esitti yhden. Mutta eihän lista riittänyt kuin kolmeksi kuukaudeksi; sitten piti ruveta improvisoimaan – ja sitä kyllä Jorma osasi enkä minäkään – ylytettynä – serkustani paljon jälkeen jäänyt.

Tulkittu maailma – ja tulkitsematon

Me emme ollenkaan tiedä, mitä luonto on, emme milloinkaan saa sitä tietää. Kaikki on taidetta, se on: ihmisen lävitse kulkenutta luontoa.

– EGON FRIEDEL

1.

Jos Sokrates liikkuisi kadulla tutussa puuhassaan, TV-haastattelijana, saisimme arvattavasti kuulla seuraavanlaisen dialogin:

S: ”Hyvä herra, onko Teillä hiukan aikaa? Voisitteko kertoa minulle, mitä on olemassa? – H: ”Mitäkö olemassa? No, kaikki mitä näkyy, muutama kivitalo, pari lehmusta, asfalttikatu, pari ihmistä.” S: ”Vain sitäkö, mikä näkyy?” – H: ”Tietysti myös tämä liikenteen meteli. Taikka ei oikeastaan. Eikös se ole vain ilman liikettä. Ilma kyllä on olemassa, ne ilmamolekyylit tai mitä ne on... Emmä tiedä, mulla on kiire.” (Poistuu)

S: ”Hyvä rouva, voitteko sanoa, mitä on olemassa?” R: ”Hyvänen aika, kuka sitä tietoa tarvitsee! No, on ainakin maitoa ja juustoa ja perunoita!” (Nauraa ja näyttää kantopussiaan.) ”Mutta jos vakavasti puhutaan, niin eikös ne sano, Valtaoja ja muut viisaat, että kaikki on atomeja.” S: ”Mitä ne atomit ovat?” R: ”Eiks toimittaja ole kuullu atomeista, voi hyvä mies! No, ne ovat hyvin pikkuisia, pieniä palloja, tai oikeesti elektroneja tai semmosia myoneja, ninku hiukkasia, ja niitä on kaikissa esineissä. Ja mitä niitä nykyisin on – kvarkkeja kai.” S: ”Oletteko nähnyt niitä?” R: ”En minä, mutta kyllä kai minä kuvia olen nähnyt. Niissä ne on kaunisvärisiä palloja. Tai en minä tiedä. Voihan ne olla väärennöksiä.” S: ”Onkos ajatuksia olemassa?” R: ”Emmä tiedä... Onks tää jokin pelleohjelma? Nyt minä menen...” (Menee.)

2.

Niihin aikoihin, jolloin mielikuviini ilmaantui Sokrates TV-haastattelijana, Luonnonfilosofian Seurassa keskusteltiin paljon, miltei jokaisessa esitelmätilaisuudessa epistemologiasta, tietoteoriasta – ja varsin kiivaasti. Se oli perinne jo Laurikaisen ajoilta, sillä hän oli – Eino Kailan oppilaana – tullut tuntemaan hyvin hahmopsykologian, Platonin ideaopin ja Kantin filosofian, jonka mukaan emme voi tietää asioista sinänsä (*das Ding an sich*). Wolfgang Paulin oppilaana hän puhui myös joka käänteessä ”todellisuuden irrationaalisesta ulottuvuudesta”, josta meillä ei ole tietoa.

Keskustelu LFS:ssa oli monipuolista. Oli niitä fysiikan arkisia puurtajia, jotka vähät välittivät filosofiasta ja joilla oli sama käsitys todellisuudesta kuin edellä ensimmäisellä haastattelulla herralla: maailma on sitä mitä se on, ja me havaitsevamme sen sellaisena kuin se on. Filosofisessa puheessa sitä sanotaan *naiiviksi realismiksi*. Rouvan haastattelussa sen sijaan näyttäytyy jo tieteen vaikutus: se edustaa luonnontieteellistä valtasuuntausta, *materialismia* eli *fysikalismia*.

Luonnonfilosofian Seurassa osoittautui olevan muutamia naiiveja realisteja, mutta hiukan enemmän fysikalisteja ja heissä moderneja *emergentin materialismin* kannattajia, jotka pääsevät kaikista älyllisistä vaikeuksista toistamalla fraasia, että tajunta on aivojen emergentti ominaisuus, niin kuin rautakangen lujuus on sen molekyylien emergentti ominaisuus, jota sen molekyyileillä ei ole, mutta on niiden rautakanki-kokonaisuudella. – Niitä, jotka olisivat kannattaneet *eliminoivaa materialismia*, jonka mukaan – kuten Patricia Churchland esittää – tajuntaa ei ollenkaan ole vaan se on pelkkä primitiivinen harha, ei kuitenkaan noussut esiin – pelkäsivät kai joutuvansa Lauri Rauhalan hampaisiin. Ei ollut myöskään niitä, jotka olisivat maailmankatsomuksessaan edustaneet puhdasta *idealismia*, jonka mukaan kaikki on henkeä. Sen sijaan jotkut kannattivat *parallelismia*, jossa tajunnan ilmiöt ja aivojen toiminta nähdään rinnakkaisina ilmiöinä. Joskus tämä tuotiin esiin *epifenomenalismina*, jossa nimenomaan ”todellinen tapahtuminen” katsotaan aivotoiminnoiksi ja tajunnalliset elämykset niiden ”varjoilmiöiksi”.

Muutamat joukosta asettuivat yksinkertaisesti *dualismin* kannalle katsoen, että tajunta eli tietoisuus ja aineelliset ilmiöt ovat kaksi eri maailmaa, joita on kuvattavakin eri käsittein. Mutta se, miten ne vaikuttavat toisiinsa, ”jää nähtäväksi”, kuten Rafael Paasiolla oli aikoinaan tapana sanoa. – Eräät olivat Ecclesistä kuultuaan omaksuneet hänen *dualistisen interaktionisminsa*, jonka minäkin olin taipuvainen omaksumaan.

Joissakin puheissa tuli esiin – ilmeisesti Laurikaisen uskonnollisena

perintönä – *panteismi*. Se oli joillakuilla muotoutunut *panpsykismiksi*, eräänlaiseksi kaiken läpäiseväksi Jumalan sielun olettamukseksi.

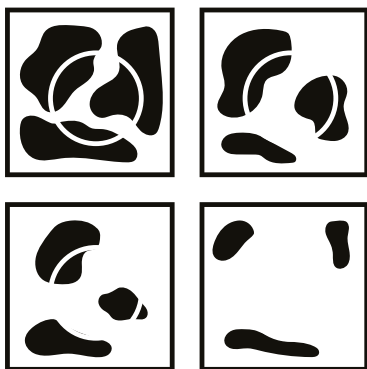
Varsin usein metafysiikka sekaantui uskontoon. Arvattavasti enemistö seurassa oli *ateisteja*, varsinkin fyysikot, joista joku saattoi suu virneessä puuttua puheisiin Jumalan olemassaolosta todeten, ”ettei ole vielä moinen ukko vastaan tullut”. Tähän saatettiin vastata, ”etteivät he näe metsää puilta”. Oli nimittäin fyysikoissakin joitakin Laurikaisen ystäviä, varsin hartaita kristittyjä – kuten professori Kaarle Kurki-Suonio ja lehtori Agnes Airola. – Helpointa oli julistautua *agnostikoksi* – emme tiedä, emme voi tietää. Taisin minäkin jotakin sen suuntaista höräyttää väliin – ”on turha pohtia uskoa: jos Jumala on, Hän on, ja jos ei ole, Häntä ei ole, kokonaan riippumatta siitä, uskonko minä hänen olevan vai en”. En osannut nimetä, mitä ismiä edustin – ja myöhemmin totesin olevani todennäköisesti väärässä.

Keskusteltiin kaikessa sovussa. Ehkä joskus kiihkeästikin, mutta – kaikessa sovussa... Poikkeuksen tästä teki vain Pertti ”Lande” Lindfors, jolla oli tapana haukkua pataluhaksi kaikki filosofit G. H. von Wrightiä ja Jaakko Hintikkaa lukuun ottamatta. Muut filosofit olivat mitättömiä ”humanisteja” tai muuten löyhäpäitä, pahimmissa tapauksessa ”wileniuslaisia” tai peräti ”betonityhmiä”. – Minulle ”Lande” antoi arvoa jostakin käsittämättömästä syystä. Ehkä hän erehtyi luulemaan minua matemaatikoksi.

3.

Oman käsitykseni mukaan vain *fenomenologia* todellisuuden kuvauksessa tuli kysymykseen. Tämä näkemykseni perustui hahmopsykologiaan, joka oli jo varhain opiskelijavuosinani juurtunut syvästi mieleeni suoranaisena ”ahaa-elämyksenä”. Hahmopsykologia oli noina varhaisina vuosinani tulvinut monista lähteistä vavahduttavina elämyksinä: Lehtovaaran luennoista Jyväskylän kesäyliopistossa ja von Fieandtin havaintopsykologian luennoista – niin kuivia, hitaita ja pitkäveteisiä kuin von Fieandtin luennot esitystavaltaan olivat olleetkin, mutta aina sisällöltään täysipainoisia ja maailmaa avaavia. Silmäni olivat oppineet näkemään ja korvani kuulemaan maailman aivan uudella tavalla. Varhaisesta Picasson kubismista ja sitten ekspressionistien töistä havahduin ymmärtämään, että koko maailma on minulle valtava hahmo ja että todellisuus on sitä, miksi sen hahmotan – jokaiselle yksilölle sitä, miten hän sen hahmottaa ja miten tuon hahmon jäsentää omassa mielessään.

Se, että meidän tajuntamme määrää sen, mitä me havaitsemme, eikä suinkaan aineellinen esine, puhtaasti fysikaalinen aines, tulee kirkkaasti

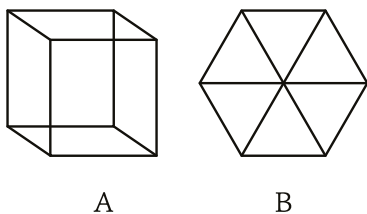

Kuva 3.

vaa on todeta myös, ettei tässä mitään ympyröitä fysikaalisessa mielessä ole ollenkaan, nehän ovat vain osa valkoista taustaa. Emergentin materialismin tunnustaja kaiketi väittäisi nyt, että ympyrä on musteläiskien atomien emergentti ominaisuus. Mutta eihän ympyrässä ole ollenkaan läiskiä kuuluvia atomeja! Ja mikä emergenssi selittää sen, että ympyrä kulkee ympyränä toisinaan läiskien välissä, mutta toisinaan siellä, missä tällaista väliä ei ole.

Entä jos materialisti etsii aivoista tuota piiloleikkiä harrastavaa ympyrää? Mutta se on turha vaiva, sillä jokainenhan näkee, että ympyrä on paperilla eikä aivoissa. Mutta kertoohan koehenkilö näkevänsä ympyrän. Mutta hänhän kertoo näkevänsä sen paperilla – eikä aivoissa, herra nähköön! Jne.

Se, että voin hahmottaa näkemääni tai kuulemaani usealla tavalla, osoittaa, *ettei* fysikaalinen esiintymä määrää, mitä havaitsemme. Se antaa – aistiemme kautta – vain ainesta havaita jotakin.

Kuva 4.

näkyviin esimerkiksi oheisessa kuvassa.

Vasemmassa yläkuvassa hahmotan varmasti ympyrän enkä kiinnitä juuri mitään huomiota mustiin läiskiin, jotka kuuluvat epämääräiseen, jäsentymättömään taustaan. Ylärivissä oikealla näen varmaankin myös tuon ympyrän, niin kuin myös alarivissä vasemmalla – ehkä en kovin selvänä, mutta kumminkin. Huvittavaa, että edelliset nähtyäni en voi kieltää, etteikö ympyrä olisi myös kätkeytynä alarivissä oikealla. – Ja yhtä huvittavaa on todeta myös, ettei tässä mitään ympyröitä fysikaalisessa mielessä ole ollenkaan, nehän ovat vain osa valkoista taustaa. Emergentin materialismin tunnustaja kaiketi väittäisi nyt, että ympyrä on musteläiskien atomien emergentti ominaisuus. Mutta eihän ympyrässä ole ollenkaan läiskiä kuuluvia atomeja! Ja mikä emergenssi selittää sen, että ympyrä kulkee ympyränä toisinaan läiskien välissä, mutta toisinaan siellä, missä tällaista väliä ei ole.

Tässä kuvassa näet A-kuvion läpinäkyvän kuution kuvana, mutta entäs kuva B? Eikö se ole ensi näkemältä sateenvarjo ylhäältä nähtynä? – Fysikaalisina esiintyminä, paperille piirrettyinä viivoinahan ne ovat kaksikulotteisia, mutta minä näen selvästi A:ssa kolmiulotteisen esiintymän – ja B:ssä ilmeisesti kaksikulotteisen. Ja kas

kummaa: voin nähdä B:n myös kolmiulotteisena, kuutiona, kuten A:nkin – tosin vain, jos tiedän sellaista etsiä. Fyysinen esiintymä, viivojen

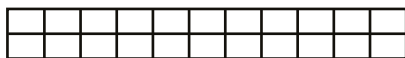
rykelmä, ei ole muuttunut, mutta minun maailmassani on selvästi siihen projikoimani kolmiulotteinen esine.

Monikin muistaa, miten ”ennen vanhaan” lapsia huvitettiin ns. piilokuvilla. Sellaisessa saattoi olla lehtevä puu siten piirrettynä, että pikkuoksisista ja lehdistä saattoi selvästi hahmottaa milloin jäniksen, milloin variksen, milloin viulun ja milloin kiulun. Ilokseni tapaan silloin tällöin ihmisen, joka metsässä kävellessä ja männyn kiemuroita katsellessaan voi osoittaa säilyttäneensä tämän viehättävän kyvyn hahmottaa luonto piilokuviksi.

Muistan hyvin, miten Karl-Heinz Stockhausenin ”oheisvaimo” Mary Bauermeister, kuvanveistäjä, Niemelässä vieraillessaan kertoi näkevänsä navetan pärekaton kaikki päreet yhtä aikaa kaikkine yksittäispiirteineen. En ollut uskoa moista jäsentämisen tarkkuutta mahdolliseksi, mutta hänpä teki kerrassaan taikatempun: keräsi hetkessä kimpun neliapiloita pihanurmikolta. Hän sanoi näkevänsä ne vaivatta niin kuin kuka tahansa näkee tavalliset apilan kukat. – Hämmästykseni Vesa-poikani osoitti kykenevänsä samaan.

Olen valmis väittämään, että itse asiassa me jokainen elämme satumaisen rikkaassa ”piilokuvien” maailmassa, mutta arkisuus ja ”käytännöllisyys” vähitellen ovat saattaneet rapauttaa virkeän mielikuvituksemme. Linaan tähän asiasta esimerkin varhaisesta kirjastani ”Vastaa

minulle, maailma!³⁶”

Kuva 5.

Oheinen kuva on yksinkertainen ja ”tylsä”: Siinä on kolme pitkää vaakasuoraa viivaa ja 12 pystysuoraa – siinä kaikki... – Mutta

jospa mielikuvituksen ohjaamana poistan siitä pieniä pätkiä, niin että jäljelle jää kirjaimia! Siinähan on selvästi – piilokuvana – kirjoitettuna ELLI ELEHTII.

Matkustaessani kerran psykologikongressiin USA:han kerroin tämän vieressäni lentokoneessa istuvalle hollantilaiselle professori Edwin Roskamille ja pahoittelin sitä, että piiloteksti oli suomenkielistä. Hetken kuviota tutkittuaan hän ilmoitti, että siitä on luettavissa I TELL THE LIE. – Toden totta! – Myöhemmin huomasin myös naurutekstin: HIHIHIHI. En saanut unta, ennen kuin pystyin lukemaan myös salatekstin LILLI LEHTII, mutta nukahdin pääsemättä selville siitä, mitä ”Lilli lehtii” tarkoittaa.

³⁶ ”Vastaa minulle, maailma!”. Psykologin näkökulma todellisuuteen. Yliopistopaino, 1993.

Monilla on se ennakkokäsitys, että hahmottaminen on vain jotakin psykologien laboratorioissaan rakentelemaa temppuailua, jolla ei ole osaa eikä arpaa ”oikeassa elämässä”. Minulle selvisi jo varhain, ettei näin ole. Päinvastoin, juuri eläminen arkisessa ympäristössämme vaatii joka käänteessä hahmottamista ja hahmojen merkityksen tajua – muuten olisimme alituisessa vaarassa pökätä päämme mäntyyn. Mutta kun me tavallisessa hahmotuksessamme käytämme kokemuksistamme ja toisilta saamiamme malleja ja sovellamme jatkuvasti niitä, yksiä ja samoja, vankasti oppimiamme, kaikki tuntuu itsestään selvältä emmekä huomaakaan vaihtoehtoja – maailmassa tuntuu jatkuvasti vain toistuvan yhtä ja samaa. Siitä on muodostunut paikka, jossa ”runot ja laulut eivät tavoita meitä”.

4.

Me hahmotamme havaitsemamme ja voimme jäsentää sen osiksi, jotka saavat merkityksensä kokonaisuuteen kuulumisesta, siinä se, meidän suhteemme maailmaan – ”todellisuuteen”!

Ja tuon edellä mainitsemani ”toisin hahmottamisen” mahdollisuus osoittaa niin kirkkaasti sen perusasian, että *mitä me koemme todellisuudeksi, on meidän TULKINTAAMME ...* – niin, mistä? Tulkintaamme *jostakin*. – Immanuel Kantin ajattelun maailmaamme mullistava löydös oli se oivallus, että tuo jokin, das Ding an sich, olio sinänsä, on käsityksemme ulottumattomissa; emme voi tietää siitä mitään.

Fenomenologisen katsomustavan mukaan se, mitä pidän todellisuutena, on minun tulkitsemani maailma ja se, mitä jossakin yhteisössä pidämme todellisuutena, on *intersubjektiivinen tulkittu maailmamme*. Se on tulkinta, kuvaus, jossa – tässä ja nyt – yhteisössämme olemme jotakuinkin samaa mieltä – kunhan ei olla pikkutarkkoja. Jää jäljelle paljon todellisuutta, yksilöitten tulkitsemaa maailmaa, josta ei olla yksimielisiä. Ketkäs enemmän riitelevät totuudesta kuin tiedemiehet – joista jokainen katsoo parhaiten tuntevansa ”objektiivisen totuuden”.

Meidän aikamme lohdullisin ja toivoa herättävä piirre on se, että yhä useammat alkavat ymmärtää fenomenologisen maailmankuvan – ja siihen sisältyvän suvaitsevuuden.

Edmund Husserl, fenomenologian ”isä”, kirjoittaa teoksessaan *Fenomenologian idea* (jonka luin suomennoksena vasta 1999): ”Tiedostus taitaakin olla vain inhimillisiin älyllisiin muotoihin sidottua *inhimillistä tietoa*, joka on kykenemätön kohtaamaan olioiden itsensä luontoa, olioita sinänsä.”

Tämä oli aina Lauri Rauhalan ja minun käymiemme keskustelujen

lähtökohhta, missä vain tapasimmekin – ”Mestaritallissa” meren äärellä, jossakin pikku kahvilassa tai ”Viinin piirissä”. Muuan Husserlin parhaista maksiimeista nousi aina ennen pitkää esiin: ”...väittäessäni kaiken olevan epäilyttävää, on epäilyksetöntä, että väitän näin... Aina kun on pieni epäily, on epäilyksettömän varmaa se, että minä epäilen.” – Fenomenologian ytimeen Husserl osui lausuessaan: ”Uskomme ymmärtävämme, kuinka kuva vastaa itse asiaa. Mutta voimme tietää, että se on kuva, vain siksi, että meille on ollut annettuna tapauksia, joissa meillä on ollut sekä itse asia että kuva vertailtavana.” – ”... transkendenssin tiedostaminen on ja pysyy käsittämättömänä.”

Ihailimme Husserlin kykyä parilla lauseella tyrmätä täysin fysikaalisten absoluuttinen usko ”objektiivisen todellisuuden” selville saamiseen.

Minua ilahdutti suuresti se, että Laurin poika Eero Rauhala kirjoitti vuonna 2014 Tieteessä tapahtuu -lehteen fyysikkona fyysikoille hyvin selväsanaisen artikkelin fenomenologiasta: *”Voisivatko fyysikotkin ymmärtää fenomenologiaa?”* Hän esitti siinä: ”Koko maailma (sisäinen ja ulkoinen) ymmärretään tajunnassa; muuta tietoa ei ole.” Edelleen hän jatkoi fenomenologisesta asenteesta: ”Miten maailma ilmenee, riippuu ihmisestä. Informaatio maailmasta käsitteellistyy, suodattuu, tulkkiutuu tajunnassa *merkityksiksi, ymmärrykseksi, tiedoksi*. Tämä on subjektiivista. – Yksilötasolla merkitykset konstituoituvat aikaisemman ymmärrysperustan, *horisontin*, avulla.”

Luettuani Werner Heisenbergin kirjan, jonka hän oli kirjoittanut jo vuonna 1958, (mutta joka oli suomeksi julkaistu suurena uutuutena ”Fysiikka ja filosofia” vasta vuonna 2000) huomasin, että tämän nerokkaan tutkijan jo puoli vuosisataa sitten esittämä ajatus täsmää hyvin fenomenologiaan ja tuo samalla esiin tieteen filosofian ytimen: ”Se, mitä havaitsemme, ei ole luontoa itseään vaan luontoa, jonka meille kysymysmenetelmämme avaa”, hän kirjoittaa.

5.

Sitten, kun en heikon näköni ja huonon kuuloni vuoksi enää voinut käydä Luonnonfilosofian Seuran esitemätilaisuuksissa, kutsuin hyvät ystäväni Heikki Mäntylän ja Tuomo Suntolan – joskus jonkun muunkin, Jyrki Tyrkön tai Paul Talvion tai Jussi Rastaan – kertomaan seuran kuulumiset. – Tuomo Suntola oli ja on nero! Hän sai Millenium-palkinnon, mutta ei varsinaisesta suurtyöstään ”dynaamisen universumin” teorian keksijänä ja kehittäjänä. – Heikki Mäntylä antoi minun

ajatuksilleni suurenmoista tukea ja minä puolestani koetin rohkaista häntä, kun hän kritikoi rohkeasti ja terävästi artikkeleissaan fysikalismia. Oli suuri järkytys, kun elokuussa 2019 ryhtyessäni kirjoittamaan Heikille sähköpostikirjettä löysinkin Heikin tyttären lähettämän kirjeen, jossa hän kertoi Heikin ja Aulikin kuolleen auto-onnettomuudessa.

Klaus Helkamaa, sosiaalipsykologian professoria ja ”manttelini perijää”, tapasin usein sen jälkeen, kun hänkin, oppilaani, oli siirtynyt eläkkeelle, ja vietimme hupihetkiä, kun hän kertoi, mitä kaikkea yliopistomaailmassa jälleen oli keksitty asioiden sotkemiseksi. Klaus tarjoutui sitten omasta aloitteestaan kääntämään possibilitianismia käsittelevän artikkelini englanniksi³⁷.

6.

Luulin päässeeni pitkälle maailmankuvani rakentamisessa löytäessäni sille fenomenologisen perustan, mutta perin sumuiselta ja hämärältä se tuntui yhä, kunnes elokuussa 2017 – ollessani 93-vuotias – se äkkiä kirkastui aivan sattumanvaraisen tapahtuman myötä.

TV oli jossakin pitkässä teema-kanavan sarjassaan esittänyt David Eaglemanin kertomana aivojen toimintaperiaatteita. Jotakin katseltavaa etsiessäni satuin näkemään osan viimeisestä esitelmästä. Siinä Eagleman toi elävästi esiin uuden filosofisen näkemyksen, jota hän nimitti possibilitianismiksi. Sana pisti kielen solmuun, joten käytin siitä myös suomalaista nimeä ”mahdollisuuksien filosofia”.

Kun tuohon mahdollisuuksien filosofiaan tutustuin Eaglemanin puheita ja artikkeleja lukemalla, se tuntui merkillisellä tavalla hälventävän niitä sumuverhoja, jotka pyrkivät aina vain kietomaan ajatusmaailmani. Tässä kirkastumisen kokemuksessani oli mukana vahva tunne, vaikkakaan ei minkään ”uskoon tulemisen” luonteinen vaan yksinkertaisesti olemassaolon yhä selkeämmän jäsentämisen tuoma mielen rauha. Lopultakin!

Possibilitianismi rakentuu Kantin transkendentiaalisen idealismin ja fenomenologisen ontologiakäsityksen pohjalle. Sen perusaksiooma voidaan esittää muodossa: *Kaikki mahdolliset asiointilat ovat olemassa – joko potentiaalisina tai realisoituneina tulkittuun maailmaan*. Vain loogisesti ristiriitainen on mahdotonta. Potentiaaliset asiointilat ovat transkendentiaalisia. Siis – kuten Kant sanoo – niistä sinänsä (an sich)

³⁷ Rainio (2018).

ei meillä ole tietoa.

Mahdollisuuden realisoituminen tulkittuun maailmaan tapahtuu ehdollisesti. Ihminen voi teoillaan (valinnoillaan) vaikuttaa realisoitumisen suotuisuuteen ja ohjata näin mahdollisuuksien realisoitumista tulkittuun maailmaan joko havaittuna materiaalisena maailmana tai mielikuvina tai ajatuksina. Tässä hän voi siis toimia eräänlaisena ”oheisluojana”.

Possibilianismin merkitys paljastuu, kun muistetaan, että sen perusaksioomalle vastakkainen kanta kuuluu edelleen nykyiseen tieteen paradigmaan ns. *0-hypoteesin* muodossa. Nykyisin tieteessä yhä vallitsevan nolla-hypoteesin mukaan mitään ei ole olemassa, ellei siitä ole *evidenssiä*, s.o. ellei sitä ole toteen näytetty (”tieteellisesti hyväksyttävällä tavalla”). Nolla-hypoteesin virheellisyys kävi minulle ilmiselväksi, kun mieleeni tuli tarkastella hiukan aurinkokunnan ontologiaa:

Maaliskuun 13. päivään v. 1781 asti tähtitiede ”tiesi”, että oli olemassa aurinko, kuu ja viisi kiertotähteä. Ne muodostivat aurinkokunnan. Muuta ei aurinkokunnassa ollut olemassa. Mainittuna päivänä William Herschel löysi evidenssin kuudennelle kiertotähdelle seuratessaan kaukoputkellaan yhtä tähteä, joka liikkui radallaan muiden kiertotähtien tapaan. Se sai nimen Uranus. Tuosta hetkestä lähtien on ollut olemassa 6 kiertotähteä, sitä ennen oli 5. Herschel oli siis luonut maailmaan yhden kiertotähden, jota ei 0-hypoteesin mukaan ollut olemassa!

Muuta ei aurinkokunnassa ollut olemassa – kunnes Herschel ilmoitti nähneensä kaukoputkellaan kahden kuun (Titaniaksi ja Oberoniksi nimettyjen) kiertävän Uranusta. Evidenssin mukaisesti oli siis olemassa aurinko, 3 kuuta ja 6 kiertotähteä! Siispä Herschel on katsottava merkittäväksi *luojaksi*.

Mutta ei tässä kaikki. V. 1821 havaittiin Uranuksen kiertoradassa häiriöitä ja v. 1893 J. C. Adams teki niistä laskelmia, joiden mukaan maailmassa *ikään kuin olisi* 7:s kiertotähti (mutta ei ollut, koska siitä ei ollut ”evidenssiä”). Samana vuonna J. G. Galle, aikamoinen luoja hänkin, näki kaukoputkellaan uuden kiertotähden (Neptunuksen) ja nyt sitten siitä olikin evidenssiä ja olemassa oli siis peräti 7 kiertotähteä.

Mutta on kyseenalaista, onko tähtitieteilijä C. Tombaugh luoja. Hän tutki systemaattisesti laajaa tähtivalokuvien kokoelmaa ja löysi 19.9.1915 otetut kuvat, joista 18.2.1930 havaitsi

8:n kiertotähden (Plutoksi nimetyn). Kuka oli nyt luojana? Hänkö, joka otti kuvan vaiko Tombaugh? – Edellinen teki tietämättään realisoitumisen suotuisaksi Plutolle, mutta Tombaugh havaitsi sen eli tulkitsi tuon kahden kuvan vertailussa siirtyneeksi havaitsemansa tähden kiertotähdeksi?

Edellä esitetyssä osoitan mielestäni päivänselvästi, että on virheellistä omistaa olemassaolo vain sellaiselle, josta on n.s. evidenssiä. Tultaessa vuoteen 1781 kaikki 8 kiertotähteä mukaan luettuna Pluto sekä kymmenet kuut ja lukuisat asteroidit *olivat toki olemassa*, vaikkakaan *eivät realisoituneina tulkituun maailmaan*. Tulkittuun maailmaan nähden ne – possibilianismin mukaisesti – olivat *mahdollisuuksina* olemassa. Siten olisi ennen vuotta 1781 ollut oikein sanoa: Realisoituneena – silmin havaittuina, tulkittuina – on olemassa aurinko, maa, kuu ja 5 kiertotähteä ja potentiaalisesti olemassa (mahdollisina) tietymätön määrä muita aurinkokuntaan luettavia taivaankappaleita.

Oikein suoritettu 0-hypoteesin mukainen evidenssin etsiminen paljastaa kylläkin siis sen, onko esiintymä *realisoitunut tulkittuun maailmaamme*, ei sitä, onko se olemassa.

7.

Minulle oli selvää, että siirtyminen mahdollisuusfilosofiaan merkitsee lopullista luopumista deterministisestä olettamuksesta, että tapahtumat seuraisivat toisiaan todennäköisyydellä 1 tai 0. Jokaisessa tilanteessa on *aitoja mahdollisuuksia*, ts. potentiaalisia vaihtoehtoisia seuraustapahtumia, joiden realisoitumisen todennäköisyys p on välillä $0 < p < 1$.

Mutta possibilianismi – niin kuin indeterminismi yleensäkin – saat-
taa johtaa siihen väärinkäsitykseen, että olisimme jotenkin ”sattuman-
varaisten” tapahtumien armoilla.

Ei. Mahdollisuuksien olemassaoloon, mahdollisuuksiin ”an sich”, ihminen ei voi kylläkään kajota, mutta hän voi vaikuttaa – tosin rajallisesti – niihin *olosuhteisiin*, jotka ovat ehtona mahdollisuuksien todentumiselle, realisoitumiselle. Itse asiassa ihmisen mielekäs käyttäytyminen on suurimmaksi osaksi juuri tätä. *Ihminen pystyy toimillaan pienentämään epäsuotuisten mahdollisuuksien realisoitumisen todennäköisyyttä ja suurentamaan suotuisien.*

Me vähennämme paleltumisen uhkaa hankkimalla jo ennen talvea lämpimiä vaatteita ja lämpimän asunnon. Nälkäkuolemaa on jo kauan

osattu torjua varastoimalla viljaa ”lihavina” vuosina ”laihojen” vuosien varalta. Talouden ”suhdannepolitiikka” yleisestikin on luonteeltaan tätä. – Nyt tiedämme, että kaikesta tästä varautumisesta tulevaan ja huolellisesta huolehtimisesta huolimatta meidät saattaa yllättää aivan arvaamattoman mahdollisuuden realisoituminen: yhden ihmisen sairastuminen koronaviruksen aiheuttamaan tautiin ja sen jälkeen miljoonien ihmisten kuolema tartuntaketjujen, pandemian seurauksena.

Olosuhteet ovat *suotuisat* silloin, kun jonkin onnekkaan mahdollisuuden realisoitumisen todennäköisyys on suuri, epäsuotuisat silloin, kun se on pieni. Epäonnen kohdalla on päinvastoin.

Tieteen historialla on esitettävänään loputtomasti esimerkkejä siitä, mitä ”oikeassa paikassa” ”oikeaan aikaan” ”oikein välinein varustettuna” merkitsee tulkitun maailmamme (ja nimenomaan tieteellisen maailmankuvauksen) ”luomisessa”. – Kun Einsteinin valon taittumisteoriasta koetettiin hankkia evidenssiä tutkimalla Afrikassa auringonpimennyksen aikaan tähtien näennäisen paikan siirtymistä, ”oikea aika” ja ”oikea paikka” olivat oleellisia. Kun Cernissä todennettiin Higgsin bosoni tulkittuun maailmaamme realisoituneena, ”oikeat välineet” olivat, paitsi tekniikan tuotteina huikean kalliita ja kekseliäisyyttä vaativia, myös vuosisatojen, jopa vuosituhansien kulttuurikehityksen aikaansaannoksia. – Joskus aika, paikka ja ”oikeat välineet” ovat minimaaliset: Albert Einsteinin ”välineistö” käsitti ”vain” hänen ajatusmaailmansa ja joskus, niin kerrotaan, lisäksi nipun vanhoja kirjekuoria laskelmien tekoa varten.

”Oikeisiin välineisiin” on siis selvyiden vuoksi lisättävä ”oikeat ajatusvälineet”. Samalla on huomattava, että mahdollisuuksien realisoitumiselle eivät merkitse mitään aika eikä paikka ja välineistäkin vain ajatusvälineet silloin, kun kysymyksessä on realisoituminen mielikuvituksen ja fantasian maailmaan (joka sekin kuuluu tulkittuun todellisuuteen).

Tieteessä ja taiteessa on tilanne monimutkaisempi. Kaiken hälinän ja häiriöitten keskellä on luotava melkein pä meditatiivinen, arkipäiväisistä sidonnaisuuksista, asenteista ja huolista vapaa sisäinen tila oivalusten ja inspiraation tulla. – Palautin jälleen mieleeni, mitä sanoikaan ystävämme Nalle Puh: ”Runot ja laulut ovat asioita, joita me emme löydä; ainoa, mitä voimme tehdä, on mennä sellaiseen paikkaan, jossa ne voivat löytää meidät.” Taiteen loputtomien ”ihmeitten” toteutumisen ehtona on juuri tämä – ja Nalle Puh’ille kuuluu tunnustettu asema ”posibilianistisen taidefilosofian” varhaisena edustajana.

Positiivisten arvojen mukaisten asiaintilojen suotuisuuden – ja vas-

taavasti negatiivisten epäsuotuisuuden – lisäämiseen tähtäävää ihmisen toimintaa voidaan yleistäen nimittää *kulttuuriksi* ja kulttuuriteois-
saan ihminen on mahdollisuuksiensa rajoissa *luova*, konstruktiiivinen
”mukanaluja”.

Kulttuuri ei rajoitu ns. korkeakulttuuriin vaan tulee jatkuvasti esiin kaikkein arkisimmissakin pikku tapahtumissa – kaikessa, missä pyrimme toteuttamaan päämääriä – toiminnassa, mielikuvituksessa tai ajattelussa.

Arkielämän puuhastelusta, lapsen askelista ja urheilijan suorituksista tuntuu olevan huimaava etäisyys korkeakulttuuriin, Einsteinin teorioihin, Bachin sävellyksiin, Picasson maalauksiin tai Higgsin bosonin löytämiseen. Kuitenkin ne ovat samalla ”luovuuden” ulottuvuudella. Lapset realisoivat askeleensa, nobelistit bosoninsa.

Eaglemanin mukaan possibilianismi, mahdollisuusfilosofia, on ennen kaikkea *mielen avoimuutta*.

8.

Olin Doylen informaatiofilosofiaan tutustuessani huomannut hänen asettavan ihmisen korkeaan arvoasemaan maailmankuvassa kutsu-
malla häntä ”oheislujaksi” (co-creator). Jo silloin olin tuossa ylpeässä ajatuksessa kokenut jotakin tuttua ja kuin kuplana nousi muistini po-
reilusta esiin 73 vuoden takaa runoni ”Nuori mies” – ei aivan tosikon tekemä, mutta ankaran tieteellinen – olinhan silloin jo opiskellut yli-
opistossa kokonaisen vuoden.

Tuhansien linnunratojen joukossa
on yksi tavallinen linnunrata
- ei suurempi eikä pienempi muita.

Sen linnunradan miljoonien tähtien keskellä
on yksi tavallinen tähti.

Sen tavallisen tähden kiertolaisten joukossa
on yksi piskuinen, kieppuva kiertolainen.
Ja sen kieppuvan kiertolaisen pinnalla
niinkuin pisteitä
kummallisia kaupunkoja...

Ja kummallisissa kaupungeissa
niinkuin hämähäkinseittä
- katuja.

Pienen kadun
viidennen talon
kolmannen ikkunarivin
kuudennesta ikkunasta
katselee kauas vakavaotsainen nuori mies.

Hän keskusteleo Luojansa kanssa
asiantuntevasti,
miten tämän maailman järjestäisi...

Nyt possibilianismi herätti minussa ihan vakavan kysymyksen, mitä tämä "oheisluojana" olo voisi sen valossa tarkoittaa ja missä mielessä sellainen nimittely oli luvallista.

Whitehead sanoo päiväkirjassaan Jumalan antavan maailmaan *merkitykset*. Asetin mielessäni – löysästi tulkiten – Jumalan tilalle transkendentiaalisen, potentiaalisen, mahdollisuuksien maailman ja saatoisin siten muuntaa Whiteheadin ajatuksen niin, että *mahdollisuus realisoituessaan samalla saa merkityksen*. Tottakai silloin jäsentyvä havainto, mielikuva, ajatus, saa aina jonkinasteisen merkityksen, eihän se muuten tulisi *tulkituksi*. – Kun mahdollinen realisoituu tulkitussa maailmassa, *se tulee "luoduksi" esiintymänä, jolla on merkityksensä*. – Plutoa ei ollut olemassa tulkitussa maailmassa silloin, kun oli otettu kaksi tähtitaivasta suurella tarkkuudella kuvaavaa valokuvaa, ei, vaan silloin kun noita

kuvia verrattaessa yhden valopisteen todettiin liikkuneen ja olevan siis *merkitykseltään* kiertotähti.

Ihmistajunta osallistuu luomiseen ensiksikin tuottamalla teoillaan suotuisat olosuhteet mahdollisuuden realisoitumiselle ja toiseksi liittämällä realisoituneen esiintymän jäsentyneenä hahmona ja samalla kokonaishahmon osana kuvaukseensa, ts. antamalla esiintymälle merkityksen. Ihmistajunta on siis tulkitun maailman synnyssä hahmottajana ”oheisluoja”, avustava ”kuvantekijä”, mutta merkitysten maailman luomisessa jopa välttämättömyys.

9.

Pyrin uteliaana myös internetin kautta ottamaan selvää, millaista filosofista keskustelua possibilianismi oli USA:ssa herättänyt, mutta harmikseni sain todeta, että se oli miltei yksinomaan juuttunut joutavanpäiväiseen pohdiskeluun Jumalan olemassaolosta. Ehkä siihen oli syyppää Eagleman itse, joka rentoon tyyliinsä oli New York Timesin haastattelijalle räväyttänyt: ”Meidän tietämättömyytemme kosmoksesta on liian laaja sitoutuaksemme ateismiin ja nyt tiedämme liian paljon voidaksemme sitoutua mihinkään erityiseen uskontoon.”³⁸ Eagleman jatkoi vielä agnostisismista: ”Agnostisismi on usein mielenkiinnoton asennoitumistapa, jossa yksilö asettaa yksinkertaisen kysymyksen, onko hänen traditionaalinen uskonnollinen tarinansa (vaikkapa partainen mies pilven päällä) tosi tai epätosi.”³⁹ Näihin lentäviin lauseisiin palattiin tämän tästä ja saatiin ”partaisesta miehestä pilven päällä” riidan aihetta. – Minusta tuntuu, että jos oli Eaglemanin tarkoitus korvata tarinat ”partaisesta miehestä pilven päällä” jollakin muulla – ehkä vähän modernimmilla tieteistarinoilla – se oli tuomittu yhtä toivottomaksi kuin Gorbatshovin yritys saada venäläiset luopumaan vodkan juomisesta.

Oma kannanottoni oli heti selvä – ja Heikki Mäntylä omaksui sen myös: Tämän uuden filosofian mukaan *ateismi* ankarimmassa muodossaan ei voi olla *totta*: Emme voi olla 1:n todennäköisyydellä varmoja siitä, että Jumala on luokiteltava mahdottomien asioiden joukkoon. Jumala on mahdollinen ja siksi olemassaoleva (potentiaalisesti tai realisoituneena). Sama koskee ”tuonpuoleista elämää” – kun emme voi

³⁸ Eagleman. New York Times, July 10, 2009.

³⁹ ”Agnosticism is often an uninteresting stance in which a person simply questions whether his traditional religious story (say, a man with a beard on a cloud) is true or not true.”

osoittaa sitä nimenomaan loogisesti mahdottomaksi, se on mahdollinen ja sellaisena se on olemassa.

Jumala on mahdollinen ja siis olemassa. – Mutta Jumalan realisoituminen? Onko Jumala realisoitunut ja miten määriteltynä ja millaisessa yhteydessä, se on ollut uskontojen välisen jatkuvan kiistan, jopa sotien aihe. Ei ole tehonnut Mestari Eckhartin viisas huomautus: ”Jumala ei ole sitä eikä tätä... Jos joku luulee tulleen tietoiseksi Jumalasta, ... hän ei tunne Jumalaa.”⁴⁰

Possibilianismi on filosofia, joka tuo tullessaan tiedollista suvaitsevaisuutta ja ihmisten keskinäistä kunnioitusta ennen näkemättömällä tavalla. Siksi se saattaa merkitä kaikkien uskontojen samanaikaista radikaalia uskonpuhdistusta – tuoda uskonsotien tilalle uskonrauhan, jota ihmiskunta todella tarvitsee. Mahdollisuus-usko nostaa arvoon ihmisyksilön omat, persoonalliset kokemukset siitä, miten tapahtuminen on mielekästä ja miten yksilöllä on sisältörikas tehtävänsä luoda suotuisia olosuhteita sille korkeimmalle ohjaukselle, jonka hän kenties aavistelee käyvän kaiken lävitse.

10.

Epäilemättä olin tullut – lainatakseni tässä uudelleen Yrjö Reenpään sanoja vuosikymmenien takaa – ”siihen ikään, jolloin itse kukin meistä alkaa kirjoittaa suurta teosta sielun kuolemattomuudesta...” Oli siis jo luonnollista mietiskellä vanhuksen syyspäivien yksinäisessä harmauksessa kuoleman arvoitusta. Ajattelullani oli nyt uusi kehys: mahdollisuuksien filosofia.

Eikö juuri kuolemanjälkeinen elämä ollut mahdollisuus, jolta puuttui evidenssi, toteennäyttö – siis tyypillinen asiointi, jollaisten eksistenssiä, olemassaoloa, possibilianismi käsitteli? Se oli siis samankaltainen asia kuin Pluto ennen kuin se löydettiin – se ”ei ollut olemassa”, nimittäin tulkitussa maailmassa – mutta se oli olemassa, mahdollisuuksien maailmassa. (En nyt tarkoita väittää, että kuolemanjälkeinen elämä joskus löydetäisiin juuri niin kuin jokin ”musta aukko” jollakin etevällä vekottimella.)

Tästä minäkin olin kirjoittanut hiukan arvoituksellisessa runossani kesällä 2005 Suursuon niityn laidassa:

⁴⁰ Mestari Eckhart (suom. 2009): Sielun syvyys. Basam Books, s. 174.

AUTUUS VAI AUTIUS

Autuus?

Autius?

Lähtevä ei näe.

Palaava ei muista.

Kylmän asiallisesti tarkastellen oleellista kuolemassa näyttää olevan kuolevan yksilön ja toisten ihmisten välisen kommunikaatiomahdollisuuden lakkaaminen sekä tajunnan *välineiden* (aivojen ja muun elimistön) suorituskyvyn loppuminen. Mutta mitä tapahtuu niille mahdollisuuksille, potentiaalisille asioille, joiden realisoimiseen osallistuminen minulta nyt näyttää jäävän kesken? Mihin ne olisivat voineet kadota? Nehän ovat olemassa kuten ennenkin, odottavat vain suotuisia olosuhteita realisoituakseen. Onko silloin niin tärkeää, että juuri minä, minun tajuntani auttaa niiden realisoitumisessa? (Olisi outoa ajatella, että muut eivät pysty mihinkään.) – Tunne siitä, ettei enää saa ”olla leikissä mukana”, on kylläkin hyvin turhauttavaa meidän itsekeskeisessä kulttuurissamme, mutta on lohdullista uskoa, että myös tuo turhautuneisuus loppuu kuolemassa.

Ne mahdollisuudet, joiden toteutumisesta tässä maailmassa olin pitänyt tärkeänä, eivät ole kadonneet. Niissä on minun kuolemanjälkeinen elämäni. Eihän ole tärkeää, että se, joka ne toteuttaa, kokee joskus olleensa minä.

Eino Kaila esitti kerran 1940-luvulla sivuhuomautuksena luentonsa aikana – muistini mukaan suunnilleen näin: ”Mitä jälleensyntymiseen tulee, on syytä kysyä, onko tärkeää, että se yksilö, jona minä uudestisyntyn, muistaa olleensa joskus minä ja että hän on juuri samanlainen kuin minä. Eikö ole suotavampaa, että hän on hiukan parempi yksilö kuin minä. Eikö ole suotavaa, että hän on paljonkin parempi. Minä syntyn joka hetki jossakin lapsessa uudelleen.”

Mutta saattaa ymmärtää niitäkin itserakkauteen taipuvaisia, jotka uskovat tajuntaminänsä kuoleman jälkeen lepäävän tallella eräänlaisena persoonana ”mahdollisuuksien kimppuina” transkendenttaalisessa ”ol-
len olevassa”. Minun uskomukseni ei kuitenkaan ole senkaltainen.

11.

Kun on tallannut erinäisiä polkuja 95 vuoden ikään asti, tuntuu aiheelliselta lopultakin koettaa saada selville, mitä tämä kaikki meno ja kohel-

lus oikein on tarkoittanut. Odotin apua uudelta suurelta ihastukseltani, mahdollisuuksien filosofialta – ja koen jotakin löytäneeni.

Jos ajatellaan fysikalismin tapaan, että kaikki mikä on, on ”alkeishiukkasten tanssia”, silloin ei ole mitään, mikä antaisi tapahtumille merkityksiä. Mikään ei tällöin tulisi tulkituksi, yhtäkään tulkittua maailmaa ei olisi. Toki ei voida kieltää, etteikö mahdollisuuksia olisi, mutta ei niiden realisoijaa. Olisi vain transkendenttista, sitä, mistä ei voi olla tietoa. Ei olisi tietoa eikä tietäjää.

Kun kysytään jonkin (kuten esimerkiksi elämän) tarkoitusta, on huomattava, että vain *teoilla* voi olla tarkoitus, ei *tapahtumilla*.

Luonnonvoimien aikaansaannoksilla ei ole tarkoitusta. Myrskyn tarkoituksena ei ole kaataa puita – eikä puilla tarkoituksena kaatua. Ne vain kaatuvat myrskyssä. *Tapahtuu*, että ne kaatuvat.

Tapahtuminen on prosessin jonkin vaihtoehdon valikoitumista. Tapahtumisessa ikään kuin ”arpa” määrää vaihtoehtojen joukosta jonkin kohteen, mutta *teko* on *valintaa* vaihtoehtoista. Tekoa tehdessään tekijällä, subjektilla, on lisäksi mahdollisuus *hyväksyä* tai *hylätä* tuo valikoitunut kohde – ja hylkäämisen jälkeen tilaisuus antaa valikoitumisen tapahtua uudelleen ja jälleen hylätä tai hyväksyä se jne. Kun subjekti, ihminen, on vihdoin tehnyt hyväksymispäätöksen, on tapahtunut *valinta*.

On luultavaa, että eläimet eivät pohdi kysymystä elämän tarkoituksesta. Siihen tarvitaan tietoisuutta, joka pystyy hahmottamaan elämän kokonaisuutena, ehkä vain hämärästi tai sitten hyvin jäsentyneenä.

Vaikka elämä periaatteessa on valtavan runsas, oma maailmansa, täynnä moninaisten kokemusten vyöryä, silti monelle nykykulttuurin piirissä elävälle jää outo tunto menneistä, ”hukatuista” päivistä: Tätäkö se oli? Tässäkö on kaikki? Syömistä, juomista, arjen jatkuvia rutiinitehtäviä, tietokoneen tai ”kännykän” alituista nakuttamista, ehkä pieniä haihtuvia ilon hetkiä, joista voi todeta Eino Leinon tapaan: ”Turhaan, oi, turhaan tartun ma hetkehen kiinni, riemua ei suo rattoisa seura, ei viini...”

Possibilianismin näkökulmasta jokainen elämä on uniikki, äärimmäisen rikas ja vaihteleva mahdollisuuksien toteutumisyritysten ja toteuttamisten ketju, arvaamaton, yllätyksiä täynnä. Ihmiselle, joka kykenee lapsuuden luontaisen uteliaisuutensa säilyttämään elämänsä läpi, se on jatkuvasti ihmeiden aarreaitta. Mihin se katoaa?

Ihmisen elämän tarkoitus on tuottaa – omia valintoja käyttäen – suotuisia olosuhteita mahdollisuuksien toteutumiselle reaalisessa

maailmassa, niiden mahdollisuuksien, joiden hän uskoo olevan arvokkaita ”todellisesti” – koko hänen tunne-elämänsä vahvistamina.

Ihmisen on syytä nähdä ”luoja” myös toisessa ihmisessä. Hänen tuhoamisensa olisi kokonaisen maailman tuhoamista.

Ihmisen elämän tarkoitus on olla ”oheisluoja”. Tämä tässä toistettu juhlallinen nimitys ei suinkaan kuulu vain ns. korkeakulttuurin edustajille, suurille tiedemiehille, ylistetyille taiteen mestareille ja neroille ylimalkaan. Ei, se kuuluu jokaiselle: leikkivälle lapselle, joka ”luo” kävyistä ja tikuista ihmeellisen kartanon, pikkupojalle, joka tyhjästä tulitikkulaa-tikoista ja lankarullista taikoo junan. Se kuuluu jokaiselle laulelman hyräilijälle, vitsin veistäjälle, huoneen somistajalle, äidille, jonka hymyyn lapsi vastaa hymyllä. Vähäisinkin teko, joka aukaisee mahdollisuuden, on ”luomista” – se tuo jotakin johonkin tulkittuun maailmaan.

Tieteen ja merkitsevien keksintöjen historia nostaa esiin myös ”luomisen” erikoispiirteen: tärkeät löydöt ja oivallukset eivät suinkaan ole aina tapahtuneet yksinomaan suurissa yliopistoissa ja laitoksissa suuren rahan saattelmina, vaan usein jonkun Edisonin yksinäisessä työpajassa, jonkun Franklinin lennättäessä leijaansa niityllä ukonilmalla, jonkun patenttitoimiston pikkutoimitsijan tehdessä laskelmiaan vanhaa kirjekuorta muistilappuna käyttäen, jonkun Newtonin mietiskellessä omenapuun alla omenan putoamisen ihmettä. – Näyttää olevan olemassa erityistä kosmista huumoria, jolla on taipumus hauskuttaa meitä aika ajoin tekemällä pienestä suurta – joskus aivan vähäisestäkin peräti maailmaa mullistavaa.

Kahden tuhannen miljardin galaksin joukossa on yksi tavallinen linnunrata. Sen linnunradan satojen miljardien tähtien keskellä on yksi tavallinen tähti. Ja sen kieppuvan kiertolaisen pinnalla niinkuin pisteitä kummallisia kaupunkeja... Ja kummallisessa kaupungissa Helander-kodin kolmannen kerroksen kahdennestatoista ikkunasta katselee kauas rypynaamainen vanha mies. Hän keskustelelee Luojansa kanssa, asian-tuntevasti, miten tämän maailman järjestäisi...

Osaan 5 liittyvää kirjallisuutta:

- EAGLEMAN, D.: (2009): Stray questions for David Eagleman. New York Times, July 10, 2009
- ECKHART (Mestari Eckhart) (2009): Sielun syvyys. Basam Books
- ECCLES, JOHN C. (1994): How the Self Controls Its Brain. Springer-Verlag
- RAINIO, K. (2005): Älyn älyäminen ja muita psykologis-filosofisia kommentaareja. Minervakustannus, Jyväskylä
- RAINIO, K. (2006a): Kvantti ja kognitio; dynaamisen psykologian tarkastelua kvantti-viitekehyksessä. Luonnonfilosofian seuran julkaisuja XIV
- RAINIO, K. (2006b): Diskreetti prosessimalli kvantti- ja tajuntasysteemeihin sovellettuna. Luonnonfilosofian Seuran julkaisuja XV
- RAINIO, K. (2007): Aine ja tajunta – orastaako uusi paradigma. Futura 3/2007, ss. 18–31
- RAINIO, K. (2008a): Olevaisen olemus – Paavo Pylkkänen David Bohmin ideoiden tulkkina ja kehittäjänä. Tieteessä tapahtuu 6/2008, ss. 72–74.
- RAINIO, K. (2008b): Uuden todellisuuskäsityksen sarastus – informaatiomonismi. Kanava 9/2008, ss. 743–747.
- RAINIO, K. (2011): The Mind/Brain Problem and Perception in Terms of Discrete Quantum Mechanics (DQM), International Journal of Psychological Studies, Vol. 3, No 2/2011
- RAINIO, K. (2018): Possibilianism On the Basis Of Phenomenology and Psychology. Advances in Social Sciences Research Journal. (Helkaman kanssa). – Google: Possibilianism Rainio

Henkilö- hakemisto

Tässä hakemistossa olen maininnut vain tapaamiani ihmisiä. Poikkeuksellisesti olen ottanut mukaan myös muutamia muita, ajatuksiini kirjoitustensa kautta erityisesti vaikuttaneita henkilöitä. Heidän nimeensä on liitetty tähti, *. Titteli tai ammattinimitys on otettu mukaan vain, jos etunimi puuttuu.

Lempinimiä

"Bobi", ks. Alholm, Björn Olof
"Eccu", ks. Niittynen, Eva-Liisa
"Hörskä", ks. Heurlin, Lauri af
"Jatta", ks. Marjatta
"Jode", ks. Voutilainen, Jouko
"Jorisee", ks. Ehrnrooth, Georg C.
"Juki", ks. Peltonen, Juhani
"Kale", ks. Oksanen, Kalervo
"Kusti", ks. Salonen, Kalervo
"Lasa", ks. Helle, Lars
"Lyyti-täti", ks. Sormunen, Lydia
"Manu", ks. Koivisto, Mauno
"Pate", ks. Hyvönen, Paavo
"Puuma", ks. Utsjoki, Lassi
"Rafu", ks. Koskimies, Rafael
"Simppa", ks. Juntunen, Simo
"Tahko", ks. Pihkala, Lauri
"Tihru", ks. Peltonen, Lauri

A

Aalto, Lyyli 354
Aaltonen, Urpo
Abelson, Robert 203

Ahjopalo, kapteeni 49
Alholm, Björn Olof 60, 90, 91, 92, 93
Ahlman, Erik 138, 169, 176, 224
Ahmavaara, Yrjö 197, 198, 199, 205, 206, 213, 397
Aho, Erkki 355, 356
Ahonen, Ritva 178, 179
Airola, Agnes 408, 438
Alenius, Ele 280, 282, 283, 420, 421
Alhonsaari, Antti 420
Allardt, Erik 161, 217, 240, 243, 250, 259, 373, 387
Anhava, Tuomas 162
Anttila, Satu, o.s. Oksanen 273
Arjanne, Matti 364
Arnkil, Rolf 13, 14, 15, 20, 21
Arvelo, Ritva 144
Asunta, Mikko 300, 312, 314

B

Bar-Hillel, Yehoshua 254, 255, 256, 257
Bauermeister, Mary 228, 440
Bergström, Matti 408

Bigler, Paula Kaarina 395
Bigler, Sirkka, o.s. Oksanen 273
Blomstedt (Jalas), Jussi 104
Bohm*, David 430, 454
Bonsdorff, Göran von 316, 317
Borg, Olavi 315, 318
Bronfenbrenner, Urie 249, 456

C

Capecchi, Vittorio 292
Cartwright, Dorwin 207
Cattell, Raymond 205, 206, 213

D

Doyle*, Robert O. 429, 430, 447

E

Eagleman*, David 443, 447, 449, 454
Eccles*, John C. 426, 427, 428, 437, 454
Ehrnrooth*, Adolf 62, 67
Ehrnrooth, Georg C. 312, 314, 323,
326, 341, 368, 369, 370, 371, 372
Emma, siivooja 417
Enqvist, Kari 424
Eriksson, Lars D. 324
Eskelinen, Heikki 351
Eskola, Antti 190, 235, 236
Eskola, Katariina 396

F

Fieandt, Johan von 159
Fieandt, Kai von 117, 118, 137, 160,
170, 176, 180, 181, 195, 198, 213, 438
Fredrikson, Olli 379
Friedell*, Egon 118, 173, 136

G

Gestrin, puolustusministeri 305
Goethe*, Johann Wolfgang von 43, 104,
118, 163, 246

H

Haahntela, Sampo 22, 23, 25, 26, 52, 53,
100, 101, 109, 113, 138, 394
Haavikko, Paavo 216, 271
Haavio, Martti, P. Mustapää 27, 217, 396
Haavio-Mannila, Elina 377
Haikala, Eino 367
Hanhineva, Aksel
Hanhineva, Ritva Kyllikki 180, 212,
218, 226, 265, 271
Hanson, Cesidia, o.s. DiPillo 201, 202
Harary, Franc 207
Harmo, Timo 379
Harré, Rom 395
Harva, Urpo 233, 316
Hattara, professori 49
Heikinheimo, Seppo 228, 230
Heikkilä, Lasse 162, 163, 168
Heikkilä, luutnantti 39, 40
Heikurainen, professori 289
Heinilä, Kalevi 243
Heisenberg*, Werner 246, 442
Heiska, Vappu 100
Helkama, Klaus 293, 373, 377, 378,
379, 389, 394, 443, 454
Hellaakoski*, Aaro 74, 121
Helle, Lars T. 15, 35, 36
Helle, Veikko 354
Herlin, Heikki 190, 265
Hermochova, Sonja 253
Hetemäki, Päiviö 119, 189
Hetemäki-Olander, Elsi 300
Heurlin, Aino af 241
Heurlin, Lauri af 241, 243, 244, 316
Hietala, Pertti 147
Hintikka, Jaakko 246, 316, 438
Hintikka, Soili 253
Hirvas, Juhani 375
Hokkanen, Matti 299
Holkeri, Harri 245, 295, 299, 300, 309,

313, 315, 317, 318, 323, 343, 344, 345,
355, 362, 365, 366, 367
Hollo, J. A. 175, 181, 182, 353, 354
Holmlund, Kyllikki, o.s.
Nurminen, myöhemmin Härkäpää
120
Honkala, Niilo 352
Honkonen, Kuuno 339
Hormia, Osmo 267
Hovi, Toivo, ks. Kettunen, Lauri
Huhmar, Erkki 408, 426
Hultin, Eiler 370
Husserl*, Edmund 441, 442
Huttunen, Veikko 265
Huurtamo, Erkki 300, 349
Hyry, Annikki 224
Hyry, Eetu 224
Hyvönen, Paavo 90, 91, 91
Häikiö, Juuso 300, 312, 313, 314, 329
Häkämies, Erkki 300, 372
Hänninen, Vilma 378
Härkäpää, ks. Holmlund

I

Ihamuotila, vararehtori 389
Ikonen, Pentti 168, 170, 178
Ilaskivi, Airi 350
Impiö, Lauri 300

J

Jaatinen, Matti 299
Jakobsson, Max 26, 84
Jalkanen, Esko 51, 56, 71, 73
Jere, tarjoilija 417
Johansson, Bertil 171
Jokela, Kimmo 132, 134
Jokela, kunnanlääkäri 133, 136
Jokinen, Pekka 300
Junnila, Tuure 291, 300, 312, 313, 314,
323, 326, 329, 331, 343, 344, 345, 346,

361, 363, 364, 365, 366
Juntunen, Simo 290
Juti, Timo 365
Jylhä, Heikki 100, 107
Jyränki, Antero 324

K

Kahila, Seppo 46, 48, 73
Kaija, Anne 383
Kaila, Eino 8, 54, 106, 114, 115, 116,
117, 134, 137, 153, 155, 156, 159, 161,
169, 170, 176, 187, 193, 196, 198, 205,
206, 219, 402, 422, 423, 437, 451
Kajava, Viljo 100, 106, 125
Kallinen, Yrjö 170
Kallio, Kyösti 245, 378
Kanerva, Ilkka 343
Kangas, Inna, o.s. Gyllenbögel 141,
142, 149
Kangas, Matti 141, 142
Kangas, Reino 319
Kant*, Immanuel 156, 441, 443
Karapuu, Heikki 324
Kare, Inkeri 122, 146
Kare, Kauko 371
Karjalaisen, Ahti 84, 287, 302, 307, 319,
323, 341, 363
Karvonen, Juhani 356
Kasanen, Kyllikki 188, 212
Kassila, Matti 120, 143, 144, 174, 284
Katajavuori, Salme 300, 314, 344
Kauppi, Raili 408
Kauppila, Viljo 88
Kekkonen, Urho Kaleva 147, 194, 222,
223, 234, 265, 279, 282, 285, 290, 295,
300, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 313,
315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322,
327, 330, 333, 336, 341, 343, 345, 346,
347, 349, 361, 363, 366, 368, 369, 370,
371, 372, 377, 393, 406, 422

Kekäläinen, Irma 179
 Kemppi, Kirsti 93, 94
 Keskinen, Kirsti, ks. Lyytikäinen
 Keskinen, Raimo 60, 408
 Keski-Rauska, Riku 9
 Kettunen, Lauri 116, 126
 Ketvel, Urho 408, 409
 Kianto, Ilmari 134
 Kinnunen, Aarne 265, 266
 Kirves, Maija 434
 Kirves, Veikko 434
 Kiuru, Sakari 283
 Kivikk'aho, Eila 267
 Kivimies, Yrjö 371
 Kivinen, rehtori 290
 Kivinen, S. Albert 408
 Kivistö, Kalevi 370, 371
 Kivitie, Walma 124
 Koikkalainen, Johannes 84
 Koistinen, Unto 173, 174
 Koivisto, Mauno 84, 243, 244, 274, 283,
 387, 390, 391, 392, 393, 406
 Koivisto, Tellervo 391, 392, 393
 Koli, Paavo 204, 233
 Koljonen, Jouko 189
 Kolkkala, Väinö 100
 Korhonen, kansanedustaja 340
 Korhonen, Keijo 347
 Korpilahti, Martti 181
 Kortesalmi, Juhani 305, 314
 Koskenniemi, Veikko Antero 27, 163,
 164
 Koskimies, Rafael 183
 Koskinen, Artturi 146
 Koskinen, Kaija-Liisa 146, 147
 Koukkunen, Kari 356
 Krohn, Sven 170
 Kuikka, Esko 338
 Kunnas, Kirsi 266
 Kuokkanen, Martti 408

Kurki-Suonio, Kaarle 438
 Kurppa, Mauno 302, 367
 Kuula, Lempi 14
 Kuusi, Pekka 242
 Kättö, työhönsijoittaja 167

L

Laatio, Gunnar 300, 312, 314, 343
 Lagerspetz, Juhani 224
 Lagerspetz, Kari 224
 Lagerspetz, Kirsti 224
 Lahikainen, Anja-Riitta 377
 Lahikainen, Seppo 245, 246
 Laitakari, Aatto 269
 Lampinen, Arto 300
 Lankinen, Sirkka 300
 Laszlo*, Erwin 252
 Lattula, Eero 300, 314, 366
 Laurikainen, Kalervo 401, 402, 403,
 408, 409, 427, 428
 Laurosela, Jussi 14
 Lazarsfeldt, Paul 251
 Lehesmaa, Mies 189
 Lehtinen, Urho 100
 Lehto, rehtori 389
 Lehtonen, Kalle 189, 194
 Leikola, Anto 409
 Lemström, Rainer 314
 Leontjev, Aleksei 249, 250
 Leppo, Matti 245
 Leppäkoski, Joh. Edv. 29, 96, 107, 108
 Lepomäki, Elina 9
 Leskinen, Jari 356
 Leskinen, oikeuskansleri 323
 Lewin*, Kurt 196, 199, 204, 207, 208,
 209, 218, 219, 221, 235, 246, 258, 261,
 378, 383, 403
 Liebkind, Karmela 258, 378
 Liinamaa, Keijo 361
 Lillrank, Paul 379

Lindfors, Pertti, "Lande" 405, 438
 Linkola, Anna-Liisa 300, 349
 Linkomies-Pohjala, Sinikka 299
 Linna, Väinö 232, 351
 Lipponen, Paavo 246
 Littunen, Yrjö 243, 250
 Loikkanen, Eino 326, 354
 Lukkarinen, Vilho 210
 Lumijärvi, Siiri 416
 Lumpoff, Armas 149
 Luoma, Matti 233, 234
 Lyytikäinen, Kirsti 23, 105
 Lähtenmäki, Olavi 300, 314, 315

M

Malaska, Pentti 425, 429, 431
 Malinen, Heikki 46, 73
 Mann*, Thomas 36, 43, 133
 Manni, Tarmo 120
 Manninen, notaari 238, 244
 Marjatta, lastenhoitaja 211, 212
 Markkanen, Kirsi 383
 Martikainen, Olavi 409
 Martola, kenraali 56, 66, 264
 Mattlar, Wolmar 160, 168, 176
 Melander, professori 291
 Merikoski, Veli 316, 322,
 Meriluoto, Aila 163, 224, 164
 Meriluoto, Sirkka 164
 Mielonen, Erkki 186, 187, 191, 194
 Miettinen, Mauri 300
 Mikkola, Saara 300
 Mikkonen, Valde 232, 375
 Montonen, Claus
 Mustakallio, Matti 265
 Mustapää, P., ks. Haavio, Martti
 Mustonen, Seppo 231, 240
 Mykkänen, Jouni 299
 Myllymäki, Kaarina 359, 360
 Mäenpää, Jorma 134, 148

Mäkelä, Klaus 326
 Mäki, Niilo 248
 Mäki, Timo 299, 300, 301, 314
 Mäki-Hakola, Pentti 300, 312, 314, 333,
 344, 345, 364
 Mäkinen, Timo 45, 49, 53
 Mäntylä, Aulikki 443
 Mäntylä, Heikki 409, 431, 442, 449,
 443
 Möttönen, Eino (myöh. Palovesi) 141,
 142, 143, 146, 147

N

Nevalainen, Liisa 121
 Nevanlinna, Rolf 53
 Niemelä, Elmeri 225
 Niemi, Hannu 390
 Nieminen, vänrikki
 Niittynen, Eva-Liisa 129, 130, 132
 Nikkilä, Olavi 300, 312, 314, 375
 Nousiainen, Reima 109
 Nousiainen, Tapio 177
 Nummenmaa, Tapio 236, 355, 356
 Nummi, Lassi 172, 174, 265
 Nummi, Seppo 168, 172, 228
 Nurminen, Kyllikki, ks. Holmlund
 Näreaho, Leo 409

O

Oker-Blom, Constance 391, 393
 Oker-Blom, kansleri 389, 391
 Oksa, Raimo 387, 394
 Oksala, Ohto 187, 248, 251, 290,
 Oksala, Päivö 109, 110, 119, 128, 269,
 390
 Oksala, Tarkko 409
 Oksala, Tarvo Anopoika 169
 Oksanen, Kalervo 189, 194, 264, 273,
 340
 Oksanen, Laura, o.s. Snellman 264

Oksanen, Lauri, "Lalli"
Oksanen, Seppo
Oksanen, Sirkka, ks. Bigler, Sirkka
Oksanen, Tapani
Oramo, Ilkka 230
Orhanen, korpraali 46, 73

P

Paasio, Rafael 271, 283, 302, 303, 437
Paavolainen, Eero-Pekka 265
Pajunen, Veikko 354
Pajunen-Kivikäs, Terttu 100
Palmén, Ernst 289
Palmgren, Pontus 171
Paloheimo, Martti 171, 173, 270
Paunu, rovasti 28
Pekkala, Ahti 303, 364, 391
Peltonen, Erkki 434
Peltonen, Juhani 58, 59, 74, 89
Peltonen, Juhani 51
Peltonen, Lauri 19, 20, 28, 53, 54, 58, 103, 108, 113, 139, 401
Peltonen, Matti
Pennanen, Jarno 143
Pennanen, Lea 179, 268
Pepitone, Albert 207, 383
Perheentupa, Antti-Veikko 283, 420
Pietarinen, Juhani 245
Pihkala, Lauri 122, 294, 316
Pihkala, Raili 122
Pihlajamäki, Veikko 341, 364
Piironen, Eino 28, 29
Pipinen, Lasse 9
Piri, Kauko 409
Pohjanpää, Helena 171
Poukka, Pentti 316, 364
Poutiainen, Eino 291
Puranen, Erkki 187
Puttonen, "Putti-Mamma" 14
Puukko, Pentti 124

Pylkkänen, Paavo 430, 454
Pyörälä, Kalevi 270
Pöysti, Lasse 121, 122, 284

R

Raatikainen, toimittaja 29
Rainio, Antti Kullervo 9, 212, 224, 225, 226, 263, 266, 269, 271, 366, 384, 400, 401, 434
Rainio, Helga Maria, o.s. Ikonen, äitini 11, 13, 14, 24, 25, 26, 32, 61, 78, 80, 91, 110, 111, 180, 200, 211, 212, 230
Rainio, Jorma 435
Rainio, Kaija 13, 28, 32, 61, 78, 101, 103, 110, 120, 211, 212, 230, 268, 267
Rainio, Keijo 19, 28, 32, 98, 119
Rainio, Laura, ks. Oksanen
Rainio, Linda 384
Rainio, Lotta 384
Rainio, Tuomo 9, 434
Rainio, Vesa 211, 212, 224, 225, 226, 228, 263, 264, 266, 269, 271, 272, 366, 384, 400, 401, 434, 440
Rainio, Väinö Johannes, isäni 12, 211, 212, 414
Raitala, kanttori 131, 145
Raitala, Tellervo 104, 105, 106, 109, 112, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 144, 145, 178, 399
Ranta-Kares, Ilkka 43
Rantalaiho, Liisa 356
Rastas, Jussi 408, 442
Rauhala, Eero 442
Rauhala, Lauri 410, 425, 431, 437, 441
Rautavaara, Antero 186, 188, 189, 194, 195, 196, 197, 214
Reenpää, Heikki A. 172, 174
Reenpää, Yrjö 450
Rekola, Valborg 23
Repo, Eino S. 53, 120, 121, 234, 268,

294
 Riekkola, Paavo 23
 Rihtniemi, Juha 300
 Rintanen, majuri 80, 82, 290
 Rislakki, Eero 83, 87
 Roiha, Eino 181
 Rolf, ks. Arnkil
 Roponen, Seppo 379, 380, 381
 Rosenberg, Milton 203
 Roskam, Edwin 440
 Rousi, Torsti 90, 93, 104
 Ruotsalo, Jouko 83

S

Saarikoski, Pentti 230, 267
 Saarinen, Aarne 279, 280, 283, 421
 Saarinen, Pirkko 109
 Saarnio, Uuno 117, 162
 Salmenkivi, Antero 299
 Salo, Arvo 267
 Salojärvi, Mauno 100, 175
 Salolainen, Pertti 298, 300, 342, 362
 Salonen, Ahti M. 364, 365, 371, 372
 Salonen, Erkki 40, 41
 Salonen, Kalervo 33, 36, 37, 45, 111, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 124, 125
 Saraste, Elina 162
 Savola, Olli 47
 Seashore, Stanley 207, 212
 Selin, Helmer 101
 Selja, Sirkka 266
 Seppovaara, Lasse 209, 210
 Seppä, Mauri 300
 Seppälä, Tuija 373
 Seppänen, Heikki 61, 62, 64, 65
 Setälä*, E.N. 139
 Sillantaus, Pentti 239, 299
 Siltanen, Sylvi 354
 Sinisalo, Taisto 280, 284, 421
 Sivenius, Simo 168

Sjöblom, Paul 198
 Sokolowska, Maria 198
 Sokrates 436, 436
 Sormunen, Kalle 11
 Sormunen, Lyydia 13, 401
 Sorsa, Kalevi 303, 308, 311, 313, 316, 317, 318, 320, 321, 328, 329, 341, 370,
 Steinbock, Valentin 36, 37, 38
 Stenbäck, Pär 368
 Stenholm, Stig
 Stockhausen, "Zuja"
 Stockhausen, Karl-Heinz 227, 228, 440
 Sundqvist, Ulf 303, 305, 306, 340, 353, 356, 357
 Suntola, Tuomo 409, 431, 442
 Suominen, Ilkka 299, 342, 343, 344
 Suominen, Juha ???
 Suominen, Sami 314, 350
 Suorsa, Jaakko 366, 367
 Suorsa, Reetta 366
 Sutela, Lauri 333, 334, 335, 336
 Sänkiahho, Risto 291
 Särkkä, Toivo 144

T

Taavitsainen, kirvesmies 226
 Takala, Annika, o.s. Uotila 356
 Takala, Kalevi 171
 Takala, Martti 234
 Takala, Tuomas, 356
 Talvio, Paul 409, 431, 442
 Talvitie, Sakari 295, 312
 Tamminen, Kauko 349
 Tarasti, Kari 316
 Tarjanne, Pekka 315, 318
 Tarkas, Aarne 144
 Tavastila, Veikko 294
 Teljo, Jussi 241
 Tenhunen, Liisa 265
 Tiilikainen, Pekka 126, 268

Tikkanen, Aino-Maija 265
 Tikkanen, Ville 354
 Toivanen, Irma 315
 Tonomura*, Akira 402, 424
 Toukomaa, Pertti 376
 Tuomela, Raimo 245, 246
 Tuominen, kersantti 46, 48, 73
 Turtiainen, Arvo 266
 Turtiainen, Urho 84
 Tuukkanen, Tapani
 Tuula, siivooja 417
 Tuura, Juhani 174
 Tynni, Aale 126, 127
 Tyrkkö, Jyrki 408, 411
 Tyynen valtameren shakkimestari 367,
 371, 372, 401
 Tyyri, Jouko 163
 Tyyskä, luutnantti 60
 Työläjärvi, Pirkko 354
 Tähkä, Veikko 170, 178
 Tähkämaa, Taisto 335
 Törnudd, Klaus 264, 335

U

Utsjoki, Lassi 29, 43, 48, 96, 107, 108,
 110
 Uusitalo, Eino 327, 368
 Uutela, Antti 245, 378

V W

Vahervuo, Toivo 160, 175, 176, 187,
 191, 196, 205
 Waisanen, Fred 235
 Vaittinen-Kuikka, Alli 300, 312, 314
 Valkola, Veli-Pekka 29
 Waltari, Mika 27, 43, 114
 Vammelvuo, Anja 36, 143
 Waris, Heikki 242
 Vartia, Tauno 300
 Vartio, Marja-Liisa 127, 266
 Vehmas, Raino 233

Vennamo, Pekka 314
 Vennamo, Veikko 107, 291, 301, 302,
 308, 314, 315, 323, 326
 Wiczerkowski, Solveig, "Pia", o.s.
 Karsten 251
 Wiczerkowski, Willy 251, 258
 Viirlaid, Arved 79, 406
 Viita, Lauri 399
 Vikatmaa, Juha 299, 304, 342, 343,
 344, 345
 Wilenius, Reijo 340, 425
 Vilkkumaa, Ilpo 245, 246, 295, 378
 Vilkuna, Kustaa 183
 Vilmi, Pekka 303, 341, 364
 Virkkunen, Pirkko, o.s. Kivek.s, 350
 Virkkunen, Veikko, 350
 Virolainen, Johannes, 287, 290, 303,
 309, 319, 330, 341, 357, 368, 407
 Virolainen, Kyllikki, 407
 Volanen, Eeva-Kaarina 173
 Voutilainen, Jouko, 84, 87, 90, 91, 92
 Voutilainen, Martti, 168
 Voutilainen, Touko, 168
 Wrede, vararehtori, 389
 Wright, G. H. von, 116, 438
 Wright, Johan von, 170, 223
 Vuorela, Einari, 189
 Vuorenjuuri, Pentti, 193
 Vanttinen, Olavi, 45
 Väänänen, Marjatta 341, 357, 364

Z

Zajonc, Robert, 207
 Zander, Alvin 207
 Zetterman, ups.opp. 84, 94
 Zyskowiec, Ben 363

Å

Ålander, Kyösti 168
 Åström, Sven-Erik 241

"KUULE, ÄLÄ SINÄ KEHU meidän Marjatta Väänästämme. Hänellä on kyllin vaikeaa jo muutenkin." Moitti keskustan eduskuntaryhmän puheenjohtaja Ahti Pekkala kansanedustaja Rainiota 1970-luvulla. Eivät kehut eivätkä moitteet jääneet ainoiksi.

Vuonna 1972 Kullervo Rainio pakeni yliopiston paikalleen jämähtänyttä ilmapiiriä eduskuntaan vain todetakseen senkin läpeensä ummehtuneeksi paikaksi. Rainion vuodet eduskunnassa osoittivat, että moni taistelu liberaalin demokratian ihanteen puolesta oli tuolloin, ja on edelleen, taistelematta. Kullervo Rainion elämäkerta kuljettaa lukijansa maisemareittiä halki Kekkosen ajan Suomen, joka tuolloin kamppaili kommunismia, harvainvaltaa ja syvälle yhteiskuntaamme juurtunutta korruptiota vastaan.

Rainion "polut" vievät läpi itsenäisen Suomen raskaat ajat – sodat, nälän, pelot, uhkat ja levottomuuden. Teos itse ei kuitenkaan ole raskas, päinvastoin: Rainion herkullinen tyyli tuo mukanaan tämän tästä kirjastavaa huumoria.

AJATUSPAJA LIBERA JULKAISEE psykologian professori ja ex-kansanedustaja Kullervo Rainion elämäkerran nostaakseen esiin niitä yhteiskunnan kipukohtia, joihin yksilönvapauden puolestapuhujat saattavat edelleen törmätä. Kirjan lukija voi huomata 1970-luvun Suomen eläneen synkkiä aikoja, jolloin tehtyjä virheitä 2020-luvun Suomen on syytä pyrkiä välttämään.

Libera

LIBERA-SÄÄTIÖ ON vuonna 2011 perustettu itsenäinen ja puoluepoliittisesti sitoutumaton ajatuspaja, joka tukee ja edistää yksilönvapautta, vapaata yrittäjyyttä, vapaita markkinoita ja vapaata yhteiskuntaa. Sen toiminta koostuu tiedotus- ja julkaisutoiminnasta, tutkimustyöstä sekä tapahtumien järjestämisestä. Libera on yksityisesti rahoitettu yleishyödyllinen säätiö.